

LUND UNIVERSITY

Den allrakäraste fienden

Svenska stereotyper i finländsk press 1918-1939

Elmgren, Ainur

2008

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Elmgren, A. (2008). *Den allrakäraste fienden: Svenska stereotyper i finländsk press 1918-1939*. [Doktorsavhandling (monografi), Historia]. Sekel Bokförlag.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Den allrakäraste fienden

Den allrakäraste fienden

Svenska stereotyper i finländsk press 1918–1939

AINUR ELMGREN

SEKEL

Denna bok publiceras med stöd av
Crafoordska stiftelsen, Letterstedtska föreningen
och Nationella forskarskolan i historia.

© Sekel Bokförlag och författaren, Lund 2008

Tryck: Printing House Pozkal, Polen

Omslag: Marianna Prieto

Omslagsbild: Signe Hammarsten-Jansson, ”Per Albin leker – eller Sverges
andra Poltava”, *Garm* 1925/II. Beskuren och färglagd av Ainur Elmgren

ISBN 978-91-85767-12-0

Innehåll

Förord 7

1. Stereotyp och nationalism 9
 - Vad är en stereotyp? 17
 - Stereotyper av det svenska i Finland 21
 - Nationen som politiskt redskap 24
 - Makt och legitimitet 26
 - Nationalitet som aktivitet 30
 - Social identitet som stereotyp 32
2. Historikern och källorna 36
 - Språkliga och begreppsliga anmärkningar 42
 - Pressens uppgift i Finland 45
 - Tidningar och tidskrifter 50
3. Historiens börda 56
 - Kampen om historien 60
 - Historia mot strömmen 70
 - Frihetskrigare och krigsprofitörer 73
 - Sammanfattning 84
4. Frändskap med Sverige 87
 - Svenskhetens historia i Finland 88
 - Den svenska uppgiften 94
 - Sveriges svek 100
 - Finlandssvenskar och rikssvenskar 106
 - Fattig fan i paradiset 120
 - Sverige som ideal och rival 132
 - Individer och proletärer 145
 - Sammanfattning 153

5. Främlingskap i Finland 157
 - Finskhetens korta historia 159
 - Folket och revolten 164
 - Nationell hästkur 186
 - De andras Finland 195
 - Självoxotism och rasism 201
 - Det utvalda folket 216
 - Sammanfattning 227
 6. Den nödvändiga fienden 232
 - Frihetskrigets fiender 241
 - Den inre fienden 242
 - Finnen – svenskens fiende, och sin egen 248
 - Fiendebildernas effekter 250
 - Svensken som Juden 254
 - Sammanfattning 284
 7. Framtidens hot 288
 - Varför Sverige? 290
 - Den sista striden 294
 - Slutdiskussion 297
 8. Referenser 309
- Vihollisista rakkain 319
- Personregister 325

Förord

Forskning om nationella identiteter och stereotyper har fortfarande inte fallit ur modet, att döma av den mängd litteratur, medieintresse och populära diskussioner som ämnet har genererat under 1900-talet och in i vårt årtusende. Den finländska debatten har präglats av två perspektiv – dels är finländare medvetna om att de som finländare utgör objekt för stereotypisering, dels tillämpar finländare själva stereotyper i sina beskrivningar av omvärlden.

Historisk forskning inspireras av samtidens aktuella frågor. Ibland framträder inspirationen mellan raderna, ibland som en uttalad programförklaring. Mitt intresse för ämnen som nationell identitet och mediernas roll i förmedlandet av stereotyper har vissa personliga orsaker. Jag har växt upp som dotter till finska invandrare i Sverige, med föräldrar som i sin tur har anknytning till olika etniska minoriteter i Finland, medveten om mina rötter men varken en ”ren” finlandssvensk, rikssvensk, finlandssfinne eller sverigefinne. Min identitet har tyckts hel och självklar för mig, men inte alltid för andra. Trots att jag har kämpat mot kategorisering har dessa kategorier ibland tjänat som tillflyktsorter. Om jag har ställts till svars som representant för det svenska, har jag kunnat lyfta fram min finskhet; om jag har ifrågasatts som finländare, har jag åberopat mitt tatariska arv. Detta har gjort mig medveten om den nationella eller etniska identifikationens performativa karaktär. Vi interagerar med och mot omgivningens förväntningar och krav. Vi förväntas anpassa oss till lättfattliga kategorier för att kunna kommunicera med varandra. De som försöker skapa nya kategorier eller ställa sig utanför dem löper risken att bli missförstådda eller ignorerade.

Denna bok handlar inte bara om de rent konkreta skildringar av Sverige och svenskhet som förekom i finsk- och svenskspråkig press mellan 1918 och 1939. Den handlar också om konflikten mellan olika syner på vilken sorts stat och samhälle Finland skulle vara, vilka som utgjorde det ”sanna finska folket”, och vilka identifikationer som var mer värda än andra. Konflikten mellan borgerlig nationalism och internationell socialism är bara en av flera olika polariseringar under denna period. Hur ”internationell” var den finländska socialismen efter 1918 egentligen? Och hur långt lyckades den borgerliga fennomanin sätta agendan för det offentliga samtalet? Båda grupper använde sig av Sverige som ett retoriskt slagtrå i pressen, men på olika villkor.

Nationella stereotyper i medier och populärkultur är historiska fenomen, det vill säga, de är föränderliga och bundna till sammanhang i tid och rum. Denna bok handlar om bilden av Sverige, svenskar och svenskhet i Finland under melankristiden, men den skulle lika gärna kunna handla om bilden av ”det finska”, som i hög grad bygger på det som utesluts, avgränsas och utrensas i den nationalistiska retoriken. Här hamnar de svensktalande finländarna i en problematisk position. Hur förenar man en anknytning till Sverige – oavsett hur konstruerad och avlägsen – med lojalitet till nationalstaten Finland? Vad är det för Finland som man vill identifiera sig med? Jag hoppas att läsaren låter sig inspireras till att se även sin samtids nationella stereotyper i ett nytt perspektiv.

Jag vill tacka mina handledare, främst huvudhandledaren professor Klas-Göran Karlsson, som visat tålamod med mina självständiga arbetsmetoder inklusive perioder av skrivkramp. Tack vare Klas-Göran har jag fått möjlighet att presentera min forskning på internationella fora från Tallinn till Jerusalem. Genom Klas-Göran har jag också känt mig som en del av en större forskarfamilj som skänkt mig problem att brottas med och bli inspirerad av. Min biträdande handledare, professor Henrik Meinander vid Helsingfors universitet, förtjänar stort tack för den inblick i finländskt kulturliv som jag fått under våra handledningsmöten på Café Engel i Helsingfors. Som tredje läsare, bollplank och supporter har finlandskunnige professor Kristian Gerner vid Lunds universitet fungerat.

Avhandlingen har publicerats med hjälp av tryckningsbidrag från Nationella forskarskolan i historia, Crafoordska stiftelsen och Letterstedtska föreningen. Jag har också erhållit ett stipendium från Kulturfonden för Sverige och Finland.

Till slut vill jag tacka följande personer för all hjälp och uppmuntran: Magnus Olofsson, Fredrik Persson, Tommy Gustafsson, Bodil Formark, Malin Gregersen, Anna Nilsson, Andres Brink, Cecilia Riving, Christopher Collstedt, Joachim Östlund, Sara Edenheim, Louise Sebro, Linda Kaljundi, Johan Dietsch, Mikael Tossavainen, Ulf Zander, Dick Harrison, Hanne Sanders, Harald Gustafsson, Juho, Markku, Pike, Eija, Deniz, Tinet, Mitsu och Sergei.

I. Stereotyp och nationalism

Följer man vardagliga konversationer, tidningarnas insändarsidor och diskussionsföra på internet, får man intrycket att finländarnas relation till Sverige fortfarande väcker starka känslor. Efter att ha studerat de senaste tre decenniernas ”Sverigebild” i finländska medier, blev jag mer och mer nyfiken på dess rötter i det förflutna. Jag frågade mig om jag kunde finna några orsaker till den närmast mytiska roll som Sverige spelar som Finlands ”allrakäraste fiende”.¹

Forskningsrapporten *Om olika sätt att möta en stor elefant. En jämförande studie av finländsk och svensk kultur från 2007* återspeglar de senaste rönen inom det populära forskningsfältet om Finlands och Sveriges relationer. Opinionsundersökningar bland finländare och svenskar skulle genom sin frågeapparat skapa en översiktlig bild av grannfolkens åsikter om varandra. Svaren analyserades av forskarna i relation till litteratur om finskhet och svenskhet i dag och i det förflutna. Bland slutsatserna nämndes att svenskarna hade en mer positiv inställning till Finland än finländarna till Sverige, även om de förstnämnda visste mindre om grannlandets historia och samhälle än de sistnämnda.²

Varför finns det ett behov av den här typen av rapporter, som genom själva sitt upplägg bekräftar snarare än ifrågasätter nationella stereotyper? Jag hoppas att läsarna bär med sig denna fråga varje gång de stöter på påståenden om svenskhet, finskhet och finländskhet. Stereotyper ses ofta som uttryck för fördomar och okunskap. Jag tror dock inte att det är så enkelt. Kanske är det en fråga om tilltro till det mänskliga förnuftet, men jag – och många andra forskare – är övertygade om att stereotypa föreställningar om identitet och nationalitet spelar en praktisk roll i det mänskliga medvetandet. Forskaren bör vara försiktig. Frågar man efter stereotyper, tenderar man till att finna stereotypa svar.³ Stereotyper

1. Frasen är min egen, men den är delvis inspirerad av president Urho Kekkonens memoaranteckningar om mellankrigstiden, där han i anknytning till de nationella idrottsorganisationernas tvister konstaterar: ”Under dessa år var Sverige ingen ’kär fiende’ för oss, det var, grovt uttryckt, bara en fiende, arvfienden.” (”Ruotsi ei noina vuosina ollut meille mikään ’rakas vihollinen’, se oli ra’asti vihollinen vain, perivihollinen.”) Kekkonens ståndpunkt stod inte oemotsagd, som vi skall se. Kekkonen 1981 (234)

2. Pettersson & Nurmela 2007 (64)

3. Pettersson & Nurmela 2007 (60, 69)

har en förmåga att bli självuppfyllande profetior. Som historiker kan jag bidra med en analys av den historiska kontext som stereotyper reproduceras i, vilket inkluderar Sverigebildernas genealogi. Min andra uppgift är att fördjupa mig i det sammanhang där stereotyper burkas, och studera vilket behov de uppfyller i de enskilda tidskrifterna och tidningarna.

I dag framställs Sverige ofta i finländska medier som den nation som ligger Finland närmast, både kulturellt och politiskt, av historiska skäl. I samband med att båda länderna lämnade in sin medlemsansökan till EU 1992, refererade kulturtidskriften *Kanava* ett tal som Sveriges dåvarande statsminister Carl Bildt höll på årsdagen av marskalk Mannerheims födelsedag.⁴ Bildt hade talat om det självständiga Finlands betydelse för Sverige och bland annat betonat de finländska krigens betydelse för den gemensamma säkerhetspolitiken. *Kanavas* skribent, pseudonymen S.E., ansåg Bildts tal vara en vändpunkt i de finsk-svenska relationerna. Rikssvenska medier och historieskrivning hade till dess hellre uppmärksammat utrikespolitiska misstag och brist på demokrati i Finland, hävdade S.E. Finländarna borde komma över sitt gamla ”Sverige-komplex” och minnas: ”Så många bättre vänner har vi inte.” Bildts tal kommenterades också i en ledare i *Helsingin Sanomat* som invände att ”Finlands och Sveriges speciella relation onekligen ofta varit mer myt än verklighet”.⁵ Dessa enskilda uttalanden kan relateras till Finlands Gallups undersökningar av attityder bland skolungdomar under de senaste decennierna, som visar på det intresse som Sverige väcker.⁶ I jämförelse med andra ”främmande” länder har Sverige en speciell plats i det finländska medvetandet, även om det finns en underliggande misstanke om att den egna bilden av ”ödesgemenskapen” inte överensstämmer med motpartens. Diskussionen lär aktualiseras igen inför 200-årsminnet av finska kriget 1808–1809.

Jag har valt att studera nationella stereotyper i den finländska pressen mellan 1918 och 1939, under den så kallade första republikens tid. Tidsperioden mellan krigsåren är i sig intressant därför att den finska nationalismens mål då kan sägas ha realiserats – den självständiga staten Finland fick en östgräns som kompletterade den västra gränsen från 1809. I själva verket var självständigheten en process, inte en vändpunkt – något som det finska språkets ord ”*itsenäistyminen*”, självständigheten som historisk händelse och substantiverat verb, avspeglar. Efter

4. S.E., ”Carl Bildt ja Suomi.” (Carl Bildt och Finland) *Kanava* 1992/5 (259)

5. *Helsingin Sanomat* 1992.05.24, A 2 (citerad i *Kanava* 1992/5)

6. På uppdrag av Maailma Tutuksi ry (Get to Know the World Association) ställdes följande frågor till skolungdomar:

”How positive or negative an image do you have of the following countries? Sweden 78% very/fairly positive” (högst resultat efter hemlandet) (undersökningen ”Helsinki 2000 – Rome 2000”, 1999)

”With whom should schoolchildren and students intensify cooperation with most?” Svenskar 33 procent (tredje plats efter amerikaner, 47 procent, och briter, 49 procent) (”Finnish-Japanese school survey”, 1995) Undersökningarna finns tillgängliga på www.maailmatutuksi.fi

Sveriges erkännande av Finlands självständighet var grannländerna *de jure* politiskt jämbördiga politiska aktörer, och efter 1919 härskade (åtminstone teoretiskt) tryckfrihet i Finland. Spelreglerna för pressen förändrades helt efter Sovjetunionens anfall 1939, och därför har jag sett det som ändamålsenligt att avsluta min undersökningsperiod före krigscensuren införande.

Tidningar och tidskrifter är en vanlig källa för forskare som intresserar sig för offentliga fora där stereotypa föreställningar förmedlas. Samma typ av material betyder inte nödvändigtvis att samma frågeställningar kommer att få samma svar. Tidningar och tidskrifter kan inte riskfritt likställas med ”den allmänna opinionen” eller med någon form av officiell nationell ståndpunkt i en fråga. Därför vill jag åter poängtera att det inte är ”Finlands” Sverigebild jag ämnar undersöka, utan stereotypa föreställningar om Sverige och svenskhet som formuleras av en bildad elit i ett visst samhälleligt och historiskt sammanhang. Det betyder inte att jag förringar det inflytande som dessa grupper har haft på samhället, men jag vill lyfta fram just det specifika sammanhang som stereotyperna cirkulerar i.

Jag vill gärna öppna upp för studier och fler kritiska reflexioner kring föreställningar och stereotyper om Sverige i Finland. Ämnet är relativt utforskat, jämfört med de talrika studierna kring Ryssland som har publicerats på senare år.⁷ Forskningsämnet växer lätt i omfång eftersom frågor om svenskhet tangerar många dagsaktuella ämnen i samtiden. Jag tror själv att det behövs mycket mer forskning i ämnet, där min avhandling förhoppningsvis kan fungera som vägöppnare, även om den – vilket jag är medveten om – lämnar en del frågor öppna.

Varför väljer man att identifiera sig med en viss nation? Frågan kan tyckas naiv eller cynisk. Geografiska, politiska och kulturella omständigheter snävar in individens valmöjligheter redan före födelsen. Nationell identitet uppstår inte i ett vakuum. Den är ett resultat av kommunikation. Nationalismen är en verkligt internationell ideologi – en nation vinner sitt existensberättigande genom att den erkänns som likvärdig av andra nationer.⁸ Nationell identifikation hjälper en individ att överleva, om det omgivande samhället värderar en tydlig identifikation högt. Men identifikationen har inget värde för en individ, om den inte erkänns av andra. Detta gäller givetvis för alla former av föreställda gemenskaper. Individen existerar på nåder i sin gemenskap av fränder, och utan denna acceptans riskerar individen att bli en främling eller fiende, utan en chans att få göra sin röst hörd som fullvärdig medlem i gemenskapen – med andra ord, som fullvärdig människa.⁹

Föreställningarna om Sverige och svenskhet som figurerar i finländsk press är endast i undantagsfall avsedda att kommunicera något till sina objekt, ”svenskar”. Dessa undantagsfall förtjänar också uppmärksamhet, men jag intresserar

7. Några viktiga exempel: Klinge 1988; Karemaa 1998; ... *Vaikka voissa paistais?* 1998; *Entäs kun tulee se yhdestoista?* 2001; *Venäjän kahdet kasvot* 2004

8. Billig 1995 (83–87); Paasi 1996 (48); Patrik Hall 2000 (10, 251–252, 295)

9. Detta stycke har inspirerats av genomgående idéer och resonemang i Niethammer 2000; se även Giesen 1999 (69–80)

mig i första hand för konstruktionen av stereotyper – föreställningar vars värde består i att de *bekräftar* snarare än *ifrågasätter*.

Under de senaste decennierna har forskning om nationalism, identitet och stereotyper vunnit alltmer inflytande inom historieämnet. Klas-Göran Karlsson välkomnar det växande intresset för kulturell konstruktion av identitet, eftersom den essentialistiska bilden av en identitet uttryckt i eviga, enkelt identifierbara karakteristika har ersatts av frågan om relationer.¹⁰ I stället för att stirra sig blind på den egna särarten undersöker man hur och varför gränser till den Andre dras, både i rummet och i tiden. I de nordiska länderna har forskning om den egna självbilden skiftat mål från ett idealiserande av den ”nordiska modellen” till en kritisk granskning av majoritetens behandling av minoritetsgrupper och konstruktionen av den nationella historien. Forskarvärldens ”vi” är inte längre lika med en okritisk identifikation med statens maktapparat eller med en idealiserad allmoge. De intellektuella eliternas roll i skapandet av nationella identiteter och stereotypiseringen av minoritetsgrupper är trots det ett relativt nytt och känsligt debattämne. Det är svårt för en historiker att försöka ställa sig utanför den privilegierade position hon eller han intar som statligt finansierad forskare, en del av den maktstruktur som hon eller han kritiserar. Forskaren har också ett behov av att legitimera sin historiskt tillfälliga maktposition.

Historikerns uppgift i en undersökning om identitet är att dra nytta av sin förståelse för kontinuitet och förändring. Nationell identitet är i allra högsta grad uppbyggd av föreställningar om kontinuitet både framåt och bakåt i tiden. Historievetenskapen har växt fram parallellt med nationalstaten, och har länge medvetet tjänat dess behov världen över. Historievetenskapen bär ändå med sig potential för kritik och ifrågasättande av etablerade sanningar. Denna självkritik får inte misstas för moraliserande kritik av de aktörer i det förflutna som deltog i identitetskonstruktionerna. Som Karlsson föreslår, vill jag analysera mellankrigstidens identitetsdiskurser som en del av individers och grupper ansträngningar att relatera till en värld i ständig förändring.¹¹ Jag vill också ta hänsyn till aktörernas upplevda behov och mål så långt det är möjligt i en analys av tidningsartiklar.

Benedict Andersons definition av nationen som en föreställd gemenskap (*imagined community*) är min utgångspunkt. Enligt Anderson föreställer man sig sin nation i en process som har en temporal och en spatial dimension – nationens historia (och föreställda framtid) legitimerar gemenskapen, likaså nationens territoriella gränser. Ett gemensamt förflutet måste alltså formuleras, och Edward Said har därför även myntat begreppet ”uttolkande gemenskap” (*interpretive community*).¹² Den nationella historien är en pågående process av tolkning och omtolkning av det förflutnas dokument ur nationalstatens perspektiv. Anderson poängterar att den nationella ”väckelsens” ledare i Finland på 1800-talet var

10. Karlsson 1998 (10–11)

11. Karlsson 1998 (12)

12. Citerad i Billig 1995 (70)

tjänstemän och företagare vars själva yrkesroller innebar makt att bruka språket och presentera tolkningar för en större allmänhet: de var författare, lärare, präster och jurister men även publicister och tidningsmän.¹³

Den kollektiva identiteten konstrueras i kommunikation mellan kollektivets presumtiva medlemmar, mellan Mig och Dig, eller Oss. Den refererar dock ständigt till en tredje part, som utesluts ur kollektivet – den Andre eller Dem. Den norske etnologen Thomas Hylland Eriksen ger en analys av begreppet ”eticitet” som även kan tillämpas på ”nationell identitet”.

Det för etniciteten grundläggande är tillämpningen av systematiska distinktioner mellan fränder och utomstående; mellan Oss och Dem. Om ingen sådan princip finns kan det inte finnas någon etnicitet, eftersom etniciteten förutsätter ett institutionaliserat förhållande mellan avgränsade kategorier vilkas medlemmar betraktar varandra som kulturellt särpräglade.¹⁴

Om man byter ut ordet ”eticitet” mot ”nationalitet” fungerar Eriksens påstående alldeles utmärkt – om man definierar nationalitet som en kulturell, inte blott politisk, gemenskap. Timo Vihavainen beskriver också konstruktionen av den finska nationella identiteten som en avgränsning mellan ”oss” och ”dem”. Den nationella identitetens byggstenar har ”i hundratals år varit grannrelationerna, i synnerhet till svenskarna och ryssarna, samt i mycket mindre mån till andra nationaliteter”. Vihavainen beskriver det finska nationella medvetandet som ett subjekt som om och om igen har ”tvingats bekänna sin egen roll för grannarna och göra klart för sig själv vad det betyder att man är just finne, inte ryss eller svensk”.¹⁵

När ”det finska medvetandet” tvingades att definiera sig självt, undrar man vem det är som har detta medvetande, eller om det blir finskt genom att det väljer att definiera sig så. Vihavainen låter det nationella medvetandet fungera som aktör. Detta retoriska grepp döljer de verkliga aktörerna, de enskilda människor som under hundratals år deltog i olika former av föreställda gemenskaper för olika politiska syften. Det osynliggör också den relativt korta historiska period då finskheten slog igenom som en sådan möjlig gemenskap bland en bred allmänhet. Men Vihavainens formulering är begriplig ur nationalfilosofen Johan Vilhelm Snellmans perspektiv. Enligt Snellman förverkligar människan sitt personliga medvetande som världsandens verkställare. Världsanden är som helhet närvarande i olika folk och olika tidsperioder, liksom hela mänskligheten är immanent i varje individ. Världsanden förmedlas därför till individen via nationalandan, som finner sitt unika uttryck i den nationella bildningen.¹⁶

13. Anderson 1991 (74–75)

14. Eriksen 1993 (28)

15. *Venäjän kahdet kasvot* (11–14)

16. Heikki Lehmusto, ”Mitä J.V. Snellman tarkoittaa persoonallisuudella.” (Vad J.V. Snellman menar med personlighet) *Valvoja-Aika* 1938 (141); Jaakko Forsman, ”J. V. Snellmanin käsitys politiikan suhteesta moraaliiin” (J.V. Snellmans uppfattning om politikens relation till moralen) *Valvoja-Aika* 1939 (117–118)

Ur detta perspektiv är objektiv nationalismforskning möjlig. Man kan föreställa sig att alla uttryck för frändskap eller fiendskap med grannfolken hos alla som delar samma nationalitet är lika värdefulla uttryck för nationalandan, eller att de personer som uppnått ett högre stadium av nationellt medvetande – genom bildning, som Snellman skulle rekommendera – verkställer den bättre än andra. Men är det detta Vihavainen menar? För honom ter sig Benedict Andersons definition av nationen som ett exempel på en subjektiverande trend inom forskningen; ”det är svårt att se hur det skulle tillföra något till vår förståelse för exempelvis just Finlands och Rysslands relationer”. Vihavainen motiverar forskning om nationella stereotyper med att ”det endast är möjligt att uppnå förståelse genom att söka tingens objektiva samband”. Trots att han själv anser att det inte är möjligt att finna en enda objektiv eller ens i någon mån enhetlig bild av ett grannfolk eller en grannstat, ser han dessa bilder som förankrade i en historisk och objektivt verifierbar kontext.

Utän direktkontakt med Snellmans hegelianska världsande är vi tvungna att rekonstruera nationellt medvetande med subjektiva medel. I själva verket är de objektiva faktorer som påverkar finnars och ryssars – och finländares och svensksars – bilder av varandra historiskt föränderliga och relativa. Vihavainen definierar dem som objektiva i och med att de inte är ”beroende av individens subjektiva fantasi, utan de är dem givna och under historiens lopp födda”. Benedict Anderson tillför forskningen en förståelse för historisk föränderlighet och relativitet, som öppnar ögonen för det specifika sammanhang som även objektivt verifierbara element spelar en roll i. Nationen existerar inte oberoende av de människor som bildar den – den existerar *i och genom* dessa människors förmåga att kommunicera nationalitet med varandra. Ur detta perspektiv är det lika berättigat att be Vihavainen motivera vad de objektiva faktorer egentligen förklarar, som står ovanför ”ohistoriska spekulationer” om nationella stereotypers primordialistiska eller konstruerade karaktär. Historikerrollen är också historiskt betingad. Historiska fakta definieras som ”fakta” inom ett mer eller mindre uttalat teoretiskt ramverk. Historieskrivningen skapar det sätt som fakta refererar till det förflutna. Forskaren har specialiserat sig på vissa observationer på bekostnad av andra.¹⁷

En nationell identitet är uppbyggd på föreställningen om ett gemensamt förflutet, men ännu viktigare är föreställningen om en distinktion mellan oss och den Andre. Utan ett ”de” omfattar ”vi” hela mänskligheten. Men distinktionen sker parallellt med en jämförelse, och för att kunna göra en jämförelse mellan två nationer måste man kunna urskilja det gemensamma, det som gör dem till just nationer och inte vilka grupper som helst. Därför förses nationalstater med en gemensam arsenal av begrepp och symboler, som måste kunna tolkas internationellt. Från en nationell valuta som anpassas till den internationella marknadens behov (till och med euron har ju bibehållit vissa nationella kännetecken) och varor som uppnått status som nationella symboler och marknadsförs för en internationell kundkrets, till mänskliga representanter för nationen som följer de

17. Mäkinen 2002 (25)

internationellt dominerande nationernas ideal (idrottare, skönhetsdrottningar, filmstjärnor), konstrueras föreställningen om nationen genom den Andres föreställda blick. Antingen det rör sig om en välvillig frände, ambivalent främling eller hotfull fiende, är det den Andres omdöme som möjliggör en definition av vilka "vi" är, och huruvida detta "vi" är värt att beskydda och bevara.

Föreställningar om svensken som den Andre konstruerades i den finländska pressen utan att utgå från en enda absolut motpol. Undersökningen berör inte bara relationen mellan en majoritet och en minoritet eller relationen mellan en ung republik och en gammal monarki, utan även de problematiska relationerna mellan olika grupper inom Finland, som tillerkände varandra olika grader av finskhet. Det är inte givet att den Andre alltid är svensk och att "vi" alltid är finländare, även om källmaterialet alltid härstammar från tidningar utgivna i Finland. Den Andre är dessutom en oklar figur i det svenska språket, eftersom han kan förstås som en diskussionspartner, inte nödvändigtvis någon som befinner sig bortom vi-gruppens förmåga att förstå. För att tydliggöra vilka "andra" som jag har funnit i materialet, har jag delat upp begreppet i tre delar.

Fränden är någon som erkänns som en bland likar, som en blodsfrände, efter det finländska begreppet "frändefolk", för de finskugriska folken i Östeuropa. Derek Fewster översätter "*heimö*" och "*heimokansat*" med "stam" och "stamfolk". Jag har valt att använda den officiella översättningen "frändefolk" som passar till mitt frändebegrepp.¹⁸ Det är fränden som man söker erkännande och sympati hos. En viss grad av identifikation måste vara möjlig. Fränden erbjuder även exempel som vi-gruppen upplever som inspirerande. Vilka som skall erkännas som fränder är en fråga som måste lösas genom kommunikation inom gruppen. Frändskap implicerar en släktskapsrelation utöver vänskap mellan två självständiga individer. Föreställningen om andligt eller biologiskt släktskap över nationsgränserna avgör om en främling tillerkänns status som frände eller inte.

Främlingen står utanför gemenskapen, antingen som medlem av en annan, icke fientligt inställd gemenskap, eller som invandrare i gemenskapen. Främlingen tycks neutral men kan vara ett potentiellt hot, speciellt om han ifrågasätter vi-gruppens gränser genom sitt beteende. En av de första sociologerna, Georg Simmel, beskrev främlingen som ett element av gruppen själv, i och med att han befinner sig utanför den och samtidigt konfronterar den.¹⁹ Denna definition räcker inte till för att skilja mellan kategorierna "frände" och "främling". Jag definierar främlingen som en person som vi-gruppens representanter inte förmår identifiera sig med, men som inte nödvändigtvis uppfattas som ett hot mot vi-gruppen. Han kan genom sitt främlingskap stärka gruppens identitetsbild. Främlingen befinner sig i den nationellt grundade föreställningsvärlden tillräckligt nära kategorin "fiende" för att utgöra en risk, men motiverar inte till handling, som fienden gör.

18. Fewster 2000 (114). Se även Thomas Hylland Eriksens citat s. 13. Se även undervisningsministeriets utredning om Finlands frändefolksprogram: http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/2005/selvity_suomen_sukukansaihjelmasta?lang=sv

19. Citerad i Neumann 1999 (12)

Fienden känns igen på grundval av vissa kulturella koder som vi-gruppen odlar för detta syfte. Fienden behöver inte utföra fientliga handlingar för att förtjäna detta epitet; fienden måste bara tillskrivas vissa egenskaper som är beroende av gruppens egna traditioner. Dessa traditioner måste i sin tur hållas vid liv genom berättelser, bilder och gemensamma ritualer. Även när fienden inte är närvarande eller när hans existens inte ens har bekräftats behövs han för att berättiga vi-gruppens identitet. Det innebär att fienderollen kan uppfyllas av olika grupper eller individer vid behov. Carl Schmitt beskrev staten som den enhet som skiljer offentliga fiender (*Feinde*) från vänner (*Freunde*). Om en stat misslyckas med denna uppgift kommer dess auktoritet genast att utmanas av någon annan maktapparat som tar sig an uppgiften. För Schmitt var skiljelinjen mellan frände och fiende politikens grundsten. Det var inte fråga om någon enskild individs privata fiender, utan om en offentlig fiendebild – i själva verket den nationella identitetens syfte. Att bekriega fienden är endast berättigat som "die seinsmäßige Behauptung der eigenen Existenzform gegenüber einer ebenso seinsmäßigen Verneinung dieser Form".²⁰

Jag har valt att operera med dessa tre kategorier för att åskådliggöra komplexiteten i en relation som inte kan beskrivas enkelspårigt som en konflikt mellan oss och dem. Hur uppstår då dessa tre? När blir fränden främling, när blir främlingen fiende? I sig är dessa begrepp ännu inte stereotyper, utan hjälpmedel för att sortera materialets olika Sverigebilder. I nästa kapitel kommer jag att redogöra för mitt bruk av stereotypbegreppet.

Den norske statsvetaren Iver B. Neumann diskuterar Simmel och Schmitt i sitt verk om "Österns" betydelse i europeisk identitetsformation. Om staten enligt Schmitts definition skulle överge sina representationspraktiker, ge upp sitt monopol på produktion av fiendebilder, skulle den förlora sin legitimitet. Neumann menar att det mänskliga kollektiv som bildar en stat måste lösa detta problem genom att tolerera mångfald och fortsätta med sina egna representationspraktiker, utan att tvinga in andra mänskliga kollektiv i rollen som den Andre.²¹ Detta kan vara möjligt genom större medvetenhet om de sociala gränser som mänskliga kollektiv upprätthåller mellan varandra. Det är också viktigt att hålla i minnet att varje socialt fält omfattar mer än en typ av politiskt relevanta kollektiva identiteter.²²

Många historiker och samhällsvetare har närmat sig den finländska historien ur perspektivet "vi" mot "dem". Det är viktigt att hålla i minnet att "vi" inte alltid har samma innehåll. Även historikernas identifikationsobjekt skiftar. Kritik av den borgerligt nationella historieskrivningen fick fart redan under 1960-talet, när alternativa tolkningar av inbördeskriget började få genomslag, bland annat genom en omfattande insamling av muntligt traderade minnen. De följande decennierna upplevde en breddning av teoretiska referensramar. Synen

20. Schmitt 1963 (50) Ung. "krig följer på fiendskap, ty fiendskapen är den existentiella negationen av en annan varelse". Wolin 1992 (442)

21. Neumann 1999 (24)

22. Neumann 1999 (36)

på Ryssland, ”rysshater” som politiskt och samhälleligt fenomen och relationen till det ryska har blivit ett populärt ämne efter Sovjetunionens fall, samtidigt som granskning av den finländska identiteten fått nya politiska incitament på grund av EU-medlemskapet och NATO-debatten.

Samtidigt som historievetenskapen dekonstruerar myten om Finland, upplever den nationella historien en ny renässans inom populärkulturen. Detta har väckt både stolthet och oro. Den nationellt fokuserade historieskrivningen ger sällan svar på varför det finns människor i Finland med avvikande modersmål, utländsk bakgrund eller politiskt inkorrekta tolkningar av historien. Den nationella historieskrivningen, ofta kallad ”storberättelsen” i Finland, tvingar in historiska händelser i en mer eller mindre teleologisk modell som förenklas till den finländska framgångssagan i medierna.²³ Den kan beskrivas som en stereotyp som tvingar in Finlands historia i et förklarande efterhandsperspektiv.

Problemet med en historieskrivning i nationens tjänst, oavsett om den sker inom universitetet eller i medieoffentligheten, är att det som inte passar in i handlingen utesluts och riskerar att förtigas. Implicit utsorteras det som inte följer idealmodellen som ofinskt, och misslyckanden och alternativa, oförverkligade vägar förklaras för ohistoriska. Därför anser jag att det är viktigt att gå in på frågan om vad som räknas som finskt eller finländskt under mellankrigstiden och inte utgå från att dessa värden är givna och självklara, varken för läsaren eller för mig själv. Forskning om nationella identiteter borde kunna relateras till forskning om stereotyper och lärdomarna kombineras. Sociologiska, kulturgeografiska och litteraturvetenskapliga termer kan verka i harmoni under det historiska perspektivets paraply.

Vad är en stereotyp?

Frände, främling och *fiende* är alla förenklade kollektiva kategorier som kan fungera som stereotyper. Vad är då skillnaden mellan en stereotyp och en kategori? Kan man ha det ena utan det andra? George L. Mosse, känd för sin forskning kring manlighet och borgerlig respektabilitet i anknytning till 1800- och 1900-talets moderna nationalism, definierar sociala stereotyper som oföränderliga representationer av ”de andra”. Det europeiska samhällets idealtyper (samhällets värderingar och identifikationsobjekt) kontrasteras mot typer som representerar den som hotar dessa värderingar, och vars själva existens hjälper de samhällsbevarande elementen att definiera sin roll. Stereotyper gör det abstrakta konkret och åskådliggör skillnaden mellan ideal och avvikelser.²⁴ Eriksen sammanfattar stereotypernas konstruktiva funktioner i tre punkter:

1. Stereotyper ger människor en känsla av att förstå samhället
2. Stereotyper förklarar en ojämlig samhällssituation
3. Stereotyper definierar den egna gruppens gränser²⁵

23. Suutarinen 2001

24. Mosse 2000 (101–102)

25. Eriksen 1993 (34–35)

Stereotyper kan utnyttjas för att legitimera den ledande elitens maktanspråk, men de kan också vara moraliskt tvetydiga. En och samma stereotyp om relationen mellan två grupper kan användas för att bevisa endera gruppens moraliska överlägsenhet över den andra (exempelvis kan den finländska stereotypen om talföra svenskar och tystlåtna finnar användas både för att bekräfta positiva fördomar om svenskar – socialt kompetenta, vänliga, artiga – och positiva fördomar om finnar – ärliga, hänsynsfulla, eftertänksamma). Stereotypens tolkning hänger på den enskilda individens primära gruppidentifikation.

Den brittiske kommunikationsforskaren Michael Pickering har diskuterat stereotypbegreppet och dess funktion både inom socialvetenskaperna och inom temakretsar som nationalism, kulturell identitet och konstruktion av social ordning. Han slår fast att det är nödvändigt att tänka i *kategorier* för att organisera världen. Kategorier används för att skapa en mental världskarta av sociala relationer och interaktioner. Detta innebär inte att *stereotyper* är outhärliga på samma sätt. En kategori är ett tankeredskap som är underkastat förändring och omvandling. För att förbli användbar i en föränderlig värld måste den vara flexibel, annars förkastas den som obrukbar och skadlig.

Stereotyper fungerar också som ordningsskapande raster som läggs på världen. Den avgörande skillnaden är att en stereotyp uppfattas som fast och oföränderlig. Detta leder till att stereotypen kan fungera normgivande. Behovet av en stabil moralkompass kan lyftas fram som ett försvar för stereotypiskt tänkande. Vi har inte möjlighet att i alla givna situationer – som kan innebära skillnaden mellan liv eller död – inhämta information om alla individuella faktorer i problemet, utan måste ofta utgå från en ytlig kunskap baserad på fördomar, andrahandsinformation och förenklade kategorier. I detta försvar av stereotypen glöms det bort att ”våra” stereotyper har kommit till under specifika maktrelationer och historiska omständigheter.

En stereotyp tjänar att upprätthålla en maktstruktur och döljer därmed alternativa tolkningar. Makt behöver inte alltid utgå från politiker – i marknadsekonomins värld är det viktigt att skapa igenkännbara stereotypa mönster som tilltalar en köpstark målgrupp, vilket Walter Lippmann lade märke till redan på 1910-talet.²⁶ Stereotypen skapar en känsla av trygghet, eftersom det inte är upp till den enskilda individen att modifiera sin mentala karta av världen, utan hon kan förlita sig på en osynlig högre auktoritet, normativ och ofta kollektiv: ”så har det alltid varit”, ”det säger det sunda förnuftet”, ”det vet väl varenda människa”. Pickering beskriver stereotypen även som en försvarsmekanism som sätts in när dessa maktstrukturer är hotade; jag för tanken vidare och föreslår att stereotyper ger upphov till känslan av hot, eftersom även en harmlös variation som motsäger stereotypen ruckar på dess auktoritet och skapar en känsla av oordning.²⁷ Detta gäller för positiva stereotyper likaväl som för negativa.

Stereotypiskt tänkande, som tjänar till att stärka ett visst moraliskt normsystem och etablerade konventioner, innehåller alltid omdömen om skillnad. Det som

26. Pickering 2001 (18)

27. Pickering 2001 (2–4)

avviker från stereotypen om ”oss” måste tillhöra stereotypen om ”dem”. Men eftersom det avvikande är mångformigt i verkligheten, framstår ”de andra” som kaotiska, ostrukturerade och därmed farliga.²⁸ Ett extremt exempel som kan nämnas är den antisemitiska föreställningen om juden, som omfattar allt tänkbart beteende som avviker från den önskvärda normen: kapitalistiskt rofferi, kommunistisk agitation, sexuell perversion, utländsk brytning i språket, överdrivna gester och dålig kroppshållning. Detta innebär också att den Andre framstår som motsägelsefull, vilket ökar upplevelsen av hot och förklarar varför konspirationsteorier göds med stereotyper. Liknande kluster av avvikande egenskaper associeras till stereotyper av romer, kriminella, sinnessjuka och homosexuella långt in på 1900-talet.²⁹

Stereotyper involveras oundvikligen i processer där en vi-känsla skapas. Pickering räknar upp flera sådana processer, som konstruktionen av en nationell identitet; det kolonialistiska och imperialistiska mötet med andra kulturer; representationer av genus, sexualitet och ras, konstruktioner av socialt avvikande, samt mötet med den ambivalenta främlingen.³⁰ En grupps idealbild av sig själv kan deduceras från dess fiendebilder. Vihavainen menar att normalfallet utgörs av att den egna gruppen projicerar icke önskvärda egenskaper på den Andre, och i synnerhet i fall av politisk fiendskap, sina egna synder och laster. Negativ stereotypisering av den egna gruppen kallar han däremot ”nationell flagellantism”.³¹ Självstereotyper är dock inte alltid negativa. Omvänt är det inte heller så att positiva stereotyper inte kan vara skadliga, antingen de konstrueras om ”oss” eller ”dem”.

Ett centralt problem med stereotypbegreppet härrör från ett helt annat sammanhang. Inom forskning och undervisning har stereotypen länge behandlats som en sjukdom; allmänheten bör upplysas om dess skadliga effekter. Pickering kallar detta ”patologiserande av stereotypen”.³² Lippmann föreslog att problemet med stereotyper i medierna skulle lösas genom att samhället kontrollerades av en kader av objektiva experter, ett teknokratiskt mardrömsscenario enligt Pickering.³³ Om man bara ser på stereotypen som en missuppfattning, en felaktig föreställning som försvinner när den väl har korrigerats, missförstår man den roll som stereotypen spelar i sitt historiska och samhälleliga sammanhang. Om man däremot fokuserar på det ideologiska fält som stereotypen opererar i, kan man avslöja stereotypens sårbarhet.³⁴ Här är historisk contextualisering viktig.

Richard Dyer har studerat visuella representationer av ras och genus och diskuterar det problematiska med stereotypbegreppet. Han påpekar att Lippmann,

28. Pickering 2001 (5, 8)

29. Andersson 2000 (471–474); Mosse 2000 (102)

30. Pickering 2001 (9)

31. Vihavainen 2004 (11)

32. Pickering 2001 (10–11, 22f.)

33. Pickering 2001 (18–19)

34. Pickering 2001 (13)

som myntade det moderna stereotypbegreppet i sin banbrytande bok om demokrati och medier, *Public Opinion* (1922), inte avsåg att begreppet skulle användas pejorativt.³⁵ Lippmanns ursprungliga definition av ”stereotyp” omfattar även det som Pickering kallar ”kategori”. Men även om därav följer att stereotyper är nödvändiga redskap för att gestalta verkligheten, är stereotyperna inte neutrala.³⁶ Lippmann preciserar att stereotypen är ”the projection upon the world of our own sense of our own value, our own position and our own rights”. Stereotyper är subjektiva ställningstaganden, maktmedel som kan brukas för repression, men även för protest och uppror.

Det är inte stereotyperna själva som det är fel på, menar Dyer, det är maktintressena de tjänar som avgör om stereotypen är skadlig.³⁷ Om en kategorisering av nödvändighet utelämnar delar av den komplexa verkligheten, betyder det inte att kategorin är falsk – bristfällig kunskap är inte falsk kunskap, den är bara inte absolut kunskap. Om man däremot vägrar att erkänna att stereotypen bygger på en begränsad bild av verkligheten och att stereotypen är ett partiskt ställningstagande i en maktrelation, hamnar man i Pickerings onda cirkel, där stereotypen genererar det hotande kaos som den konstrueras för att avvärja.

Dyer ställer frågan som Lippmann endast antyder: vilka är detta ”vi” som tar sig rätten att projicera sina egna värderingar på världen, på de Andra? Är det givet att du och jag, läsarna, är inkluderade i detta ”vi”? En effektiv stereotyp kräver konsensus. ”Vi” kan alla enas om att representationen av ”oss” eller de Andra är giltig. Stereotyper är, som Pickering också visar, nödvändiga för att skapa en föreställd gemenskap. Om stereotyperna tycks bygga på sunt förnuft eller en naturlig ordning, det vill säga, de anknyter till tidigt inlärd nyckelord och tankemönster med emotionell resonans, kan var och en föreställa sig att man på egen hand har kommit fram till samma slutsats. Trots att stereotyperna är den främsta källan för information om de Andra, slår konsensus om stereotypen ut alla bilder av verkligheten som inte överensstämmer med den.

Kan en beredskap för eller en acceptans av verklighetens föränderlighet hjälpa oss att bryta stereotypernas bojar? Är det enda sättet att besegra stereotypernas makt att utveckla medvetenhet om dem, att studera deras tillkomst och deras bruk, men också att aktivt vägra dem legitimitet trots eventuell sanningshalt? Dessa frågor är omöjliga att besvara i denna avhandling. De tjänar snarare som ett litmustest för läsarens egen beredskap för att hantera stereotyperna som jag presenterar, som därmed också riskerar att vinna ny legitimitet.

35. Dyer 1993 (11); Lippmann 1956 (96). Ordet ”stereotyp” härrör ursprungligen från tryckkonstens värld, där det betyder ett duplikat av ett typografiskt tecken (t.ex. en avgjutning av ett träsnitt) som används i tryckning i stället för originalet. Det franska ordet ”*cliché*” i sin tur är egentligen gjutformen som stereotypen tillverkas med. (OED)

36. Kategorier är inte heller neutrala, men som vi har sett kan de underkastas kritisk omvärdering.

37. Dyer 1993 (12)

Stereotyper av det svenska i Finland

Trots att relationen till den finländska identitetens store Andre, Ryssland, har utforskats av historiker som Matti Klinge, Timo Vihavainen, Max Engman, Outi Karemaa och många fler, är synen på Sverige under Finlands 1900-tal ur ett historiskt perspektiv utforskad. En förklaring till obalansen i forskningsläget är att relationen till det svenska överskuggats av den inhemska dikotomin *finskt* kontra *finlandssvenskt*. En annan förklaring är att tidigare forskning har utgått från politisk historia och därför fokuserat mer på Finlands och Sveriges politiska relationer än på kulturella föreställningar. Det tycks också ha funnits ett större intresse för hur svenskar har sett på finnar och/eller finländare, både i finländsk nationalismforskning och i rikssvensk forskning ur ett postkolonialistiskt perspektiv.³⁸

Forskning som har behandlat autonomitiden, framför allt den nationella väckelse som associeras till denna period, har haft en del att säga om bilden av Sverige och dess betydelse för fennomanerna och den framväxande finlandssvenska identiteten som avknoppar sig ur den statsnationalistiska tvåspråkiga linjen. Hannu Syväoja sammanfattar bilden av Sverige i 1800-talets historiska skönlitteratur som en avgränsad stat som legitimerar Finlands strävanden att bli en självständig stat.³⁹ Sten Högnäs, som i *Kustens och skogarnas folk* främst fokuserade på relationen mellan språkgrupperna i Finland, visade på Sveriges problematiska roll i de svensktalande finländarnas framväxande nationella identitet. En tacksamhetsskuld till det forna moderlandet som skänkt Finland lag, religion och historia dröjde sig kvar i den bildade klassens diskussioner om den finska nationens framtid.⁴⁰

När rasteorier började nå vidare spridning i Norden konstruerades en biologisk gräns mellan svenskt och finskt som började förlora i betydelse först efter att inbördeskriget 1918 ställde läget mellan arbetarrörelsen och borgerligheten på sin spets och därmed tvingade fram andra frågeställningar på de intellektuella dagordning. Dessutom upplevde segrarna att Sverige svikit det vita Finland under den röda revolten, och många ansåg att den gamla topelianska tacksamhetsskulden var betald med ränta.⁴¹

Högnäs beskriver den idéhistoriska traditionen från 1809 fram till inbördeskrigets slut, och våra undersökningsperioder överlappar varandra under åren 1918–1920. Även om hans material i första hand har varit skönlitterärt, är hans översiktsverk viktigt som jämförelse för min egen analys. Högnäs sätter in nationalitetskampen i ett bredare idéhistoriskt sammanhang. Den politiska och ideologiska meningen bakom produktionen av nationella stereotyper, en av tidens populära sysselsättningar enligt Högnäs, förblir dock höljd i dunkel.⁴² Syväoja i sin tur problemati-

38. Se t.ex. Kemiläinen 1998; Catomeris 2004; Kari Tarkiainen 1990–1996; *Svenskt i Finland – finskt i Sverige II–III* 2005–2006; *Det hotade landet och det skyddade* 2002

39. Syväoja 1998 (139)

40. Högnäs 1995 (24, 206–207) Topelius 1905 (188–190)

41. Högnäs 1995 (204–205)

42. Högnäs 1995 (208)

serar inte litteraturens svenskhet ytterligare utan tycks utgå från en självklar gräns mellan svenskt och finskt till och med i svenskspråkiga författares verk.

Michael Jeismann har studerat bilden av Frankrike som fiende i Tyskland, i synnerhet Preussen, och har visat hur den fientliga bilden av franskhet i nationell propaganda även fungerade som medel för att definiera tyskhet under 1800-talet.⁴³ Han beskriver stereotypernas djupa rötter i tidigmoderna och medeltida föreställningar och retorik, men poängterar hur 1800-talets nationalism som politiskt projekt skänkte ny innebörd åt gamla klichéer. Traditionella folkliga och litterära stereotyper överfördes på nationella och politiska självdefinitioner, som i sin tur kopplades till kristna, historiefilosofiska eller biologiska utvecklingsmodeller. De föreställda psykologiska skillnaderna mellan nationerna kunde nu bedömas som tecken på moralisk och sedlig åtskillnad. Därmed fick fiendskapen mellan vissa nationer en central roll i politisk propaganda, och kunde framställas (som i Tysklands och Frankrikes fall) som evig – den nationella arvfjenden kom till.⁴⁴

Stereotyper som politiska redskap i nationens tjänst har även studerats i Finland. En jämförbar undersökning är exempelvis Outi Karemaas avhandling om rysshater i Finland. Enligt Karemaa kan stereotyper ”utnyttjas i propagandistisk manipulation – till och med systematisk förvrängning och skapande av felaktiga nationella föreställningar – eftersom propaganda inte baseras på rationalitet utan snarare på känslor, myter och fördomar”.⁴⁵ Men också propaganda måste upplevas som meningsfull för att den skall fungera mobiliserande för en politisk sak. Precis som en myt, som kan definieras som en meningsskapande ursprungsberättelse, har stereotypen sin egen bestämda roll i den världsbild som propagandan förmedlar. Denna världsbild är rationell i sin kontext. Nationella föreställningar är alltid i viss mån felaktiga, eftersom de inte motsvarar verkligheten till punkt och pricka. De skall ju kunna överföras på många olika människor i många olika situationer, och möjliggöra för dessa individer att identifiera sig med samma kollektiv.

Problemet med forskning om möten och relationen mellan ”oss och dem” är att den lätt kan omtolkas som bekräftande och befrämjande av just de föreställda gemenskaper som den syftar till att dekonstruera. Etnologiska undersökningar som lyft upp svenskheten på tapeten inkluderar Åke Dauns *Svensk mentalitet* (1989) och Billy Ehns, Jonas Frykmans och Orvar Löfgrens *Försvenskningen av Sverige* (1993). Statsvetaren Patrik Hall har kritiserat etnologernas uppvaknande intresse för svenskheten som ett arv av den internationellt populära folklynneslitteraturen i seklets början.⁴⁶ Ovannämnda forskare har tagit hänsyn till historisk förändring, men det är kontinuiteterna som säljer på idéernas marknadsplats. På 2000-talet har den svenska nationen återerövrat sin forna ställning som diskussionsämne. Litteraturvetaren Göran Häggs bok *Svenskhetens historia* (2003) är

43. Jeismann 1992 (23)

44. Jeismann 1992 (22–23)

45. Karemaa 1998 (9–10)

46. Patrik Hall 2000 (152)

ett försök att historisera och dekonstruera en nationell identitet, likaså antologin *Vad är Sverige?* (2001), redigerad av Alf W. Johansson. Verken kan även läsas som bekräftelser på stereotypa svenskheter – baksidestexten till sistnämnda volym hävdar att den svenska nationella identiteten har försvagats, ett påstående som ansågs aktuellt redan på 1910-talet.⁴⁷ I journalisten Christian Catomeris bok *Det ohyggliga arvet* (2004) skildras hur svenskheten ständigt har konstruerats i relation till etniska andra.⁴⁸ Eftersom Catomeris försöker finna kontinuiteter bidrar han till föreställningen om det evigt svenska, alltid i dominant position gentemot samer, romer, svarta och finnar. Eftersom maktrelationer inom svenskheten inte nyanseras, får läsaren intrycket att den svenska rasismen är sig lik genom århundradena. Även historia skriven ur ett minoritetsperspektiv kan tjäna till att förstärka etablerade föreställningar och stereotyper som cementerar gränser i stället för att dekonstruera dem.

Forskning kring minoriteter, etnicitet och sociala förhållanden i Finland har uppmärksammat myten om det enkulturella Finland, som envist hänger kvar i vardagliga föreställningar om Finlands historia.⁴⁹ Även i vetenskapliga verk reproduceras denna föreställning. Pertti Haapala beskriver 1910-talets Finland som ”i ras-, etniskt, religiöst och överhuvud i kulturellt hänseende ett exceptionellt enhetligt land”.⁵⁰

I Finland levde ”ett folk” trots språk- och partistrider, jämfört med läget i flera andra länder (t.ex. Ryssland, Central- och Sydeuropa eller Förenta Staterna) där de nationella, etniska och religiösa konflikterna var djupa och blivit bestående drag i samhället. Finland hade inte heller några ”främmande element”; de radikala fennomanerna uppfattade visserligen svenskheten som något främmande som skulle gallras bort.

Denna generaliserande beskrivning innehåller flera motsägelsefulla element. Den i dag vanliga föreställningen om Finland som ett etniskt homogent land existerade inte under mellankrigstiden. I stället för etniska grupper diskuterade pressen nationaliteter, kulturer och raser. Dessa begrepp kunde omfatta socialt konstruerade gemenskaper och biologiskt nedärvda egenskaper. Det som i dag kallas ”språkstriden” kallades också ”nationalitetskampen” och uppfattades av en del finsk- och svensktalande som en konflikt mellan två kulturellt, språkligt och även rasmässigt åtskilda grupper.⁵¹

47. Patrik Hall 2000 (148–151). Gustaf Sundbärg, författare till sin tids bestseller *Det svenska folkbynnet* (1911), varnade svenskarna för ”förödande brist på nationell instinkt”. Orsaken var den starka emigrationsvägen.

48. Catomeris 2004

49. Häkkinen & Tervonen 2005 (7–8)

50. *Finland 1917–1920*. 3. 1995 (61)

51. Hämäläinen 1969 (passim.). Nationalitetskamp som begrepp har även använts om den dansktalande befolkningens motstånd till förtyskning i Nordslesvig under andra hälften av 1800-talet och det tidiga 1900-talet, se t.ex. artikeln ”Slesvig”, *Nordisk Familjebok* 1917 (1441–1442)

Nationens och samhällets heterogenitet var ett fundamentalt problem som man försökte lösa på olika sätt. Ett förslag bland många var att gallra bort det som man definierade som ofinskt, och detta hot riktade sig inte bara mot de svensktalande. En annan metod var assimilation genom uppfostran: Finlands befolkning skulle uppfostras till goda medborgare och därmed homogeniseras politiskt. Föreställningarna om en god medborgare och en god finne skulle överlappa varandra. Citatet ovan antyder att den sistnämnda metoden har varit framgångsrik. Föreställningen om en homogen medborgarstat projiceras som en självklarhet på det förflutna.

Nationen som politiskt redskap

Från och med den moderna nationalismforskningens ursprung i första världskrigets efterdyningar har man strävat efter att skilja mellan nyttig och skadlig nationalism. Klassificeringen av olika typer av nationalism har sett olika ut från forskare till forskare, men försöken att associera en viss typ av nationalism med liberal demokrati, medborgarideal och upplysningstidens arv åtföljs alltid av motbilden: aggressiv, irrationell och rasistisk fanatism.⁵² Föga mer subtil är uppdelningen i västlig medborgarnationalism kontra östlig kulturnationalism, som har äldre rötter.⁵³ Föreställningen om vissa moraliska attribut som sammanhänger med väderstrecken är så gammal att man inte kan förkasta dess inflytande på till synes neutrala och historiskt grundade dikotomier. Hans Kohns ursprungliga uppdelning från 1944 har varit inflytelserik. Kohn ansåg att den östliga nationalismen var irrationell och kunde leda till fanatism och intolerans, medan den västliga nationalismen grundade sig på upplysningssidén och medborgaridealet. Även om senare forskare inte har gjort samma värderande omdömen, har Kohns uppdelning fortfarande ett visst inflytande. Även om andra nationalismforskare inte har använt orden ”västlig” och ”östlig” har den geografiska uppdelningen ändå varit tydlig, till exempel i form av Charles Tillys statsledda kontra statssträvande nationalismer, och Anthony D. Smiths medborgerliga och territoriella kontra etniska och genealogiska. Rogers Brubakers studie om medborgarskap och nation i Frankrike och Tyskland återskapar en väst–östlig dikotomi där Frankrikes västliga medborgarideal framstår som ett mer lyckat recept för integration än Tysklands östliga betoning av blodsarvet.⁵⁴

Om man byter perspektiv från Centraleuropa till Skandinavien möter man föreställningar om nationalstaten och nationaliteten som inte så lätt låter sig dikotomiseras. Patrik Halls studie av nationalism i Sverige beskriver fyra perioder i nationalismens idéhistoria. Från göticismens *genealogiska nationalism*, som legitimerade inte bara kungahuset och statsapparaten utan även den intellektuella eliten i landet, vars uppgift var att skapa genealogin, rör sig idéerna vidare till

52. Jeismann 1992 (12)

53. *Nationalism* 2005 (20–21); Brubaker 1992

54. Brubaker 1992

1800-talets *individualistiska nationalism*, som konstruerar nationen som en kollektiv individ med rötter i det idealiserade folkliga förflutna, en organism som består av politiskt jämlika individer (en potentiellt revolutionerande tanke), som tämjs som *integrativ nationalism* mot slutet av århundradet och under första hälften av 1900-talet.

Den integrativa nationalismen tar sig både konservativa och radikala uttryck. Individen förväntas underordna sig kollektivet, som blir ett politiskt redskap. Detta är folkhemmets tid, den tid då själva begreppet skapas och sprids bland olika politiska grupper. Efter andra världskriget kallar Hall den svenska nationalismen *institutionaliserad* – först folkhemmets kris synliggör ideologin igen i form av antielitistiska rörelser som tar upp den integrativa nationalismens symboler och troper igen.⁵⁵

Hall själv förklarar nationalismen genomgående som ”en strategi som olika aktörer använder sig av för att öka sin makt och sitt inflytande i samhället. *Nationalismen är elitens egenintresse, utklädd till det allmänna intresset.*”⁵⁶ Jag skulle vilja tillägga att ur denna elits perspektiv är det inte nödvändigtvis fråga om en motsägelse. Som historiker med nationalism som specialitet bygger även jag min auktoritet på generationer av historiker som legitimerat staten och konstruerat nationen.

Nationalismen kan, men bör inte endast, tolkas som ett politiskt redskap som en elitgrupp använder sig av. Jeismann påpekar att nationalismen är mer än summan av sina funktioner – i högre grad än andra ideologier tycks den kunna fungera självständigt i relation till klasser och sociala konflikter.⁵⁷ Även om jag ifrågasätter Jeismanns superlativ, är det intressant att jämföra hans undersökning av det sena 1800-talets tyska statsnationalism med Finlands tidiga 1900-tal. Jeismann ser pressen som ett av de viktigaste instrumenten i massornas nationalisering, och därför kan en studie av massmedierna visa den historiska och politiska betydelsen av nationella själv- och fiendebilder i den grad de tas upp och sprids av pressen.⁵⁸ Jag tänker inte använda min undersökning till att verifiera påståenden om nationella föreställningars utbredning i hela det finländska samhället mellan 1918 och 1939. Det räcker för mig att fokusera på den roll som nationen spelar i pressens offentliga diskurs. Jag undersöker den funktion som nationella stereotyper har inom detta fält, och tar då hänsyn till de enskilda individer och intressegrupper som deltog i diskursen.

Nationalitet eller nationell identitet går, som vi sett ovan, inte att tänka sig separat från maktrelationer. Nationalismen som ideologi bygger på föreställningen om inre jämlikhet mellan nationens medlemmar, som genom sin nationalitet (oavsett om den är definierad som medborgarskap eller kulturarv) har samma rättigheter och skyldigheter. Därför finns det ett intresse hos nationalstatens förespråkare att

55. Patrik Hall 2000 (26–35, 206–207)

56. Patrik Hall 2000 (299). Min kurs.

57. Jeismann 1992 (14)

58. Jeismann 1992 (21)

ignorera eller legitimera den inre makthierarkin antingen genom att avfärda dess existens som oväsentlig för nationens inre sanningsvärde eller som naturgiven och god. En historiker som vill genomskåda denna rökråd har stor nytta av den genealogiska metoden, så som den definierats av Michel Foucault efter Friedrich Nietzsche. Enligt Foucault innebär den genealogiska historiedefinitionen ett ifrågasättande av historien som minne och de kausala sammanhang som minnet konstruerar.⁵⁹ Kausaliteter är efterkonstruktioner för att kunna legitimera handlingar i samtiden, och därmed finns det inga orskasrelationer som är ”oproblematiska”, det vill säga oberoende av maktrelationer i nuet och i det förflutna. Individerna försöker skapa en identitet genom att konstruera samband och igenkännanden i efterhand. När historikerna tar det till sin uppgift att ifrågasätta denna genealogi, produceras alienation. Det historiska subjektet upplöses ur sin föreställda kontinuitet. Vad genealogen är ute efter är inte ett samtida fenomenens ursprung utan dess härkomst; ”ursprung” implicerar en kausalitet som måste ifrågasättas, ”härstamning” är den mångfald av motsägelsefulla strömmar som genom olika historiska processer råkar sammanföras till det samtida fenomenet.

Makt och legitimitet

Jag anser att föreställningen om en enhetlig Sverigebild i Finland i sig är en stereotyp, ett försök att göra en mångfald av problematiska frågor mer hanterliga – men också mindre verklighetstroga. Jag söker olika föreställningars härkomst, de kulturella referenser som de har konstruerats med, och de maktrelationer som de har uppkommit i. Maktutövning legitimeras med olika argument, och jag intresserar mig i synnerhet för legitimitetsargument i pressen, som använder sig av nationalitet och nationella stereotyper.

Makt fungerar inte bara som våldsmonopol. Den symboliska makten är annorlunda. Vi har sett exempel på representationens makt, makten att klassificera och kategorisera, makten att utesluta och fördriva ur gemenskapen, symboliskt eller konkret. Makt är inte bara ekonomisk exploatering eller fysiskt tvång. Att representera någon eller något på ett bestämt sätt är också maktutövning. Den som sitter inne med formuleringsprivilegiet skapar en ”representationsregim” (*regime of representation*) enligt Stuart Hall. Stereotyper är medel för symboliskt våld. Edward Said visar hur stereotypisering konstruerar ett hanterbart objekt av något främmande och ohanterligt. Den gör det främmande fattbart och styrbart ur de makthavandes perspektiv. En diskurs producerar genom olika representationspraktiker en form av kunskap om den Andre som tillämpas i maktutövning. Sids definition av makt ligger i linje med Foucault och Antonio Gramscis hegemonibegrepp.⁶⁰

Både Erkki Sevänen och Helka Mäkinen har tillämpat begreppet ”hegemoni” på kulturalistiska undersökningar av mellankrigstidens Finland.⁶¹ Till en bör-

59. Foucault 1984 (93); Edenheim 2005 (14–16)

60. Stuart Hall 1997 (259–260)

61. Mäkinen 2002; Sevänen 1994

jan var jag skeptisk till detta begrepp, eftersom jag inte höll med om vissa av Sevärens tolkningar av litteraturens roll i mellankrigstidens Finland. Kritik som har framförts mot hegemonibegreppet berör ofta det totaliserande intryck som begreppet ger – ett hegemoniskt tillstånd är en maktrelation, men ger inga svar på hur motstånd är möjligt och förändring kan ske. Sevänen beskriver denna hegemonistiska borgerliga offentlighet som ”monolitisk” – dess herrar strävade efter att hålla all kritik av det borgerliga samhällssystemet utanför den reglerade offentlighetens rāmärken.⁶² Dess monolitiska karaktär var ett idealtillstånd som segrarna eftersträvade, men som aldrig kunde förverkligas. Om man ser på hegemoni som en process, ett idealtillstånd som aldrig fullständigt uppnås – likt nationell identitet – utan konstant måste förhandlas fram, är det möjligt att använda det som analytiskt redskap.

Jag fokuserar visserligen inte på någon annan grupp än de skribenter som var aktiva i de olika tidningarna och kan därför inte dra slutsatser om läsarnas roll som aktiva eller passiva deltagare i konstruktionen av nationella stereotyper, ej heller myndigheternas roll (även om myndigheters handlingar fick starka effekter på publicistiken i Finland). Det jag är intresserad av är hur skribenterna – beroende på politisk och publicistisk hemvist – talar om nationen och hur de använder sig av nationella stereotyper för att stärka eller underminera maktpositioner. Begreppet ”legitimitet”, som jag använt flera gånger tidigare, förtjänar därför en liten exposé.

Som identitetsbegreppet ser jag också legitimitet som en process, föränderlig över tid, som legitimering.⁶³ Sociologerna Peter Berger och Thomas Luckmann har övertagit termerna från Max Weber och definierar legitimeringens syfte som integrering av olika institutioners befintliga betydelser i ett enda meningsfullt system. För alla deltagande i de institutionella processerna måste helhetsbilden framstå som densamma; nationens medlemmar måste vara överens om meningen bakom dess grundläggande institutioner och individernas inbördes relationer. Berger och Luckmann skiljer mellan två nivåer av integration: en horisontell – mellan de olika institutioner som tillhör systemet, och en vertikal – individens levnadslapp måste upplevas som subjektivt plausibel genom att varje fas i livet integreras institutionellt i systemet.

Behovet att legitimera en institution uppstår eftersom varje institution är ett historiskt fenomen. Institutionens inre ordning måste förmedlas till nya generationer genom att förklara och rättfärdiga den – det vill säga legitimera den. Legitimering förmedlar två saker: kunskaper och värderingar. Den talar om för individen varför hon bör utföra en viss handling och varför en annan handling är förbjuden; den förklarar också varför saker är som de är.⁶⁴ Här är det givetvis inte legitimeringen själv som talar utan individerna som sitter inne med formuleringsprivilegiet.

62. Sevänen 1994 (75)

63. Berger & Luckmann 2004 (98–99)

64. Berger & Luckmann 2004 (100)

Hall framhäver att stereotypisering sker där det finns stora ojämlikheter i makt. I anknytning till Foucault kallar han detta ett spel om makt och kunskap. Att bli utesluten ur den normativa gemenskapen kan vara ödesdigert för individen. Dyer menar att normaliteten konstrueras av de härskande grupperna med hjälp av sociala typer och stereotyper, bland andra metoder.

Jag relaterar Bergers och Luckmanns ”system” till hegemonibegreppet, som Hall har lånat från Antonio Gramsci. För att kunna etablera en hegemoni måste detta värdesystem framstå som den naturliga, enda möjliga, oundvikliga vägen. Hegemoni, förklarar Hall, är en form av makt som baseras på en grupps ledarskap i flera fält samtidigt, så att dess maktövertagande upplevs som naturligt och oundvikligt. I den finska pressen är det svårt att se en tydlig hegemoni avspelas, men det finns aktörer och tidskrifter med mer dominant ställning än andra. Det tydligaste beviset för hegemonisk makt, som även Gramsci framhäver, är förmågan att lansera egenintressen som gemensamma och allmängiltiga.⁶⁵

Åsa Linderborg har använt Gramscis hegemonibegrepp för att förklara hur ”den socialdemokratiska hegemonin” i Sverige under 1900-talet egentligen inte var så hegemonisk som det socialdemokratiska arbetarpartiets politiska makt-position kan ge sken av. Förvisso sökte socialdemokraterna hegemoni, men i sin historieskrivning bekräftade och befäste de den borgerliga hegemonin, med stöd från borgerliga partier och intellektuella. SAP har därmed integrerats i en befintlig borgerlig hegemoni som betonar värdet av disciplinering, historiska traditioner, marknadsekonomi, privat ägande och kontroll. Om man jämför Linderborgs studie med min granskning av mellankrigstidens finländska offentliga medier är det värt att påpeka två saker. Dels är jag intresserad av att ifrågasätta föreställningen om en total borgerlig hegemoni i mellankrigstidens Finland, dels granskar jag flera olika tidningar med olika politiska mål och maktmedel, följaktligen kommer mina resultat att framstå som mer mångfacetterade. Som Linderborg påpekar är alla hegemonier kompromisser.⁶⁶ Varken i Sverige eller Finland försiggick indoktrinering i en totalitär maktapparats regi. De politiska partierna i Finland, och i synnerhet de individer som formade pressen, var visserligen intresserade av att måla upp orubbliga strukturer av ”vi mot dem” och ”rätt mot fel”, men de vardagliga politiska praktikerna var ett resultat av kompromisser och jämkning.

Av speciellt intresse för en nationalismforskare är Bergers och Luckmanns förklaring av vissa högre nivåer av legitimering, som går utöver enkla tabun som förmedlas från föräldrar till barn. När specialiserade teorier för legitimering utvecklas samtidigt som legitimeringen i sig blir en syssla för specialister, börjar legitimeringens sfär lösgöra sig från de institutioner som den ursprungligen var avsedd att tjäna, vinner en viss grad av autonomi och kan ta formen av en egen institution – med egna legitimeringsbehov.⁶⁷

65. Stuart Hall 1997 (257–258); Fontana 2006 (39, 43)

66. Linderborg 2004 (464)

67. Berger & Luckmann 2004 (102)

Den finska pressen utvecklades till stor del ur den tidiga fennomanska rörelsens intresse för publicistik. Redan på 1840-talet krävde Snellman att Finlands press skulle inta en moralisk och pedagogisk position för att främja det goda och fördöma det onda. Den nationella pressen skulle fungera normgivande och ge beslutsfattarna en bild av den allmänna opinionen i alla dess skiftningar, dock på en gemensam värdegrund. Även agrarpolitikern och ungfennomanen Santeri Alkio ansåg att tidningarna i första hand borde företräda en viss idériktning och först i andra hand förse läsarna med nyheter.⁶⁸ Syftet kan sägas ha varit just hegemonins legitimering, trots att fennomanerna strävade efter förändring i samhället. Den finska nationalismen har dock haft en starkt legitimerande funktion för den inhemska eliten. Folkviljan har motiverat maktkrav från höger till vänster redan innan den allmänna rösträtten infördes. Folket har dock länge setts som ett råmaterial som eliten utvinner sin legitimering ur, inte en autonom aktör som uttrycker sin egen medvetna vilja. Därför betonade även populisterna Alkio pressens normgivande funktion.

Matti Similä har i anknytning till Eric Hobsbawm fokuserat på en av flera maktapparater som verkat för nationell homogenisering i Sverige och Finland. Förutom skolan brukar även försvarsmakt, förvaltning, medier och statskyrka räknas som sådana homogeniseringsapparater. Hobsbawm skiljer mellan tre skapande traditioner inom nationalstatsprojektet, som flyter in i varandra, och som verkar för homogenisering:

1. de som etablerar/symboliserar samhörighet inom och med en grupp
2. de som legitimerar institutioner och auktoriteter
3. de som arbetar för att socialisera andra och vill inympa trosföreställningar och konventioner.⁶⁹

För att nationen som kollektiv identitet skall slå igenom i bredare kretsar i samhället måste den dels ha aktiva och medvetna förespråkare med makt och auktoritet, dels vara det enda möjliga alternativet till identifikation för målgruppen. Medan skolan i Similäs undersökning främst driver på kategori 3, kan alla tre former av homogeniseringsarbete återfinnas i pressen.

Pressens funktion är därmed inte bara att fungera pedagogiskt och legitimerande för en viss auktoritet. Pressen är också ett fält där olika föreställningar prövas mot varandra, där nya föreställningar kan introduceras och gamla ifrågasättas. Samhörighet inom journalistkåren kan konstrueras i en motsättning med auktoriteter. Det betyder att forskaren måste vara varsam med att generalisera utifrån materialet.

68. Tommila & Salokangas 2000 (113–114)

69. Similä 2006 (191)

Nationalitet som aktivitet

Nationen som föreställd gemenskap är en tankefigur som fick genomslag i forskningen under 1980- och 1990-talet. Ifrågasättandet av nationalitet som social kategori gick hand i hand med dekonstruktionen av andra kategorier, som exempelvis klass inom arbetarhistorien. Nationalism kom att omfatta mer än en uttalad politisk ideologi – Michael Billigs begrepp ”banal nationalism” har kritiserats för att det inbegriper en så bred arsenal av vardagliga företeelser att det riskerar att bli uddlöst. Om nationalismen finns överallt, hur kan det då löna sig att göra motstånd eller hur skall man ens kunna känna igen den för att kunna ifrågasätta den?

Jag har låtit mig inspireras av frasen ”*barrastaa suomalaisuuutta*” för min egen arbetsdefinition av nationalism.⁷⁰ Att kunna ”utöva finskhet” – finskhet som aktivitet – har varit viktigt för emigrantsamhällena i Nordamerika, arbetskraftsinvandrarna i Sverige samt finländska missionärer, affärsmän, diplomater och arbetare i många andra delar av världen. Nationalitet är inte bara något som existerar i sig självt i en person, utan det förutsätts att nationstillhörigheten manifesteras för andra människor. Därmed är nationen inte bara Andersons föreställda gemenskap och Saids uttolka(n)de gemenskap, utan även en performativ gemenskap.

Håkan Blomqvist talar om ”förhandlad gemenskap” i sin avhandling om socialdemokratien i Sverige och dess bruk av nationsbegreppet.⁷¹ Dessa modifieringar försöker ringa in det väsentliga i gemenskapsbegreppet, nämligen att det är en form av kommunikation. Ett visst mått av aktivitet från individens sida krävs för att gemenskapen skall upprätthållas, men paradoxalt nog tycks måttet minska ju större gemenskapen är. En stor gemenskap, vars medlemmar aldrig har möjlighet att lära känna alla sina kamrater personligen, men som genom mycket enkla definitioner avgränsas från omvärlden, kan vara mycket framgångsrik trots sin svårhanterlighet i praktiken – kristenheten, trots alla schismer och reformationskrig, utgör fortfarande en sådan framgångsrik föreställd gemenskap.

Identitetskonstruktion pågår inom både nationella majoriteter och minoriteter. ”Konstruktion” eller ”aktivitet” kan vara missledande ord eftersom de leder tankarna till ett byggprojekt där individen till synes väljer fritt bland byggstenarna för sin identitet. Men i själva verket erbjuds man ett fåtal alternativ.

70. Aarno Malin skriver 1926 om Carl Axel Gottlunds ”finskhetsaktiviteter” (*suomalaisuusharrastukset*) i Sverige på 1830-talet. 1992 beskrivs sverigefinska invandrades behov av att få utöva finskhet (*barrastaa suomalaisuuutta*). Från att ha varit en nationellt sinnad akademisk elits intresse, har finskhet som aktivitet blivit något som enar alla finner oavsett klassbakgrund. Aarno Malin, ”Gottlund ja Tukhulmin Suomalaiskunta v. 1830.” *Valvoja-Aika* 1926 (105); Rutanen 1992 (21). Urho Kekkonens artikelarkiv i nationalbibliotekets elektroniska databas Doria ger åtta träffar på ordet *suomalaisuusharrastus* mellan 1927 och 1937. Kekkonen var aktiv i den äktfinska studentföreningen AKS och det nationellt sinnade Finlands idrottsförbund.

71. Blomqvist 2006 (45)

Identitet måste nämligen bekräftas av omvärlden för att vinna giltighet, vilket framgår av olika minoriteters kamp för sina rättigheter (som ofta börjar med ett krav på att få sin identitet erkänd, det vill säga som *identitetspolitik*). För att deltagarna i en politisk rörelse skall kunna identifiera sig med kollektivet och fungera som politiska subjekt är det lika viktigt att signalera identiteten inom rörelsen som utom. Då kan till och med motståndarnas nedsättande uttryck övertas för den egna saken, eftersom dessa ord i all sin illvilja ändå betecknar den önskade grupptillhörigheten.

Det är inte alltid som majoritetsställning garanterar maktställning, men om en grupp har tillägnat sig identiteten som en enhetlig majoritet, öppnas genom det upplevda kollektivet möjligheter att verka som maktfaktor. Det måste finnas en elit som kan fungera som folkets språkrör. Eliten kanaliserar vad den definierar som folkviljan genom medierna och trimmar bort motstridiga och avvikande åsikter för att skapa en enhetlig bild av majoriteten. Elitgrupper bildar självfallet också egna kollektiva identiteter, men dessa står i strid mot föreställningen om en identitet med folkflertalet. Därför måste de hållas nedtonade, eller diskuteras som potentiella problem som måste åtgärdas genom reform av eliten. Elitgrupper ifrågasätter genom sin existens den nationella gemenskapens funktion som befriande och utjämnande. Aktivister som skapar en minoritetsidentitet för att minoriteten skall kunna fungera som politisk aktör försöker på samma sätt dölja sin elitroll och de skillnader och motstridiga identiteter som gör gruppen svår att definiera.

Det är fullt möjligt att den bildade elit som tillägnar sig nationalismen som ideologi verkligen identifierar sig med folket, men samtidigt är medveten om sin särställning som en bildad medel- eller överklass. Den identifierar sig med sitt nationella projekt, vilket är att uppväcka nationalandan hos folket. Synen på en sådan elits centrala roll i formationen av en nationell identitet är integrerad i den nationella historieskrivningen i Finland, så som den exempelvis framträder i Finlands justitiedepartementets språklagskommittés skrift *Nationalspråkens historiska, kulturella och sociologiska bakgrund* (2000):

Storfurstendömet tid innebar den finska identitetens och "Finlands födelse" såväl i politisk som idéhistorisk mening. Finlands statliga, kulturella och ekonomiska utveckling till en modern stat var ingen språkfråga, utan förändringen gällde såväl den finsk- som den svenskspråkiga delen av befolkningen. Denna utveckling är svår eller till och med omöjlig att granska som det finska och det svenska språkets historia, eftersom utvecklingen i så liten del "hängde på tungomålet". Av Finlands stormän skapade till exempel J.L. Runeberg och Z. Topelius sina verk på svenska, Elias Lönnrot i sin tur *Kalevala* och *Kanteletar* och Aleksis Kivi sina verk på finska. J.V. Snellman skrev mestadels på svenska, men även på finska. Ändå kan man inte förneka, att de alla stärkte just den finska [eller finländska] identiteten.⁷²

I ovan nämnda citat antyds att de tidiga fennomanernas svenskspråkighet utgör ett problem som måste förklaras i en modern nationell historieskrivning. Det framträder även en tendens att låta historien personifieras av nationella stor-

72. *Kansalliskielten historiallinen, kulttuurinen ja sosiologinen tausta* 2000. Min övers.

män. Enstaka individer uppfyllde sina roller som konstruktörer av en kollektiv identitet först när deras idéer togs upp av större rörelser och därmed fick politisk sprängkraft.

Under de senaste decennierna har det blivit vanligt att diskutera identitet som en katalysator för politisk aktivitet, inte bara i forskarvärlden utan även i vidare kretsar i medierna. Framför allt etnisk, men också religiös och politisk identitet har lyfts fram som orsak till konflikter i världen. Detta har också lett till att man har kunnat analysera konflikter i det förflutna ur nya vinklar. Problemet med att fokusera på identitet är att frågor om makt och underordning på ekonomiska villkor, för att ta ett exempel, kan hamna i skymundan. En viss identitet kan också ge sken av att vara monolitisk eller naturgiven, om man inte tar hänsyn till andra motiv som kan tänkas driva individer och kollektiv till handling. Även om en minoritetsgrupp aggressivt använder identitetspolitiska argument i sin politiska retorik, kan dess medlemmar i praktiken följa en outtalad strategi av samarbete och assimilation med majoritetsbefolkningen. I vissa fall är minoritetsgruppen en chimär av skräckbilder, som används av en politisk elit för att kontrollera majoriteten.

”Kollektiv identitet” har blivit ett populärt forskningsämne under 1990-talet, och populariteten tycks inte ha avtagit efter millennieskiftet. Att använda detta begrepp för med sig en hel del följdfrågor. I denna avhandling har jag för avsikt att ge exempel på identifikationsprocessen som konfliktfylld och motstridig, även om den försiggår inom en relativt homogen grupp av intellektuella och journalister med inflytande över offentliga medier.

Social identitet som stereotyp

Social identitet innebär att en del av individens särdrag offras för den föreställda gemenskapens skull. Inom socialpsykologin har konstruktionen av en social identitet studerats som en självkategoriseringsteori. Inte bara ”utgruppens” medlemmar riskerar att falla offer för stereotypisering, utan även ”ingruppens”, även om den sistnämnda kan kosta på sig att vara mer tolerant mot avvikelser från det egna idealet. Enligt teorin om självkategorisering är definitionen av en grupp med nödvändighet komparativ. Tendensen är att undervärdera skillnader inom den egna gruppen och övervärdera skillnader mellan grupper, vilket leder till att självbilden kan fluktuera beroende på vilken utgrupp den relateras till.

En social identitet ger olika typer av fördelar för individen. Antingen det rör sig om en religiös, ideologisk eller politisk social samhörighet, förenar den människor över stora avstånd och kan överbrygga gränser samtidigt som den etablerar nya. Den sociala identiteten främjar altruistiska handlingar som individen kan dra fördel av, vilket också förklarar varför individer är beredda att offra sig för sin gemenskap. Att överge en del av sin individualitet, det som skiljer en från alla andra människor, är inget högt pris att betala för de fördelar som en grupptillhörighet medför.⁷³

73. Reicher, Hopkins & Condor 1997 (65–67)

Stuart Hall beskriver stereotypiserande som en ”betecknande praktik” (*signifying practise*) som har en normativ funktion. Den skiljer det normala och acceptabla från det abnormala och oacceptabla. Sociala typer, till skillnad från stereotyper, definierar rollerna för dem som lever inom det acceptablas ramar. Stereotyper går utöver detta eftersom de tillämpas för att identifiera dem som inte hör hemma inom dessa ramar och utesluta dem ur samhället. De upprätthåller därmed social och symbolisk ordning.⁷⁴ Socialpsykologen Henri Tajfel har poängterat att stereotypen inte bara fungerar meningsskapande utan också legitimerar maktrelationer, en uppfattning som jag i likhet med Hall, Dyer och Pickering ansluter mig till.⁷⁵ Om gruppidentiteten är avgörande i en kamp om makt, privilegier och hierarkisk ordning, blir kollektiva stereotyper ett effektivt sätt att föra kampen på ett ideologiskt plan.

Teorin om social identitet säger dock ingenting om vad som gör den nationella identiteten synnerligen framgångsrik bland alla existerande alternativ, speciellt som den nationella identiteten ofta tycks vinna företräde bland alla gruppidentifikationer som en individ bär med sig. Forskaren söker ett svar på vad som får individen att träffa aktiva val och handla, i stället för att ta de sociala identiteterna för givna. Identifikation med en nation är inte bara en konsekvens av den sociala verkligheten utan ett projekt med aktiva deltagare vars mål är att förändra sociala relationer.⁷⁶ Den nationella identiteten är i själva verket en pågående process med ett omtvistat mål. Hur kan trots detta illusionen om en enhetlig och primordial självbild uppstå? Diskursanalytiker pekar på språkets begränsningar. Det finns inte ett oändligt antal sätt att tala om ett givet fenomen. Det som finns är en uppsättning kommunikativa verktyg som människor kan utnyttja strategiskt och taktiskt flexibelt.

Stuart Hall påpekar att en texts (i vidare bemärkelse) verkliga betydelse hänger i luften mellan textproducentens avsikter och publikens utgångspunkter, och i viss mån kan jag komma åt respons i form av debatter mellan olika tidningar. Tyvärr är det omöjligt att utröna hur majoriteten av läsarna upplevde bilden av svenskhet och berättelsen om Finland, så som deras tidningar skildrade dem. Min studie fokuserar på den privilegierade minoritet som hade tillgång till pressens arena – skribenter och redaktörer. Därför har jag valt att anknyta begreppen till en diskussion om ideologi och makt, närmare bestämt nationen som politiskt redskap. Detta innebär att nationalism omfattar allt tänkande i nationella termer, från det passiva grundläggande antagandet att mänskligheten är uppdelad i nationer (utan att ta ställning till huruvida dessa är organiskt framvuxna eller moderna konstruktioner, men ur perspektivet att detta är ett önskvärt eller givet tillstånd) till den politiskt aktiva nationalismen i dess mest hierarkiserande och militanta, alternativt populistiska och demokratiska, former.

74. Stuart Hall 1997 (257–258)

75. Reicher, Hopkins & Condor 1997 (68)

76. Reicher, Hopkins & Condor 1997 (70)

En så bred definition riskerar att bli ohanterlig om begreppets olika nyanser inte uppmärksammas. Jag vill dock aktivt plädera för den, eftersom jag anser att den långlivade trenden i det finska språket att skilja mellan ”god” eller ”nyttig” patriotism (*kansallismielisyys*, *kansallistunto*) och ”ond” och ”skadlig” nationalism (beskrivet med lånordet ”*nationalismi*” eller med det finska ”*kansalliskiuhko*”) lämpar sig alltför väl till att skilja mellan ”vår” goda eller förnuftiga samhällsordning och ”deras” irrationella och våldsbenägna (o)ordning. Ordet ”patriotism” associeras ofta till politisk och inklusiv medborgarnationalism, medan ”nationalism” associeras till exklusiv kulturnationalism baserad på gemensam härstamning och blodsrelationer. En sådan stereotyp polarisering blir ofta det oönskade resultatet av vetenskaplig forskning som studerar maktrelationer mellan olika grupper.⁷⁷

Inom litteraturvetenskapen har forskning om nationella stereotyper utövats inom ramen för en egen skola, imagologin, framför allt i Tyskland och Nederländerna. Denna inriktning har utvecklats ur komparativ litteraturforskning i dessa länder som brottats med frågor kring Europas dramatiska 1800- och 1900-talshistoria. Hugo Dyserinck skriver om möjligheterna att använda sig av imagologi i avideologiseringsarbetet (*Entideologiserungsarbeit*) och neutraliseringen av stereotypa nationella tankemodeller. Målet är att relativisera nationellt tänkande genom att kritiskt dekonstruera nationella självbilder och föreställningar om den Andre.⁷⁸ Jag finner detta emancipatoriska förhållningssätt sympatiskt, men avideologisering som ledstjärna kan skapa blinda fläckar. Forskaren kan falla för frestelsen att tro att hon själv står ovan alla ideologier och agerar som en objektiv betraktare, i synnerhet om det finns ett avstånd i både tid och rum till studieobjektet. De litteraturvetenskapliga komparatistikerna och imagologerna har följaktligen även närmat sig konstruktionen av Europa och ställt den känsliga frågan om det överhuvudtaget är möjligt att skapa en vi-känsla utan att samtidigt utesluta stereotypiserade andra.

Jag vill vara tydlig med min egen ideologiska ståndpunkt och klargöra att jag anser det vara omöjligt att särskilja mellan en god konstruerad gemenskap och en ond fiendebild. Då vi trots allt lever i mänskliga gemenskaper som ständigt måste konstrueras och omförhandlas, kommer vi inte undan denna problematik. Vill man hålla samman en grupp och formulera ett mål för gemensam aktion, måste gränser dragas. Lösningen är en ständig process av ifrågasättande och omförhandling, i vilken det kritiska tänkandet och den öppna samhälleliga diskussionen förhoppningsvis kan bekämpa de skadliga stereotyperna. Om man förblir medveten om att gemenskapen är en konstruktion och därmed är beroende av individens aktiva ansvarstagande, vidgas ens handlingsramar. Det är ingen tillfredsställande lösning, eftersom den lägger ett stort ansvar på den

77. Se t.ex. en intervju om det önskvärda i ”europeanism” kontra ”europatriotism” med historikern Aira Kemiläinen, ”Miten olisi EURO-nationalismi?” (”Hur vore det med EURO-nationalism?”) *Suomen Kuvalehti* 1992/18 (48–51) samt Aira Kemiläinens kritik av Hobsbawm i *Historiallinen Aikakauskirja* 1993/2.

78. Dyserinck 1992 (42)

enskilde individen, men det är det enda svaret jag har. En invändning vore att inte ens medvetenheten om den nationella gemenskapens korta historia och handgripligen konstruerade karaktär hindrade finländska nationalisterna från att kräva underkastelse och lydnad gentemot nationen. Nationalisternas argument bör bemötas med allvar. Då krävs det av människan – läsaren och forskaren – vilja att förstå nationen som ett politiskt redskap, varken mer eller mindre. Nationen är lik elden, för att parafrasera ett finskt ordspråk: en god dräng men en dålig husbonde.

Jag vill i detta sammanhang även plädera för en mer uppmärksam läsning av vetenskapliga publikationer som ofrivilligt kan bidra till stereotypisering. Både i Finland och Sverige har intresset under de senaste decennierna växt för akademisk och populärvetenskaplig forskning om den nationella självbilden. Intresset för ”hur de andra ser på oss” kompletteras med mer eller mindre nyväckta reflexioner kring nationell identitet och svenskhet.⁷⁹ Frestelsen att skildra svenskar och finländare som varandras motsatser eller åtminstone betona skillnaderna tycks vara svår att motstå, framför allt bland journalister, men även bland forskare och författare med tillfälle att reflektera och problematisera. Resultatet blir ett idisslande av gamla nationella stereotyper, som kan vara underhållande och färgstarka och gör sig fint i klatschiga rubriker, men som inte nödvändigtvis inspirerar till större förståelse och bättre kommunikation mellan enskilda individer som inte lever upp till sina stereotypa nationella roller.

Jag vill framför allt visa upp ett stycke ur det kulturella livet i mellankrigstidens spännande period av förändring och ideologisk mångfald. Ett av denna avhandlings syften är att bekämpa en förenklande bild av två nationer i luften på varandra, eller en exotiserande bild av någondera parten (jag identifierar mig ju själv som både finska och svenska i någon mån). Om detta arbete trots allt kommer att tolkas som en plädery för att endera parten har rätt, eller för att det överhuvudtaget finns två parter i denna fråga, bekräftas min tes att den dualistiska föreställningen om en evig landskamp uppfyller ett existentiellt syfte för många människor.

79. En nyanserad historisk översikt av nationalismen i Sverige ur ett finländskt perspektiv, som även diskuterar föreställningen om det ”onationella” Sverige, finns hos Kurunmäki 2005 (166)

2. Historikern och källorna

Den här boken granskar en relativt kort men intensiv period i Finlands historia. Mellan 1918 och 1939 organiserades Finland som självständig nationalstat. Under dessa dryga två decennier utspelades en intensiv dragkamp om den nya statens samhällsform, som återspeglades i tidningarnas och tidskrifternas inbördes debatter. Kännetecknande för denna dragkamp var de motsägelsefulla argument som deltagarna tillgrip. Hur kunde man bygga upp en enhetlig nationalstat på en, så som många uppfattade den, splittrad grundval av stormaktssvensk rättstradition, snellmansk språknationalism, den socialistiska arbetarrörelsen, romantiska föreställningar om den frie finske bonden, liberal kapitalism, samt det förnuftsbaseade moderniseringsidealet?

Jeismann, som i sin undersökning av Tyskland också använde sig av pressen som en viktig källa, påpekar att just dagstidningar, illustrerade magasin och andra tidskrifter utgör ett viktigt medium för massans nationalisering. Man kan avläsa vilken betydelse de nationella själv- och fiendebilderna tillmätts på i vilken grad de tas upp och sprids vidare av pressen. Nationella stereotyper fungerar som politiska, moraliska och emotionella upplevelser av främmande nationer, som läsaren kanske inte har möjlighet att bilda sig en egen uppfattning om.¹ Även möjligheter till identifikation med den egna nationen erbjuds – och förutsätts, eller ifrågasätts.

Dagstidningarnas och tidskrifternas skildringar av Sverige formas av flera olika typer av texter och bilder. Reportage om grannlandet i väst har kompletterats med kåserier om svenska förhållanden, kommentarer om riks- och finlandssvensk politik, recensioner av svensk kultur samt fotografier och skämtteckningar. Jag kommer att återkomma till benämningarnas mångfald och problematik. För närvarande räcker det för min del med att konstatera att svenskhet beskrevs av flera av dåtidens debattörer som något som omfattade mer än blott det som rymdes inom svenska statens gränser. Därför förtjänar språkstriden också att uppmärksammas.

Föreställningar om Sverige fungerade som bollplank i en inhemsk politisk debatt. Ett annat förhållningssätt av passiv karaktär var att publicera översätt-

1. Jeismann 1992 (20–21)

ningar och referat av artiklar från svenska tidningar, som regelbundet gavs utrymme i dagstidningar och tidskrifter. Även om dessa artiklar ursprungligen inte var producerade i Finland av finländare, kunde de i sin nya kontext återspegla och reproducera vissa föreställningar om Sverige, som de inte hade kunnat göra i sin ursprungliga kontext. Förutom sådana indirekta Sverigereferenser omfattar materialet även nyhetsartiklar och direkta kommentarer till Sveriges politik, historia och samhällsliv. Dessa utgör – trots ovannämnda invändningar – den största delen av materialet.

Mellankrigstidens offentliga debatt var en kamp om rätten att definiera Finlands ideologiska innehåll. Jag kommer att tala om denna debatt som en inomhegemonisk diskurs. Förträdarna för olika ideologier och förkämparna för olika föreställningar om hur det finländska samhället borde utformas var alla tvungna att underordna sig vissa diskursiva spelregler för att kunna kommunicera med varandra. Dessa spelregler var av en annan karaktär än lagarna om pressfrihet och censur. Det handlade inte om vad som var tillåtet att säga och skriva; det handlade om vad som var möjligt att säga och möjligt att förstå. Utmaningen för en forskare 80 år senare ligger i att gräva fram det möjliga och härleda det omöjliga.

Tidningarnas hållning till varandra framställdes uttryckligen antagonistiskt, speciellt under åren efter inbördeskriget och under Lapporörelsens höjdpunkt. Dock förenade kontrollen över det skrivna ordet och tillgången till offentligheten alla tidningar och tidskrifter i denna undersökning. Jag har inte tagit med förbjudna publikationer som cirkulerade underjordiskt. Synen på läsarna som en i första hand upplysnings- och informationstörstande masspublik var också allmän, även om vissa kulturtidskrifter riktade sig till en redan upplyst skara av intellektuella. Därför finns det vissa skäl att betrakta pressen som en kollektiv aktör.

Även om min ambition har varit att producera en heltäckande översikt över de utvalda publikationerna, har jag i praktiken fått inskränka mig till ett axplock av dagstidningsartiklarna med nedslag kring vissa år och händelser. Tyngdpunkten ligger på tiden för Ålandskrisen och striden om officerernas modersmål under 1920-talets första år, samt Lapporörelsens storhetstid kring 1930–1932 och de därpå följande yttrandefrihets-, universitets- och kulturstriderna under 1930-talet.

Kulturtidskrifterna, som utkom med längre mellanrum, har jag gått igenom år för år och valt artiklar ur enligt följande kriterier. Eftersom utgivningsformen var annorlunda, behövde inte kulturtidskrifternas redaktioner ta hänsyn till de publicerade ämnenas dagsaktualitet på samma sätt som dagstidningarna, utan kunde kosta på sig att publicera historiska översikter och debattinlägg med ett bredare tidsperspektiv. En annan möjlighet hade varit att uteslutande studera dagstidningarnas kulturdelar. Eftersom de flesta dock endast finns tillgängliga på mikrofilm är arbetet omständligt och tidsödande, som min testgenomgång av *Suomen Sosialidemokraattis* sönderskrapade gamla rullar visade. Jag har dock valt att ta med *Suomen Sosialidemokraatti*, eftersom materialet var givande och

vänstertidskrifternas utgivning fluktuerade så kraftigt under 1920-talet av ekonomiska såväl som politiska skäl.

Därför ligger tyngdpunkten i denna undersökning på kulturtidskrifterna, medan urvalet av artiklar från dagstidningarna åskådliggör vilket genomslag diskussionen om nation och identitet hade i medierna riktad till en bredare allmänhet. Regionalt är jag inriktad på huvudstaden; jag har inte velat utgå från en partipolitisk indelning av materialet, och därför har jag inte tagit med någon av Agrarförbundets tidningar. Jag hoppas att variationen ger en dynamisk bild av det finländska samhället. Trots att jag använder mig av ett begrepp som hegemoni, vill jag inte ge sken av att en enskild aktör inte kunde ha handlingsutrymme och valmöjligheter inom den, trots att Finland var litet och samma personer och familjer innehade maktpositioner i många olika samhällssfärer.

Artiklarna har valts ut enligt följande principer. För det första har jag valt ut artiklar som nämner Sverige, svenskhet, svenskar eller olika beteckningar för ”finlandssvenskar” vid namn. Jag har inte dragit någon absolut skiljelinje mellan rikssvenskt och finlandssvenskt i inledningskedet, vilket inte heller hade varit möjligt av det enkla skälet att det i vissa sammanhang inte går att avgöra om skribenten själv hade för avsikt att skilja mellan dem. Därför har jag även samlat in artiklar som diskuterar Finland, finskhet och dylika identitetspolitiska ämnen. Skillnaden mellan svensk och finsk är även i dessa fall ofta härfin. Orsaken till att jag tagit hänsyn till så breda kategorier är att jag anser det vara viktigt att relativisera Sverigebilderna till andra stereotyper som brukades i pressen. De uppstod i samma kontext och spädde på varandra.

Min ambition med denna avhandling är att i likhet med Antti Häkkinen och Miika Tervonen, som studerat klass och etnicitet under 1900-talet, dekonstruera myten om det homogena Finland. Jag skriver en historia om etniska och sociala gränsdragningar, men det får inte glömmas bort att dessa gränser, som på avstånd ter sig knivskarpa, i vardagligt umgänge ofta ter sig mer komplicerade, glidande och ofta rentav betydelslösa. Distansen till det som stereotypiseras gör det möjligt att använda stereotyperna som maktmedel. Kulturer är abstrakta och kan inte mötas; det är människor som möts och kommunicerar med det språk som de själva är med och skapar.²

Det finns forskare som i andra sammanhang har vågat generalisera mer utifrån ett lika avgränsat material. Risto Peltovuori har sökt ”tyskarnas bild av Finland” med hjälp av dagstidningsmaterial och diplomatiska källor.³ Den resulterande bilden förklaras ur ett utrikespolitiskt perspektiv, i och med att en strikt skiljelinje inte måste eller behöver dras mellan offentliga medier och Tysklands politiska ledning i det totalitära Tredje riket. Politiska förklaringar räcker dock inte till när bilden av den Andre är mångfacetterad som den finländska bilden av svenskhet, reproducerad i en mindre politiskt kontrollerad kontext.

2. Häkkinen & Tervonen 2005 (12)

3. Peltovuori 2005

I Finland har fiendebilden under första hälften av 1900-talet oftast specificerats som ”ryssen”. Stereotypa föreställningar om ryssar har givits en central identitetsbyggande roll (Vihavainen 2004) eller dekonstruerats som relativt kortlivade historiska konstruktioner med ofta motsägelsefullt innehåll (Klinge 1988, Karemaa 1998). Ryssen som finskhetens ultimate Andre, en ständigt återkommande fiendebild, har fått stor uppmärksamhet efter Sovjetunionens fall, men alternativa, till och med positiva och idealiserande ryssbilder har fått mindre utrymme i forskning och medier. Min tes är att fiendebilden inte går att avgränsa till endast en utgrupp. Fiendebilder förekommer också bland stereotypa föreställningar om andra utgrupper som står i beröring med nationen. Om en utgrupp uppfattas som ett hot, ökar risken för att andra, hittills neutrala utgrupper – främlingar – också kommer att påverkas av fiendestereotypen. Det uppfattade hotet kan vara konkret i form av fysiskt våld, men även symboliskt i form av handlingar eller påståenden som ifrågasätter ingruppens identifikation.

En annan forskare som utgått från finländska förhållanden och använt sig av dagspress som material är Olavi K. Fält, som använder skildringar av Japan i 1930-talets press för att avslöja karakteristiska attityder och föreställningar i finländarnas utrikespolitiska och ideologiska världsbild på 1930-talet.⁴ Själva undersökningen stannar vid en uppräknings av olika ”massbilder”, som han kallar ”idéer om Japan”. Fält anger som en typisk egenskap för en massbild att nationella egenskaper stiliseras. Jag föreslår en annan definition – det typiska för en massbild är att så kallade nationella egenskaper överhuvudtaget går att urskilja. Nationella egenskaper är med nödvändighet generaliserade, eftersom de används för att producera en föreställd gemenskap. De tillåter inte utrymme för individuell variation. En viktigare fråga är huruvida de nationella egenskaper som Fälts massbild återger representerar japanska självbilder eller om de representerar västerländska stereotyper av japaner. Till exempel har japaner beskrivits som färgade eller ”gula” (i kontrast till en vit norm), men gul hudfärg ingick inte i den visuella representationen av idealisk och/eller normal nationell identitet som japanerna själva förmedlade till varandra eller till icke-japaner.⁵

Fälts exempel visar hur viktigt det är att hålla i minnet vem det är som har formuleringsprivilegiet, och vad det är för slags publik som han eller hon riktar sig till. Artiklarna om Japan uppkom i ett relativt skyddat fält, dit få japaner hade insyn för att bemöta och ifrågasätta finländska påståenden. Stereotyperna om Sverige och svenskar producerades i en helt annan kontext, där gränsdragningen mellan finskt och svenskt var problematisk och där en aktör kunde dela båda identiteter. Genom en undersökning som fokuserar på finländska föreställningar om Sverige, och som tar ytterligare några analytiska steg genom att ifrågasätta själva konstruktionen av finskt/finländskt kontra svenskt, kommer jag att säga mycket mer om finländarnas världsbild(er) under mellankrigstiden. Jag är medveten om att även en dekonstruktiv metod bär med sig frön till nya konstruktioner. För att

4. Fält 1982 (12–13)

5. Kowner 2000 (103–131), Wagatsuma 1967 (407–443)

kunna diskutera stereotypa skildringar av svenskar måste jag först själv definiera dem och löper därmed risken att återskapa dem. Läsaren rekommenderas därför att hålla följande princip i tankarna: dessa konstruktioner är redskap för tanken och kommunikationen, försök att representera verkligheten som aldrig låter sig fångas i en enda bestämd term.

Min praktiska arbetsmetod är, banalt nog, kategorisering. Jag har samlat in artiklar och citat om Sverige och svenskhet och sorterat dem efter de egenskaper som jag har identifierat i dem. Syftet med mina kategorier är att de som redskap för tanken vidgar vyerna från en enkel ”vi mot dem”-uppställning till de syften som stereotypiskt tänkande uppfyller. När jag har varit missnöjd med kategorierna har jag bytt ut dem mot nya. Till en början försökte jag skilja mellan diskussioner om nation, kultur, ras och historia. Eftersom de förstnämnda kategorierna visade sig överlappa varandra i källmaterialet, övergick jag till föreliggande kapitelindelning, som till en början kändes krystad men till min förvåning uppvisade en tilltalande symmetri (kategorisering har också sin estetiska sida). Kapitel 3, ”Historiens börda”, behandlar synen på Sveriges och Finlands gemensamma förflutna. Kapitel 4, ”Frändskap med Sverige”, kombinerar frändebegreppet med frågor kring själva bilden av svenskhet i Finland. Kapitel 5, ”Främlingskap i Finland” handlar om nationell identitet, i synnerhet den känsla av alienation som den (re)producerar, eftersom det är omöjligt att uppnå total identitet. Kapitel 6, ”Den nödvändiga fienden”, förklarar vad som händer när varken frändskap eller främlingskap är möjligt. Kapitel 7, ”Framtidens hot”, bildar en pendang till kapitel 3 och sammanfattar sedan resultaten.

I en studie av pressmaterial är det väsentligt att kritiskt granska den terminologi som källmaterialet använder sig av, men också att granska sin egen vetenskapliga terminologi, och alltid påminna läsaren om likheter och skillnader mellan dessa. Genom att behålla den historiska överblicken hoppas jag kunna undvika anakronismer, även om analysen av nödvändighet kommer att ske genom nutida teoretiska glasögon.

Ungefär en fjärdedel av materialet består av bildmaterial från skämttidningar och veckopress. Av dessa har jag inkluderat 22 illustrationer, förutom omslagsbild och vinjett. Mellankrigstidens finländska press var inte politiskt oberoende eller moraliskt neutral, inte ens på tidningarnas skämtsidor. Tidningarnas uttalade uppgift var fortfarande att uppfostra och upplysa läsarskaran om rätt åsikter och fördöma felaktiga föreställningar, inte att ge läsarna det de möjligen ville ha. I mellankrigstidens tidningar har jag själv mycket sällan stött på argumentet att ett skämt ”bara var ett skämt”. Om en individ eller företrädare för en grupp kände sig förolämpad av skämt som anspelade på negativa stereotyper och hade tillgång till den offentliga arenan för att kunna ge uttryck åt sina protester, utspelades en synnerligen allvarlig diskussion i medierna som kunde påverka enskilda personers liv och karriär.

Att använda skämtteckningar som källa är trots detta inte helt oproblematiskt. Aki Alanko frågar så sent som 2006 i en recension av Jari Hanskis avhandling

Juutalaisviha Suomessa ("Judehatet i Finland", 2006), "huruvida skämtteckningar och -historier är väsentliga för undersökningen – de representerar ju inte allmänt judehat utan snarare satiriska gliringar".⁶ Föreställningen att skämt och populärkultur i vidare bemärkelse på något sätt skulle befinna sig utanför den samhällspolitiska kontexten är besynnerlig efter den uppmärksamhet som ett antal karikatyrer av profeten Muhammed väckte världen över bara ett år tidigare, och den storm i ett vattenglas som blåste upp kring Katariina Lillqvists dockanimation om Mannerheim-relaterad folklore något senare.⁷ Åtminstone en avhandling om antisemitism har kunnat byggas på skämttidningar, och även om man inte är beredd att sätta likhetstecken mellan varenda enskild teckning och antisemitism i dess vidaste bemärkelse, måste ändå *En jude är en jude är en jude ...* genom sin blotta massa av exempel övertyga tvivlaren.⁸ Skämtteckningar som kom till i en politiserad samtid är värdiga en historikers uppmärksamhet. Varför tyckte alla som var involverade i produktionen och konsumtionen av dessa bilder och texter att de var underhållande?

Michael Pickering och Sharon Lockyer skriver om nödvändigheten att förstå och analysera skämtets mekanismer: "jokes are not automatically funny".⁹ För att ett skämt skall fungera krävs det att publiken är införstådd med berättarens premisser. Humor är också beroende av kontext och timing. Om vi argumenterar för att en skämttecknings satiriska innehåll är separerad från det omgivande samhällets föreställningar och konflikter, utgår vi ifrån att vi kan se skillnad mellan dikt och verklighet och att skämtaren och publiken definierar denna skillnad på samma sätt. Men Pickering och Lockyer invänder: "Can it not be said that the purpose and power of make-believe is, at least in certain cases, precisely that – to make us believe, and so accept its representation as believably 'the real thing'?"¹⁰

I fallet med de finska skämtteckningarna inkluderade den tilltänkta publiken inte judarna själva, en försvinnande liten minoritet i mellankrigstidens Finland. De hade föga möjlighet att påverka stereotypa representationer av judar. När skämtteckningarna avbildar svenskar blir frågan om målgrupp mer komplicerad. Man gjorde subtila skillnader mellan "svenskt" och "svenskt".

Det är värt att diskutera de möjligheter och begränsningar som bildmaterial för med sig. När det gäller skämtteckningar som föreställer svenskar öppnas många möjligheter till association. Är den avbildade svensken ett inlägg i språkfrågan eller i en utrikespolitisk kontrovers? Rör det sig om nationalismens fiendebild eller en harmlös granne? Marja Ylönen, som analyserar föreställningar om finskhet i politiska skämtteckningar, ser kampen mellan svensk- och finskspråkiga

6. Alanko 2006 (83)

7. Publicerade i *Jyllands-Posten* 2005.09.30. För en reaktion på Lillqvists film, se t.ex. Ilaskivi 2008

8. Andersson 2000

9. *Beyond a Joke* 2005 (9)

10. *Beyond a Joke* 2005 (11) Kurs. i originalet.

som ett centralt tema i den finländska skämtteckningstraditionen från 1870-talet till 2000-talet, vid sidan av relationen till Ryssland. Hennes tolkning är att båda temata har handlat om en kamp för det egna landets eller den egna kulturens värde mot en övermakt. Hon jämför språkstriden och förryskningsperioden utan att problematisera de respektive maktförhållandena:

Båda [temata] har enligt teckningarna handlat om en kamp, där man har försvarat sitt eget lands eller sin egen kulturens värde mot en övermakt byggd på styrka och överlägsenhet. Båda har inkluderat kritik av finsk servilitet och svensk/rysk själviskhet och hänsynslöshet.¹¹

Jag har själv funnit många skämtteckningar i svenskspråkiga *Garm* där finska nationalisterna jämförs med Bobrikov och ”det ryska förtrycket”.¹² Ylörens andra mening visar dock att det är det finskspråkiga perspektivet som hon diskuterar. Om man för ett ögonblick ignorerar Sveriges existens strax till väster om Finlands gräns – Ylören nämner ”östgrannen” (*itänaapuri*), en vanlig eufemism för Ryssland, men inte ”västgrannen” (*länsinaapuri*) – tycks det ohemult att jämföra Sovjetunionens/Rysslands övermakt med finlandssvenskarnas ställning i Finland. För att förstå hennes argument måste man föreställa sig att en mäktig granne genom sin blotta existens ger styrka och överlägsenhet åt de svensktalandes krav, precis som tyska, italienska, ungerska och andra ”irredenta” minoriteter upplevdes som politiska hot av grannländerna i Centraleuropa.

Läsaren tycker nu kanske att det är självklart att Sverige är granne med Finland, men jag finner det intressant att Ylören implicit likställer finlandssvenskar med rikssvenskar genom att inte nämna Sverige. Dessutom har hon utelämnat Finlands svenskspråkiga skämttidningar ur sin sammanfattning, liksom även socialisternas tidningar, vars bild av svenskar å ena sidan och Sverige å andra sidan ser annorlunda ut, åtminstone efter inbördeskriget. Hon intar ett perspektiv där det finsknationella representerar *oss* (inklusive forskaren själv!) och det svenska/ryska representerar *dem*, genom att osynliggöra (finlands)svensk kritik av finnar eller (finlands)svensk kritik av Sverige. Bilden av svenskheten eller de svenskspråkiga som de Andra var långt ifrån så självklar och entydig.

Språkliga och begreppsliga anmärkningar

När man översätter ett ursprungligen tvåspråkigt material till ett av de inblandade språken, blir man tvungen att anpassa terminologin konsekvent, vilket inte alltid är möjligt eller ens önskvärt för förståelsens skull. Till exempel spelar ordet ”*svistys*” en stor roll i de finskspråkiga texterna och kan i sina olika böjningsformer och sammansättningar översättas med antingen ”bildning”, ”kultur”, ”civilisation”, ”kultivering” eller till och med ”hyfs och vett”. Jag försöker att dra nytta av det här genom att koppla *svistys* både till Snellmans bildningsbegrepp och till

11. Ylören 2001

12. ”Aitosuomalaiset eller de nya bobrikoffarna.” *Garm* 1926/6 (1–2); ”I mästarens fotspår.” *Garm* 1926/10 (5); ”Bobrikoff: – Det gläder mig ...” *Garm* 1937/10 (1–2)

Gramscis hegemonibegrepp. Gramsci använde vissa begrepp som synonyma – ideologi, filosofi, kultur.¹³ Här passar *sivistys* in som hand i handske. Hegemoni är nämligen mer än ett sammanhållet och fullt artikulert värdesystem, det vill säga en ideologi. Hegemonin består av dominerande värderingar, idéer, föreställningar som av de flesta i ett givet samhälle och en given tidpunkt upplevs som självklara och naturliga, som verklighet.

Snellman definierade bildning som förverkligandet av individens nationalanda. Individerna är medel för att förverkliga den ordnande kraften, staten som sedlig ordning, hela mänskligheten som civilisation – men de är också själva denna kraft förverkligad. Det är den kraften som ger individerna överhuvudtaget möjlighet att utvecklas som personer. Det snellmanska bildningsidealet togs upp av finska tänkare under mellankrigstiden som en hoppningivande idé. Om det allmänna och ideella var mer verkligt än konkreta individer och specifika institutioner, kunde nationalandan som förverkligade sig i människornas högre andliga funktioner hjälpa dem att komma i kontakt med denna ”mer egentliga verklighet”.¹⁴ Individerna utvecklades från det lägre, specifika och subjektiva planet till det högre, allmänna och objektiva planet.¹⁵

Snellmans ideologi kan läsas som ett koncept för hegemonibildning, även om den inte bokstavligen går att tillämpa på detta sätt, eftersom hegemonin måste smälta in i en vardagssituation. Den hegemoniska ideologin omfattar de tysta förutsättningar som alla samhällsklasser delar. Vissa värderingar ifrågasätts inte när alternativ formuleras och mothegemonier organiseras, till exempel Finlands självständighet. Först i mötet med ett klart artikulert alternativ blir konflikterna i samhället synliga. Är man alltså egentligen inte överens om det som man i tysthet är överens om? Hur är det någonsin möjligt att förändra en hegemoni om dess centrala värderingar förblir outtalade? Jag tror att litterära genrer som parodi och satir kan komma till användning här. De anpassar sig till hegemoniska former (som litterära genrer) men bär på konsensusbrytande innehåll. Sådana ”lekfulla” utmaningar mot hegemonin identifierades under mellankrigstiden som hot mot den rådande ordningen och avslöjade att de outtalade värderingarna var historiskt relativa och politiskt bundna kompromisser.

Marion Leffler använder hegemoniteorin för att formulera en uppgift åt forskaren. Det gäller att tolka värderingar i relation till varandra snarare än att analytiskt separera dem. Utmaningen är ofantlig med tanke på vilken bredd själva hegemonibegreppet har – de kulturella korsreferenserna är otaliga. Även om man, som jag, väljer att fokusera på en försvinnande liten del av befolkningen – den bildade klassen, de intellektuella (*sivistyneistö*) – är mängden av möjliga genealogiska trådar framåt och bakåt i tiden oändlig. Därför inskränker jag mig till att använda hegemonitanken för att ge Sverige bilden en strukturell kontext.

13. Leffler 1999 (56–57)

14. Arvi Grotenfelt, ”Tutkimus Snellmanin aatteiden filosofisista perusteista.” *Valvoja-Aika* 1923 (471)

15. Karkama 1999 (142)

Just tidningsvärlden ser jag som ett område där en inomhegemonisk kamp kan följas, med nationella stereotyper som vapen.¹⁶

IBLAND ÄR DET SVÅRT ATT UTRÖNA OM EN ARTIKEL SOM NÄMNER ”svenskar” eller ”svenskhets” syftar på rikssvenskar eller finlandssvenskar. Jag har tagit speciell hänsyn till detta och inkluderar en diskussion om olika debattörers intressen att inkludera eller utesluta finlandssvenskarna ur svenskhetsbegreppet. ”Finlandssvensk” var nämligen ingen självklar term för den svensktalande minoriteten i Finland under mellankrigstiden. Ett konkurrerande förslag var ”finländare”, som så småningom slog igenom som beteckning på invånare i Finland oavsett modersmål. I finskspråkiga tidningar användes det svenska ordet med finska böjningsformer som komisk effekt när man ironiserade över *meidän finländarit* (våra finländare). Å andra sidan uppfattade många av den äldre generationens svenskspråkiga elit begreppet som konstlat.¹⁷ Vissa föredrog uttrycket ”östsvenskar”, vilket förutsatte en separat grupp ”västsvenskar”. Detta uttryck kom att kopplas samman med autonomisträvanden bland den svenskspråkiga befolkningen.

Finskans talrika termer för nationalism eller patriotism låter sig heller inte alltid återges tillfredsställande exakt, men jag har försökt att återge nyansskillnaderna. Orden ”medborgarskap” (*kansalaisuus*) och ”nationalitet” (*kansallisuus*) är både etymologiskt och semantiskt besläktade i det finska språket. Begreppet ”nationalism” har brukats sparsamt i finskspråkig historieskrivning. Det utländska lånordet ”*nationalismi*” har vanligen reserverats för att beteckna nationalism i andra länder, medan finsk nationalism beskrivits med finskans ”*kansallismielisyys*” eller ”*kansallistunto*”, vars rot är ordet ”*kansallisuus*” härlett ur ”*kansa*” (nationalitet, folk).¹⁸ Enligt den hegeliansk-snellmanska nationstanken materialiseras medborgarskap och medborgarsamhället i nationen och dess politiska manifestation, nationalstaten. Eftersom medborgarskap inte är enhetligt bland alla medlemmar av samma nation – medborgerliga skyldigheter och rättigheter varierar beroende på ålder, kön, inkomst och andra faktorer – kan sammanblandning av begreppen innebära att även nationalitet uppfattas som ojämnt fördelat bland medlemmarna av en nation.¹⁹

Termen ”nationalitetsfrågan” (*kansallisuuskysymys*) används i 1920- och 1930-talets kontext främst om språkstriden och den nationalisering av de stridande parterna som den ledde till.²⁰ Frågan gällde alltså inte bara vilket språk som skulle dominera i samhället eller hur resurserna skulle fördelas mellan språken, utan även själva nationens och dess medlemmars identitet. Språkstriden gällde inte bara gränsdragningen mellan det finska och det svenska språket inom Finlands gränser. En annan dimension av problemet är frågan om vad som överhuvudtaget var finskt.

16. Leffler 1999 (57–61)

17. Meinander 1999 (81)

18. Liikanen 2005 (222); Pulkkinen 1999 (119)

19. Tuomaala 2004 (80–81)

20. *Herää Suomi* 1989; Wrede 1933

De svenskspråkiga källorna är i original och verkar därför mer ålderdomliga än översättningarna från finskan, i synnerhet citaten från *Finsk tidskrift* under tidigt 1920-tal. Jag använder en del citat från lyrik och skönlitteratur där ålderdomlig stavning kan förekomma, men även lyrik som jag har översatt från finska. Översättningarna är ordagranna för att återge innehållet så exakt som möjligt utan hänsyn till den estetiska upplevelsen. Jag har dock läst dikterna liksom artiklarna på originalspråk och min analys bygger på det finska originalet, inte översättningen, som endast är inkluderad som service för den svenska publiken. I de fall jag har använt en översättning av en annan person, framgår det i noten. På grund av platsbrist kommer originalcitaten att publiceras på internet. Var god besök: <http://fienden.ainurin.net>.

Pressens uppgift i Finland

Som jag konstaterade i inledningen, ansåg Snellman och andra nationellt sinnade tänkare att Finlands press hade en samhälls- och bildningsdanade uppgift. Frågan huruvida en nationell press i snellmansk mening kunde vara fri, eller huruvida en fri press kunde förverkliga nationalandan, förblev hypotetisk så länge som förhandscensur härskade i Finland. Autonomitiden präglades av två intensiva censurperioder – först Mensjikovs tid på 1840-talet, som sammanföll med fenno-manins första våg, och generalguvernör Nikolaj Bobrikovs tid under Nikolaj II. Bobrikov införde ytterligare censurinstanser och utövade sin extraordinära makt genom att utfärda tryckhinder och tvinga misshagliga redaktörer att avgå.²¹

1906 års grundlag stadgade medborgarnas rättighet att publicera både trycksaker och illustrationer utan förhandscensur. Nikolaj II hade dock inte ratificerat lagen om pressfrihet som förutsattes. Först den fjärde januari 1919 kunde pressfrihetsakten träda i kraft.²² Efter inbördeskriget 1918 uppvärderades nationell enighet och lojalitet mot staten och rättssystemet, men fiendebilderna fortsatte att dominera i pressen. Sanningen avslöjades inte genom undersökande journalistik utan genom trohet till de egna politiska och moraliska idealen. Sanningssägare som inte tillhörde det egna politiska lägret kunde därför anklagas för att förstöra den nationella enigheten och skada den nationella hedern, trots att man kunde erkänna att de i sak hade rätt. Betecknande nog betraktade många skribenter under denna tid den partipolitiska uppsplittringen som en orsak till samhällets problem. Den egna sanningen var universiellt giltig, medan andras sanning var relativ och egennyttig.

Detta sanningskrav sträckte sig även till litteraturproduktionen och litteraturkritiken. Erkki Sevänen beskriver en låg grad av differentiering mellan skönlitterära texter och andra texttyper i mellankrigstidens Finland. Även romaner förväntades leva upp till ett nationellt sanningskrav som kunde användas för att utsluta politiskt tvivelaktigt material likväl som kommersiell ”skräplitteratur”. Biblioteksväsendet, förlagen och undervisningen följde folkbildande och

21. Tommila & Salokangas 2000 (64)

22. Torsten Steinby 1971 (63, 77)

pedagogiska ledstjärnor som tjänade den nationella mobiliseringen. Politiska omständigheter gjorde att de finländska förlagen tillämpade systematiska och stränga urvalsnormer i sin utgivning. Litteraturvetare och -kritiker delade samma föreställning om skönlitteraturens estetiska särställning, men för många var denna ställning sekundär. Även de som försvarade *l'art pour l'art* – konsten för konstens skull – var eniga om att politiska, samhälleliga och moraliska frågeställningar behövde diskuteras. Detta är inget bevis på en finländsk litterär *Sonderweg*, utan snarare en påminnelse om att all offentlig utgivningsverksamhet befann sig i en beroendeställning till statens tjänstemannakår. All fri föreningsverksamhet i Finland, som stora delar av utgivningsverksamheten uppkom ur, engagerade statliga tjänstemän som medlemmar och beslutsfattare.²³

Pressfriheten förblev inte oinskränkt under mellankrigstiden. Den femte februari 1926 antogs ett lagförslag som fastställde att pressen inte skulle föregripa rättsbeslut, för att säkra domstolarnas oberoende och tillgodose den åklagades rättigheter. Ett flertal lagar reglerade brott som hädelse, pornografi, brott mot militär sekretess och dylikt. Med tanke på inbördeskrigets utgång kan det tyckas anmärkningsvärt att kommunisternas publicistiska aktivitet inte principiellt förbjöds förrän 1930, men tryckfrihetsförordningen i sig gav möjligheter att förfölja dem. Enligt Sevänen var efterhandskontrollen av pressen så hård att den i praktiken fungerade som förhandscensur.²⁴ 1927–1928 lyckades Detektiva Centralpolisen (DC) avslöja hela det underjordiska kommunistpartiets (SKP) ledarkrets. Först efter detta avgörande slag drevs de så kallade kommunistlagarna igenom, som kriminaliserade kommunisternas hela offentliga verksamhet, samt stora delar av den vänstersocialistiska pressen.²⁵ Illegala kommunistiska pamfletter spreds då både från ryska och rikssvenska tryckpressar.

Den utoparlamentariska Lapporörelsen, en antikommunistisk och delvis även antidemokratisk missnöjesrörelse, angrep också vänstersocialistisk och socialdemokratisk publikationsverksamhet. Rörelsen blev ökad för sina våldsamma kidnappningar, så kallade skjutsningar (*muulutus*), men en annan vanlig strategi var sabotage av kommunistiska och socialistiska tryckerier.²⁶ Lapporörelsen agerade utanför lagen, men myndigheterna behandlade till en början rörelsen med tolerans. Efter att vissa av Lapporörelsens ledare försökte inleda en statskupp 1932, drabbades även den radikala högern av myndigheternas ingripanden.

Fram till 1930 gällde 69,6 procent av tryckfrihetsmålen vänsterradikala tidningar och 20,7 procent socialdemokratiska, men efter kommunistlagarnas införande övertogs den största procentsatsen av den finskspråkiga extremhögerns

23. Sevänen 1994 (93–95)

24. Sevänen 1994 (128–129)

25. Siltala 1985 (341–355); Meinander 1999 (108–109); Eskelinen 2004 (301–312)

26. Siltala skildrar attacken på *Työn Äänis* tryckeri i Vasa 28 april 1930 som en vattendelare i rörelsens historia. Trots att den kriminella handlingen väckte protester i riksdagen, valde agrarregeringen att inte provocera skyddskårerna, vars överbefälhavare Lauri Malmberg uttalade sina sympatier för ”den fosterländska revolten”. Siltala 1984 (68–74)

tidningar (37,2 procent) och socialdemokraterna (31 procent). Uppviglingslagen 1934 kriminaliserade störande av Finlands utrikespolitiska relationer och allmän uppvigling som kunde leda till oroligheter inom befolkningen, men först och främst riktades den mot:

Den som offentligt i en folksamling uttalar eller genom trycksaker eller andra medel sprider falska uppgifter, eller under det att väsentliga fakta hemlighålls, eller på annat sätt genom att använda sig av förvrängning eller kränkande ord eller uttryck, uttalar eller sprider information eller uttalanden, som är ägnade att skymfa riksdag, regering, offentlig tjänsteman eller rådande statlig eller samhällelig ordning, eller grovt kränka religiösa eller sedliga principer eller skända nationella minnen, bör dömas till minst 50 dagsböter eller maximalt två års fängelse.²⁷

Denna lag kunde användas både mot den radikala högern och vänstern. IKL (*Isänmaallinen Kansanliike*, Fosterländska folk rörelsen) och liknande grupper som uppstod efter Lapporörelsens upplösning blev dock inte förbjudna, till skillnad från kommunistpartiet.²⁸ Uppviglingslagen var i kraft fram till årsslutet 1936. Dess tillämpning gav upphov till flera uppmärksammade tryckfrihetsfall. Uppfattningen om vad som hotade samhällsordningen kunde variera kraftigt från myndighet till myndighet. Dessa åtgärder har senare förståtts som ett svar på samhällets behov av harmoni och trygghet.²⁹

Finländsk historieskrivning har hänvisat till den kontrollerade offentlighetens tradition som förklaring till myndigheternas tillämpning av de lagar som kontrollerade pressfriheten och pressens ofta dämpade reaktioner på densamma.³⁰ Erkki Sevänen jämför den finländska offentligheten under andra hälften av 1800-talet med Jürgen Habermas offentlighetsteori och pekar på avgörande skillnader. Habermas modell för den borgerligt liberala offentligheten drog dels en gräns mellan offentlighet och privatliv, dels mellan en centraliserad statlig maktapparat och ett kapitalistiskt medborgarsamhälle. Den upplysta offentliga meningen hade som funktion att kontrollera statens maktutövande och förmedla medborgarsamhällets behov och önskemål till maktthavarnas kännedom.

Under den borgerlig-liberala offentlighetens utvecklingsperiod lades de juridiska grunderna för offentligt agerande i form av pressfrihet, mötes- och föreningsfrihet samt skydd av medborgarsamhället (skydd av egendom och likhet inför lagen) och privatlivet (hemfrid, brevhemlighet). I sin ideala form förverkligades denna modell endast under den liberala kapitalismens kortvariga glansperiod på 1800-talet, enligt Habermas. Sevänen visar att autonomitidens Finland inte hade något kommunikationssamfund som politiskt obundet skulle ha kunnat granska auktoriteternas handlingar rationellt och kritiskt.³¹ Det

27. Sevänen 1994 (131). Till nationella minnen räknades bl.a. *Fänrik Ståls sägner* av Johan Ludvig Runeberg.

28. Torsten Steinby 1971 (82)

29. Meinander 1999 (160, 163)

30. Sevänen 1994 (73–75)

31. Sevänen 1994 (75)

finländska medborgarsamhället var starkt knutet till staten, och tjänstemannakåren var utvecklad i beroendeförhållande till monarken och försökte förebygga konflikter för att kunna bibehålla sin maktposition. Lojalitetsprincipen möjliggjorde en tradition av självkontroll och kontroll av den inhemska offentligheten. Lojalitetsförhållandet kom senare att överföras till de inhemska myndigheterna. Finlands ”fria medborgarsamhälle” visar att det är omöjligt att dra en strikt gräns mellan statsmakt, affärsverksamhet och den enskilda individen.

Efter självständigheten övertogs kontrollen av offentligheten helt av inhemska krafter, vilket inte heller innebar förverkligandet av Habermas modell, eftersom inbördeskrigets segrare kunde sätta villkoren för att få tillgång till denna offentlighet. Den borgerliga hegemonin ifrågasattes dock snart både av de rehabiliterade socialdemokraterna och av borgerlighetens inre klyvning i olika politiska läger. Utan tvivel sågs ett hegemoniskt tillstånd som önskvärt av de flesta inblandade politiska diskussionsparter. Jag tolkar inte hegemonin som ett totalt tillstånd av dominans och underordning utan som en process där kampen om hegemonisk dominans ibland kulminerar i ”strider” (till exempel litteraturstrider i pressen eller rentav rättsliga åtgärder mot skribenter och utgivare som hotar ordningen), och jag vill uppmärksamma den enskilde aktörens möjligheter till motstånd. Dessa strider avslöjar hegemonikampens rollfördelning och huruvida hegemonins strukturer håller eller måste omförhandlas.

Trots segrarnas hegemoniska ambitioner kunde många socialdemokratiska tidningar återta sin utgivning tack vare 1919 års tryckfrihetsförordning. Enligt förordningen övergick ansvaret för övervakningen av det fria ordet från landshövdingarna till justitieministeriet.³² President Ståhlbergs liberala försoningspolitik kunde därför verka direkt även på presskontrollen, även om centraliseringen ledde till maktkoncentration i pressbevakningen. Det fria ordet blev mer reglerat och beroende av regeringens mer eller mindre frisinnade inställning. *Suomen Sosialidemokraatti* (den revolutionära *Tjömies* efterträdare) började utkomma regelbundet, med smärre avbrott, redan på hösten 1918.³³

Vänsterns publicistiska verksamhet bevakades med skarpa ögon av de borgerliga tidningarna, i synnerhet som de tillätna tidningarna så småningom vågade pröva och ifrågasätta sina gränser. Även om laglig repression användes för att inskränka vänsterns (och vissa högergruppers) publikationsverksamhet, fungerade vidmakthållandet av hegemonin på mer subtila sätt. Hegemonin behärskar medborgarnas värderingar och världsbild genom att dess centrala värderingar framställs som naturgivna och förnuftiga. Deras ideologiska och historiskt betingade karaktär osynliggörs. Oppositionen integreras i den dominerande klassens eller gruppens världsbild.³⁴

Studier om första republiken har emellanåt talat om det segrande ”vita Finland” som en enhetlig borgerlig hegemoni. Vissa går så långt som att tala om den bor-

32. Salminen 2007 (64)

33. Torsten Steinby 1971 (80)

34. Linderborg 2004 (437–439)

gerliga nationalismen som en medborgarreligion.³⁵ Sevänen nyanserar denna bild genom att lyfta fram en viss värdepluralism bland de svenskspråkiga elitkretsarna, som berodde på de svenskitalandes minoritetsposition. De hade helt enkelt inte råd att sovra bland den socialt och kulturellt heterogena helhet som språkgruppen utgjorde. Det betydde också att minoritetsgruppens enskilda representanter tvingades till anpassning om de önskade fortsätta identifiera sig med gruppen. På den finskspråkiga sidan ledde den nationalistiska borgerlighetens hegemonisträvanden till att det offentliga kulturlivet kunde splittras i flera delar efter ideologiska gränser. Det vita Finland var knappast något annat än segrarnas och förlorarnas gemensamma stereotyp, en idealbild och en totalitär fiende efter behov.³⁶

Raoul Palmgren har beskrivit den finländska arbetarrörelsen som ett kollektivt hjärta som inbördeskriget splittrade i en mängd rebelliska pennor. En del av uppbyggelsen med 1918 bestod i att skaffa sig en djupare förståelse av socialistisk litteratur.³⁷ Översättningar och författarutbyte spelade därför en viktig roll och påverkade även valet av debattämnen, som inte kunde styras från Moskva. Man kan inte heller tala om någon enhetlig mothegemoni från vänster.

Detta betyder inte att vissa grupper inte var mer integrerade i den statliga maktapparaten än andra. Den ideologiska kampen i pressen fördes även med andra medel än journalistiska eller juridiska. Borgerliga organisationer försökte övertala affärsmän att inte köpa annonsplatser i kommunistiska tidningar.³⁸ En borgerlig tidningsekonom beklagade i Förläggarförbundets tidning 1928 att annonsbyråerna förmedlade ett ökat antal annonser till arbetarrörelsens tidningar: ”i socialistiska tidningar bör man göra sparsam reklam, då de socialistiska tidningarna nu en gång för alla även i sin textavdelning företräder en antiborgerlig hållning”. I detta citat klargörs också att beteckningen ”borgerlig” var en medveten identifikation, som även andra ”fränder” i denna borgerlighetens föreställda gemenskap uppmanades att relatera till. Den förmanande tonen antyder att annonsörerna trots detta inte alltid satte den politiska kampen i första rummet. Under språkstriden annonserade även många svenskspråkiga företag i äktfinska tidningar, vilket noterades med löje i den socialdemokratiska pressen.³⁹ En del företag gav de anställda rabatt på prenumerationer på utvalda, ideologiskt lämpliga dagstidningar och tidskrifter.⁴⁰

Även revoltörer i exil påverkade den finländska medievärlden. Över den ryska gränsen, men även från Sverige, smugglades det in propagandablad och kommunistisk litteratur. *Hufvudstadsbladet* hävdade redan i september 1919 att man från Sverige fritt kunde insända ”bolsjevikiska” böcker och skrifter till Finland. Sveriges regering bestred detta.⁴¹ Finlands militära underrättelsetjänst hade också

35. Sevänen 1994 (21, 98)

36. Ruuskanen 2006 (21–23); Loima 2006 (203, 213–214)

37. Marjomäki 1998 (259–263)

38. Tommila & Salokangas 2000 (181)

39. Sasu Punanen, ”Mitä Sasulle kuuluu”, *SSD* 1931.03.01 (9)

40. Kettunen 1986 (131)

41. Salminen 2007 (64)

tidigt skäl att misstänka att hemliga röda garden som samlats i Sverige höll på att förbereda en ny revolt. Rädslan för revolt hade inte avtagit hos segrarna.⁴²

Sverige fungerade som en tillflyktsort för politiska flyktingar från Finland, och viss illegal publicistisk verksamhet leddes från Sverige. Samtidigt förekom andra, officiellt godkända former av samspel mellan finländsk och rikssvensk press. Finländare arbetade för rikssvenska tidningar och tvärtom. Journalisterna följde uppmärksamt grannlandets största dagstidningar och kulturtidskrifter. Olika former av lån av artiklar och bildmaterial förekom också. För de svenskspråkiga var orienteringen mot Sverige viktig, men svenskspråkiga redaktioner kunde välja och vraka bland det rikssvenska materialet och utelämnat eller omtolka nya trender. Sveriges press utövade också inflytande på den finländska agendan, antingen genom att publicera kritiska eller positiva artiklar om Finland eller genom att ge utrymme åt finländska samhällskritiker.

Tidningar och tidskrifter

I det följande kommer jag att presentera de olika tidningar och tidskrifter som jag har undersökt. Jag har kategoriserat dem ideologiskt, men de representerar inte alla tänkbara intressegrupper i den finländska pressen. Fokus ligger på huvudstadsregionen och på kulturtidskrifterna, därför lyser många mäktiga dagstidningar med sin frånvaro. Jag har främst valt denna lösning av utrymmes- och tidsskäl. Eftersom källorna ofta ger oklara besked om aktörernas politiska tillhörighet – den godtyckliga fördelningen av epitet som ”äktfinsk” eller ”bolsjevik” är bara några exempel – har jag försökt att utgå från officiella biografier som *Kansallisbiografia* eller artiklar i *Nationalencyklopedin*, med reservationer för att dessa verk också är tidsbundna och väljer att lyfta fram försonande drag, i synnerhet i äldre artiklar. I källregistret framgår hur många årgångar av varje publikation som jag har gått igenom. Ett personregister återfinns också i slutet av avhandlingen.

Två av de viktigaste tidskrifterna som jag har kunnat följa årgång för årgång representerar den högborgerliga bildningen. De publicerade den mest ansedda kulturkritiken och företrädde den mest konservativa politiska riktningen.

Kulturtidskrifterna *Valvoja* och *Aika* gick samman 1923. Den förstnämnda var en 42-årig ungfinsk pionjär och sistnämnda en 15-årig gammalfinsk rival. Chefredaktör var Edwin Linkomies fram till 1931, därefter Rafael Koskimies (född Forsman). Formellt var tidskriften partipolitiskt obunden, men stod stabilt på den högra kanten av det politiska fältet och behandlade litteratur, historia och politik ur den synvinkeln.⁴³

Finsk tidskrifts skribenter var en relativt heterogen grupp som dock hölls samman av språket, klassstillhörigheten och den akademiska bakgrunden, även om man också intresserade sig för den svenskspråkiga allmogens väl och ve. Den grundades 1876, delvis inspirerad av den första *Svensk Tidskrift*, en kortlivad lit-

42. Ryktena om revolutionära celler i Sverige förkastades efter 1919. Tikka 2006 (75); Torsten Steinby 1971 (80–81)

43. Sevänen 1994 (259–261)

terär tidskrift vars siste utgivare var Uppsalahistorikern Harald Hjärne. Under språkstridens hetta fick redaktören senare förklara namnvalet: ”Finsk’ betydde ännu på 70-talet faktiskt detsamma som ’finländsk’.” Emedan det litterära livet då nästan enbart var svenskspråkigt, argumenterade man, behövdes inte någon åtskillnad mellan adjektiven.⁴⁴ Behovet av den här förklaringen visar också hur innebörden av ordet hade förändrats under några få decennier.

Från första början hade *Finsk tidskrifts* redaktion brottats med språkfrågan. När finska blev jämställt administrativt språk 1887 visade tidskriften att den kunde mobilisera en svenskspråkig borgerlighet för en identitet som omfattade mer än blott det svenska språket som modersmål. Det handlade om en bildningskamp, där det svenska språket stod för ”de förädlade tänke- och känslösätt, som utbildats under sekellångt arbete”.⁴⁵ *Valvojas* svar var att Finland behövde sin tvåspråkighet, men var för litet för två kulturer. Den finska nationella rörelsen försvarades som mänskligt legitim frihetssträvan och självförverkligande.⁴⁶

För *Finsk tidskrift* innebar den skandinaviska kulturgemenskapen i praktiken rikssvensk orientering på den finlandssvenska nationalitetens villkor. Denna nationalitet uttolkades av den kulturella och samhällseliten, som förkroppsligade traditioner som förenade det moderna Finland med den svenska historien. Trots den konservativa profilen släppte *Finsk tidskrift* även in modernistförfattare som Elmer Diktonius och Hagar Olsson.⁴⁷

Suomen Kuvalehti representerar den borgerliga populärpressen. ”Finlands Bildtidning” grundades 1916 av bokförlaget Otava, och dess upplaga steg i början av 1920-talet till nästan 50 000. Konkurrenten *Kansan Kuvalehti* slogs samman med *Suomen Kuvalehti* 1934, då den förstnämnda hade en upplaga på hela 80 000. *Kansan Kuvalehti*, som lanserades av förlaget WSOY som en nationellt sinnad konkurrent till den ”urbana och internationella” *Suomen Kuvalehti*, satte sin prägel på tidningens innehåll även efter fusionen.⁴⁸ *Suomen Kuvalehti* hade dock redan från början deltagit i konstruktionen av en nationell enhetsbild, bland annat med hjälp av fototävlingar och illustrerade artiklar om ämnen som frändefolkens väl, nationella stormän, konstnärer, monument och andra visuella representationer av nationen och dess symboler.

I gränslandet mellan borgerlig nationalism och försoningsinriktad socialdemokrati växte Finlands största kooperativhandel, Elanto. Den bemödade sig om en tvåspråkig och klassöverskridande profil i konkurrens med svenskspråkiga Varuboden och finskspråkiga och exklusivt borgerliga SOK.⁴⁹ Tidningen *Elanto* fungerade som nyhetstidning, kulturtidskrift och nöjesmagasin för andelslagets medlemmar. Tidningens uttalade mål var att verka folkbildande, upplysande

44. R.F.v. Willebrand, ”Harald Hjärne.” *Finsk tidskrift* 1922 (154–155)

45. Zilliacus & Knif 1985 (343)

46. Z.C. [Zachris Castrén], ”Kirjallisuutta.” *Valvoja* 1919/7–8 (300)

47. Sevänen 1994 (262–264)

48. Tommila & Salokangas 2000 (196)

49. ”Elanto pysytettävä oikealla tiellä.” *Elanto* 1918/2 (15); Io, ”Osustoimintapakinaa Helsingissä.” *Elanto* 1918/4 (50–51); ”Elanto ja Ruotsinkieli.” *Elanto* 1929/20 (8)

och informera inom ett brett fält, inte bara om kooperativrörelsen.⁵⁰ Den ger därför en unik blick på Sverige ur en folkrörelses perspektiv, inte ett politiskt partis eller en snäv kulturcirkels.

Den största socialdemokratiska dagstidningen var *Suomen Sosialidemokraatti* ("Finlands socialdemokrat", hädanefter *SSD* i noterna) och den största svenskspråkiga, *Arbetarbladet*. Linjen var moderat; redaktionen tog avstånd från revoltledarna och kommunisterna, men försvarade de röda krigsfångarnas rättigheter.⁵¹ År 1918 var tidningens upplaga som störst: 56 000 tryckta exemplar. Under följande decennier pendlade upplagan mellan 25 000 och 16 000, främst på grund av hårdnande konkurrens från den stora liberala dagstidningen *Helsingin Sanomat*, och för att *Suomen Sosialidemokraattis* intjänade pengar satsades i andra socialdemokratiska tidningar i stället för att stärka den egna utgivningskvaliteten.⁵²

De svenskspråkiga arbetarna saknade ett eget språkrör tills *Arbetarbladet* började ges ut i Helsingfors hösten 1919. Också bakom denna tidning låg förlagsaktiebolaget Kansanvalta, fram till 1933, då *Arbetarbladet* AB tog över. Upplagan steg långsamt under 1930-talet och nådde 2 900 exemplar 1939. Många namnkunniga finlandssvenska kulturpersonligheter figurerade bland *Arbetarbladets* medarbetare, bland andra Elmer Diktonius och politikern K.A. Fagerholm, som var chefredaktör 1934–1937.⁵³

I *Suomen Sosialidemokraatti* deltog Sasu Punanen (eg. Yrjö Räisänen, 1888–1948) i samhällsdebatten med kåserier under rubriken "Niitä näitä" (Litet av varje), efter 1923.1.9 "Mitä Sasulle kuuluu" (Hur står det till med Sasu?). Efter inbördeskriget föddes signaturen Sasu Punanen. Räisänens val av *nom de plume* var ett våghalsigt drag. Jarno Pennanen, redaktör för *Kirjallisuuslehti*, ansåg att namnvalet visade på mod i en tid då "punainen" (röd) var det finska språkets "fulaste och hemskaste ord".⁵⁴ Han skrev även kåserier för skämttidningen *Kurikka*. Efter en påtvingad paus började *Kurikka* utkomma lagom till jul 1919.⁵⁵ Tidningens profil var tydligt socialdemokratisk efter 1918. Förutom skämtteckningar och satiriska verser innehöll den kåserier, redaktionella texter och insänt material. Skämttidningarna finns tillgängliga på mikrofilm, vilket förklarar varför reproduktionerna i denna bok är av varierande kvalitet.

Den svenskspråkiga skämttidningen *Garm* utkom 1923–1953. Tidningen fokuserade på kulturlivet i huvudstadsområdet och anlidade namnkunniga skribenter som Bertel Gripenberg, Jarl Hemmer, Hjalmar Procopé och Runar Schildt, och illustratörer som Signe Hammarsten-Jansson och hennes sedermera världsberömda dotter Tove Jansson. Fram till 1939 hann *Garm* skaffa sig en alldeles egen linje, som

50. *Elanto* 1923/14–15 (8)

51. Raitio 1947 (24)

52. *Suomen lehdistön historia* 5–7 1988 (62–64); Tommila & Salokangas 2000 (187–189)

53. Raitio 1947 (49), *Suomen lehdistön historia* 5–7 1988 (32–33)

54. Palmgren 1983 (256, 262)

55. Raitio 1947 (54)

lika väl kunde flirta med antisemitism som häckla finsknationalistiskt övermod och kontinentaleuropeisk fascism. En viktig medarbetare var Rafael Lindqvist, som under signaturen Sepia komponerade satiriska dikter med en tydlig antisemitisk, antiliberalistisk och antibolsjevikisk agenda.⁵⁶ Det vore missvisande att se *Garm* som en högerextrem publikation – snarare kan man av det föreliggande urvalet av material dra slutsatsen att det helt enkelt var högt i tak på redaktionen.

Det tidiga 1900-talets skämtpress var en integrerad del av offentligheten som engagerade journalister, författare och konstnärer vars opinionsbildande funktion erkändes av den kulturella och politiska eliten.⁵⁷ Skämtpressen överlappade delvis de radikala kulturtidskrifternas fält. I *Kurikka* publicerades exempelvis bilagor som drev med *Tulenkantajats* första utgivningsperiod 1928–1930, men även allvarligare kritik i Sasu Punanens kåserier. Den tidiga *Tulenkantajat* var en allmänt kulturradikal tidskrift utan tydlig politisk linje.⁵⁸ Erkki Vala beskrev senare 1920-talets Tulenkantajatgrupp som en brokig samling, inte utan ett stänk av nostalgi men också som gränsdragning mot det förflutna och som vägvisare för den nya tidningens mål:

En trodde på nationalismen, en på internationalismen, en annan på de stora biologiska lagarna [...] många trodde på skönheten [...] andra trodde att livet i sin helhet var humbug [...] den tro, som räddade Tulenkantajat från förtappelsen var tron på själva begreppet [...] motsatsen till källborgerligt hyckleri, som vädjade till hederlighet, kamratskap och tro, förkastade ting och status, satte som sitt heroiska ideal den fria människan och det kreativa arbetet.⁵⁹

Tulenkantajat återvände 1932 under Valas ledning och med en tydlig vänsterprofil. Jag har främst använt mig av denna andra utgivningsperiod från 1932 till 1939.⁶⁰ Katri Vala, Erkki Valas syster, var tidskriftens ledande kritiker under pseudonymen Pekka eller Pecka. Syskonparet var tongivande i den finska 1930-talsvänstern. Katri Vala slets mellan sin kulturaktivistiske bror och den mer kommunistiskt inriktade tidningen *Kirjallisuuslehti*, i vars redaktionsråd hon satt.⁶¹

56. Waltå 1993 (80). Lindqvist var chefredaktör för den utpräglat högerextrema skämttidningen *Fyren* (med Bertel Gripenberg som medarbetare) och medarbetare i Lapporörelsens svenskspråkiga tidskrift *Aktivisten*. Han stod även bakom en svenskspråkig finländsk upplaga av *Sions vises protokoll* som publicerades ett år före den första tyskspråkiga översättningen – 1919. Se även Blomqvist 2006 (337)

57. Andersson 1996 (31–32)

58. Sevänen 1994 (80, 259)

59. Majava, "Tulenkantajain uudestisyntyminen." (Tulenkantajats pånyttfödelse) *Tulenkantajat* 1932/1 (1–2)

60. Egentligen var *Tulenkantajat* namnet på tre olika publikationer under mellankrigstiden: det var först en litterär årsbok som utgavs mellan 1924 och 1927 av ungdomsföreningen *Nuori Voimas* skribenter, som senare kom att bilda kärngruppen i den radikala kulturrörelsen Tulenkantajat, som i sin tur gav ut den första versionen av tidskriften med samma namn i 1928. Den tredje *Tulenkantajat* som jag undersöker grundades av den på slutet av 1920-talet splittrade gruppens vänsterfalang. Meinander 1999 (143)

61. Palmgren 1984 (85)

Erkki Vala drogs inför rätta i flera uppmärksammade tryckfrihetsmål under 1930-talet. Han höll kontakt med många rikssvenska kulturpersonligheter, bland andra Per Meurling, och översättningar av svensk litteratur och poesi fick stort utrymme i tidningen.⁶² *Tulenkantajats* tidigt tydliga skandinaviska orientering skilde sig från *Suomen Sosialidemokraattis* försiktiga linje. Den skandinaviska orienteringen måste förstås som svensk i första hand; översättningar av svensk poesi och rikssvenska tidningsartiklar dominerade innehållet.⁶³

Till kulturradikalerna kan man även räkna finlandssvenska modernister som samarbetade med finskspråkiga kolleger i huvudstadsområdet. Tvåspråkighet var inget exceptionellt i dessa kretsar. Typiskt för de svenskspråkiga var måhända en större rörlighet även över publicistikens ideologiska gränser. Till exempel skrev Elmer Diktonius för *Arbetarbladet*, *Elanto*, *Suomen Sosialidemokraatti* och *Tulenkantajat*, men även för *Nya Argus*, *Finsk tidskrift*, *Hufvudstadsbladet* och rikssvenska *Dagens Nyheter*.⁶⁴

En tidskrift som konkurrerade med *Suomen Kuvalehti* och liknande påkostade bildtidningar var *Itä ja länsi* ("Öst och väst"), som utkom endast mellan 1924 och 1930. Ända tills antikommunistiska censurlagar infördes 1930 lyckades redaktionen bakom *Itä ja länsi* åstadkomma brokiga och underhållande nummer. Modereportage och sensationsjournalistik utnyttjades som kritik av det kapitalistiska systemet. Foton på de senaste amerikanska filmstjärnorna samsades med nostalgiska resereportage i denna Finlands kanske mest Sovjetvänliga tidskrift. Redaktör var Kössi Kaatra, som under inbördeskriget flydde till Sverige. Från sin exil i Huddinge deltog Kaatra aktivt i den radikala vänsterns utgivning ända till sin död 1928.⁶⁵ Raoul Palmgren ansåg att Kaatra trots sin formella emigrantstatus ingick så intimt i Finlands arbetarrörelse som publicist och skribent, att han inte hör hemma i emigrantlitteraturens genre.

Trots sin tydliga kommunistiska profil var *Itä ja länsi* i egenskap av populärkulturellt underhållningsmagasin inte oomstridd inom rörelsen. SKP:s centralkommitté i Moskva uppskattade inte att initiativet till tidningen hade tagits i Finland och ansåg att modereportagen innehöll pornografiska inslag. När redaktören lovade att publicera mer bilder och berättelser om Sovjetunionen, mildrades kritiken.⁶⁶ Problemet för centralkommittén tycks i första hand ha varit att kontrollera egna medier i Finland. *Itä ja länsi* verkade i en smal glipa mellan statlig censur och partipolitisk piska, där den sistnämnda var tvungen att släppa igenom en smula småborgerlig populärkultur grund av sitt dåliga förhandlingsläge.⁶⁷

Den ledande socialistiska kulturtidskriften *Kirjallisuuslehti* (Litteraturtidningen) stöddes av det underjordiska kommunistpartiet men var aldrig uttalat

62. Sevänen 1994 (259)

63. Sevänen 1994 (260)

64. Gunnel Steinby 1981 (37)

65. Palmgren 1983 (86–97)

66. Saarela 1997 (7–18)

67. Saarela 1998 (38–39)

partitrogen till sin linje. Redaktör Jarno Pennanen gick med i det förbjudna kommunistpartiet 1934, men höll sig på avstånd från dess olagliga aktiviteter och lockade många stora namn till tidningen, bland andra författarna Pentti Haanpää, Katri Vala (som också skrev för *Suomen Sosialidemokraatti* och *Tulenkantajat*), Elmer Diktonius och Hagar Olsson. Marxistisk historiefilosofi samsades med engagemang för freds rörelsen, poesiöversättningar, litteraturkritik och antifascistisk polemik. *Kirjallisuuslehti* låg nära *Tulenkantajat* i sin intellektuellt radikala linje, och samma skribenter figurerade i båda tidningarna. En viktig skillnad var just inställningen till Sovjetunionen. *Kirjallisuuslehti* var okritisk, medan Erkki Vala, som av princip inte var fientligt inställd, fördömde Stalins utrensningar.⁶⁸

Vänsterns tidningar och den svenskspråkiga kulturpressen diskuterade ofta ett antal tidningar på högerkanten, och därför har jag tagit med ett axplock av material ur dessa för att contextualisera debatten. De borgerliga skyddskärernas patriotiska språkrör *Hakkapeliitta* utkom 1919–1944, och dess första chefredaktör var frihetskriagsveteranen, konstnären och författaren Aarno Karimo.⁶⁹ Upplagan växte snabbt och målgruppen breddades. *Hakkapeliitta* lyckades att å ena sidan presentera allmänkulturellt och samhällsligt intressant material, å andra sidan sprida skyddskärernas värderingar. Genom att fokusera på soldatlivet och försvarsandan väckte den intresse för det militära hos gamla och unga läsare.⁷⁰

Suomen Heimo var språkrör för AKS 1923–1944. Bland finsksinnade intellektuella och akademiker växte intresset under 1920-talet för så kallat frändefolks- eller stamarbete (*heimotyö*) – engagemang för de finsk-ugriska folken bortom Finlands gränser. AKS blev ett politiskt kampförbund för denna sak. Under 1920-talet var det främst AKS och de finsksinnade studentkärerna som också drev en aktivt antisvensk linje i pressen. Många av organisationernas aktiva tillhörde en bred krets av borgerliga kulturarbetare och blivande ämbetsmän som också hade tillgång till andra medier. De konservativa, liberala och socialistiska tidningarna tenderade att kritisera AKS-aktiva om något hände som fick dem att framstå som hot mot ordningen, men studentkärernas aktiva fick också stort utrymme i den borgerliga pressen allteftersom de uppnådde tjänster och högre samhällspositioner.⁷¹ Flera av AKS medlemmar nådde betydande poster i politik, kultur och näringsliv även efter dess nedläggning 1944.

Lapporörelsens arvtagare blev det politiska partiet IKL (*Isänmaallinen Kansanliitto*, Fosterländska folkförbundet), som publicerade flera tidningar med olika namn runtom i landet. Enligt Kopfblatt-principen var innehållet i stort sett detsamma i alla.⁷² När *Ajan Sana* blev temporärt indragen 1932, grundades *Ajan Suunta* i stället och förblev IKL:s huvudorgan fram till 1944, då partiet förbjöds. *Ajan Suunta* råkade också ut för ett kortvarigt publiceringsförbud 1934.⁷³

68. Sevänen 1994 (101)

69. Fewster 2006 (346)

70. *Finlands historia IV* (146–147)

71. Klinge 1979 (133)

72. Sevänen 1994 (78)

73. Tommila & Salokangas 2000 (152–153); Meinander 1999 (160)

3. Historiens börda

”Är historieundervisning nödvändig i skolorna? Självklart, hur skulle barnen annars lära sig vilka folk de bör hata?” *Itä ja länsi* 1924/9 (132)

Samtidigt som historien är en vetenskap, är historier om historien populär underhållning. Berättelser om det förflutna kan marknadsföras för sin sedelärande funktion samtidigt som deras underhållningsvärde mäts i omsättning. Den finländska pressen bedömde både fakta och fiktion enligt ideologiska kriterier under mellankrigstiden – en underhållande roman förväntades vara sedelärande, och en allmänbildande faktaartikel berömdes för levande språk och medryckande handling.

I detta kapitel närmar vi oss den process som Benedict Anderson kallar ”legitimering av den föreställda gemenskapen”. Det gemensamma förflutna tolkas i olika typer av berättelser som dock har en sak gemensamt – Sveriges närvaro i handlingen måste förklaras i enlighet med den identitet som man försöker reproducera. En stor del av det skönlitterära materialet – noveller, följetonger, kåserier – behandlar historiska ämnen. Skönlitteratur lämpar sig utmärkt till att förmedla föreställningar om det förflutna som förklarar samtidens aktuella problem.

I vår tid diskuterar vi huruvida det är möjligt att använda sig av en historisk roman i undervisningen, eftersom vi tenderar till att skilja mellan vetenskapens och den fria konstens domäner, trots postmodernistiska och kulturella vändningar.¹ Under mellankrigstiden pågick utbildningen av goda medborgare även på fritiden, och kulturtidskrifterna bedömde romaner efter deras folkbildande innehåll. Även skönlitterära författare kunde få en åthutning för oortodoxa historiska tolkningar.² Vår övergång till ökad acceptans för historien som intellektuell konstruktion och erkännande av dess beroendeförhållande till samtiden och den enskilde forskarens identitet har ironiskt nog fört oss närmare mellankrigstidens övertygelse att all kulturproduktion är ideologisk – med den skillnaden att vi är mindre benägna att erkänna att vi också är övertygade om en ledande idéns sanningsanspråk.

1. Karlsson 1997 (34–35)

2. ”Arvosteltuja teoksia”, *Valvoja-Aika* 1926 (436); ”Väittelyä. Valvoja-Ajan toimituksele.” *Valvoja-Aika* 1927 (58)

Max Engman har visat hur nationsbygget skapade en språkkonflikt som i sin tur gav upphov till en kamp om Finlands historia.³ Svensksinnade språkforskare var i början av 1900-talet främst intresserade av frågor om den svenska befolkningens ålder och kontinuitet. Om folkmålen kunde bevaras som relikter av ett urnordiskt språk som talades före vikingatiden skulle forskarna lyckas med att bevisa Finlands svenskers urtima hemortsrätt samt ta indirekt avstånd från Sverige. I motsats till språkforskarna var de svenskspråkiga historikerna mindre intresserade av en separatistisk linje. De fokuserade på statens historia och förde ett tvåfrontskrig mot finsknationell och rikssvensk historieskrivning, som tenderade till att utesluta eller ignorera dem.⁴

Klyvningen inom den nationellt medvetna svenskspråkiga minoriteten löpte mellan *kultursvenskhet* och *bygdesvenskhet*.⁵ Kultursvenskheten betonade värderingar som låg nära den klassiska medborgarnationalismen, med staten och lagen som centrala hållpunkter. Den uteslöt i princip inte de finskspråkiga medborgarna, men i och med att staten och lagen definierades som det svenska arvet, fick kultursvenskheten även en kulturnationalistisk aspekt som gjorde den inkompatibel med fennomanernas nationalism. Bygdesvenskheten konkurrerade inte med en statsbärande finsk identitet på det nationella planet, trots att den drog upp kulturella och territoriella gränser mellan finskt och svenskt. Dess separatistiska tendenser kunde dock ifrågasätta nationens gränser, som i samband med Ålandsfrågan.

Nationen existerar inte oberoende av de människor den utgörs av – den existerar i och genom dessa människors förmåga att kommunicera med varandra. För att kunna skildra en igenkännbar nations framväxt måste man kunna återfinna spår av den nationella identiteten i historiska källor långt före nationalstatens uppkomst. En nationell historia skrivs med samtidens – och framtidens – behov inför ögonen. Den kan bli en självuppfyllande profetia, där alternativa vägar osynliggörs eftersom de inte tycks ha bidragit till nationalstatens framväxt. Ändå innehåller även en nationell historia möjligheter till omtolkning och omvärdering. Både finsk- och svensktalande journalister och skribenter refererade ständigt till historien för att motivera sina åsikter, legitimera sina ställningstaganden och kontextualisera sina meningsmotståndare. Även under de senaste årtiondena har det nationella temat återvunnit sin aktualitet, även i historikersamfundet.⁶ Synen på historikern som en aktiv deltagare i konstruktionen av en nation är varken

3. Max Engman 1999 (167)

4. Max Engman 2000 (15–16)

5. Max Engman 2000 (32–33)

6. *Historiallinen aikakauskirja* 1992/2 bar titeln ”Suomi ja Suomalaiset” (Finland och finländarna). Nästa nummer hette ”Kansakunnan muisti ja menneisyys” (Nationens minne och förflutna). *Historisk tidskrift för Finland* tog upp liknande ämnen 1992/4 med artiklar som ”Beroende och osjälvständighet i Finlands moderna historia” och ”Finland och imperiernas fall”. Tio år senare upprepades den nationella trenden med temanummer som ”Historiens nationella uppgift i det förflutna och i framtiden” (*Historiallinen Aikakauskirja* 2003/1)

främmande eller onämbar för finländska historiker, trots att det nationella projektet dödförklarades för över tio år sedan.⁷

Innan jag kan diskutera frågan om svenskhet (kapitel 4, "Frändskap med Sverige") kontra finskhet (5, "Främlingskap i Finland"), vill jag ge en överblick över källmaterialets historiska kontext. Historien ger flera svar på frågan om nationens ursprung, samtidigt som rubriken även anknyter till kapitel 7, "Framtiden som hot", avhandlingens avslutning. Dessa svar bär med sig stereotypa bilder av svenskt och finskt, eftersom behovet att lokalisera den nationella identiteten i det förflutna producerar den nationella identitetens motbilder. Mitt syfte i denna avhandling är inte främst att granska olika former av historiebbruk och verifiera eller falsifiera de olika parternas påståenden. Jag inskränker jag mig i detta kapitel till ett urval av exempel, som illustrerar olika ingångar till "den nationella historien" i materialet. De frågor som dessa kommer att väcka hos läsaren kommer att besvaras utförligare under de centrala analytiska rubrikerna "Frändskap", "Främlingskap" och kapitel 6, "Den nödvändiga fienden".

För att Finlands historia skall framstå som unik måste Sveriges historia skildras som något separat. Detta blev möjligt först när historievetenskapen övergick till att intressera sig för andra former av källmaterial än offentliga dokument, och acceptera en annan form av historia än statens. Rätten till en egen nationell historia ingår i nationalismens krav. Detta krav riktas både mot de aktivister som engagerar sig för den nationalistiska idén och mot andra, redan etablerade, nationers historiker, som förväntas erkänna den unga nationens självständighet även inom historievetenskapen. Kravet riktas också mot själva objektet för denna historieskrivning, nationens folk, som förväntas intressera sig för "sin egen" historia, men i de flesta fall måste undervisas i den för att identifiera sig med rätt version av det förflutna.

Under det tidiga 1800-talet sköljde nationalromantikens vågor över storfurstendömet Finlands stränder. Den nyvunna autonomin som undersåtar till en "upplyst despot"⁸ uppmuntrade till nytolkningar av det förflutna och skapade nya frågor om framtiden. Plötsligt var finländska intellektuella i ett pinsamt läge – Finland saknade en egen historia. Statens historia handlade inte om Finland som autonom aktör, och det var det som nu efterfrågades. Ännu 1843 kunde den unge Zacharias Topelius fråga: "Äger finska folket en historia?"⁹ Hans svar var ett rungande nej. Folket räknades inte som historiska aktörer. Det faktum att själva frågan ställdes var dock ett tecken på förändring. Det var möjligt att föreställa sig att allmogen kunde ha en egen historia, eller att det borde ha en.

Fennomanernas främsta historiker, Yrjö Koskinen (född Georg Zacharias Forsman, adlad Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen), kom 1875 fram till att Finlands folk hade en historia eftersom det ville ha en egen historia. "Själva viljan bevisar, att det finns en säregen folk-person [*kansa-benkilö*] och mot denna vilja kan man

7. Mylly 1997 (15)

8. Ylikangas 2007

9. Hentilä 1998; Herlin 2000; Max Engman 1999 (168)

inte vädja i någon instans.”¹⁰ Yrjö Koskinen argumenterade med sitt eget livsverk i ryggen: *Oppikirja Suomen kansan historiassa* (Lärobok i det finska folkets historia) hade utkommit 1869–1873. I detta verk är motsättningen mellan Finland och Sverige en röd tråd som sträcker sig från Erik den heliges korståg till det misslyckade kriget 1809 – *Ruotsin vallan aika*, det svenska väldets tid, blev ett begrepp i det finska språket som signalerade denna tolkning av historien. Det var inte tillräckligt att hävda att Sverige hade förtryckt, koloniserat och försummat Finland och det finska folket. Yrjö Koskinen ville också visa att det från första början hade funnits finska initiativ till självständig samhällsorganisation och självständiga handlingar – i finskhetens namn.

Koskinen blev hårt kritiserad av svensksinnade historiker som protesterade mot vad de uppfattade som partisk historieskrivning. I princip var de sistnämnda inte motståndare till teleologisk historieskrivning – problemet var att Koskinen placerade folket i centrum, inte staten. Hans finsknationella historia dök inte upp ur tomma intet. Förutsättningarna för en sådan historieskrivning skapades av Snellmans nationalfilosofi. Snellmans omtolkning av Hegel lyfte fram folket och dess kultur, inte statsapparaten, som bärare av nationalandan. Bristen på självständigt källmaterial från äldre tid kompensterades av ett stort intresse för folklore, något Max Engman har kallat ”Herders seger över Hegel”.¹¹ Paradigmskiftet var inte totalt. Den tidigare politiska historien innebar en individcenterad syn på historiens förlopp, där enskilda ”stormän” spelade en central roll. Denna individualistiska och elitistiska historiesyn fortsatte att spela en viss roll i konservativa kretsar i Finland, medan den nationella historien som folkets historia inspirerade progressiva och radikala rörelser, även den tidiga finländska socialismen.

För äldre fennomaner som Topelius var det självklart att finländarna var ett blandat folk, både till härkomst och till språket. Den topelianska nationen skulle byggas upp på laglydighet och arbete i stället. Släktskap, fysiska och mentala skillnader eller modersmål kunde inte användas för att definiera det finska folket, eftersom det enligt Topelius bestod av en mängd olika finska stammar, svenskspråkiga folkslag, karelare och samer samt invandrare från Ryssland, Sverige och andra europeiska länder, alla stereotypiskt skildrade och tydligt differentierade från varandra.¹²

Vilka som omfattas av den nationella gemenskapen och vilka som utesluts ur den varierar i tid och rum. Steget tycks milsvitt från en topeliansk definition (”Finne är den, hvilken såsom medborgare tillhör Finland.”¹³) till en äktsfinsk (”För att Finlands folk skall kunna bli enhetligt och ett kulturfolk, krävs det, att [Finlands] svenskar blir finnar till språk och sinne och därefter drar sig undan, så att vi finnar kan ta deras plats.”¹⁴).

10. Max Engman 2000 (33–35)

11. Max Engman 1999 (168)

12. Cit. i Häkkinen & Tervonen 2005 (7–8)

13. Forsgård 2000 (82)

14. ”Itsenäisyden liitto.” *Suomen Heimo* 1924/11 (173)

Redan Topelius hade beskrivit överbryggliga skillnader mellan vissa nationer – för honom var judar och romer främlingar som endast i undantagsfall kunde accepteras som medlemmar i folkgemenskapen.¹⁵ Orsaken låg i historien, eller närmare bestämt bristen på en gemensam historia. Nationaliteten var en produkt av historiens arbete, och därför hade Finlands svensktalande befolkning en väsentlig roll i densamma. För Topelius var att förneka det svenska elementet detsamma som att förneka historien. Men detta påstående innebar redan en avgränsning mellan finskt och svenskt. Det gav intrycket att det svenska gick att skilja från det finska.

Som Max Engman, Sten Högnäs, Derek Fewster och många andra har visat, konstruerades under andra hälften av 1800-talet och början av 1900-talet en inhemsk svenskhet i Finland som kontrasterades mot både den finska nationalismen och svenskheten i Sverige. Eftersom finlandssvenskhetens tillkomstprocess är så genomskinlig, kommer jag att fokusera på hur den inhemska svenskheten relaterades till svenskheten utanför Finlands gränser. Behovet av att skapa en identitet som gav de svensktalande politiskt aktörsskap i Finland och distanserade dem från ett potentiellt hotfullt grannland kan inte underskattas. Vad denna nationalitet skulle kallas, var omstritt; ännu på 1920-talet upplevdes etnonymen ”finlandssvensk” inte som representativ av alla svensktalande. Finlandssvenskarnas historia är en historia om *minority building* som uppvisar många likheter med – men även skiljer sig från – andra nationella minoriteters historia i Europa. Om vi accepterar tanken att nationer är föreställda gemenskaper, kan vi också betrakta nationella minoriteter som konstruktioner i samspel och tävlan med majoriteterna.

Jyrki Loima placerar Finlands moderna nationella enande relativt sent, under åren efter inbördeskriget. Finland enades statligt och nationellt först på segrarnas villkor. Förlorarna betalade priset för den moderna nationalismen – och det enstaka vågsvallet av internationalism som blandade sig med den.¹⁶ Förändringen återspeglas också i diskussionen kring den nationella historiens betydelse. J.R. Danielson-Kalmari frågade 1919 ”hur Finlands historia skulle skrivas” efter att slutmålet hade uppnåtts.¹⁷ Finlands historia hade ett mål och en mening, och det var den nationella och statliga självständigheten; självständighetsprocessen hade dock skett på ett så tumultartat vis att berättelsen om den fick skrivas om och om igen. ”Nyckelhålet 6 december 1917” blev fokuspunkten för århundradena före och efter, liksom myten om det vita Finland.

Kampen om historien

Under mellankrigstiden ställde den ideologiska kampen om historien upp två utmaningar till eliten: dels hur en dominant borgerlig-nationalistisk historieskrivning skulle etableras, där frihetskriget ingick som en väsentlig meningsskapande myt, dels hur utmaningen av de rödas muntliga tradering och återhämtade

15. Forsgård 2000 (82–83)

16. Loima 2006 (203–204)

17. Max Engman 2000 (34)

tidningsverksamhet skulle bemötas. Det var inte fråga om en jämbördig polarisering. Också socialdemokrater fördömde revoltförsöket, fast de kritiserade den borgerliga historieskrivningen. Eftersom det finsknationella projektet byggde på folkets rätt till representation i staten och samhällsorganen hade vänstern ett vapen i det faktum att en stor del av detta folk fortfarande inte tog till sig frihetskriagsmyten.

Den borgerliga historieskrivningen var också splittrad. Den svenskspråkiga minoriteten försvarade en historia där svenskheten intog en självklar plats. Gränsdragningen mellan svenskt och finskt var en komplicerad process och hade redan tagit upp en stor del av debatten före kriget. Inbördeskriget grumlade relationerna mellan det vita Finland och det neutrala Sverige även på historiesynens område. 1918 döptes Sveaborg, symbolen för Sveriges nederlag 1809, till *Suomenlinna* ("Finlandsborg"). Det tidigare finska namnet, Viapori, var en ålderdomlig förvrängning av det svenska namnet. Namnbytet uppfattades i konservativa kretsar av svenska Finlandsvänner som en förolämpning, i synnerhet efter Svenska brigadens insatser.¹⁸ Även den finsksinnade Kustavi Grotenfelt i *Valvoja* såg i namnändringen "en brist på statliga och historiska perspektiv".¹⁹ När Svea ersattes med Suomi drogs ett streck över den gemensamma historien.

Kontakterna med Sverige var de svensksinnades styrka. Sverige var Finlands viktigaste grannland efter Tysklands förlust i världskriget och Rysslands omvandling till Sovjetunionen. När rikssvenska historiker skrev om Finland, lystrade de till sina språkfränder. Men detta privilegium varade inte för evigt. 1939 kunde Einar W. Juva med förnöjelse notera att "man i vårt grannland Sverige har börjat förstå sig på Finlands särställning och egenartade utveckling i det gemensamma riket Sverige-Finland". Den fennomanska tolkningen av Finlands historia fick effekter i Sverige. När "många av våra svensktalande ännu har det svårt att se Finlands historia som självständigt" betydde Sveriges förändring en hel del, även i fråga om skolans läroböcker, som det rörde sig om i det här fallet.²⁰ Trots språkstriden upplevde även många borgerliga finsksinnade att deras "närmaste andliga grannar" borde finnas i Sverige.²¹

I kampen om rätten att definiera folket ingick också kampen om den finska historien. För de svenskspråkiga var historien ett tveeggat vapen. Å ena sidan kunde de argumentera för sin separata och västliga (och därmed kulturellt "överlägsna") härkomst genom att förfäktat teorin om svensk invandring under högmedeltidens korståg. Då kunde finska nationalister kontra med att påpeka hur detta gjorde svenskarna till sentida inkräktare som inte hörde hemma på finsk mark. För att bemöta detta påstående utvecklade en del forskare en annan teori för att bevisa existensen av en separat, östgermansk stam av svenskar

18. Högnäs 1995 (184)

19. Kustavi Grotenfelt, "Päivän kysymyksiä. Mietteitä kapinan kukistuttua." *Valvoja* 1918 (185)

20. "Naapurien palstoilta." *Valvoja-Aika* 1939 (51–52)

21. Arvi Grotenfelt, "Suomenkielinen tyliopas", *Valvoja-Aika* 1925 (249)

i Finland alltsedan stenåldern.²² Denna teori hade fördelen att den samtidigt befäste Finlands svenscars rätt till finländskt territorium och separerade dem från Sveriges svenskar. Finlandssvenskarna kunde därmed vara goda medborgare i Finland, samtidigt som deras unika östsvenska nationalitet förankrade dem öster om Bottenhavet.

Anhängarna till båda teorierna avverkade flera spaltmeter i kulturtidskrifterna med hetsiga debatter sinsemellan och med finsksinnade forskare som förespråkade olika dateringar av den finska stammens invandring i landet. Den allmänna föreställningen under 1800-talet var att finnarna anlände i det moderna Finland kring år 700 e.Kr. Efter sekelskiftet vågade yngre forskare sig på att förskjuta tidpunkten längre bak i tiden. Fynd från sten- och bronsåldersbefolkning tillskrevs först ett utdött urfolk, men en del finsksinnade forskare började göra anspråk på dem för finnarnas räkning. Svensksinnade ansåg sig kunna identifiera bronsåldersfyndens skapare som svenskar.²³ Förhistorien och medeltiden var problematiska tidsperioder på grund av de fåtaliga källorna och de mångtydiga kvarlevorna. Derek Fewster har visat att detta inte hindrade nationalister från att använda arkeologin för politiska syften. I kulturtidskrifterna som jag läst för denna avhandling intar också diskussionen kring arkeologiska frågor en central plats.

Arkeologin som vetenskap i Finland har, liksom historien, etnologin och folklivsforskningen, från första början varit ett nationellt projekt. Forskningsresultaten har producerats för att underbygga den ena efter den andra teorin om nationaliteternas härkomst, som ovannämnda exempel visar. Tolkningarna har fått ett betydligt större utrymme i medierna än själva fynden. Kalevala och Kanteletar, Elias Lönnrots samlingar av folkdikter och muntligt traderade versberättelser, fick en central betydelse för den finska nationalismen i brist på källor bortom den svenska tiden. Dessa 1800-talskonstruktioner, tillsammans med visuella representationer av ett hypotetiskt förhistoriskt Finland, fick kulturell och politisk sprängkraft under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet.²⁴ Under mellankrigstiden användes Kalevala som bevis för att Finland tillhörde västerlandet, men samtidigt var eposet den ”rikaste, mest genuina och självständiga” nationella skapelsen i Norden. För att kontra svenskhetsivrarnas argument att Finland hade koloniserats västerifrån av germaner och därmed hade svenskar och möjligen tyskar att tacka för sin civilisation, betonade Jaakkola:

Finlands folk har aldrig påtvingats en västerländsk eller nordisk inställning. Finlands folk har sedan urminnes tider av fri vilja och egen företagsamhet växt fram till den västerländska och den nordiska civilisationens bålverk. Ej heller finns det i det finska

22. T.E. Karsten, ”Till frågan om den finlandssvenska nationalitetens uppkomst, I—II.” *Finsk tidskrift* 1920/4 (189, 294); O.F. Hultman, ”Finlandssvenskarnas härkomst. En replik till prof. Karsten.” *Finsk tidskrift* 1921/4 (3); T.E. Karsten, ”Finlandssvenskarnas härkomst. Ett svar till Prof. O. F. Hultman.” *Finsk tidskrift* 1921/4 (158)

23. Fewster 2000 (110–111)

24. ”Few books have ever been discussed more and read less than the Kalevala.” Wilson 1976 (118)

folkets tidigaste andliga gestalt några djupa och ursprungliga skiljaktheter, för att inte tala om fullständigt oförsonliga och motstridiga element. Finlands, Tavastlands och Karelen's befolkningar, finnarna, tavasterna och karelarna, motsvarar tvärtom Finlands sällsynt enhetliga och *organiska växt* mot öster.²⁵

Bristen på entydiga källor för en nationell historia komparerades genom ett ökat intresse för förhistoriska och mytologiska ämnen. Även själva utgivningsverksamheten skedde med nationella ideal inför ögonen. Den borgerliga nationella historieskrivningen, med fokus på självständigheten och frihetskriget, dominerade både skön- och facklitteratur under mellankrigstiden. *Valvoja-Aika* och *Finsk tidskrifts* recensioner ger med sina urval samma bild.²⁶ I *Suomen Kuvalehti* fick historieböckerna en framträdande plats bland annonserna, och faktaböcker och skönlitteratur presenterades med samma nationella argument.²⁷

Språkforskare spelade sedan 1800-talet en betydande roll i konstruktionen av ett finsknationellt förflutet. Under detta sekel skapades också den finsk-ugriska etnologin som *Völkerkunde* enligt tysk modell, med syfte att utröna den nyfunna språkfamiljens gemensamma kulturella och historiska rötter. Gemensamma drag i frändefolkens språk och sedvänjor skulle särskiljas från "främmande element" och härledas till ett gemensamt ursprung i ett gemensamt urhem. Detta skedde i enlighet med den europeiska fornforskningens "kulturkretslära" – alla folk förutsattes ha ett urhem, forskarens uppgift var att lokalisera det, i Finlands fall vid Uralbergens fot.²⁸ Denna forskningsdisciplin hade även en politisk roll under mellankrigstiden. Lingvisten och slavisten J.J. Mikkola publicerade 1939 essäboken *Hämärän ja sarastuksen ajoilta* (Från skymningens och gryningens tider) som samlade en rad studier om "Finlands stam" (*Suomen heimo*) och dess nationella formation.²⁹ Den första studiens titel, *Finlands folk ger sig av på sin historias första vandringsväg*, visar hur nationen ses som essentiellt sig lik genom århundradena, en kollektiv individ vars spår bildar en linje genom tid och rum.

Det kan verka märkligt att kolonisationsteorin kvarlevde så länge bland finsksinnade forskare, och man kan fråga sig varför inte berättelsen om en helfinsk stenålder introducerades – en sådan berättelse skulle ju ha gett finnarna ett enormt försprång i kampen om "hemortsrätten" med finlandssvenskarna. Det fanns visst politiskt intresse för en sådan alternativ teori redan före 1918.³⁰ Det skulle dock ha inneburit en förlust för frändefolkstanken. De finsk-ugriska folken gemensamma ursprung legitimerade gemensam mobilisering mot fienden i öst, även om denna mobilisering ofta stannade på det teoretiska planet.

25. Jaakkola 1941 (27). Kurs. i originalet.

26. K.S., "Huomioita suomalaisen Kirjallisuuden Seuran näytelmäkilpailusta." *Valvoja-Aika* 1937 (140–141)

27. "WSOY:n kirjanurkka." *Suomen Kuvalehti* 1936/40 (1431)

28. Fewster 2000 (109)

29. J.F., "J.J. Mikkola: Hämärän ja sarastuksen ajoilta. WSOY 1939." *Valvoja-Aika* 1939 (391)

30. Fewster 2000 (111)

I själva verket kunde kvarlevornas mångtydighet göra dem än mer användbara i nationens tjänst. Sveko- och fennomaner kunde inte direkt dementera varandras påståenden, vilket gav upphov till parallella berättelser om Finlands förhistoria. Ännu mer inflytelserika var de skönlitterära skildringarna. Aarno Karimos historiska berättelsesvit *Kumpujen yöstä* var sin tids populärhistoriska bestseller. Kulturtidskrifterna *Finsk tidskrift* och *Valvoja-Aika* publicerade ofta poesi med historiska och förhistoriska motiv och berikade därmed de vetenskapliga diskussionerna med konstnärliga tolkningar av historien. Även om man kan förutsätta att redaktionen valde de skönlitterära inslagen enligt andra kriterier än de vetenskapliga artiklarna, kan man utgå ifrån att Sevänens analys av mellankrigstidens litteraturproduktion i nationens och moralens tjänst gäller även i detta sammanhang.

Som några exempel på det svensksinnade, ”kustsvenska” perspektivet kan nämnas Jonatan Reuters dikter ”Thorsö” och ”Korståget 1249”.³¹ Förstrnämnda dikt dateras till järnåldern och skildrar en plundringsräd mot ett fredligt och försvarslost samhälle. ”Hvem är som drager längs öriska Balagårdssidan och härjar”, inleds dikten, och när läsaren förleds att tänka på vikingar utropar andra strofen: ”Slaverna kommit!” De ”gruvliga slaverna” angriper byn medan männen är borta med skeppen. Kvinnorna skall våldtas och tvingas till trældom. Själve åskguden Tor vredgas då och låter en åskstorm förgöra slaverna. ”Män må väl strida mot män om de blomstrande kvinnor och jungfrur, / men att som byte dem röva ur hem, som ej månde försvaras, / slikt är ej vikingased.”

Fienden kommer österifrån, men i stället för närliggande finnar, ester eller tavaster rör det sig om ”slaver”. Det kan tolkas som ett sätt att undvika att stöta sig med eventuella äktfinska läsare, men det kan också som ett svar på äktfinnarnas intresse för de fätaliga ”finska” vikingafärder som mellankrigstidens historieforskning hade funnit belägg för. Förstörelsen av Sigtuna 1187 var en sådan händelse. Angriparnas ”nationella identitet” var oklar (vissa källor anger att det rörde sig om ester, alternativt karelare i Novgorods tjänst) men berättelsen inspirerade författare som Aarno Karimo att beskriva en hel finsk vikingakultur.³² Under en resa i Sverige avbildade han även ruiner i Sigtuna som de kareliska ”vikingarna” påstods ha lämnat efter sig efter sin räd.³³ Dessa fysiska spår av en urfinsk krigarkultur var så betydelsefulla att de måste dokumenteras i bild. Ett fotografi av ruinerna reproducerades också av *Itä ja länsi* 1924; den ledsagande artikeln fördömde den borgerliga nationalismen som hyllade våldsdåd och förstörelse i det förflutna av den enda anledningen att den hade begåtts av egna förfäder.³⁴ Dessa urfinska vikingar avlöstes av en ny sorts sjöfarare. I ”Korståget 1249” är det svenskar från Svea Rike som tar till vapen: ”Nu frukten er, tavaster – Birger Jarl / är nära – den svearnas karlakar!”

31. ”Tre dikter från Ekenäs skärgård.” *Finsk tidskrift* 1932/2 (117–119)

32. Fewster 2006 (342)

33. Karimo 1930 (47)

34. ”Urotekojen’ muistoja.” *Itä ja länsi* 1924/17 (267)

Till skillnad från slavernas rovfärd är detta fälttåg moraliskt rättfärdigt och bestraffas inte av någon tavastländsk åskgud. I hövdingaskeppets mast lyser ”det kors, som skall ena för evig tid / de stridande folken och bringa frid”. Den stränge krigsherren Birger Jarl var en attraktiv figur även för finska nationalister. Karimo gav honom en viktig biroll i *Kumpujen yöstä* och tillskrev honom en önskan att ena de finska stammarna i vänskapens tecken för att kunna stå emot det hotande Novgorod.³⁵

Karimo gav även andra ”svenska” historiska gestalter vägvisande roller i Finlands utveckling: biskop Tomas leder ett korståg mot Novgorod i hopp om att skapa en självständig finsk kyrkostat, och Tyrgils Knutsson prisas för att ha grundat Viborgs fästning. I Karimos tolkning fick Sveriges erövring av Finland episka dimensioner; den tog exakt 166 år och satte punkt för tusen års självständighet.

Fewster kallar dessa litterära representationer av ”stora män” *ethnic heralds* – de skildras som visa nog att inse finskhetens värde som enande anda, och de förebådar nationens ”uppvaknande”. Karimo hyllade även biskop Magnus Tavast som en ”stor finne” för hans insatser för en självständig och nationell finsk kyrka. Han förklarade att den katolska kyrkan fick en finsk nationalanda i Finland och stod ”nästan fullständigt fri från de fel” som plågade den i andra länder. Även de medeltida institutionerna förebådade den nationella väckelsen.

I mer anspråkslös omfattning diskuterade historiker och författare de sägenomspunna ”birkarlarna” som exempel på aggressiv och expansionistisk finsk manlighet i det förflutna, som en medeltida kvarleva av den krigiska Kalevalakulturen.³⁶ C.M. Schybergson framförde en teori i *Finsk tidskrift* som byggde på att ”birkarl” i själva verket var en ”helt svensk” benämning, härledd från roten ”birk”, handelsplats och rättsskipningsområde där viss handelsrätt gäller, till exempel i stadsnamnet Birka.³⁷ Birk-karlar var följaktligen köpmän med en privilegierad ställning inför lagen. Både svensk- och finstalande använde sig av birkarlamyten för att förankra Finland i väst. För Jalmari Jaakkola var Kalevalas hjältar västfinska birkarlar som hade utvidgat det moderna Finlands territorium under sina handels- och rovfärder.³⁸

I skyddskårernas tidning *Hakkapeliitta* var Sveriges krigshistoria ett bevis på finnarnas exceptionella militära förmågor. I resereportage lyftes svenska kungars fält-

35. Fewster 2006 (342–343). Ungdomsboksförfattaren Väinö Kainuus äventyrsroman *Finnit tulevat* (Finnarna kommer, 1936) var en populärkulturell variant på temat. (362–363)

36. Fewster 2006 (365–367); Elenius 2006 (49, 55). Birkarlarla var ”ett slags uppsyningsmän över lapparna” och tog upp skatt av dem på 1500-talet i socknarna i Bottniska vikens nordliga ända, vid älvarna Torne, Kalix, Lule och Pite. Först omtalades de på 1300-talet i samband med organisation av kolonisationen och kristnandet. De tidigaste *Bircharlaboa* utlovades skattefrihet om de bosatte sig i Norrland. Birkarlarnas rätt att skatta samerna framtogs dem 1553, och från och med början av 1600-talet stiftades flera lagar som hämmade deras verksamhet tills de försvinner ur dokumenten.

37. C.M. Schybergson, ”Birka och birkarlar.” *Finsk tidskrift* 1933/10 (167f.)

38. Fewster 2006 (367); Jaakkola 1941 (27)

tåg gärna fram som exempel på att ”måhända även finska krigares älskinsbyxor hade proppats fulla med [...] guld och silver”.³⁹ Svenska kungar som hade möjliggjort finska segrar framställdes i positiv dager, och svenskar som Sveaborgs arkitekt Ehrensvärd hade gjort en värdefull insats även för det självständiga Finland.⁴⁰ De historiska händelserna bedömdes ur den självständiga nationalstatens perspektiv.

Även i finskspråkiga, patriotiska tidskrifter som *Hakkapeliitta* återkallar man den svenska tiden som en period då finsk krigisk manlighet blommade upp. Stormaktstiden skildras i positiva tongångar som en tid av äventyr och ära, som gick under på grund av partipolitiskt gnabb och dåligt ledarskap på 1700-talet. Det låg inte nödvändigtvis någon motsägelse i att hylla Sveriges krigiska förflutna och samtidigt hävda att Finland behandlades styvmoderligt. I J.J. Mikkolas deterministiska skildring av finnarnas historia är den svenska stormaktstiden ingen särskilt mörk period förrän 1700-talets ”skymning” inleds med stora ofreden.⁴¹

”Hundra år av skam” är författaren Ernst Lampéns beteckning på perioden 1710–1809 i hans artikel med samma namn i *Hakkapeliitta* 1928.⁴² Knappast något annat folk har något lika pinsamt att berätta, och det är bara inledningen till Lampéns text. 1710 började den krisperiod som brukar kallas stora ofreden, då Ryssland lyckades erövra en stor del av det som sedan kom att bli det moderna Finland. Lampéns text tar heder och ära av de inblandade svenska adelsmännen och officerarna. Agerar en historisk personlighet med ”vishet” och ”kraft”, är han finne; är någon ”vårdslös” och ”feg” är han svensk eller balttysk. En svensk med äran i behåll är kung Gustav III, som prisas för personlig tapperhet i kriget mot ”arvfienden” 1788. Anjalaförbundet, som ibland har tolkats som ett första steg mot ett självständigt Finland, blir i Lampéns skildring en skamlig intrig som leds av främlingar: ”Åter och åter igen dessa svenska eller baltiska ledare, som inte uppfattade Finlands försvar som försvaret av sitt eget hem.”

Men vad är hemmet? Lampén refererar till stormaktstidens Sverige som *Suomi-Ruotsi* (två gånger) eller *Ruotsi-Suomi* (en gång). Finland har redan en separat identitet innan självständighetstanken föds av svenska politikernas inkompetens och ointresse att ta hand om Finland som en central del av riket. Lampéns slutsats verkar paradoxal – hur kan svenskar och balter förväntas försvara Finland som sitt fosterland, om det är så tydligt urskilt och annorlunda från andra delar av riket att det måste nämnas vid sidan om ”moderlandet”? Lampéns poäng är att de självklart inte kan förväntas göra det. Finland bör försvaras av finländare. Officerare måste inte bara kunna soldaternas språk, de måste också förstå deras seder, alltså ha samma språk, sinne och själ, anser Lampén och hänvisar till Runeberg. Även hedervärde Döbeln i slaget vid Porrassalmi 1789 handikappades av sin okunskap i finska språket, därav hans mindre smickrande omdöme om fin-

39. ”Suomen pojat Tanskassa.” *Hakkapeliitta* 1927/39 (23)

40. ”Esi-isän töitä katsomassa.” *Suomen Kuvalehti* 1929/23 (1095)

41. J.F., ”J.J. Mikkola: Hämärän ja sarastuksen ajoilta. WSOY 1939.” *Valvoja-Aika* 1939 (392)

42. Ernst Lampén, ”Sata vuotta häpeätä.” *Hakkapeliitta* 1928/31

narnas stridsförmåga, menar Lampén. Det moderna Sverige rosas för utbildning av finskkunnigt befäl åt finsktalande norrbottningar. Därför anser Lampén också att svensktalande finländare har rätt till svenskspråkigt befäl. Lampéns Finland är tvåspråkigt, separerat men jämlikt.

De skamliga minnena har tvättats bort från det finska folkets rykte i frihetskriget, avslutar Lampén. ”Manligt arbete bär alltid goda frukter.” Varför valde han då att påminna läsarna om det förflutnas skamfläckar, tio år efter inbördeskrigets slut? Paradoxalt nog kräver det nationella projektet att det dystra förflutna återupplivas för att framtiden skall framstå i desto ljusare dager. Lampéns skildring av Finlands försvar i det förflutna legitimerade försvarsarbetet år 1928 i allmänhet och skyddskårsverksamheten i synnerhet. Finland borde inte förlita sig på utländska makters välvilja utan bygga upp ett eget försvar som tar vara på fosterländska traditioner.

Uttrycket ”Ruotsi-Suomi” har sitt ursprung i en finsk revidering av det tidigmoderna rikets historia, som framhävde Finlands självständiga identitet i stormaktstidens Sverige. Lena Törnblom har visat hur ”Sverige-Finland” ingår i en identitetsbyggande process som även inkluderar andra mytiska inslag utan förankring i dåtidens källor, till exempel Erik den heliges korståg, som har använts för att grunda den historiska berättelsen om Finlands integration i Svea rike i ett brutalt övergrepp. Sverige är därmed moraliskt förutbestämt att förlora Finland.⁴³ Finländska historiker har inte alltid varit överens om att beteckningen ”Sverige-Finland” låter sig avfärdas. I finskspråkiga publikationer är det fortfarande inte ovanligt att möta *Ruotsi-Suomi* omväxlande med *Ruotsi*, och vissa forskare har ansett att det är det senare uttrycket som är en övergående trend.⁴⁴

Mitt syfte här är inte att ifrågasätta eller bekräfta begreppets giltighet. Jag vill däremot fördjupa mig i en syn på den gemensamma historien som betonar Finlands predestination till självständighet under det svenska väldet. I mellankrigstidens press framträder liknande parallella tolkningar av Sveriges och Finlands gemensamma historia, som tar sig uttryck i ordval och värderingar. Finland var alltså förutbestämt för självständigheten, eftersom det alltid hade varit det – eller moraliskt förtjänade att vara det.

I motsättning mot den svensksinnade historieskrivningen fortsatte de borgerliga finsksinnade på Yrjö Koskinens och andra fennomanska forskares utstakade väg. Deras patriotiska uppgift var att finna Finlands självständiga historia även i tider då Finland inte hade existerat som självständig politisk enhet. De historiska händelsernas och aktörernas vikt bedömdes utifrån huruvida deras insatser hade hjälpt eller stjälpt utvecklingen mot en självständig nationalstat. Denna teleologiska syn på historien var ett medvetet val. En annan prioritering hade inte kunnat ge en lika självklar och övertygande bild av den historiska skickelse, nationalandan, som låg bakom Finlands självständighet.⁴⁵ Det väsentliga i Fin-

43. *Finlands historia* I (276)

44. *Historiallinen Aikakauskirja* 1990/2 (170); Haapala 1997 (22); Pyllkänen 1997 (60–63)

45. Kaarlo Jäntere, ”Yrjö Koskisesta historiantutkijana”, *Valvoja-Aika* 1930 (402–403)

lands samhällsutveckling, ”vår historias kärna” enligt historikern Kaarlo Jäntere i *Valvoja-Aika* 1930, var nämligen inte ”samhällelig frihet [...] och de discipliner som syftar att bevara och utveckla [den]”, utan den finska nationaliteten, som inte kuvades av den ”kraftigare och större” svenska nationaliteten, utan fortsatte att försvara sina rättigheter och friheter. Denna historiesyn grundade sig på övertygelsen att historikernas högsta uppgift var att förena sitt eget folks ”minne och hopp” i sina verk. Eventuella protester mot ovetenskapligheter i denna historiesyn avfärdades som okunskap om historien eller rädsla för det finska folket.

I den teleologiska berättelsen om Finlands historia associerades svenskhet till en övermäktig och självväldig yttre makt. Den svenska staten hade dominerat Finland. Den associerades också till något svagt och sårbart, den svenskspråkiga minoriteten. Finskhet konstrueras som en självhävdesdrift mot en orättvis övermakt, något som kanske kan förklaras som en projektion av förryskningstidens och storstrejkens nationella yra på den tidigare historien, då finskhet konstruerades som legitimering för rätt till demokrati och självstyre i det egna landet. Varje historisk period bedömdes efter hur väl den passade till den nationella befrielsekampen, vilket förklarar att Lampén kunde avfärda hela 1700-talet som ”hundra år av skam”.

I skönlitterär och lyrisk form kunde denna historiesyn utvecklas och renodlas. Den finskspråkige nationalpoeten Eino Leino lät kung Gustav II Adolf skåda in i framtiden i en dikt som översattes till svenska av Georg Procopé med anledning av Gustav Adolf-minnet den 6 november 1932.⁴⁶ Östersjön har säkrats åt Sverige, och den unge kungen är ”parat att erövra en värld / och göra av Sverige en mäktig härd, / vars gränser ej någon spanar”. Den vy som öppnar sig för kungen i Nevas månskimrande dimmor är en jättelik stad med stolta torn och palats: ”Ser du metropolen i kärret där? / Ett Stockholm vill jag nyskapa här.” Leinos dikt slutar olycksbådande: ”Dödsvarslände ödemarksstillhet rå, / dödsvarslände viner nordöstan.” Sankt Petersburg framstår här som den svenske kungens idé som förverkligats av Peter den store till Finlands olycka. Gustav II Adolf visar prov på den känsla för ”skickelsen”, för historiens utvecklingslinjer, som den borgerligt nationalistiska historieskrivningen prisade hos ”historiens stormän”. Konfessionskriget i Tyskland blev hans öde, på Finlands bekostnad.

Både finsk- och svenskspråkig kulturelit kunde enas kring föreställningen om historien som läromästare, och om stora personligheters betydelse som förmedlare av nationalandan. *Finsk tidskrift* och andra kulturtidningar publicerade minnesord till historiskt och kulturellt värdefulla personligheter i nästan varje nummer, ”därest de verkligen bliva till en påminnelse om, att vi ha en grund att bygga på och att vi icke behöva stå famlande och sökande efter det, som kan trygga vår framtid”.⁴⁷ För konservativa svensktalande låg utmaningen i att anknyta denna fasta grund till ”Finlands gamla västerländska kultur, dess lagar, religion och inre frihet” – ideal som garanterade det svenska språkets fortbestånd i finsk skola och förvaltning.

46. Eino Leino, ”Gustaf Adolfs syn.” *Finsk tidskrift* 1932/10 (229f.)

47. A.W. Rancken, ”Carl Ludwig Engel.” *Finsk tidskrift* 1938/7–8 (53f.)

En mer äktfinsk tolkning av Finlands historiska skickelse lyfte fram representer för "folket" som skådar in i framtiden med större skärpa än överklassen. I en novell av Mika Waltari, som publicerades i *Suomen Kuvalehti* med anledning av Finlandsveckan i Stockholm 1936, besöker några skolpojkar Sveaborgs fästning på 1760-talet.⁴⁸ Sveaborg är ännu en byggarbetsplats, och soldaterna går runt prydda med blågula band. En löjtnant berättar: "Detta är Finlands lås, obesegrad fästning mot fienden". Han läser högt de rader som finns inhuggna på Kungsporten: "EFTERVÄRD [sic!] / Stå här på egen botn / och lita icke / på främmande hielp." "Alltför ofta har främmande makter förrätt Finland och lämnat den åt sitt obilda öde", förklarar den unge officeren och lägger därmed in en specifikt nationalistisk tolkning i den patriotiska inskriptionen.

Inskriptionen inleds egentligen med fästningens ursprungliga namn, Sveaborg, som inte överhuvudtaget nämns i texten. Innebörden är alltså att Sveas borg, Sveriges skydd, skall stå på egen botten. Waltaris budskap är dock att Finland behandlas styvmoderligt av Sverige, den "främmande hjälpen". Svenskarnas missynsamhet göder finnarnas självständighetsplaner.

Officeren gör pojkarna delaktiga i dessa planer och varnar dem: "Nämn inte detta med ett enda ord till någon levande själ, ty den där tanken kan kosta huvudet på den som offentligt vågar framföra den." När vännerna ror hem är deras huvuden "fulla av iver och dristighet och nya, sjudande tankar". Sveaborgs patriotiska budskap har fått en revolutionär innebörd och förs vidare till nästa generation, oavsett hur osannolikt det vore att en konspiratör i Anjalaförbundet eller någon annan sammansvärjning mot kungamakten skulle dela med sig av sina hemligheter till ett par okända pojkar. Denna handling blir bara meningsfull om man tolkar officerarnas sammansvärjning som en del av det moderna nationella projektet, som måste engagera alla nationens medlemmar oavsett klassbakgrund, kön eller ålder.

Finsk- och svensktalande kunde alltså enas om att vissa element i den gemensamma historien med Sverige var väsentliga för det moderna medvetandet om nationens historia. Bland kultursvenskarna förekom uttryck för kompromissvilja under 1930-talet – den svenska anknytningen förespråkades inte bara under hot om Finlands uteslutning från det civiliserade västerlandet, utan även med eftergifter till den nya nationella historieskrivningen. Till och med Eirik Hornborg talade 1932 om "Sverige-Finland", som enigt hade försvarat den västerländska civilisationen under Gustav II Adolf.⁴⁹ I nästa kapitel får vi möta vänsterns mothegemoniska historiesyn, som konstruerades i protest mot den borgerliga dominansen i de offentliga institutionerna.

48. Mika Waltari, "Suomen lukkoa taotaan." (Finlands lås blir smitt) *Suomen Kuvalehti* 1936/10 (370)

49. Eirik Hornborg, "Trehundraårsminnet." *Finsk tidskrift* 1932/11 (286, 288, 294) Sverige-Finland används även av Max von Bonsdorff om Gustav II Adolfs tid i "Den kristliga bildningens problem i vår tid." *Finsk tidskrift* 1935/5 (118)

Historia mot strömmen

Den nationalistiska historieskrivningen, oavsett om den härstammade från svensksinnat eller finsksinnat håll, identifierades som ett politiskt bruk av historien av vänsterns skribenter. Gång på gång varnade tidskrifter som *Itä ja länsi* och *Kurikka* för högerens falska historiebild och satiriserade dess ömma punkter.

Och eftersom Finland inte har någon historia, inga kungar eller något sådant, har vårt klipska borgerskap börjat ljuga ihop sådana. *Uusi Suomi* har redan lyckats bevisa, att Finland har haft hur många kungar som helst och att det i själva verket är finnarna som har utträttat de stordåd, som rövartåg och massmord, som borgarklassen anser speciellt pryder ett folks historia, och varav danska och norska vikingar hittills har fått all ära till dels.⁵⁰

Inte bara borgarna var skyldiga till detta slags militarisering av fornhistorien – historikern och socialdemokraten Väinö Voionmaa hade i en lärobokstext till folkskolan 1917 beskrivit ”hedendomens sista tider” i Finland som ett ständigt krigstillstånd präglad av allmän upprustning. Varje stam låg i ständig fiendskap med grannarna, och handelsresor tenderade till att sluta i plundring och ond bråd död. Denna skildring var förenlig med mellankrigstidens skyddskårsanda, och även 1930- och 1940-talets skolböcker reproducerade en krigisk bild av järnåldern. *Kumpujen yöstä* innehöll rikligt med illustrationer av fornborgar, strider med fiender från öst och väst, och fornfinska krigare beväpnade till tänderna. I upprustningen av det förflutna kunde de svensksinnade förstås inte vara sämre – den rikssvenske arkeologen Oscar Montelius fasthöll vid att nordborna med sin högre kulturnivå och sina bättre vapen hade anlänt till Finland först, och finnarna hade inte kunnat fördriva dem från deras urtima boplatser.⁵¹

I *Itä ja länsi* kritiserade Kössi Kaatra det historiska storhetsvansinnet med foton på ruiner i Sigtuna, som finska vikingar påstods ha bränt under tidig medeltid. Huruvida påståendet var sant eller inte var oväsentligt. Den springande punkten var att den borgerliga historieskrivningen ivrigt hyllade krig och förstörelse. Den sortens ”hjältedåd” kunde bara nämnas med citattecken i rubriken.⁵² I ett annat nummer kritiserades en skildring av de svensk-finska truppernas anfall mot Narva 1581 i *Hakkapeliitta*. Skyddskårstidningen hade beskrivit massakern på stadens invånare efter att soldaterna ”vilt vrålande” intagit fästningen:

Därefter störtade de vildsinta trupperna in i själva staden, där ett blodbad tog vid, vars like inte ens de gråhåriga krigarna sade sig ha sett. Allt som allt lär 7 000 personer ha dräpts, varav 300 bojarer och 2 000 soldater. Resten var stadens borgare, hustrur och barn.

Citatet är ryckt ur sitt sammanhang och det framgår inte om *Hakkapeliittas* skribent tog moralisk ställning till händelserna. *Itä ja länsi* använde citatet som bevis

50. ”Politiikkaa, taloutta ja sivistyselämää. Katsauksia”, *Itä ja länsi* 1928/6 (85)

51. Fewster 2006 (116); Hall (181–183)

52. ”Urotekojen’ muistoja.” (Minnen av ”hjältedåd”) *Itä ja länsi* 1924/17 (267)

på den fruktansvärda grymhet som alltid hade varit det främsta karaktärsdraget hos Finlands herrar. ”Mordlystnaden är de borgerliga författarnas grundläggande egenskap i Finland”, började en annan notis på samma sida.⁵³

I *Elanto* togs minnet av slaget vid Breitenfeld upp i lika kritisk ton. Med avstamp i den borgerliga pressens lyriska ton dekonstruerar den anonyme ledarskribenten ”det ärorika slaget”. Sanningen hade lämnats därhän i firandet av dess 300-årsminne. ”Även om man inte tar upp de skönlitterära överdrifterna – t.ex. sådana som att kungens ’tydligt och klart ekande’ svenskspråkiga ord även gick in i de enspråkigt finskas hjärtan – så finns det tillräckligt med material för att krossa de alltför granna inbillningarna om 30-åriga kriget.” Inkallelseordern fick unga finska män att fly in i skogarna och många byar övergavs. Rekryter fick transporteras slagna i rep till hamnstäderna för att inte rymma. Många flydde till Estland, Ingermanland eller Ryssland. Landet blev fattigt, städerna öde och osäkra. I Tysklands historia var trettioåriga kriget ett dystert kapitel. ”Knappast har Europa sett förstörelse i motsvarande skala sedan dess”, skrev *Elanto*, och ställde den retoriska frågan: ”vem kan säga, vad detta krig till slut gjorde för nytta?”⁵⁴ I *Elanto* var de sanna nationella hjältarna inte Gustav II Adolf, utan Väinö Tanner och kooperativrörelsens egna hakkapeliter, som fredligt kämpar mot privatkommersens Tilly och Pappenheim.⁵⁵

Gustav II Adolf-jubileet 1932 firades med pompa och ståt i Sverige, även så i Finland, och gav upphov till en historikerstrid om festföremålets lämplighet även utanför vänstern. På svenskspråkigt håll ville man uppföra en staty i Helsingfors åt kungen, eller dedikera någon park eller ett torg åt hans minne, medan representater för de finskspråkiga ville ha med hakkapeliter i minnesmärket eller helt avstå från kungen. I stället för en kungastaty krävde de yngre historikerna en hakkapelitstaty. Statybråket orsakade gatuslagsmål bland Helsingfors studenter 1932 och 1933, de enda tillfällen då språkstriden bevisligen kan sägas ha eskalerat till större våldsdåd. Brandkåren fick ingripa mot de uppjagade ungdomarna. Dessa händelser kommenterades i vänsterpressen både med sarkasmer och med allvarliga essäer som kopplade händelserna till fascismens framväxt i Europa. *Garm* riktade sin kritik mot den passiva ordningsmakten och mot de finskspråkiga studenterna som hade angripit svensketens symboler, ”sin fostermodersbild”.⁵⁶

Suomen Sosialidemokraatti publicerade flera kritiska artiklar när 300-årsminnet av slaget vid Lützen firades i Sverige och Finland. Man invände syrligt att den knappast firades med samma klang och jubel i de delar av Tyskland som hade fått uthärda den nordiska arméns härjningar.⁵⁷ I stället rekommenderades historisk kunskap som skulle vara till nytta för den organiserade arbetaren: ”Visste ni,

53. ”Hirvittävä julmuus ...” (Fruktansvärd grymhet ...) *Itä ja länsi* 1928/10 (182)

54. ”Breitenfeld.” *Elanto* 1930/17 (1)

55. Nikodemus, ”Köyhän miehen pakinoita.” (Fattigmans kåserier) *Elanto* 1930/17 (2)

56. Max Engman 2000 (38–39); ”Huligaanit.” *Kirjallisuuslehti* 1934/9–10 (252); ”Lyk-torna.” *Garm* 1935/3 (1–2); ”IKL rustar till Svenska dagen.” *Garm* 1935/21 (1–2)

57. *SSD* 1932.11.06 (7, 9), 1932.11.07 (2)

när den första socialistiska tidningen utkom i Ryssland? Är ni medvetna om när arbetarnas idrottsinternational grundades? Kan ni på rak arm säga, vilket år Sveriges socialdemokratiska parti bildades?”⁵⁸ Den svenska historien förkastades inte av vänstern – den uppdaterades efter nya politiska behov. Varje framgång för Sveriges socialdemokratiska arbetareparti var en uppmaning för *Suomen Sosialidemokraatti*.⁵⁹ En liknande inställning skönjer man i *Elantos* utvalda nyhetsrapporter om svenska kooperativrörelsens framsteg.⁶⁰

Den borgerliga historieskrivningen kritiserades för att den uppfattades som ett hot mot Finlands fredliga grannrelationer, inte för att den hyllade nationen. I *Tulenkantajat* kritiserades historikern L.A. Puntila som ”till sin bedrövelse har märkt att Finland lever i fred med sina västliga grannar”. Puntila hade angripit Föreningen Nordens förslag att gemensamt anpassa de nordiska ländernas historieläroböcker till varandra. Enligt *Tulenkantajat* erbjöd sig för den unge historieläraren ett utmärkt tillfälle att förstöra grannsämjan genom att kräva fullständig ansvarsfrihet för Finland att följa den nationellt likriktade linjen i historieskrivningen. *Tulenkantajats* poäng var att Puntila därmed erkände att historieskrivningen endast var en form av propaganda som fungerade som ett redskap för makthavarna. ”Den officiella historiens enda mening är att in i folkets skallar inpränta slagordet: Man måste dra i fält när kapten befäller!” I stället för detta förespråkade *Tulenkantajat* ”personlig, levande kulturhistoria” som skulle ge läsarna en human och öppen världsbild. Finlands historia borde skrivas för människornas skull, inte makthavarnas skull.⁶¹

Trots att vänstern försökte misskreditera den borgerliga historieskrivningen med olika medel, bland annat genom att ironiskt skildra firandet av blodiga historiska slag som typiskt för borgarnas blodtörst, följde de vissa av de nationalistiska spelreglerna genom att lyfta fram folkets betydelse i historien. Det var det arbetande folket som hade uppfört de praktfulla byggnader och monument som minde om det förflutna, och det var folkets idoga arbete som hade lagt grunden för civilisationen. Denna berättelse var inte olik Agrarförbundets bonderomantik och äktfinnarnas historiesyn.

Skillnaden var att medan socialdemokraterna och kommunisterna inte behövde använda sig av specifikt nationalistiska argument för att hävda folkets rättigheter – deras definition av folket baserade sig på klasstillhörighet och kunde obehindrat inkludera svensktalande arbetare – behövde finsknationalisterna i mitten och till höger finskhetsargumentet för att motivera varför folket borde få det bättre. Därför odlade de bilden av de svensktalande som en privilegierad

58. ”Päivän peili.” *SSD* 1932.11.24 (5)

59. ”Ruotsin veljespuolue voimakas ja yhtenäinen.” *SSD* 1936.4.9 (6); K.W., ”Kansanvallan maissa työväki yhä voimistuu.” *SSD* 1936.4.12 (10)

60. ”Tukholmassa Kaarle XII:n saappaat jäävät varjoon.” (I Stockholm hamnar Karl XII:s stövlar i skuggan) *Elanto* 1932/2 (1)

61. ”Maisteri LA Puntila, Suomen historian Caliban.” (Magister LA Puntila, den finländska historiens Caliban) *Tulenkantajat* 1933/13 (2–3)

grupp. Socialdemokraterna stod inte främmande för att ta till populistiska argument för att locka vanligt folk till valurnorna, men språkfrågan var principiellt mindre viktig. De privilegierade i socialdemokraternas retorik kunde lika gärna vara finnar som svenskar.

Frihetskrigare och krigsprofitörer

Mellankrigstidens historieberättelser fokuserade, som vi har sett, på kampens betydelse. Jag menar att denna kamp hade en identitetsskapande funktion. Detta gäller för båda sidor i den politiska konflikten, och de språkpolitiska parter som tillfälligt dämpade sina krav tills konflikten var löst efter segrarnas behov. Sverige, som generellt lyste med sin frånvaro under autonomitiden, fick nu en viktig roll, till följd av de problem som Sveriges officiella neutralitet och dess inofficiella stöd till den vita sidan skapade i den finska nationella diskursen. Hur skulle man förklara Sveriges handlingar? Det fanns en rad olika möjliga svar, men det mest heltäckande vore: hur Sverige än vänder sig, har det ändan mot Finland.

Sverige erkände Finlands självständighet den 4 januari 1918, och de första diplomatiska kontakterna knöts den 10 januari. Den svenska staten förhöll sig neutral under inbördeskriget, men frivilliga trupper gjorde en propagandistiskt utnyttjad insats i Svenska brigaden. Föreningen Finlands vänner hade bildats strax efter inbördeskrigets utbrott och tog initiativet till brigaden, som dock aldrig blev större än en bataljon, cirka 800 man. Det vita Finland hade stora förhoppningar på Sverige. Under förryskningsperioden hade man fått stöd och sympatier därifrån. Hela den rikssvenska pressen hade hållit tyst om jägarrörelsens underjordiska transittrafik till Tyskland. Frivilliga till brigaden värvades med statsminister Nils Edéns gillande. Ungefär 200 officerare anmälde sig till Finlands vita regeringstrupper. I det avgörande slaget om Tammerfors stupade 34 svenskar.⁶²

Den liberal-socialdemokratiska regeringens försiktiga hållning berodde på fruktan att Finlands instabila sociala förhållanden skulle få genklang i Sverige. Ändå spelade den mytiska bilden av Finland som ”västerlandets bålverk” en stor roll. Både högern och vänstern ansåg att Finlands självständighet endast kunde tryggas med utländskt stöd, antingen från Tyskland eller Sverige, eller möjligen från ett ”fritt Ryssland”. Medan den rikssvenska pressen intensivt följde händelserna i Finland satte de vita igång en omfattande propagandakampanj i Sverige med hjälp av sina gamla kontaktnät.

Även om de svenska socialdemokraterna sympatiserade med sina finländska partikamrater tog partipressen upp frihetskrigstolkningen. Hjalmar Branting förklarade efter krigets början att Sveriges socialister kategoriskt motsatte sig bolsjevismen och dess krigspolitik. Det underutvecklade Finland var, i likhet med bolsjevikernas Ryssland, helt enkelt inte moget för socialismen.⁶³ *Social-Demokraten* beskrev

62. Salminen 2007 (44–45)

63. Blomqvist 2006 (319)

inbördeskriget som Finlands kulturkamp mot Ryssland, där bolsjevismen representerade ”en grotesk avspiegling av tsarismen”.⁶⁴ De svenska socialdemokraternas skeptiska inställning till sina finska partifränder avspeglas i *Kurikkas* gliringar mot Branting. 1918 avporträtterades han som ”socialistledare” inom citationstecken och anklagades för att ha ”insjuknat i kerenskijtisk diarré” efter att ha ägnat hela sitt liv åt att vinna en ministerpost.⁶⁵ Under en annan, mer beundrande karikatyr efter valsegern 1921 beskrevs han något oräddvist som ”Noskeist” efter Gustav Noske, högersocialdemokraten som stödde Tysklands krigspolitik och brutalt lät slå ner revoltförsök som försvarsminister under Weimarrepubliken.⁶⁶

Både den röda och den vita terrorn fick stor uppmärksamhet i rikssvenska medier, sistnämnda inte bara i *Social-Demokraten* utan också i *Dagens Nyheter*. Man fruktade också att det mer avgörande militära stödet från Tyskland skulle tvinga in Finland i ett vasallförhållande.⁶⁷ Finlands självständighet tycktes vila på lerbettor, och Sverige blandade sig därför i konflikten som tredje part. Anledningen var en petition från Åland, där befolkningen oroade sig för att bli indragna i inbördeskriget och bad Sverige att avlägsna de ryska trupperna från ön. Åland hade varit demilitariserat sedan 1856, men under första världskriget hade Ryssland börjat befästa ön.⁶⁸ Ålands strategiska läge utanför Stockholms skärgård gjorde demilitariseringen till en hjärtefråga för Sveriges försvarspolitik.

För den svenskspråkiga kultureliten var det åländska intermezzot en pinsamhet. Ålänningarnas brist på nationell tillgivenhet mot Finland fick inte tas som ett symptom på att den svenskspråkiga befolkningen var allmänt opålitlig. I *Finsk tidskrift* skyllde M.G. Schybergson ålänningarnas separatism indirekt på finnarna och pekade på ålänningarnas föreställning att finska nationalister och socialister enades av sitt hat mot allt svenskt i landet.⁶⁹ De vita finnarna borde alltså visa ansvarskänsla och se till att skapa ordnade förhållanden i landet, som inte hindrade den svenska kulturutvecklingen. I stället för att diskutera ifall ålänningarnas krav var berättigade riktade man anklagelser mot Sverige för oförmåga att förstå Finlands situation.⁷⁰

Reaktionerna bland de finlandssvenska intellektuella grundade sig på en rädsla för en allmän splittring bland de svensktalande, en heterogen grupp av stadsbor och allmoge från vitt skilda delar av landet vars enda gemensamma egenskap var modersmålet. Denna ”splittring” var inget annat än det faktum att olika lokala

64. Blomqvist 2006 (322–323)

65. ”Ruotsin ’socialistijohtaja’ Branting ...” *Kurikka* 1918/18 (3)

66. ”Noskelainen.” *Kurikka* 1921/41 (4) Detta kan dock tolkas som socialdemokratisk självironi, eftersom artikeln också drev med kommunister som hade stöttat Branting i Ålandsfrågan.

67. Salminen 2007 (46)

68. En svenskspråkig översättning av *Konventionen om demilitarisering av Ålandsöarna* kan läsas på Ålands kulturstiftelses webbplats: <http://www.kultur.aland.fi/kulturstiftelsen/traktater/svenska/1856sv.htm>

69. M.G. Schybergson, ”Ålänningarnas misstämning.” *Finsk tidskrift* 1918/5–6 (199f)

70. Högnäs 1995 (190–192)

intressen och konflikter alltid hade existerat i landet. Fennomanin och förryskningspolitiken hade motiverat den svensksinnade eliten att skapa en skyddande stereotyp av ett enat svenskt folk i Finland, men nu kom andra intressen fram – precis som storstrejken och inbördeskriget hade tvingat de finska nationalisterna att få upp ögonen för arbetarrörelsens intressen. 1919 hade de separatistiska strömningarna spritt sig till Österbotten.⁷¹

Under våren 1918 landsteg svenska trupper på Åland för att evakuera ryska trupper som befann sig på ön. Denna incident uppväckte de vitas ilska och fortsatte att prägla Finlands och Sveriges relationer in på 1930-talet, då Ålandsfrågan sedan länge hade lösts politiskt. Före detta utrikesminister Johannes Hellners publikation av en blåbok (*Memorandum rörande Sveriges politik i förhållande till Finland under tiden från Finlands självständighetsförklaring till det finska inbördeskrigets slut*) med syfte att korrigera uppfattningar om Sveriges agerande 1918, som bland annat hade kommit fram i en Mannerheimbiografi av Kai Donner, väckte en debatt i pressen där *Tulenkantajat* ställde sig på Sveriges sida.⁷² Bland annat skall svenska myndigheter ha hindrat ett skepp lastat med Finlandsfrivilliga samt utrustning från att lämna Stockholms skärgård, telegram ha gjorts oläsliga och ambassadören ha satts under press av kungen att låta den svenska flottan evakuera de vita trupperna som också hade landsatts på ön och fört eldstrider mot ryssarna.⁷³

Tulenkantajat uppfattade blåboken som en deklARATION av vänskap och god grannsamja. Sverige hade blivit erbjudet gemensam intervention i Finland av Tyskland med Åland som belöning, men vägrade kompromissa med sin neutralitet. Först på ålänningarnas egen begäran skickade Sverige en fredsbevarande flottilj. *Tulenkantajat* summerade att receptionen av boken avslöjade vilka kretsar som verkligen orienterade sig efter Skandinavien respektive Tyskland. *Suomen Sosialidemokraatti* och liberala *Turun Sanomat* hade välkomnat boken, medan konservativa *Uusi Suomi* och *Hufvudstadsbladet* uttryckte sig negativt.⁷⁴ Erkki Vala tog det till intäkt för hur lite ”den språkliga enheten” betydde jämfört med klassgemenskapen – de svenskspråkiga reaktionärerna kände större solidaritet med den baltiska adeln än med det ”demokratiska Sverige” och kunde inte förlåta Sverige att det inte blandade sig i inbördeskriget. Just Sveriges neutralitet

71. Högnäs 1995 (194)

72. ”Ahvenanmaan linnoittaminen ja Mannerheimin elämäkerta.” *Tulenkantajat* 1934/43 (2); ”Ruotsin sininen kirja.” *Tulenkantajat* 1936/15 (2); ”Suomen ’Sininen kirja.’” *Tulenkantajat* 1936/17 (2); ”Gummeruksen kirja Suomen ja Ruotsin suhteista 1917–18.” *Tulenkantajat* 1936/18 (2)

73. Mannerheim ville ha vapen och frivilliga från Sverige, men att be om en svensk intervention på Åland var ”icke förenligt med Finlands värdighet”. *Finland 1918–1920*. 3. (264–269, 302–303). Sverige hade dock blivit ombett att intervensera tidigare, bl.a. av en representant för senaten i Stockholm december 1917 och en oidentifierad grupp socialister i Helsingfors februari 1918. (257, 303)

74. ”Sanomalehtiläusuntoja Sinisestä kirjasta.” *Tulenkantajat* 1936/15 (2); ”Ruotsin suhtautuminen Suomeen joulukuun v. 1917 ja toukokuun v. 1918 välisenä aikana.” *SSD* 1936.4.4. (1, 7); ”Muut lehdet.” *SSD* 1936.4.8 (3)

möjliggjorde vänskapen mellan folken, ansåg Vala.⁷⁵ Hellners blåbok utkom samtidigt med Finlandsveckans firande i Stockholm, och en ledare i *Suomen Sosialidemokraatti* berömde tillfället som väl överlagt och ägnat att främja de goda relationerna mellan Sverige och Finland.⁷⁶

Den svensksinnade borgerliga pressen påminde hellre om rikssvenskarnas frivilliga insatser på den vita sidan än om den svenska regeringens neutralitet. Svenska brigaden prisades i *Finsk tidskrift* som en framgångsrik och pålitlig enhet i de stora strategiska operationerna, trots sin blandade sammansättning.⁷⁷ Dess elddop i Tammerfors hörde till den ärofulla historien om ”den största militära operationen de nordiska ländernas historia har att visa upp”. De rikssvenska insatserna för det vita Finland var större än så. Svenska officerare anförtröddes ledande eller konsulterande uppgifter i hela den vita armén. Den operativa avdelningen vid det vita högkvarteret bestod uteslutande av svenska generalstabsofficerare. I svensksinnade skildringar av krigstiden föredrog man att tolka Sveriges konkreta handlingar som en motvikt till det ryska hotet. Walter Sjöblom beskrev 1936 ålänningarnas lättnad och tacksamhet när pansarbåten *Thor* anlände från Sverige, lastad med ”svenska krigare”.⁷⁸

De, som stannat hemma, sågo till sin fasa, att ryssarna redde sig till att bränna byarna och nedskjuta befolkningen. [...] Signalen blev icke given. I sista stund kom hjälp från Sverige. Inför pansarbåten ”Thors” hotande kanonmynningar sågo sig mordbrännarna nödsakade att avstå från sin nesliga föresats.

Åland var räddat.

Den räddande *Thor* påminner kanske inte av en slump om åskguden i Jonatan Reuters dikt, som ingriper mot de härjande slaverna. Ålänningarna besvärades också av de finsktalande arbetare som sedan tidigare befann sig på ön, och som Sjöblom oförblommerat kallade kommunister. Enligt Sjöblom tog ryssarna de finsktalandes parti under återopande av både klassintressen och nationella intressen. Under sådana förhållanden var det självklart att ålänningarna längtade västerut.

Äktfinnar föredrog att lyfta fram Sveriges ”lömskhet” i stället för att fördöma ålänningarnas strävanden efter självstyrelse, annars hade man ju kunnat fråga sig varför Finland borde besvära sig med en sådan opålitlig minoritet. Arvi Korhonen skrev under Lappoåret 1931 i *Valvoja-Aika* om den ”dumhet” och ”Finlands-skräck” som fick Sverige att tvinga fram Ålands demilitarisering i kompensation för att Finland fick behålla ön och dess arkipelag. Han förbigick helt Svenska brigadens existens och de svenska officerarnas insatser:

när [Sverige] hade klarat sig ur den värsta paniken och märkte att Finlands självständighet var den bästa garantin för Sveriges trygghet, och hade under den förevändningen förberett sig på ett sorglöst liv genom att bl.a. minska militärens budget eller med

75. Majava, ”Kirja-asioita.” *Tulenkantajat* 1936/19 (2)

76. ”Sininen kirja.” *SSD* 1936.4.5 (5)

77. Ernst von Wendt, ”Greve Douglas’ bok om Tammerfors-offensiven.” *Finsk tidskrift* 1925/9 (176)

78. Walter Sjöblom, ”Åland och dess ryska garnison 1917–18.” *Finsk tidskrift* 1936/9 (90, 109, 111)

andra ord försvaga sitt eget försvar, då började man att förstå att ett neutralt Åland som inte har erkänts av Ryssland kan sätta hela denna idyll på spel.⁷⁹

I äktfinska ögon gick rikssvensk lömskhet och dumhet hand i hand och verkade till Finlands fördärv. Sverige erbjöd en tillflyktsort för många röda revoltörer under åren efter inbördeskriget, vilket i de vitas ögon stred mot neutralitetsprincipen. Detta var ingen konsekvent hållning, och misstänksamheten avtog under 1920-talets lopp.

Finsk tidskrift publicerade fler apologetiska artiklar om Sveriges insatser 1918. Arne Grönberg fokuserade under jubileumsåret 1938 på den kungliga svenska beskickningen i Helsingfors och dess diplomatiska arbete i den röda huvudstaden. Man organiserade hjälp både till vita krigsfångar och till civilbefolkningen, och försökte via diplomatiska vägar att få de röda att kapitulera till tyskarna utan blodsutgjutelse. Det var inte blott humanitära skäl som låg bakom insatsen utan den ”ansågs av den svenska regeringen vara av stor vikt [...] med hänsyn till den svenska kulturens fortbestånd i Finland”. Till och med rödgardisternas frontstab, ”samtliga män av utpräglat finsk typ”, uppträder respektfullt gentemot svenskarna. Genom sin neutrala närvaro och sin omsorg för civilbefolkningen tycks svenskarna utöva ett slags civiliserande inflytande. Den neutrala hållning, som många aktivister bittert talade om under åren efter kriget som Sveriges förräderi, skildras här som moralisk överlägsenhet. Artikeln berör det faktum att den vita sidan inte var lika övertygade om de svenska insatserna betydelse, och påminde därför om civilbefolkningens djupa tacksamhet.⁸⁰

Den socialdemokratiska skämttidningen *Kurikka* gav däremot ingen smickrande bild av de svenska frivilliga under 1918 och de närmast följande åren, ej heller uttryck för tacksamhet för Sveriges diplomatiska insatser. De skämtfigurer som fick representera Sveriges inblandning i inbördeskriget var varken estetiskt eller moraliskt upplyftande exempel. De svenska brigadisterna skildras som giriga och lata legosoldater med ofördelaktigt utseende. Speciellt omilitärisk är en ”herr Andersson” som avbildas i färd med att skriva en annons till *Hufvudstadsbladet*.

”Obs! Svensk BRIGADIST, som tappert har kämpat i Finlands Frihetskrig, önskar lättskött syssla med god lön. Svar till *Hjälten* 137. (Andersson fick 50 procent annonsrabatt av tidningen).⁸¹”

79. Arvi Korhonen, ”Naapuriraja.” *Valvoja-Aika* 1931 (282)

80. Arne Grönberg, ”Svenska beskickningens arbete i Helsingfors under frihetskriget.” *Finsk tidskrift* 1938/12 (315–333)

81. ”Hufvudstadsbladetin ilmoituskonttorissa ...” (I Hufvudstadsbladets annonskontor ...) *Kurikka* 1918/6 (5)

En annan Andersson dök upp i ett skämt i *Garm*. Grosshandlar Andersson är visserligen talför när det gäller den rikssvenska litteraturens dåliga situation, men det visar sig att hans finländska värdfolk är mer bevandrade i den än han:

– Men bästa grosshandlaren, inte står det väl så illa till med litteraturen i Sverige, ni ha ju t. ex. en Lagerkvist?

Grosshandlaren: – Nå Lagerlöf menar min nådiga, men hon skriver ju bara för barn.⁸²

Den mindre arbetsvillige herr Andersson i *Kurikka* och den obildade herr Andersson i *Garm* representerade en samhällsklass som föraktades av arbetarrörelsen och bildningsaristokratin tillika – den lågborgerliga uppkomlingen.

”Svenskbrigadisten – en sann frihetskrigare.”

– Jag gjorde konkurs – for till Finland och det blev bra – kom tillbaks – ebb i kassan – jag for till Estland – det gick bra – kom hem – dåliga geschäfte igen – drog till Olonets, och nu är det gott att leva.⁸³

Ruotsalainen brikadisti – oikea vapausotari.

Det tidiga 1920-talets *Kurikka* innehöll flera liknande skämtteckningar av svenskar som krigsprofitörer. Dessa skämtteckningsgestalter liknar punschpatrioter i rikssvenska skämttidningar, men även den antisemitiska nidsbilden av juden som uppkomling.⁸⁴ Figurerna dyker upp direkt efter inbördeskriget i *Kurikka*, och försvinner efter Ålandsfrågans upplösning. En av de sista finns i en skämtteckning från 1923 och presenteras som en spritsmugglare med svenskt namn. Namnet i sig pekar inte nödvändigtvis på Sverige, men smugglarens lustjakt heter *Arcturus*. Den svenska ångaren *Arcturus* levererade vapen till de vita under inbördeskriget.⁸⁵ Den nyrika uppkomlingen är inte bara inblandad i fredliga skumraskaffärer, han tillhör även de svenskar vars enda intresse är geschäften.

Kurikkas svenskar 1918–1923 kom bara till Finland som legosoldater eller krigsprofitörer. Prins Carl Bernadotte, som anlände med en hjälpsändning mat och förnödenheter efter inbördeskriget, var ”värvad av borgarna” och endast intresserad av att handla på Narinken i Helsingfors, där han hoppades kunna byta sin höga hatt mot Finlands kungakrona. Han avbildades lång och mager, med brödlimpor under ena armen och en knutpiska i den andra.⁸⁶

82. *Garm* 1924/6 (6)

83. ”Ruotsalainen brikadisti.” (Svenskbrigadisten) *Kurikka* 1923/20 (7)

84. Blomqvist 2006 (58); Andersson 2000 (472)

85. *Vapausodan kuvahistoria IV* 1938 (296)

86. Lumphandeln kallas i originalet Narinkka, Narinken, ett torg i Helsingfors (i dag Simeonsplatsen, Simonaukio) där framför allt judiska soldater och köpmän sålde och bytte varor, exempelvis gamla och nya kläder. *Kurikka* 1918/3–4 (4)

Spritsmugglarkungen Wiffasgeland anländer med sin dam till en viss ö.

Öbon: – Men känner ni inte till att det är förbjudet att gå i land på denna ö? Försvinn omedelbart!

Wiffasgeland: – Vad kostar ön? –

Öbon: – 10 000 mark. –

Wiffasgeland: – Stig i land, Rosa, ön är din!⁸⁷

För att förstå varför svenskarna karakteriserades som lömska trots alla dessa insatser bör man hålla i minnet att rikssvenskarna i finländska medier representerades av flera olika grupper. Innehållet i kategorin ”svensk” kunde bytas ut vid behov. Handlingar och uttalanden som tedde sig fullständigt självklara och icke motsägelsefulla i sin kontext blev därför tecken på ombytlighet och tvetydighet, om man utgick från att det fanns en enda nationell svensk linje, precis som man förställde sig en finsk linje. Den rikssvenska vänsterns kritik av det vita Finland och Ålandsseparatisternas anhängare konkurrerade därmed med svenskbbrigadisterna och Finlandsvännerna om spaltmeter under rubriken ”Sverige”.

Det förekommer ännu på 2000-talet att finländska författare skildrar den offentliga opinionen i Sverige som partisk med de röda år 1918.⁸⁸ För de svenska socialdemokraterna var inbördeskriget förvisso en utmaning, men främst i form av den svenska yttervänsterns öppna stöd för revolten. Partipressen fördömde därför revolten som bolsjevism. Kritik av den vita terrorn förekom visserligen, men växte sig stark först efter Väinö Tanners resa till Sverige och Danmark i augusti 1918. Med sig hade han en hemligstämplad rapport om förhållandena i Ekenäs fängläger samt ett brev om de röda fångarnas rättslösa ställning. Pressen i

87. ”Niin rikkaat röhkivät.” (Så grymtar de rika) *Kurikka* 1923/20 (4)

88. Se t.ex. *Ikuisen poudan maa*, ett översiktsverk om den offentliga förmedlingen av en Finlandsbild till utlandet under mellankrigstiden: ”Sverige hade ett synnerligen starkt socialdemokratiskt parti, som inte såg med blida ögon på de vitas seger i Finlands krig 1918 och i synnerhet inte på de utbredda hämndaktioner som riktade sig mot dess röda trosfränder.” Lähteenkorva & Pekkarinen 2004 (267)

Sverige mottog dessa handlingar med intresse, och den vita terrorn uppmärksammades också i övriga Norden.

Juhani Piilonen beskriver detta propagandarbete med en blick för den traditionella bilden av det förlappade Sverige: ”Pressen i detta land, som undgått krig och revolutioner och fått sova i godan ro, slukade begärligt detta material [...] Efter detta var det lätt att vädja till samvetet hos de rika broderpartierna i Norden.”⁸⁹ Piilonen kunde i sammanhanget ha nämnt general Mannerheims resor till ett antal europeiska länder 1918–1919. Mannerheims avsikt var att sprida den officiella versionen av krigshändelserna och skapa goodwill för Finland, inte olikt Tanner. Hans största propagandaseger blev en biståndssatsning då Sverige och Danmark förband sig att leverera mat till Finlands hungrande befolkning. Dessa matleveranser fick det populära namnet ”Marskens julklapp”.⁹⁰

Vita ledare hade ofta tillgång till goda internationella relationer via mer eller mindre inofficiella vägar, fast Finlands officiella representation ännu var under uppbyggnad. Socialdemokraterna stod inför utmaningen att nyansera bilden av segrare och besegrade. Under 1920-talet fortsatte de rikssvenska tidningarna att uppmärksamma rättsliga övergrepp mot socialister och före detta rödgardister. Juristen Georg Branting, Hjalmar Brantings son, engagerade sig aktivt i frågan. Branting kallade de finska rättskipningsmetoderna ”föga västerländska” i pamfletten *Rättvisan i Finland*, vilket träffade en öm punkt hos försvararna av västerlandets bålverk.⁹¹ Kaarlo Castrén försvarade den vita terrorn som en berättigad hämndreaktion på de rödas förbrytelser i motkriften *De rödas våldsdåd under frihetskriget* 1926.⁹² Vem hade rätten och makten att avgöra vilka nationer som var östliga och vilka som fick lov att tillhöra den västliga kulturkretsen? Arvi Korhonen beskyllde svenskarna för att missbruka sin till synes privilegierade, icke ifrågasatta position i väst. Favoritfrågan i Sveriges press, påstod han, var huruvida Finland tillhörde Skandinavien eller överhuvudtaget Västeuropa, och om Finland inte följde den rikssvenska pressens diktat dömdes landet ut. Tidigare generationer av finnar hade låtit sig styras av detta, men en ny generation höll på att ta över ledningen. Korhonen, som representant för denna nya generation i studentpolitiken, ställde frågan vem som hade gett Sverige rätten att avgöra vem som hörde hemma i Västeuropa. Den rikssvenska definitionen av Västeuropa passade bara en mycket liten krets av stater i mellankrigstidens Europa.

När slutsatsen är den, att Sverige i sin gränslösa självgodhet sist blir kvar som representant för det Västeuropa, som Finland inte är lämpligt att tillhöra, kan vi avslutningsvis fråga oss, vad Sveriges tidningar skulle skriva, om fallet Ådalen med alla sina efterspel skulle ha ägt rum i Finland, och därefter gå vidare och söka upp något sällskap som Sverige inte ingår i.⁹³

89. *Finland 1917–1920*. 3. 1995 (228)

90. *Finland 1917–1920*. 3. 1995 (362)

91. Branting 1924 (8)

92. Ylikangas 1995 (490)

93. Arvi Korhonen, ”Naapuriraja”, *Valvoja-Aika* 1931 (278f.)

Den rikssvenska inblandningen upplevdes som ett politiskt hot eftersom den välkomnades av delar av det finska folket, till exempel i frågan om behandlingen av de röda fångarna eller i frågan om språk- och minoritetspolitik. Om man ser på frekvensen av vissa frågor på riksdagens dagordning under 1920-talet framträder en rad fall då Sveriges inblandning upplevdes som kontroversiell.⁹⁴ Frågan om amnesti åt ”de för upproret 1918 dömda personerna” behandlades ofta den vägen, och man räknade till sex amnestiinterpellationer i tidsperiodens början. Andra interpellationer om inbördeskrigets följder upptog dagordningen, som ”frågan om avskedade statsberjänters återinsättande i sina befattningar” (fyra), ”statsförbrytelsefångarnas behandling” (tre), och mer indirekt relaterade frågor om bland annat medborgarfrihetens tryggnad, arbetarorganisationers rätt att utöva sin verksamhet, samt ”florerande laglöshet och godtycke”. Ålandsfrågan gav i jämförelse bara upphov till en interpellation, och nationalitetsfrågan (språkstriden) också endast en. Rikssvenskarnas inblandning på de rödas sida utgjorde ett större hot mot de borgerliga hegemonisträvandena än det redan marginella Ålands utbrytarförsök. Det är ändå värt att undersöka Ålandsfrågan litet närmare i detta kapitel.

Sverige och Tyskland fiskar efter Åland (Ahvenanmaa, ”Abborrland”).⁹⁵

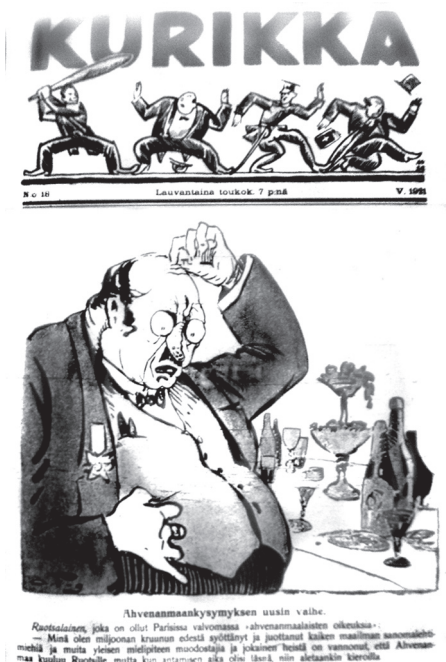
”Två herrar, Tyskman & Sverige, har hittat en rik abborrgrund och beger sig nu på fisketur dit för att utöva tjuvfiske så mycket de lyster.”

Enligt den socialdemokratiska skämttidningen *Kurikkas* bild är Sverige och Tyskland lika goda kålsupare. Den borgerliga sidan var något mera försiktig så länge det ännu fanns hopp om en tysk seger under hösten 1918.

94. Halvdan Ström, ”Interpellationerna i riksdagen åren 1919–27.” *Finsk tidskrift* 1938/4 (219–224)

95. ”Saksa ja Ruotsi ahventa onkimassa.” (Tyskland och Sverige fiskar efter en abborre.) *Kurikka* 1918/6 (1)

Kustavi Grotenfelt nämnde i *Valvojas* efterkrigsnummer att den rikssvenska pressen redan före 1918 diskuterade Ålands ställning som potentiell sprängbräda för en fiende mot Stockholm. De svenska kretsar som förordade en inblandning i världskriget lär ha utmålat Åland som belöning för en eventuell svensk insats. Grotenfelt förnekade inte att ålänningarna var svenskar – i kulturell bemärkelse. Han påpekade bara att Finlands fastland beboddes av en svensk befolkning som åtnjöt fulla medborgerliga rättigheter. Just dessa protesterade mot ålänningarnas separatistiska strävanden, medan många nationalistiska finnar förhöll sig kallsinniga och ointresserade till hela frågan. Grotenfelt hade inget emot eventuella planer på att lösa frågan genom en folkomröstning, men i sådana fall rekommenderade han en utväxling av irredenta – mot Åland borde Sverige ge upp Norrbotten.⁹⁶

En svensk som har varit i Paris för att ”vaka över ålänningarnas rättigheter”:

”Jag har för en miljon kronor försett hela världens journalister och opinionsbildare med mat och dryck, och alla har svurit på att Åland tillhör Sverige, men när det är dags att ge oss ön så börjar man krängla.”⁹⁷ Ålandsfrågan parodierades även i ett kåseri där en folkrörelse krävde att Skatudden, en stadsdel i Helsingfors, skulle återbördas till ”moderlandet”.⁹⁸

96. Kustavi Grotenfelt, ”Päivän kysymyksiä.” *Valvoja* 1918 (54–57)

97. ”Ahvenanmaan kysymyksen viimeisin vaihe.” (Ålandsfrågans senaste skede) *Kurikka* 1921/18 (1)

98. Mister J:son, ”Kun Katajanokka liittyi Ruotsiin.” (När Skatudden förenades med Sverige) *Joulukurikka* 1920 (7)

Att stödja svensk politik eller på andra sätt vända sig till Sverige användes annars som exempel på skenhelighet och borgerligt klasshat i det tidiga 1920-talets *Kurikka*. Framställningen av svenskbrigadisterna som opportunistiska legosoldater var en känga mot de krafter som hade kallat dem till Finland – den vita sidan i inbördeskriget. Därför var prins Carl trots sin harmlösa uppsyn försedd med en nagajka – den rättvisa som skulle skipas med svensk hjälp var brutal maktutövning. Enligt *Kurikka* strax efter inbördeskriget uttrycktes borgarnas fosterlands- och folkkärlek med samma medel. Finlands borgare levde bokstaveligt enligt principen ”den herren älskar, agar han”:

Och så uppoffrande patriotiska skulle de vara, att om Sverige utsträckte sina hjälpsamma händer, skulle de skuffa Åland till dem med alla dess rika strömmingfiskevatten. Sverige behöver bara sända tillräckligt många bajonettgubbar för borgarna att befalla, så att de skulle just enligt Bibelns tecken kunna åter visa sin fosterländska kärlek till folket.⁹⁹

Kurikka påminner om behandlingen av de röda krigsfångarna, som bestraffades hårt för landsförräderi. Vad kommer att ske med de åländska agitatorerna ”som försökte sälja ett mycket viktigt hörn av vårt fosterland till Sverige”? *Kurikka* förutspår att de knappast kommer att bli bestraffade och använder detta som exempel för att visa att vissa är mer lika inför lagen än andra, även i en parlamentarisk demokrati.¹⁰⁰

Frihetskrigets historieskrivning förhöll sig vänsterpressen mer ambivalent till. I den socialdemokratiska pressen fördömde man visserligen den vita terrorn, men ställde sig kritisk till revoltörerna och deras ideologiska arvtagare, kommunisterna. Socialdemokraternas nya ledning, som redan 1917 hade motsatt sig tanken på väpnad kamp, påverkade partimedieerna genomgående. Sasu Punanen beskrev upproret som en dumhet. Den vita sidan representerade trots detta reaktionen, som endast på grund av att den förlorade sitt yttre stöd, det kejsarliga Tyskland, misslyckades med att krossa folkväldet.¹⁰¹ I kommunisternas *Itä ja länsi* var attityden mindre återhållsam: ”Omständigheternas tvång framkallade ett beväpnat klasskrig, och när Finlands borgare inte av egen kraft lyckades segra, kallade de Tysklands och Sveriges kapitalistiska trupper till hjälp!”¹⁰² *Itä ja länsi* hamnade också i blåsväder när tidningen envist publicerade hyllningsnummer till de fallna på den röda sidan.

1918 jämförde *Kurikka* Branting med Kerenskij, men efter valsegern 1920 avbildades Branting som en framgångsrik arbetarledare. På fredlig väg nådde socialdemokraterna positioner i Sverige som arbetarrörelsens representanter i många andra länder bara kunde drömma om. *Arbetarbladet* skrev 1921: ”En ministär Branting i vårt grannland skänker åter en känsla av trygghet i vår

99. *Kurikka* 1918/3–4 (2)

100. *Kurikka* 1921/18 (3)

101. ”Sotamuisot taantumuksellisten kiihoituskeinoina.” (Krigsminnena som reaktionens hetsmetoder) *SSD* 1934.01.28

102. ”Kuvia vuosilta 1917–1918.” (Bilder från åren 1917–1918) *Itä ja länsi* 1926/6 (88)

politiskt så mörka tid.”¹⁰³ De svenska socialdemokraternas framgångar kom så småningom att rubba den bild av Sverige som konservativ monarki som ännu var förhärskande i Finland i början av 1920-talet. I dödsrunan över Branting 1925 hette det: ”Arbetarklassen i alla länder känner djup saknad och förstår den stora förlust, som hans frånfalle har orsakat såväl Sveriges som ock hela världens arbetarrörelse.”¹⁰⁴ Just året 1925 kan man sätta som en vändpunkt vad gäller socialdemokraternas inställning till Sverige – Ålandskrisen var över och socialdemokratin i Sverige visade tecken på att bli långvarig.

Sammanfattning

I kampen om definitionsrätten till folket ingick kampen om den finska historien. För de svenskspråkiga var historien ett tveeggat vapen. Å ena sidan kunde de argumentera för sin separata (och ofta explicit uttryckt ”överlägsna”) härkomst genom att förfäktat teorin om svensk invandring under högmedeltidens korståg. Då kunde äktfinnarna påpeka hur detta gjorde svenskarna till sentida inkräktare som inte hörde hemma på finsk mark. För att bemöta detta påstående utvecklade en del forskare en annan teori, där arkeologi, rasbiologi och mytologi blandades för att bevisa existensen av en separat, östgermansk stam av svenskar i Finland alltsedan stenåldern.

Frågan om finlandssvenskarnas etnogenesis fortsätter att väcka debatt och går utanför denna avhandlings ramar. Det förtjänar att uppmärksammas att invandringsteorin har sin motsvarighet på den finskspråkiga sidan. Teorin är användbar om man vill bevara föreställningen om två strikt åtskilda nationella eller etniska identiteter i landet. Både svenskar och finnar förutsätts ha vandrat in i landet som färdiga enheter, och därmed förankras båda de moderna identiteterna i det förflutna. Detta legitimerar nutida separatism. De avgörande kriterier för nationell åtskillnad som introducerades under 1800-talet blev identitetsskapande – modersmålet, som för tidigare generationer hade haft en annan roll (som privat och offentligt språk eller som klassmarkör) – blev under 1800-talet uttryck för en politisk identitet.

Det var främst de kultursvenska kretsarna som betonade helhetens betydelse: det svenska arvet som ett statsbärande element som inte kunde förkastas ur den nationella identiteten. Max Engman har beskrivit detta som en typisk reaktion för en styrande elit vars maktposition och legitimitet avtar. Den topelianska tvåspråkiga finnen var inte längre relevant i samtiden utan uppfattades även av många svensksinnade som ett underligt ”fantasiens blandfolk”, som Georg von Wendt beskrev det i sin polemiska skrift *Finlands båda folk, östsvenskar och finnar* (1919).¹⁰⁵

De kvarvarande finnarna hade sina egna identitetsproblem. Bara de mest inbitna antisvenska nationalisterna kunde bortse från en avgörande brist i Finlands nationalitetsfråga: avsaknaden av en självständig nationell historia.

103. *Arbetarbladet* 1921/94 (5)

104. ”Hjalmar Branting kuollut” (H.B. avliden) *SSD* 1925.02.25 (1)

105. Max Engman 2000 (44)

Före ”vinterkrigets anda” talade man, om än inte lika allmänt, om ”Fänrik Ståls anda”.¹⁰⁶ Det är dock slående hur få artiklar jag har hittat om själva kriget 1808–1809. Runebergs verser dög som ett litterärt epos, men som historisk händelse var finska kriget ingen inspirerande grund för nationella framgångsberättelser. Förlusten var alltför tragisk och resultatet alltför positivt för Finlands del. Man sökte ett eko av frihetskrieger i det förflutna, och förkastade fredliga framgångar som kvinnlig rösträtt och förbudslagstiftning som lättviktiga och delvis även problematiska.¹⁰⁷ Finska soldater hade gjutit sitt blod under en främmande fana innan Finland ens hade en egen, men även på andra sätt hade framför allt Sverige åderlätit sin östliga provins: framstående militärer, statsmän och poeter hade skänkt sin livsgärning åt det svenska kulturarvet, inte det finska.

Tolkningarna av den finländska historien under mellankrigstiden kan delas in i tre kronologiska kategorier. Den första kategorin präglas av lojalitet till det svenska arvet, det vill säga rättsväsendet och statsformen, en konservativ form av statsnationalism som inte såg någon konflikt mellan svenskt och finskt. Denna tolkningsram var sällsynt men dök upp i samband med högtider och jubileer. Den andra kategorin, den etnonationalistiska tolkningen av historien, uppkom i mitten av 1800-talet. Det centrala problemet med en finsknationell historieskrivning var hur man skulle kunna projicera det nationella projektet på tiden före 1809, och till och med på medeltiden och järnåldern. Om man kunde bevisa förekomsten av en självständig finsk identitet i det förflutna, separat från det ryska men framför allt väsensskild från det svenska, hade man också bevisat att Finland förtjänade sin plats bland världens nationer. Fennomanins avståndstagande från allt svenskt ledde till en separatistisk nationalism bland svensktalande finländare som fann att de inte räknades som finnar längre. Svekomaniens historieskrivning framställde de svensktalande som en egen ras, separat och överlägsen den finska (och i vissa fall till och med överlägsen rikssvenskarna). Den blomstrade främst under 1910- och 1920-talen. Både den fenno- och den svekomana historieskrivningen passar in i den etnonationalistiska kategorin, eftersom de i sin inbördes gränsdragning även använde sig av andra kriterier än språket, och eftersom de utvecklades i samspel med varandra.

Den tredje och sista kategorin inkluderar marxistiskt inspirerade tolkningar av historien som kan skönjas i socialdemokraternas och kommunisternas tidningar. Vänstern deltog aktivt i kampen om historien efter inbördeskriget. Det gällde inte bara tolkningen av inbördeskriget. Historiska skeenden som klubbekrieger, trettioåriga kriget, autonomitiden och språkstridens historia omtolkades i klasskampens termer. Vänsterns representanter försökte erövra dessa nyckelhändelser i den nationella storberättelsen från nationalisterna och bevisa att borgarna missbrukade och förvanskade historien för sina politiska syften. Det arbetande folkets historia sammanföll lämpligt nog med stora delar av fennomanernas

106. Gunnar Landtman, ”Idén om Europas förenta stater.” *Finsk tidskrift* 1932/2 (102)

107. Jaakko Forsman, ”Myöhästyneitä kansoja.” (Försenade folkslag) *Valvoja-Aika* 1923 (74)

historieskrivning, som hade lyft fram den finsktalande allmogen i jakten på en genuint finsk historia.

Dessa kategorier säger ännu inte mycket om nationella stereotypers roll i pressen, men några stereotyper med historiska rötter har redan spårats fram. Sverige som stereotyp moralisk och civilisatorisk förebild ifrågasätts av negativa föreställningar om det lömska Sverige. Vissa historiska gestalter låter sig tolkas som både svenskar och finnar. Det är ännu för tidigt att säga vilka av dessa attribut som ingår i stereotyper, och vilka som utgör variation och mångfald. För att känna igen en stereotyp måste man kunna utröna om den används oberoende av relativa variabler. I nästa kapitel närmar jag mig frågan om frändskap och svenskhet. När var en identifikation med Sverige möjlig, när var den det inte? Svaret beror givetvis på vem det är som skall utföra identifikationen, och vad det är som definieras som svenskhet. Kapitlet kommer därför att fokusera på en rad olika definitioner av det svenska. Resultatet är en kalejdoskopisk bild, men stereotyperna låter sig vaskas fram om man fokuserar på huruvida svensken i fråga är frände, främling eller fiende.

4. Frändskap med Sverige

Mina huvudfrågor berör Sveriges och svenskarnas roll som motpol till Finland och finnarna och/eller finländarna. Vad betydde ”svenskhet” egentligen under mellankrigstiden? Hur såg mellankrigstidens journalister, kritiker och kåsörer med sina vitt skilda politiska motiv och mål på Sverige och svenskarna?

I detta kapitel undersöker jag vilka föreställningar om Sverige som möjliggjorde frändskap, och på vilka villkor. Inledningsvis förankrar jag föreställningarna i litterära förebilder i det förflutna i ”Svenskhetens historia i Finland”. ”Den svenska uppgiften” redogör för det specifika nationella projektet som finlandssvenskarna utvecklade, och hur det förhöll sig till en större svensk identitet, omfattande Sverige. ”Fattig fan i paradiset” handlar om besök i Sverige och den övertydliga stereotyp som de resulterade i. Den tar även upp vissa oförutsedda effekter av att känna sig alltför bekväm i grannlandet. ”Sverige som ideal och rival” avrundar med en överblick av välvilliga föreställningar om västgrannen. De mest negativa föreställningarna spar jag till kapitel 6, ”Den nödvändiga fienden”.

Flera finländska och svenska historiker och statsvetare har diskuterat relationen till Sverige på ett ideologiskt, idéhistoriskt eller psykologiskt plan i sina arbeten under 1900-talets gång. Matti Klinge har ägnat sitt livsverk åt dekonstruktioner och omtolkningar av den nationella historieskrivningen. Som motmedel har han presenterat en bild av ett kosmopolitiskt Finland som en integrerad del av Europa. Klinges bild av Sverige har däremot varit i harmoni med den äldsta historiografiska traditionen i Finland, som såg den svenska perioden som Finlands initiation till den västerländska civilisationen.¹

Det Sverige som Klinge idealiserar är i själva verket förkrigstidens monarki, vars intellektuella värderingar inspirerades av Frankrike och Tyskland.² Det moderna Sverige lider enligt Klinge av något han kallar ”uppblåst självförtroende”. Han hävdar att efterkrigstidens Sverige ideologiserade den höga levnadsstandarden och utvecklade en irreligiös, ohistorisk, antinationell samhällsuppfattning. På grund av den långa freden har svenskarna förlorat den patriotism som ännu lever och frodas i de andra nordiska länderna, har Klinge hävdad. Den historiska

1. Klinge 1993 (151)

2. Klinge 1992 (48–50)

stereotypen av Sverige som traditionell monarki fixerar Finland och Sverige i en relation som egentligen avslutades 1809.

Om man använder mina kategoriseringsverktyg på Klinges bild av Sverige, så som den framträder i detta korta urval, framträder en stereotyp som har övervint-
rat från mellankrigstiden. Förr var det möjligt att uppleva frändskap med Sverige; nu är det inte det. Sverige är dock ingen främling, det är fortfarande fränden man känner igen, trots att denne har antagit frånstötande drag. De parallella stereo-
typerna återkommer även i 1920- och 1930-talets press. Beroende på skribentens
politiska åskådning och syfte framställdes förändringen antingen som positiv
eller negativ. Vissa upplevde inte att det moderna samhället hade kunnat ändra
på det som var genuint svenskt, och tyckte sig se en lång utvecklingslinje från
vikingatid via stormakts tid till det framväxande socialdemokratiska folkhemmet.
I detta kapitel kommer jag att diskutera vilka skildringar av Sverige som förekom
i de olika tidningarna och tidskrifterna. Ett av mina mål är att urskilja hur och i
vilken grad deltagarna i mellankrigstidens offentliga debatt identifierade sig med
svenskhets, Svenskfinland eller Sverige. Såg man det svenska som något väsens-
skilt från det finska, eller ansåg man att en finsk identitet var omöjlig utan att
acceptera det svenska? Eller såg man sig till och med som representant för den
sanna svenskhetsen, något som det forna moderlandet hade förlorat?

Fränden måste möjliggöra en viss grad av identifikation. När fränden inte
längre kan kännas igen som frände, uppstår en känsla av alienation – en miss-
tanke om att det främmande också finns i den egna identiteten. Naturligtvis är
föreställningen om nationellt frändskap grundad i företeelser och händelser som
den enskilde sällan har bevittnat själv. Frändskapen är inlärd. Den inrymmer en
möjlighet att övervinna alienationskänslan inför sig själv och den Andre.

Både den negativa realistiska och den positiva idealiska bilden av Sverige kan
vara stereotyper. Jag kommer att analysera artiklar, verser och illustrationer som
bidrar till en övergripande bild av det svenska i finländska tidningar under mel-
lankrigstiden. Eftersom materialet är så mångfacetterat kan alla delar av denna
helhetsbild inte kallas stereotyper – föreställningar som bekräftar snarare än ifrå-
gasätter rådande maktstrukturer. Jag intresserar mig främst för hur stereotyper
används för att markera gränser och uppmana till identifikation, alltså både som
mall för den Andre och för ”oss”.

Svenskhetens historia i Finland

I jämförelse med studier av stereotyper om Ryssland och ryskhet i Finland fram-
står Sverigebilderna som ambivalenta. Sociologen Pertti Joenniemi har visat hur
stereotypa ryska egenskaper (irrationell, impulsiv, känslöstyrad, oförutsägbar) har
använts för att befästa både Finlands nationalkaraktär och idealiska subjektivitet.³
Ryssland som hot inger därmed även en känsla av trygghet och förtrostan i den
egna föregivet stabila karaktären. Fiendebilden ger koherens åt föreställningen

3. Joenniemi 1993 (17–48)

om en gemensam finskhet. Sverige och svenskhet står i en annorlunda relation till det finska. De fennomanska historikerna var tvungna att sovra bland sådant svenskt som kunde förkastas och sådant svenskt som var nödvändigt att bevara i den nationella historien. Finlandssvenskarnas utmaning var att bibehålla sin svenskhet och samtidigt legitimera sin egenständiga existens i Finland både genetiskt och genealogiskt. Motsstridiga definitioner av det svenska skapar motsstridiga tolkningar av det finska.

Det fanns ingen lång tradition av officiella fiendebilder mot Sverige, men inte heller någon tradition av frändefbilder. De flesta kontakter mellan svenskar och finnar skedde på lokal nivå eller mellan högreståndspersoner. Behovet att konstruera en positiv bild av hela det svenska folket uppkom först under 1800-talet, samtidigt som den egna nationen blev massbild. Föreställningen om det svenska är alltså idéhistoriskt knuten till det finska, sett ur ett finländskt perspektiv.

I *Boken om vårt land* (1875), som användes som läsebok i folkskolorna in på 1950-talet, presenterade Zacharias Topelius ett persongalleri som populariserade en rad stereotyper om ”de finska stammarna”. Där etablerades även kontrasten mellan finnen och hans östliga och västliga grannar. Svensken är klipsk men okoncentrerad på grund av sin kvicktänkthet, ryssen är munter och lättjefull, men finnen Matti duger bäst till att röja sten ur en åker. Det finska folket består dock av flera olika typer. Den askblonde och tröge tavastlänningen är mest lik Matti. Österbottningen är frihetsälskande och hetlevrad, den mörke karelaren är pratsam och rörlig till sinnet, och så vidare.

Skildringen av de finska stammarna följde internationella exempel. I Sverige spreds föreställningar om dalmasar, västgötar, sörmlänningar, rospiggar, skåningar och andra typer i historiska översiktsverk sedan 1700-talet, och under 1800-talet kom de att ingå i folkskolornas läroplaner likväl som i populärkulturen.⁴ Topelius delade också upp Finlands svenskspråkiga befolkning i typer: ålänningen var den bästa köpmannen och sjöfararen, nylänningen den bästa bonden, österbottningen den bästa timmermannen. Tillsammans var de lika goda medborgare som finnarna, och Topelius framhöll att de skilde sig till seder och karaktär från befolkningen i Sverige – de hade rotat sig i landet under seklernas lopp.⁵ Skillnaden mellan svenskt i Finland och svenskt i Sverige inskräptes.

Stereotypiseringen tjänade två syften – dels visades nationens inre mångfald som rikedom, dels symboliserade stammarna de sinsemellan olika individer som kunde enas bakom nationstanken. Varje enskild person påmindes om att det fanns något som enade henne med grannen, trots att denne kanske verkade annorlunda till karaktär och utseende. Den föreställda gemenskapen kunde på så sätt tillåta individuell variation, om än stereotypiserad. Stammarna och landskapen, föreställda gemenskaper i miniatyr, reduplicerade och bekräftade nationen. Stamtillhörigheten kunde också upplevas som en stämpel som var svår att bli av med; de lokala traditionerna skilde sig kraftigt åt mellan svedjebbrukarna

4. Broberg 1993 (171f.)

5. Topelius 1875, 1934 (kap. 71)

i Savolax, de självägande byborna i Österbotten, renskötarna i Lappland och torparna i sydvästra Finland, vilket inte bara avspeglades i samhällsekonomin utan även i statushierarkin inom nationen.⁶

Man måste återknyta till 1800-talets fennomaner för att förstå varför nationalitetsfrågan ökade i betydelse under mellankrigstiden, och varför skillnaden mellan svenskt och finskt betydde mer än blott en maktkamp mellan två olika språkgrupper inom Finlands gränser. Trots att Sverige förlorade Finland 1809 stärktes det svenska språkets ställning i autonomitidens början. Finland fick en självständig central förvaltning vars tjänstespråk var svenska, och svenskan spred sig nedåt i den sociala hierarkin när tjänstemannaklassen erbjöd anställningsmöjligheter åt allmogen.⁷ Denna utveckling vändes när Snellmans finskhetsprogram fick genomslag under 1840-talet. Intressant nog blev både Snellman och en av hans föregångare, Adolf Ivar Arwidsson, påverkade av vistelser i Sverige. Snellman skrev sina centrala filosofiska verk under en tvåårig vistelse i Tyskland och Sverige.⁸ Arwidsson förvisades från Åbo Akademi på grund av sin politiska verksamhet och flyttade till Sverige 1823. Han har av Snellman och Yrjö Koskinen tillskrivits den berömda maximen ”Svenskar äro vi icke mera; Ryssar kunde vi icke blifva; vi måste vara Finnar.”⁹

Heikki Ylikangas har visat att både Snellman och Arwidsson räknade med att deras finsksinnade program skulle mottagas med välvilja av tsaren. De drog ju upp en språklig och historisk gräns mot Sverige.¹⁰ Kravet på att införa finskan som officiellt språk hotade ämbetsaristokratins maktposition, eftersom kunskaper i finska kunde innebära en fördel för landsbygdens mindre privilegierade tjänstemannasöner. Ylikangas visar att fennomanerna var den ena parten i en maktkamp inom tjänstemannaståndet, även om de använde ”folkets väl” som argument för sin sak. De agiterade för finskan på svenska, publicerades på svenska och delade samma klassbakgrund i en svensk- eller tvåspråkig övre medelklass. Miroslav Hroch har dragit slutsatsen att eventuell folkligt rotad nationalism inte hade existerat i Finland. Hans analys är omdebatterad, men i sina grunddrag har den blivit mer eller mindre accepterad.¹¹

Finlands utveckling tycks paradoxal i det att den nationella rörelsen utgick just från den svenskspråkiga elit som tycktes ha mest att förlora.¹² Vi bör inte tillskriva 1800-talets tidiga fennomaner en anakronistisk form av etnonationalism. Tjänstemännen gjorde ett medvetet val när de engagerade sig för det finska språket och den finska nationen. Det nationella projektet siktade långsiktigt på

6. Häkkinen & Tervonen 2005 (13)

7. Ylikangas 2007 (333)

8. *Versuch einer spekulativen Entwicklung der Idee der Persönlichkeit* (1841) och *Läran om staten* (1842). Karkama 1999 (141)

9. Ylikangas 2007; se även Kuusi 1954

10. Ylikangas 2007 (343–347)

11. Loima 2006 (37, 122)

12. Alapuro 1999 (112–113)

att hålla bestämda grupper vid makten som ansåg sig bäst lämpade för att leda det nationella projektet. Det präglades också av ett genuint om ock romantiserande intresse för folket och dess ”naturliga” och ”ursprungliga” seder.

1800-talets ledande finsk- och svenskspråkiga författare levererade slagkraftiga litterära förebilder till 1900-talets nationalitetsdebatt. I Runebergs och Topelius historiska skildringar stod det svenska språket och den svenska kulturen visserligen inte i motsatsförhållande till det finska – båda skrev ju själva på svenska – men den svenska tiden glorifierades inte utan förbehåll. Topelius kritik riktade sig först mot hattpartiets krigspolitik under 1700-talet. När stormaktsväldet bryter samman är Sverige en gammal respektingivande ek vars grenar torkar ut och vars rötter maskar gnager på, eller en lungsjuk vars extremiteter domnar bort.¹³

Topelius samtida fennomaner var stränga mot Sverige. Yrjö Koskinens historiska roman *Pohjanpiltti* skildrar med sympati medeltida finnars kamp mot inträngande, militärt överlägsna svenskar. Fredrika Runeberg skrev om föraktfulla svenskar som använde ordet ”finne” som förolämpning, medan de sög ut landet ekonomiskt och utnyttjade det militärt. Trofastheten mot Sverige ledde Finland mot undergången.¹⁴ Historiska romaner från 1800-talet som utspelar sig under 1700-talets ryska ockupationsperioder poängterar i regel den svenska regeringens inkompetens och ovilja att försvara Finland så länge det svenska kärnlandet kunde hållas säkert. Budskapet är att Finland inte bör känna någon tacksamhetsskuld mot en stat som ständigt har övergett den vid fara.

Topelius tog avstånd från den extrema fennomanin och uttryckte stor uppskattning för Sverige och det svenska arvet, som han likställde med den västerländska civilisationen. Finland bar på en historisk tacksamhetsskuld gentemot det forna moderlandet, som hade förmedlat ett andligt skydd mot den expansiva ryskheten. Topelius ansåg att svenskhetens stöd till finskheten så småningom skulle bli överflödigt när finnarna övertog rollen som civilisationsbärande folk, men skulden kunde inte avskrivas. Det hade inneburit att finnarna förnekade sitt förflutna.¹⁵

I Topelius beskrivningar av Sverige ser Hannu Syväoja ett visst avståndstagande från den svenska staten, och han framhåller hur Topelius skildrade svenskars negativa föreställningar om finnar som något komiskt och som ett utslag av okunnighet och vidskepelse. Topelius egen definition av finnen utelöt inte det svenska arvet och det svenska språket, vilket ledde till att han attackerades av fennomaner. Hans bild av 1600-talet visar upp ett historiskt idealtillstånd: finnar och svenskar samarbetar tillsammans på jämlika villkor för bådas bästa. Syväoja skiljer inte mellan svenskar i Sverige och Finlands svensktalande befolkning i sin tolkning av Topelius svenskhetsbegrepp. Topelius och Runebergs litterära finnar kunde lika gärna vara två- som enspråkiga, som Gustav Bertila i *Fältskärns berättelser* (Kustaa Perttilä i den finska översättningen) och Sven Duva i *Fänrik Ståls sägner* (Sven Tuuva).

13. Syväoja 1998 (140)

14. Syväoja 1998 (142)

15. Topelius 1905

En svensk var för Topelius antingen en enspråkigt svensk person, eller en svensk undersåte. I sina historiska romaner skildrade Topelius svenska fördomar om finnar som löjeväckande och falska. Dessa fördomsfulla svenskar var fåtaliga i hans verk och var främst adliga personer.¹⁶ I själva verket är det Syväoja, inte Topelius, som kategoriserar dessa personer som svenskar, och man kan fråga sig om Topelius syfte var att skildra stormaktstidens adel som representativa medlemmar av en viss nationalitet eller som medlemmar av en viss klass. En alternativ tolkning är att dessa personer symboliserar en dekadent och korrumpierad överhet som inte respekterar folket, vare sig det talar finska eller svenska.

I kontrast till den framväxande finshetstanken formulerades en egen definition av svenskhet av svekomanerna, en svenskhet rotad i Finlands kustlandskap och riktad mot skärgården och det öppna havet. Svenskarna i Sverige hamnade i periferin. Fokus för den nya gemenskapen var de landskap som dominerades av svensktalande allmog. Det fanns även svenskspråkig befolkning i inlandet, och för att de inte skulle glömmas bort och uppslukas av de finskspråkiga, skapade författare som tavastlänningen Olof Enckell litterära uttryck som denna minoritet i minoriteten kunde fästa sin identitet på. Enckell lästes i kontrast till finskspråkige F.E. Sillanpää som en inlandets poet som ”icke präglas av finnens patos, utan av inlandssvenskens manligt reserverade väsen”.¹⁷ Det tavastländska landskapets inflytande kunde spåras i Enckells ”passiva, personlighetsupplösande, instinktiva” mysticism, som kontrollerades av författarens saklighet och jordbundenhet. Två stereotypa framställningar av svenskhet i Finland hade etablerats, varav den ena – den kustboende vikingaättlingen – var mer slagkraftig och populär än den andra – inlandets grubblare, som lånat drag av finsk nationalromantik.

Önskan att identifiera sig som vikingaättlingar väcktes också av fennomanska påståenden om att den svenska kulturen var föråldrad och på nedgång. På 1910-talet efterlyste svensksinnade studenter aggressiv svenskhet, och jägarrörelsen lockade till sig många svensktalande ungdomar som ville fara i söderviking till germanska frändefronter.¹⁸ Denna generation kom senare under mellankrigstiden att inta inflytelserika poster i kulturlivet. De gav inte upphov till någon konsekvent svensknationell historiesyn inom Finland, därtill var den statsidealistiska traditionen för stark, och Ålandsfrågan avgjorde den saken. I ett konkret ifrågasättande av den finländska statens gränser stod åtminstone de svenskspråkiga historikerna på Finlands sida.¹⁹ Statsnationalismen dominerade i Helsingfors, medan Åbo Akademi tenderade till att välkomna de bygdesvenska forskarna.

Som ett resultat av nationalismens genomslag inom den kulturella eliten på 1800-talet populariserades så småningom föreställningen om två skilda nationa-

16. Syväoja 1998 (139–141)

17. Agnes Langenskjöld, ”Höstens noveller.” *Finsk tidskrift* 1932/1 (82)

18. Max Engman 2000 (40)

19. Max Engman nämner Alma Söderhjelm som undantaget som bekräftar regeln; 1918 krävde hon självbestämmanderätt för Svensk-Finland, men endast tillfälligt. Max Engman 2000 (41)

liteter i samma land. När fennomänerna sökte det genuint finska, uteslöts det svenska språket och så småningom allt som kunde kopplas till det svenska arvet. Den fennomanska definitionen av nationalitet bidrog på så sätt till en mer exakt formulering av en separat svensk nationalitet i Finland, något som senare kom att utvecklas till finlandssvenskheten. Den politiskt organiserade svenskheten provocerade i sin tur fram en debatt om möjligheten att tolerera två nationaliteter i Finland bland nationellt sinnade borgerliga. Ett sätt för de svensksinnade att visa vilken integrerad roll de spelade i Finlands nationella historia efter den svenska tiden var att i kulturpressen beskriva hur äktfinnarnas förebilder, 1800-talets fennomän, även kunde ses som svenskar eller svensksinnade.

Det stod utom all tvivel att både Runeberg och Topelius skrev på svenska, men betydelsefullt i sammanhanget var även att man kunde bevisa hur rikssvenska författare som C.J.L. Almqvist hade påverkat Topelius.²⁰ I *Finsk tidskrift* publicerades 1936 utdrag ur Topelius korrespondens med Snellman, som gav intryck av att Topelius var övertygad fennoman. ”För att ej giva anledning till missförstånd” citerade litteraturkritikern Paul Nyberg därför även ett annat brev: ”Jag har svarat mina fennomanska vänner i H:fors: bjud mig icke till en fest eller en kalender, der svenskan är bannlyst, jag leker ej med. [...] Hvarför skall den härtills förtryckta majoriteten i sin tur blifva förtryckare, alltså uppgifva just den rättsgrund, på hvilken den stöder sig?” Nyberg lade till iakttagelsen att hustrun Emilie Topelius var starkt svensksinnad och vägrade att underteckna kvinnornas adress till Snellman på hans 75-årsdag.

Den mest anmärkningsvärde ”försvenskade fennomänen” var nationalfilosofen Snellman själv. Han hade vistats i Sverige under några år, och efter sin återkomst till Finland 1845 fortsatte han att visa intresse för karriärmöjligheter i Sverige, bland annat genom att söka en professur i Lund och senare en i Uppsala. För *Finsk tidskrifts* Ragnar Sjöberg var ansökningarnas negativa resultat ”icke minst försummelse från svensk sida”.²¹ Snellman kom till Sverige med en grundlig hegeliansk skolning i bagaget, och blev besviken på det bristande filosofiska intresset i landet. Orsakerna sökte han i den svenska nationens alltför livliga och praktiska lynne, som inte lämpade sig för systematiskt tänkande.

Snellman kom till den beska slutsatsen ”att svenska nationaliteten ännu icke utbildat sig till den högre andlighet, ur vilken en egendomlig poesi såväl som filosofi kan framgå”. Han såg orsakerna till svenskens brister i Sveriges alltför lugna och stillsamma förhållanden. Det yttre tryck som sporrade kulturfolk som tyskarna till filosofiska frågor saknades i landet, och därför saknade den svenska dikten en inre sanning som för Snellman var mer värdefull än naturalismens ”yttre sanning”. Snellman fordrade realism i dikten, men hans realism krävde en högre idé än vad tidens liberala tendensromaner erbjöd. Sjöberg använde Snellman inte blott i syfte

20. Paul Nyberg, ”Mästaren och lärjungen.’ Till förhållandet mellan Runeberg och Topelius.” *Finsk tidskrift* 1936/7–8 (35f.)

21. Ragnar Sjöberg, ”J. V. Snellmans insatser i svenskt kulturliv.” *Finsk tidskrift* 1925/12 (378)

att påminna de finska nationalisterna om deras svenska rötter, utan även som kritik mot en modern svenskhet. För Sjöberg var Snellman sant germansk – i motsats till samtidens kulturliberala Sverige.

Den svenska uppgiften

Försvenskandet av fennomanerna var inte helt oproblematiskt. Faktum kvarstod att män som Snellman och Topelius hade tillägnat sitt medvetna livsverk det finska folk som hade blivit främmande för de uttalat svensksinnade. Deras svenskhet kunde framhävas men deras finskhet kunde inte förringas utan att förringa deras livsverks betydelse – och *Finsk tidskrifts* skribenter önskade ta del av deras livsverk, inte avfärda dessa inflytelserika svensktalande förebilder. Denna kluvenhet integrerades i finlandssvenskarnas eget nationella projekt.

Den svenska folkstammens historiska uppgift i Finland har alltsedan urminnes tid varit tveeggenda. Å ena sidan har den haft att fullfölja den hos hvarje nationalitet inneboende plikten att upprätthålla och stärka sin egen art [...] Å den andra sidan har dess fosterländska skyldighet varit att göra sin kultur och dess värden fruktbringande för hela landet, att enligt sina nedärfda skandinaviska folkgrundsatsar taga del i ledningen af Finlands öden och söka inverka på dess framtid.²²

I rättshistorikern och politikern Ernst Estlanders citat från 1919 framstår Finlands svenskhet som en mission för ett högre mål än det rent nationellt egoistiska. Därmed stod svenskheten moraliskt ovanför finskheten. Finskhetens enda mål var att upprätthålla och stärka sin egen art på minoriteternas bekostnad, något annat syfte kunde de svensksinnade inte se i det nationella projektet. Kontakterna med Sverige (och ”nedärfda skandinaviska folkgrundsatsar”) legitimerade kultursvenskarnas maktposition. Chefredaktör Willebrand upprördes 1920 över äktfinnarnas kritik av det svenska språkets ställning, och såg den som ett direkt angrepp mot de moraliska egenskaper som Finlands svenskar representerade.

Att den ofantliga insats af dädkraft och uppoffring, som från Finlands svenskers sida gjordes i befrielsekampen, redan i frihetens gryningsstund skulle lönas med hat och förföljelse, är tills vidare, trots alla gamla och nya rön om finskt skaplyne, folkpsykologiskt en gåta.²³

Svaret på gåtan söktes i finnarnas kollektiva egenskaper, trots att äktfinnarna utgjorde en relativt liten del av befolkningen. Den stereotypa bilden av finnarna som irrationellt och medfött fientligt inställda till svenskheten spädades på av äktfinnarnas egen propaganda, men för de svensksinnade tjänade denna stereotypisering ett internt politiskt syfte. De drog upp tydliga gränser mellan finskt och svenskt och motiverade därmed minoriteten att fortsätta identifiera sig med en exkluderande svenskhet. Att försöka förstå äktfinnarnas position var en omöjlig handling, eftersom äktfinskheten var irrationell. Identifikation med

22. Ernst Estlander, ”Den svenska befolkningens i Finland kraf och det nuvarande sakkälet.” *Finsk tidskrift* 1919/1 (24–25)

23. R.F.v. Willebrand, ”Vid årsskiftet.” *Finsk tidskrift* 1920/1 (13)

(Finlands) svenskhet var den enda moraliskt möjliga strategin, något som Lars Ringbom också påpekade implicit med sin slutsats att det svenska folket intog ”i rasbiologiskt afseende en mycket framskjuten plats bland jordens nu lefvande folk”.²⁴ Det var inte främst biologiska särdrag som avgjorde denna framskjutna plats, utan den föreställda svenska gemenskapens borgerligt manliga dygder som möjliggjorde den historiska uppgiftens förverkligande:

För första gången i historien möta vi här ett kollektivmedvetande, som ställt makten öfver sig själf högre än makten öfver andra. Detta torde kunna återföras till den fördjupade individualism, som är svenskarnas egen, och som alltid ställer större fordringar på sig själf än andra.

Ringbom påstod att de renast germanska folkens individualistiska och frihetsälskande natur bevisades av den 100-åriga fred som härskat i Skandinavien. Undantaget, det dansk-tyska kriget, kunde förklaras med ”den särskildt i Preussen starka slaviska och judiska inblandningen”. Den svensk-norska unionens fredliga upplösande berodde däremot på Sveriges ”rasegendomlighet” och ”själföfvinnelse”.²⁵ Däremot diskuterade han inte Sveriges och Danmarks århundraden av krig.

Individualism och kollektivism sågs som nationella, nedärvda egenskaper, men det fanns en tydlig rangordning av egenskaperna som lyfte individualismen högst. Denna individualism i Ringboms mening bör inte förväxlas med ren och skär egoism. Ringboms *fördjupade individualism* är frivillig självuppoffring, en heroisk egenskap. Även de mest drivna äktfinnarna svarade på svekomanernas propaganda genom att söka just dessa svenska egenskaper hos finnarna själva.

Stereotypen om de kollektivistiska finnarna kom till användning mot de finsksinnade borgarnas politiska motståndare. Redan Topelius hade hävdat att individen sent framträdde ”ur massornas skugga” i Finland. Volter Kilpi beskrev det finska folket 1917 som individer vars vilja och intellekt ännu slumrade i en kollektiv dvala.²⁶ Uppvaknandet till nationellt medvetande, en förutsättning för kollektiv identitet, var paradoxalt nog en individualistisk handling. Enligt Lars Ringbom stod finnarna i tacksamhetsskuld gentemot svenskarna, som hade lärt dem individualitetens och självbehärsknings dygder, och borde bemöta dem med samma grad av självuppoffring. ”Talet om de svenska isoleringssträfvandena är en omtyckt formel i finska partipublikationer, men att man själf genom maktlystnad gifvit anledning till denna isolering förtiges visligen.”²⁷

Finnarnas maktbegär hade i själva verket gett upphov till den svenska nationalismen i Finland. Denna var uttryckligen separat från den rikssvenska, och namn-
givningen förväntades återspegla detta. I 1920-talets svensk- och finskspråkiga tid-
skrifter försiggick ännu en intensiv debatt om vad denna nya svenska nationalitet

24. Jarl Hagelstam, ”Folk- och raspsykologi.” *Finsk tidskrift* 1919/11 (335)

25. Lars Ringbom, ”Integration och differentiation i samhällsutvecklingen”, *Finsk tidskrift* 1920/03 (217, 221–222)

26. Högnäs 1995 (8)

27. Lars Ringbom, ”Kulturkritik och krigsfilosofi.” *Finsk tidskrift* 1920/7–8 (66)

skulle kallas. Problemet med benämningar som ”svensk” eller ”östsvensk” var att de rent semantiskt inte hängde ihop med Finland utan pekade i fel riktning över Bottnhavet. Svenska Folkpartiet godtog officiellt begreppet ”finländare” den 15 maj 1926, men det dröjde ett tag innan man vände sig vid ordet.²⁸ Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet hade lanserat den konkurrerande beteckningen ”finlandssvensk” på allsvenska tinget i Finland 1923.²⁹ Med viss reservation kan man säga att namnskicket återspeglar klyvningen i kultursvenskhet och bygdesvenskhet, även om ”finländare” efter krigsåren slog igenom som beteckning på alla medborgare i Finland oavsett modersmål. Valet av ordet ”finländare” visar hur den tidigare fullt acceptabla termen ”finne” hade etnifierats.

Från kulturfinskt håll följde protester mot den finlandssvenska separatismen. Kaarlo Castrén i *Valvoja-Aika* förklarade att ”finländare” varken som substantiv eller adjektivet ”finländsk” någonsin skulle komma att accepteras av finnarna och därigenom uppnå officiell status. Svenskarna borde därför underkasta sig Runebergs maxim: ”Även jag är finne.”³⁰ Topelius frågade på 1880-talet: ”Hvarför skulle jag blifva ’finländare’ och blygas för mitt folk?”³¹ Också i *Kurikka* noterades att tidningens ”egna” svensktalande medarbetare minsann inte var några *finländerit* eller *finlandskij* – de var finnar, som alla andra, även om redaktionen ibland preciserade att det rörde sig om *suomen-ruotsalaiset* – finlands-svenskar.³² Ringbom tolkade dessa reaktioner som att man överhuvudtaget inte erkände en svensk nationalitets existens i Finland. Ordet ”finländare” antydde att det fanns andra nationaliteter än den finska som gjorde anspråk på hemortsrätt i landet.

Äktfinska kretsar kunde inte acceptera att två nationaliteter levde sida vid sida i samma nation. De förnekade den svenska nationaliteten dels genom att avslöja dess konstruerade karaktär, dels genom att utmåla den som ett landsförrädiskt projekt. J.J. Mikkola anslöt sig till äktfinnarnas krav på tjänstemannakårens fullständiga assimilation med majoritetsbefolkningen och ”solidaritet till språk och sinne” i *Valvoja-Aika* 1925.³³ I ett Helsingfors där enligt hans uppskattning 65 procent av befolkningen talade finska var det även en praktisk fråga. Det ultimata argumentet var både idealiskt och pragmatiskt: dels borde Finland motsvara Snellmans idealiska nation i framtiden, dels borde Finland efterlikna andra europeiska nationer som enligt Mikkola hade förverkligat detta ideal.

Ingenstans fann man nämligen ett land där ”en stor del av intelligentian [*sivistyneistö*] håller sig främmande för det folk som den tjänar, språkligt, till det språk som är det närmast i livet”. Mikkola krävde inget mindre än en total förfinskning av de svenskspråkiga tjänstemännen, som skilde sig från den svenska allmogen både ”däri, att den endast till liten del har utgått från densamma, och däri, att

28. Fewster 2000 (119)

29. Kummel 1994 (81)

30. Kaarlo Castrén, ”Mietteitä kielikysymyksestämmä.” *Valvoja-Aika* 1927 (3)

31. Forsgård 2000 (83–84)

32. ”Kurikoimista”. *Laskiaisuurikka* 1932 (22)

33. J.J. Mikkola, ”Eräs aitosuomalaisuuden arvostelu.” *Valvoja-Aika* 1925 (225f.)

den är alltför talrik, många gånger för stor för att kunna leva endast i dennas tjänst”. Mikkola tillerkände den svenskspråkiga allmogen en svensk nationalitet, men den svenskspråkiga intelligentian framställdes som en tredje part i Finlands folk. Finlandssvenskarnas sena identitetspolitiska mobilisering användes för att ifrågasätta hela existensen av en finlandssvensk nationell identitet.

En komplett nation leddes av ett medvetet ledarskikt, men den måste grundas på en allmoge som var symboliskt och konkret rotad i sin jord och fungerade som kraftresurs åt eliten.³⁴ Svenska Folkpartiet hade grundats 1906 som ett svar på just denna utmaning. Den svensktalande kultureliten försökte mobilisera den svensktalande allmogen för en gemensam svensk identitet. Finlands svenska folk beskrevs satiriskt som ett enormt huvud med en dvärgkropp, medan det finska folket uppvisade rakt motsatt missbildning. Den äktfinska lösningen var att krympa jättehuvudet genom att förfinska den svenskspråkiga överklassen.³⁵

Mikkola menade att den bildade svensktalande kasten med beteckningen ”finländare” ville framstå som representanter för hela det finska folket, en typisk egenskap för en kast som innehade ”stor kulturell stolthet och en ytterst hög uppfattning om sin egen uppgift som bildningens fideikommissar”. Däremot saknade denna kast ”motsvarande glädje i andliga bedrifter och nyskapande”.³⁶ Inför sådan kritik blev målet för många politiskt aktiva som definierade sig som ”svenskar” att bevisa sin nationalitets livskraft. Den svenska nationaliteten i Finland kunde inte blott vara sig själv nog, den måste legitimeras sin existens, precis som nationen Finland måste vinna erkännande hos andra nationer.

Efter 1918 fanns dock en stark tendens även inom den finska borgerligheten att identifiera sig med de historiska institutioner som härleddes från den svenska tiden och som garanterade samhällslig stabilitet. Bland monarkiförespråkarna under debatten om Finlands framtida statsform märktes många finskinnade konservativa. Det finska folket verkade sakna förtroende för sina ledare. En republik kunde urarta till en oligarki, medan kungamakten kunde beskydda de svagare klasserna mot adelsmakten.³⁷ Föreställningen om kungen som folkets vän antyder att den svenska tiden hägrade som ideal. Den skandinaviska orienteringen skulle falla sig mer naturlig om Finland delade sina västliga grannars statsskick.³⁸

Oavsett hur goda vissa svenska kungar hade varit kunde republikanerna påminna om en och annan besvikelse under historiens lopp. Dessutom var finnarnas psykologiska förutsättningar inte de bästa. Monarkisternas planer inbegrep import av en utländsk tronpretendent. Varför skulle finländarna acceptera en ny utländsk härskare, efter att äntligen ha blivit av med de svenska kungarna och de ryska tsarerna?

34. Högnäs 2000 (27–28)

35. K.S. Laurila, ”Kielikysymyksestä vieläkin hiukkasen.” *Valvoja-Aika* 1927 (221–223)

36. J.J. Mikkola, ”Eräs aitosuomalaisuuden arvostelu.” *Valvoja-Aika* 1925 (228)

37. Kustavi Grotenfelt, ”Päivän kysymyksiä. Mietteitä kapinan kukistuttua.” (Dagens frågor. Funderingar efter upprorets kuvande) *Valvoja* 1918/2–6 (183–185)

38. Kustavi Grotenfelt, ”Päivän kysymyksiä. Mietteitä kapinan kukistuttua.” (Dagens frågor. Funderingar efter upprorets kuvande) *Valvoja* 1918/2–6 (185)

Finlands egenartade språk- och nationalitetsförhållanden skulle utgöra svåröverninnerliga hinder för en importerad monark, menade en republikan.³⁹ Resultatet blev en kompromiss: republiken Finland fortsatte att hylla sitt monarkistiska arv, som förankrade den tryggt i den västerländska civilisationens historia.

När Sverige firade jubileer som Sveriges rikes lag 1734–1934, riksdagens 500-årsjubileum och Svea hovrätts 300-årsjubileum, sändes även finländska delegationer över Östersjön.⁴⁰ Den annars moderat finsksinnade *Suomen Kuvalehti* skrev: ”Vad annat kan man göra, än att beundra och lovprisa en lag som ännu 200 år senare till stora delar är i kraft.”⁴¹ Lagens text bar med sig minnet av den gemensamma historien. ”Under dessa seklers lopp har våra statliga och samhällseliga förhållanden genomgått stora förändringar, vårt land har hunnit vara drygt hundra år under Rysslands väld och bli självständigt, världsåskådningarna har helt förändrats, folkets liv har blivit annorlunda, men fortfarande står det i årets utgåva av lagboken ’Delarna av Sveriges rikes lag 1734, som är giltiga i Republiken Finland ...’ Lagen sågs som ”den ädlaste blomman i folkets under flera århundraden, kanske årtusenden uppnådda rättsedliga utveckling”. Detta folk, finskt som svenskt, ägde av naturen en djupt rotad rättskänsla, och lagen var en vacker blomma på denna ädla växt.

Kultursvenskarna framställde sig själva som den levande länken till denna tradition. På *Finsk tidskrifts* sidor begärde man garantier för den svenska folkminoritetens framtida fortbestånd ”därför att dess tillvaro på grund af de historiska förhållandena är betydelsefull för hela landet vida utöfver hvad dess antal i och för sig gäfvade vid handen”.⁴² Det är värt att notera två saker: 1. Den ”svenska folkminoritet” som här åsyftas är den svenskspråkiga politiska och kulturella eliten. 2. Det är elitens ställning och inflytande som används som argument för hela folkgruppens betydelse för nationen. Moderata finskspråkiga debatt-deltagare lyfte fram samma argument för en mer tolerant hållning mot ”det svensktalande folkelementet”. Kaarlo Castrén påpekade att svenska språket hade en lagstadgad, likaberättigad ställning i Finland, och så länge som denna lag var i kraft skulle det svenska språket respekteras på motsvarande vis.⁴³ Finskhetsens sak var stark nog att uppnå sina mål utan att förbittra de andligt och materiellt starka svensktalande och därigenom förlänga kampen i onödan. Castrén oroade sig mer för splittringen bland de borgerliga partierna. Andra debattörer kunde använda samma argument mot det svenska språket och den svenska nationaliteten.

Relationen mellan Sverige och svenskheten är komplicerad, sedd ur ett finländskt perspektiv. Det svenska är nämligen inte endast rikssvenskarnas privilegium. Det överskrider statsgränser och klassgränser. Kultursvenskar som ville legitimera svenskan som Finlands officiella språk lyfte gärna fram den svenska kulturens

39. Zach. Castrén, ”Valta ja oikeus.” (Makt och rätt) *Valvoja* 1918/2–6 (71–72)

40. Lähteenkorva & Pekkarinen 2004 (266)

41. *Suomen Kuvalehti* 1934/50 (1812)

42. R.F.v. Willebrand, ”Vid årsskiftet.” *Finsk tidskrift* 1920/1 (26)

43. Kaarlo Castrén, ”Mietteidä kielikysymykestämme.” *Valvoja-Aika* 1927 (4–5)

”enande, försonande roll [...] likt en mänsklighetens, öfver stridigheterna höjda gemenskapsfaktor” i en värld präglad av konflikter och partistrider.⁴⁴ För finlandssvenskarna kunde Sverige tjäna som uppmuntrande exempel och inspirationskälla:

Ty det som skapas av svenskar är dock kött af vårt kött och blod af vårt blod. Hvarje seger af svenskar är en seger för oss. Vi anse oss ha äran, talan och del i det som af svenskar skapas.

Max Engman kallar kultursvenskheten ett utslag av ”en för vikande eliter typisk benägenhet att införa nya gruppers krav betona helheten” – svenskheten som ett universellt ideal skulle legitimeras kultursvenskarnas maktposition.⁴⁵ Eftersom mitt materialurval är så fokuserat på huvudstadsregionens utgivning, och lägger tyngdpunkten på kulturtidskrifterna, är det inte heller underligt att det just är kultursvenskarna som har fått en framträdande position i konstruktionen av Sverige-bilden. Hellre än att söka svenskhetens existensberättigande i det lilla – den separatistiska bygdesvenskheten – sökte man det i det stora – hela Finlands välfärd, och Finlands relation till Sverige och Skandinavien. Finlands anslutning västerut och dess ”historiskt gifna statsform” var garantier för samförstånd och samarbete. Finnar och svenskar borde föra en gemensam politik både inrikes och utrikes för att avstyra ytterligare konflikter.⁴⁶

Alla var dock inte överens om huruvida det var vist att bibehålla kontakter till moderlandet. Frågan om svenskarnas härstamning avslöjade motsatta linjer i de svensksinnades nationalitetspolitik. Deltagarna i dessa vetenskapliga debatter försökte inte dölja sina politiska syften. Trots att deras meningsmotståndare kunde beskylla dem för starkt känslöbetonade ställningstaganden som bragte deras vetenskapliga objektivitet i tvivel, stod till exempel T.E. Karsten för sina politiska åsikter inför ”de bedröfliga tendenser till nationell upplösning, hvilka i senaste tid som bekant här och hvar framträdt bland Finlands svenskar”.⁴⁷ Karsten hävdade på filologiska och rasbiologiska grunder att östsvensarna som separat germanstam hade hemortsrätt i Finland sedan stenåldern.⁴⁸ Han ansåg inte att man kunde tala om någon intim gemenskap mellan Sveriges svenskar och finlandssvenskarna. Han framhöll också att den finlandssvenska nationalitetstanken var en sentida konstruktion. Däremot var han en stark förespråkare för utvecklandet av en ny finlandssvensk nationalkänsla som inte behövde luta sig mot ett rikssvenskt moderland för att rättfärdiga sin existens.⁴⁹

44. Gunnar Landtman, ”’Världsåldrarna’ och diskussionen om sociologiens grundproblem.” *Finsk tidskrift* 1920/04 (324)

45. Max Engman 2000 (44–45)

46. R.F.v. Willebrand, ”Vid årsskiftet.” *Finsk tidskrift* 1920/1 (31)

47. T.E. Karsten, ”Till frågan om den finlandssvenska nationalitetens uppkomst.” *Finsk tidskrift* 1920/10 (189)

48. Fewster 2000 (119)

49. T.E. Karsten, ”Till frågan om den finlandssvenska nationalitetens uppkomst. II” *Finsk tidskrift* 1920/11 (308)

Sveriges svek

I hyllningen av ursprungligen gemensamma institutioner kunde det svenska och det finska folkets ”rättskänsla” sammanfalla utan invändningar. Arvi Korhonen uttryckte sig i en helt annan ton om det svenska folkets kvalitéer år 1931. Det förtjänar att anmärkas att Korhonen här inte blott ger utlopp åt sina egna äktfinska övertygelser; han refererar nämligen en artikel av en finlandssvensk skribent som ställer krav på ”det gamla moderlandet”, närmare bestämt historikern Jarl Gallén i den rikssvenska kulturtidskriften *Fronten* 1931/4.

Om Sveriges folk vore av något annat slag än vad det är, skulle man kräva det, som Finland ej fick under åren 1555 och 1713, knappt ens 1808, men som Finland gav vid Lützen, Warszawa, Lund, Poltava och vid många andra tillfällen: aktiv Östersjöpolitik, gemensam handling när en gemensam fiende anfaller. Det är Finlands svenskers ”antingen – eller” till Sverige, de själva har inget val.⁵⁰

I skönlitterära historiska skildringar har Sverige och svenskar en ambivalent roll. Den svenska tiden skildras som ett tillfälle för det finska folket (särskilt den finske mannen) att utvecklas och pröva sina krafter, men det är endast en övergående period i nationens historia. 1700-talet framställdes därför ofta som en period av nedgång, som ”hundra år av skam”.⁵¹ Den historiska romanen *Hikipään poika* utspelade sig på 1740-talet och gav en dyster bild av den svenska tiden. Huvudpersonen, den unge löjtnant Kaarle Kustaa von Freystadt, har sett svenska soldater skeppas över till Finland och noterar både deras motvilja och de svenska officerernas brist på ledaregenskaper.⁵² Fler och fler finska officerare anser att Sverige inte duger något till och att ”detta narrspel måste upphöra”. Sinnesstämningen i högkvarteret tycks vara att en förlust inte skulle skada Sverige, eftersom man ”bara skulle förlora Finland”. Finnarna kan alltså inte lita på sina överordnade, varken politikerna eller officererna.

Officersfrågan återspeglar debatten om officerarnas modersmål på 1920-talet. Den ojämna fördelningen av svensk- och finskspråkiga officerare var svår att förena med föreställningen om ett självständigt Finland. Den ojämlika relationen mellan svenskar och finnar leder till att armén är omotiverad, men ”äkta anda” finns hos de finska bönderna, som försvarar sig tappert mot ”ryssen”. Armén ger upp i augusti 1742, och svenskarna gläder sig åt att få komma hem, medan finnarna är ”ljudlösa”. Slutsatsen blir att finnarna kämpar bäst när de försvarar sig själva, utan svensk inblandning, som en finsk major förklarar i berättelsen:

Tidigare slogs vi för oss själva i hundratals år och höll på vår rätt, förutom under Galne Kalles krig, då den tolfte Karl tömde landet på män och lät dem slås ihjäl i främmande land. För Sveriges skull lyfter jag då aldrig mer min hand – *perkele!*

50. Arvi Korhonen, ”Naapuriraja.” *Valvoja-Aika* 1931 (282)

51. Ernst Lampén, ”Sata vuotta häpeätä.” *Hakkapeliitta* 1928/31

52. ”Hikipään poika. Toinen jakso”, *Suomen Kuvalehti* 1934/50, bilaga (1–12)

När ryssarna har invaderat Finland konstaterar den nye generalguvernören, själv en svensk överlöpare, att folket låter sig lätt styras: ”Kustrakternas svenskspråkiga befolkning svor först av alla trohetslöftet utan några som helst villkor, och så småningom verkar också de finskspråkiga följa deras exempel.” De svenskspråkiga är alltså mindre lojala mot Sverige än de finskspråkiga, trots att det är de senare som verkar ha något att vinna på Sveriges nederlag. Svenskarna går inte att lita på, vare sig deras hem är i Finland eller i Sverige. I en enkel österbottnisk gerillakrigares mun lägger romanförfattaren ord som klingar profetiskt:

fria måste vi bli från Sverige förr eller senare, det här spelet duger inte. Men det passar sig ändå inte att kasta sig om ryssens hals. Ack om vi finge en sådan tid och blev ledda av sådana män att vi kunde göra ett självständigt rike av detta land, ett sådant företag skulle jag ge mig in i med hull och hår.

Österbottningen vill ha ett frihetskrig som uppfyller drömmen om en ärlig självständighetskamp. Att strida tillsammans för den svenska kronan är en meningslös uppgift ur det teleologiska perspektivet. Trots allt måste skulden skjutas över på svenskarna, eftersom finnarna denna gång bevisligen kämpade för sitt fosterland. Ett sant frihetskrig är dock endast möjligt under goda, nationellt sinnade ledare. Denna önskan hänvisar till frihetskrigsmyten, som jag kommer att återvända till framöver.

I *Finsk tidskrift* uppmärksammades 1800-talets historia ofta med artiklar som framhävde motståndet mot Ryssland under autonomitiden, även om motståndet bjöds i Sveriges namn.⁵³ Samma tidskrift skrev även om tidiga fennomaner som Carl Axel Gottlund, kanske mest känd för sitt folkloristiska arbete bland Värmlands finnar. För svensksinnade var det viktigt att framhäva att de tidiga fennomanerna var svenskar enligt den kulturella definitionen – de talade, skrev och läste svenska och bar svenska namn, och odlade täta kontakter med Sverige. Därmed bidrog de till svenskhetens historiska uppgift i världen.⁵⁴ Den finsksinnade pressen var tvungen att balansera mellan två ytterligheter, som båda kunde skada den nationella saken: antingen kritisera autonomitidens aktörer för politisk naivitet och språklig osäkerhet, eller anakronistiskt överdriva deras fennomani till äkthetsfinska.⁵⁵

I vissa fall – som i fråga om konstnärinnan Fanny Churberg – stred de om samma person. Enligt Churberg infantiliserade rikssvenskarna Finland och vägrade att inse att något hade förändrats sedan 1809: ”Ja, finnarna borde inte få leva för sin egen skull, utan för svenskarnas skull!”⁵⁶ Fortfarande måste finnarna

53. L. G. von Bonsdorff, ”Hovjunkaren Pehr af Forselles’ passiva motstånd”, *Finsk tidskrift* 1938/7–8 (60)

54. Gunnar Landtman, ”Tidender ur det förgångna.” *Finsk tidskrift* 1938/4 (232)

55. J.E., ”J.J. Mikkola: Hämrän ja sarastuksen ajoilta. WSOY 1939.” *Valvoja-Aika* 1939 (392); Mer om C.A. Gottlund i *Suomen Kuvalehti* 1936/40 (1435); V. Tarkiainen, ”Henrik Gabriel Porthanin syntymän 200-vuotispäivänä.” *Valvoja-Aika* 1939 (425–429)

56. L. Wennervirta, ”Fanny Churberg vielä kerran.” *Valvoja-Aika* 1939 (15); Helena Westermark, ”Fanny Churberg.” *Finsk tidskrift* 1935/12 (313)

leva ”för svenskarnas skull”, kommenterade Wennervirta, och så kommer det att förbli, ”tills en finsk nationalstat har skapats”. Så sent som år 1939 anser Wennervirta alltså att den nationella självständigheten inte har uppnåtts. För honom betyder *suomalainen kansallisvaltio* just en finsk nationalstat, inte en finländsk.

I den nationalistiska historieskrivningen kunde autonomitiden tolkas på olika sätt. Det fridfulla samarbetet med Ryssland var problematiskt i ett efterhandsperspektiv som betonade motståndskampens betydelse och projicerade det även på långt tidigare perioder i Finlands historia. De ryska kejsarna var inte helt oantastliga som ”nationens fäder”, trots att Alexander I hade upphöjt Finland bland nationernas skara och trots att Snellmans karriär byggde på ett gott förhållande med överheten. Det förekom krav, i synnerhet under 1930-talet, på att Alexander I:s byst skulle avlägsnas från universitetets solennitetssal, i samband med äktsfinska studentdemonstrationer mot svensktalande professorer.⁵⁷ Tjänstemannakårens inre maktkamp kunde tolkas i nationella termer – fennomanernas till synes ryskunderstödda finskhet kunde också ifrågasättas av svensksinnade kritiker.

Sten Högnäs har som tidigare nämnts visat på ”tacksamhetsskulden” som ett problem i konstruktionen av en finlandssvensk identitet, separat från den rikssvenska. Samma börda präglade de nationalistiska finnarnas medvetande. Den tacksamhetsskuld som kultursvenskarna avkrävde finnarna på *Finsk tidskrifts* sidor gällde i första hand svenskan och svenskarna i Finland, inte det gamla moderlandet. Det var en knapp balansgång mellan ett Sverige som utvecklades i oroväckande riktningar och ett finsk borgerskap som man ville hålla sig väl med trots dess äktsfinska tendenser. Svenskhetens universella uppgift kom att övertas av finnarna.

Identiteten som ”västerlandets bålverk” var en viktig del av den borgerliga finländska nationalismen, och den hade sin motsvarighet i Sveriges historiska mytbildning. Trots en lång fredsperiod från 1812 och framåt var inte bara borgerliga kretsar i Sverige förberedda på att inta rollen som ”västerlandets utpost mot östern” under och efter revolutionen.⁵⁸ Även den svenska socialdemokratin betraktade sig som ”det fortsatta framåtskridandets garant i en tid när civilisationen hotades av krig, revolutioner, kontrarevolutioner och samhällskollaps”, som Håkan Blomqvist sammanfattar i sin undersökning av den svenska arbetarrörelsen före nazismen.⁵⁹

Till och med IKL:s tidning *Ajan Suunta* fann stöd för sin sak i Sverige, men visade också att det i många fall var en tolkningsfråga. 1933 skrev tidningen om ”den svenska högerns stora demonstration mot bolsjevismen”, som liberala *Turun Sanomat* hade ”misstolkat” som en manifestation motsvarande laglighetslinjen i Finland. Laglighetslinjen var en enad center–höger–front mot våldsamma radikaler både till höger och till vänster, som hade bildats som reaktion på Lapporörelsen.

57. ”Ylioppilaita mielenosoituksella”, *Helsingin Sanomat* 1931.02.20 (4)

58. Håkan Blomqvist (313–317)

59. Blomqvist (329–330)

Ajan Suunta hade dagen innan bejublat demonstrationen som ”den fosterländska rörelsens uppgång i Sverige” – inte heller den artikeln grundade sig dock på svenska källor, utan på konservativa *Uusi Suomis* rapporter. *Uusi Suomi* hade beskrivit demonstrationen som ”den första av sitt slag i Sveriges borgerlighets historia, och inte ens det stora bondetåget 1914 kan jämföras med detta”.⁶⁰

En demonstrationsdeltagare, general Åkerman, hade åberopat det svenska folkets historiska uppgift: ”Ett folk, som i århundraden har med vapen i hand försvarat den västerländska kulturgränsen, tolererar inga förkämpar för barbarismen inom sina gränser. Den kräver, att dessa inte tillåts med sina smutsiga händer vidröra nationens dyraste skatt, dess rättsordning.”⁶¹ För *Ajan Suunta* var detta en klar krigsförklaring mot ”kamrat marxisten”. ”Landet måste befrias från bolsjevismen” – detta var både finska och rikssvenska nationalisterna eniga om, även om det innebar att ”göra slut på hela ’kulturliberalismens’ stadigaste stöd, laglighetens och folkväldets bästa försvarare, det socialdemokratiska partiet”.

Trots *Ajan Suuntas* triumferande programförklaring var det Finlands vänsterintellektuella som fann mest inspiration i sin vision av Sveriges historiska uppgift under 1930-talet. *Tulenkantajat* deklarerade redan i sitt tredje nummer kontakten med de övriga nordiska länderna som avgörande för Finlands framtid.⁶² Detta utvecklades till ett återkommande tema under tidskriftens publikationstid.⁶³ Vad denna ”skandinavism” betydde i praktiken framgick redan i de första provnumren från 1932 och 1933, där August Strindbergs *Röda rummet* publicerades som följetong i nyöversättning, Gustaf Fröding, Dan Andersson och Harry Martinson stod för lyrikinslagen och artiklar från svenska och svenskspråkiga tidningar översattes. Under hela utgivningstiden på 1930-talet var det först och främst svenskt kulturliv och svenska författare som lyftes fram i *Tulenkantajat*, och samma preferens syntes i *Kirjallisuuslehti*. Sverige sågs som en ”nordisk stormakt” vars röst vägde tyngre i internationell politik än de andra ländernas. En artikel ur Oslos *Arbejderbladet* gav uttryck för liknande föreställningar i Norge och Danmark.⁶⁴ Sverige hade nästan ensam drivit frågan om ett nordiskt försvarsförbund,

60. ”Isänmaallisen liikkeen nousu Ruotsissa.” (Den fosterländska rörelsens uppgång i Sverige) *Ajan Suunta* 1933.05.22 (1)

61. ”Sananselytystä sekin!” (Också en definition!) *Ajan Suunta* 1933.05.23 (2)

62. ”Pohjoismaat ja me.” (Norden och vi) *Tulenkantajat* 1933/3 (1)

63. ”Skandinavin suuntautuminen.” (Den skandinaviska orienteringen) *Tulenkantajat* 1933/7 (5); ”Yhteistoiminnan mahdollisuus Ruotsin ja Suomen välillä.” (Möjlighet till samverkan mellan Sverige och Finland) 1933/9 (2); ”Pohjoismainen yhteistyö.” (Nordiskt samarbete) 1933/11 (8); ”Naapurisuhteet.” (Grannrelationer) 1934/12–13 (1); Majava, ”Skandinavia ja kansanvaltaa.” (Om Skandinavien och folkväldet) 1935/50 (2); ”Pohjoismaiden päivä.” (Nordiska dagen) 1936/44 (1); ”Pohjoismaiden asema suurvaltain ristiriitojen kärjistyessä.” (Nordens ställning i tillspetsningen av stormaktskriserna) 1937/19 (1); ”Pohjoismaiden ulkoministerit koolla Helsingissä.” (Nordens utrikesministrar samlas i Helsingfors) 1939/8 (2); ”Pohjoismainen suuntautuminen.” (Nordisk orientering) 1939/41 (1)

64. Johan Vogt, ”Mikä on Ruotsin tie?” (Vad är Sveriges väg?) *Tulenkantajat* 1938/7 (1)

och svenska politiker utomlands uppträdde gärna som representanter för hela Norden. Den lätt kritiska tonen i den norska artikeln bör vägas mot flertalet av artiklarna i *Tulenkantajat*, som framhävde Sveriges positiva betydelse som Skandinavien centrum.

Sverige spelade i synnerhet i *Tulenkantajat* en viktig roll som föreställt motpol till monokultur och föreställningar om rasmässig överlägsenhet. Huvudsakligen rörde det sig om en jämförelse mellan det intellektuella Sverige som man hade tillgång till via medier, och det finländska samhällets helhetsbild, som nödvändigtvis utföll till det sistnämndas nackdel. Sverige idealiserades som ett bättre samhälle på grundval av hur det behandlade sina utsatta minoriteter och sina svagaste samhällsmedlemmar, inte bara flyktingar och språkliga och rasliga minoriteter utan även brottslingar; de som varje samhälle definierade som sin fiende, även *Tulenkantajats* idealsamhälle, skulle icke desto mindre garanteras rättvisa och rehabilitering.⁶⁵ De rikssvenska författarna fungerade som inspirationskällor och exempel på att ett friare och öppnare samhällsklimat var möjligt. Till och med IKL:s språkrör *Ajan Suunta* återopade den svenska yttrandefriheten som ideal, något som *Kirjallisuuslehti* ironiskt kommenterade: "IKL kräver – skandinavisk demokrati!"⁶⁶ Så eftertraktad var den svenska friheten, att till och med de som annars ivrade för censur av sina meningsmotståndare gärna ville åtnjuta den.

Svensk respons och svensk debatt bekräftade för finska vänsterintellektuella att de hade rätt i sak. Sverige som erkänd kulturnation kunde användas som moraliskt exempel i den inhemska debatten. Det spanska inbördeskriget blev en vattendelare mellan Finland och de övriga nordiska länderna. Några hundratal frivilliga finländare hade deltagit på regeringssidan mot Francos rebeller, men de bemöttes negativt av pressen i hemlandet. I respons till detta, och till de profrankistiska reportage som den borgerliga pressen publicerade i Finland, rapporterade *Tulenkantajat* att den allmänna opinionen i Sverige ständigt var på den spanska republikens sida, även bland de borgerliga.⁶⁷ Det svenska stödets betydelse framgick när Erkki Vala drogs inför rätta angående *Tulenkantajats* publikation av *Den tappre soldaten Švejk*. Svenska författare uttryckte sitt stöd för tryckfriheten i Finland och fick publicitet i tidningen, och auktoriteter i Sverige,

65. "Tyhjentäkää vankilat!" (Töm fängelserna!) *Tulenkantajat* 1934/44 (1); "Vankilauudistukset ja nykyaikainen käsitys rikollisuudesta." (Fängelsereformer och den moderna uppfattningen om kriminalitet) *Tulenkantajat* 1938/14 (3); "Z. Höglund: Ruotsin vankilat." (Z.H. om Sveriges fängelser) *Tulenkantajat* 1939/22 (4). I alla dessa artiklar kom rikssvenska experter till tals, från inrikesminister Karl Schlyter till Zeth Höglund.

66. "Yksinäisen miehen pölynimijä", *Kirjallisuuslehti* 1936/4 (145)

67. "Ruotsin kansan esimerkillinen toiminta ..." (Det svenska folkets förebildliga handlande ...) *Tulenkantajat* 1937/5 (5); "Mitä Skandinaviassa on tehty Espanjan puolesta." (Vad man i Skandinavien har gjort för Spanien) 1937/8 (7); Georg Branting, "Espanjan todellinen tilanne." (Spaniens verkliga situation) 1937/12 (1); G. R., "Ruotsin yleinen mielipide jatkuvasti Espanjan tasavallan puolella." (Sveriges allmänna opinion ständigt på den spanska republikens sida) 1938/10 (4)

som ärkebiskop Nathan Söderblom, togs som exempel på svensk tolerans och förnuft.⁶⁸

De kretsar som inte såg något värde i en nära kontakt med Sverige var oftast intresserade av Tysklands nationella projekt. Hitlers maktövertagande öppnade nya perspektiv. Den politiskt och socialt oroliga Weimarrepubliken byttes 1933 ut mot något som verkade som en auktoritär och stabil lösning. Att denna stabilisering skedde på demokratins och människovärdets bekostnad oroade endast dem som omedelbart kunde identifiera sig med nationalsocialisternas offer – socialisterna. Även om större delen av högerborgerligheten inte ruvade på planer att avskaffa demokratin i Finland, var dock synen på ett oroligt och pluralistiskt folkvälde mer negativ än på en nationalistisk enpartistat, vars existens kunde motiveras som en nödvändig övergångsfas i strävan efter den hett eftertraktade nationella enigheten.⁶⁹

I kontrast till ett sådant Tyskland verkade Småstats-Sverige snarare leva ut ”de nordiska folkens mardröm”.⁷⁰ Finlands folk var ungt och behövde förverkliga sig genom en storhetstanke. Den svenska kvietismen och den småborgerliga förnöjsamheten var bara en black om foten. Det gamla och vilande Sverige var dött för de mer radikala elementen i den finska borgerligheten, och dess nordiskhet misstänkliggjordes genom antydning om rasblandning.⁷¹ Den finska borgerligheten var dock inte enig i sin inställning. Utrikesminister Rafael Erich betonade 1939 att även Finland tillhörde världens småstater, och dessa staters gemensamma uppgift var av världshistorisk betydelse. Hans beskrivning av småfolkens karaktär låter som en sammanfattning av det idealiserade Sverige och visar hur detta motsvarade en självständig identitet för Finland som man önskade uppnå.

Små länders medborgare [...] är mer öppna, på sätt och vis friare och ofta sakligare i sin politiska kritik och kanske mer rättvisa än de stora folkens medlemmar. Utan att överdriva kan man också säga att instinkten för individualism är mer utvecklad i de förstnämnda och [...] att de] relativt har deltagit flitigare i berikandet av mänsklighetens kulturvärden och gemensamma bildningsarv än de stora folken.⁷²

68. ”Ruotsin kirjailijat tervehtivät Shvejkin puolustajia.” (Sveriges författare hälsar Švejk's försvarare) *Tulenkantajat* 1935/11 (4–5); ”Shvejki saa naurajat puolelleen.” (Švejk får skratarna på sin sida) 1935/12 (4); Armoton, ”Onko taidekirjallisuus ’jumalanpilkkää?’” (Är skönlitteratur hädelse?) 1935/8 (2)

69. Jaakko Forsman, ”Kansanvalta todellisuutena.” (Folkväldet i verkligheten) *Valvoja-Aika* 1938 (1–12). Den korporatistiska modellen (med en riksdag bestående av experter och representanter för olika yrkesgrupper i proportion till deras betydelse i samhället) rekommenderades i stället av L.G.v. Bonsdorff i ”Riksdag och sakkunskap.” *Finsk tidskrift* 1933/7–8 (60f.)

70. Spectator, ”Miten pitkälle ruotsalainen ymmärtää Suomea ja suomalaisia?” (Hur långt förstår en svensk Finland och finnarna?) *Valvoja-Aika* 1937 (383–384)

71. Karimo 1930 (49–50)

72. R[afael]. Erich, ”Suuret ja pienet kansat valtioiden välisissä suhteissa.” (Stora och små folk i mellanstatliga relationer) *Valvoja-Aika* 1939 (492–496)

Finland var ett litet land, men dess folk hade en stor historisk uppgift. Erich menade att det ensamt eller tillsammans med några andra små stater kunde visa världen vad även dessa små kunde åstadkomma, med kraft, självförtroende och fosterländsk beredskap. Det inofficiella stöd som Finland fick av Sverige under vinterkriget skulle bekräfta Erichs övertygelse. Sveriges officiella neutralitet kom att stärka högerens övertygelse att grannlandet inte skulle lägga två strån i kors för Finland i framtiden heller, och att Finland kunde finna nyttigare allierade på annat håll för att fullfölja sin uppgift som Västerlandets bålverk, den uppgift som gamla Sverige försummade.⁷³

Finlandssvenskar och rikssvenskar

En nationell identitet konstrueras inte i en individs privata fantasi utan kräver kollektiv bekräftelse, och kravet på bekräftelse sträcker sig över nationens gränser till den Andre. Det är upplysande att följa nationalismens ideologiska segertåg över världen under 1800-talet, ett sekel som präglades av revolutionerande transport- och kommunikationsteknologiska framsteg. Eriksen drar en intressant slutsats av sitt resonemang om etnicitet som föreställd gemenskap: ”två eller flera grupper, som betraktar sig själva som särpräglade, kan tendera att bli mer lika varandra och samtidigt alltmer upptagna av sin egen särprägel, om kontakten mellan grupperna ökar.”⁷⁴ Kommunikation och migration ökar risken för att gränser suddas ut och att fastslagna kategorier ifrågasätts. Detta skapar möjligheter till motstånd mot den rådande ordningen och ökar risken för individuell alienation ur gemenskapen. För att upprätthålla ordningen måste kategorierna ”vi” och ”de” befästas ytterligare. De blir till rigida stereotyper som inte kan eller får ifrågasättas.

Redan under 1880-talets språkstrid framställdes det som problematiskt att enskilda finländare med ”fel” åsikter spred sin version av inrikespolitiska konflikter i den rikssvenska pressen.⁷⁵ 1919 återvände man till temat i *Valvoja* litteraturspalt. En nyutkommen bok om Finland och den finska bildningen skulle förse en inhemsk och utländsk publik med objektiva fakta. Antologin var författad av flera finskspråkiga och finsksinnade forskare, som var och en inom sitt specialområde strävade efter att krossa myter – och anpassa fakta till nationalstatens behov. Syftet med boken var att bemöta den desinformation och affekterade ton som Finlands svenskar hade börjat driva sin sak med, i synnerhet i Sverige.⁷⁶ Detta problem var inte lätt att åtgärda, eftersom *Valvoja-Aika* fick anledning att återkomma till frågan även under 1930-talet.⁷⁷

73. Jussi Teljo, ”Asestariisutumiskonferenssin kynnyksellä.” (På tröskeln till nedrustningskonferensen) *Valvoja-Aika* 1932 (23–24); se även den pessimistiska förutsägelsen av R.F.v. Willebrand, ”Vid årsskiftet.” *Finsk tidskrift* 1925/1 (9)

74. Eriksen 1993 (28)

75. Zilliacus & Knif 1985 (349–350)

76. Y.H.T., ”Kirjallisuutta.” *Valvoja* 1919 (302)

77. Spectator, ”Ajankysymyksiä. Ruotsalaista polemiikka.” (Frågor i tiden. Svensk polemik) *Valvoja-Aika* 1937 (121)

Kontakten mellan rikssvenskar och finlandssvenskar förhindrade de sisträmndas assimilation in i den finska nationen. De anklagades då för lojalitet mot fel land – inte fäderneslandet, utan ”det gamla moderlandet”. Frändskapen med Sverige blev ett handikapp när det skulle efterlevas. Enligt studentaktivisten Arvi Korhonen var ”granngränsen” mellan Finland och Sverige mest påtaglig som en mental gräns mellan grupper och individer.⁷⁸ ”Jag har hört flera mycket seriösa svenskar påstå att de känner sig som i fiendeland om de råkar hamna i Finland”, hävdade han och lade skulden på den rikssvenska pressen och dess ”diktatoriska påbud”.⁷⁹

Med den svenska folkkaraktären kunde det knappast gå annorlunda. Den svenska nationalismen var ”1600-talets nationalstolthet och oförstånd gentemot nationalitetens värden”, alltså inte den andliga väckelse som 1800-talsnationalismen innebar för finnarna. Korhonen ansåg att en total brist på självkritik och empati kännetecknade den svenska ”folkkaraktären”, och hänvisade till Gustav Sundbärg, Sveriges egen expert på folklynnnet.⁸⁰ Korhonen ansåg att rikssvenskarnas missuppfattningar berodde på SFP:s ”mest fanatiska element”, som trugat på dem desinformation. De svenska tidningarna var endast ute efter profit med hjälp av sensationella rubriker, och minoritetens larmrapporter passade syftet. Medelstensson visste inget om Finland eller finlandssvenskarnas situation, utan förväxlade deras dialekter med det finska språket. Korhonen trodde inte att det var möjligt att påverka den rikssvenska opinionen genom saklig argumentation. Svensken var ömsom naiv och lättduperad, ömsom en beräknande politiker som tog ställning för sin part i konflikten oavsett om denna hade rätt eller inte.

Man har ju under årtionden, som sagt, vant sig vid att våra hemsvenskar skickar sina klagomål till Sveriges tidningar och därefter lägger dessa framför finnarnas näsor som sanningens sista ord, varpå det så framkallade ekot transporteras fram och tillbaka över Bottenviken så många gånger som möjligt.⁸¹

Korhonen påpekade att detta ledde till att den rikssvenska pressen tog egna initiativ och började lägga sig i även andra ”inrikespolitiska angelägenheter”. Skämttidningen *Garm* anspelade också på en ekoeffekt i en teckning från 1937 med rubriken ”Den stora ankparaden”.⁸² Enligt *Garms* satiriker Polycarpus var det finnarna som jämrade sig i onödan. Ju större finnarnas egen makt blev, desto mer klagade de, och när klagomålen väl hade överskridit nyhetströskeln i grannlandet, fick de bekräftelse som objektiv sanning, enligt ovannämnda mönster. Polycarpus uppmanade finnarna att ”tala sakligt och enkelt och sant” i stället, och satsa på fosterländskt samförstånd – en exakt kopia av Korhonen fram-

78. Korhonen hade just avgått från ordförandeskapet i Helsingfors Studentkår och representerade efterkrigsgenerationen bland nationaliststudenterna, för vilken det enligt Matti Klinge tedde sig ”synbarligen tacknämligt” att hålla igång en konflikt med Sverige. Klinge 1979 (131)

79. Arvi Korhonen, ”Naapuriraja”, *Valvoja-Aika* 1931 (265–266)

80. Arvi Korhonen, ”Naapuriraja”, *Valvoja-Aika* 1931 (281)

81. Arvi Korhonen, ”Naapuriraja.” *Valvoja-Aika* 1931 (276)

82. ”Den stora ankparaden eller dumma sagor över Bottenhavet.” *Garm* 1937/24 (1–2)

gångsrecept för finlandssvenskarna. Historikern Jarl Gallén, som tillhörde den antimarxistiska och demokratikritiska falangen av den svenskspråkiga kultureliten, uppvisade glädjande tecken på frändskap med rätt parti, fann Korhonen.⁸³ I kulturtidskriften *Fronten* ställde han historiskt förankrade krav på Sverige, vilket Korhonen parafraserade:

Finlands språkfråga är alltför komplicerad för att bli förstådd i Sverige, att Finlands svenskar och finnar är förenade av vapenbrödraskapens oskiljbara band, att solidaritet mot de sistnämnda tvingar [de förstnämnda] att förbjuda Sverige att lägga sig i vår språkfråga, och att Finlands svenskar aldrig kan förråda Finland för Sverige lika lite som de kan förråda sitt modersmål för finnarnas skull.

Gallén tog ställning för en frände framför en annan. Om sådana karlaord hade hörts oftare bland finlandssvenskarna i stället för oändligt gnäll, skrev Korhonen, skulle Finlands språkfråga ha kunnat lösas genom fridfull förhandling. Från båda håll hade det bara krävts lika mycket god vilja och enighetsanda. Då hade det inte heller kommit i fråga att trassla till grannrelationerna så till den grad att ”man i vissa fall kunde tro att Sveriges gränser sträcker sig ända till Helsingfors, i andra fall att Torne älv är Kinas mur, som man inte ens har lov att kika över från den östra sidan”. Både finnar och finlandssvenskar anklagade varandra för att störa grannsämjan med omanligt beteende, utan respekt för den viktigaste frändskapen – vapenbrödraskapet.

Rikssvensk inblandning i Finlands inrikespolitiska angelägenheter har hittills framställts som främst gällande Ålandsfrågan och språkstriden. En annan form av inblandning framkallade mer blandade reaktioner i Finland. Det rörde sig om rikssvenska jurister som uppmärksammade politiska rättsfall – i första hand Georg Branting, socialdemokratisk jurist, som engagerade sig både i frågan om de röda fångarnas behandling under 1920-talet. Redan 1923 hade Finlands regering enligt Branting vägrat inresetillstånd åt svenska advokater som ämnade bevittna målet mot Finlands Arbetarparti (STP) som anklagades för ”förberedelse till högförräderi”, det vill säga misstänktes för kontakter med SKP i Moskva.⁸⁴ Branting utsattes för olika former av förhinder och trakasserier under sina resor i Finland. En sarkastisk vers i *Kurikka* kommenterade Brantings äventyr i Åbo 1930:

”Västerländsk” kultur fick Branting uppleva,
Åboborna sotade ”civiliserat” ner honom.
Detta lär bli god reklam för fosterlandet,
lån och annat trevligt får Finland säkert på detta vis.⁸⁵

Ekonomiska argument var kanske realistiska, men de vägde inte lika tungt som moraliska argument i den borgerliga pressens ställningstagande mot Branting. *Kurikas* vers anspelar på Brantings uppseendeväckande rader i *Rättvisan* i

83. Sevänen (122)

84. Branting 1924 (7, 20–29)

85. Väinämöinen, ”Viikkolaulu.” (Veckovisan) *Kurikka* 1930/42 (2)

Finland, där han ifrågasatte om det finska rättsväsendet och samhället överhuvudtaget längre stod för ”västerländska” moralvärden.⁸⁶ En annan kommentar i *Kurikka* var en skämtteckning där Finlands utrikesminister Hjalmar Procopé på knä bad moder Svea om överseende med behandlingen av Branting. Som vinjett citerade *Kurikka* en ”officiell nyhetstext”:

Efter att ha fått veta om den upphetsning som hr Brantings ankomst orsakade, gav regeringen order åt myndigheterna att med alla till buds stående medel upprätthålla ordningen. Samtidigt anmärkte dock utrikesministeriet att hr Brantings närvaro var ägnad att väcka stort misshag i breda kretsar och därmed skada de goda relationerna mellan folken.⁸⁷

Finlands ofta kritiserade ”ofinska” utrikesminister fick falla på knä inför moder Svea och be om förlåtelse. ”Och så var fosterlandet åter räddat”, ironiserade *Kurikka*.

Georg Branting engagerade sig även i den så kallade Antikainen-affären 1934–1937. Fallet rörde den före detta rödgardisten och sovjetiske officeraren Toivo Antikainen, som hade fängslats under en hemlig resa i Finland 1934 och som 1935 anklagades för mordet på en finsk frivillig under stridigheterna i Olonets 1922. Breda kretsar bland högern tog tillfället i akt att kräva återinförande av dödsstraffet i fredstid, medan liberala och socialistiska kretsar vädjade till rätts-säkerheten. Erkki Vala drogs personligen in i ett parallellt rättsfall. Han hade översatt och publicerat ett urval artiklar ur utländska tidningar om Antikainen-affären, bland annat ur *Socialdemokraten* och *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*. Detta framkallade en stämning för brott mot uppviglingslagen. Till följd av detta publicerade Vala flera intervjuer med rikssvenska författare, journalister och andra offentliga personer som förklarade sig solidariska med *Tulenkantajat*. De rikssvenska kontakterna användes för att kritisera förhållandena i Finland, vilket myndigheterna var väl medvetna om. Ur *Tulenkantajat*-redaktionens val av rikssvenska intervjuobjekt och artikelförfattare kan man dels utläsa bredden på redaktionens kontaktnät, dels det stora behovet att legitimeras den egna ståndpunkten.⁸⁸ Det rikssvenska stödet garanterade inte att *Tulenkantajat* framstod som mer övertygande för alla; det avskräckte finska nationalister som utgick från att inget gott kunde komma från grannlandet.

Under 1920-talet hade de socialdemokratiska tidningarna bidragit till en bild av Sverige som en konservativ, kapitalisk monarki. Den kulturliberala vänsterns positiva bild var en ny idé. Som vi har sett i föregående kapitel, hade *Kurikka* en rad negativa bilder av svenskar under perioden 1918–1923. Ålandsfrågan tog de

86. Branting 1924 (9)

87. ”Suomen diplomatian voitto.” (Den finska diplomatins seger) *Kurikka* 1930/42 (1)

88. ”Oikeusjärjestyksen rajamailla.” (Från rättsordningens gränstrakter) *Tulenkantajat* 1935/18 (3); ”Sanat ja teot.” (Ord och handling) 1935/34 (1); ”Myöskin Branting epäsuosiossa.” (Även Branting i onåd) 1935/34 (1, 3); ”Rudling ja Branting.” 1935/34 (2); Georg Branting, ”Tervehdys Suomeen.” (Hälsning till Finland) 1935/40 (1); Per Meurling, ”Antikainen.” 1935/44 (7); Majava, ”Sananvapaus.” (Yttrandefrihet) 1936/18 (2)

socialdemokratiska tidningarna entydigt ställning till – ögruppen tillhörde Finland – men man tog tillfället i akt att kritisera den egna borgerlighetens hantering av frågan. Svenskarna var inte farliga för att de var ofinska. När det gällde kritik av den borgerliga högern kunde den kapitalistiska utsugaren lika gärna gestaltas av en finsk eller svensk gulaschbaron, och den militaristiska förtryckaren kunde lika gärna vara en finsk skyddskårsofficer som en svensk kronprins. Språkfrågan skildrades snarare som en bagatell. I en av det fåtal skämtteckningar som berör problemet vägrar en servitris i huvudstadsregionen att ta emot en beställning på finska.⁸⁹ I en annan teckning möter en borgerlig ”viking” en grupp arbetare vid landsvägen och anklagar dem på knagglig finska: ”Du visst vara socialist och folkförhetsare, du bära röd kravatt?” En arbetare flinlar och svarar: ”Du visst vara kommunist, du bära röd näsa!”⁹⁰

Jämförelsen mellan SFP och kommunisterna var frestande just 1929, då dessa partier fick exakt lika stor representation i riksdagen. ”Nu kan kommunisten och svensken [ruotsikko] ta varann i hand”, skrev *Kurikka*. Båda partier var högljudda i politiken och utstyrda i exotiska kostymer i den ledsagande vinjetten – svensken i frack, kommunisten i rysk blus och stövlar – men båda var endast ”småkusiner” i riksdagen.⁹¹ Svenskspråkiga personer som talade dålig finska användes ofta som *comic relief* i *Kurikka* – svensk brytning var i sig tillräckligt för att fungera som komisk poäng.⁹²

89. *Kurikka* 1922/36 (3)

90. *Kurikka* 1930/20 (5)

91. *Kurikka* 1929/30–31 (13)

92. ”Palokunta-aate olla jalo aate!” (Brandkårstanke vara ädel tanke!) *Kurikka* 1930/15 (5); ”Väärinkäsitys.” (Missförståndet) *Kurikka* 1933/1 (11)

I stället bekymrade man sig om den bild som borgare oberoende av modersmål spred till Sverige. *Suomen Sosialidemokraatti* lyfte i viss mån fram finlandsvensk kultur i allmänbildande syfte. Urvalet var medvetet folkligt för att visa att minoriteten inte var liktydig med klassfienden.⁹³ I flera kåserier i *Suomen Sosialidemokraatti* framförde Sasu Punanen att det svenska språket hade en alltför privilegierad position.⁹⁴ Han debatterade språkpolitik med den svensktalande socialdemokraten K.A. Fagerholm och försvarade en mer äktfinsk version av språklagen.⁹⁵ I stället för att kräva de svensktalandes förfinskning för nationens bästa, krävde han deras frivilliga underordning för arbetarrörelsens sak.

I Sasu Punanens kåserier var språkfrågan en klassfråga, men också en fråga om Finlands nationella identitet. Han protesterade bland annat mot användningen av orden "finländare" och "finländsk" i officiella publikationer, i första hand för att dessa ord, som för honom var "extrema svensktalande språkfanatikers" påfund, innebar separatism.⁹⁶ Han föredrog presidentkandidater med finska namn: Väinö Tanner, Risto Ryti – "hur mjukt smeker de inte det finska örat!"⁹⁷ Han gjorde sig lustig över *Hufvudstadsbladet*, som hade beklagat sig över att socialdemokraterna inte var trogna sina internationalistiska ideal, eftersom de ibland tenderade att stötta den finska sidan i språkstriden om frågan gällde tjänstemannakårens språk. "Nu börjar landets arbetare få svårt att veta hur de skall vara, när man ena dagen beskyller dem för att vara ofosterländska [...] och andra dagen [...] för att vara alltför – nationalistiska."⁹⁸ Sasu Punanen skrev själv om marxisternas fosterländskhet: "fastän det i oss finns mindre finskhet än i hurraroparna, och ingen iver alls, så är det som finns desto mer varaktigt".⁹⁹

Kurikka tog in svenskspråkiga insändare och redaktionen besvarade dem vänligt på finska, men man publicerade inga svenskspråkiga skämt, trots att läsare skickade in dem.¹⁰⁰ Sasu Punanen försäkrade sina läsare: "Det är ju uppenbart att när vi nu har ett sådant minoritetsfolk som den svenska befolkningen, kommer dess kultursträvanden inte att förtryckas här, åtminstone inte så länge vänstern är en sådan kraft i riksdagen som den nu är." Bakom välviljan dolde sig en övertygelse om att språkfrågan i sinom tid skulle lösas på "naturlig väg": "Med naturlagens kraft inträffar dock minoritetens tysta assimilation i majoriteten. Det

93. T. M-nen, "Kansamme kulttuuriaarteistoa." (Vårt folks kulturskatter) *SSD* 1925.03.02 (3–8)

94. Palmgren 1983 (258)

95. K.-A. Fagerholm, "Kielikysymys ja sosialidemokratia." (Språkfrågan och socialdemokratin) *SSD* 1933.01.24 (2); "Mitä Sasulle kuuluu" 1933.01.24 (1, 4); K.-A. Fagerholm, "Vieläkin muutamia sanoja kielikysymyksestämmä." (Några ord till om vår språkfråga) *SSD* 1933.01.26 (6); "Mitä Sasulle kuuluu." *SSD* 1933.01.26 (1f.)

96. Sasu Punanen, "Niitä näitä. Kielipoliittikkaa." (Om ditt och datt. Språkpolitik) *SSD* 1924.12.31 (5)

97. Sasu Punanen, "Mitä Sasulle kuuluu." *SSD* 1925.01.15 (1)

98. Sasu Punanen, "Mitä Sasulle kuuluu." *SSD* 1925.01.19 (1)

99. Sasu Punanen, "Mitä Sasulle kuuluu." *SSD* 1935.04.19 (3–4)

100. *Kurikka* 1928/48 (7)

är på sitt sätt tragiskt, men det kan ju inte hjälpas.”¹⁰¹ I *Suomen Sosialidemokraatti* förklarade Sasu Punanen i större detalj hur en sådan naturlig förfinskning av landet skulle kunna ske.¹⁰²

Endast arbetarna och de mindre bemedlade folklagren sprider det finska språkets herradöme i Finland. [...] Svenska kapitalister hjälper det finska språkets sak på det viset, att de även på den svenska språkfronten måste ta in finskspråkig arbetskraft till sina växande industri- och affärsanläggningar.

Finska folkskolor, finskspråkiga arbetartidningar, arbetarnas egna idrottsföreningar, klara klassgränser utåt mot skyddskåren och fast hand mot ”innästlade” kommunister skulle avgöra finskhetens sak ”enligt den naturliga ordningen”. Språkfrågan framställdes alltså i första hand som en praktisk fråga i den socialistiska pressen. Sasu Punanen kunde också kosta på sig att lovorda den gamla svenska överklassen jämfört med de framväxande äktfinnarna, de ”nykonverterade”, som han jämförde med den finska högborgerlighet som under förryskningstiden hellre försvarade sina egna ämbeten än landets autonomi.¹⁰³ Emedan majoriteten av folket antingen inte behärskade svenska eller hade någon användning för den, var dess särställning en anakronism. I andra hand var språkfrågan en ideologisk fråga. Svenskans opropotionerligt stora betydelse i utbildning och förvaltning skulle jämnas ut, men det betydde inte att finska skulle bli det enda tillåtna språket. Rättvisa var ledstjärnan, och därför kunde de flesta skribenter i frågan tänka sig att stötta finlandssvenskarna i egenskap av en utsatt minoritet, men inte om de utgav sig att vara en ledande grupp i samhället.¹⁰⁴

De finsksinnade nationalisternas och socialdemokraternas politik möttes i officersfrågan 1925. Redan under inbördeskriget hade slitningar uppkommit mellan den tyskinfluerade jägarrörelsen och Mannerheims krets av ryskutbildade officerare.¹⁰⁵ Socialdemokraterna tog snart ställning i frågan i syfte att splittra den borgerliga fronten. I riksdagen uttalade sig socialdemokraternas representanter Keto och Sventorzetski angående en statistik som angav att ”över 80% av överstelöjtnanterna var svenskspråkiga och nästan 60% av majorerna”.¹⁰⁶ Keto menade att även om sanningshalten i påståendet inte var helt oförvitlig, så fanns det trots allt ett problem. Förutom att arméns försvarsförmåga kunde bli lidande fanns det även en fara ”att en sådan officerskår blir till en stängd kast, som lever separat från manskapet och föraktar det som en lägre ras”. Detta var inga fantasier, försäkrade Keto, ty det hade arbetarna redan fått känna av under inbördeskriget, då ”svenska överklassen med en hästkur ville avlägsna socialistiska tendenser från den föraktade mongoliska

101. Sasu Punanen, ”Kurikoimista.” (Knölpåkande) *Kurikka* 1928/46 (2)

102. ”Mitä Sasulle kuuluu.” *SSD* 1924.12.18 (1)

103. ”Mitä Sasulle kuuluu.” *SSD* 1924.12.23 (1)

104. ”Niitä näitä. Kielipolitiikkaa.” *SSD* 1924.12.31 (5); ”Mitä Sasulle kuuluu.” *SSD* 1925.01.19 (1)

105. *Finland 1917–1920*. 3. 1995 (307–309)

106. ”Puolustuslaitosta koskeva välikysymys eduskunnassa.” (En interpellation om försvarsväsendet i riksdagen) *SSD* 1925.02.25 (3)

rasen”. Riksdagsman Sventorzetski försökte i sin tur blidka SFP genom att betona att vänstern inte var nationalistisk i språkfrågan. Däremot hade Socialdemokratiska partiet (SDP) och SFP gemensamma utrikespolitiska intressen och SFP:s östsvenska falang vore visare om den skulle orientera sig efter Sveriges frisinnade politik. Så länge SFP förblev ett högerparti skulle den omöjliggen vinna det rikssvenska folkets sympatier, menade Sventorzetski. De finska socialdemokraterna föredrog ett närmande till den rikssvenska svenskheten framför den inhemska.

Officersstriden handlade också om ett generationsskifte i armén. De ryskutbildade officererna med Mannerheim i spetsen, som redan under inbördeskriget hade råkat i konflikt med de tyskutbildade jägarna, tillhörde en äldre generation som de unga och ambitiösa jägarofficerarna såg blockera snabba karriärvägar. Frågan om officerernas modersmål var endast en aspekt som politikerna valde att fokusera på. På så vis blev de äldre officerarnas koppling till Ryssland mindre väsentlig i debatten. I *Garms* bilder och texter framträder dock, förutom skillnaden mellan svenskt och finskt krigarlynne, även klassaspekten som väsentlig.¹⁰⁷

Den svenske krigaren framställdes idealiserad, rakryggad och atletisk, till skillnad från *Kurikkas* nidbilder på rikssvenskarna i förra kapitlet. Både historiska gestalter och samtida anonyma landstormsmän och svenskbrigadister fick samma vördnadsfulla behandling. I stället var det de finska militärerna som framställdes som klumpiga och oattraktiva bredvid den heroiskt poserande Karl XII. I en av *Garms* teckningar om officersstriden presenteras ”den militära utvecklingen enligt Darwin”. Efter hjältar som Simson, Rikard Lejonhjärta och Karl XII möter vi den kraschlandade sergeant Pöllönen (*pöllö*=stolle) som sitter på vraket av det nya finländska flygförsvarets stolthet, ett propellerplan med hakkorseblem.¹⁰⁸ I en annan teckning från samma period strålar svenska hjältar från olika tider samman likt änglar ovan molnen, symboliskt höjda över all kritik, vilket även den ackompanjerande dikten betonar. Bland figurerna tronar Döbeln, Mannerheim, Gustav II Adolf och andra hjältar.

Sepia räknar upp alla hjältedåd och krig som svenska krigare deltagit i genom tiderna, inklusive varingarna i Rus och Bysans, och Finlands svenska officerare i ”arvfjordens armé” – där ingen ”ansågs mindre sveklig än just de / om vilkas ’sveklighet’ vår finnpres vrenskar”. Många svensktalande adelsfamiljers goda kontakter med Ryssland var ideologiskt problematiska för tysksinnade nationalisterna. Därför framhävde Sepia att svenskarnas viktigaste insats skedde i Finlands ”stora frihetsfejd”. En svensk officer ”det röda väldet välte”, men tacken för svenskarnas historiska varingstrohet är finnarnas tjut:

En ”svensk officer” [sic!] är icke fosterländsk,
han farlig är för härens finska anda,
han farlig är, ty han är svensk
han driva kan förrädisk propaganda!

107. ”Läktar Jakob och Wirkkunen hylla de svenska officerarna.” *Garm* 1925/6 (1); *Garm* 1926/13 (6)

108. Sven Nyström, ”Den militära utvecklingen och Darwin.” *Garm* 1925/7 (7);

LÄKTAR JAKOB OCH WIRKKUNEN HYLLA DE SVENSKA OFFICERARNA.
(Se verser på följande sida)

Det äktsfinska "tjuter" mot de svenska officererna kastar inte bara skam över Finland utan hotar också dess framtida säkerhet.¹⁰⁹

I teckningarna som angick officersstriden gjordes ingen skillnad mellan finlandssvenskar och rikssvenskar i *Garm*, inte heller i verserna. De ingick alla i samma heroiska gemenskap, ett nationellt svenskt brödraskap som stod enat genom historien för samma ideal och värderingar. Finnarna hade ingen plats i den här gemenskapen – ännu hade de i varje fall inte gjort sig förtjänta av den. En finne som kritiserade det grundläggande svenska idealet – vad Sepia kallade "väringstrohet" – var ingen frände längre. Förutsättningen var identifikation med det gemensamma svenska. *Garm* drev med finsk(nationalistisk) paranoia angående eventuella svenska konspirationer mot Finlands självständighet – självklart kunde det ädla Sverige inte hota det otacksamma Finland.¹¹⁰

Sverige och det gemensamma svenska försvarades mot attacker "utifrån" – men Sverige kom inte lika lätt undan. När Sverige inte levde upp till sina "egna" svenska ideal måste någon ingripa. Sepia fick ofta anledning att angripa svensk utrikes- och försvarspolitik. Hans verser på sidan 2 ledsagades nästan alltid av en passande teckning på *Garms* omslag. Kritiken av Sverige framfördes alltså på väl synlig plats i tidningen och attraherade förmodligen också lösnummerköpare.

När det stod klart att Sveriges riksdag 3 maj 1924 erkände Sovjetunionen, inledes nästa *Garm* med en dikt under mottot "även du, min Brutus!"¹¹¹ Omslaget

109. Sepia, "Svenska officerare. Till svensketens hetsjägare både inom och utom Finlands armé." *Garm* 1924/22 (1–2)

110. "När Sverige misslyckades" *Garm* 1925/6

111. "De jure" *Garm* 1924/7 (1–2)

pryddes av en bild på moder Svea hovnigande inför Trotskij, som intagit tsarttronen. På bror Sovjets tjuvgodsmarknad salufördes den ryska örnens lik, luftslott av sovjetiska stockar, tsarrubiner och andra skatter som Svea drömde om: ”guld i höga travar /av ryska jordens malm och gröna trä”. En revansch för Poltava – i ”monopol på skinn och människoben”.

”För djärvt ej flyga dina krämardrömmar, / så länge dina kronors flöde strömmar.”
Moder Svea möter Trotskij.

Det var ingen slump att tecknaren valde just Trotskij som representant för Sovjetunionen. Sepia sammanlänkade nästan utan undantag Sveriges osvenskhet med ”judebolsjevismen”, en antisemitisk stereotyp som han även annars hade ett gott öga till. I samband med bolsjevikernas ockupation av Georgien samt påföljande utrensningar av georgiska nationalister producerade han följande verser tillägnade Nationernas förbund.

När Georgiens folk, en ädel arisk blomma,
torterat av semiten och kalmucken,
bad om din hjälp med sista själasucken,
då teg du still, då satt du flat,
ett Branting-sällskap, ja, en kollektiv kastrat¹¹²

NF:s passivitet jämfördes med Sveriges neutralitet under Finlands inbördeskrig. I fokus för den mest hätska satiren stod förstas de svenska socialdemokraterna.¹¹³

Väl är vårt Tasavalta¹¹⁴ än
mot Sverge blott en kvanting.
väl ha vi ej vid styret män
som frihetskämpen Branting.

112. ”Nationernas Förbund.” *Garm* 1924/20 (1–2)

113. ”Förfäras ej, du stora hop!” *Garm* 1924/19 (2)

114. *tasavalta* = republik

PER ALBIN LEKER
ELLER
SVERIGES ANDRA POLTAVA

Men ”i brandröd blomning” skulle Finland väl också stå snart, om socialdemokraterna fick sin vilja fram, hotade Sepia. Hård kritik riktades också mot Sveriges stora nedrustning av försvaret 1925.¹¹⁵ Sepia beskriver ”den röda Juggernauts” framfart över Sveas återigen flata hjältar. Bolsjevikernas vapen är nämligen ”pacifism och humanism”. Svenskarna tvingas på knä, inte för att de saknar mod, utan på grund av överdrivna besparingar och naivitet. Per Albin Hansson, år 1925 försvarsminister för tredje gången i sin karriär, bar skulden för Sveriges ”fredsmisär”. Signe Hammarsten-Jansson (Ham) tecknade Hansson som ett litet barn med vissa destruktiva sidor. Buspojken med de tomma blå ögonen hade slagit sönder alla sina fina krigsleksaker. Ham var själv född i Sverige, men man kan bara spekulera över om hennes avsikt var att mildra Sepias etterdrypande verser eller tillföra sin egen, mer varmhjärtade kritik av det forna hemlandet. Trotskij, som lurar i bakgrunden, ser i alla fall inte särskilt farlig ut.

Knappt ett år senare markerade ”Folk, som ärft hjältars land” åter skillnaden mellan äkta svenskar (fortidens hjältar) och nya rikssvenskar (försvarsminister Per Albin Hansson och statsminister Carl-Gustaf Ekman). Hams Per Albin såg lika glad och snäll ut som förut, men den här gången var han en flitig pojke som sopade vägen fri för en marscherande trupp vid horisonten. Det folk som ärvt hjältars land var av annat skrot och korn.

Sepia framställde de svenska politikerna som besatta av pengar, men denna gång även programmatiskt inriktade på att förstöra sin egen nation inifrån. Ekman och Hansson hade gjort sitt för att ”till marken slå / flaggan den gul [sic] och blå”. Det som tidigare framställts som flathet och omanlig passivitet var nu aktiv politik förd av Sveriges kommunister och socialdemokrater i bästa sämja. Den svenska nedrustningen skedde visserligen utan bistånd av Sovjetunionen, men ”demokratismens kross” sköttes nu av socialdemokraterna själva.

115. ”Per Albin leker – eller Sveriges andra Poltava” *Garm* 1925/11 (1–2)

Folk, som ärft hjältars land.

Därför – blott tålmod –
snart där vårt Svea stod,
världen notera skall:
*Rådssvensk Sovjetvasall!*¹¹⁶

Det ”röda” Sverige var en försvarspolitisk skräckvision för högern. AKS-tidningen *Suomen Heimo* avspeglade äktfinnarnas värsta farhågor under rubriken ”Sverige kommer att ställa sig på Finlands fienders sida”.¹¹⁷ Sveriges nya situation efter Finlands självständighet hade en gång för alla stadgat ”magen som den svenska partipolitikens gud”. Skyldig till detta var ”vänstern i Sverige”, som sades misstro den finländska ”bödelstaten” och som omfattade det socialdemokratiska partiet men även de borgerliga liberalerna, bondeförbundet och handels- och industrikretsarna. På detta sätt lyckades *Suomen Heimo* dra likhetstecken mellan förespråkare för neutralitetspolitik, socialister och Finlands fiender.

Marxismen, företrädd av socialdemokratin, gick enligt historikern Jaakko Forsman stick i stäv mot nordbornas nationalkaraktär. Socialismen hotade även Skandinavien med diktatur, och fackföreningsrörelsen förföljde alla oliktankande. I självaste det gamla och fria Sverige ”har länge härskat fullständig terror på detta område [...] en försmak på vad vi kan förvänta oss om socialisterna lyckas inta en ledande position i hela samhället”. Det största hotet mot demokratin i Norden är inte de ”små, obetydliga fascistgrupperna, utan just folkväldets basunerare”, och

116. ”Folk, som ärft hjältars land.” *Garm* 1926/8 (1–2)

117. ”Eri aloilta. ’Suomenmaalaisen’ Norden-yhdistyksen ...” (Varia. Den ”finländska” Föreningen Norden) *Suomen Heimo* 1925/11–12 (172–174)

den som ännu visste vad äkta frihet var kunde inte annat än följa utvecklingen med oro, varnade Forsman. Det skulle bli intressant att se om det marxistiska programmet eller det medfödda nordiska förnuftet avgick med segern, grubblade han 1938.¹¹⁸

Forsmans egen vision av demokratin var bokstavligen talat en aristokrati. De bäst lämpade skall leda massorna, annars tappar folket förtroendet för frihetens idé. Det enda alternativet är diktatur. Forsmans ytterligt pessimistiska syn på folket, uppdelat i fåraktiga massor och enskilda begåvade individer som höjer sig över mediokra och opportunistiska småledare, var inte unik i sin samtid, men hans negativa syn på Sverige och de andra skandinaviska länderna är specifikt finsk. Om marxismen (och oberoende av Sveriges fungerande marknadsekonomi var det detta han såg) lyckades slå rot på båda sidor om Finland var Finland omgivet av fiender – ty den mest pålitliga definitionen av marxism för den konservativa borgaren var en nationens fiende. Det var i kamp mot denna eviga och hett efterlängtnade fiende som den finska nationen hade fått sin frälsande händelse, frihetskriget. Utan denna fiende skulle den finska nationens segrar förringas till det passiva motståndet mot tsartidens förryskning och rösträttsreformen.

Protesterna mot ”röda” tendenser i Sverige fortsatte även på 1930-talet, ofta som reaktioner på svenska kontakter med Sovjetunionen, men även efter riks-svenska stödkampanjer för Carl von Ossietzky eller den republikanska sidan i spanska inbördeskriget.¹¹⁹ Stereotypen om ”det marxistiska Sverige” plockades upp av *Suomen Sosialidemokraatti* och vändes till Sveriges fördel mot slutet av 1930-talet, i takt med att SDP fick en fast position i rödmylleregeringen och socialdemokraterna började kunna ställa krav på att förverkliga sitt eget partiprogram.¹²⁰ Om ett land, som Finlands egen jordbruksminister kallade marxistiskt eftersom det tillät en mer inflytelserik fackföreningsrörelse, ändå kunde livnära sin befolkning dubbelt så effektivt som Finland, var en marxistisk linje kanske inte så dålig ändå, skrev Sasu Punanen.¹²¹ Stereotypen var relativt ny i den finska vänsterpressen. Som det tidiga 1920-talets *Kurikka* visade i samband med inbördeskrigets efterspel, var den svenske kapitalisten ingen främmande figur för SDP:s press, men bilden blev mer ambivalent när de svenska socialdemokraterna verkade få större genomslag för sin politik. Det rika Sverige fortsatte dock att vara marknadsekonomiskt präglad. Så sent som 1932 anklagade en rubrik i *Suomen*

118. Jaakko Forsman, ”Kansanvalta todellisuutena.” (Folkvälde som verklighet) *Valvoja-Aika* 1938 (11–12)

119. ”För gävligt!” *Garm* 1935/10 (1–2); ”Röda fredsduvor.” *Garm* 1936/4 (1–2); ”Upp genom luften.” *Garm* 1936/6 (1–2); ”Svea och Per Albin eller vägen utför.” *Garm* 1936/19 (16); ”Hjälp Spaniens kämpande folk – eller Pär Lagerqvist [sic] som röd toreador.” *Garm* 1936/22 (1)

120. ”Marxilainen Ruotsi.” *SSD* 1936.3.16 (2); R.R.-e, ”Näköalojen lohduttomuus.” *SSD* 1938.11.3 (3)

121. ”Mitä Sasulle kuuluu.” *SSD* 1938.10.18 (3)

Sosialidemokraatti Svenska Akademien för att vilja ”göra en kapitalist av Upton Sinclair”, som hade tilldelats Nobelpriset i litteratur.¹²²

Trots alla samhälleliga förändringar var det tidiga 1920-talets monarkistiska Sverige länge dominerande i bildspråket. *Garm* mindes gärna fornstora dar och hyllade svenska statsbesök på lämpligt sätt. Prins Eugen fick ett hyllningsporträtt på omslaget, omgiven av sina målningar.¹²³ Gustav V:s besök i augusti 1925 togs som förevändning för att driva med finsksinnade politiker som Santeri Ivalo, Santeri Alkio och N.E. Setälä, som avbildades som mottagningskommitté i den nybildade föreningen ”Östsvenska Vikingen”. Kungen hälsade i sin tur med äktsvensk brytning: ”*Tärve Suomi*”. Under kungabesöket kritiserade den finsksinnade studenttidningen *Ylioppilaslehti* det officiella Finland, i synnerhet dess officiellt finsksinnade element, för överdriven entusiasm och undersätlighet under den kungliga visiten.¹²⁴ Den yngre generationen av nationalistiska studenter förstod inte vad denna plötsliga vurm för Sverige skulle tjäna till. Vad Finland behövde var militärt stöd, och det hade Sverige med all önskvärd tydlighet visat att det inte tänkte ställa upp med, även om den rikssvenska pressen fortsatte att uttrycka många bestämda åsikter om Finlands in- och utrikespolitiska frågor. ”Vad vi på sin höjd kan vänta oss därifrån i vår ödesstund är en deklaration om att Sverige tycker jävligt synd om oss.”¹²⁵

De yngre äktfinnarna hade inte tagit med i beräkningen att stora delar av den finsksinnade borgerligheten hade förespråkat monarkin som statsform år 1918. Oavsett hur pacifistiskt och socialistiskt Sverige var hade dess statsform ännu något av ett romantiskt skimmer över sig. Sommaren 1924 förärade den svenska flottan Helsingfors ett vänskapligt besök. På *Garms* sidor uppmanades Helsingfors att hälsa ”dem av svenska vatten”.¹²⁶ Hyllningsdikterna var uppmaningar till att förlåta gamla oförrätter och enas kring det gemensamma arvet.¹²⁷ Bertel Gripenberg påminde i sin hälsningsdikt till Gustav V: ”Den kungakrona som han bär / var även vår i tiden.”¹²⁸

På *Garms* sidor framträdde en skillnad mellan svenskt och ”svenskt”. En svenskhet var ursprunglig, äkta och gemensam för alla som kallade sig svenskar. De som inte passade in i denna anda var inga äkta svenska män – de var ”röda terrorister”, ”flata kastrater”, ”förjudade”. De ursprungliga svenskarna, det var de som ännu förstod att värda väringstrohet och kultur, de som hyllade monarkin och inte lät sig fångas av krämardrömmar eller demagogiska floskler om pacifism och humanism.

122. ”Upton Sinclair tahdotaan tehdä kapitalistiksi.” SSD 1932.10.23 (1)

123. ”Välkommen prins Eugen!” *Garm* 1925/7 (1)

124. Klinge 1979 (118–120)

125. Vilho Honkanen i *Ylioppilaslehti* 1925; ett förslag till försvarsförbund mellan länderna hade förkastats av Sverige 1923. Klinge 1979 (120–121)

126. ”Blågult!” *Garm* 1924/14 (1–2)

127. ”Det artiga moderlandet.” *Garm* 1924/14 (4)

128. ”Hans Majestät anländer”, ”Sveakungen.” *Garm* 1925/16 (1–2, 3)

Fattig fan i paradiset

I en studie av två grannländer går det inte att undvika frågan vilket effekt ömsesidiga besök hade på relationerna. Påverkades stereotyperna av direkta kontakter, eller förblev de oföränderliga? Källmaterialet kan bara ge ett intryck av den offentliga bilden, den som resenärer och gäster valde att ge till finländska medier. Det är alltså fortfarande fråga om samma typ av stereotyper riktade till läsarna i Finland. Det är dock en något annorlunda bild av Sverige som tonar fram i reseberättelserna – en litet mer positiv, till och med skönmålad.

Under 1920-talet var kulturkontakterna över Östersjön svaga – i alla fall enligt det kulturella avantgardet i båda länder. Paradoxalt nog var tiden rik på ömsesidiga besök och föreningskontakter. Enbart i *Elanto* rapporterades det om grannbesök så gott som årligen.¹²⁹ För att knyta tätare kontakter till grannlandet organiserade olika föreningar i Sverige och Finland evenemang i båda länderna, som baserade sig på ömsesidigt utbyte. 1924 grundades Föreningen Norden, som de tongivande äktfinska student- och akademikerföreningarna intog en mycket negativ hållning till. *Suomen Heimo* tolkade föreningen som ytterligare ett försök att försvenska Finland, och varnade för Sveriges skadliga inflytande i det planerade försvarssamarbetet – speciellt för dess ”försvars-nihilistiska Rysslandpolitik”.¹³⁰ Statsminister Hjalmar Branting kallades för mannen ”vars historiska uppgift i verkligheten är att förstöra Sveriges försvarskapacitet”. Samarbetet med Sverige skulle kräva enorma eftergifter av Finland, bland annat

fridlysning av landsförrädare finansierade av Ryssland, samarbete med Sverige i utrikespolitiken (bland annat i NF!), övergivande av ’militaristiskt’ tankesätt och alla allianser och överenskommelser på annat håll, samt ett allmänt tillägnande av den s.k. fredspolitik som är karakteristisk för Sveriges utrikespolitik.

Den anonyme skribenten vände sina förhoppningar till finnarnas nationella instinkter, som han hoppades var tillräckligt friska för att vakna och upptäcka de faror som doldes i ”den konstgjorda berusning [...] som erbjuds av denna storartat organiserade skandinaviska bluff”.

Föreningen organiserade dock till en början bara en Finlandsvecka i Stockholm och Uppsala 1925 och en Sverigevecka i Helsingfors 1926.¹³¹ Evenemangen var populära, men kulturutbytena förblev torftiga. *Helsingin Sanomats* berömde litteraturkritiker Lauri Viljanen beklagade sig mot slutet av decenniet: ”Vi har under detta årtionde fått bevittna skandinavismens död, trots alla kongresser och

129. 1920 (”Ulkomaalaisia osuuskauppamiehiä Elantoa katsomassa.” nr 3–4), 1921 (”Pilakuvia Ruotsin matkalta.” nr 23–24), 1923 (”Elanto ulkomailla”, ”Tukholma”, ”Göteborg.” nr 14–15), 1924 (”Terveisiä Tukholmasta!” nr 11), 1925 (”Naapureilta oppimassa.” nr 16), 1926 (”Osuustoimintaliiton vuosikongressissa ...” nr 13), 1927 (”Opintomatka”, ”Kansainvälinen osuustoimintakongressi.” nr 16; ”Göteborgissa.” nr 19), 1928 (”Tukholman matkalta.” nr 14)

130. ”Puheita pidetty.” (Hällna tal) *Suomen Heimo* 1925/4 (51)

131. Klinge 1979 (119)

artigheter. Skandinavismens död för Finlands del.”¹³² Varför gav de täta besöken inget resultat? Intresset hos den yngre generationen var svagt – den svenska litteraturen uppfattades inte som tillräckligt modern, på grund av de konservativa finlandssvenskarnas inflytande över kontakterna. Erkki Vala skrev 1929:

I själva verket kommer svenska språket snart inte vara nödvändigt för någon annan än våra historiker [...] Huvudsaken är att finnarna snabbt befriar sig från den konservativa mentaliteten hos våra svenskars ledande element och börjar skapa en modern civiliserad stat.¹³³

Vala såg inte någon nytta med att lära sig svenska för Sveriges skull; Sverige nämns inte ens i texten. Ointresset var dock ömsesidigt. Den unga författargeneration som samlades i gruppen *Tulenkantajat* – individerna, ”fackelbärarna”, bör betraktas separat från tidskriften med samma namn – var så gott som okända i Sverige under 1920-talet. Erkki Vala skrev privat till Sven Stolpe i helt andra ordalag:

Det är i själva verket en aning idiotiskt att två sådana grannfolk som Sveriges och Finlands folk är så ousägligt främmande för varandra, särskilt under denna tid, då Norden och Baltikum genom samarbete verkligen skulle kunna utträta något för Europas gemensamma bästa.¹³⁴

När Sven Stolpe själv besökte *Tulenkantajats* redaktion 1929 fick han ta emot sin beskärda del av de unga finska intellektuellas, bland andra Hagar Olssons, offentliga uppfattningar om Sverige: ”Sverige är senilt!” – ”Sverige har ju ingen kultur!” Bara ett år senare började inställningen ändras.¹³⁵ Hagar Olsson skrev från Stockholm till *Tulenkantajat* 1930 och berömde entusiastiskt den svenska modernismen inom teater, arkitektur, litteratur och livsstil. Kretsen kring den tidiga *Tulenkantajat* gjorde tvära kast i sina attityder till Sverige och det svenska. Man längtade efter svensk litteratur och svensk inspiration, inte i första hand för att den var svensk utan för att den representerade ideal som tycktes svåra att uppnå i Finland. Den rikssvenska kulturproduktionen och samhällspolitiken stod för det moderna, det som det unga och självständiga Finland borde känna som sitt eget.

Rubriken till detta kapitel härrör från filosofen och universitetsläraren Rolf Lagerborgs besök i Sverige 1931, som till följd av några intervjuer i rikssvensk press utlöste en våg av protester och demonstrationer bland den finsksinnade studentungdomen. Lagerborg hade skämtsamt bannat de svenska journalisterna för att de påminde honom om att han blott var på besök i Sverige, där Lagerborg kände sig som ”fattig fan i paradiset”. Han kritiserade även äktfinskheten och

132. Saarenheimo 1990 (144)

133. Erkki Vala, ”Taidetta ja kansainvälisyttä.” (Konst och internationalism) *Tulenkantajat* 1929/12 (188)

134. Saarenheimo 1990 (144–145) citat (146)

135. Sven Stolpe, ”På nattgrogg med det unga Finland.” *Våra nöjen* 1929:40 (24–25). Artikelns rubrik väckte en smärre skandal i Finland, eftersom förbudslagen ännu var i kraft. Saarenheimo 1990 (146)

Lapporörelsen i intervjuerna, i ett skämtsamt ironiskt tonfall som tolkades som mer provocerande än vad han ordagrant hade sagt. Till följd av en längre konflikt om de svenskspråkiga lärarnas ställning organiserade de äktfinska studenterna en petition som tillintetgjorde Lagerborgs professorstillsättning. De medel som riksdagen hade avsatt till professuren drogs in av president P.E. Svinhufvud.¹³⁶ Lagerborg fortsatte sin karriär vid Åbo Akademi och ansåg själv att presidenten hade vikt sig för Lappoandan. Fallet Lagerborg visar att frågan om svenskhet och finskhet kunde få konkreta effekter på människors liv. Det faktum att Lagerborg hade uttalat sig negativt om Finland i Sverige räckte för att utlösa en pyrande protest mot onationellt sinnade lärare och professorer.

Lagerborg var en tidig kulturradikal som kallade Snellman för ”en olycka” och provokativt förespråkade individens frihet som samhällsutvecklingens enda mål.¹³⁷ Tidigt i livet odlade han en romantisk bild av Sverige, och han var starkt påverkad av det sena 1800-talets kosmopolitiska kultursvenskhet, som gick hand i hand med tidiga liberala strömningar bland svenskspråkiga intellektuella i Finland.¹³⁸

Arvi Korhonen hoppades att en ”lagerborgiansk uppfattning” bland Finlands svenskar inte var förhärskande, ”enligt vilken Finlands svenscars högsta lycka är att få leva och dö för Sverige och som tycker att det är spirituellt skämtsamt att säga att att komma till Sverige från Finland är som att få umgås med bättre folk bortom gråt och tandagnisslan”.¹³⁹ Det fanns dock också de som försvarade Lagerborg.¹⁴⁰ Studenternas självsjäldiga och rebelliska uppträdande sågs som ett större hot mot samhällsordningen än hans oöverlagda uttalanden. Sasu Punanen var en av de få som fann hans satir berättigad.¹⁴¹ Den ”röde äktfinnen” var visserligen anhängare av universitetets förfinskning, men det skulle inte ske med så barbariska medel som visselkonserter och äggkastning, och framför allt inte när Lagerborg hade rätt i sin kritik av det äktfinska Finland.¹⁴²

Den som inte var genuint finsk hade inget talrum i en finsk debatt. Lagerborg kunde inte ses som frände, han var uppenbarligen ingen främling – alltså måste han fördrivas ur gemenskapen. De äktfinska studenterna uppmanade Lagerborg att lämna Finland – han hade förbrukat sin rätt till sitt hemland genom att ifrågasätta det inför en främmande publik. Lagerborg sade sig uppleva en värme och tolerans i Sverige som han använde som polemisk kontrast mot situationen

136. Stenius 1964; Lagerborg 1946 (283–284)

137. Jalava 2005 (14–15)

138. Jalava 2005 (236–240)

139. Arvi Korhonen, ”Naapuriraja.” *Valvoja-Aika* 1931 (276–277)

140. R. A. Wrede, ”Politisk återblick vid årsskiftet.” *Finska tidskrift* 1932/1 (25)

141. ”Mitä Sasulle kuuluu.” *SSD* 1931.02.28 (1); för fler inlägg i samma anda av andra skribenter, se H.R., ”Minä häpeän”. Tri Lagerborgin asiassa.” (”Jag skäms”. Till fallet dr Lagerborg) *SSD* 1931.02.20 (4); Silmä, ”Lagerborgin asiasta sana.” (Ett ord om fallet Lagerborg) *SSD* 1931.03.01 (13); ”Yliopiston opettajatkan eivät enää täytä isänmaallisuuden patenttimittaa.” (Inte ens universitetslärarna uppfyller längre fosterländskhetens patentmätt) *SSD* 1931.03.05 (1)

142. ”Mitä Sasulle kuuluu.” *SSD* 1931.02.27 (2)

därhemma. Trots att han blev angripen för dessa uttalanden var de i sina grunddrag inte avvikande från finska reseskildringar från Sverige. Den enda skillnaden var att Lagerborg hade talat till rikssvensk press så som man vanligen talade i sitt hemland, till sin egen partipress. Detta kapitel kommer att närmare granska hur några finländare skildrade sina vistelser i Sverige, alla utom en i dagstidningar eller tidskrifter.

Föreningen Norden organiserade Finlandsveckan i Stockholm 1925. Bertel Gripenberg roade sig kungligt vid denna "societetsfest".¹⁴³ De svenska prinsarnas älskvärda och otvungna sätt samt deras anor och titlar imponerade på den gamle monarkisten, men också vissa generalers rent fysiska gestalt som "endast ett mycket högt kultiverat folk kan frambringa". Medan militärerna omedelbart väckte frihetskrigsveteranen Gripenbergs sympatier blev han positivt överraskad av statsminister Sandler, som visade "världsmannamässig ledighet" och förmåga till älskvärt småprat efter galamiddagen på Stadshuset, trots att han var socialdemokrat.

Dessa möten fick Gripenberg att reflektera över i hur hög grad rikssvensken i det yttre skilde sig från hans egna landsmän, "kärva och hårda män från en fattig och evigt stridande gränsmark". Rikssvenskarna uppträdde öppet, förbindligt, förfinat och människovänligt – dessutom stod de ofta högt över de något kortväxta finländarna. Förutom "kraft" var "värme", "manlighet" och "ljus" återkommande särdrag för de rikssvenskar han mötte. Bland alla dessa fascinerande kulturmänniskor fann han älskvärdhet, renässanstyper och porträttlikhet med "tjusarkonungen själv". Gripenbergs avsikt var knappast att skriva något mer än en vänlig hälsning och en hyllning till Finlandsveckans sympatisörer i Sverige, men artikeln var även en hyllning till Sverige i Finland, en uppmaning till den finländska läsekretsen att se på Sverige och dess svenskar med Gripenbergs hänfödda blick och känna att "gamla och kära band åter blivit fastare och kärare".

För de kultursvenska läsarna av *Finsk tidskrift* var även rikssvenskheten "kött af vårt kött och blod af vårt blod".¹⁴⁴ Det krävdes för att upprätthålla en svensk identitet i Finland utöver det lokalpatriotiska planet. Gripenberg kunde trösta eventuella tvivlare med att Sveriges ledande socialdemokrater också tillhörde denna storsvenska gemenskap och kunde räknas som fränder med gott samvete. Finlands socialdemokrater räknades inte lika ovillkorligt som finnar. De var tvungna att bevisa att de var värdiga att tillhöra den finska nationen utan att överge sin politiska särprägel. De borgerliga partierna kunde inte förneka att socialdemokraterna fick stöd av en ansevärd del av det finska folket, men enbart detta faktum kunde inte garantera dem tillhörighet i finskheten. Äktfinska socialdemokrater fick därför kompromissa med sina språkpolitiska ståndpunkter. De tjänade inget på en nationell fiendebild – deras mest oförsonliga fiender utnyttjade samma fiendebilder mot dem.

143. Bertel Gripenberg, "Kända namn i Sverige. Ett eftermäle till Finlandsveckan." *Finsk tidskrift* 1925/4 (244–249)

144. Gunnar Landtman, "'Världsåldrarna' och diskussionen om sociologiens grundproblem." *Finsk tidskrift* 1920/4 (324)

Medan 1920-talets Sverige i den socialdemokratiska pressen ännu var ett borgerligt-liberalt grannland bland andra, blev det tidiga 1930-talets Sverige en uppmuntrande om än svåruppnåelig förebild. *Suomen Sosialidemokraatti* rapporterade hur finska arbetarstudenter som hade besökt Sverige blev intervjuade av svenska journalister om proletariatets inställning till språkfrågan i Finland.¹⁴⁵ Svaret blev, enligt *Suomen Sosialidemokraatti*: ”Finlands arbetare är inte intresserade.” Studenterna fann det självklart att alla nationaliteter skulle ha rätt till undervisning på sitt eget språk. *Suomen Sosialidemokraatti* betraktade detta uttalande som sunt och opåverkat av borgerlig agitation. Arbetarklassen hade visat att de nationalistiska herrarna inte hade klart för sig vad arbetarna verkligen ansåg. De unga arbetarna strävade snarare efter att vidga sina vyer genom att lära sig språk, till exempel just svenska, och prioriterade andra, mer angelägna reformfrågor. Besök i Sverige fungerade som ”internationalism i praktiken”. Sverige var inte intressant på grund av någon nationell ödesgemenskap, utan för att arbetarrörelsens behov var lika i båda länder.

1933 berömdes Mikko Erich grannlandet för den socialdemokratiska partipressen: Sverige hade mer än någon annan stat ”förblivit fri från den inre sedliga förgiftning, som tyvärr hade spridit ut sig nästan överallt” efter världskriget. Finlands symptom på förgiftning var den självutnämnda folkrörelsen, Lapporörelsen och dess partipolitiska arvtagare IKL, som Erich menade hotade den lagliga samhällsordningen och ruvade på arbetarklassens undergång. Den svenska nationalsocialismen, som hade fått viss uppmärksamhet i finsk borgarpress, var ett obetydligt fenomen i jämförelse med den kraftfulla och blomstrande svenska socialdemokratin. Det tidiga 1930-talets kristid var praktiskt taget osynlig i Erichs skildring. Varken skotten i Ådalen eller den höga arbetslösheten omnämndes. I Sverige kunde man sova i lugn och ro. Intervjun med Erich parodierades genast av *Ajan Suunta*, som försökte ifrågasätta bilden av det harmoniska Sverige med hotbilder av röd terror mot strejkbrytare och icke fackanslutna arbetare.¹⁴⁶

Erich skildrade de svenska borgarna som känsliga för skattehöjningar men ändå så pass hederliga att de inte gav sig in på att hindra hårda tag mot skattesmitare. Det roade Erich att de svenska borgerliga ”herrarna” i riksdagen uppträdde som gentlemän gentemot de nyinvalda ”röda” kvinnorna, och det förvånade honom att riksdagsvalen tycktes äga rum i största samförstånd. Till och med kungen hade tagit upp kampen mot arbetslösheten i sitt tal till riksdagen, vilket sågs som ännu ett erkännande av den socialdemokratiska regeringens program.

Erkki Vala bidrog till den triumferande bilden av det fredliga, harmoniska och socialistiska Sverige. På föreläsningstur i Stockholm hade han haft tillfälle att sprida kunskap om finska arbetarförfattare och arbetarteatrar, och han välkomnades av svenska socialistiska akademiker, ”mycket behagliga unga män” som älskade teore-

145. K. W., ”Työväki käsittää kielikysymyksen oikein.” (Arbetarna uppfattar språkfrågan rätt) *SSD* 1935.05.05 (5)

146. ”Toveri Mikko Erichin onnistunut matkakuvaus.” (Kamrat Mikko Erichs lyckade reseskildring) *SSD* 1933.01.16 (4)

tiska diskussioner.¹⁴⁷ Vistelsen i Sverige var vila för hans finska nerver, skrev Vala. Kampen om politiken var inte så blodig som i Finland – borgare och arbetare kunde till och med frekventera samma nöjeslokaler utan bråk. Den svenska samhällsfreden gjorde intryck på Vala, som trodde att Sverige skulle kunna gå in i en kristid även utan att fascism skulle utvecklas.¹⁴⁸ På de rikssvenska teaterscenerna kunde man se spirituell ironi om borgerlig barnuppfostran och en programförklaring mot krig och kapitalism på självaste Kungliga Dramatiska Teatern.¹⁴⁹

Ragna Ljungdell bekräftade bilden av ett harmoniskt och öppet samhällsklimat efter sitt besök på de svenska författarnas fria debattforum i Stockholm. Trots att de svenska författarna diskuterade litteraturens moral som en allvarlig fråga i liknande termer som brukades i den finländska debatten, ägde de en grundläggande förutsättning som finländarna saknade: alla författare fick välja samtalsämnen och uttrycksmedel fritt.¹⁵⁰ F.E. Sillanpää rapporterade om ”fem underbara dygn” i Stockholms litterära cirklar 1938. För *Suomen Sosialidemokraatti* beskrev han den ”äkta livsglada svenska studentandan” och den ”rentav förtjusande känslan av hjärtlighet” som härskade i Sverige.¹⁵¹ Den ”andliga frihet som råder i Skandinavien” förde svenskarna även med sig på besök i Finland.¹⁵²

Allt som allt var Sverige en nästan osannolik blandning av positiva upplevelser i vänsterpressen. Föreställningen om det harmoniska Sverige som lyckades förena socialismens och kapitalismens bästa sidor och odla fram ett bildat och förnuftigt folk i alla samhällsklasser kan nästan räknas som en stereotyp. Vänstertidningarnas reportage under 1930-talet innehöll inget som bröt mot denna bild. Som jämförelse kan man betrakta 1920-talets *Itä ja länsi*, kommunisternas bildtidning, som till större delen producerades i Sverige och som gav en betydligt mer nyanserad och normal bild av det svenska samhället, inklusive partistrider, militärskämt, antikommunism och minnet av fornstora dar.

Hur såg då personer som inte hade någon anledning att propagera för socialdemokratiskt styre, historiska kontakter eller språkpolitiska strategier på Sverige? Även äktfinnar kunde sova lugnt i Sverige. Aarno Karimos reseskildring *Germaaneja* var inte avsedd som hyllningstal till de germanska grannländerna. Författaren lyfte målmedvetet fram missämja och missförhållanden i det svenska samhället. Han tyckte sig finna svensk självgodhet lite varstans, men han noterade även flera positiva sidor i svenskheten. Den svenska artigheten gjorde intryck på Karimo.

147. Erkki Vala, ”Tukholmassa. Matkahavaintoja ja jälkimietteitä.” (I Stockholm. Resenotiser och eftertankar) *Tulenkantajat* 1934/16 (3)

148. ”Keskustelu Artur Lundkvistin kanssa.” (Ett samtal med Artur Lundkvist) *Tulenkantajat* 1934/25 (3)

149. Majava, ”Tukholman kevät.” (Stockholmsvår) *Tulenkantajat* 1937/19 (2)

150. Ragna Ljungdell, ”Vapaa forum – keskustelee kirjallisuuden vapaudesta.” (Fritt forum – diskuterar litteraturens frihet) *Tulenkantajat* 1935/51–52 (1–2)

151. ”F. E. Sillanpää kotiutunut 5-päiväiseltä Tukholmanmatkaltaan.” (F.E.S. hemma efter sin 5-dagarsresa till Stockholm) *SSD* 1938.10.24 (1)

152. E. S-nen, ”Suomen taiteilijain 45. vuotisnäyttely.” (Finlands konstnärers 45-årsutställning) *Tulenkantajat* 1937/13 (3)

De små orden ”tack” och ”tack detsamma” odlades inte någon annanstans lika ofta och lika tilltalande som i Sverige. Svenskarna behärskade även bordssamtalets ädla konst och förflyttade sig smidigt från stel formalitet till lekfull feststämning under loppet av en middagsbjudning. Det gick inte an att sitta och tjura i ett hörn – svenskarnas sociala talanger hindrade att man kände sig utanför.¹⁵³

Det behagliga och lättsamma i rikssvensk samvaro bildade en kontrast till allt tungt och dystert som plågade den finska mentaliteten. Allvarsamhet var i sig inget negativt – det var tvärtom ett tecken på manlig mognad och pålitlighet, och uppskattades även hos barn¹⁵⁴ – men oförmågan att höja sig över denna naturgivna mentalitet band finnarna vid ett mer primitivt stadium i folkens utveckling. De nationellt sinnade studenternas oförmåga att förstå Lagerborgs humor förklarade en kåsör i *Suomen Sosialidemokraatti* med finnarnas obotliga ”urmänniskonatur”. Endast ett fåtal individer kunde höja sig över denna natur och tolka den spirituella finlandssvenskens budskap som berättigad satir över ett samhälle med allvarliga problem.¹⁵⁵ Den svenska sociala förmågan var alltså ett tecken på civilisation. Den bekräftade de inneboende mistankarna om en essentiell skillnad som alltid gav svenskarna ett försprång i tävlingen mellan nationerna.

Karimo accepterade dock inte denna självstereotyp utan gav sig gärna in i debatt med rikssvenskar om rasbiologi och kultur. Diskussionerna slutade alltsomoftast med finnens triumf över svensken. De svenska journalisterna skrev dock som de behagade. Karimo bifogade ett råd till sina läsare, ifall de skulle råka ut för någon: ”säg genast att Stockholm är storartat, den svenska organisationsförmågan obesegrad, kulturen i sin högsta blomstring, och fortsätt i samma stil – de skriver ändå så och lägger till en hel del extra”.¹⁵⁶ Svenskarna spred gärna svenskhetens bedrifter, men de gick för långt genom att ”i varje ärofull sak söka någon svensk kärna”, kritiserade Karimo, som själv sökte och fann finska spår i den svenska historien och samtiden.¹⁵⁷ Men under lagren av artighet och självgodhet kunde Karimo ana en verklig sympati med Finland som inte ens ”pressens kacklande” kunde dölja.

Karimo medgav att Sverige år 1930 var ”Europas mest välmående land”. Den världsomspännande ekonomiska krisen tycktes inte ha efterlämnat några spår i det svenska samhället. Välståndet hade påverkar svenskarna så grundligt att svenskarnas ansikten var mjukare och slappare än finnarnas och norrmännens även i det karga Norrland. Sveriges välstånd noterades också av *Elanto*.¹⁵⁸ Allt var lite större och finare och Sverige, en aning helare och renare, men framför allt

153. Karimo 1930 (21, 31, 35)

154. *Helsingitär*, ”Jatkoa ’hautajaistunnelmaan’.” (Fortsättning på begravningsstämningen) *Elanto* 1937/19 (12)

155. ”Viikkokatsaus.” (Veckoöversikt) *SSD* 1931.02.28 (4); ”Ylioppilaiden metelöimises-tä.” (Om studenternas skrånande) *SSD* 1931.03.01 (4)

156. Karimo 1930 (25)

157. Karimo 1930 (210–211, 224)

158. Nikodemus, ”Terveisiä naapurin häistä.” (Hälsningar från grannens bröllop) *Elanto* 1933/18 (4–5)

mer nöjsamt. Karimo mötte visserligen en del arbetslösa ”kolingar”, men även de tycktes tillfreds med livet. Sveriges politiska storhetstid tillhörde det förflutna, numera var Sverige industrins och handelns stormakt. Karimo förklarade denna framgång med Sveriges fördelaktiga geografiskt läge, långa fred, bördiga jord och rikedom på mineraler och skog. Dessa hade svenskarna kunnat utnyttja med systematiskt arbete och ekonomisk klarsyn.¹⁵⁹

Men även andra anledningar till Sveriges välstånd gick att finna. När Karimo anlände till Skåne, som erövrades med finskt blod men även med finskt kapital, visste han redan att dessa historiska fakta sedan länge hade glömts bort – ”det har ju alltid varit vårt öde”. Finnarna har alltid stridit för andra, men aldrig begärt något tack för sina uppoffringar. Karimo citerar trots detta med uppskattning ett tal av en icke namngiven finne i Sverige:

Det är sant, att ni svenskar lever i stor välmåga, och att ni i många hänseenden är före oss, men lika sant är att ert välstånd bygger till ansenlig del på finskt blod.¹⁶⁰

Föreställningen att Sverige var skyldigt Finland något i gengäld var en tröst efter att generationer hade upprepat ”legenden om skuldsedeln”. Antingen kunde man (som Mannerheim under andra världskriget) låta udda vara jämnt, eller så kunde man (som Karimo försökte) vända på steken och pressa Sverige på avbetalningen. Om Finland borde vara tacksamt för att Sverige hade gjort det till en del av den västerländska civilisationen, hade det redan betalat sin beskärda del under stormaktstiden. Frihetskriget hade kvitterat eventuell ränta för Finlands del.

Den finsknationella relationen till Sverige var kluven. Dels hävdade man att man inte var skyldig Sverige något, och att Sverige borde behandlas som vilket grannland som helst – dels kunde man inte bortse från att den finska historien till stora delar var identisk med den svenska, och ville man skapa en separat identitet måste gränserna även markeras i det förflutna. Den svenska historien ignorerade dock Finlands insatser. Så länge svenskarna inte respekterade Finlands unika identitet, inte i samtiden och i synnerhet inte i sin historieskrivning, var en självständig finsk identitet inte möjlig. Alltså måste svenskarna trots allt behandlas som ett exceptionellt grannfolk och göras lika medvetna om den sanna finska nationella identiteten som finnarna själva. Svenskarna måste komma till insikt om den historiska skuld och den historiska plikt som band dem vid Finland. Denna skuld var för det vita Finlands del betald – för Sveriges del återstod mycket arbete.

I Sverige visste man för lite om Finland och finnarna, och samtidigt fanns i Finland många felaktiga uppfattningar om Sverige och svenskarna, skrev Karimo. Detta innebar främst att de svenska föreställningarna om det finska Finland var alltför negativa och att svenskarna inte hade rätt uppfattning om finnarnas insatser i den gemensamma historien. Endast genom direkta kontakter kunde denna tjocka luft rensas. Enligt Karimo hade många rikssvenskar som besökt Finland

159. Karimo 1930 (82)

160. Karimo 1930 (234)

velat få kontakt med ”finskinningar” (*supisuomalaiset*), men misslyckats. Finlands svenskar var ett hinder för raka och ärliga kontakter mellan folken, likaså rikssvenskarnas envisa tilltro till fredspolitiken och neutraliteten.

Tulenkantajats Stockholmskorrespondent lade märke till att de rikssvenska tidningarna inte uppmärksammade Finland ens på den tjugonde självständighetsdagen, 6 december 1937.¹⁶¹ *Dagens Nyheter* ägnade en knappt tjugo centimeters spaltremsa åt skarp kritik av splittringen och bristen på språkfrid i grannlandet, inte ett ord om självständighetskampen eller om Finlands segrar. *Social-Demokraten* förbigick dagen utan ett ord, likaså *Stockholms-Tidningen*. På sportsidorna syntes bara en stor bild på en viss ”arisk” Kreuger som hade slagit knockout på ”mongolen” Siponen. *Aftonbladet* innehöll inte ens radionyheter, men tidningsförsäljaren påstod att *Ny Dag* hade skrivit om Finland. Hade Finlands ambassadör och pressattaché endast försett kommunisttidningen med material?

Signaturen G.R:s upprördhet var inte helt allvarligt menad. Udden i kåseriet riktades mot finländarna själva, inte mot Sverige. Varje finländare måste fråga sig om allt mellan det självständiga Finland och det fria Sverige var som det skulle vara. Kanske låg skulden till detta kallsinne inte hos Sverige. Problemet var inte språkfrågan i sig, utan Finlands stora problem med yttrandefrihet och tolerans, som språknationalismen endast var ett symptom på. G.R. anspelade på Erkki Valas umbäranden i samband med fallet Antikainen. Den ”bildade klassen i Sverige samt hela folket kan inte förstå att man kan dömas till fängelsestraff om man citerar respekterade rikssvenska tidningar”. I det egentliga Sveriges öron ringde som en sorgmarsch Arvid Mörnes rader:

sibirier blev vi alla här,
ostjaker mer eller mindre,
som stirrar i skogarnas skugga
ner i sitt mörka inre.

Finlands politik måste ändras för att undvika associationen med det barbariska österlandet. Finland måste fly undan en stereotyp som tvingats på landet utifrån, men som även infiltrerat det inre samhällslivet – (själv)stereotypen om de primitiva och folkskygga skogsborna. Det vore förenklat att anklaga *Tulenkantajat* för att upprepa rasistiska stereotyper som svekomanerna utvecklade till sitt försvar mot den finskspråkiga majoriteten. Ur G.R.:s (och många andra liberala och socialistiska skribenters) synvinkel rör det sig om ett val som finländarna kan göra. Valet av identifikationsobjekt är inte helt fritt, men det är ändå möjligt att utveckla något nytt ur det som tidigare generationer har lämnat efter sig. Det är även möjligt att lära sig något av frändernas exempel.

161. G.R. ”Suomen itsenäisyyden 20-vuotisjuhlat ja Tukholman lehdet.” (Tjugoårsjubileet för Finlands självständighet och Stockholmstidningarna) *Tulenkantajat* 1937/51–52 (7)

Sverige är inget fullkomligt ”utland” för Finland. Relationen mellan Sverige och Finland är därför mer komplicerad än den mellan Finland och det evigt andra Ryssland. Finländska resenärer i Sverige söker gärna det gemensamma, det finska i Sverige, och noterar dessa spår med vemod eller tillfredsställelse. De skillnader mellan svenskt och finskt som lyfts fram i reseberättelserna är främst positiva egenskaper hos rikssvenskarna som den finländske besökaren saknar i hemlandet, eller en upplevelse av rikedom och överflöd inom olika områden, kulturlivet, den materiella välmågan, umgängeslivet eller den individuella attityden. Om skildringarna av det svenska välståndet ibland lät ana en smula avund, avvägdes detta med samma civilisationskritik och hyllning av det karga och naturliga livet som vann popularitet i grannlandet.

Genom konservativa rikssvenska författare som Sigfrid Siwertz fann även finsksinnade läsare ett eko av sina tankar. ”Uppväxt i ett rikt land som hållit sig neutralt hade Siwerts [sic!] ett utsökt tillfälle att uppmärksamma människornas cyniska dans kring den gyllene kalven”, skrev litteraturkritikern Anna-Maria Tallgren i *Valvoja-Aika*. Sveriges dekadens förkropppligades av krigsprofitörer och korruperad borgerlighet i Siwertz romaner, men även i skildringen av ”detta välska slappa cyniska förgyllda svirande och smutsiga Stockholm.”¹⁶²

Finländarnas negativa bilder av Sverige byggde till stora delar på rikssvenska källor. Som stereotyper knöt de an till en allmän europeisk civilisationskritik, som kunde utnyttjas till både konservativa och progressiva politiska syften. Det framgångsrika Sverige kunde lätt infogas i en spengleriansk världsbild där civilisationens framsteg förebådade den nationella kroppens åldrande och förfall. Precis som en människokropp behövde härdas genom idrott, sedlig hygien och hälsosam kosthållning, skulle även nationen härdas i olika prövningar och renas från det osunda, onaturliga och främmande.

Signifikant nog kallade Siwertz i det ovannämnda citatet Stockholm ”välskt”. Kontrasten mellan kultur och överkultur präglades i en tysk-fransk kontext under 1800-talet, då båda nationernas identitet konstruerades kring föreställningar om fiendskap och degeneration.¹⁶³ Det välska var lika med den dekadenta franska civilisationen, som skilde den franska nationen från den friska och naturliga tyskheten, men hotade den med sina feminiserande lockelser. Tyska nationalister använde det ålderdomliga ordet för utländsk eller romansk, ”*Welsch*” (välsk), för att förankra den nationella fiendskapen med Frankrike i det förflutna. Både fransk och tysk nationell självkritik kulminerade i krigspropagandan – båda parter såg i den väpnade konflikten en uppfyllelse av den nationella kallelsen att försvara högre värden. Synen på kriget som nationens medicin var av senare datum och utbredd före världskriget. Den levde kvar i både krigförande och icke krigförande länder under mellankrigstiden, trots att krigets fasansfulla konsekvenser hade dokumenterats.¹⁶⁴

162. Anna-Maria Tallgren, ”Sigfrid Siwerts [sic!], skeptikko ja tahtoihminen.” (Sigfrid Siwertz, skeptiker och viljemänniska) *Valvoja-Aika* 1938 (240–243)

163. Jeismann 1992 (76f.)

164. Gay 1993 (516)

Parallellerna i relationerna mellan Tyskland och Frankrike och mellan Finland och Sverige gick inte mellankrigstidens skribenter förbi.¹⁶⁵ Finland och Tyskland var omogna nationer i jämförelse med de gamla kulturnationerna Sverige och Frankrike, och de sistnämnda behandlade därför sina östliga grannar med överlägsenhet och förakt. Identifikationen med Tyskland möjliggjorde ambitiösa planer för Finlands framtid, men den försvarade också orienteringen bland de omgivande fränderna. Historikern och journalisten Alma Söderhjelm kritiserade ett tiotal år senare den finska identifikationen med Tyskland och menade att den tyska fiendebilden, det väliska, reproducerades i relationen till Sverige.¹⁶⁶

Hos oss tror man att fransmännen är ett dåligt folk, att de, män som kvinnor, går att köpa, att deras konst, mentalitet, hemliv, kunskapsskatter, alltihop är ”ytligt”. Därför har fransmännen hamnat – vilket faller sig alldeles naturligt – i samma sällskap som svenskarna.

”Vår tyskhet” hade förintat intresset för andra europeiska språk och annan bildning. Tyskheten attraherade finländarna, eftersom de gärna ville vara germaner, menade Söderhjelm – men egentligen var alla finländare, antingen de talade svenska eller finska, mer eller mindre ”tjuder”, ett slavfolk som ständigt fruktar att någon upptäcker dess underlägsenhet, och som överdrivet prisar sig självt för att dölja sin beundran för herrefolken.¹⁶⁷ Söderhjelm beklagade finländarnas uppfattning att ”klumpighet och pöbelaktigt uppträdande” var lika med ärlighet, djupsinne och värdigt allvar. Frankrike – och indirekt även Sverige – kunde däremot erbjuda ”kunskap, formkänsla, den mest utsökta taktfullhet och sann demokrati, en sorts förtjusande hjärtlighet, aktning av arbetet, respekt för människan, som är tecken på den högsta bildning” – alla egenskaper som även tillskrevs Sveriges folk av deras finländska gäster.

Även om Karimo var kritisk till det mesta i Sverige påminde besöket honom om finnarnas bufflighet och den olycksaliga förbudslagen. För övrigt såg han inget som Finland inte redan ägde eller var på väg att utveckla. Samma år som Karimo företog sin resa genom Skandinavien och Tyskland var också Elmer Diktonius i Sverige. Trots Lappovårens upphettade klimat upplevde Diktonius ingen stor skillnad: ”I Sverige levde man bara fetare, som vanligt, med tyngre slantar i fickorna.” 1938 återvände han med helt nya intryck.¹⁶⁸ Något hade hänt i Finland under årtiondets lopp: ”Lappo ligger bakom oss, vi har en demokratisk regering, men ändå känns det som om vi på något sätt har glidit högerut.”

165. Jaakko Forsman, ”Myöhästyneitä kansoja.” (Försenade folk) *Valvoja-Aika* 1923 (67)

166. Alma Söderhjelm, ”Saksalaiset silmämme.” (Våra tyska ögon) *Tulenkantajat* 1936/40 (5). Artikeln utkom ursprungligen på svenska i *Granskaren*.

167. ”tschuder, tjuder: [...] i äldre ryska källor ett gemensamt namn för alla i Ryssland bosatta finska stammar [...] För öfrigt nyttjas ’tjuder’ i ryskan ofta som smädeord.” *Nordisk Familjebok* 1892 (404)

168. ”Elmer Diktonius Suomen ja Ruotsin oloista.” (E.D. om Finlands och Sveriges förhållanden) *Tulenkantajat* 1938/18 (12). Artikeln utkom ursprungligen på svenska i *Arbetarbladet*.

För Sverige kan väl inte i herrans namn ha glidit vänsterut – det är väl numera Europas mest stabila land, där kungen sitter i toppen och de tolererade kommunisterna i botten.

Diktonius beskrev känslan när han förflyttade sig från Sverige till Finland som att förflytta sig ”från ett soligt rum till en potatiskällare”. Det varma och ljusa Sverige (”paradiset”) kontrasteras åter med det kyliga och mörka Finland. För den ”övertygade finnen” Diktonius kändes det plågsamt att erkänna. Historiska orsaker som ”laglighetskampen, självständighetsrörelsen, frihetskriget, allt det där” hade fördjupat gränserna mellan olika individer och partier i Finland. Han ansåg visserligen att partier hörde till en fungerande demokrati, men den svenska samhällsharmonin var frestande idyllisk:

ett av mitt livs skönaste ögonblick var när jag i Göteborg såg välmående borgare, socialister och kommunister njuta av ett rejält svenskt smörgårdsbords hävor och därefter ta sig en svängom med varandras lika bastanta fruar.

Sverige framstod som det harmoniska, rika och socialt enade paradiset som Diktonius ”så kallade republik” Finland genom historiska omständigheter aldrig fick en chans att utvecklas till. Rikssvenskarna kunde dela på mat, dryck och kvinnor utan bitterhet och avund.

Klass- och partiharmonin innebar dock inte att svenskarna avstod från att ta ställning i politiska frågor. Vad mera var: de tog ställning i dessa frågor i enlighet med Diktonius preferenser, genom att visa solidaritet med det republikanska Spanien. Tjugofem av Sveriges mest namnkunniga författare hade bidragit till en hyllningsbok med titeln *Till Madrid*. För Diktonius var det lika omöjligt att föreställa sig ett sådant projekt i Finland som det var för Erkki Vala att föreställa sig Dramatens repertoar på Nationalteatern i Helsingfors. Den rikssvenska borgerligheten var intresserad av samhällsproblem och världsläget – icke så den finlandssvenska, enligt Diktonius. Det svenska samhällsengagemanget var däremot en medborgerlig plikt. Sveriges exempel borde uppmana finländarna till aktion, för deras egen överlevnads skull. Oförmågan att se världen bortom det egna och ideologiskt inrutade kunde komma att skada Finland, kanske i form av missriktade allianser eller en falsk känsla av förtroende gentemot olika stormakter. Uppgivet konstaterade han att Sverige kunde kosta på sig ”frisinne, öppenhet, saklig begrundan av fakta” – Finland hade bara råd med dessa företeasers motsatser.

Enligt Diktonius hade Sverige mellan 1930 och 1938 genomgått en förändring som förbryllade honom. Det fanns dock ingen anledning för honom att söka orsaken till denna förändring i Sveriges närhistoria. Diktonius använde Sverige endast som redskap i en finländsk samhällskritisk diskurs. Han var mer intresserad av att förklara Finlands avvikelse från den svenska modellen. Diktonius artikel handlar mer om att mobilisera finländarna till samhällsengagemang än om att rapportera om Sverige. Stereotypen om det goda och upplysta Sverige blir en trygg hållpunkt.

Reseberättelserna upprepade uttryck för beundran och kanske till och med en aning avund inför grannens framgångar. Varför valde man att berätta om Sverige på detta vis? Syftet var att peka ut Finlands fel och uppmuntra till imitation eller tävlan med grannen, eller snarare, imitation av varje reporters egen föreställning om Sverige. Karimos möte med de anonyma självkritiska svenskarna kan ha haft en motsvarande funktion. När inte ens svenskarna vågade vila på sina lagrar inför framtidens hot, då hade finnarna ännu mindre anledning att låta sig förslappas och pacificeras. Karimo hade föga skäl att uppskatta ett Sverige fullt av svenska chauvinister, judar och kommunister, men han föll ändå till föga inför den varma och välkomnande svensken. Jag kallar denna stereotyp ”Sverige som fristad”.

Sverige som ideal och rival

Medan den svensktalande borgerligheten behövde Sverige för att legitimera sin egen maktposition som förmedlare mellan fädernesland och moderland, fanns det stora finskspråkiga grupper som intresserade sig för Sverige av andra skäl. Upptäckten av Sverige som socialt paradiset skedde först i *Elanto*. Föreställningen om Sverige som klassfredens och det fredliga samförståndets hemland var som tagen ur Elantos egen programförklaring: öppenhet mot alla konsumentkretsar oavsett nationalitet, religion och partitillhörighet.¹⁶⁹ Som Nordens största kooperativrörelse behövde Elanto (34 miljoner FIM i omsättning 1918) inte heller skämmas i jämförelser med Konsumtionsföreningen Stockholm (10 miljoner FIM) och andra kooperativföreningar.¹⁷⁰

I de återkommande jämförelserna och i nyhetsrapporteringen från Sverige växer det fram en bild av jämlik tävlan mellan svenska och finska andelslag, utan språkpolitisk press eller territoriella krav. Ofta kunde man citera smickrande omdömen ur svensk press, framför allt *Konsumentbladet* och *Socialdemokraten*. ”Sveriges arbetare och Sveriges konsumenter, även på samhällets högsta stegar, har något att lära sig av helsingforsarna. Det är verkligen på tiden att svenskarna anpassar sina åsikter om Finlands folk till verkligheten”, skrev Ivar Neuman i förstnämnda tidning 1919.¹⁷¹ Svenska KF:s segrar mot industritruster rapporterades som segrar för den gemensamma saken.¹⁷² Från en säker ledar-

169. J.H. Wennola, ”Elannon osuuskauppoliittinen kanta.” (Elantos andelslagspolitiska ställning) *Elanto* 1918/3 (38–40)

170. ”Tukholman osuuskauppa v. 1918.” (Stockholms kooperativhandel 1918) *Elanto* 1919/1 (11)

171. ”Elanto huomion esineena ulkomailla.” (Elanto väcker uppmärksamhet utomlands) *Elanto* 1919/8–9 (67); ”Elanto ulkomailla.” 1920/1–2 (2); ”Elanto sanomalehdissä.” 1920/3–4 (37); ”Elanto huomion esineenä Ruotsissa.” 1922/15 (1)

172. ”Ruotsin osuustoimintaliitto hajoittanut sikäläisen margariinirenkään.” (Svenska KF har upplöst margarinkartellen i Sverige) *Elanto* 1922/7 (3); ”Luottamus merkitsee paljon enemmän kuin kauniit puheet.” 1922/12 (1); ”Ruotsin osuustoimintaliikkeen uusi voitto taistelussa monopoleja vastaan.” 1927/14 (1)

position kunde man också beskriva rikssvenska framgångar som förebilder för den inhemska rörelsen och uppmana medlemmarna att inspireras.¹⁷³

1927 gick Konsumtionsföreningen Stockholm om Elanto i fråga om omsättning och medlemsantal. *Elanto* kunde bara gratulera: ”Den svenska kooperativrörelsen lever i kraftig uppgång. Dess ekonomiska ställning är utomordentligt god [...] verkar på sund och stabil grund [...] och är livskraftig.” Inom kort tid hade den segrat i kampen mot margarin-, mjöl- och galoschtrusterna och utgjorde en betydande faktor i det ekonomiska och samhälleliga livet i Sverige. KF jämfördes med ”husbondfolket på en välmående och rik gård, som gärna ser gäster beskåda huset och uttala sig om vad de ser”.¹⁷⁴ Att Sveriges kungahus deltog i invigningen av Konsumhuset i Stockholm 1933 bevisade kooperativrörelsens enande kraft.¹⁷⁵ Samförståndet var en förebild för Finlands klassamhälle, där få verkade vilja följa Elantos goda exempel allteftersom decenniet framskred.¹⁷⁶

Identifikationen med en kooperativanda som skulle överbrygga sociala gränser möjliggjorde även en mer neutral inställning till Sverige som grannland. Elantos medlemmar kunde sympatisera med KF:s kamp mot trustbildning och inspireras till tävlan av dess framgångar. Även i kritiken av Sverige sökte *Elantos* skribenter ofta hellre likheter än skillnader, till exempel i kåserier om våldsbrottslighet eller i litteraturrecensioner.¹⁷⁷ Trots att tidningen genomsyrades av en nästan religiös tilltro till kooperativrörelsens kraft att förbättra världen, fick några pessimistiska röster utrymme mot slutet av 1930-talet. En anonym essäist tog sin utgångspunkt i ett slagord som KF hade lanserat i Sverige: ”Den moderna människan tror på samarbetet.” Skulle det inte vara lika korrekt att säga, invände skribenten: ”den moderna människan tror på kamp och krig”? De ena tror på samarbetet, de andra på den inbördes kampen. Vore det överraskande, om det till slut skulle bli en väldig strid mellan dessa två olika trosriktningar?¹⁷⁸ Den svenska optimismen tycktes malplacerad, men *Elanto* behövde denna optimism. Under 1939 välkomnade man åter gäster från andra sidan Östersjön. Två sommarresor för barn hade organiserats parallellt av KF och Elanto.¹⁷⁹ Tidningen relaterade denna idé till världsläget:

173. ”Tukholman osuuskauppa.” *Elanto* 1923/7 (2); ”Naapurimme edistyy.” (Vår granne gör framsteg) 1924/1 (3); ”Naapureilta oppimassa” (Vi lär oss av grannarna) 1925/16 (4–5)

174. ”Ruotsin kansainvälinen osuuskaupakongressi ja Ruotsin osuusliike.” (Sveriges internationella kooperativhandelskongress och Sveriges andelslag) *Elanto* 1927/14 (1–2); ”Elantolaisia opintomatalla.” (Elantoiter på studieresa) *Elanto* 1927/16 (1)

175. ”Ruotsin kuningas osuustoimintatalossa.” (Sveriges kung i andelslagshuset) *Elanto* 1936/2 (4)

176. ”Ruotsin ostajain ja myyjäin osuuskunnat lyövät sovinnon kättä. Suomen osuustoimintaa uhkaa riitaisuus, luokkaviha ja valitettava työnjaon puute.” (Sveriges handlares och säljares andelslag tar varanda i hand i försoningens tecken. Finlands kooperativrörelse hotas av stridigheter, klasshat och beklaglig brist på arbetsfördelning) *Elanto* 1936/10 (4–5)

177. Hesekiel, ”Vuorotellen.” (Omväxlande) *Elanto* 1937/5 (5, 7)

178. ”Mikään ei tunnu miltään.” (Inget känns som något) *Elanto* 1938/3 (1)

179. ”Tukholmasta tuli vieraita.” (Det kom gäster från Stockholm) *Elanto* 1939/14 (1)

I en tid då skepp med stora flyktingmassor irrar på världshaven och inte släpps in i någon hamn, och då den stora brandens tecken glöder vid statsgränserna, har man en helt annan inställning till sin granne i Norden. Ömsesidig samvaro och kontakt har måhända bara blivit mer intensiv.¹⁸⁰

Grunden till stabilt samarbete var den gemensamma bildningen och historien, men även ”enhetliga naturförutsättningar” garanterade trygg gemenskap. Frändskapen grundades i naturens orubbliga högre sanning. Sommarresorna under kooperativrörelsens regnbågsflagga var ”barnakorståg” i fredens och samförståndets namn.¹⁸¹

Inte bara kultursvenskheten hade ideologiska skäl att underhålla kontakterna med Sverige. Ovannämnda ytliga genomgång av *Elantos* Sverigerapportering under perioden 1918–1939 visar hur kooperativrörelsen konstruerades som en framgångsrik föreställd gemenskap som kunde ena medlemmar i olika organisationer över statsgränserna. Elanto var som organisation visserligen ifrågasatt av en del patriotiska kretsar och konkurrerande, ideologiskt exklusiva rörelser, men bibehöll ändå en stabil position som en institution i Finland under melankrigstiden. ”Elanto-andan” fungerade som ersättning eller komplement till en borgerlig, integrativ nationalism, som uppmanade alla samhällsklasser till gemensam kamp. En helt annan typ av organisation var det kommunistiska partiet, som agerade via agenter och underjordiska nätverk i Finland. Partier och organisationer som misstänktes ha kontakter med de röda i exil utsattes för repressalier under större delen av denna period. Fanns det överhuvudtaget utrymme för en medveten Sverigebild under dessa omständigheter?

Itä ja länsi försökte konkurrera med borgerliga bildtidningar som *Suomen Kuvalehti* och *Kansan Kuvalehti* med hjälp av rikliga illustrationer. Ofta användes dessa för att föra fram ett socialistiskt budskap eller för att kritisera kapitalismen, som i de beska kommentarerna till filmstjärnefoton och modereportage som läsarna ändå efterlyste om och om igen. Ett flygfoto av Stockholm visade teknologins framåtskridande, medan en bild på Stockholms slott visade det arbete som folket hade offrat för monarken.¹⁸² Ett annat foto förenade dessa världar: Karl Vinberg, kommunist i riksdagens första kammare, på väg in i sitt flygplan efter ett besök i Finland.¹⁸³

Några artiklar beskrev resor i Sverige och hyllade den svenska historien som en del av arbetarklassens internationella historia. Märkligt är dock Kaatras hyllningsdikt till Stockholm, ”Mälardrottningen”.¹⁸⁴ Utan en tillstymmelse till klasskamp retorik eller marxistisk dialektik beskriver han den fridfulla huvudstadens skönhet. Även i andra artiklar hyllade han den vackra gamla arkitekturen

180. ”Naapurit.” (Grannar) *Elanto* 1939/14 (1)

181. ”Sateenkaarilipun hulmutessa vahvistivat lapset pohjoismaista ystävyttä.” (Medan regnbågsflaggan vajar stärker barnen den nordiska vänskapen) *Elanto* 1939/15 (1)

182. ”Eri puolilta.” (Från olika håll) *Itä ja länsi* 1924/13 (203); ”Kuvia Tukholmasta.” (Bilder från Stockholm) *Itä ja länsi* 1924/15 (229)

183. ”Uutiskuvia läheltä ja kaukaa.” (Nyhetsbilder från när och fjärran) *Itä ja länsi* 1924/16 (252)

184. Kössi Kaatra, ”Mälärin kuningatar.” (Mälardrottningen) *Itä ja länsi* 1924/6 (78)

i Gamla stan och Strängnäs, men hänvisade även till det fysiska arbete och de uppoffringar som låg bakom denna skönhet.¹⁸⁵

Kaatras känslomässiga band till Sverige betonades också av att andra finska röda hade gått samma väg. I Stockholm fanns den socialistiske riksdagsmannen Jussi Railos gravmonument, upprättat av hans svenska kamrater, med texten ”Jussi Railo – Remel. En frihetskämpe från fjärran”.¹⁸⁶ En annan röd flykting, Aappo Savikoski från Nedertorneå, begravdes i Haparanda 1927.¹⁸⁷ Kaatra bearbetade sina och andras flyktingerfarenheter skönlitterärt. I novellen ”Henkipatto” (Den fredlöse) befinner sig en nervbruten flykting på tåget till Sverige, i ”Uskallettua” (Vågat) har ett flyktingpar sökt sig till Sverige i hopp om att barnen i framtiden skall kunna leva under ett nytt, mer rättträdigt system.¹⁸⁸ Men också i Sverige väntade tungt politiskt arbete för att åstadkomma förändring. Kaatra ironiserade i novellform över den rikssvenska fackföreningsrörelsens förmåga att kompromissa med kapitalisterna, och *Itä ja länsi* publicerade satiriska motiv om kommunistkräck och korrupta socialdemokrater.¹⁸⁹ Många av skämtteckningarna kom även från borgerliga tidningar i Sverige.¹⁹⁰ Skämtteckningar med inkompetenta officerer och tröga men ibland upproriska meniga hade kanske en katartisk funktion, samtidigt som de avbildade företeelserna kunde tillämpas på Finland.¹⁹¹ I Finland kunde kritik av militärväsendet vara straffbart eller ge upphov till ostracism likt den som drabbade Pentti Haanpää efter publikationen av *Kenttä ja kasarmi*, en kritisk uppgörelse med Finlands arméväsen.

I *Itä ja länsi*s bild av Sverige framträdde vissa återkommande positiva särdrag. Trots de rikssvenska kapitalisternas insatser för den vita sidan i inbördeskriget, och trots konservativa drag i det svenska samhället (monarki, tvåkammarriksdag, feodalt förflutet), kunde kommunister och andra vänstersocialister under 1920- och 1930-talet verka mer fritt och dra nytta av socialdemokraternas valframgångar. Så medgav till exempel Kaatra att den härskande klassen visserligen hade utsugit arbetarna i Sverige, liksom i andra länder, men arbetarklassen verkade värderas högre där. Hela nationen verkade mer trygg och självmedveten. Samhället tycktes, trots

185. Kössi Kaatra, ”Kaunis asuinsija.” (En vacker hemvist) *Itä ja länsi* 1924/18 (276–286); ”Keskiäikaisia kujia.” (Medeltida gränder) *Itä ja länsi* 1924/23–24 (359)

186. ”Eri puolilta.” *Itä ja länsi* 1924/4–5 (55)

187. ”Alatorniosta.” (Från Nedertorneå) *Itä ja länsi* 1927/8–9 (114)

188. Palmgren 1983 (96)

189. Palmgren 1983 (97); ”Miten – valitettavasti – työväen hallitusten porvarillisissa maissa tavallisesti käy.” (Hur det – tyvärr – oftast går för arbetarregeringar i borgerliga länder) *Itä ja länsi* 1924/4–5 (66); ”Vahdinvaihto Ruotsissa.” (Vaktombyte i Sverige) 1924/21 (333); ”Kommunistikauhua.” (Kommunistkräck) *Itä ja länsi* 1926/22–23 (317)

190. ”Porvarillinen pilakuva Ruotsin kommunistisen puolueen johtajista.” (Borgerlig skämtteckning av ledarna för Sveriges kommunistiska parti) *Itä ja länsi* 1924/14 (214); ”Vaalikuvia Ruotsista.” (Valbilder från Sverige) *Itä ja länsi* 1924/20 (316)

191. ”Historiallisesti tunnettu urhoollinen mies.” (Historiskt berömd hjältemodig man) *Itä ja länsi* 1924/1 (9); ”Ruotsalaista sotilaspilaa.” (Svensk militärhumor) *Itä ja länsi* 1924/12 (189)

monarkismen, något mer egalitärt. De svenska politikerna från yttersta högern till vänstern var inte för fina för att aktivt delta i valarbetet. Finländska partipampar skulle må bra av att ”själva fästa sina plakater i träd och stolpar och dela ut flygblad i lägenheterna, och inte använda för detta arbete gamla trasklädda arbetarhustrur och minderåriga arbetarbarn, så som hittills har varit fallet”.¹⁹²

Den mest Sverigevänliga linjen växte fram i *Tulenkantajat* under 1930-talet. Under ledning av redaktören Erkki Vala intog tidningen en klart skandinavistisk linje och förespråkade ökat samarbete med de andra nordiska länderna. Av dessa stod Sverige i förgrunden – tidningen var full av lyrik- och prosaöversättningar och debattartiklar översatta från svenska. Här förlitade sig *Tulenkantajats* redaktion ofta på artiklar i *Social-Demokraten*, men man följde även *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*. I ett föredrag om skillnader och likheter mellan pressen i Finland och i Sverige beskrev Erkki Vala den svenska som ”i allmänhet liberal, i utrikespolitiska överväganden mycket självständig, i beskrivningen av inhemska händelser ofta hemtrevligt humoristisk”.¹⁹³

Det fanns en hunger efter rikssvensk kultur som bara växte sig starkare med avståndet. Finländska förlag hade försummat Sveriges litteratur under hela 1920-talet, fann man. Till och med Strindbergs radikala produktion hade blivit bristfälligt översatt.¹⁹⁴ Mycket långsamt gick de finländska förlagen med på att låta den finskspråkiga publiken bekanta sig med Skandinaviens i dag mest välkända författare, skrev *Kirjallisuuslehti* 1938.¹⁹⁵ Diktonius klagade 1937: ”när skall det äntligen ges ut en nödvändig finskspråkig, förnuftig och med hänsyn till det nordiska samarbetet viktig redogörelse av den svenskspråkiga litteraturen” – med anledning av att Vilhelm Moberg av sitt finska förlag marknadsfördes som den erkända ledaren för den yngre författargenerationen.¹⁹⁶

Professor Yrjö Hirn, en inflytelserik humanist och flerspråkig diplomat, intervjuades av *Tulenkantajat* om den skandinaviska orienteringens betydelse för Finlands kulturliv.¹⁹⁷ Hirn beklagade att varken finlandssvenskarna eller finnarna tillräckligt vidsynt följde Sveriges kulturströmningar och samhällsutveckling. Alltför ensidigt inriktade sig finländarna på Sveriges högergrupper, man läste *Svenska Dagbladet* och förlitade sig på den konservativa Fredrik Bööks litterära rekommendationer. Han hoppades att Föreningen Norden skulle kunna bredda perspektiven, ty det svenska språkets betydelse i Finlands kultur var större än äktfinnarna ville medge. Svenskan var nyckeln till den språkliga och kulturella stormakten Skandinavien och den ”tankens frihet” som den stod för.

192. ”Vaalikuvia Ruotsista.” (Valbilder från Sverige) *Itä ja länsi* 1924/20 (316)

193. ”Tulenkantajain seura – innostava kokous 8.X.” (Föreningen T. – engagerande möte) *Tulenkantajat* 1933/33 (23)

194. ”Strindbergiä suomeksi.” (Strindberg på finska) *Tulenkantajat* 1933/40 (3)

195. *Kirjallisuuslehti* 1938/1 (28)

196. ”Kirjallisuutta.” (Litteratur) *Elanto* 1937/23 (9)

197. ”Skandinavinen suuntautuminen.” (Den skandinaviska orienteringen) *Tulenkantajat* 1933/7 (5)

Om finnarnas kunskaper i svenska inte längre räckte till, borde inte svensknarnas okunnighet i finska avskräcka dem – språkforskaren och tornedalsfinnen Matti Mörtberg öppnade för användandet av något stort kulturspråk i stället. ”Men denna idé kan väl inte förverkligas för att den är så förnuftig”, tillade han sarkastiskt. För Sveriges ungdom, som alltid hade ansett samarbetet med Finland vara ”en historisk nödvändighet” och som aldrig hade tyckt att Sveriges och Finlands skiljeväg borde vara definitiv, var sådana röster som Erkki Valas och *Tulenkantajat*s glädjande, skrev Mörtberg.¹⁹⁸

Tulenkantajat försvarade kontakterna med Sverige med att det inte handlade om att underkasta sig svensk värdnad, utan om att etablera kontakt med västerlandet, det vill säga det demokratiska Norden och den anglosaxiska världen. Alternativet var österländskt godtycke och ”tysk der Untertan-kultur”.¹⁹⁹ Under 1930-talet hade det nordiska synsättet fått en ny, liberal innebörd, som försvar mot de reaktionära i internationellt samarbete, vars slagord sades vara: ”Nationalister i alla länder, förenen eder!” Varför skulle då inte de demokratiska krafterna förenas i samarbete över nationsgränserna? *Tulenkantajat* förutspådde en kamp där den nordiska demokratins och den västerländska kulturens öde skulle komma att avgöras. Det borde vara självklart vilken sida finländarna skulle välja. Sverige var en del av den breda kulturkretsen, och en fientlig inställning till Sverige innebar samtidigt en fientlig inställning till hela kulturkretsen.²⁰⁰

*Tulenkantajat*s så kallade nordiska orientering var i praktiken en orientering mot Sverige. Den gamla kultursvenska uppfattningen om en universell svensk uppgift hade uppgraderats till att gälla alla de nordiska länderna, utan hänsyn till modersmål. De nordiska folkens uppgift var ett löfte om socialism på demokratins väg, en socialism som skulle bygga på tusenårig tradition, demokratisk arbetarklass, samhällelig och demokratisk lojalitet. Detta arbete hade, enligt Atos Wirtanen, en omätbar moralisk betydelse för hela världen.²⁰¹ Wirtanens artikel var en översättning från den uppsaliensiska studenttidningen *Ergo*. Även artiklar från *Clarté* översattes till finska i *Tulenkantajat*, och bidrog därmed till en mer radikal bild av Sverige – och avdramatiserade samtidigt den svenska vänstern, eftersom de förmedlade en svensk stereotyp självbild av måttfullhet och försiktighet. Clartés ordförande Karl Nilsson beskrev studenterna i Sverige som ”politikföraktande” men ”toleranta”. Svenskar ”begrundar saker ’objektivt’ och tål rätt mycket kallt stål innan man kan se tecken till motstånd hos dem”, skrev Nilsson. Han skildrade föreningen Clartés aktiviteter i så positiv dager att ”en finsk läsare kanske tror att jag överdriver [...] men jag kan på annat sätt inte uttrycka den segervilja, som stimulerar oss”.²⁰²

198. ”Yhteistoiminnan mahdollisuus Ruotsin ja Suomen välillä.” (Möjlighet till samverkan mellan Sverige och Finland) *Tulenkantajat* 1933/9 (2)

199. ”Pohjoismaisen yhteistyön väärää tulkintaa.” (Falsk tolkning av nordiskt samarbete) *Tulenkantajat* 1933/11 (8)

200. ”Tulenkantajain seura – innostava kokous 8.X.” *Tulenkantajat* 1933/33 (2–3)

201. Atos Wirtanen, ”Pohjoismaiden tehtävä.” (Nordens uppgift) *Tulenkantajat* 1933/21 (2)

202. Karl Nilsson, ”Ruotsin ylioppilaiden suhde politiikkaan.” (De svenska studenternas relation till politiken) *Tulenkantajat* 1933/28 (4)

Det fanns företeelser i Sverige som noterades med mindre förtjusta ordalag, till exempel det faktum att Finland ännu 1935 var ett ideal för rikssvensk höger.²⁰³ Politiska fiender i hemlandet och i utlandet sågs som delar av samma internationella reaktion som strävade efter att behärska det arbetande folket med kapitalets och den nationella propagandans medel. För att avvärja fienden måste både svenskar och finnar upplysas om sina sanna intressen – frihet och nordiskt samarbete. Stödet till den svenskspråkiga minoriteten var inte förbehållslöst. *Tulenkantajat*s sanna svenskar var de ledande liberala och socialistiska kretsarna i Sverige. Vala uppmanade finlandssvenskarna att följa deras exempel.

Tulenkantajat har försvarat Finlands svenskspråkigas rättigheter när de har utsatts för orättvisa angrepp – och så kommer vi även fortsättningsvis att göra – men det bör kunna krävas av de svenskspråkiga att de i sin tur håller sina egna fascister under kontroll och åtminstone inte låter dem nå några ledande positioner.²⁰⁴

Det gick inte an längre att ”som en vag liberal citera både *Tulenkantajat* och *Nya Dagligt Allehanda*” – på finskt håll har sådan allmän förståelse lett till anemi och fascism.²⁰⁵ Just Finlands kultursvenskar hade skäl att frukta de angrepp mot yttrandefriheten som *Tulenkantajat* och andra västertidningar nu utsattes för. Än så länge fick ”svenskspråkig litteratur, mer radikal än Pentti Haanpääs skildringar” fritt säljas i Finland. En finne som ville läsa något utöver andliga skrifter och militärhistoria tvingades helt enkelt att lära sig svenska. Enligt kåsören Mathias hade detta lett till en allmän ökning av svenskkunskaperna i den mest begåvade delen av arbetarbefolkningen, och svenskkurser var mycket populära på arbetarläroverken. Den finsknationella ”hurra-fosterländskheten” hade fått paradoxala konsekvenser: ”Ser ni, nu har finska blivit ett så fint språk, att man bara kan förbanna borgaren på svenska”. Därför varnades de svenskspråkiga liberalerna: ”när man märker att det envetna finska folket i brist på andra vägar börjar söka sina kunskaper på svenska, då blir det er tur”.²⁰⁶

I ”det fria Sverige” delade folket en helt annan inställning till världen och politiken. Under spanska inbördeskriget skrev *Tulenkantajat* om det svenska folkets förebildliga aktivism för den republikanska sidan.²⁰⁷ Både borgerliga och socialistiska rikssvenskar var engagerade i samhällsproblem och internationell politik på sätt som verkade provocerande på både svensk- och finsktalande högerradikala.²⁰⁸

203. ”Suomi yhä taantumuksellisten ihanteena Ruotsissa.” (Finland ännu de reaktionäras ideal i Sverige) *Tulenkantajat* 1935/13 (3)

204. Majava, ”Kansanvallon puolustajia nekin.” (Även de försvarar folkväldet) *Tulenkantajat* 1936/27 (2)

205. ”Suomi yhä taantumuksellisten ihanteena Ruotsissa.” *Tulenkantajat* 1935/13 (3)

206. Mathias, ”Suomen ruotsalaiselta hengenrintamalta.” (Från Finlands svenska andliga front) *Tulenkantajat* 1934/28 (8)

207. ”Kirje Tukholmasta.” (Brev från Stockholm) *Tulenkantajat* 1937/5 (5)

208. ”Elmer Diktonius lausuu ajatuksiaan Suomen ja Ruotsin oloista.” (E.D. uttalar sig om Finlands och Sveriges läge) *Tulenkantajat* 1936/18 (12). Artikeln utkom ursprungligen på svenska i *Arbetarbladet*.

Bertel Gripenberg angrep det liberala kulturetablissemangen i Sverige i sin korrespondens med den yngre Tigerstedt och sade sig endast erkänna två svenskspråkiga poeter förutom sig själv och sin adressat: Frans G. Bengtsson och Einar Malm.²⁰⁹ En annan högerradikal författare, Göran Stenius, beklagade 1937 att den litterära *Untermensch* hade vunnit terräng i kulturvärlden. Han såg civilisationens kärna, traditionen, stå hotad av naturmoral, pacifism och liberalism.²¹⁰

Ett skäl till att *Tulenkantajat* hyllade de svenska socialdemokraterna var att dess relation med de finska partibröderna var mindre hjärtlig. Finlands socialdemokrater stod för en försiktig politik som inte passade till *Tulenkantajats* kulturliberala linje. Erkki Vala använde Sverige som positivt exempel när han försvarade sig mot partiets kritik. Sveriges utrikesminister Sandler hade bemött inhemsk kritik med kommentaren: ”Det är gott att leva i ett land där man får skälla på regeringen.” När skulle Finland komma lika långt i politiskt tänkande? undrade Vala.²¹¹

Jämförelserna med Sverige tjänade det uppenbara syftet att kritisera det finländska samhället och den finländska statens politik, och till och med det finska folkets mentalitet, ”denna märkliga brist på kompromissvilja, som märks i finländarnas handlingar jämfört med exempelvis den svenska och den engelska stilen”.²¹² *Tulenkantajats* öppna hållning mot Skandinavien var inte helt riskfri. Erkki Vala blev dömd till fängelsestraff enligt uppviglinglagen när *Tulenkantajat* översatte och publicerade svenska och brittiska tidningsartiklar som kritiserade en pågående rättsprocess i Finland.²¹³ Han blev också enligt egen utsago utstött ur SDP eftersom han stödde K.J. Ståhlbergs skandinavistiska linje i presidentvalet.²¹⁴

När Finlands självständighet väl hade uppnåtts uppstod i finländarnas andliga liv ett tomrum som varade i ett helt decennium, hävdade Erkki Vala i den nya *Tulenkantajats* andra provnummer. Tidigare hade Finland varit en mötesplats för öst och väst. Resultatet blev en korsbefruktad litteratur där Rysslands och Skandinavien andliga strömningar möttes. Finska forskare hade hela Östeuropa och norra Asien som sina arbetsfält. När gränsen stängdes mot öst fick Finland en ny roll som Västerlandets bålverk – men utan att orientera sig mot ”den kulturkrets, som den hade gamla förbindelser till och som alla dess traditioner pekade mot”. Den kulturella slutenheten blev ödesdiger för landets andliga utveckling och folkets mentala hälsa. Det land som officiellt hade satts att värna om den

209. Waltå 1993 (111–112) Einar Malm publicerade en pro-frankistisk dikt, ”Folket i Alcazar”, i *Ungsvensk Jul* 1936. Han kallade nationalisttrupperna ”de Vita” i en tydlig referens till både Finlands och Rysslands inbördeskrig.

210. Citerat i Waltå 1993 (112)

211. Majava, ”Miekkailua.” (Fäktning) *Tulenkantajat* 1934/30 (2)

212. Majava, ”Suuret ja pienet asiat.” (Stora och små ting) *Tulenkantajat* 1935/6 (2)

213. ”Erkki Valan tuomio kiihoituslain perustalla.” (EU:s dom enligt uppviglinglagen) *Tulenkantajat* 1937/37 (3)

214. ”Sosialidemokraattinen puolue ja Tulenkantajat.” (SDP och Tulenk.) *Tulenkantajat* 1937/20 (4)

västerländska kulturen tillät sin västerländska bildnings- och rättsuppfattning att erodera. Den första *Tulenkantajat* var enligt Vala ett försök att bota samhällsjukdomen med fri och ärlig kritik. Den militaristisk-fosterländska riktningen kvävde dessa tendenser och tillämpade andra former av medicin, ”åskådningar som var främmande för det finska folkets natur och djupt motbjudande för den nordiska mentaliteten”.

I sin kritik av AKS och Lapporörelsen använde Vala föreställningar om sann finskhet som borgerliga nationalister hade etablerat. Nationalandan var något essentiellt och gemensamt för varje enskild medlem i folket. Folkets ledare var främmande till sinnet. Storfinskhet och äktfinskhet var skadliga därför att de stred mot det finska folkets djupaste väsen och för att de tvingade ”varje tänkande människa” till uppror. Finskhetens fränder fanns i Skandinavien; dess fiender var de krafter som importerade österländskt godtycke och tysk *der Untertan*-kultur i den falska nationalismens namn.²¹⁵ Den skandinaviska orienteringen var den enda utvägen ur krisen – Finlands samhälle måste ordnas enligt nordisk förebild, eftersom denna närmast motsvarade ”den finska naturens krav”. Men i stället för att ta finskheten för given, såg Vala den som ett projekt som utgick från folkets frihet att delta i kulturproduktionen och det offentliga samtalet: ”Inget folk orkar leva på sin försvarsvilja [...] det är viktigare att folket har något att försvara.”²¹⁶

I denna strävan anknöt också Vala till Snellman, som han citerade i en uppföljningsartikel, då föregående text hade gett upphov till en borgerlig resolution mot *Tulenkantajat*. Under rubriken ”Norden och vi” lät han Snellmans ord understryka att ”ett litet folks uppgifter låg inom bildningens område”.²¹⁷ Den finländska själv censuren fungerade lika effektivt som en officiell censurapparat, ansåg Vala. Kulturens fiender hade skapat sig fiender av alla som tänkte i större perspektiv; dessa stämplades som ofosterländska och landsförrädiska. Till dessa större perspektiv räknades även den skandinaviska inriktningen. Vala identifierade en ”småborgerlig” hegemoni inom kulturlivet som stod för terror och falsk nationalism, och som var oproportionerligt representerad i medierna. Den hotades av Skandinaviens kulturliberala idéer, som inspirerade Finlands ungdom. Endast vänstern hade förstått de ursprungliga ”eldbärarnas” budskap, menade han.

215. Här använder Vala ordet ”*kansallismielisyys*”, medan han tidigare talade om ”nationalismens” [*nationalismi*] kvacksalvare. Först när *kansallismielisyys* modifieras med ”falsk” blir den liktydig med det negativa *nationalismi*.

216. Erkki Vala, ”Selvään veteen.” (I klara vatten) *Tulenkantajat* 1932/2 (1)

217. En smula ironiskt i sammanhanget är att Snellmans ”bildning” var starkt knuten till de tyska nyhumanisternas *Bildung*. Valas identifikation av en sann finsk bildningstradition i kontakt med det allmänmänskliga och det historiska sammanhanget kan härledas till Herder. Snellman beskrev den allmänna bildningens tillägnande i självständig form som ”nationalitet”; en persons nationalitet formades av fosterlandskärlek, men även av nationens ”andliga tillvaro”. Det är just denna tillvaro som Vala bekymrar sig om. Rantala 2006 (9, 11, 17)

Den importerade reaktionen som hotade Finlands västerländska bildnings- och rättsstatsbegrepp måste bemötas, men hur? I en artikel senare samma år uppmanade Vala att glömma 1918 års händelser och fokusera på den framväxande generationen, som var oskyldig till konflikten. I ungdomens intresse låg att hålla Finland utanför världskrig som Vala förutsåg. Den enda enhetliga kulturkretsen i Europa, Norden, skulle trygga Finlands framtid. De nordiska länderna hörde ihop av naturen. Endast genom att ”förinta den fanatiskt nationalistiska reaktionära andan” skulle man kunna leda in Finland på en väg mot kulturell och ekonomisk återhämtning efter depressionen och Lapporörelsen.²¹⁸

Relationen med Norden hade inget att göra med språkpolitik, men för Vala var kulturpolitik lika med säkerhetspolitik. Vala skildrade Finland som en del av en större helhet, det oroliga Europa, och varnade för att söka lösningar i Europas krutdurk. Finland hörde inte hemma i Öst- eller i Sydeuropa, och Finland kunde inte lösa sina problem genom att delta i Europas kapprustning och lita på patos och känsla. Sådana lösningar var främmande för den västerländska naturen, som var livsglad, förnuftig, vidsynt och inklusiv. Denna natur fanns i Skandinavien och England, och även om den inte var helt typisk för Finland var det den enda väg som Finland kunde gå.²¹⁹

Medan utsikterna tycktes oroande i Finland 1934 verkade Sverige redan ha lämnat krisen bakom sig. Vala rapporterade från Stockholm att grannlandet tack vare kontroll av kapitalet och en stark fackföreningsrörelse hade hållit lönerna och konsumtionen på hög nivå. Medan Finland dumpade priserna på trävarumarknaden och exploaterade arbetarna, skapade Sveriges regering reformprogram som tvingade banker att finansiera allmännyttiga projekt. En svensk ekonom anmärkte på Finlands stora misstag, landsorganisationens avskaffande. Fackföreningarna gav arbetarna möjlighet att agera och känna sig som nyttiga medborgare, men nu ”tvingar ni ju era arbetare att bli revolutionärer”, sade svensken.²²⁰ Fackföreningarna i Finland efter 1918 var ur många arbetsgivares synvinkel utomstående aktörer som lade sig i arbetsgivarens och de anställdas ömsesidiga relation.²²¹ SAK erkändes som förhandlingspartner av arbetsgivarna först under vinterkriget 1940 och det första kollektivavtalet slöts 1944. Vid årtiondeskiftet 1929–1930 drabbades Finlands radikaliserade fackföreningar av en rad politiska repressionsåtgärder och landsorganisationen förbjöds tillfälligt.²²²

Den svenska optimismen handlade inte bara om att kunna reparera det nuvarande systemet med radikala grepp – den tillät även en så oerhörd handling (ur ett finländskt perspektiv) som att ge kredit åt Sovjetunionen. Sverige såg med tillförsikt på framtiden, i motsats till domedagsprofeterna på andra sidan Bottenhavet.

218. ”Pohjoismaat ja me.” (Norden och vi) *Tulenkantajat* 1933/3 (1)

219. Erkki Vala, ”Keski-Eurooppa ja pohjoismaat.” (Mellaneuropa och de nordiska länderna) *Tulenkantajat* 1933/10 (1)

220. E.V., ”Ruotsin näköaloja.” (Sveriges perspektiv) *Tulenkantajat* 34/15 (1)

221. Kettunen 1986 (125–128, 163–173)

222. Kettunen 1986 (376f.)

Kontakten med Sverige skapade kanske mer hopp för andra grupper i Finland än för de svensksinnade. För de icke-revolutionära socialdemokraterna efter 1918 var de svenska partikollegerna en trygg förebild som hade börjat förändra samhället genom parlamentarisk aktion. Deras intresse och engagemang för den finska saken tolkades oftast positivt. Inte bara socialdemokraterna utan även kooperativrörelsen Elanto mätte sig gärna med svenska kolleger och gjorde ömsesidiga studiebesök.

Optimismen präglade även svensk kulturproduktion. Svensk film förmedlade populära självstereotyper till finska åskådare, som kunde dra sina egna slutsatser av pilsnerfilmernas hjältar och den allmänna Sverigerapporteringen. 1936 skrev Nyrki Tapiovaara politiskt medvetet om Edvard Persson och andra populära svenskar på film: ”Man behöver inte annat än konstatera, hur den svenska filmens mest populära skådespelare nu under den socialdemokratiska regeringen plötsligt blivit en skara välvilliga farbröder, Edward Person [sic!], Thor Modén [sic!], Bullen Bergman, Sigurd Wallén, Carl Hagman och allt vad de heter, dessa rundhyllta, trevliga karlar, i vars fickor man nästan förväntar sig hitta fackföreningsboken.”²²³ Dessa snälla svenska farbröder bar på en subversiv potential, åtminstone enligt *Tulenkantajat* 1935. ”Det har framkommit att [Finlands filmcensur] har förbjudit den uppskattade svenska filmen ’Karl Fredrik regerar’ [med ovannämnde Sigurd Wallén i huvudrollen] att visas i landet – med motiveringen att filmen behandlar Sveriges arbetarrörelse, och därmed är ’politisk’.”²²⁴ I *Finsk tidskrift* framstod dessa herrar i mer konformistisk dager:

I Sverige har man för det mesta arbetspauser, under vilka man släcker sitt bakrus medels medhavd pilsner därtill sjungande muntra kupletter. När man kommer hem till frukost får man alltid salta biten och lilla nubben, och en vänlig klapp av mor på axeln. När man inte är på galej med sina kumpaner, intar man kaffe med dopp hemma till radiomusik. Blir det dåliga tider, eller går det på tok med barnen, ja då har lilla gumman alltid en sparbanksbok med en rundlig slant att klara skivan med.²²⁵

Bilden av vardagsliv i Sverige är tagen ur en artikel om filmen och dess klichéer i olika länder. Pilsnerfilmernas positiva, nästan lättsinniga bild av svenskarna fördes sedan tillbaka över Östersjön i samband med finländska besök i Sverige.

De svenska gubbarna var inte så harmlösa som de såg ut. Liket det tidigare årtiondets spritsmugglare kom de inte bara med lilla nubben utan hade även farliga idéer i bagaget. Medan spritsmugglaren representerade rovkapitalismen, såg åtminstone vänsterpressen en mer antihegemonisk potential i Sigurd Wallén. Oavsett om censurhistorien var sann eller inte, var det viktigt för *Tulenkantajat* att framhäva att Finlands censur slog till mot filmen. Artikelns i *Finsk tidskrift* nämner dock inte detta. Den gladlynta svenska stereotypen överskuggade eventuella politiska budskap. Den rikssvenska folkkaraktären upplevdes som

223. Nyrki Tapiovaara, ”Filmimaita ja filmi-ihmisiä.” (Filmländer och filmfolk) *Kirjallisuuslehti* 1936/4 (78)

224. ”Pimeyden voimat ja elokuva.” (Mörkrets makter och filmen) *Tulenkantajat* 1935/13 (3)

225. Hans Kutter, ”Filmen och dess problem.” *Finsk tidskrift* 1936/10 (180–181)

hemtrevlig men annorlunda, inte tillräckligt annorlunda för att vara främmande men tillräcklig för att svensken skulle kunna fixeras vid en stereotyp som lyfte fram det som var annorlunda och inte det som var likartat eller överförbart på finska förhållanden.

Många som reste mellan länderna och gjorde sitt för att knyta kontakter och övervinna barriärer upplevde trots allt att dessa barriärer byggde på djupa skillnader mellan folkkaraktärerna. Även – och kanske framför allt – Finlands svensktalande kulturelit upplevde dessa skillnader som avgörande. Teaterkritikern Alma Söderhjelm, som var Stockholmskorrespondent för flera svenskspråkiga tidningar, ansåg att drag i den rikssvenska folkkaraktären gjorde Sverige till lustspelens förlovade land. Den svenska glättigheten var inte detsamma som frivolitet, det var idel munterhet och harmlöshet, ett ”tjuvpojkslyne” som inte kunde hämmas av en korrekt yta. Söderhjelm iakttog att den svenska publiken gärna skrattade mitt i allvarliga scener eller förhöll sig med neutralitetens kyliga objektivitet till en pjäs om världskrigets grymheter.²²⁶ Krigserfarenheten drog en gräns mellan rikssvenskar och finländare och fjärmade Söderhjelm från den rikssvenska publiken.

Skillnaderna yttrade sig inte bara i mentalitet utan även i mimik, kroppsspråk och temperament. Dessa skillnader lät sig bäst iakttas på teaterscenen. Rent fysiskt talade rikssvenskarna ett annat språk än finnarna och en annan dialekt än finlandssvenskarna. Med detta menar jag att skådespelarnas kroppsspråk tolkades som tecken på kulturella och nationella skillnader. När Hjalmar Bergmans *Markurells i Wadköping* uppfördes på Svenska Teatern 1932, kunde man jämföra finländske Axel Slangus tolkning av huvudrollen med Anders de Wahls på Dramaten. *Finsk tidskrifts* teaterkritiker ”Tilskueren” poängterade att ”Markurell i Stockholm spelades och måste spelas rikssvenskt”, och det rikssvenska skulle inte nödvändigtvis fungera i Finland, inte ens i huvudstaden och inte ens på det svenska språket: ”en likadan personifikation här med samma groteska yppighet skulle nog ej nått samma effekt av sanning och illusion”.²²⁷ Slangus finlandssvenska tolkning av rollen var enklare, mer kärv och fri från konst. Trots att de nationella skillnaderna i teorin borde vara likvärdiga, uppfattar ”Tilskueren” att den finlandssvenska rolltolkningen är mer autentisk än den rikssvenska – på finländskt territorium. Var nationalitet på sin plats. Svenskt var inte alltid lika med svenskt.

Samtidigt diskuterades skådespeleri och autentisk svenskhet på andra sidan Östersjön. Den mest populära svenske skådespelaren, Gösta Ekman, var en publiksuccé trots att han anklagades för osvenskhet. Hans dandy-image tilltalade inte en del kritiker som oroade sig för nationens väl.²²⁸ Den finländske teaterkritikern Raoul af Hällström noterade dock ingen osvenskhet hos Ekman 1923.²²⁹

226. Marja Engman 1996 (208–209)

227. Tilskueren, ”Teaterkvällar i Helsingfors.” *Finsk tidskrift* 1932/2 (96–97)

228. Gustafsson 2007 (176)

229. Raoul af Hällström, ”Ensirakastaja.” (Förste älskaren) *Suomen Kuvalehti* 1923/23

Ofinsk var han förvisso, men det var endast till Ekmans fördel: ”Man märker hur långt våra manliga skådespelare ännu är från teaterälskarens ideal, när man följer den unge rikssvenske aktörens spel.” I en finländsk kontext behövde ingen problematisk motstridighet uppstå mellan en idealisk svensk manlighet och den typ som Ekman gestaltade på scen. Ekman motsvarade just vad man förväntade sig av en stor rikssvensk skådespelare.²³⁰

För Hällström var Ekman en exotisk varelse som inte hade någon motsvarighet på de finländska scenerna – en civiliserad och förfinad förste älskare. Ironiskt nog ansåg en rikssvensk filmkritiker samma år att förste älskaren som typ också saknades i Sverige.²³¹ Stereotypa bilder av svenskt och finskt bygger på en starkt selektiv bild av verkligheten. Det som väljs ut är inte nödvändigtvis det som är mest representativt i en främmande betraktares ögon.

Gösta Ekman nägtelmässå »Vi och de våra».

Särskilt betagen var Hällström av Gösta Ekmans rollprestation i John Galsworthys pjäs *Vi och de våra*: ”I sin guldbroderade svarta nattrock är han som en ung österländsk furste, grym och passionerad, men orubbligt rättvis. En modern Shylock.”²³²

Finsk tidskrifts teaterkritiker hade bestämda åsikter om vilken typ av svenskt skådespel som fungerade i Sverige respektive Finland. Kulturklimatet gjorde det dock svårt att importera även sådant som ”Tilskueren” kunde tänka sig skulle fungera även i Finland. Kring årsskiftet 1932–1933 pågick en stor diskussion om en amerikansk pjäs som hade väckt sensation i Sverige, *Guds gröna ängar*.²³³ Pjäsen baserades på *negro spirituals*, och även om skådespelarna i USA hade varit svarta spelades alla roller av vita skådespelare i *blackface* på Dramaten.

230. Tilskueren, ”Teaterkvällar i Helsingfors – och i Stockholm.” *Finsk tidskrift* 1932/12 (426)

231. Gustafsson 2007 (177–182) Trots sin påstådda ”osvenskhet” var Gösta Ekman så populär och aktad att han inte långt senare kunde spela den nationella ikonen Karl XII i monumentalfilmen med samma namn.

232. Raoul af Hällström, ”Förste älskaren.” *Suomen Kuvalehti* 1923/23 (684, 689)

233. Tilskueren, ”Teaterkvällar i Helsingfors – och i Stockholm.” *Finsk tidskrift* 1932/12 (419–424)

Det var ovissst om en finländsk teater skulle komma att ta upp pjäsen på sin repertoar, trots att den var en succé i Stockholm. ”Tilskueren” använde framgången i Sverige som argument för att pjäsen var ett sunt val, och att tveksamheten byggde på svaga grunder. Kungliga Dramatiska Teatern var en svensk statsinstitution och därmed höjd över all kritik.

Georg Blickingberg i Guds gröna ängar.

”Tilskueren” kunde inte föreställa sig någon annan än Georg Blickingberg i denna roll. Likt Gösta Ekman lyckades denne rikssvenske skådespelare förkroppsliga ”den Andre” på ett sätt som övertygade även finländska åskådare.

I den kulturliberala pressen, dit även delar av *Finsk tidskrifts* kulturredaktion måste räknas (trots att tidskriften även hade ett stort antal konservativa medarbetare), såg man positivt på *Guds gröna ängar*, men protester från högern, framför allt från prästerskapet, ledde till att ingen vågade sätta upp den på 1930-talet. *Tulenkantajat* noterade att det svenska kulturklimatet var så öppet att Intima Teaterns avundsjuka regissör, som försökt sätta upp en konkurrerande sensationell pjäs om fosterfördrivning, hade misslyckats snopet. ”Att väcka sensation är inte så lätt i ett land, där det inte finns så mycket trångsynthet.”²³⁴ Ur ett finländskt perspektiv ägde rikssvenskarna en avundsvärd nivå av tolerans och flexibilitet. De kunde konsumera ”onationell” kultur utan att förlora sin svenskhet. De kunde spela den Andre utan att smittas av det främmande.

Individer och proletärer

Stereotypens väsentliga karaktärsdrag, oföränderligheten, cementerar Sverigebilden till evigt densamma, antingen den trygga monarkin eller den illvilliga förtryckaren. När förändringar uppstod och ”svenskar” inte betedde sig enligt förväntade mönster användes stereotypen för att förklara verkligheten på nytt. I detta kapitel fördjupar jag mig i ett exempel på förändring som anpassas till stereotypens rigiditet.

234. ”Ruotsissa on sensaatiopula.” (Sensationsbrist i Sverige) *Tulenkantajat* 1933/3 (3)

Det specifika problemet berörde de nya strömningarna i litteraturen, som egentligen hade gett sig till känna redan före världskriget men som slog igenom på 1920- och i synnerhet på 1930-talet även i litteraturkritikernas världsbild. Den stora "litteraturfrågan" handlade om att bestämma och kategorisera litteraturens nya "ismer": vad var primitivism, naturalism och proletäryrlik egentligen, och var de övergående trender eller tecken på en paradigmatisk förändring i samhället? Konservativa litteraturrecensenter försökte avvärja tendenser till naturalism, som tidigt associerades till dekadens, symbolism och pornografi, i den inhemska litteraturen före 1918; däremot ansåg man att naturalismen kunde ge kritisk upplysning om tillståndet i andra nationer. Motsatsparet sund–naturlig–nationell och sjuk–dekadent–europeisk associerades till en könsdikotomi. Den finska kulturen definierades som ung och frisk – och manlig – i kontrast till de gamla centraleuropeiska kulturerna.²³⁵

Motsvarande föreställningar väckte viss genklang i Sverige. Unghögern hade redan vid sekelskiftet ställt krav på en nyskandinavistisk politik som skulle föra fram Sverige till dess historiskt givna plats som Nordens ledande nation.²³⁶ Patrik Hall talar om en "masochistisk ton" i unghögerns nationalism. Den svenska nationen, föreställde man sig, måste spåkas i krig och elände för att återfinna sin svunna storhet. Gustaf Sundbärgs populära bok *Det svenska folklynnnet* (1911) räknade upp en rad drag i svensk mentalitet som passade in i ovannämnda dekadenta europeiskhet: svenskarna var sorglöst lättsinniga, saknade historiskt medvetande och vantrivdes med allt nationellt, emigrerade gärna – inte för att de var fattiga utan för att de saknade fosterlandskärlek. Svenskarna var bortskämda kosmopoliter, inte patrioter.²³⁷ Högerns förslag på botemedel, aktivt utrikespolitiskt engagemang, fick ingen större effekt – Sverige förblev neutralt under världskriget och Finlands inbördeskrig, och Ålandsfrågan gav föga utdelning. Däremot lyckades socialdemokraterna "stjäla" folkbegreppet från högern och göra det till sitt. Från att ha varit en synonym för "nationell" blev ordet "folklig" mot slutet av 1920-talet detsamma som "enkel", "anspråkslös", men även "demokratisk", "politiskt medveten" och "anti-elitistisk".²³⁸ Det rikssvenska folket förvandlades snabbt från idealiserade odalbönder till politiskt medvetna och välanpassade arbetare, i kontrast till den finlandssvenska politiska retoriken, där allmogen frodades och industriarbetarna osynliggjordes. Socialismen beskrevs som osvensk av Finlands ledande svenskar, samtidigt som den anpassades till ett modernt rikssvenskt nationsbygge.²³⁹

Två identitetsdiskurser om svenskhet kunde inte samexistera särskilt länge innan de krockade med varandra på något plan. Upptäckten av den nya "proletärlitteraturen" i Sverige blev en sådan kulturkrock för den konservativa finlands-

235. Kantokorpi 1998 (16–31)

236. Patrik Hall 2000 (232–233)

237. Patrik Hall 2000 (250, 255)

238. Patrik Hall 2000 (260–261)

239. Högnäs 2000 (27)

svenska kulturpressen. 1925 skrev *Finsk tidskrifts* kritiker Agnes Langenskjöld att Sveriges yngre poetgenerationer länge hade varit obekanta i Finland, dels på grund av Finlands ekonomiska svårigheter och dels på grund av att

vad vi då och då i olika tidskrifter sett av nyare rikssvensk poesi har alltför ofta varit ägnat att ingiva oss föreställningen att vi icke förlora mycket på att icke närmare känna det övriga: vi ha slagit oss till ro med tanken att vi på detta område avgjort äro den överlägsna parten.²⁴⁰

Bonniers antologi *Den unga lyriken* presenterade dock en ny grupp poeter för den finländska publiken, varav i synnerhet de så kallade arbetar- eller proletärskalderna väckte Langenskjölds intresse. Langenskjöld noterade att Sveriges lyrik ”ingalunda genomlever det stadium av fattigdom och torftighet vi halvt om halvt trott”. Proletärskalderna, ett unikt rikssvenskt fenomen, hyllade socialistiska ideal och identifierade sig med den arbetande massan, men kritikern förnekade att de förenades av en bestämd social eller politisk tendens. Det enda gemensamma var deras sociala härkomst – ”den kroppsarbetande klassen”. Langenskjöld normaliserade den nya litterära genren genom att stereotypisera den som folklig – i nationell mening. Diktarnas närhet till folket var liktydig med närheten till naturen, och den garanterade friskhet och ärlighet i diktningen.

Proletärskalderna gick dock inte så lätt att integrera i en folklig, urvuxen svenskhet. När vissa diktares sociala radikalism blev mer tydlig reagerade *Finsk tidskrifts* kritiker med försök att fösa in dem i den färdiga fällan för förkrigstidens dekadenta naturalism med beteckningen ”livsdyrkare”, och samtidigt fränkänna dem ett gemensamt program eller gemensamma mål.²⁴¹ ”Den enhetliga fronten unga svenska diktare är en fiktion”, menade P.O. Barck. Likt Langenskjöld fann Barck ingen politiskt tendens hos diktarna. Revolten var subjektiv, inte politiskt programmatisk. De var romantiker som flydde från verkligheten ut i den idylliserade naturen. Olof Enckell försökte dekonstruera själva beteckningen ”proletärförfattare”, som han såg som en grov förenkling med ursprung i dagspressen.²⁴² Visserligen härstammade de ledande representanterna från samhällets djupare skikt och hade därför en förkärlek för miljöer ”vilka få sin prägel av manuellt arbete”. För Enckell stod ”proletär” för motsatsen till kultur, behärskning och självkontroll, och passade därför inte till kultiverade författare som Harry Martinson och Vilhelm Moberg.

Proletariatet bar på ett politiskt stigma på båda sidor om språkgränsen efter 1918. Underklassen, framför allt städernas fattiga industriarbetare, var inte synonym med det folk som nationen byggdes upp av. Den avgränsades från det goda folket med hjälp av ord som ”vild”, ”djurisk”, ”ohämmad”, ”kaotisk”. Enckell ville klargöra att en svensk proletärförfattare var något helt annat; en sådan ägde intelligens och

240. Agnes Langenskjöld, ”Några intryck av Sveriges yngsta lyrik.” *Finsk tidskrift* 1925/2 (134)

241. P.O. Barck, ”De yngsta i svensk litteratur.” *Finsk tidskrift* 1935/1 (61–66)

242. Olof Enckell, ”Fyra rikssvenska berättare.” *Finsk tidskrift* 1936/2 (154)

konstnärlig kultur som visserligen inte var sprungna ur nedärvida traditioner, men ur något mer värdefullt, nämligen ur individuella viljor, som skulle underlätta en integration i en blivande samhällselit.²⁴³ När det stod fast att proletärförfattarna inte var någon modefluga utan vann alltmer utrymme i den rikssvenska litterära sfären, var de borgerliga kritikerna i Finland tvungna att revidera sin syn på deras författarskap. Detta gjorde de genom att framhäva deras svenskhet, i synnerhet de individuella karaktärsdrag som passade in på det nationella idealet.²⁴⁴

Finsk tidskrifts recensenter kämpade med en ny svenskhet. Som svenskar såg de sig självklart delaktiga i moderlandets kulturliv – som finländare stod de dock främmande för nya trender sprungna ur en annan historisk och samhällelig kontext. Recensenterna kunde inte bara ta avstånd från de rikssvenska proletärförfattarna, som representerade en växande trend i den rikssvenska litteraturutgivning. Eftersom Harry Martinson, Harry Blomberg, Ivar Lo-Johansson och de andra obestriddligen var svenskar, måste *Finsk tidskrifts* recensenter finna ett sätt att acceptera dem utan att förneka sin egen svenskhet. Deras ofrivilliga främlingskap inför de nya rikssvenska litterära trenderna betydde dock att deras analyser tillför något nytt till kunskapen om proletärförfattarnas inflytande och reception.

I vänsterns tidskrifter försökte man i stället vinna över de svenska författarna till sin sak. Socialistiska *Kirjallisuuslehti* lyfte deras erfarenheter som kroppsarbetare och deras solidaritet med arbetskamraterna, som beskrevs som en effekt av deras levande klassmedvetande.²⁴⁵ *Kirjallisuuslehti* debatterade även de borgerliga tidskrifternas tolkningar av den rikssvenska litteraturen.²⁴⁶ Medan *Finsk tidskrift* och *Valvoja-Aika* förlitade sig på sina etablerade kritikers förmågor, gick *Tulenkantajat* direkt in på den rikssvenska debatten 1933 och frågade svenskarna själva: "Vad är en proletärroman?" *Kirjallisuuslehtis* främste kritiker Viljo Kajava diskuterade proletärlitteraturen som ett globalt fenomen.²⁴⁷ Genom att låta flera olika rikssvenska författare och kulturpersonligheter komma till tals skapade *Tulenkantajat* en känsla av autenticitet. Till skillnad från om man låtit en inhemsk expert filtrera informationen, gav intervjuformen intrycket att läsaren själv följde debatten i svenska medier.²⁴⁸

De svenska proletärförfattarna svarade mot ett behov inom den revolutionära vänstern som artikulerades av Gramsci under samma tid. De var – eller tycktes vara – de "organiska intellektuella" som var klassmedvetna och solidariska,

243. Olof Enckell, "Fyra rikssvenska berättare." *Finsk tidskrift* 1936/2 (155–156)

244. Kaj Lindgren, "Noveller av Gertrud Lilja och Ivar Lo-Johansson." *Finsk tidskrift* 1938/4 (283–284)

245. Viljo Kajava, "Lontoo runon kuvastimessa." (London i diktens spegel) *Kirjallisuuslehti* 1937/10 (162)

246. Olof Lagercrantz, "Ruotsin 1930-luvun kirjallisuus." (Sveriges 1930-talslitteratur) *Valvoja-Aika* 1937 (344–353); "Eräs katsaus Ruotsin 1930-luvun kirjallisuuteen." (En översikt av Sveriges 1930-talslitteratur) *Kirjallisuuslehti* 1937/16–17 (255)

247. Viljo Kajava, "Proletaariyriikan probleemeja." (Proletäryriikens problem) *Kirjallisuuslehti* 1935/18–24 (488)

248. "Mikä on proletääriromani?" (Vad är en proletärroman?) *Tulenkantajat* 1933/37 (5)

uttalade klassens kollektiva behov, förkroppsligade den i habitus och utmanade hegemonin. I verkligheten var avståndet mellan de självlärda författarna och de ”traditionella intellektuella” kanske inte så stort – båda grupper drevs av samma intresse för litteraturen som konst och samma bildningsideal. De borgerliga kritikererna i Finland försökte minska klyftan ytterligare genom att förneka en politisk klassmedvetenhet hos proletärförfattarna, samtidigt som de inte förnekade att en klassidentitet präglade deras verk.²⁴⁹ Gramsci ansåg att det var nödvändigt att engagera traditionella intellektuella i arbetarklassens kamp. Tillsammans skulle förtryckta och privilegierade skapa ett historiskt block, förutsatt att de forskare och författare som var verksamma inom hegemonin blev medvetna om sin roll och övergav sin illusion om att stå över politiken och historien. Det var dock viktigt att arbetarklassen utvecklade sina egna organiska intellektuella, som kunde fungera som ledare. Det som skedde i Sverige uppmuntrade vänsterns kulturarbetare i Finland att tro på samma slags utveckling, trots den borgerliga sidans argument att endast deras egna institutioner kunde leda till sann bildning.²⁵⁰

Dessa skildringar av en ny samhällsmedveten våg i Sverige bör inte förväxlas med förbehållslös skönmålning av det svenska samhällsklimatet, även om rikssvenskar som kom till tals kunde bidra till en sådan uppfattning.²⁵¹ Sveriges författarförbund skildrades som en stormig sammanslutning av före detta arbetare och liberala element. Det är möjligt att denna karakterisering gjorde ett idylliskt intryck på de finska läsarna – enligt *Kirjallisuuslehti* satt det bara ”hel- eller halv-fascister” i Finlands författarförbunds styrelse.²⁵² Vänstertidskrifterna framhöll dock att proletärförfattarna mötte borgerligt motstånd även i Sverige.²⁵³ Erik Blomberg kritiker av den rikssvenska litteraturkritikens nivå 1933 användes för att kritisera finländska förhållanden med samma ord: hyllandet av det opolitiska i litteraturen associerades med världsfrämmande, borgerligt navelskåderi.²⁵⁴

249. Leffler 1999 (58–59)

250. Detta synsätt framkommer t.ex. i en Eyvind Johnson-recension av Holger Ahlenius, ”Kulturglädje och kulturhat.” *Finsk tidskrift* 1937/4 (246). Ahlenius framställer de nya arbetarförfattarnas ideologi som kluven – eller kanske dialektisk: å ena sidan präglas de av läshunger och studielust, å andra sidan av destruktiv indignation mot bildningens väktare, något han kallar ”kulturglädje kontra kulturhat”. För Ahlenius är väktarna identiska med den kulturskatt de bevakar.

251. ”Ruotsissa ei ole nationalistisia kirjailijoita.” (Det finns inga nationalistiska författare i Sverige) *Tulenkantajat* 1934/12–13 (11); ”Keskustelu Artur Lundkvistin kanssa.” (Samtal med A.L.) *Tulenkantajat* 1934/25 (3)

252. ”Ruotsin kirjailijaliiton vuosikokous.” (Sveriges författarförbunds årsmöte) *Kirjallisuuslehti* 1937/6 (129)

253. ”Kuka on Ivan Bunin?” (Vem är Ivan Bunin?) *Tulenkantajat* 1933/38 (1)

254. Erik Blomberg, ”Ajatuksia Ruotsin kirjallisuusarvostelusta.” (Tankar om Sveriges litteraturkritik) *Tulenkantajat* 1933/39 (4); ”Tieteen ja taiteen yhdensuuntaistaminen.” (Vetenskapens och konstens likriktande) 1935/19 (1); Erik Blomberg, ”Aiotaanko kirjallisuudenhistoria yhdensuuntaistaa?” (Tänker man likrikta litteraturhistorien?) 1935/20 (4)

Det politiska stigma som häftade vid vänstern i Finland fick också borgerliga litteraturkritiker att distansera sig från sina sinnesfränder i Sverige, om de uttryckte alltför varma känslor gentemot det socialdemokratiska folkhemsprojektet. Den konservativa kritikern Fredrik Böök blev efter sin försiktiga diskussion av Karl Marx på 1930-talet utnyttjad som positivt exempel på en ”förnuftig borgare” av vänstertidskrifter som *Kirjallisuuslehti* och *Tulenkantajat*.²⁵⁵ Ragnar Sjöberg skrev en syrlig kritik av Bööks reportagebok *Det rika och det fattiga Sverige*, där Böök skildrade en bilresa genom Sverige och ett lyckligt och välmående folk.²⁵⁶ Sjöberg menade att denna lycka var högst illusorisk och inte värd sitt pris: ”fackföreningsdresserade fabriksarbetare, som i saligt maktrus begäpa porträttet av sin ledare, när han nådigt mottar folkets hyllning”. Odalbonden hyllade rikets storhet och makt inkarnerad i kungen, oavsett hur ovärdig kungen var som individ. Den moderne arbetaren hyllar sig själv och sin egen makt, när han hyllar sin ledare. Denna ”det nutida Sveriges mäktigaste rörelse” strävande inte efter frihet utan solidaritet – något som Sjöberg upplevde som en boja som i en demokrati band samhällseliten vid ”ett psykologiskt utvecklade folkskikt”, en tanke som fick honom att uttrycka rent fysisk avsmak. Denna folkmassa höll på att spolia Sveriges andliga arv.

Bööks skepticism och traditionalism har inte skyddat honom från den småborgerliga ”demokratismen”. Sjöbergs svenskhet finner sina gränser inför det moderna svenska folket, som Böök idealiserar: ”fysiskt och psykiskt välutrustade karlar med kraftiga nävar, falkögon och vittfamnande, djupborrande erfarenhet”. Men är inte dessa starka män, frågar Sjöberg retoriskt, relikter från individualismens tidevarv, då de hårdföra nybyggarna i vildmarken inte var beroende av sina herrar och inte längtade efter kollektivismens saligheter? Raspsykologins individualistiska och frihetsälskande germaner, av naturen vaccinerade mot kollektivistiska ideologiers lockelser, hade ersatts av kollektivistiska socialister. Detta mysterium försökte Böök åter förklara med raspsykologins hjälp. De blonda, högresta och intelligenta norrländska fabriksarbetarna var helt enkelt för goda för det monotona fabriksarbetet; deras ömtåliga nerver tog skada, och de drogs till idéer som ledde till facklig organisering och revolt. Det moderna industrisamhället var skadligt för nordgermanen.

För Sjöberg var Bööks vänslande med arbetarrörelsen bara missriktad nationalromantik. Denna analys låg inte långt från senare, marxistiska forskares slutsatser. Bööks intresse för marxismen var främst ett intresse för historiematerialismens deterministiska drag, som han kombinerade med nationell determinism. Klassmotsättningar spelade ingen roll i Bööks historiesyn.²⁵⁷ Bööks sympatier sträckte

255. Jarno Pennanen, ”Siamilaiset kaksoiset.” *Kirjallisuuslehti* 1936/4 (75); Ossian G. Bahr, ”Fredrik Böökin tunnustus” (Fredrik Bööks bekännelse) *Kirjallisuuslehti* 1936/4 (90); ”Fredrik Böökinkin silmät auenneet.” (Även Fredrik Bööks ögon har öppnats) *Tulenkantajat* 1939/37 (3)

256. Ragnar Sjöberg, ”Översikter. En individualistisk demokrat på upptäcktsfärd.” *Finsk tidskrift* 12 1936/12 (372–375)

257. Forser 1976 (131)

sig också till äktfinnarnas nationella projekt, och han avfärdade svenska klagomål på att kampen fördes med orättvisa medel: ”den hårda biologiska sanningen är, att inte ens de mest berättigade krav kan drivas igenom utan kamp, och ingen kamp är möjlig utan fanatiska överdrifter”. Den finlandssvenska kulturens oundvikliga öde var total assimilation.²⁵⁸

Medan Böök lät sig spännas för det nationella projektets triumfvagn, låg för Langenskjöld nyckeln till proletärförfattarnas frälsning i att införlivas i den kristna världshistoriska missionen. Det kristna personlighetsidealet förvandlade proletärförfattaren till ”en frigjord, helgjuten och mycket radikal kämpe [...] en ivrig ny arbetare i det stora Gudsrikets bygget”.²⁵⁹ Mänsklighetens väl kan endast nås via den högre sanning som uppväger föreställningen att mänskligheten är mindre än summan av sina beståndsdelar. Underkastelse inför den högre sanningen – Kristus eller nationen – kunde också rättfärdiga socialdemokratins fredliga revolution. Denna underkastelse kan bara ske av fri vilja – en parallell till Snellmans nationalitetstanke, som även den kräver frivillig uppoffring.²⁶⁰ Avsmaken för kollektivet kan inte förklaras med något annat än en pessimistisk syn på mänskligheten i stort, och föreställningen om att en kollektiv handling är dömd att misslyckas om den inte styrs av någon eller något som står för en högre, övermänsklig sanning. Eftersom det övermänskliga är farligt nära det omänskliga, måste denna högre sanning personifieras av en individ, en människa som i sin karaktär förenar de borgerliga manlighetsidealerna självkontroll, självövertinelse, ödmjukhet och hederlighet. Dessa karaktärsdrag ingick både i det svenska och det finska nationella idealet.

Langenskjölds tolkningar av livsdyrkärförfattarna stod inte helt oemotsagda. Sven Stolpe kände sig missförstådd som liberal kristen och involverade henne i en debatt om litteratur, religion och ideologi i *Finsk tidskrifts* spalter. Här räcker det att konstatera att den finlandssvenska kritikern och den rikssvenska författaren, trots att de skrev på samma språk misstolkade varandra på flera nivåer – huruvida dessa kommunikationsmissar var avsiktliga eller ej är en annan historia.²⁶¹

Langenskjöld var intresserad av kristen kulturaktion i Sverige, framför allt Manfred Björkquists unkyrkörörelse, som hon liknade vid ett korståg för en kristen enhetskultur över sociala gränser. Nästan med avund konstaterade hon att

258. ”Flaamilaiset ja suomalaiset.” (Flamländare och finnar) *Valvoja-Aika* 1938 (171)

259. Agnes Langenskjöld, ”Positiv kulturkritik.” *Finsk tidskrift* 1938/3 (204–209)

260. Ett konkret exempel på ett sådant osjälviskt offer på nationens altare var fennomanen Georg Forsman/Yrjö Koskinens konsekventa självnationalisering, som hyllades i en minnesruna: ”Koskinen som skolpojke kunde knappt ett finskt ord, men han var redo för personliga offer för saken. [...] Han bytte sitt svenska modersmål till sin nations språk. Och om det sade han, att det var som att stiga ner i helvetet. [Men] kärleken höll.” E. Nevanlinna, ”Muistosanoja Yrjö Koskisesta.” (Minnesord om Yrjö Koskinen) *Valvoja-Aika* 1930 (41 of.)

261. Agnes Langenskjöld, ”Dikt, kritik, kristendom. Ett apropå till Sven Stolpes senaste böcker.” *Finsk tidskrift* 1935/7–8 (26)

detta av historiska skäl var lättare att åstadkomma i Sverige än Finland. Styrkan i Björkquists vision var den kristna upplevelsens koppling till en stark upplevelse av det svenska enligt slagordet ”Sveriges folk – ett Guds folk”. Detta hade även inspirerat en kyrklig samlingsrörelse i Svenskfinland under 1920-talet att lansera varianter som ”Finlands folk – ett Guds folk” och ”Finlands svenska folk ett kristet folk i hägnat av fädrens kyrka”.²⁶²

När Stolpe kallade unglyrkorörelsens kampanjer mot osedlig litteratur censur, försvarade han sig med att han ville avvärja ett protonazistiskt, osvenskt svek mot västerlandets heligaste kulturvärden.²⁶³ För Langenskjöld var det svenska samhällets sjukdom i första hand den litterära primitivismen, livsdyrkarförfattarna, som egentligen var offer för den moderna kulturen.²⁶⁴ Proletärlitteraturen sågs som ett symptom på den demokratiserade konsumtionskulturen snarare än en motreaktion. Det som enligt Langenskjöld förenade proletärlitteratur, livsnjutarförfattare, modernister, kolorerad veckopress och massproduktion var bristen på högre värderingar. Hon fann däremot inget fog för påståendet om ”hatfull stämning” mot primitivismen från kristet håll. Den principiella linjen handlade om ”den kristna kulturarbetarens ställning gentemot de nya diktarna”, som skulle präglas av hjälpande kärlek, precis som relationen till hela Sveriges och Nordens ungdom och folk. Protesterna och kampanjerna borde därmed tolkas som kärleksfull uppfostran, inte hatangrepp.

Langenskjölds kristet konservativa syn på litteraturen var inte fjärran det nationalistiska idealet. Enligt *Ajan Suunta* var det mest betydelsefulla bedömningskriteriet för ett litterärt verk dess politiska och ideologiska betydelse. Författaren existerar inte för sig själv allena utan måste vara en uppfostrare som leder sitt folk framåt: ”Han finns till endast för folket, han är folkets tjänare – inget annat!”²⁶⁵ *Ajan Suuntas* betoning av författarens och litteraturkritikerns politiska och ideologiska roll – i förlängningen samma krav som ställdes på journalisterna – måste ses som regel snarare än undantag i den finländska pressen.

Signaturen Lauri Lastu vädjade till F.E. Sillanpääs moraliska ansvar mot arbetarklassen i *Kirjallisuuslehti*.²⁶⁶ Problemet var inte bara Sillanpääs representation av arbetarklassen för den finländska läsekretsen. Lastu föregrep hänvisningar till konstnärens frihet genom att varna för romanens effekter i Sverige:

262. Dahlbacka menar att det sistnämnda slagordet inte längre var nationellt betingat, det vill säga att det syftade på en minoritet som upplevde sin ställning hotas, men slagordet motsade inte föreställningen om svenskheten i Finland som en separat nationalitet. Dahlbacka 2000 (94–96)

263. Sven Stolpe, ”Kristendom och realism. Ett svar till Agnes Langenskjöld.” *Finsk tidskrift* 1935/10 (160)

264. Agnes Langenskjöld, ”Dikt, kritik, kristendom. Ett apropå till Sven Stolpes senaste böcker.” *Finsk tidskrift* 1935/7–8 (38–40); Agnes Langenskjöld, ”Genmäle till Sven Stolpe.” *Finsk tidskrift* 1935/10 (221–226)

265. Sevänen 1994 (266) Kurs. i originalet.

266. Lauri Lastu, ”Avoin kirje F.E. Sillanpäälle.” (Öppet brev till F.E. Sillanpää) *Kirjallisuuslehti* 1933/1 (11–16)

Men har inte Selma Lagerlöf och en viss högt bildad rikssvensk adelsdam [...] sagt er, att först efter att ha läst *Det fromma eländet* har de lärt känna den finska allmogen. [...] Även de, som borde förstå sig på litteratur och konst, ser på Juha Toivola som en representant för sin klass.

I ett idealtillstånd vore det de finska litteraturkritikernas uppgift att rätta de utländska läsarnas uppfattning av den finska allmogen i Sillanpääs roman, men nationens kritiker och publicister skred inte till den största befolkningsgruppens försvar. Med nationella argument understryker Lastu Maksim Gorkijs budskap om författarens plikt gentemot läsaren: författaren är både predikant och agitator. Sillanpääs plikt var att stå upp för det förtryckta och nedtystade flertalet i stället för att sprida falska och passiviserande stereotyper utomlands. I ljuset av detta var Sillanpääs nationella julkänning ”alla vi är finländare” enligt Lastu ofrivilligt komisk, eller snarare cyniskt galghumoristisk.

Både borgerliga och socialistiska litteraturkritiker lyckades hitta ”sina” svenskar i proletärförfattarnas utmaning mot den gamla svenska stereotypen. Man såg ogärna de rikssvenska författarna som sina fiender utan sökte fränder, även om sökandet ibland blev en aning ansträngt av kontakter med ”verkligheten”. De svenskspråkiga kritikerna väjde sig mot att tolka proletärförfattarna som representativa för en grundläggande förändring i det svenska samhället, och vissa ansåg att litteraturstriden endast var en storm på ytan – kulturens stora underströmmar lät sig inte påverkas av den.²⁶⁷ Den socialistiska pressen upplevde Sveriges exempel som inspirerande – till imitation, tävlan och mycket mer. *Kirjallisuuslehti* såg redan 1936 en livskraftig proletäryrlik växa fram i Finland. Viljo Kajava ansåg att de finländska författarna stod inför större utmaningar och därmed även större segrar än de rikssvenska, eftersom klassmotsättningarna var större i Finland och den ideologiska förvirringen mindre överhängande.²⁶⁸ Kajava utlovade en stor framtid åt den finska moderna lyriken: ”Den [ärver] Tysklands expressionister och proletärpoeter, samt de ryska uppbrottsdiktarna [...] den moderna amerikanska poesin, den svenska primitivismen och samhällslyriken, den [...] ärver hela världen”.²⁶⁹ Det svenska var blott en liten del i ett stort internationellt arv.

Sammanfattning

Vare sig debattörerna var monarkister eller socialister, kunde de använda sig av Sverige som en idealisk förebild. Det fanns alltså en utbredd föreställning om att Sverige var mer framgångsrikt än Finland på olika områden, fast det inte rädde konsensus om vilka områden, och fast denna föreställning ofta uttrycktes ironiskt, som till exempel i *Garms* satirer. Sverige som romantiskt motiv hängde

267. Yrjö Teppo, ”Ruotsin kirjallinen kiista ja siihen liittyviä huomioita.” (Litteraturstriden i Sverige och iakttagelser kring den) *Valvoja-Aika* 1936 (74)

268. Viljo Kajava, ”Proletaariyrliikan probleemaja.” (Proletäryrikens problem) *Kirjallisuuslehti* 1936/18–24 (488)

269. Viljo Kajava, ”Suomen nykylyriikan kriisi.” (Den moderna finska lyrikens kris) *Kirjallisuuslehti* 1937/21–24 (337)

samman med svenska författares popularitet och kopplingen mellan Sverige och den gemensamma historien. Nostalgiska känslor kunde därför även projiceras på det moderna Sverige. Sverige kom till användning som alibi när det gällde att kritisera det egna samhället. Svenska skämtteckningar kunde säga det som finska tecknare kanske drog sig för att uttrycka.

I mellankrigstidens finländska press kunde begreppet ”svensk” omfatta allt från finlandssvenskar och rikssvenskar till utlandssvenskar och svensktalande folkgrupper i andra länder. I vissa fall utslöt en form av svenskhet en annan, i andra fall fungerade svenskhet som en universell formel för en viss kulturell bakgrund eller världssyn. Det är inte alltid möjligt att avgöra vilket som är vilket. I finskspråkiga texter kunde skillnaderna markeras genom satiriska fraser som ”våra (hem)svenskar” eller ”*ruotsikko(mme)*”, medan finlandssvenska texter kunde särskilja rikssvenskar från vanliga svenskar eller finländare men var tveksamma till etnonymen ”finlandssvensk², en relativt ny innovation.

Fornstora dagars Sverige kunde även användas som ironisk kontrast till det moderna Sverige. Den positiva stereotypen om det föreställda ärorika förflutna kunde därmed vändas till en negativ stereotyp i nuet. Speciellt i jägar- och aktivistkretsar kunde man i fallet Ålandsfrågan uppvisa indignation mot Sveriges politik med motiveringen att Finland genom historien alltid hade tjänat Sverige troget, men aldrig fått något tack för det utan endast blivit förrätt och övergivet. Det otacksamma Sverige skulle därför inte bevärdigas med Finlands stöd i framtida kriser. Detta tema återkommer under hela 1900-talet efter olika kriser. Det går utanför denna texts ramar att uttala sig mer om det, men det är intressant att denna berättelse egentligen uppstår i samband med Sveriges kortvariga landstigning på Åland (efter befolkningens önskan) under inbördeskriget och den därefter följande Ålandskrisen, även den på initiativ från öbefolkningens representanter. Man kan spekulera i hur detta enstaka ifrågasättande från väst av det självständiga Finlands gränser har påverkat det moderna Finlands populära föreställning om Sverige som evigt fientligt inställd till Finland.

Den negativa stereotypen av Sverige som höger- och vänsterspöke var ett redskap i den inrikespolitiska maktkampen i Finland. Sverige med sin monarki och associationerna till gamla traditioner fick ofta symbolisera Finlands förflutna på gott och ont. Det gamla moderlandet var en värld som Finland hade lämnat bakom sig. Finlandssvenskarna fick sin beskärda del av den här tankefiguren. Den finsknationalistiska berättelsen om nationen kanoniserade finskhetsrörelsens förgrundsgestalter, som trots sitt svenska ursprung hade bytt namn och modersmål – till exempel Snellman, som förkunnade finskhetstanken på svenska språket, eller Georg Forsman, som döpte om sig till Yrjö Koskinen och skrev det finska folkets historia. Däremot misstänkliggjorde man de medborgare som hade förblivit svenska till språk och därmed även till sinne. De svenskspråkigas försvar av svenskans ställning uppfattades som en del av svenskhetens reaktionära karaktär. Samtidigt försökte finlandssvenskarna att skapa en egen positiv bild av svenskhet som nationalitet och byggde upp en svenskhet på finländsk grund – till

exempel genom att fokusera på rollen som kulturbringare eller väringstrohet i österled. Inom Finlands gränser sökte kultursvenskarna erövra Sverige åter.

Bilden av svenskhet som något konservativt och kvävande och Sverige som de gamla idealens hemvist rubbades under 1900-talets första decennier. Sverige med Hjalmar Branting och socialdemokraterna vid styret kontrasterade mot de invanda föreställningarna om moder Svea som en konservativ gammal dam. En parallell bild av Sverige som besatt av socialistiska element började tona fram, speciellt i *Garms* dagsaktuella kommentarer. Sverige stod för det ärorika förflutna som kunde tilltala kulturkonservativa i Finland, men samtidigt ifrågasatte många Sveriges utrikes- och försvarspolitik och socialdemokraternas allt starkare roll. Föreställningarna om Sverige och rikssvenskarna mot bakgrund av ovanstående pendlade mellan olika extremer i den finländska pressen.

När fennomanerna sökte det genuint finska utslöt de det svenska språket och så småningom allt som kunde kopplas till ”det svenska arvet”. Bland äktfinnarna drevs denna städdiver till sin spets. Språkstriden handlade inte bara om den inrikespolitiska situationen. De som upprördes över det svenska språkets oproporionerligt viktiga roll i samhället pekade ofta på den motsatta situationen väster om Torne älv, där det finska språket genom medveten politik från den svenska statens håll fick mindre och mindre betydelse.

För socialisterna framstod nationalitetsfrågan som överspelad när det gällde det finländska samhället i stort. Vänsterns representanter hade inget språkpolitiskt program, men tänkte sig i stället en naturlig övergång till majoritetsspråket av pragmatiska skäl. Å andra sidan kunde vänstersympatisörer under 1930-talet skrida till den svenskspråkiga minoritetens försvar, dock med vissa förbehåll. Under 1930-talet beskrev Erkki Vala svenska språket som ett nödvändigt redskap för den finska arbetaren, eftersom censuren drabbade finskspråkiga publikationer mycket hårdare än svenskspråkiga. Detta ledde dock inte till en försvenskning av arbetarklassen – dess identitet fortsatte att vara finsk eftersom den bildade det sanna folket, i motsats till borgarnas ”internationella reaktion” eller ”internationella fascism”. Språket som kommunikationsredskap fick alltså inte förväxlas med de inre kvaliteter som identifierades med den sanna finskheten.

De som besökte Sverige och rapporterade hem om sina erfarenheter fann precis vad de sökte efter – bekräftelser på sina stereotypa föreställningar om skillnaderna mellan svenskt och finskt. De ställde inga obesvarade frågor och uttryckte ingen förvåning om något som de hade sett eller hört. Gripenbergs skenbara överraskning inför den belevade svenske socialdemokraten förbyttes i bekräftelse på det svenska folkets medfödda aristokratiska egenskaper. Inte ens när socialdemokraterna hade nått regeringsställning och intagit ledande positioner i samhället fanns det någon anledning till oro. Under ytan var de lika goda svenskar som alla andra. Bruket av stereotyper går hand i hand med en förvisning om att man redan känner till sakernas rätta tillstånd. Stereotypen ger inget utrymme för obesvarade frågor och alternativa synvinklar. Den genomgående positiva synen på det gästfria och hjärtliga Sverige är en iögonfallande motbild till den negativa

stereotypen, eftersom den delades av alla Sverigebesökare, från Gripenberg och Karimo till Lagerborg, Erich, Vala och Sillanpää.

Den svenska kulturen kunde hota den finska genom att verka överlägsen och kultiverad. Det svenska var farligt, därför att det var begärligt. Att identifiera sig med Finland och finskhet framstod i kontrast som en moralisk förpliktelse, en börda som medborgaren medvetet tog på sig av ansvarskänsla och solidaritet. Samtidigt var Sveriges exempel en utmaning till tävlan. Skillnaderna i befolkningens mängd, samhällsstruktur, historiska och ekonomiska förutsättningar gjorde Sverige till en ambitiös ung nations lämpliga rival. Att besegra Sverige i fredlig tävlan inom idrott, kooperativrörelseaktiviteter eller andra nationella discipliner var något annat än att fantisera om att förintna den nationella fienden på slagfältet. Sverige utanför Finland var en frände, i värsta fall en främling; det svenska inom Finlands gränser var dock en potentiell fiende och ett hinder för fredlig samexistens med grannlandet.

De tre kategorierna ”frände”, ”främling” och ”fiende” kunde fungera parallellt och komplettera varandra, men bara om vissa samhälleliga företeelser förtegs. Klasskonflikter kunde antingen tolkas som utslag av främmande element som borde rensas bort ur det (paradoxalt nog) rena och ursprungliga folket, eller som symptom på att förändringar enligt en allmänmänskligt giltig strategi var nödvändiga. Finlandssvenskarna befann sig i ett läge där tre strategier erbjöd sig: att skapa ett ursprungligt rent, autonomt Svenskfinland (under förutsättning att alla finlandssvenskar var jämlika och hade ett gemensamt ursprung, separat från finnarna); att vädja till traditionernas betydelse och minnet av det förflutna, som skänkte existensberättigande åt det traditionellt kodade kollektivet; eller att avsvärja sig nationella särintressen och välja en kosmopolitisk kurs som humanist eller elitist, med det oundvikliga resultatet att man hamnade på kollisionkurs med dem som tolkade även detta strävande i nationella termer – svensk artificiell arrogans kontra finsk naturrätt.

Detta kapitel har fokuserat på olika möjligheter och till hinder för frändskap med svenskarna. Förutom att svenskarna framstod som en riskfaktor – genom sin blotta existens utmanade de den ideala enspråkiga nationella identiteten – visade de sig vara en svårdefinierad kategori. Både finlandssvenskar och rikssvenskar var ofinska, men denna ofinskheter framstod antingen som naturgiven eller självvald. Enklast lät den sig framställas i kontrast mot finnarna. I nästa kapitel går jag närmare in på dessa finnar för att utröna hur främlingskap konstruerades ur ”vår” synvinkel.

5. Främlingskap i Finland

Älven sjöng för strandens granar.
Älvens väg en spåna förde.
Alltsen dess han går och spanar
efter den, hans skogar rörde.

Möter äntligt denne mannen.
Ger för obedd gästning tacken.
Dräper hastigt denne grannen
med ett slag av yxeklacken.¹

Otto Manninens dikt om ”skogarnas man”, den mytiske finnen som bygger sin stuga i skogen och inte tål den mest oskyldige inkräktare (ett färskt träspån som avslöjar en ny granne uppströms), demonstrerar den dubbla stereotyp som finskheten klyvs i. Finnen är den självständige mannen som behärskar naturen och är en harmonisk del av den. Men finnen är även den antisociale, våldsamme vilden, som inte förmår behärska sin egen, inre natur. Skogarnas man stannar inte upp för att fråga om främlingen är frände eller fiende. Redan det faktum att hans skog har vidrörts – hans gräns har ifrågasatts – räcker för att kalla till handling.

Finnen i dikten dräper främlingen. Men finnen kan även ses som en främlingsfigur. Han står utanför gemenskapen och vill heller inte vara delaktig i den, han är osocial och omöjlig att assimilera. I inledningen definierade jag ”främlingen” som en neutral varelse som dock kan vara ett potentiellt hot, eftersom främlingen ifrågasätter ”våra” gränser. I det här fallet sker ifrågasättandet konkret – den finske läsaren förväntas identifiera sig med skogarnas man.

Manninen själv var en finsksinnad patriot. Diktens ursprung låg enligt litteraturkritikern Viljo Tarkiainen i en anekdot som Manninen delade med Eino Leino 1902.² Den utkom i hans första samling, *Säkeittä I*, under strejkåret 1905,

1. Ur Otto Manninens dikt ”Metsien mies.” Övers. Arvid Mörne. Citerad i V.S., ”Runoutta. Arvid Mörne & Erik Kihlman: Finsk dikt i svensk tolkning ...” *Valvoja-Aika* 1934 (279)

2. Viljo Tarkiainen 1948 (138–139)

då breda kretsar av det finska folket samlades till kollektiv aktion. Manninens självstereotyp, en antites till svekomanernas stereotyp av finnen som kollektivistisk massmänniska, spreds över språkgränserna.³ Enligt Erkki Vala använde författaren Henning Söderhjelm temat i anekdotform inför en rikssvensk publik för att förklara den finska individualismens urtima rötter.⁴ Anekdoten placerar händelserna i den forntid då Finlands ödemarker bosattes och beskriver hur nybyggaren lever i allsköns ro med sin familj tills ett färskt träspån avslöjar grannens ankomst. Efter en milslång vandring finner han den andre nybyggaren, som sjungande bygger sitt hus men blir brutalt dräpt: ”se där, vilken grotesk bild av den finska individualismen!” Vala anmärkte att han ”i allmänhet inte tenderar till att acceptera absoluta definitioner av ’nationalandan’”. Den finska individualismen var dock så framträdande att den inte lät sig ignoreras. Vala såg den finska individualismen, stelheden och fanatismen som atavismer – han var säker på att de skulle försvinna när landet blev mer likt Sverige och Storbritannien.

Folkloristen Pertti Anttonen har diskuterat Finland som en mytologiserad gräns mellan öst och väst, både som västerlandets bålverk och som en bro mellan de föreställda geopolitiska motpolerna.⁵ Arwidssons slagord från 1830-talet, ”låt oss vara finnar”, avgränsar Finland från Sverige och Ryssland – man är varken det ena eller det andra. ”Finland är ett mellanläge”, skriver Anttonen. Nationens självständiga karaktär och unika särdrag behövde inte bara lanseras för de presumtiva finnarna i hemlandet utan även för den internationella publiken, den nationernas skara som man önskade bli upphöjd till. Jag vill poängtera att det därför är svårt att skilja mellan finnen som ett föreställt ”vi” och ett föreställt ”de”. Båda föreställningarna präglas av samma stereotyper.

Jag vill också undersöka hur denna föreställda finskhet relaterar till svenskheten. De delar nämligen vissa centrala stereotypa karaktärsdrag. Finskhet och svenskhet har framställts som varandras motsatser, men de är produkter av samma allmänneuropeiska föreställningar om nationalitet och medborgarskap. Därför anser jag att det är viktigt att gå in på frågan om vad som räknas som finskt eller finländskt under mellankrigstiden och inte utgå från att dessa värden är givna och självklara, varken för läsaren eller för mig själv. Fem underrubriker markerar min analytiska väg genom finskheten. Jag börjar med ”Finskhetens

3. I sin doktorsavhandling om Aleksis Kivis roman *Sju bröder* nämnde Viljo Tarkiainen dikten som en efterföljare till Kivis litterära beskrivning av de tavastländska brödernas ”lättisårade känslighet” och ”starka isoleringsdrift” som drev dem till ödemarken för att förtjäna sitt levebröd och finna sin lycka. ”Och vem vet, om inte denna isoleringstendens en gång i tiden inte har varit ett skäl till de finska stammarnas förskingring, precis som den ännu i dag ofta visar sina skadliga effekter i vårt kulturlivs gemensamma aktiviteter.” Viljo Tarkiainen 1910 (425)

4. Majava, ”Suuret ja pienet asiat.” (Stora och små ting) *Tulenkantajat* 1935/6 (2) Henning Söderhjelm var författare och skribent med socialpsykologiska intressen; från och med 1923 verkade han som litteraturrecensent i *Göteborgs Handels- och sjöfartstidning* och han blev svensk medborgare 1932. (NE)

5. Anttonen 1996

korta historia”, som placerar in föreställningen om en självständig finsk nationalitet och folkviljans omtvistade roll i ett historiskt sammanhang.

I ”Folket och revolten” tar jag upp inbördeskriget som ett institutionaliserat nationellt trauma och visar att misstänksamheten hos den bildade eliten mot de potentiellt oreglerliga och irrationella massorna har djupare rötter. Hur finnarna förhöll sig till fenomen som masspsykologi, som objektifierade kollektiva främlingar i det egna folket, skall undersökas under denna rubrik.

”Nationell hästkur” handlar om uppfostrandet av goda finnar och danandet av en sund nation, kort sagt det nationella projektet i progressiv bemärkelse, en vision som delades av tidningar längs hela den politiska skalan. Det nationella projektet innebar även befästande av gränserna, främjande av försvarsviljan, och beredskap att ingripa mot kränkningar av gränserna. En oreglerlig massa av främlingar skulle smidas samman till ett stålhart ”vi”.

”De andras Finland” fokuserar på hur denna nation presenteras för främlingens blick. Finlands och det finska folkets gränser mot omvärlden befästes på olika sätt för att en helhet skulle kunna presenteras utåt. Efter detta avviker jag från ”de andra” till ”oss” under underrubriken ”Exotism”. Här går jag närmare in på den nationella självbild som uppstod i reaktion mot ett folk som inte betedde sig som det skulle, i krocken mellan elitens förväntningar och massornas krav, men även frågor kring ras och rasklassificering och hur man kunde närma sig det främmande utan att förlora fotfästet i det egna. De negativa särdrag som gärna projicerades på grannfolk och folkgrupper i det egna landet kom även här till fullt bruk.

Avslutningsvis diskuteras under rubriken ”Det utvalda folket” nationalismen i Finland som en sekulär religion, som innebar att man konkurrerade med andra utvalda nationer om samma roller i en internationell mytologi. Vilken roll spelade den bibliska utvaldheten i relation till Sverige och svenskarna? Jag tar även upp vänstertidningarnas nationsbegrepp och visar hur vänstern använde sig av begreppet ”folkviljan” för att ge legitimitet åt sina strävanden. Här har folkets utvaldhet sekulära förtecken men kulminerar i en apokalyptisk mission.

Finskhetsens korta historia

Medan nationalismens kulturella yttringar fått mycket uppmärksamhet i den finländska forskningen under 1900-talet, har de nationalistiska rörelsernas politiska mål – nationell självständighet – snarast tagits för givet. Matti Klinge och Osmo Jussila lyfte fram nya perspektiv på nationens uppkomst i sina tidiga verk på 1960- och 1970-talet. En mer internationellt riktad diskussion kom igång först under de första åren av 2000-talet, inspirerad av debatten mellan Jonas Nordin och Torbjörn Eng som i Sverige företrädde motsatta åsikter angående förekomsten av ett separat finskt nationalmedvetande redan på 1700-talet.⁶ Välkänd är att tidiga upplysningsmän som åboprofessorn Daniel Juslenius i början

6. Liikanen 2005 (225)

av 1700-talet starkt identifierade sig med Finland som *patria* och finnarna som *natio*, separata från Sverige och svenskarna. Mot slutet av samma århundrade använde historikern Henrik Gabriel Porthan konsekvent beteckningen "nation" om Finland i sina föreläsningar, men beskrev inte Finland som en självständig politisk aktör.⁷ Inte ens faktiska politiska rörelser som sporadiskt förekom mot slutet av 1700-talet med syftet att lösgöra Finland från Sverige hade nationellt självbestämmande som mål, utan säkerhetspolitiska och karriärpolitiska intressen.⁸ Förvisso hade etnonymer politisk innebörd redan på 1700-talet, men när Gustaf Mauritz Armfelt kallade Alexander I "en lika god finne som han själv" kan man dra slutsatsen att denna finskhet innebar något annat än slagordet "svenskar äro vi inte, ryssar vilja vi icke bli".⁹

Efter den ryska segern 1809 fick Finland en gräns västerut. För första gången organiserades Finland som en autonom stat, som storfurstendöme direkt underställt tsarens överhöghet. Erövrarna uppmuntrade finnarna (detta begrepp omfattade då både svensk- och finsktalande) att identifiera sig med en egen nation, skild från Sverige. De adliga byråkrater som ledde det nya Finland vårdade lojaliteten till tsaren, men också Finlands politiska särställning. Deras patriotism gick ut på att bevara ståndssamhället stabilt. Så småningom, när en ännu snäv men alltmer livaktig arena för offentliga samtal öppnade sig i ämbetsmannakretsarnas publikationer, fick dock nya idéer fäste i dessa kretsar. Det fanns intresse för nya sätt att definiera nationell enhet, som utgick från folket som aktör i stället för eliten. Finlands separata ställning kunde härigenom motiveras som ett naturligt ursprungstillstånd och därmed bli mer stabilt och värdefullt än om den var följden av storpolitikens nycker.¹⁰

För gammalfennomanerna framstod den nationella väckelsen bokstavligt talat som en mission för att väcka de slumrande krafterna hos det tröga och inbundna folket. För Runeberg och Topelius var det självklart att detta skedde i samarbete mellan svensk- och finsktalande. De svensktalande hade också något att vinna på samarbetet, nämligen den finska anspråkslösheten, gudsfruktan, djuptänktheten och det poetiska sinnet, stereotypa drag som kompletterade liknande föreställningar om det svenska.¹¹

Politiska krav på att hörsamma folkviljan mottogs inte välvilligt av den inhemska och den ryska politiska ledningen. Däremot växte det fram en kulturell nationalism, inspirerad av europeiska strävanden i samma riktning, som för första gången lyfte fram folkdiktningens och folkspråkets betydelse, inte bara för kartläggandet av det förflutna utan också för folkets framtida utveckling. Folksjälens odling skapade stora namn som Lönnrot, Runeberg, Snellman och Topelius. För första gången ifrågasattes det svenska språkets roll, inte som en del av en falsk

7. Juha Manninen 2000

8. Blomstedt 1965

9. Max Engman 2000 (11–12)

10. Liikanen 2005 (228)

11. Högnäs 1995 (16–18)

identitet utan för att majoriteten av folket borde få tillgång till utbildning på sitt modersmål. Folkbildningen skulle dock styras ovanifrån. Snellman, den finska nationalandans politiska tolk, förblev i praktiken kallsinnig till folkrörelser på gräsrotsnivå. Först ungfennomanerna på 1870-talet, som själva delvis hade rötter i de mindre privilegierade klasserna, försökte engagera allmogen i föreningsverksamhet med nationella förtecken.¹²

Snellmans tolkning av Hegel blev vägledande för den finsksinnade nationalismens teoretiska utveckling.¹³ Hegel var den centraliserade rättsstatens filosof, men Snellman beskrev nationen som ett kulturellt samfund. Skiftet från statspolitisk till kulturell historieskrivning var nödvändig för att det finska folket skulle kunna framstå som en autonom aktör i världshistorien. Topelius, även han tidigt intresserad av Hegel, hade till en början daterat begynnelsen på Finlands historia till 1809 men övergick senare till att tala om Finlands historia som ”tusen års kamp för moralisk frihet” och ansåg det omöjligt att föreställa sig en historia om Finland utan att räkna med de urtida finska stammarna.¹⁴ Den nationella historiens huvudfåra stadgades redan under mellankrigstiden till en progressiv berättelse om den politiska frihetens gradvisa framväxt.

Det så kallade vanliga folket hade inte spelat någon nämnvärd aktiv roll under 1800-talet. Konstruktionen av en gräns mellan svenskt och finskt i Finland hängde ihop med ett generationsskifte inom Finlands tjänstemannaklass under andra hälften av 1800-talet. Finska partiet bildades informellt under 1860-talet som en sammanslutning för den fennomanska eliten, under Snellmans ledning. Det följdes av språkforskaren och svekomanen Axel Olof Freudenthals Svenska partiet, som utmanades av ett kortvarigt tvåspråkigt Liberala partiet och avlöstes av SFP. SFP:s program 1917 förklarade att Finlands svenska befolkning utgjorde en egen nationalitet.¹⁵ Den svenskspråkiga allmogen skulle upplysas om sin svenskhet genom folkbildning. En omfattande apparat av organisationer och läromedel utarbetades för detta syfte. Förebilder och parallella fenomen fanns på den finskspråkiga sidan och i Sverige.

De tidiga fennomannernas kulturella och elitcentrerade nationalism utmanades av ungfennomannernas politiska nationalism, som sökte mobilisera breda samhällsskikt i nationens namn. Ordet ”finne” hade nu fått en politisk innebörd och uteslöt dem som inte accepterade fennomannernas snellmanska vision av nationen enad av ”ett språk och ett sinne”. Parallellt med denna utveckling fick ordet ”svensk” en politisk innebörd i Finland. Konflikten fortsatte in på 1900-talet i form av språkstriden, som en del samtida gärna även kallade ”nationalitetskampen”.

Politiseringen av språket spelade en viktig roll även inom näringslivet. Medan finkhetersrörelsen fick mindre genomslag i de högsta kretsarna i städerna, grun-

12. Liikanen 2005 (238–241)

13. Liikanen 1995 (54–55)

14. Paasi 1996 (142)

15. Hämmäläinen 1969 (61)

dades flera företag av uttalat språkpolitiska skäl.¹⁶ Både privata företagare och kooperativorganisationer förväntades ta språkpolitisk ställning. Detta ledde i många fall till att det grundades parallella föreningar och institutioner på svenska och finska. ”Affärsfennomanerna” förenade ideal och kapital i kampen om hegemoni inom handeln. En finskspråkig kundkrets mobiliserades med nationella argument.

Det var inte självklart för alla fennomaner att privatkapitalismen motsvarade folkets intressen. Det nationella idealet skildrades gärna som ett egalitärt agrarsamhälle. Därför väckte kooperativhandeln stort intresse i finsksinnade kretsar, och senare grundades även svenskspråkiga andelslag. Efter 1906 minskade det gamla kapitalets möjligheter att påverka politiken. Eftersom gammalfinnar och ungfinnar tillika hävdade sig stå för folkets sanna värderingar, kunde de inte ta avstånd från bönder och arbetare som samhällsklass. Snarare förnekade de klassens betydelse och försökte underminera socialdemokraternas propaganda genom att likställa socialism med huliganism, förräelse, osedlighet och helgerån.¹⁷ Framför allt sjukdomsmetaforer florerade. Socialdemokraterna lyckades dominera de folkrika delarna av landet, där ett organiserat industriproletariat hade växt fram.

Under senare delen av 1800-talet formulerade nationalistiska historiker som Yrjö Koskinen det finska folkets historia som en framstegsprocess, och skilsmässan från Sverige 1809 som ett naturligt steg på vägen. Nu återvände man till de politiskt laddade föreställningarna om folkets delaktighet i den politiska processen. Eftersom folket förväntades delta aktivt blev det aktuellt att fråga: *Vilka* utgör folket? *Vem* har rätt att representera folket? Striden som öppnades i språkfrågan har i den nationellt sinnade historieskrivningen framställts som en kamp mellan svenskt och finskt inom landet och en kamp mot ryskt inflytande utifrån. Liikanen har dock tolkat de första debatterna i frågan, som flammade upp på 1860- och 1870-talet, som en kamp mellan fennomanska intellektuella och liberal press. Den sistnämnda förespråkade den upplysta medborgarandan, frivillig föreningsaktivism och politiska rättigheter åt medborgarna. Den liberala andan var förhärskande i företagsvärlden, medborgarföreningarna och svenskspråkiga offentliga samtalet. Ständsriksdagen ansågs vara tillräcklig för att tillgodose folkets rätt till representation. Majoritetens vilja fick dock ej vara lag. När Yrjö Koskinen och andra fennomaner utnämnde sig själva till tolkar för folkviljan ansåg den liberala pressen att det förhärskande politiska systemet stod inför ett allvarligt hot.

Båda grupper såg folkviljan som grundläggande i det politiska systemet. Frågan var bara hur folket skulle representeras och vem som skulle tolka denna folkvilja. Direkt till folkets majoritet kunde man endast vända sig om man använde sig av det finska språket. Intelligentians hållning i frågan avgjordes i första hand av

16. *Finland 1917–1920*. 3. 1995 (78)

17. Tommila & Salokangas 2000 (116). Se även Turo Manninen 1982

politiska mål, inte språklojalitet. Dessa motiv kom dock att knytas samman på ett intrikat sätt. Även bland fennomanerna fanns det många som ansåg att en masspolitisk organisering av folket *inte* vore det bästa sättet att utvärdera dess vilja. Mot de liberala förordade man gärna majoritetens rättigheter. Gentemot allmogen poängterade man däremot hur den metafysiska nationalandan determinerade Finlands historia och framtid.¹⁸

Mot slutet av 1800-talet började folkrörelserna bära frukter som ofta visade sig innehålla hårda kärnor att knäcka för den fennomanska eliten. När nya representanter för folket uttryckte nya krav, till exempel via religiösa väckelserörelser eller den växande arbetarrörelsen, var fennomanerna tvungna att omvärdera sina utgångspunkter. Till slut hävdade Yrjö Koskinen själv att ständsrepresentationen, trots att den internationellt betraktat var föråldrad, ändå motsvarade det finska folkets allmänna åsikt. Ungfennomanerna tog däremot tag i chansen att engagera allmogen i språkstriden på det lokala planet, som bar en prägel av klasskamp. Det liberala partiet svarade på utmaningen med det första officiella partiprogrammet i Finland 1880. Liberalerna dömde ut de radikala ungfennomanernas agitation, inte för att radikaler sade sig representera folkflertalet utan för att agitationen splittrade det finska folket. Enligt det liberala partiets manifest var det finska folket *ett*, oavsett de enskilda individernas modersmål.

Allmogen attraherades under 1800-talet snarare av religiösa väckelserörelser än av den gammal- eller ungfennomanska nationalismen. Hobsbawm och Hroch har identifierat de religiösa rörelserna som nationalismens egentliga utbredningsfas i Finland. I dessa inomkyrkliga väckelserörelser förenades en konservativ protesttradition med lutheransk lydnad mot rättmätiga auktoriteter. I början av 1900-talet orsakade dessa rörelser reaktioner och oro bland finländska och ryska myndigheter. Författaren Juhani Aho skildrade Snellman och väckelseledaren Paavo Ruotsalainen som två led i den nationella väckelseprocessen: Snellman väckte den bildade klassen, men Ruotsalainen väckte själva folket. I den nationella enighetens namn utgjorde dock väckelserörelserna ett problem då de hotade lämna den gemensamma lutherska kyrkans hägn.¹⁹

Under 1890-talet ökade ansträngningarna från ryskt håll att politiskt assimilera Finland. Gammalfennomanerna och liberalerna koncentrerade sina krafter på att bibehålla den gamla svenska grundlagen som en garanti för Finlands autonomi. Ungfennomanernas iver dämpades, fast det ungfinska partiet satte folkväldets utvidgande som mål i sitt partiprogram 1894. Formuleringarna var dock så vaga att de förblev motstridiga. Den marxistiska arbetarrörelsen blev ett alternativ för dem som inte kunde identifiera sig med de tidigare partiernas version av folket och dess politiska roll. Den fungerade också som en äkta folkrörelse i den moderna nationalismens utveckling, starkt påverkad av ungfennomanins folkideal.²⁰ Detta inledde en process av partipolitisk konsolidering och en upptrappad

18. Liikanen 2005 (236)

19. Loima 2006 (93; 123–127)

20. Loima 2006 (131)

konflikt mellan de olika politiska grupperna, som intensifierades efter enkammarriksdagens och den allmänna rösträttens införande 1905 och kulminerade i inbördeskriget. Februarimanifestet 1899 får ej heller förbigås. Som startskott på förtrycksperioden fungerade den enande inte bara för ungfinnarna utan även för arbetarrörelsen. Den yttre fiendens enande funktion åskådliggörs här för första gången, även om denna fiende försågs med olika attribut i olika politiska grupper. Den gemensamma fienden enade nämligen finnar med regimkritiska ryssar, samt andra undersåtar i ryska riket. Samarbete över nationsgränserna i den nationella frihetens namn var möjligt.

De socialistiska intellektuella var i början av 1900-talet en minimal grupp med viktiga formulerade idéer som stödde det nationella projektet helhjärtat. Enligt Risto Alapuro överraskade revolten 1918 den socialistiska eliten minst lika mycket som den borgerliga, trots att storstrejken 1905 hade gett ett smakprov på hur långt människor utanför de traditionella elitgrupperna var beredda att engagera sig för gemensamma angelägenheter. Storstrejken hade också skrämmt upp de borgerliga och bidrog till den eskalerande tudelningen av samhället där allt fler tvingades välja sida mellan två extremer.²¹ Rösträttsreformen 1906 fick en omvälvande effekt på samhället. Både oviljan att hantera dessa omvälvningar och iveren att trygga det man hade vunnit ledde till tragedin 1918.

Inbördeskrigets arv kan i korthet sammanfattas som att elitens paternalistiska syn på folket i behov av starka ledargestalter och fast ledning bekräftades, medan de demokratiska reformerna inte kunde göras ojorda utan att riskera ännu ett sammanbrott. Olika strategier för att rehabilitera det idealistiska folkbegreppet tillämpades snart av politiker, vars yrkesroll strax efter kriget knappast kan skiljas från de återstående journalisternas och författarnas. Skuldfrågan kunde lösas genom att projicera skulden på ryska agitatorer som påstods ha infiltrerat den finländska arbetarrörelsen, baltiska huliganer, tyska militarister samt den röda eliten som hade flytt bland annat till Sovjetunionen och Sverige.

Folket och revolten

Inbördeskriget 1918 ifrågasatte det nationella projektet med större slagkraft än någon retoriker hade kunnat göra. Till och med politiskt aktiva svensktalande, som självutnämnda talesmän i föregående kapitel utmålade som trofasta vita och immuna mot den bolsjevikiska smittan, fann splittring i sina led.²² SFP löste problemet genom att tillåta att en separat vänstergrupp grundades inom partiet, för att förhindra att republikaner och socialistsympatisörer röstade på socialdemokraterna. För det finsktalande vita Finland tedde sig problemet mer invecklat – hur skulle man förena det faktum att en så stor del av det hyllade finska folket hade satt sig upp mot lag och ordning med föreställningen om att just detta folk skulle ha husbonderätt i landet?

21. Alapuro 1988 (198–199)

22. *Finland 1917–1920* – 3. 1995 (204–205)

Händelserna år 1918 bearbetades på olika sätt inom de ramar som segrarna tillät. *Finsk tidskrifts* och *Valvojas* redaktionsmedlemmar tillhörde de samhällsskikt som hade stora skäl att sympatisera med de partier som kom att leda den vita sidan – urbana intellektuella med borgerlig bakgrund och en idealiserad bild av nationen och folket som enigt och essentiellt. Efter inbördeskriget splittrades segrarsidan mellan monarkister och republikaner i en strid om statsskicket, vars lösning långt in på 1920-talet uppfattades som problematisk. Båda tidskrifterna återgav en världsbild där massan sågs som ett hot och folket som ett objekt för uppfostrande åtgärder. När högerextrema rörelser uppträdde i Finland under 1930-talet, ställde sig båda tidskrifterna så småningom på den så kallade laglighetsidan, även om den antiparlamentariska högern fick visst utrymme i spalterna.²³

”Folket” var i sig ett omtvistat begrepp. Redan etymologiskt avslöjar ordet sin tidsbundenhet. Det finska ordet ”*kansa*” är roten till en rad begrepp som i det svenska språket härletts och inlånats från olika källor. ”*Kansakunta*” (nation), ”*kansalainen*” (medborgare), ”*kansanvaltu*” (demokrati), ”*kansanomainen*” (folklig) är bara ett litet urval av exempel. Max Engman har jämfört begreppen ”medborgare” och ”*kansalainen*” och påpekar att svenskans ord har sin historiska rot i 1700-talets burskapsägande borgare, medan det finska begreppet lägger tyngdvikten på medlemskapet i ett folk, enligt 1800-talets nationalromantiska ideal.²⁴ Folket definieras icke desto mindre av en snäv krets, medan folket självt möjligen kan ge uttryck för samtycke vid valurnorna eller med plånboken om folkbegreppet kommersialiseras. Det finländska folkbegreppet kan inte entydigt klassificeras som antingen medborgerligt eller etniskt-genealogiskt. Både genom territoriell rätt (*ius soli*) och härstamningens rätt (*ius sanguinis*) kunde ett finskt folk definieras, liksom ett finlandssvenskt.

En sammansmältning av nationalismens inklusiva folkbegrepp och det gamla ståndssamhällets exklusiva folkbegrepp (folket som allmoge, *rahvas*, åtskilt från ståndspersonerna, *herrasväki*) inleddes under 1800-talet. Stånds- och klassgränser skildrades som essentiella för ett fungerande samhälle, men de kunde se olika ut beroende på betraktarens egen sociala position. Medan den nationellt sinnade intelligentian betraktade bondeståndet som det idealiserade folket, utgjorde den själv en ofolklig ny medelklass vars status ökade medan avståndet till allmogen tilltog. Det växande industriproletariatet och de jordlösa lantarbetarna passade inte i någon av dessa kategorier. 1910 förutspådde socialdemokraten och historikern Väinö Voionmaa att den senare kategorins större nativitet skulle leda till en hårdnande kamp om makten i samhället. Skillnaden mellan klasserna måste minskas och den nationella homogeniteten ökas för att trygga samhällsfreden, samtidigt som de politiska motsättningarna tilltog efter storstrejken och enkammarriksdagens införande.²⁵

23. Sevänen 1994 (106, 110)

24. Max Engman 2000 (8–9, 11)

25. *Finland 1917–1920*. 3. 1995 (62–64)

Dessa samtida problematiseringar bidrog till en stereotypisering av folket. Samtidigt som Voionmaa och andra socialforskare angrep konkreta samhällsproblem, deltog de i skapandet av en idealbild av det homogena finska folket. Man kan fråga sig om samhällsproblemen inte i själva verket såg mer graverande och ödesdigra ut ju mer man idealiserade den homogena nationella enheten. Under ståndsväldet ingick folket i ett socialt system som den bildade klassen behärskade. Efter den allmänna rösträttens införande verkade folket ställa sig utanför systemet och agera på egen hand. Den finskspråkiga eliten kunde inte längre räkna med folkets solidaritet.²⁶ Författare från ungfennomanernas läger började producera stereotypa skildringar av finnen som avvek från Runebergs och Topelius ödmjuka bönder. För att förklara diskrepansen mellan den nye finnen och den gamle hänvisade finsksinnade litteraturforskare som Viljo Tarkiainen till Runebergs svenskhet eller germanska blod, som hindrade honom från att förstå finnens individualistiska läggning, isoleringstendenser och aggressiva försvarsberedskap.²⁷

Finnen som kollektivistisk varelse i motsats till den frihetslängtande och ofta alltför självständige germanen levde vidare i svensksinnade texter, som vi såg i förra kapitlet. Den fennomanska – och efter 1918 den äktfinska – stereotypen av finnen slog sig dock in på en ny väg och projicerade i stället de samhällsbyggande och samhörighetsfrämjande egenskaperna på germanerna.

I den politiska elitens stereotypisering av ”folket” och det ”finska” finns det element av exotism, trots att elitens medlemmar själva identifierade sig som finnar. Silvana Patriarca beskriver denna nationella självexotism med en annan term, ”*self-Othering*”, i anknytning till *Risorgimento*, rörelsen för nationell enighet, i 1800-talets Italien. För att legitimera Italiens enande och självständighet som stat var patrioterna tvungna att förklara varför nationen tycktes befinna sig i ett ständigt tillstånd av splittring. Italien definierades både i ytterst positiva termer, som en unik, ja, överlägsen historisk och kulturell entitet, och i negativa termer, som ett folk vars laster hindrade det från att fullfölja kampen för en bättre framtid. Patriarca visar hur de italienska patrioterna delvis internaliserade utländska representationer av Italien, som hade spridits framför allt under 1700-talet av brittiska och tyska resenärer. Detta påverkade också konstruktionen av det inre Andra, *Mezzogiorno*. Syditaliens befolkning tillskrevs de negativa stereotyperna i högre grad av den patriotiska litteraturen och pressen. Den italienska nationalkaraktern objektifierades samtidigt som den konstruerades – den hade varit omöjlig att diskutera utan någon grad av objektifiering.²⁸ Både den positiva och den negativa bilden blev stereotyper när de fick ett egenvärde i den nationella diskursen, vilket skapade ett ohållbart läge under den senare delen av 1800-talet, när de höga förväntningarna på nationen inte kunde infrias till följd av misslyckade krig och politiska oroligheter.²⁹

26. Alapuro 1973 (33–34)

27. Tarkiainen 1910 (426)

28. Patriarca 2005 (29)

29. Patriarca 2005 (45–46)

Föreställningen om ett enat folk som politisk aktör kan fungera både samhällsbevarande och samhällsomstörtande, och denna föreställning var något som de politiska och kulturella eliterna i alla europeiska länder var tvungna att hantera under 1800-talets gång.³⁰ När Sveriges nya borgerlighet på Geijers tid besjöng den frie odalbonden, hade den inget att göra med odalbondens värld – den deltog i den alleuropeiska trenden av romantisering och exotisering av allmogen som historisk aktör och överhistorisk institution som legitimerade kungarike och nationalstat. Efter nästan ett århundrade av fred skrev Otto Sjögren: ”Först i farans närhet på undergångens brant uppenbarar sig den innerst liggande kärnan av svenskens hårda, sega, överväldigande nationalkraft, liksom landets bottengrund av granit och järnmalm trädde i dagen, då de mjukare övre växtlighetslagren bortrivits av skreden.”³¹ Likheten med den nya finskheten är slående. Trots bristen på krigiska hjältedåd bevaras svenskhetens kärna naturligt och sann. Den måste dock väckas ur sin slummer; beklagligtvis hade både svenskar och finnar en tendens att ägna sig åt splittrande partipolitik.

Både Italiens och Finlands tidiga nationalism utvecklades av högutbildade individer i frissinnad borgerlig miljö. Båda nationerna ”föddes” som kulturellt konstruerade nationer innan de organiserades som politiskt självständiga stater. Italien och Finland delar också ett problematiskt genuskodat arv i den nationella diskursen – den nationella väckelsen handlar om återmaskulinisering av en feminiserad nationell identitet.³² Nationerna skildrades som unga kvinnor i den politiska propagandans bildspråk, som jungfrur i fara – sällan som självständiga aktörer, men som passiva objekt som manade nationens nye vitale medborgare till handling.³³ Fortidens föreställda nationella manlighet har genomgått en period av beroendeförhållanden, ”feminisering”, och friheten måste återvinnas genom aktiv kamp, ”maskulinisering”.

Kön hade använts som metafor för politisk frihet eller osjälvständighet redan på Machiavellis tid. Det hade brukats i den franska republikanska diskursen, varifrån argumentet även lånades in i den tyska antifranska propagandan under 1800-talet.³⁴ I synnerhet utomstående betraktares omdömen om nationalkaraktern och dess relation till en manlighet i kris behandlades därför med stort allvar. Folket måste uppfostras att leva upp till de nationella idealen, men framför allt måste folket göra sig av med de nationella lasterna. Italiens och Finlands upplevda perifera läge i Europa påverkade denna process. Det italienska exemplet inspirerade även den allsvenska rörelsen. Grundaren Vilhelm Lundström studerade Società Dante Alighieri på 1880-talet, en förening som engagerade sig för Italiens irredenta och emigranternas kulturella anknytning till moderlandet.³⁵ Sverige

30. Patrik Hall 2000 (126–127)

31. Patrik Hall 2000 (183)

32. Patriarca 2005 (6)

33. Valenius 2004 (124–146)

34. Patriarca 2005 (14)

35. Kummel 1994 (21)

och Svenskfinland påverkades därmed också av 1800-talets internationella nationella väckelse. Tyvärr tillåter utrymmet inte en diskussion av genusstereotyper i nationella representationer, men en intressant iakttagelse är att skämttecknarna på 1800- och 1900-talet avbildade Sverige som en moder och Finland som en jungfru. Den självständiga husmodern kontrasteras fortfarande mot den fria men omogna och sårbara flickan i de nationella stereotypernas värld.³⁶

Föreställningarna om den finländska nationen formulerades med hjälp av importerade begrepp. I någon mån är det alltid en *hetero-image* – en internaliserad bild av den Andre, en produkt av *self-Othering* – som individen måste tillägna sig för att kunna tillhöra en föreställd gemenskap. Individerna i det här fallet tillhör den politiska och/eller kulturella elit som importerar idéerna och modifierar dem efter lokala behov, eller modifierar de lokala behoven efter den importerade mallen – härav idén att sammanställa ett finskt nationalepos, en nationell sångrepertoar, en folkskolebok om nationens historia och särdrag, allt enligt utländska förebilder. De separatistiska östsvenska grupperna följde samma förebilder och försökte formulera sin nationella identitet utifrån den svenskspråkiga allmogens behov, samtidigt som de svensktalande förväntades delta i produktionen av en uppsättning internationellt gångbara nationella symboler och attribut (litteratur, konst, skolväsende, politiskt parti, högtider och ceremonier) utan explicit anknytning till det gamla moderlandet Sverige.

Parallellt med exotiseringen av allmogen stereotypiserades också herrefolket. Finländska historiker har skildrat Finland under förra sekelskiftet som ett folk, men med två herreklasser.³⁷ Språkstriden var ett medel i tjänstemannakärens inbördes maktkamp som även utsträckte sig till hela den urbana bildade klassen. Yrkesgrupper, generationer och till och med släkter splittrades över en fråga som var mindre relevant för arbetarklassen. Utbildade arbetare hade inget att tjäna på att välja sida i konflikten. Deras språkval blev snarare en anpassning till rådande omständigheter, sociala relationer och anställningsmöjligheter. Behövdes det pigor och drängar på svenskspråkigt område lärde man sig köksvenska; flyttade man in till industriarbetarkvarteren lärde man sig läsa finska arbetartidningar. Den finskspråkiga eliten var även den socialt avgränsad, inte bara mot arbetarklassen utan även mot den bildade medelklassen. Först under mellankrigstiden nådde personer med mer anspråkslös bakgrund inflytelserika positioner i samhället i större skala.³⁸

Sett i ett längre historiskt perspektiv kan det konstateras att Finlands befolkning kännetecknades av social och kulturell mångfald, ofta regionalt betingad, trots sin ringa storlek. Det finska folkets homogenitet är ett modernt politiskt

36. Valenius 2004 (122–123). Valenius menar att moder Svea var sexualiserad i högre grad i Sverige än *Suomi-neito* var i Finland. *Kurikka* framställde ”Svea-mamma” som en överviktig matrona som attraherade ryssar och som Finlands svenskar knäföll inför. *Kurikka* 1928/13 (5); 1930/42 (1). *Garms* ”drottning Svea” var något yngre och slankare. 37. *Finland 1917–1920*. 3. 1995 (77)

38. Alapuro 1973 (18–19; 48–52)

projekt. Den nationella uppfostringsprocessen, som först involverade samhällets elit, kom mot slutet av 1800-talet alltmer att riktas mot hela befolkningen. Finskheten blev en aktivitet som angick alla, och som alla samhällsklasser var tvungna att förhålla sig till. Finskhets, definierad utifrån det unika språket och en föreställning om en hel och okränkbar finsk nation, blev även något som svensktalande var tvungna att förhålla sig till och delvis acceptera. Fördömanden av nationalistisk separatism stöttades med föreställningar om finnars essentiella olikhet av till exempel den SFP-aktive forskaren W.E. Nordström i *Finsk tidskrift*.³⁹ Den finska nationalismens ”synnerligen brutala prägel” förklarades som en lingvistisk fråga; det finska språket ägde inget ”begrepp för nation, vilket ju dock har en civiliserad klang. Det finska ’kanssa’ förutsätter blodsgemenskap.” Nordström beskrev den finska nationalismen som en vägran, till och med som en oförmåga, att förstå den svenskspråkiga minoriteten. Enligt honom sågs de svensktalande som försvenskade finnar som skämdes för sitt ursprung. Om de hävdade sin särart, betraktade majoriteten detta som en landsförrädisk handling. Han efterlyste borgerliga personlighetsideal som motmedel:

en medborgerlig moral, som ställer det allmänna framom det enskilda, men som tillika inser, att staten i grund och botten är till för individen, att dennes fullkomning är dess högsta mål, en moral, som icke blott förpliktar en att göra allt vad man kan för staten, utan även ålägger en att ej försöka göra [...] det man saknar förmåga till.

Den finska nationalismen framställdes som en enad front för att egga de svensk-sinnade till handling, precis som äktfinnarna brukade bilden av en enad svensk front mot finskheten.⁴⁰ I detta syfte mörkades de inbördes, ofta djupgående, skillnaderna i de politiska grupperingarna. Finlands svenskhet utnämndes till representant för det moderna personlighetsidealet i kontrast till primitiv och atavistisk finskhets. Ändå visste man att fennomanin som medvetet politiskt program hade varit ett lika modernt fenomen. Under alla ”primitiva föreställningar” dolde sig en målmedveten politisk rörelse, vars styrka låg i dess inklusivitet.⁴¹ Äktfinnarna gjorde konkret anspråk på den svenskspråkiga bildade klassen, sträckte ut en symbolisk hand i en välkomnande gest: ”Även du är finne.”⁴² Uppmaningen att sluta upp runt ett sinne och ett språk var en uppmaning till broderlig solidaritet, och därmed provokativ och hotfull, ja, ”synnerligen brutal” mot individens separata identitet. Mot den separata svenska minoritetsidentiteten ställdes en majoritetsidentitet som lockade den behärskade individen in i ett primitivt kollektivt känslösvall. Den kultursvenska identiteten blev liktydig med den behärskade och behärskande borgerliga manligheten, som inte lät sig lockas

39. W.E. Nordström, ”Nationalismen i samtiden.” *Finsk tidskrift* 1934/7–8 (18–21)

40. Väinö Salminen, ”Kansallista itsetutkiskelua.” (Nationella självbetraktelser) *Suomen Heimo* 1924/12 (176)

41. Max Engman 2000 (37)

42. AKS kritik mot överklassen gick ut på att ersätta den med en finsksinnad elit, inte att avskaffa den. Alapuro 1973 (114–116)

in i fördärvet av sina lägre drifter oavsett hur bekvämt det vore att smälta in i den stora massan. Som en följd av de borgerliga revolutionerna under 1800-talet blev den borgerliga respektabiliteten ett viktigt ideologiskt maktmedel för att tygla framtida revolutionära massrörelser.⁴³

Den kultursvenska identiteten framställdes som en etisk förebild även för de finsktalande, som uppmanades att leva upp till dess ideal, med andra ord bli fria, borgerliga (och manliga) subjekt. Genom uppfostran och förädling skulle rätt medborgaranda odlas fram – en människa blev inte en god medborgare genom den medfödda nationaliteten allena. Dessa råd var på intet vis revolutionerande eller ens avvikande från vad finska nationalisterna framhöll som en sund väg till nationell enighet. De äktfinska studenterna ville rena sig själva och nationen, som arvtagare till den tvåspråkiga jägarrörelsen på 1910-talet.

Den svensksinnade kritiken av ordet ”*kansa*” behöver inte ses som ett diskussionsinlägg i själva nationalitetskampen med syfte att omvända meningsmotståndare. Den vänder sig till *Finsk tidskrifts* läsare, en bildad elit av svensktalande akademiker och ämbetsmän. Den bekräftar denna lilla grupps identifikation med den goda saken, den pliktrogne, manlige medborgaren i statens tjänst, som i kraft av sina språkkunskaper inte bara har tillgång till mer civiliserade begrepp, utan även förmåga att uttolka sina meningsmotståndares primitiva tankegångar. Tvåspråkigheten är ett kulturellt kapital som garanterar denna grupps förmåga att sträva mot individuell och statlig fullkomning, samt att kategorisera och prioritera vissa föreställningar. Gränsen går alltså inte bara mellan finskt och svenskt utan även mellan mer och mindre utvecklade individer med tillgång till kulturellt kapital.

Den självständiga nationalstaten Finland skapades i en process av konflikter mellan olika intressegrupper inom och utom dess tilltänkta gränser. Avvikande åsikter och konflikter projicerades på de Andra utanför nationen. Den nyblivna statens geografiska gränser var inte alls självklara och blev ifrågasatta dels under Ålandskrisen, dels i frågan om Fjärrkarelen. I det offentliga samtalet försökte man även dra kulturella och till och med biologiska gränser som skulle definiera och legitimera ett visst Finland. Detta försatte många grupper i en problematisk position, och de blev tvungna att bevisa sin finskhet för att kunna övertyga meningsmotståndarna om sin politiska legitimitet. Agnarna skildes från vetet i frågan om möjligheten att fritt uttrycka identifikation med Sverige och/eller svenskheten.

Geografen Anssi Paasi talar om två nyckelprocesser i konstruktionen av en nation: *nationell integration* och *nationalism*, varigenom det fysiska och politiska rummet förvandlas till kulturella platser, som representeras som internt homogena i relation till det Andra.⁴⁴ Nationen konsolideras och likriktas, och dess gränser markeras utåt. Processen leder till att utgrupper som inte existerade under den förnationalistiska perioden markeras och stöts bort. Detta åskådliggjordes i

43. Mosse 1984 (145)

44. Paasi 1996 (47)

en äktfinsk metafor: ”Vi finner har svårt att förstå hur det är möjligt att samtidigt ens teoretiskt stå med ena foten i Finland och andra foten i svenskheten.”⁴⁵ Synen på den nationella identiteten som ett val, *antingen-eller*, kan härledas till Snellmans lärjungar under senare delen av 1800-talets, som ansåg att den ”inre striden emellan båda nationaliteterna om öfverhanden i själens helgedom” förlamade och förslappade individen.⁴⁶ Detta krav ställde de tidiga fennomanerna på den bildade klassen i första hand, något som Heikki Ylikangas har sett som ett led i kampen om statliga ämbeten.⁴⁷

Synen på nationalitet som uteslutande tvingar in diskussionen på ett dualistiskt spår – diskussionspartnern tvingas ta ställning på absoluta villkor. Det försvarar också den ömsesidiga förståelsen. En definition blir överordnad de andra. Finskhet utesluter svenskhet och tvärtom, oavsett om en utomstående anser att likheterna verkar större än skillnaderna. Även samtida betraktare som historikern J.E. Salomaa var besvärade över nationalitetsbegreppets mångtydighet. Salomaa stipulerade att nationalitet förutsatte nationellt medvetande hos folket.⁴⁸ Han menade att den latent nationalandan oftast krävde yttre press för att väckas till liv, en yttre fiende: nationalandan hade endast då fungerat enande, när den fungerat särskiljande. Salomaa fann inspiration hos de tyska filosoferna Othmar Spann och Oswald Spengler för sin beskrivning av den latent nationalanda som individen kunde förverkliga i olika grad beroende på ”hur levande den nationella kulturprestationen ter sig i ens medvetande”. En annan inspirationskälla var den tidige socialpsykologen Wilhelm Wundt, som Salomaa var skyldig tanken att ”all bildning [*sivistys*] är nationell” – präglas av den nationalitet där den hör hemma.⁴⁹ Om man vänder på resonemanget är bildning utan nationalitet inte möjlig, lika lite som det är möjligt för en främling att uppnå fullständig förståelse av ”den nationella bildningens hemlighet”. Det finns också människor som för evigt är uteslutna ur nationaliteten. Salomaa utgår från att de förtjänar medlidande och deltagande, de

vars föräldrar tillhör olika nationaliteter och som därmed sedan barndomen får intryck av två olika nationaliteter, och som vanligen inte förmår att bestämma sig för vilkendera de tillhör, och hamnar utanför båda.⁵⁰

Salomaas exempel är tyska – en tysk-fransk kvinna som slits mellan två länder, och tyskamerikanerna, som kejsar Vilhelm II strax före världskriget uppmanade att välja sida. Ingen kan tillhöra två nationaliteter, hävdade Salomaa – trots att hans

45. Spectator, ”Miten pitkälle ruotsalainen ymmärtää Suomea ja suomalaisia?” (Hur långt kan en svensk förstå Finland och finnarna?) *Valvoja-Aika* 1937 (383)

46. Litteraturhistorikern S.G. Elmgren på 1840-talet, enligt Högnäs (23)

47. Ylikangas 2007 (333f.)

48. J.E. Salomaa, ”Mitä on kansallisuus?” (Vad är nationalitet?) *Valvoja-Aika* 1924 (455–465)

49. Psykologen Wundt påverkade även historikern Karl Lamprecht, som hade stort inflytande på den finska historieforskningen. *Völkerpsychologie* 1997 (111–112)

50. J.E. Salomaa, ”Mitä on kansallisuus?” *Valvoja-Aika* 1924 (459)

exempel tycks bevisa motsatsen. Trots att det bara kan finnas en enda national-känsla, kan tysk-franska Annette Kolbe känna hemlängtan till två olika länder och kulturer. Salomaa såg hennes position som ett mellanläge – ett varken-eller, inte ett både-och. Av hans resonemang följer att en individ med dubbel nationalitet inte är någon hel individ. En sådan person kan inte delta i bildningsprojektet: ”Bildning kan endast skapas av nationaliteter som är medvetna om sin bildningsuppgift.” Även om samspelet och samarbetet mellan nationerna berikar det nationella kulturlivet, kommer det inte att leda till en ny, allmänmänsklig kultur.

Den internationella bildningen står inte över den nationella, ty den saknar den kreativa kraft, som är den nationella bildningen egen. Skillnaden mellan internationell och nationell bildning är samma som skillnaden mellan civilisation [*sivilisationi*] och bildning/kultur [*sivistys*]⁵¹

Salomaa uteslöt dock inte att en levande allmänmänsklig kultur vore möjlig långt in i framtiden. Eftersom han utgick från att en livskraftig nationell bildning uteslöt skadliga och överflödiga främmande element, och endast tog in dem som den kunde smälta, skulle detta implicit innebära alla sådana nationaliteters undergång. Inflytandet från de tyska nationalistiska filosoferna betydde att den finsk-svenska nationalitetskampen fick existentiell betydelse för kultureliten på båda sidor. Varje inlägg i debatten var ett försvarstal för den egna nationalitetens rätt att existera under yttre hot. Eftersom det var den nationellt sinnade kultureliten som möjliggjorde ett nationellt medvetande handlade diskussionen i själva verket om att legitimera deras hegemoni.

Trots att frontlinjerna drogs upp efter språkgränserna fanns det andra konflikter inom samhället som fick allvarigare konsekvenser för de inblandade. Den högborgerliga motviljan mot försoningspolitik gentemot vänstern präglades inte i lika hög grad av någon finsk-svensk motsättning som officers- och universitetsstriderna. Man kan bara spekulera om vilka konsekvenser Ernst Tandefelts mord på inrikesminister Heikki Ritavuori hade fått, om pressen hade valt att fokusera på det faktum att en svenskspråkig aristokrat hade skjutit en finskspråkig liberal politiker på öppen gata. Det politiska skälet till mordet var dock inte språkpolitiken. Framstegspartisten Ritavuori hade, förutom att han hade drivit igenom benådningar av röda fångar redan 1918, aktivt arbetat för en republikansk statsform, försökt att få skyddskårerna underordnade statens kontroll, och framför allt motsatt sig ett aktivt finländskt engagemang i den östkarelska folkresningen mot Sovjetunionen 1921–1922. Varken den finsk- eller den svenskspråkiga högerpressen kunde tolerera detta, och de satte igång en omfattande hatkampanj som dämpades först efter attentatet.⁵²

Fallet Ritavuori kan jämföras med hans förtrogne partikamrat K.J. Ståhlbergs öde sommaren 1930, då den högerpopulistiska Lapporörelsens anhängare utsatte

51. Salomaa 1924 (465)

52. Niku 2004 (242–247). Tandefelt tycktes handla ensam och under sinnesförvirring, men brottet har aldrig klarats upp på ett tillfredsställande sätt.

expresidenten för en skjutsning. Ståhlberg kidnappades tillsammans med sin hustru och fördes bort i en bil till Joensuu i östra Finland. Skjutsningar förekom endast under sommaren 1930, men bidrog starkt till Lapporörelsens rykte.⁵³ Andra skjutsningsoffer fördes över den dåligt bevakade gränsen till Sovjetunionen. Tre personer dödades i samband med skjutsningar. Med en handgriplig symbolik markerade skjutsarna att deras offer inte hörde hemma i nationen. Dessa kidnappningar tillhörde Lapporörelsens terrorismetoder mot kommunister och andra vänsteraktivister, och upplevdes som ett nödvändigt ont av breda borgerliga kretsar – fram till fallet Ståhlberg.

Andra grupper använde sig av den populistiska nationalismens troper i kampen mot gamla auktoriteter och för reform, som universitetsstudenterna i protester mot misshagliga lärare. Deras demonstrationer var visserligen mindre våldsamma, men de präglades av hot om sådana handlingar. Det gamla måste ut, det nya in, och protesterna kläddes i nationella termer.⁵⁴ Studenternas demonstrationer kunde dock inte försvaras med den fria odalbondens tradition. Som medlemmar av samhällets elit förutsattes de ha tillgång till andra medel för att uttrycka sin vilja.

Max Engman beskriver ”gränsdragningen mellan ’oss’ och ’dem’” som minst lika viktig som ”den kultur som definierade ’vårt folk’ och som var annorlunda än hos annat folk”.⁵⁵ Jag vill hävda att dessa två processer är identiska. Vare sig *vi* och *de* befinner sig inom eller utanför nationen, är det själva den nationella identifikationsprocessen som formar motsatsparet. När den kosmopolitiska adeln och det internationalistiska proletariatet uteslöts ur den nationella gemenskapen, skedde det för att den fennomanska eliten behövde legitimera sin egen roll som nationellt avantgarde – ovanför folket, men ändå i direktkontakt med folkets sanna anda. Fennomanernas ideologiska hegemoni var aldrig total. Den ifrågasattes 1905–1906 och 1917–1918, då kriser avslöjade de omtvistade maktförhållanden som det finländska samhället var uppbyggd på. Den ifrågasattes av den ryska regeringens repressiva åtgärder och av den svekomanska motreaktionen mot fennomanin, och av det breda stöd som Finlands Arbetarparti (senare SDP) fick när det grundades 1899. Den ifrågasattes av Agrarpartiets populistiska utmaning, som vände sig direkt till folket, till skillnad från högborgerlighetens idealiserade fennomani som uttolkades av en högutbildad, ideologiskt förutsägbar elit. Socialdemokraterna utmanade dock inte fennomanerna i egenskap av internationalistiskt parti. De använde sig av folket som retoriskt instrument enligt fennomanska förebilder, men identifierade sig inte med samma tjänstemannaelit och framstod därför som ett mer genuint folkligt alternativ. Socialdemokraternas egna problem med det finska folket skall jag återkomma till.

Föreställningen om det goda folket kan ses som ett exempel på självexotisering, om ”självet” tillåts inkludera hela den nation som man identifierar sig med. Poli-

53. Om olika tolkningar av skjutsningarnas betydelse för rörelsen, se Siltala 1985 (201–207)

54. Klinge 1979 (113–114)

55. Max Engman 2000 (13)

tiskt sprängstoff bakades därmed in i den fennomanska idealbilden av nationen – vad skall eliten göra, när dess omhuldade folk inte lever upp till idealet?

Efter den borgerliga segern 1918 fortsatte det populistiska Agrarförbundet, det näst största partiet efter socialdemokraterna och därmed en nödvändig stöttepelare för det borgerliga blocket, att vara fientligt inställt till storkapitalet. Dessa yttre hot mot privatkapitalismen minskade språkstridens betydelse i affärsmanakretsar under 1920-talet.⁵⁶ De politiska och samhälleliga förändringarna ledde till att de gamla politiska partierna fick ömsa skinn. Samlingspartiet kan spåra sina konservativa rötter till det gamla och anrika Finska partiet, som under autonomtidens slut hade splittrats i gammal- och ungfinnar. Mellankrigstidens mest inflytelserika liberala parti, Framstegspartiet, bildades av republikanska ungfinnar och gammalfinnar 1918. Svenska partiet hade redan 1906 förvandlats till Svenska Folkpartiet och gjorde därmed anspråk på att vilja överbrygga klassgränser.

Språknationalismen nådde i stället sin kulmen i kulturlivet, medan andra politiska kriser fick den partipolitiska språkstiden att svalna – splittringen mellan borgerliga och socialister, och den mer kortvariga motsättningen mellan monarkister och republikaner inom det borgerliga blocket. I den politiska maktkampen tvingades SFP att söka allierade på vänsterkanten för att försvara sig mot Agrarförbundets populistiska äktfinskhet. Detta ledde till en ideologisk kris inom SFP och den svenskspråkiga pressen.⁵⁷ Socialismen beskrevs i finlandssvensk politisk retorik länge som osvensk, ”ironiskt nog samtidigt som socialdemokratin utvecklades till statsbärande ideologi i Sverige”, noterar Högnäs.⁵⁸ Socialdemokraterna gjorde sitt bästa för att framhäva de svenskspråkiga som rymdes i deras led, och betonade därför ofta deras folklighet.⁵⁹

Trots att de borgerliga partierna hade ut kämpat inbördeskriget som en enig front, visade det sig under 1920-talet att de hade kämpat för olika mål. Inställningen till det upproriska folket var en av faktorerna. Redan 1918 splittrade monarkifrågan den förut så eniga vita linjen – den gamla elitens representanter försökte ta tillfället i akt att inskränka på den allmänna rösträtten.⁶⁰ De borgerliga partiernas förhållande till det svenska var beroende av vilken typ av nationalistisk ideologi de propagerade för. Det konservativa Samlingspartiets och det liberala Framstegspartiets elitnationalism erbjöd bildning och laglydighet, men framför allt ökad respekt för lagen och skolan som institutioner, som den ultimata lösningen på nationens problem. Agrarförbundet ville däremot föra universitetet och studenterna närmare folket för att agrarbefolkningens jordnära livsstil skulle genomsyra ett enat och starkt finskt folk.⁶¹ För detta parti blev den svensktalande överklassen en användbar fiendebild, eftersom dess modersmål åskådliggjorde

56. Paavilainen 2005 (236–237)

57. Jernström (176–177)

58. Högnäs 2000 (27)

59. ”Ungdomsrörelsen. De finska och de svenska arbetarna.” *Arbetarbladet* 1925/65 (6)

60. *Finland 1917–1920*. 3. 1995 (176–189)

61. Alapuro 1973 (106–107)

elitens ofinskhet, varpå Samlingspartiet och Framstegspartiet skyndade sig att försvara precis denna elit. I debatten mellan dessa partier försvann den svensk-språkiga arbetarklassen ur sikte.

Raoul Palmgren ger en ingående bild av de personer som verkade inom och angränsande till arbetarrörelsen under dess första decennier, och visar vilken åderlätning som skedde bland vänsterns redan förut fåtaliga intellektuella under inbördeskrigets efterspel. Av 150 författare i den ”gamla” arbetarrörelsen (före 1918) försvann nästan 30 procent ur leken, antingen avrättade, i fångenskap eller på flykt utomlands. Även om många av fångarna och flyktingarna överlevde och senare kunde fortsätta sitt arbete hade ändå en avsevärd mängd fått men för livet. Ett lika svårt slag var arbetarrörelsens splittring i socialdemokrater och kommunister, som skapade två fientligt inställda läger i stället för det gemensamma nätverk som hade funnits före revolten.⁶²

Efter inbördeskriget hade segrarsidan beskyllt socialisterna för bristande nationell medvetenhet.⁶³ Arbetarrörelsen var inte immun mot nationalistiska tankegångar, trots att den har gått in i den nationella historieskrivningen som ofosterländsk eller ovillig att erkänna det nationella projektets relevans.⁶⁴ Nationella ämnen användes för att mobilisera anhängare, om än på ett annat sätt än i fenno- och svekomanernas propaganda. De borgerliga kritiserades inte för patriotism, men anklagades för hyckleri. Den borgerliga patriotiska propagandan dolde de härskande klassernas partiska maktutövning, menade socialisterna. Vänstertidningarna bemödade sig att avslöja de retoriska knep som låg bakom borgarnas uttalade fosterlandskärlek och nationella historiesyn. Detta innebar inte att man alltid gjorde motstånd mot närmanden från borgerligt håll under den nationella enighetens tecken. Organisationer som kunde ena socialister och borgerliga liberaler blev ett värdefullt forum för inklusiv nationalism.

Kooperativrörelsen betonade under åren 1918–1919 att försoning och samarbete var möjliga, förutsatt att båda sidor övergav sina skismatiska tendenser. I första numret 1918 kunde *Elanto* ännu hylla revolutionen ”i vårt stora östra grannland”. Språkstriden avfärdades som småborgerlig och onaturlig för kooperativrörelsen, men andra samhällskonflikter eskalerade.⁶⁵ Efter att tyskarna intog Helsingfors fördömde man revolten men motsatte sig försök till utrensningar av dem som aktivt deltagit i revolten.⁶⁶ Tidningen uppmanade till gemensam front ”mot dem som försöker vrida vägen mot höger eller vänster”. Elantoretoriken avspeglade den nationella retoriken i miniatyr. Den föreställda gemenskapen måste skyddas

62. Palmgren 1983 (4–5)

63. Eino Waronen, ”Lisävalaistusta siirtolaisuuskysymykselle.” (Ytterligare belysning av utvandringsfrågan.) *Valvoja* 1918 (127)

64. Meinander 1999 (138); Max Engman 2000 (13)

65. ”Vuosi 1917.” *Elanto* 1918/1 (1) ”Osuusliike Elannon toiminta kapinaliikkeen aikana.” (Kooperativrörelsen Elantos agerande under revoltrörelsen) *Elanto* 1918/2 (19–22)

66. ”Kapinaan osaa ottaneiden eroittaminen osuuskaupoista.” (Uteslutningen av revoltens deltagare ur kooperativhandeln) *Elanto* 1918/5 (65–67)

mot inre och yttre fiender – ”Elanto skall hålla sig på den rätta vägen.”⁶⁷ I nummer 3 slogs Elantos princip fast: öppenhet mot alla konsumentkretsar oavsett nationalitet, religion och partitillhörighet. Därför var Elanto nu Nordens största andelslagsorganisation.⁶⁸

Elantos inklusiva linje skilde sig från de borgerliga tidskrifternas reaktioner på inbördeskriget. Till en början hanterade *Valvojas* och *Finsk tidskrifts* skribenter problemet med revoltörerna genom att skildra dem som avvikande i social och till och med biologisk mening. I längden kunde dock inte denna tolkning upprätthållas av de kretsar som önskade ena hela folket. I stället övergick man till att projicera fiendebilden utanför Finlands gränser och osynliggjorde revoltörerna som aktörer. Om den stora del av folket som deltog i revolten tillerkändes aktörskap, ifrågasattes därmed den finska nationella identitetens innehåll. Den positiva idealbildens hotades av den negativa självstereotypen. Framför allt i utomstående betraktarens ögon kunde detta leda till att Finlands främlingskap i Västeuropa bekräftades. Gränspositionen mellan väst och öst var ideologiskt ödesdiger.

Tillhörde då Finland öst eller väst?⁶⁹ Inbördeskrigets erfarenhet talade sitt dystra språk, fann Zachris Castrén. Frågan om skillnaden mellan öst och väst hade en nationell aspekt och en samhällelig aspekt. I nationellt hänseende gällde frågan huruvida Finland kunde bevara sin nationella bildning för framtida generationer eller om nationens grundvalar skulle sjunka ner i ”kaotisk internationalism”. Den västliga identiteten var alltså detsamma som den borgerliga tolkningen av finskhet, medan den östliga identiteten innebar en upplösning av gränsen mellan frände och fiende, mellan ”oss” och ”dem”. I samhälleligt hänseende gällde frågan huruvida Finlands situation skulle utvecklas enligt rättvisa principer och den samhällliga helhetens krav, eller om rättsordningen skulle åsidosättas för att tillfredsställa en enda samhällsklass krav. En västlig identitet innebar *nationell* identitet, prioritering av det nationella kollektivets bästa framför alternativa identiteter. Castrén fränkände dock arbetarklassen all förmåga till organiserad viljeyttring. Den vita sidans seger var ett lyckat försvar mot en yttre fiende som hotade den statliga självständigheten och dess nationella väsen. Den finska arbetarklassen hade inte agerat som ett medvetet kollektiv – den enda medvetenhet som fanns med i spelet var den nationella. Den vita sidan var den enda grupp som legitimt kunde representera ”oss”.

Författaren Volter Kilpis första reaktion på revolten i *Valvoja* hade präglats av förtvivlan och förbittring över det egna folkets revolt mot de nationella idealen. Castrén bearbetade samma trauma genom att projicera skulden på en yttre fiende. Finlands inre väsen rentvåddes från skuld. Den var nu en orörd skatt som de vita hade försvarat med framgång. Den innehöll ingen endemisk

67. ”Elanto pysytettävä oikealla tiellä.” (Elanto måste hålla sig på den rätta vägen) *Elanto* 1918/2 (17–19)

68. J.H. Vennola, ”Elannon osuuskauppapolitiinen kanta.” (Elantos andelshandelspolitiska hållning) *Elanto* 1918/3 (38–40)

69. Zach[ris]. Castrén, ”Valta ja oikeus.” (Makt och rätt) *Valvoja* 1918/2–6 (63)

patologisk tendens till oordning. Därför väckte det förnärmelse i konservativa kretsar när frihetskriget kallades vid något annat namn, som i riksdagens talman Lauri Kristian Relanders tal till den ny tillträdde president Ståhlberg 26 juli 1919. Samlingspartisten Tekla Hultin noterade irriterat att talmannen använde ordet ”brödrakriget” tre gånger i sammanhang då han borde ha sagt ”frihetskriget”.⁷⁰ Ordet ”brödrakrig” inkluderade båda sidor som jämbördiga aktörer, och erkände den förlorande sidan som fränder – inte fiender. Ordet användes i *Elanto* 1918 då den eventuella uteslutningen av medlemmar som aktivt engagerat sig i revolten diskuterades. Artikelns budskap var att det skulle så ytterligare splittring och verka kontraproduktivt. Bröder kunde inte uteslutas ur familjen.⁷¹

Krigets rätta beteckning var en central politisk fråga. En gemensam identitet förutsatte att alla accepterade samma tolkning av det förflutna. Inga spår av fienden fick bli kvar inom Finlands gränser. Castrén skildrade inbördeskriget som ett frihetskrig, men han tvivlade på att hela folket förstod denna tolkning eftersom folket var omedvetet om ”den rätta relationen mellan makt och rätt”. Castrén diskuterade inte rättvisebegreppets eventuella subjektivitet utan utgick från att det var möjligt att skilja mellan känsla och förnuft och därmed uppnå objektiv rättvisa. Hans tillit till den objektiva rättvisan präglade receptet för att hantera inbördeskrigets konsekvenser. Alltför känslolösa hämndreaktioner var meningslösa. Lidande som drabbade oskyldiga skadade samhället och rättssystemet i längden. Arbetarna borde inte heller bestraffas som klass, och socialdemokraterna inte som parti, eftersom en ansevärd del av befolkningen då skulle berövas en röst i samhället. De fick inte ha anledning att tvivla på det borgerliga samhällets grundvalar.

För Castrén var alltså frihetskriget trots allt ett klass- och partikrig, där motståndaren var socialdemokratin och arbetarbefolkningen. De rödas anhängare kunde räddas till det i grunden sunda och goda folket genom att beskrivas som passiva medlöpare med vissa berättigade strävanden och viss förmåga att utvecklas. Den borgerliga finsksinnade pressen såg i inbördeskrigets förlorare och deras anhöriga och anhängare ett enormt samhällsproblem, men även en outnyttjad resurs. En så stor andel av befolkningen kunde inte stötas ut ur den nationella gemenskapen utan allvarliga följder. Man kunde inte bara tala om revolten som en österländsk smitta. Arbetarnas och socialdemokraternas revolutionära tendenser måste bearbetas som ett nationellt problem. De var levande exempel på den misstänksamhet och avund som hörde till den finska nationalkaraktern, men rätt ledning och rätt uppfostran kunde leda dem på rätt väg.⁷²

”Vi” var ingen frivillig samling jämlika individer. Det finska folket var en råvara, en naturresurs som inte fick förspillas, ett objekt för elitens uppfostringsprojekt. Inbyggd i den nationella elitens självidentifikation var bilden av det

70. *Finland 1917–1920*. 3. 1995 (247)

71. ”Kapinaan osaa ottaneiden eroittaminen osuuskaupoista.” (Uteslutningen av revoltens deltagare ur andelsaffärerna) *Elanto* 1918/5 (65)

72. Zach. Castrén, ”Valta ja oikeus.” *Valvoja* 1918/2–6 (63)

splittrade folket – endast ett tillstånd av splittring kunde legitimera elitens rätt att definiera Finlands rätta väg in i framtiden. Den ständigt återkommande krisen garanterade ett behov av fast ledarskap.

Finlands reella tillstånd störde de borgerliga nationalisterna därför att den närmare motsvarade Karl Marx beskrivning av staten än Hegels eller Snellmans.⁷³ Hegels filosofi, som grundade sig på naturrätten, fick sin antites i *Kapitalets* definition av staten som en ”koncentrerad och organiserad samhällskraft”. Enligt Marx är staten inte uttrycket för den mänskliga naturen utan ett historiskt determinerat samhälle som karakteriseras av vissa produktionsförhållanden och sociala relationer. Staten är därför en upprepning och förstärkning av särintressen, och ett instrument för klassherravälde. Dessa särintressen ville både fennomaner och kultursvenskar målmedvetet integrera och assimilera i folket, i ett tillstånd av nationell homogenitet i Carl Schmitts anda.⁷⁴

Varje antydan om ojämlika maktrelationer mellan samhällsklasserna måste integreras i andra förklaringsmodeller än de klassbaserade för att förebygga att den rådande ordningen hotades. En sådan förklaringsmodell var den nationella berättelsen om det splittrade finska folket som behövde återvinna sin sanna nationella enhet i kamp mot yttre fiender.

Folkloristen Väinö Salminen jämförde folkets inre splittring med Untamos och Kalervos släktfejld i Kalevala. Som motbild till finnarna presenterades ”våra svensktalande”, som visserligen hade sina egna inre stridigheter men som bildade en enad front gentemot finnarna när det gällde deras gemensamma intressen. De röstade hellre på sina värsta fiender än på en finne – om Salminen anspelade på tillfälliga politiska allianser mellan SDP och SFP i riksdagen under 1920-talet, låter han därmed förstå att socialdemokraterna inte heller är finnar. I detta såg han ett erövrarfolks instinkter. Finnarnas instinkter beskrivs däremot som missansamhet och avund. I motsats till Castrén drog Salminen upp en tydlig gräns mot de svensktalande. Salminen uppmanade finnarna att använda självständigheten till att ena folkstammen, annars kunde de förlora sin frihet för evigt. ”Och då kan vi inte ens skylla på någon annan än oss själva och våra dåliga nationella instinkter för vår träldom.” Ett sådant folks undergång skulle inte väcka medlidande hos någon.⁷⁵

Trots att finskhetsrörelsen utgick från föreställningen om den självägande bonden tillhörde rörelsens organisatorer landets tjänstemannakår, den klass som hade kommit till makten efter 1809. Statstjänstemännen som social grupp utgjordes av en kärna av bildade ståndspersonssläkter samt uppkomlingar med ursprung i städernas borgerskap och allmogen. Denna elit förenades till stor del av familjeband och kollegiala relationer. Man har beräknat dess andel av den totala befolkningen till 5 procent under 1910-talet, om man även räknar med

73. Bobbio 1979 (21–23)

74. Zuleeg 1997 (510)

75. Väinö Salminen, ”Kansallista itsetutkiskelua.” (Nationella självbeträktelser) *Suomen Heimo* 1924/12 (176)

företagare, präster och lärare.⁷⁶ De såg sig själva som ett nationens avantgarde, som skulle skola in det egentliga folket för att inta sin rättmätiga ställning.⁷⁷ Det goda folket avgränsades uppåt mot den kosmopolitiska adeln och neråt mot den moraliskt suspekta underklassen.

Max Engman nämner även årtalet 1899 som en spricka i den borgerliga idealbilden, februarimanifestets år, men också året då Finlands Arbetareparti grundades, det första socialistiska partiet i landet. När folkviljan förvandlas till pöbelvälde besannas den inbyggda paradox som den borgerliga nationalismen byggde på – folkviljan måste förmedlas av ett bildat avantgarde, som är medvetet om sin privilegierade position men som tack vare denna o-folkliga särställning kan identifiera den sanna folkviljan bättre än folket självt. Det bildade avantgardets uppgift är att undervisa och tillrättvisa folket för att det inte skall förfalla i anarki och kaos. Själva hotet är egentligen ett samhälle där det bildade avantgardet har förlorat sin maktposition. Huruvida det har ersatts med ett annat ledarskikt är oväsentligt – det väsentliga för eliten är att legitimera sin egen maktposition och utmåla alternativen som katastrofala.

De borgerliga författarnas reaktion på upproret anpassades snabbt till en nationell myt där den gode finnen kontrasterades mot de avnationaliserade och avhumaniserade element som beskrevs stå bakom upproret. För den borgerliga sidan före och efter inbördeskriget fanns det främst en förtryckare, som hotade landet utifrån – ryssen. Båda stridande parter hade huvudsakligen bestått av finska medborgare, och man kunde i det långa loppet inte förneka detta. Man kunde inte heller skuldbelägga så gott som halva folket utan att allvarligt skada idealbilden av folket. Skulden lades alltså på ryska bolsjevikagitatorer och kriminella soldater som kommit in i landet under första världskriget. De röda finnarna kunde på så vis räddas som råmaterial för grundlig disciplinering och ideologisk anpassning till det borgerliga samhället.

Den borgerliga sidan var dock kluven på grund av ”nationalitetskampen”. Språkstriden möjliggjorde och legitimerade socialt avancemang. En mycket hög andel av Finlands läroverks- och universitetsstuderande under 1900-talets första decennium – enligt vissa uppgifter varannan studerande – kombinerade studiegången med en klassresa.⁷⁸ Eftersom majoriteten av dem var finsktalande, framstod förfinskningen av skolsystemet som oundviklig. Enligt den äktfinska sidan orsakades hela språkstridsproblematiken av den främmande nationaliteten i landet. I kampen för att ena det som de uppfattade som ett splittrat folk försökte äktfinnarna peka ut de svensksinnade som skurkar som både röda och vita bönder och arbetare borde se som sina naturliga fiender. Den tvåspråkiga borgerliga eliten ställdes inför utmaningen att alliera sig med äktfinnarna eller att stötta sina svenskspråkiga fränder. En kompromisstrategi var att tona ned den äktfinska trenden och föra fram lag, ordning och auktoritetstro som nationellt enande dygder. Filosofen och psykolo-

76. *Finland 1917–1920*. 3. 1995 (65)

77. Max Engman 2000 (13–14)

78. *Finland 1917–1920*. 3. 1995 (82)

gen Eino Kaila såg äktfinskheten som en fanatisk och skadlig form av nationalism, *kansalliskiihko*.⁷⁹ Dess anhängare tenderade till att förfölja människor på grund av misstankar om bristfällig nationell övertygelse, inte på grundval av faktiska handlingar utan på grund av samröre med fel personer, fel fritidssysselsättningar, familjereationer över språkgränserna och dylikt.

För Kaila var äktfinskheten ”primitivistisk rasmedvetenhet” och ”ultrademokratism”, och han förebådade Nordströms kritik av IKL tio år senare.⁸⁰ Demokratismen, folkvälde för folkväldets skull, hotade kulturen, ty kulturens odling var ett elitprojekt. Folkbildning var endast spridning av kulturens redan mogna frukter, inte kulturodling i sig. Äktfinnarnas deterministiska besatthet av det biologiska arvet motsvarades av östsvenskarnas tro på sitt rena germanska ursprung. För Kaila var sådant tänkande uttryck för svag historisk verklighetsuppfattning och mindervärdeskomplex. Den överdrivna rasmedvetenheten förledde äktfinnarna till att nedvärdera det rasblandade finska folkets förmågor. Därför behövde Finland även i framtiden den skandinaviska orienteringen som stöd, vilket egentligen betydde en orientering efter den ”under århundradenas gång införlivade skandinaviska, d.v.s. svenska kulturen”.⁸¹ Kulturens syfte var att tämja människan, och ”man måste nog säga att Finlands folk ännu inte är tämjt i grunden”. De finska folkliga dryckesvanorna förskräckte Kaila. I Tammerfors begicks årligen lika många dråp som i hela Sverige.⁸² Den dystra statistiken visade den finska nationalkaraktärens mörka sidor, ansåg Kaila.

Så värdefull som denna ”sisu” är – ty däri finns uppenbart även en kännbar portion andlig ståndaktighet – verkar den ännu också innehålla kulturens otämjda urnatur. Sådan uppenbarades den i det röda upproret. Jag skulle tro att det är en av det finska folkets stora frågor, hur denna ”sisu” kan tämjas utan att försvaga dess kraft⁸³

J.J. Mikkola, lingvist och finsksinnad kulturpersonlighet, avfärdade Kaila som oinsatt i den sanna äktfinskheten.⁸⁴ Den fick inte kritiseras utifrån obetänksamma

79. Eino Kaila, ”Aitosuomalaisuudesta.” *Valvoja-Aika* 1925 (187). Kaila hade enligt egen uppgift fallit offer för ”äktfinsk fanatism” efter att ha uttryckt tankar om att finnarnas höga kulturella ställning i jämförelse med de finsk-ugriska frändefolket i Ryssland möjligen berodde på ”påverkan av den germanska rasen och civilisationen snarare än det ugriska arvet”. Detta ”rent teoretiska” antagande hade stämplat som ”oförskämndhet” av icke namngivna äktfinska kretsar.

80. W.E. Nordström, ”Nationalismen i samtiden.” *Finsk tidskrift* 1934/7–8 (se s. 175)

81. Eino Kaila, ”Aitosuomalaisuudesta.” *Valvoja-Aika* 1925 (193)

82. Under senare delen av 1920-talet begicks det tio gånger så många dråp i Finland som i de flesta västeuropeiska länder, inklusive Skandinavien, och två eller tre gånger så många som i många östeuropeiska länder. Lehti 2001 (81–92)

83. Eino Kaila, ”Aitosuomalaisuudesta.” *Valvoja-Aika* 1925 (194) Den finska nationalegenskapen *sisu*, som i dag vanligen beskrivs som en positiv kraftkälla, hade tidigare även en negativ klang, som dröjer sig kvar i härledda ord som ”*pahansisuinen*” (ilsken, bokstavligen talat ”med ond sisu”) och ”*sisutella*” (trilskas).

84. Mikkola skriver ”äktfinskheter” med citattecken i sina referat av Kailas påståenden, men utan citattecken i sina egna svar.

uttalanden och hetsiga felsteg, bara för sitt egentliga innehåll. Mikkola förklarade att de extrema ytfenomenen endast berodde på avsaknad av en egentlig ledning, eftersom fennomanin hade demokratiserats och övertagits av gräsrötterna på landsbygden. Den nya mentalitet som växt fram ur fotfolket var inte lika tålmodig som den som fanns hos den äldre ledarkåren, som blygsamt och försiktigt erövrat nya poster åt finskheten i landets administration och politiska ledning. Medan Kaila sökte finnarnas frälsning i Sverige, identifierade Mikkola Finlands egna svenskar som orsak till nationens problem:

Nu har vi väntat i hundra år och nu kräver vi att den bildade klass, som vill tjäna Finlands finska folk, bör till språk och handling smälta samman med den. Det räcker inte, att denna bildade klass kan tala vettig finska med finnarna, den måste också ha finskan som sitt närmaste språk i alla livets områden.⁸⁵

Mikkola beskriver finskhet som en aktivitet (*suomalaisuuden harrastus*) i ett historiskt perspektiv. Historiens mål är den enspråkigt finska nationalstatens förverkligande, och avvikelser från denna väg är beklagliga företeelser även i en historisk period då föreställningen om en enspråkig nation var modern och oprövad och endast diskuterades i små privilegierade kretsar. Rafael Koskimies försökte förklara denna anakronistiska paradox i Runebergs livsverk 1935.⁸⁶ Runeberg gjorde folk stolta över att vara finnar, trots att folket samtidigt stod under ett främmande språks makt. Den dåvarande eliten insåg inte det paradoxala i att driva finskhetens sak på det svenska språket. Först Snellman ställde den inför utmaningen att acceptera och erkänna finskhetstanken i praktiken, eller förbli en produkt av omständigheterna, ”hängande mellan svenskspråkig kultur och finsk nationalitet”. Runebergs egen finskhet förblev halvdan, samtidigt som den banade väg för Snellman, ansåg Koskimies.

Koskimies kunde endast uppskatta Runebergs verk eftersom han var medveten om de påföljande fennomanska generationerna. Denna historiska determinism var svår att förena med föreställningen om den fria viljan som en förutsättning för nationell utveckling. Koskimies anakronistiska läsning av Runeberg som en halvdan finne hotade skada det nationella projektet – om det finska snävades in till att gälla endast den första republikens äktfinskhet, förlorade den finska nationen stora delar av sin historia. Hur skulle man lyckas finna det finska i historien utan att ge avkall på samtidens definition av finskhet? En lösning var att visa hur de tidiga fennomanerna genom medvetet arbete hade förverkligat sin slumrande finskhet:

Det är den eviga ära som tillkommer den tidens svenskspråkiga finsksinnade som människor och individer, då de utan att fråga om egen vinst och medvetet riskerande den med tunga personliga uppoffringar, vandrade i arbete och strid på finskhetens väg, som de kände allt rätt, gott och ädelt i världen befalla dem att gå.⁸⁷

85. J.J. Mikkola, ”Eräs ’aitosuomalaisuuden’ arvostelu.” *Valvoja-Aika* 1925 (227)

86. Rafael Koskimies, ”Runebergin runouden ydin.” *Valvoja-Aika* 1936 (322–323)

87. E. Nevanlinna, ”Muistosanoja Yrjö Koskisesta.” (Minnesord om Yrjö Koskinen) *Valvoja-Aika* 1930 (410)

Finskheden var ett val, även om det var ett val bland få möjliga alternativ. Fichte uppmanade i början av 1800-talet ”den tyska nationen” att inleda en historisk process genom att medvetet identifiera sig som tyskar och inte förbli vid en tyst övertygelse utan propagera för den i sin närmaste omgivning.⁸⁸ Paradoxalt nog uppmanades tyskarna att upptäcka sin essens, vad de alltid hade varit – denna paradox är den moderna nationalismens inre dynamik och roten till det nationella medvetandets inbyggda dialektik. Uppmaningen fördes fram med morot och piska. En ofullständig förfinskning väckte misstro hos majoriteten, hotade Mikkola. Stora delar av den svenskspråkiga bildade klassen riskerade en klassresa neråt om den vägrade anpassa sig. Den skulle inte kunna finna anställning i den svenskspråkiga befolkningens tjänst, ej heller kunna inta invanda chefspositioner, utan skulle oundvikligen proletariseras och därigenom förfinskas.

Mikkola krävde å det finska folkets vägnar en finsk bildad klass som genom språket bevisade sitt frändskap med folket. Han gjorde anspråk på att kanalisera folkviljan, denna svärfångade kraft, som många debattörer av motsatta politiska ståndpunkter sade sig representera. Enligt Mikkola var äktfinskheden inget extremt randfenomen, utan en oföränderlig realitet, organiskt sprungen ur folket. Det fanns dock hopp för ärans och hjältars språk när folket väl insåg att det inte var ”ett språk för den privilegierade kasten” och ”en och annan Gustaf Adolf”. Samarbete med Skandinavien och i synnerhet Sverige var en självklarhet så länge Finland inte förväntades spela den blygsamma roll som det dittills tilldelats. Kailas kritik mot ”ultrademokratiseringen” i nationens namn bemötte Mikkola med ro. Han trodde inte att Agrarförbundet skulle ha något emot någon form av högkulturell finsk överklass, om den bara var en ”sant finsksinnad adel och ingen ryggradslös kappvändare”.⁸⁹

Den inkongruenta relationen mellan folk och elit fortsatte att besvära debatterna i pressen under mellankrigstiden. Medan folket ofta framställdes som ett passivt objekt för uppfostring från ovan, fanns det även ett behov hos eliten att se folket som en aktör för den rätta saken i kamp mot en onationell, rivaliserande överklass. Arbetarrörelsen kunde inte helt accepteras som en äkta folkrörelse, och man sökte efter alternativ som bättre skulle representera den idealiserade allmogen. Lapporörelsen var bara en bland många organiserade missnöjesyttringar i mellankrigstidens Finland, men den väckte enorm uppmärksamhet i medierna. Reijo Perälä har visat hur pressen till stor del skapade bilden av en enhetlig folkrörelse. Före våren 1930 saknade Lapporörelsen nämligen en offentlig organisation. Tidningarnas skrivelser blev ett överlevnadsvillkor och en förutsättning för att rörelsen skulle lyckas utöva påtryckningar på statsmakten för olika ändamål.⁹⁰

En orsak till Lapporörelsens uppkomst var den abrupta ekonomiska nedgång som även Finland upplevde mot slutet av 1920-talet, och som skadade landets

88. Jeismann 1992 (47–48)

89. J.J. Mikkola, ”Eräs ’aitosuomalaisuuden’ arvostelu.” *Valvoja-Aika* 1925 (231). Kursiv spärrat i originalet.

90. Perälä 1998

konjunkturkänsliga exportindustri med arbetslöshet, missnöje och lokala oroligheter som följd. Det så kallade märrupproret i Nivala 1932 och jämförbara folkliga proteströrelser, mer eller mindre tillfälliga, spred sig inte längre än till det lokala planet. Den ideologiska kontrollen av offentligheten, utförd både av myndigheterna och av medierna själva, skärptes efter 1930. Författaren Pentti Haanpää hindrades från att sprida sin litterära version av händelserna i Nivala. Några av hans noveller publicerades i *Tulenkantajat* 1933–1934 och gav upphov till en dom för kränkning av offentliga tjänstemän och den lagliga samhällsordningen, formellt på grund av bibelcitat i texten.⁹¹

Lapporörelsens ledare motiverade sin verksamhet som en förlängning och komplettering av inbördeskriget.⁹² Rörelsens ideologiska innehåll gick långt utöver krav på rättvisa och bättre levnadsförhållanden; dess religiöst formulerade krav på nationell renhet väckte genklang hos den konservativa borgerligheten, som såg Sovjetunionen och inhemska förrädare som ett större hot mot nationen än Lapporörelsens antidemokratiska tendenser.⁹³ Samlingspartiet stödde därför rörelsen länge, till skillnad från de andra borgerliga partierna, som förhöll sig avvaktande efter ett första uppsving av intresse. Den äktfinska akademikerföreningen AKS välkomnade till en början Lapporörelsen som ett uttryck för den sanna folkviljan, som överensstämde med AKS egna mål.⁹⁴ Agrarförbundet låg politiskt nära AKS, men till föreningens besvikelse visade det sig högst konkret under 1928–1929 att partiet inte prioriterade det som AKS tyckte var viktigast: försvars- och nationalitetsfrågan.⁹⁵ Riksdagen ”med sina kommunister och deras medlöpare är inte den sanna bilden av det finska folket och dess vilja”, kom man underfund med.⁹⁶

Lapporörelsen verkade först som den efterlängtda nationellt enande rörelsen som skulle förse akademikerna med den hett eftertraktade direktkontakten med det sanna finska folket. Lapporörelsens bondetag den 7 juli 1930 hyllades i borgerliga tidningar, trots att sommaren hade präglats av skjutsningar och politiskt våld. Rörelsens ledare började dock under året alltmer ifrågasätta den samhällshierarki som akademikerna och tjänstemännen trots allt profiterade på. De borgerliga partierna kunde inte enas om en gemensam strategi för att hantera folkrörelsens utmaning. Meningsskiljaktigheterna inom AKS var så stora att ett hundratal medlemmar utträdde när samarbetsplanerna förverkligades och ledde till det misslyckade Mäntsäläupproret 1932.

91. ”Tulenkantajain’ painokanne herättää huomiota Ruotsissa.” *Tulenkantajat* 1934/19 (1); ”Pentti Haanpää ja Erkki Vala saaneet sakkoo ...” *Tulenkantajat* 1934/25 (1); ”Pentti Haanpään ja Erkki Valan tuomiota lievennetty ...” *Tulenkantajat* 1935/18 (3)

92. Siltala 1985 (31–32)

93. Om minneskulturen efter 1918 bl.a. i Peltonen 2003

94. *Finlands historia IV* (86)

95. Alapuro 1973 (126, 200)

96. Vice ordförande Erkki Virta i *Suomen Heimo* 1929. Citerat av Alapuro 1973 (221–223), som även nämner att 200 exemplar av detta nummer skickades till riksdagen.

Många svensksinnade attraherades av Lapporörelsen trots de äktfinska inslagen. Möjligheten att alliera sig med det "sanna folkets" representanter var lockande. För politiskt aktiva svensktalande blev Lapporörelsen en utmaning mot den traditionellt liberala linjen i SFP. Konservativa, gamla monarkister och andra demokratikritiker i studentvärlden grundade stödföreningen Aktiva Studentförbundet i Helsingfors 1931.⁹⁷ De anammade delvis AKS vision av Storfinland och engagerade sig även för Finlands kulturella renhet genom att attackera modernismen i litteraturen. Eftersom de flesta inblandade var intellektuella, poeter och författare blev ordet det främsta kampmedlet för detta litterära Svarta Gardet.⁹⁸

Lapporörelsen har beskrivits som en i grunden moralisk rörelse. Den var bokstavligt talat reaktionär – en reaktion mot vad man uppfattade som hän av okränkbara värderingar som Gud och Fosterlandet. Manifestationer av avvikande åsikter – i form av klädsel eller skrift – tolkades som en medveten skymf av det heliga.⁹⁹ Rörelsen förkroppsligade raka motsatsen till det borgerliga skötsamhetsidealet med sina ofta våldsamma och olagliga aktioner, och inkorporerade därför en radikal protesttradition som också hade fått utlopp i den tidiga arbetarrörelsen. Genom att tolka Lappoaktivisternas uppträdanden i den nordiska traditionen av bondetåg och agrara uppror mot förtryckare i Lallis och klubbekrigarnas anda, kunde man försvara dem som fosterländska. I och med att lokala skyddskårsmedlemmar spelade en viktig roll i organisationen suddades gränsen mellan lagliga och olagliga våldshandlingar ut.¹⁰⁰

Det viktigaste resultatet av Lapporörelsens aktion var att den visade hur långt politiker och rättssystem var beredda att gå rörelsens krav till mötes – i stället för att juridiskt ingripa mot "folkrörelsen" riktade man i stället åtgärder mot dess fiender på vänsterkanten, som ansågs ha provocerat fram protesterna. Kommunistlagarna och uppviglinglagen verkade avskräckande på många förlag och publicister. I breda kretsar inom kultureliten och den ekonomiska eliten var man beredd att betala priset för samhällets säkerhet: likriktning, konformism och undertryckande av avvikande åsikter. Dessa åtgärder drabbade både vänstern och högern, om än i olika hög grad.

I efterhand tycktes det lätt att kritisera rörelsen och de brott som begicks redan i dess början. Lapporörelsens utmaning av statsmakten och den lagliga ordningen var dess största fel, enligt Ernst Estlander i *Finsk tidskrift*.¹⁰¹ Lappoledarnas devis var "Me vaadimme – Vi kräva!" Estlander anger ingen källa, men frasen påminner om studentaktivisternas maning "Finland fordrar!" från decennierna före självständigheten. Denna maning, så enades studenterna, måste uppfyllas utan

97. Waltå 1993 (82)

98. Waltå 1993 (83)

99. Klinge 1979 (156)

100. Selén 2001 (342–347)

101. Ernst Estlander, "Från Lappo till Mäntsälä." *Finsk tidskrift* 1932/3 (183)

ttekan.¹⁰² Vem vågade ta på sig rollen som nationens språkrör och ställa detta krav, och vem ansvarade för konsekvenserna? Estlander såg inte alls Lapporörelsen som en konservativ rörelse. Han härledde den i stället till de kretsar som 1906 krävde en ”ultra radikal demokratisering” av folket, ”vidsträcktaste rösträtt” och ”statsdrift ända till gränsen för statssocialism och längre”. Lapporörelsens godtycke hade ”utplånat skillnaden mellan den vita och den röda fronten” och undergrävt den borgerliga samhällsordningen.¹⁰³

Förklaringar till det misslyckade upprorsförsöket söktes återigen i folksjälen.¹⁰⁴ Folket uppvisade ”en alldeles egendomlig sammansmältning av missriktad fosterländsk hänförelse och mot det brottsliga tenderande, om råhet vittnande instinkter”. Det enda botemedlet var en skandinavisk orientering, och att ta lärdom av ”våra erfarenheter sedan flere hundra år tillbaka”, en klar hänvisning till den svenska tiden. Som stöd för sin åsikt lyfter Estlander fram en artikel ur en stor liberal tidning i Sverige, som prisade laglighetspolitikens förkämpar i Finland, inrikesminister von Born och president Svinhufvud. Omdömet i Sverige är på Estlanders sida. Återigen står den skandinaviska orienteringen egentligen för Sverige.

Lapporörelsens avknoppning IKL höll sig till den parlamentariska demokratins principer men slog in på en språknationalistisk linje som avskräckte potentiella svensktalande allierade ur Svarta Gardet. Gallén, Gripenberg, Tigerstedt och några till vädjade 1933 till IKL att partiet skulle avstå från sina äktfinska programpunkter för att svensksinnade medlemmar skulle känna sig välkomna, men deras vädjan ignorerades.¹⁰⁵ Efter IKL:s valförbund med Samlingspartiet 1933, som var en seger för ”folkrörelsen” men en brakförlust för Samlingspartiet, tog även den finsksinnade högern avstånd. IKL:s tidningar använde sig av antisemitisk propaganda riktad mot de svensktalande och spridde hätska omdömen om Sverige, i synnerhet om rikssvensk kritik av nazismen.¹⁰⁶

För antisemitiska svensksinnade som accepterade den nazistiska propagandans stereotyp av judarna som privilegierade parasiter var IKL:s vändning en smärtsam förolämpning. Tigerstedt såg språkstriden som en av demokratins skadliga effekter.¹⁰⁷ Den äldre kollegan Gripenberg hade redan före inbördeskriget författat en skrift där han i en undergångsvision föreställde sig att socialister och fennomanner bildade en enad front i pöbelns revolt.¹⁰⁸ Gripenberg skrev även en pjäs som utspelade sig i Lifland under bondeupproret 1905, där den tyskbaltska adeln (”vi är en ras af eröfrare”) kontrasterades mot en rebellisk baltisk bondebefolkning (”de är hunner, de där letterna och esterna,

102. Gunnar Landtman, ”Idén om Europas förenta stater.” *Finsk tidskrift* 1932/2 (101)

103. Ernst Estlander, ”Från Lappo till Mäntsälä.” *Finsk tidskrift* 1932/3 (185–191)

104. Ernst Estlander, ”Från Lappo till Mäntsälä.” *Finsk tidskrift* 1932/3 (191–192)

105. Sevänen 1994 (122)

106. Waltå 1993 (88). Waltå anger även att IKL ofta kallade Stockholm ”lilla Moskva”. (111)

107. Waltå 1993 (89)

108. Gripenberg 1918

hunnernas ättlingar, det syns på deras ansikten också”).¹⁰⁹ Dessa aristokratiska och antidemokratiska författare tillhörde visserligen en högljudd minoritet, men liknande tankegångar om demokratins färor figurerade i de mer moderat borgerliga kulturskrifterna *Valvoja-Aika* och *Finsk tidskrift*. Folkets/pöbelns janusansikte förföljde den finländska bildade klassen. Genom att se sig som det nationella avantgardet tog den avstånd från just det folk vars kollektiva vilja den använde för att legitimera sin ledarställning.

Föreställningen om ett fel i folksjälens ligger nära föreställningen om eviga rasegenskaper som skapar främlingar och fiender av potentiella fränder. Detta var ett problem för dem som förespråkade en konstruktiv, demokratisk lösning för Finland. Demonisering av en stor del av befolkningen skulle ha fördjupat inbördeskrigets mentala skyttegravar. För att tro på en framtid för Finland måste man också kunna tro på folkets förmåga till fredlig reform. Den konservativa lösningen var att lyfta fram aktningvärda ideal och ledstjärnor och försöka uppfostra det olydiga folket med fast hand. Den envisa föreställningen om nedärvda beteendemönster överfördes på fiender utanför den nationella gemenskapen i stället.

Den nationella självbilden om den splittringsbenägna, individualistiska finnen, eller finnen som massvarelse, en kollektivsjäl som rycks med av irrationella, känslöstyrd idéer, är en exotiserad självstereotyp, lätt att identifiera hos de Andra – pöbeln som man tvingas erkänna som folket – men svårare att känna igen sig själv i.

Nationell hästkur

När den akademiska eliten försökte hantera det tidigare så idealiserade folkets förräderi som ett ofinskt fenomen, en utländsk smitta, utpekades revolutionärerna som alltför osunda för att kunna motstå något som borde varit dem främmande. Deras tillstånd måste alltså åtgärdas. Tolstojanen Ilmari Kianto, som i romanerna *Pyhä viha* (1908) och *Punainen viiva* (1909) hade uttryckt sympati med de mest utsatta i samhället och kritiserat överklassen och kyrkan, skrev under revoltens år:

Bevisat är, att rödgardisterna i Finlands medborgarkrig var vilddjur, många av deras kvinnor – varghonor, till och med tigrinnor. Är det inte galenskap att inte skjuta bestar som ansätter oss? Bödelns yxa har en gång för alla lagts i handen på Finlands folk. Det måste utföras ett ”kejsarsnitt” på det finska folkets samhällskropp – låt vår kirurg bli folkets dom.¹¹⁰

”Fienden” skulle bestraffas av folket självt. De röda hade förverkat sin delaktighet i nationen genom smittan; de hade själva blivit identiska med sjukdomen. Jämförelsen mellan upproriska och vilddjur återkom bland många vita

109. Gripenberg 1910 (23, 27). Flera temata som även dök upp i senare populära skildringar av inbördeskriget förebådas i texten: rebellernas ”djuriska” brutalitet, lemlästade präster och meningslös våld mot djur. Om den folkliga mytbildningen kring inbördeskriget, se Peltonen 1996.

110. Kianto 1918

skribenter, men även socialister kunde senare ta till sig motivet i subversivt syfte.¹¹¹

Den finska nationalandan överensstämde inte alltid med den folkkaraktär som gärna och ofta togs upp i ledarartiklar och kulturspalter. Den sistnämnda behövde uppfostras för att leva upp till den förstnämnda. Den republikanska statsformen var av tvivelaktigt värde för den finska rasens folk, som var klen utrustat med statsbildande egenskaper, ansåg Willebrand 1925. Tyvärr var inget stöd att vänta från väst heller. De demokratiserade rikssvenskarna höll på med att bryta ner sitt eget försvar, vilket skulle kunna göra en eventuell allians värdelös på sikt. Men mot ”den judisk-ryska diktaturrepubliken” stod trots allt ”Fenno-Scandias granitgrund, och den västerländska odling som sedan heden tid på den uppväxt”, och tillfälliga rikssvenska snedsteg som Georg Brantings ”smädelser mot vår för landsförrädarna obekväma lagskipning” kunde inte stärka den.

”Även i Sverige” finns det många slags människor, av vilka en eller annan, såsom den nu i fråga varande, visst inte behöver anses representera någon betydande opinion. Individer, som lika litet höra till antalet av ”mors bästa barn”, saknas ingenstans – och gunås så visst ej heller hos oss.

Sverige hade sina socialister, och Finland hade finnarna. De finska lasterna var symptom på problem i folkmentaliteten. Finnarnas medfödda tröghet borde inte ökas med njutningsmedel, och nationallynnets ”dolskhet och ilska, påverkad i stigande grad av den spritförtäring förbudet framtvingar, har medelst detta behändiga don [*puukko*] hunnit åstadkomma en sådan massa illgärningar, att nationens anseende därav tagit varaktigt skada”.¹¹² Antingen finnarna fick bruka njutningsmedel eller inte var resultatet katastrofalt. Finnarna ägde inte den självkontroll och karaktärsmognad som krävdes för att kunna bruka tobak, alkohol och kniv med måtta.

Även om Kianto visade förståelse för torparnas lidande såg han på de fattiga som passiva offer; om de gjorde uppror mot offerrollen med vapen i hand förtjänade de hårdast möjliga straff.¹¹³ Som passiva offer reducerades de till sina kroppar; det lämpligaste straffet var därför fysiskt. Identifikationen med folket hade sina gränser, även för ”ödemarksförfattaren”. Kianto kan i viss mån ses som en exotiserare av det finska folkets negativa sidor, skapare av en självstereotyp som finner inte ville identifiera sig med personligen utan hellre projicerade på andra finnar som inte levde upp till de nationella idealen. Stereotypen var också ett medel för att kontrollera och avgränsa de farliga egenskaper som man såg hos folket.

Frans Eemil Sillanpääs (*Hurskas kurjuus*, 1919) och Jarl Hemmers (*Onni Kokko*, 1920; *Mannen och hans samvete*, 1931) skönlitterära bearbetningar av inbördes-

111. Viljo Kajava lät arbetarklassen symboliseras av en fri men disciplinerad vargflock som kontrasterades mot ”tamhunden som slickar handen som slår den”. Ami Aartos ”Hunden” symboliserade medlöperi med ”herrarna”. Viljo Kajava, ”Susi.” (Vargen) *Kirjallisuuslehti* 1935/15 (373); Ami Aarto, ”Koira.” (Hunden) *Kirjallisuuslehti* 1935/11 (282)

112. R.F.v. Willebrand, ”Vid årsskiftet.” *Finsk tidskrift* 1925/1 (3–16)

113. Länsisalo 2005

kriget skildrade också de upproriska som passiva objekt i högre maktens våld.¹¹⁴ Denna syn på arbetar- och agrarbefolkningen förekom även i romaner som inte befattade sig med inbördeskriget. Naturalism upplevdes som obehaglig.¹¹⁵ Den borgerliga kulturpressen prisade skildringar av ”enkla naturbarn och deras ödmjuka undergivenhet” som jämfördes med klassiska beskrivningar av den finska folksjälen.¹¹⁶ Dessa skildringar uppfyllde ett känslomässigt behov i en tid av ständigt kamp för fred, välfärd och lycka, medan världskriget och världskrisens ”ändlösa fronter vältra utan avbrott fram och tillbaka över blomstrande länder [...] ödeläggande allt”.¹¹⁷

Det är en förtvivlad, tröstlös kamp [...] Man vågar inte tro annat än att detta blir människornas sista kamp, att de skola förgöra varann, utplånas från jordens yta.

Mitt i allt elände såg Hildén något positivt: mänsklighetens ”kostbaraste arvedel” var osårbar – ”den konstnärliga känslan” i F.E. Sillanpääs sentimentala roman *Silja* (*Nuorena nukkunut*, eg. ”Insomnad i sin ungdom”), som utspelade sig i agrar miljö och skildrade en ung oskuldsfull kvinnas korta men känslomässigt innerliga liv. Denna roman ingav Hildén en känsla av trygghet och förtröstan inför ”det mänskliga i människan”. Den internationella förvirring, den oklara, övermäktiga fiende som kampen fördes mot och det mörker som härskade i världen förstärkte den självexotiserande effekten av Sillanpääs miljöer och romangestalter. Det stereotyp ”finska” och ”lantliga” i Sillanpääs romaner invagade läsaren i förvissningen om att det fanns en fast hållpunkt i det egna, trots Siljas sorgliga öde. Kontrasten mellan det yttre hotet och den inre harmonin var väsentlig för den nationella identifikationen. Genom fiktionen kunde man återvinna en smula hopp och tilltro till finnarna, detta folk som det ofta var så svårt och oattraktivt att identifiera sig med. Sillanpää kritiserades av just denna anledning av ”arbetaren Lauri Lastu” i *Kirjallisuuslehti* för sitt passiva porträtt av torparen Juha Toivola som dras med i det röda upproret i *Det fromma eländet*.

Var sådan vår kamp, i vilken vi trodde oss försvara mänsklighet och rättvisa? Betraktar till och med människor med ursprung i vår egen klass oss som sådana halvidioter till Juha Toivolor?¹¹⁸

Siljas passivitet, som är en förutsättning för att Hildén skall kunna uppleva både estetisk njutning och moralisk legitimitet, kläder inte arbetaren och rödgardisten. Lauri Lastu ville ha ett identifikationsobjekt som motsvarade klasskampens behov. Även äktfinska tidningar kritiserade Sillanpääs passiva finnar. Sillanpää kallades primitivist och anklagades för att sakna förmåga att skildra högre ideal.¹¹⁹

114. Hemmer 1931 (7)

115. I.H-u., ”Kertomakirjallisuutta.” (Epik) *Valvoja-Aika* 1923 (594)

116. ”Kirjallisuuskatsaus.” (Litteraturöversikt) *Valvoja-Aika* 1925 (247)

117. Henrik Hildén, ”F.E. Sillanpää och hans ’Silja’.” *Finsk tidskrift* 1932/9 (199)

118. Lauri Lastu, ”Avoin kirje F. E. Sillanpäälle.” *Kirjallisuuslehti* 1933/1 (11–16)

119. Sevänen 1994 (268)

Jämförelsevis större betydelse tillmätte *Valvojas* recensent de konstnärliga värdena i *Det fromma eländet*, som recenserades 1920. Trots det ”motbjudande” ämnet hade Sillanpää lyckats i den konstnärliga behandlingen.¹²⁰

Inställningen till huvudpersonen skilde de populistiska höger- och vänster-rörelserna från den borgerliga eliten. De sistnämnda behövde inte känna sig kränkta av Juha Toivolas patetiska skepnad, eftersom de inte hade någon orsak att identifiera sig med honom. Toivola hotade inte deras nationella identitet. Den omedvetne, passive proletären förverkligade ingen nationalitet, eftersom han saknade bildning; Sillanpää, däremot, var kapabel att delta i det nationella projektet och kritiserades också efter hur väl han uppfyllde denna uppgift. Han ägde aktörsskap och var därmed finne.

Den proletära undermänniskan hade så stor genomslagskraft i litteraturen att hon dök upp hos ideologiskt vitt skilda författare som Gripenberg och Diktonius. Den sistnämndes romangestalt *Janne Kubik* utvecklades från rödgardist till Lappoman, utan att egentligen utvecklas alls; Agnes Langenskjöld beskrev boken som ”undermännisklighetens tröstlösa epos”.¹²¹ Gripenbergs egen undermänniska i poetisk gestaltning, Folke Ulfson, avslöjade redan i namnet sin identitet med den djuriska massmänniskan.¹²² Langenskjöld ser i denna varulv ”ett eko av all naturalismens brutala framställning av '*la bête humaine*' [...] vad den moderna psykoanalysen uppenbarar om den 'djungel', som i nattens timmar träder fram ur människodjupet för att med morgonens inbrott åter sjunka tillbaka”. I motsats till i Gripenbergs tidigare, dekadenta ungdomsdiktning fick man inte intrycket att Gripenberg ville förmedla ”något slags perverst välbehag; det blir blott avsmak, '*Unheimlichkeit*'”. Gripenberg och Diktonius gick steget längre än Kianto och Sillanpää – de skapade abjekt som omöjliggjorde identifikation. Rädslan för att hamna i denna kategori fick Lauri Lastu att vädja direkt till Sillanpääs moraliska ansvarskänsla och klassolidaritet.

I språknationalismens namn avkrävde de finsksinnade de svensktalande nationell lojalitet, en lojalitet som innebar att deras avvikande särdrag och åsikter måste tystas ner, i synnerhet utåt. I klasskampens namn krävde Lauri Lastu solidaritet av Sillanpää. Lastu utgick från att folkets flertal var nedtystat och försvarslöst. Eftersom Sillanpää själv härstammade från denna klass var det hans moraliska förpliktelse att tjäna som dess språkrör. Även äktfinnar kunde hävda att folket var förtryckt och nedtystat, men eftersom de inte accepterade att svenska röster överhuvudtaget kunde tala för Finland kunde de inte ställa moraliska krav på finlandssvenskarna. Inför rikssvenskarna kunde äktfinnar appellera till moraliska argument om rättigheter och rättvisa. Av ”hemsvenskarna” kunde de bara kräva assimilering och tystnad. Detta misslyckades i praktiken, eftersom de svensktalande var en tillräckligt stark och självständig grupp för att upprätthålla inte blott en utan flera alternativa kollektiva identiteter.

120. Sevänen 1994 (270)

121. Agnes Langenskjöld, ”Tidsdokument.” *Finsk tidskrift* 1933/7–8 (91–93)

122. Agnes Langenskjöld, ”Livets eko.” *Finsk tidskrift* 1932/11 (326)

Debatten om den finske underklassmannen i litteraturen gällde lika mycket frågan om en finsk manlighet i kris, en kris som inbördeskrigets segrare och försöningspolitikens ledare försökte åtgärda genom att omdana folket. Redan under OS i Stockholm 1912 hade Finlands idrottare gjort ett oförglömligt intryck på omvärlden – det hoppades i alla fall de som bekymrade sig för den passiva och underlägsna bilden av Finland i utlandet. Mellan 1920 och 1936 vann de finländska idrottarna totalt 165 medaljer och placerade sig i internationella poängtabeller aldrig sämre än på femte plats. För Finlands utrikesdepartement, som aktivt sökte påverka förmedlingen av en idealisk nationell självbild i utlandet, var de nordeuropeiskt vita, disciplinerade och segerrika männen en välsignelse som tedde sig attraktiv i pressutskick, reklamblad, bokprojekt, filmer och annat material som man producerade och distribuerade i utlandet. Inför sommar-OS i Los Angeles 1932 skrev Finlands ambassadör i Washington till utrikesdepartementet och efterlyste en informationsbok som en gång för alla skulle klaggöra finnarnas rastillhörighet för den amerikanska publiken med hjälp av forskning och fotografier. I urvalet var idrottarnas utseende av största betydelse. Porträtt på eventuellt mongolliknande brottare skulle utelämnas.¹²³

Idrottens betydelse i konstruktionen av en manligt och även krigiskt kodad nationell identitet har studerats i finländsk kontext av kulturgeografen Mervi Tervo.¹²⁴ Hon visar hur tävlingsidrotten genom hela 1900-talet användes för att konstruera finsk nationalitet, och hur denna nationalitet kodades i termer av ras och genus som vitt/västerländskt och manligt i omvärldens ögon men även inför den inhemska publiken. Idrottsframgångar användes för att skapa kollektiva traditioner som fungerade enande. Idrotten hade alltså flera politiska syften. När idrotten användes för att konstruera ett nationellt ”vi” stod det givetvis i kontrast till ”de andra”. Finländarna framstod i viss mån själva som ”de andra” av flera orsaker: Finland var en ung stat med liten befolkning, belägen i periferin i relation till världens stormakter. Den krigiska manligheten som ideal användes därför dels för att profilera sig mot andra vita nationer och visa att man var värdig att ta upp kampen med dem, dels för att markera vilka som inte var jämbördiga motståndare, till exempel sydeuropéer, icke-européer (inklusive icke-vita amerikaner) och kvinnor. Att demonstrera gemenskap och försvarsvilja utåt uppfyllde även en funktion gentemot den inhemska publiken. Folket måste läras hur en riktig finsk man skulle se ut och bete sig, och vad kunde vara ett bättre exempel än en idrottshjälte vars prestationer till och med hyllades av främlingar.

Efter flitig exponering av blonda, högresta och högpresterande idrottsmän som Paavo Nurmi på världens arenor förändrades så småningom också de rasvetenskapliga beskrivningarna av finnarna.¹²⁵ Nurmi var en idealisk representant för nationen eftersom han förkroppsligade det finska, manliga idealet, både

123. Lähteenkorva & Pekkarinen 2004 (220–225)

124. Tervo 2003

125. *Finlands historia IV* (152–153)

till utseendet och till prestationerna. Snellmans föreställda mogna mänskliga individ ägde ”jemte språket, äfven en för stammen egendomlig både yttre och inre bildning, såsom folkslags-fysionomi och karakter”.¹²⁶ Eftersom Snellman även betonade människans förmåga att påverka naturen genom sina handlingar var Nurmis utseende inte främst ett tecken på goda arvsanlag utan på finnens förmåga att behärska och kontrollera naturen i sin omvärld och i sin egen kropp. Snellman kunde inte tillskrivas en biologiskt determinerande syn på människan, eftersom han ansåg att individernas och folkens egenskaper i högre grad bestämdes av de sociala relationer och det historiska sammanhang som de befann sig i.¹²⁷ Varje tidsålder erbjöd alltså nya förutsättningar för individen och nationen, samtidigt som traditionen band individen vid vissa handlingsmodeller som upplevdes naturliga. Man bör dock inte missta Snellman för en kulturrelativist – han ansåg att det finska projektet ledde fram till en högre sanning som alla nationer strävade mot. Nurmi var idealet i ett nationellt perspektiv, men även i ett allmänmänskligt. Det finska idealet måste bli *primus inter pares*.

Idrottssatsningen skördade framgångar både på idrottsplanen och i den omgivande världens föreställningar om finnarna. Arvi Korhonen konstaterade att idrotten synnerligen effektivt hade inrotat ”finskhet och -rädsla” i svenskarna. Överallt hade de finska idrottsmännen fått de svenska stjärnornas glans att falna och de svenska tidningarna att odla beteckningen ”arvfiende”. Fienderollen blev ett adelsmärke för den unga idrottsnationen. Enligt Korhonen var svenskarnas rasistiska tillmälen mot finnar en effekt av finnarnas framgångar. Korhonen fick även den svenska rasvetenskapens klassificering av finnarna som ”mongoler, gula rasen” att framstå som en bitter gliring från en dålig förlorare.¹²⁸ Han krävde visserligen att skrivierna skulle upphöra, inte för att det skulle vara skamligare att tillhöra mongolerna än skandinaverna utan för att benämningen var menad som en förolämpning. Korhonen försvarade därför avbrottet i landskamperna mellan Finland och Sverige.¹²⁹

Finnkampen saknades dock av många idrottsentusiaster på båda sidor om Östersjön. Ett kåseri i *Suomen Kuvalehti* tröstade publiken med att själva fejden mellan idrottsförbunden uppfyllde alla krav på rafflande underhållning. Poika Vesantos teckning framhävde ovanligt nog det jämbördiga i konflikten – två

126. J.V. Snellman i *Läran om staten*, 1842; citerad av Rantala 2006 (17)

127. Rantala 2006 (17–18); Jalava 2005 (174)

128. Arvi Korhonen, ”Naapuriraja”, *Valvoja-Aika* 1931 (274)

129. Den första Finnkampen organiserades 1925. Tävlingarna plågades av incidenter, både idrottarna emellan och mellan idrottarna och funktionärerna. Båda sidor anklagade varandra för partiskhet. 1931 avslutades årets landskamp med att Finlands idrottsförbunds ordförande Urho Kekkonen meddelade att de inte skulle äga rum längre. Sverige inledde i stället ett populärt idrottsutbyte med Tyskland 1934. 1939 tog finländarna kontakt igen och Finnkampen började ånyo på sommaren. Vinterkriget och Tysklands invasion av Danmark och Norge hindrade inte Finland från att bjuda in tyska idrottare till 1940 års landskamp, vilket svenskarna inte hade några invändningar mot. Nästa avbrott dröjde till 1945, varefter Finnkampen har genomförts regelbundet. Se även Persson & Pettersson 1995

Den eviga landskampen

idrottsmän till häst angriper varandra med tjära och penslar. Finland och Sverige deltar lika ivrigt i svartmålningen. Den självvironiska bilden anspelade inte på några särskiljande nationella stereotyper.¹³⁰

En ny ungdom, uppfostrad enligt nationella ideal till enighet och lydnad, var framtidens hopp. Finlands ungdom kunde bli dess styrka. Det hängde dock på kvaliteten hos de framväxande generationerna. ”Ungdomen är folkets största rikedom”, stod det i *Valvoja-Aika* 1923, men i ett ungt folk hade ungdomen ett stort ansvar. ”Många gamla, lysande kulturfolk kan tåla en generations veknande, till och med dålighet och låghet. Ett folk på uppgång, som först framträder på scenen, vars debut fortsätts av en oduglig eller medelmåttig ungdom, är en operett, en episod, en nolla.”¹³¹ I borgerliga kretsar var därför rädslan för ett misslyckande stark och gav upphov till dystopiska framtidsskildringar. Om folkets kvaliteter var medfödda var det osäkert huruvida en god uppfostran kunde balansera de nedärvda anlagen. I *Valvoja* konstaterades det uppgivet att revolten inte bara var ett resultat av Finlands geografiska närhet till östern, utan också att

proletariatet är andligen närmare besläktat med österns obildade massor, som faller för alla uppvinglingar, än med det västeuropeiska proletariatet, som än så länge har nöjt sig med krav om parlamentarism och allmän rösträtt, och fogat sig för svårare levnadsförhållanden, till och med för att kämpa för ”borgarnas” fosterland.¹³²

130. ”Suola”, ”Ikuinen maaottelu.” (Den eviga landskampen) *Suomen Kuvalehti* 1934/34 (1120)

131. ”Viron nuorison pyrkimyksiä.” (Den estniska ungdomens mål) *Valvoja-Aika* 1923 (549)

132. Eino Waronen, ”Lisävalaistusta siirtolaiskysymykselle.” (Ytterligare belysning av migrationsfrågan) *Valvoja* 1918 (127)

Det finska proletariet anklagades för ofosterländskhet, men man undvek att tillerkänna upprorsmakarna en förmåga till rationella resonemang. De som försökte förklara inbördeskriget i rasbiologiska termer kunde hävda att den socialistiska agitationen aldrig haft samma framgång i de svenskspråkiga delarna av landet som i de finskspråkiga. Trots att även svenskspråkiga hade deltagit på den röda sidan identifierades socialism med finskhet. Socialismen kunde därför tolkas som ett symptom på problem i finskheten, inte missförhållanden i samhället.

Efter 1918 fanns det två väpnade krafter kvar i Finland – den nybildade armén och de frivilligbaserade borgerliga skyddskårerna. Detta såg skyddskårsaktivisterna och stora delar av det vita samhället inte som något problem. Skyddskåren som paramilitär organisation uppfyllde mer än ett säkerhetspolitiskt syfte. Dess uppgift var även att uppfostra pojkar och män till rätt slags patrioter.¹³³ Idrottsrörelsen i Finland efter 1918 motiverades som en eugenisk åtgärd för att odla fram ett bättre folk. Idrottsrörelse- och skyddskårsaktivisten Lauri ”Tahko” Pihkala formulerade ett slagord om ”nationalkondition och nationalanda” (*kansalliskunto ja kansallistunto*). Där det ena saknades fanns inte heller det andra, utom möjligen som tom och skrytsam chauvinism. Skyddskårsidrotten skulle odla fram gudfruktiga finska krigare och hjältar. Pihkalias bror Martti Pihkala, folkskolelärare och jägarvärvare, förordade 1918 rashygieniskt arbete för att skapa ”en ny elit, som skiljer sig ur massan genom sin skarpa intelligens, sin höga rena bildning, sin starka vilja, sin sunda kropp och själ”. Elitens uppgift var att se till att den inte blev smittad av något ”nedrigt eller orent i tankar, ord eller handlingar”.¹³⁴ *Suomen Kuvalehti*s fotoreportage från Finlands nya idrottsläroverk poängterade utbildningens betydelse i den sportsliga kampen mellan nationerna.¹³⁵

Skyddskårens syfte var att skydda fosterlandet mot yttre och inre fiender.¹³⁶ Värnpliktsarmén tillfredsställde inte dessa behov, eftersom de värnpliktiga inte sällades enligt lika strikta ideologiska principer. I och med att skyddskårerna organiserades lokalt fanns också ett element av social kontroll med i spelet. Skillnaden mellan frände och fiende inom det finska folket upprätthölls i skyddskårens ideologi. ”Endast rätt tänkande män må bära vapen för folkets och landets väl. De annorlunda tänkande må hålla sig undan.” Frivilligheten var skyddskårens adelsmärke, något som höjde den ideologiskt ovanför värnpliktsarmén.

Den inre fienden kunde dock bara förintas genom integration i den gemensamma rörelsen. Skyddskårstidningen *Hakkapelitiän joulu* uppmanade till försörjning inför julen 1929. I en illustrerad dikt skidar tre män genom vinternatten. Två av dem är döda soldater som stridit på motsatta sidor i inbördeskriget. Den

133. Arola 2003 (99–101)

134. Vasara 1997 (146, 152–153). Lauri Pihkala var en av de första i Finland som förordade införande av aktiva eugeniska åtgärder. Han är även känd som uppfinnare av nationalsporten boboll.

135. ”Lakki päästä!” (Av med mössan!) *Suomen Kuvalehti* 1936/38 (1353)

136. Gustaf Zitting, ”Finlands skyddskår.” *Finsk tidskrift* 1924/02 (111 f.)

trede är Väinämöinen, den vise gamle hjälten i Kalevala, som uppmanar de stupade att bli bröder igen och ena hela det finska folket.¹³⁷

För mer försonligt inriktade borgerliga författare var den interna nationella fiendebilden ett problem som man kunde åtgärda genom att lägga skulden på ryssarna. Aristokraten Gripenberg var däremot av åsikten att ryssarna hade begått färre brott och uppvisat en högre grad av måttfullhet än de röda finnarna.¹³⁸ För Gripenberg spelade klassaspekten större roll än den nationella befrielselegenden. Majoriteten av de borgerliga övergick snart att till att skildra revolten som ett frihetskrig mot en yttre fiende, där de röda revoltörerna betedde sig som viljelösa offer eller som uppfostrade barn.

För att förstå det trängande behovet bakom fostringstanken bör man betänka att allmän skolplikt inte infördes i Finland förrän 1921. Folkskoloförordningen från 1866 lät skolgången vara frivillig av hänsyn till bondebefolkningens behov av arbetskraft. Konservativa tjänstemän, bönder och präster förespråkade föräldrarnas rätt att bestämma över barnens uppfostran och betonade att utbildning var en kostnadsfråga; det var inte självklart att mindre bemedlade skulle få utbildas gratis, och högborgerligheten ville bevara sina egna separata skolor. Under för-ryskningstiden fick frågan om allmän skolplikt ny innebörd som politisk aktion för nationell upplysning. Samtidigt som elitens idealism bröt samman och folkets djupa led visade sig vara självständiga och oförutsägbara aktörer, slog idén om den allmänna skolplikten igenom även bland tidigare skeptiska elitgrupper. När frågan kom upp i riksdagen igen 1920 erbjöd Framstegspartiet och Agrarförbundet en allmän och patriotisk folkskola och en enhetlig nationell bildning som botemedel mot arbetarklassens ”andliga omognad”.¹³⁹

Folkskolans uppgift blev att uppfostra barn till moraliska, sedliga, viljestarka och samtidigt hörsamma medborgare. Det borgerliga manlighetsidealets självkontroll och målmedvetenhet, samt det äldre ståndssamhällets patriarkala ideal, lydnad och flit, tillämpades till detta ändamål. Torparlagen 1922, *Lex Kallio*, skulle hjälpa till att skapa en stabil klass av självständiga småbönder. 70 procent av Finlands befolkning var beroende av jordbruket för sitt uppehälle 1930. Agrarförbundet närmade sig denna potentiella väljarkår, vilket ledde till en ovilja mot termen ”bonde” bland den radikala vänstern. Komintern skulle ena ”proletärer och bönder”, men den självägande bonden sågs som ett ”vitt” begrepp, och man föredrog att anknyta till torparna i stället.¹⁴⁰

Det vita Finlands hopp stod till de fria bönderna, som skulle enas med den bildade klassen och den nödvändiga arbetarklassen i det borgerliga nationella projektet, men den gemensamma värdegrund som hegemonin skulle bygga på var av sent datum. Först under 1920- och 1930-talet nådde Runebergs *Fänrik Ståls sägner* och Topelius *Boken om vårt land* så gott som alla barn i landet. Modernt

137. Fewster 2006 (349)

138. Bertel Gripenberg, ”Bekantskap med Maxim Gorki.” *Finsk tidskrift* 1932/3 (232)

139. Tuomaala 2004 (66–69)

140. Saarela 1997 (29–30)

medborgarskap och modern nationalitet lärdes då för första gången ut i samordnad form. Eftersom skolplikten grundades på idealet om en enhetlig finskhet framträdde också de individuella, regionala, klassbaserade och språkbaserade skillnaderna i tydlig dager som utmaning.¹⁴¹

Föreställningen om en konstant finskhet, fixerad i tid och rum, skapar sina egna hotbilder. Om beskrivningen av den finska folksjälens som ödmjuk och undergiven accepterades som sann kunde man frestas att fråga hur detta passiva folk enligt Snellmans principer skulle kunna fungera statsbärande. Folket konstruerades som ett hanterbart objekt för det nationella projektet. Det var ett råmaterial för framtida ansvarstagande och lydiga medborgare, som dock var beroende av en bildad elit för att kunna utvecklas vidare på denna väg. Eventuella upproriska drag kunde förklaras som djurisk atavism, men också som brist på ledning och uppfostran. När rödgardisterna fränkandes sitt självständiga aktörsskap, fränkandes de även sin nationalitet och sina medborgerliga rättigheter. Att vara finne var ingen medfödd rättighet. Finskhet krävde ständig aktivitet i form av självförädling, kultivation för att uppnå en högre kulturnivå. Det krävde en medveten identifikation med det som auktoriteter lyfte fram som genuint finskt.

De andras Finland

Denna underrubrik är döpt efter antologin *Toisten Suomi* (De andras Finland), som utkom 2001. På grundval av dess 378 sidor skulle man kunna dra slutsatsen att självexotism är en livskraftig akademisk disciplin i Finland. Rikssvenskars syn på Finland spelar en mycket marginell roll i boken, men Sverige dyker dock upp i bokens förord. Bilden av finnarna som mongoler sägs ha upprätthållits ”with aplomb” av såväl britterna ”som våra kära närmaste grannar, svenskarna”.¹⁴² Medan britternas bild av Finland senare nyanseras i en egen artikel får svenskarnas ensidigt rasistiska bild stå kvar som ett givet tillstånd. Trots detta förblir svenskarna de ”kära” och ”närmaste” grannarna. Frågan är om inte föreställningen om svensk arrogans mot Finland i sig tjänar den nationella identiteten. Det svenska uttrycket ”en finne igen!”, som också figurerar i förordet, ger intrycket att finnarna har en speciell plats i svenskt medvetande, och bekräftar därmed föreställningen om det unikt finska som även främlingar kan identifiera. Svenskar är dock alltid något mer än främlingar.

Intresset för – och kontrollen av – Finlandsbilden i utlandet är en väsentlig del av det nationella projektet. Efter inbördeskriget formulerade Finlands utrikesdepartement ett program för den separata pressbyrån, vars uppgift var att följa och influera nyhetsrapportering och informationsförmedling om Finland samt själv producera informationsmaterial åt ambassader, konsulat samt inhemska och utländska press.¹⁴³ Kontrollen av vilka bilder av Finland som förmedlades

141. Tuomaala 2004 (92–95); Alapuro 1984 (80–87); Alapuro 1994 (267–276)

142. *Toisten Suomi* 2001 (9)

143. Lähteenkorva & Pekkarinen 2004 (passim.)

till utlandet hängde intimt samman med uppfostran av folket till representativa finnar. Vi minns finlandssvenskarnas roll som nyhetsförmedlare över Östersjön från förra kapitlet. Även det obildade folket utgjorde ett potentiellt problem som kunde sprida en ogynnsam bild av Finland genom olämpligt beteende hemma och borta. Det var svårt för det unga landets elit att med små resurser själv producera och distribuera rätt information om Finland. Ofta hann andra länder före.

Johannes Linnankoskis roman *Laulu tulipunaisesta kukasta* blev film år 1919, när den före detta Helsingforsbon Mauritz Stiller regisserade *Sången om den eldröda blomman* i Sverige. Den romantiska berättelsen om flottaren Olavi (Olof i den svenska versionen, spelad av den svenska stjärnan Lars Hanson) och hans växlande kärlekar blev en stor succé i flera länder. Glädjen över romanens och filmens framgångar var inte helt ogrumlad i Finland:

Självklart får vi finnar inte ha något annat än gott att säga om det faktum att ett finskt skönlitterärt verk har rönt så stor uppmärksamhet utanför vårt lands gränser. Förundransvärt är dock att våra egna filmbolag inte har tagit ett sådant initiativ. Landskapen hade då varit finska i denna film som kanske kommer att turnera världen över, precis som skådespelarna, som, om man kan dra några slutsatser av våra bilder, nu verkar mycket främmande.¹⁴⁴

De ”främmande” landskapen låg i Norrland, där flottar- och ödemarksscenerna spelades in, och i Uppsala med omnejd, där Olavis barndomshem, danserna och tävlingsloppet iscensattes. Men något genuint finskt hade ändå fått plats i filmen: kompositören Armas Järnefelts musik, som baserades på finska folksmelodier och som prisades för sin skönhet av rikssvenska tidningar. Även inom den svensktalande kulturvärlden väckte filmen debatt. Alma Söderhjelm försvarade den mot kritiker som ifrågasatte den norrländska miljön och de ofinska folkdräkterna, och menade att romanen inte var någon ”etnografisk avhandling” utan ett diktverk vars grundton regissören hade lyckats fånga. Filmen blev en ekonomisk framgång i både Sverige och Finland.¹⁴⁵

Märkligt nog presenterades inte Mauritz Stiller själv i ovannämnda artikel. Vid sekelskiftet hade han uppträtt vid Nationalteatern, och han var ingen okänd personlighet i Helsingfors och Åbos teaterkretsar när han 1904 flydde den inkallelseorder som drabbade alla judar under rysk överhöghet. Det är möjligt att hans snabba anpassning till svenska förhållanden ledde till att hans finska härkomst undanskymdes. Söderhjelm, som var god vän med Stiller, ansträngde sig dock för att sprida kunskap om hans filmer i Finland.¹⁴⁶ Måhända passade Stiller helt enkelt inte in i stereotypen av en god finne, trots att han engagerade finländska skådespelare och tog upp finska ämnen i sina filmer.

144. ”Laulu tulipunaisesta kukasta’ elävinä kuvina.” (”Sången om den eldröda blomman” i levande bilder) *Suomen Kuvalehti* 1919/16 (380)

145. Marja Engman 1996 (225)

146. Marja Engman 1996 (225)

Till de ”fel” personer som representerade Finland utomlands räknades inte blott svenskspråkiga utrikesministrar eller rikssvenska skådespelare. Arvi Korhonen beklagade i sin artikel ”Granngränsen” att rikssvenska medier hade sett till att den mest kände finnen i Sverige år 1931 inte var Paavo Nurmi, utan rånördaren Bruno Poukka.¹⁴⁷ Med förvåning kunde man konstatera att ”även högt utbildade personer bildar sin uppfattning om finnarna och det finska folklynet på grundval av denne finske stackare som mest behandlats i pressen”.

Om man utifrån ett så exceptionellt fall anser sig kunna dra slutsatser om finnarnas lömska [...] natur, vad skulle man då kunna säga om svenskarnas försök att erövra Åland samtidigt som Finland räddade hela Skandinavien från bolsjevismens hot?

De lömska svenskarna åsido, det föll sig naturligt ”som ett kok stryk åt en zigenare” att den förste studenten från Finland som antogs på heltid vid Stockholms tekniska högskola fick namnet Poukka av sina kamrater, trots att han var svenskspråkig och tysk-polsk till sin härkomst.¹⁴⁸ Finnarna borde inte förvänta sig att rikssvenskarna kände till det minsta lilla om finskspråkig kultur. Därför fanns det ingen anledning att uppröras över frågor som ”är Svinhufvud en bildad människa, när han tillhör de finsktalande?” Snarare bör man vara glad att slippa höra att ”finnarna i farans stund alltid måste förlita sig på en svensk som ledare”. Trots sin föregivna cynism var Korhonen upprörd – på Finlands svenskar. Eftersom finlandssvenskarna vägrade kalla sig finnar drog rikssvenskarna mer eller mindre medvetet slutsatsen att ”finnar” var dåliga människor och ordet ett nedsättande tillmäle. En åländsk smugglare och en finlandssvensk student som åkt fast för luredrejeri blev ”finnar” i den rikssvenska pressen, medan skulptören Väinö Aaltonen och president Lauri Kristian Relander kallades ”finländare”.

Korhonen problematiserade även den svenska exotiseringen av allt finskt. Allt som hände i det finska Finland förblev mer eller mindre gåtfullt för en svensk, utan att han skulle komma på tanken att jämföra det med egna motsvarigheter. Finland var ett exotiskt land – en uppfattning ”som också någon finsk narr kan vara redo att sprida i Skandinavien för att göra sig själv märkvärdig”. Korhonen varnade för att ett bejakande av exotiseringen bara kunde leda till att Finland förblev den evigt Andre för rikssvenskarna. Hans ideal var förverkligandet av en paradox – han önskade att svenskarna skulle identifiera sig med Finland men ändå respektera att nationens gränser uteslöt dem.¹⁴⁹

Den svenska oförmågan att förstå finnarnas behov av patriotism och nationell hederskänsla – att identifiera sig med dem – förstörde relationerna mellan nationerna, som borde vara idealiska. Den svenska patentförklaringen på finnarnas

147. Bruno Poukka avtjänade sitt straff i Sverige och benådades 1938. Han nämndes i *Tulenkantajat* som inspiratör för reformer i fångvården i Sverige efter att Bonniers gav ut hans bok om fängelsevistelsen. ”Z. Höglund: Ruotsin vankilat.” (Z.H. om Sveriges fångelser) *Tulenkantajat* 1939/22 (4)

148. Arvi Korhonen, ”Naapuriraja.” *Valvoja-Aika* 1931 (272–273)

149. Arvi Korhonen, ”Naapuriraja.” *Valvoja-Aika* 1931 (274–275)

protester, ”mindervärdighetskomplex”, var ett sätt att avfärda finnarnas kränkta identitet som inbillad och betydelslös. Finland behandlades av den svenska pressen som ”en inrikespolitisk motståndare, som man med det offentliga ordets alla metoder måste slå till marken”. Genom att förneka kränkningen och behandla Finland som en del av svensk inrikespolitik förnekar den svenska pressen alltså en autonom finsk identitet med eviga och okränkbara gränser. Korhonen ville upprätthålla denna autonomi på Finlands villkor allena. Inom nationens gränser tilläts variation och skillnader, även i form av konflikt, men utåt existerade bara en enhetlig front. Denna fick varken den rikssvenska pressen eller finländska och finska dissidenter bryta.

Det fanns retoriska metoder för att tysta grannationen och samtidigt bibehålla sina egna gränser intakta. En rikssvensk journalist som kritiserade Storfinslandstanken avfärdades som ”en typisk representant för ett färdigutvecklat, alltför färdigt folk, språkrör för typisk svensk kvietism”. Om ett folk inte lade sin ambition högt avstannade dess utveckling, ansåg många äktfinnar, men även rikssvenska nationalisterna som kritiserade neutralitetspolitiken.¹⁵⁰ Småborgerlig förnöjsamhet gjorde inte en nation livsduglig. Föreställningen om svenskarna som en gammal nation som förlorat sin livsgnista, eller ett överciviliserat folk som förlorat manliga drag, skiner här igenom.

När det gällde andra europeiska länder än Sverige var det svårare att skylla på medveten fiendskap om Finlandbilderna var föråldrade eller felaktiga. Föreställningar om finnarna som mongoler eller asiater frodades i svensk, men även brittisk, litteratur långt in på 1900-talet.¹⁵¹ Utländska författare och forskare som intresserade sig för Finland och bemödade sig att skaffa sig förstahandskunskaper om landet och kulturen skildrades som en önskvärd men nästan utopisk raritet. När utländska forskare undanlät att citera väsentlig finländsk forskning om sitt ämne, kunde detta uppfattas som en smärtsam påminnelse om Finlands perifera läge – ”är det ett sådant Ultima Thule, att det inte har funnits något behov att efterfråga eller skaffa sig kunskap härifrån?”¹⁵² Särskilt sårande var det när resultatet blev bristfällig forskning om ämnen av intresse i Finland, som i ett amerikanskt verk om Linnélärjungen Pehr Kalms resor i Nordamerika som ignorerade Kalms och andra personers finskhet. *Valvoja-Aikas* skribent anmärkte att Kalm själv lär ha sagt till Linné i protest: ”Finnar äro också Folck.”

Den exotiserande självbilden bekräftades i kontrast till det generellt utländska, antingen det rörde sig om utlänningar som var ovilliga att lära sig något om Finland eller som använde Finland som projektfält för sina egna fantasier. I en fri meditation över Joel Lehtonens poesi beskriver Rafael Koskimies Finland

150. Spectator, ”Miten pitkälle ruotsalainen ymmärtää Suomea ja suomalaisia?” *Valvoja-Aika* 1937 (384)

151. Uno Holmberg, ”J. V. Palmqvist – Rester av primitiv religion bland Värmlands finnbefolkning.” *Valvoja-Aika* 1926 (103)

152. T. J. Hintikka, ”Pietari Kalmin Amerikan-matkakertomuksen vaiheita.” (Skeden i Peter Kalms reseberättelse från Amerika) *Valvoja-Aika* 1938 (187)

som ett Ultima Thule i kontrast mot det Italien som Lehtonen i sin ungdom inspirerades av.¹⁵³ Italien som ett verkligt ”levande och glödande” land och som ”Södern i hyperboréernas drömmar” är föreställningar som konstruerats utanför Italien, som exotiska motpoler till ett kyligt och rationellt nordanland. Den självexotiserande identiteten som Ultima Thule eller Hyperborea, landet vid världens ände och det yttersta nordn, fungerade som en både hämmande och konstruktiv avgränsning.¹⁵⁴ De andras bilder av Finland blev bekräftelser på självstereotyper.

Ett stort hinder för internationellt erkännande på de nationella idealens villkor var att de som man gärna såg som fränder inte alltid erkände finnarna samma status. Därför fick rasfrågans utredning viss betydelse i den borgerliga finsksinnade pressen. Det finska språkets östliga släktskapsförhållanden fick somliga forskare att hävda att finnarna tillhörde ”dessa föraktade mongoler”.¹⁵⁵ Bakom låg tanken att en överlägsen eller högre utvecklad ras som den nordgermanska, som finnarna till det yttre liknade, inte kunde anta ett underlägset folks språk. Därför måste finnarna i grunden vara något annat än germaner – men vad? De vetenskapliga meningarna gick isär, men bevisbördan låg på finnarna.¹⁵⁶ Även om man undvek att tala om biologiska raser var kulturbegreppet belastat med samma innehåll – det fanns en tydlig nationell hierarki inom den västerländska civilisationen, och en social hierarki inom nationen, som avgjorde om en person hade kultur – var kultiverad – eller inte.

Viljo Tolvanen redogjorde i *Valvoja-Aika* 1924 för den amerikanske forskaren Madison Grants nya teori om den nordiska rasens härkomst. Grant uppraderade finsk-ugriernas status från ett mongoliskt, österländskt blandfolk till den äldsta grenen av den nordiska rasen, och medgav ett avlägset släktskap till germanerna.¹⁵⁷ Tolvanen ansåg det därmed bevisat att den finska rasen var identisk med Grants nordiska ras, och följaktligen var dess hemland Europa. Grant drog paralleller mellan recessivt ärftliga drag och högre utveckling. Eftersom ljusst hår och ljusa ögon uteslutande var den nordiska rasens kännetecken, och majoriteten av finnarna var utrustade med dessa drag, var släktskapet obestridligt. Rasblandning mellan en högre och en mer primitiv ras ledde till en försämring av den högre utvecklade rasen, eftersom de mer utvecklade egenskaperna hade tillägnats i ett senare skede av rasens utveckling än de mer primitiva. Därför ansågs ett

153. Rafael Koskimies, ”Unohdettuja kirjoja I.” (Bortglömda böcker I) *Valvoja-Aika* 1938 (193)

154. I medeltida västeuropeisk litteratur identifierades Ultima Thule ironiskt nog ofta med ”lycksalighetens öar”, ett mytiskt jordiskt paradiset vid världens ände. Honti 1939 (168–170)

155. M.A. Castrén i brev till J.V. Snellman, Tomsk 1845. Citerat bl.a. i *Suomen Kuvalehti* 2004:34 (40) och Högnäs 1995 (62)

156. Kemiläinen 1998

157. Viljo Tolvanen, ”Suomalaisen rodun alkuperästä.” (Om den finska rasens härkomst) *Valvoja-Aika* 1924 (102–104)

recessivt drag som blå ögon vara tecken på en generellt sett högre utvecklingsnivå. *Valvoja-Aika*-redaktionen lade in en brasklapp om att Grants cirkelresonemang mer verkade representera fantasins fria flykt än verklighetsgrundad forskning. Det framgår inte hur redaktionen förhöll sig till Tolvanens egna åsikter om ärfthighet, som också placerade in finnarna i en gynnsam position i rashierarkin. Han ansåg att rasblandning ledde till atavistisk degeneration:

Det är allmänt känt att rasblandning mellan vit och neger ger en mer negeraktig avkomma som resultat, rasblandning mellan nordbo och jude en mer judisk avkomma, rasblandning mellan finne och ryss en avkomma med mer ryska egenskaper.

Hurdan avkomma en rasblandning mellan nordbo och finne kunde ge upphov till förtäljer inte Tolvanen. I *Finsk tidskrift* var en sådan fråga fullt möjlig att ställa, och vi återkommer till ämnet i nästa kapitel. För Tolvanen räckte dock Grants nya teorier för att bevisa att finnarna tillhörde en högre ras, att de åtminstone var ”vitare” än sina ryska grannar. Finnarnas nya antropologiska image fick långsamt genomslag även utomlands. Den tyske författaren och fotografen Vitalis Pantenburg reste i Finland och fotograferade befolkningen i syfte att bekämpa stereotypen om de mongoliska finnarna.¹⁵⁸ En pojke i sjömanskostym presenterades som tilltalande trots sin ogermanska uppnäsa. En blond kvinna i basker uppfyllde de rasmässiga kriterierna. Andra ansikten beskrevs som ”originell finsk typ”, ”nordeuropeisk typ”, ”kärnfinskt ansikte som ändå skulle övertyga i Skandinavien”. En timmerman från Kemijärvi hade enligt den tyske författaren ett typiskt finskt ansikte, men man skulle lika gärna ha kunnat finna samma typ i Norge eller Sverige. *Suomen Kuvalehti*s artikel uttryckte äktfinskt distans: ”Författaren vill väldigt gärna associera oss till skandinaverna, fast vi finnar inte skulle bli det minsta förolämpade om han inte gjorde det.”

Pantenburg berättade att han mött hundraprocentiga germaner som inte talade ett ord svenska, och svensktalande personer som inte direkt såg nordiska ut. Han uppskattade att andelen blonda och grågöda individer i Finland inte ens överstegs i Sverige. Pantenburgs argument mot stereotypen om den asiatiska finnen var dock bara kamerans vittnesmål. Han ville omdefiniera rasgränserna, inte skrota rasbegreppet. Som *Suomen Kuvalehti*s anonyme redaktör antydde var det fråga om en äreräddning av det finska folket, men enbart på villkor av rashierarkin bevarades. Att räknas till skandinaverna var en tveksam ära, om det ifrågasatte Finlands politiska och kulturella egenständighet. Det fanns ett politiskt syfte bakom anammandet av teorin om den östbaltiska rasen – den befriade finnarna från frändskapen med Skandinavien, och de förpliktelser och krav som ett sådant frändskap tenderade att föra med sig.

Oberoende av de ideologiska och politiska målen fick de nationella bildningssträvandena effekt i samhället, inte bara i det att allt fler ville utbilda sig utan läs- och skrivhunger tycktes dessutom växa. Att finländarna oavsett medfödda anlag

158. ”Suomen kasvot keskieuropalaisin silmin nähtynä.” (Finlands ansikte sett med centraleuropeiska ögon) *Suomen Kuvalehti* 1937/32 (1182–1183)

eller utbildningsgrad var intresserade av att skriva blev mot slutet av 1930-talet till och med ett talesätt eller en outtömlig källa till skämt, hävdade skribenten ”T.T.” i *Valvoja-Aika* 1939.¹⁵⁹ Det var en logisk följd av folkets läslusta. Det unga folkets litterära fält behövde mycken odling tills ”de ädla växterna” lyckas slå rot, men även den dödliga litteraturen hade ett syfte att uppfylla som den odödligas mylla. Den rikssvenske konsthistorikern Carl G. Laurin uttryckte sig mindre nedlåtande i *Suomen Sosialidemokraatti* 1938.¹⁶⁰ Det finska folkets läslusta var något exceptionellt och berodde på folkets egenständiga andliga vigör. Finlän-darna hade äntligen ”kultur” – trots, eller på grund av, alla olyckskorpar under 1920- och 1930-talet.

Självoxotism och rasism

Föreställningen om gränser och gränsland spelar en viktig roll för den nationella identiteten i ett land som skildrats som balanserande på gränsen mellan öst och väst, en gräns som klyver landet i ”två Finland”.¹⁶¹ Men Finland omfattar fler gränser än den politiska mellan östs och västs intressesfärer, eller den språkliga mellan finskan och svenskan. Finnen kan sägas leva i gränsmarken. Finnen som ”ödemarksbetvingare” känns igen från Manninens dikt. Den destruktiva handlingen avviker dock från idealet. Vanligen är ödemarkens besegrare en vägröjare för kultur och civilisation. Skogsfinnen hade erövrat Ingermanland, Olonets, Karelen, Finnmarken, Norrbotten ...¹⁶²

Jag har nämnt Patriarcas analys av den italienska nationalismens införlivande av utländska stereotyper. Den internaliserade finska självbilden är egentligen en *hetero-image*, den föreställer den Andre i utomståendes ögon. De som producerar en självvoxotiserande diskurs har ett populistiskt mål. De vill förhårliga en kulturell identitet som är rotad i föreställningen om nationell enighet, nämligen folket. I praktiken är den idealiska nationella självbildens konstruktörer sällan integrerade i det folk de säger sig representera, och de producerar en diskurs som sällan aktivt involverar detta folk i sin helhet. Deras publik är en utbildad medelklass som tillhör en annan social sfär än den allmoge som de skriver om. Leerssen pekar på detta som ett typiskt drag i exotism.¹⁶³ Publiken är en annan än den beskrivna gruppen, även om man försöker få publiken att identifiera sig med det exotiserade objektet.

Sökandet efter en nationell identitet i Finland kunde inte alltid följa samma spår som hos de skandinaviska grannarna i väst, eftersom de väsentliga grund-

159. T.T., ”Kirjallisuuskatsaus. Kaksitoista esikoista.” (Litteraturoversikt. Tolv debutanter) *Valvoja-Aika* 1939 (29)

160. ”Suomalaisten lukuhalu on erikoisluokkaa.” (Finnarnas läslusta är i en klass för sig) *SSD* 1938.10.02 (11)

161. Klinge 1982 (7)

162. ”Kirjallisuusviikon uutuuksia.” (Nyheter från litteraturveckan) *Suomen Kuvalehti* 1937/42 (1611)

163. Leerssen 1992 (119–120)

valarna (statens historia) delades med Sverige, och de särskiljande dragen (det finska språket) fick andra européer att ifrågasätta finnarnas tillhörighet i den västerländska civilisationen. Att medvetet identifiera sig som finstalande medförde en risk att mista det nordeuropeiska privilegiet, att tillhöra den ariska eller nordiska rasen – en risk som inom landets gränser hade föga betydelse men som i kontakt med utlänningar blev en källa till förtret eller ofrivillig komik. Stefan Arvidsson har summerat dilemmat som plågade den tyska nationalistiska historieskrivningen under förra sekelskiftet, men som också kan användas för att beskriva de finska nationalisternas problem:

När de underströk att de var annorlunda (barbariska i positiv bemärkelse) riskerade de att uppfattas som sämre (barbariska i negativ bemärkelse). Försökte de istället att närma sig idealet (kultiverad) riskerade de att uppfattas som sekunda efterapare.¹⁶⁴

På vilka grunder förväntade sig ”svenskarna” att finnarna skulle leva upp till påbud om ”den västerländska civilisationen”? Om finnarna var ”de andra” kunde de lika gärna ge sig helhjärtat hän – i allians med de stereotypa österländska horder som västerländska författare och politiker hade skrämt med i århundraden.

I protest mot den hegemoniska västerländska civilisationen vågade sig en del äktfinnar på att uttalat identifiera sig med barbarstereotypen. Denna trotsiga självexotisering, identifikation med civilisationens mytiska fiende, hade tidigare utförts av kejsar Vilhelm II i det berömda hunnertalet och av Aleksandr Blok i revolutionsdikten ”Skyterna”.¹⁶⁵ Den finska självexotismens aggressiva ansikte var dock i första hand riktat mot den östliga fienden, inte den västliga. Tysklands siste kejsare liknade sina undersåtar vid Attilas horder inför en straffexpedition till Kina – under kriget mot Frankrike såg sig tyskarna däremot som västerländska kulturmänniskor.¹⁶⁶ Bloks dikt, vars ”vi” är österns myriader, är mer revolutionär i identitetspolitisk bemärkelse. Föreställningen om Ryssland som västerlandets bålverk är övergiven; identifikationen sker i stället med den demoniserade Andre, vars syfte ursprungligen är att legitimera den västerländska kristenheten som hegemonisk.

En motsvarighet till denna kortlivade revolutionära trend fanns hos några av jägarrörelsens och frihetskrigsgenerationens poeter i Finland. Den unge Matti Kuusi frammanade Europas, det ”skröpliga Åldringslandets” undergång. Den asiatiska stäppvinden skulle föra ugriernas drömmar och deras starka barbarblod mot segern genom ”Attilas portar” och ”Djingis-khanernas väg”.

Och en dag när Norden har talat,
när västerlandet ligger i aska,
låt Finlands vargar härska över drivorna,
eller Ishavets furstar!

Raoul Palmgren beskrev detta som ett skrämmande bevis på dekadens i en klass ”som för att övervinna sitt vitala mindervärdeskomplex behöver så barbariska

164. Arvidsson 2000 (160)

165. Sösemann 1976 (349–350, 357–358); Blok & Kemball 1955 (117–120)

166. Jeismann 1992 (327–329)

drömbilder”.¹⁶⁷ Självexotismen – identifikationen med den Andre i hans mest extrema form, *fienden* – är här driven till sin spets. Kuusis lösning är att helt fokusera på den finska barbarismen som en läkande kraft mot civilisationens skröplighet. Palmgren kontrade med att ifrågasätta AKS-kretsens fysiska och psykiska hälsa – den barbariska fiendebilden hade tagit makten över fascistpoeternas medvetanden så att de, som demagogiskt använde sig av absoluta fiendebilder mot arbetarrörelsen och mot grannfolken, själva till slut blev besatta av den.

Poeter som Bertel Gripenberg, Örnulf Tigerstedt och Matti Kuusi försökte göra upp med civilisationens dekadens, men Palmgren identifierade dem som en del av problemet, inte lösningen. Identifikationen med den sunde barbaren var en farlig balansgång. Aarno Karimo tillämpade den mer subtilt i sin Sverigekritik.

På grund av Sveriges höga levnadsstandard led samhället av ”övercivilisationens” sjuka. Karimo återgav några diskussionsinlägg av anonyma representanter för Sveriges elit, som alla lyfte fram samma problem i svenskhetens kärna: dess framgång och välstånd hade fört den till kulturens brant, där ”överkulturen” tog vid – den inre tomgång som hotade att sänka ner kulturen i dekadens. Det rika livet kändes innehållslöst – svenskarna debatterade små frågor och åt stora middagar, de var översvallande artiga och vänliga men avundades grannen minsta lilla framgång. Idrottens föryngrande kraft hade trots allt har kunnat hålla stånd mot denna utveckling, men kulturen saknade andlig förnyelse. Dess dekadens doldes av ren humbug. Karimo agerade opartisk inför dessa bekännelser och bad bara om tillåtelse att få förmedla dem till den finska publiken. Svenskarna var dock övertygade om att det bara var fråga om en fas. De trodde nämligen på ”framtida brytningstider” som kunde väcka svenskarna till nya dåd:

Jag är inte i minsta mån militarist och ser ingen välsignelse i krig, men när jag tänker kallt på saken, så skulle ett krig kanske inte skada, i synnerhet om vi fick stryka med måtta – om vi bara segrade, skulle vår nationalstolthet svälla alltför stort; det räcker som det är.¹⁶⁸

Genom att lägga kritiken av Sverige i rikssvenska mäns munnar undvek Karimo att framstå som fientlig. Det var svenskarna själva som ville spåka den förslappade nationskroppen, inte Karimo. Hela boken igenom lade han stor vikt vid den inre övertygelse som doldes under svenskarnas glättiga yta, en inre övertygelse som borde leda dem till att återuppta sin historiska mission som västerlandets bålverk jämte Finland. Förfinskningen av Sverige – till tonerna av en finskhet som definierades av den militanta högern – var den rätta vägen till en svensk nationell renässans. För en gångs skull kunde Finland fungera som vägvisare för Sverige.

Språknationalismen ledde till en föreställd uppspaltning av det finska folket i två delar. Förvisso hade det redan tidigare framställts som kluvet, dock efter ståndslinjer. Svekomaner som Freudenthal hävdade att inga blodsbånd förenade

167. Raoul Palmgren, ”Fashismen lyriikka.” (Fascismens lyrik) *Kirjallisuuslehti* 1935/9 (226)

168. Karimo 1930 (76–77)

finskt och svenskt i Finland, och syftade då främst på allmogen.¹⁶⁹ Andra hävdade att typiskt germanska egenskaper hos finskspråkiga individer kunde förklaras av deras germanska blod.¹⁷⁰ Å andra sidan kunde man hävda att det finska rasinflytandet hade varit starkt nog att sätta sin prägel även på den svensktalande delen av befolkningen, som därför skilde sig från rikssvenskarna.¹⁷¹ Som kollektiva identiteter var ”finskt” och ”svenskt” absolut orubbliga, som individuella identiteter flexibla och föränderliga.

Äktfinnarna accepterade inte sin samtids argument att alla kulturfolk var blandfolk, eftersom de ville befria sig från det ”främmande” inflytandet. Enligt AKS var förutsättningen för en högre civilisationsnivå endast nationell och språklig enhetlighet.¹⁷² Ett folk var inte fritt om dess angelägenheter sköttes av ”en mäktig främmande intelligentia”. Argumentet genljöd av Snellmans ord om det finska språkets betydelse i skolundervisningen: inget språk kan bevara sin existens som nation om den bildade klassen talar ett annat språk än folket.¹⁷³ Av detta skäl verkade en svensktalande utrikesminister suspekt som representant för det självständiga Finland; inget annat folk på jordklotet skulle sätta en person av främmande nationalitet att sköta sin utrikespolitik, hette det.¹⁷⁴ Mer moderata kommentatorer ansåg att det var onödigt att visa upp Finlands inrikespolitiska splittring för omvärlden. Fosterlandet borde uppträda utåt som en enig helhet och förhandla om sina inrikes tvister inbördes, annars riskerade man oönskade konsekvenser.¹⁷⁵ Till skillnad från *Suomen Heimo* visade en del av *Valvoja-Aikas* skribenter större förtroende för den svenskspråkiga befolkningsdelens goda vilja. Äländsk och österbottnisk separatism borde ses som randfenomen, ansåg man. Så länge Finlands svenskspråkiga uppträdde som representanter för nationen, inte sin egen nationalitet, räknades deras tjänster för Finland.

I svenskarnas ställe ömmade äktfinnarna för frändefolket i Ryssland.¹⁷⁶ Det var svårt att påverka situationen i Finlands irredenta i Sovjetunionen – än svårare tycktes det ha varit att påverka Sveriges minoritetspolitik i Tornedalen. Frågan

169. Högnäs 1995 (54)

170. Österbottningarna, som före 1918 hade skildrats som oregleriga knivjunkare, vann på grund av sin allmänna uppslutning i regeringstrupperna ny status som goda medborgare och fria odalbönder: ”Vår svensk-österbottniska allmoge har alltid varit laglydig och ordningsälskande”, skrev *Vasabladet* 23.12.1917. Östman 2005 (10)

171. Högnäs 1995 (58)

172. L. Hakulinen, ”Kansallisuusaaite sivistyksen voimalähteenä.” (Nationalismen som en kraftkälla för civilisationen) *Suomen Heimo* 1924/11 (167); ”Itsenäisyyden liitto.” *Suomen Heimo* 1924/11 (173)

173. Snellman 1998 (396–406)

174. ”Itsenäisyyden liitto.” *Suomen Heimo* 1924/11 (174) Under året 1924 syftade man antingen på utrikesminister Carl Enckell eller Hjalmar Procopé, sannolikt den sistnämnde, som var medlem i SFP.

175. Zach. Castrén, ”Vuoden vaihteessa.” *Valvoja* 1919 (4–5)

176. Lauri Posti, ”Hukkuvatko he kansojen mereen?” (Drunknar de i folkens hav?) *Suomen Kuvalehti* 1937/42 (1615) Frändefolksdagarna började firas 1924. Klinge 1979 (21–22)

om de norrbottniska finnarnas språkliga och kulturella situation användes som en spegelbild till finlandssvenskarnas situation i Finland. Ivern att åtgärda detta problem sträckte sig dock inte längre än till polemiska artiklar i den finsksinnade pressen. Eftersom det rörde sig om en folkgrupp utan större politiskt eller kulturellt inflytande fick frågan aldrig mer än propagandistisk betydelse.

Tornedalen har beskrivits som en ”symbol i rivaliteten mellan två konkurrerande nationalstatsprojekt där det etniska innehållet i rivaliteten stod i fokus”.¹⁷⁷ Det officiella Sverige verkade kluvet i sin assimilerande hållning till den tornedalska minoriteten, som samtidigt erkändes som en inhemsk folkgrupp. Visst stöd till lokal kulturverksamhet tilläts samtidigt som den officiella politiken förespråkade assimilering. Den finskspråkiga minoriteten ansågs vara politiskt oberäknelig och ha svårbedömda nationella sympatier. Den svenska assimileringpolitiken tjänade två syften: inre stabilisering och yttre försvar. Sistnämnda behov aktualiserades när språkdarwinistiska föreställningar vann fotfäste under 1800-talet och rädslan uppkom för att yngre kulturer som den finska och den ryska var mer vitala än äldre och mognare kulturer som den svenska. Den finska språknationalismen sågs också som en vägröjare för rysk eller bolsjevickisk expansion genom sin splittrande verkan i Norrbotten.¹⁷⁸

Ur ett äktsfinskt perspektiv tedde sig saken annorlunda. Frågan om det finskspråkiga minoritetens situation i svenska Tornedalen adresserades av *Suomen Heimo* med begreppen *ruotsalaistuttamistyö* (försvenskningsarbete) eller det mer laddade *epäkansallistuttamistyö* (ung. avnationaliseringsarbete).¹⁷⁹ Man önskade göra frågan internationellt känd, men trots att *Suomen Heimos* skribenter hävdade att svenska statens förehavanden var ”utan like i hela Europa och i sin kalla systematik och sitt hänsynslösa förtryck överträffade till och med de forna ryska och tyska metoderna”, verkar det som om tornedalsfinnarnas situation inte avvek särskilt mycket från andra minoriteters vid denna tid. Den så kallade Västerbottenfrågan förblev ett inrikespolitiskt slagträ i språkstriden.¹⁸⁰

I frågan om den finskspråkiga minoritetens öde i Sverige krockade två progressiva ideal. Det svenska assimilationsarbetet var en integrerad del av det moderna projektet. Tidningen *Elanto* påpekade att man inte kunde underskatta ”den enorma uppgång och det byggnadsarbete som svenskarna har skapat bland dessa våra bröder”.¹⁸¹ Förr skickades de odugligaste ämbetsmännen och de sämsta prästerna

177. Elenius 2006 (86)

178. Elenius 2006 (102–110, 113–114)

179. *Suomen Heimo* 1924/12 (180), 1925/1 (2)

180. Den ålderdomliga benämningen ”Västerbotten” var en retorisk markör mot Sverige. 1638 avsåndrades Västerbottens län som administrativ enhet från Norrlands län, då den omfattade trakterna ända upp till Kemi län, med Umeå som residensstad. Kort efter Finska kriget, 1810–1812, bildades Norrbottens län av den norra delen av Västerbottens län, och det är denna region som den finländska benämningen ”Västerbotten” gäller för under nästan hela 1900-talet.

181. O.A., ”Länsi-Pohjan kaivokset.” (Västerbottens gruvor) *Elanto* 1939 (9)

iväg till Norrland och det ”i sitt blod och sin ras främmande” folket lämnades åt sitt oblidla öde – 1939 förde gruvindustrin med sig utveckling och upplysning.

Moderniseringen kunde motivera assimilationskrav även i Finland. De svensktalandes förfinskning sågs i den fennomanska traditionen som en oundviklig historisk utveckling, och äktfinnarnas uppmaningar till förfinskning motiverades med argument om de svensktalandes eget bästa. Varför skulle då inte Norrbottens finnar försvenskas, när den homogena nationalstaten sågs som ett progressivt mål även i Finland? Äktfinnarna svarade genom att peka på finlandssvenskarnas fördelaktiga situation. Om finnarna tvingades till eftergifter gentemot den nationella minoriteten, skulle rikssvenskarna inte heller komma undan. Den ojämlika situationen blev till ett exempel på Sveriges och svenskarnas chauvinism och brist på respekt för Finland.¹⁸² Det fanns dock norrbottningar som trots alla motgångar fortsatte att kämpa för tornedalsfinnarnas sak. I *Suomen Kuvalehti* förfinskades deras namn och Finland kallades för deras förfäders hemland.¹⁸³ Man gjorde anspråk på denna inhemska svenska minoritet som en nationell irredenta. Den önskade ömsesidighetsprincipen var dock svår att förena med krav på att finlandssvenskarna skulle assimileras och förfinskas.

Finlands irredenta idealiserades som representanter för en enhetlig nationell anda.¹⁸⁴ Även om de därmed var mer än fränder – de var identiska med finnarna själva – så mindes man deras sak, i synnerhet på den officiella frändefolkdagen. De mest konkreta önskemålen om förbättringar och aktivism, direkt adresserade till politiker och utrikesdepartement, fokuserade dock på tornedalsfinnarna.¹⁸⁵ Från rikssvenskt håll anfördes att lokalbefolkningen själv ville lära sig svenska och assimileras in i den svenska nationen. På äktfinskt håll sågs detta som svenskstyrd avnationalisering.¹⁸⁶

Elanto gav konsekvent sin bild av Sveriges minoritetspolitik ur kooperativrörelsens perspektiv.¹⁸⁷ Det förflutna utmålas i dystra färger: försvenskingsarbetet hade skövlut den finska kulturen och framskred obönhörligen, men man visade viss tillförsikt inför framtiden. ”Sveriges kooperativrörelse uppvisar tecken på språklig tolerans”, löd rubriken.¹⁸⁸ En specialutgåva på finska av Mauritz Bonovs kooperativskrift *Småfolkets storverk* hade nämligen översatts till en tidig version av meänkieli av språkforskaren Matti Mörtberg. ”Det är märkligt att läsa språket i denna pam-

182. Arvi Korhonen, ”Naapuriraja.” *Valvoja-Aika* 1931 (280)

183. Aarne & Anna-Liisa Laitakari, ”Norin ja Ruohin’ suomalaisia.” (”Noris och Ruohis” [dial., Norges och Sveriges] finnar) *Suomen Kuvalehti* 1934/50 (1847)

184. ”Kirjallisuusviikon uutuuksia.” (Nyheter från litteraturveckan) *Suomen Kuvalehti* 1937/42 (1611)

185. *Suomen Kuvalehti* 1937/42 (1622)

186. Klinge 1979 (124)

187. *Elanto* använde det svenska namnet ”Norrbottnens län” i stället för ”Västerbotten”, kanske ett tecken på större acceptans för den moderna svenska terminologin, om än inte för språkpolitiken.

188. ”Ruotsin osuustoiminta osoittaa kielellisen suvaitsevaisuuden merkkejä.” *Elanto* 1934/4 (4)

flett. Det är stelt och trevande [...] Men pamfletten är i alla fall ett litet exempel på kooperativrörelsens tolerans”, skrev *Elanto*. Tilltron till kooperativrörelsens goda krafter var så stor att man kunde inkludera Sverige som positivt exempel.

Ömsesidighetsprincipen gällde inte de minoriteter som saknade en egen nationalstat i vars namn de kunde ställa krav. Ett sådant folk var samerna, eller ”lapparna” (*lappalaiset*) i dåtida språkbruk. Trots att artiklar om samer publicerades på frändefolksdagen antydde inget i text eller bild att samerna borde räknas till fränderna.¹⁸⁹ I samtida finländsk historieskrivning beskrevs samerna inte som fiender (till skillnad från vikingar och fornlaver), men de sågs inte heller som fränder som bidragit med något av värde till den nationella historien och kulturen. Samerna, beskattade och föraktade av sina mer framfusiga grannar, sades ha frivilligt dragit sig undan utan att lämna några spår av betydelse i landets kulturbbygder.¹⁹⁰ Som romerna och judarna var samerna ett folk utan territorium och därmed inte garanterade rättigheter, knappt ens en nationalitet i ordets egentliga bemärkelse.

Elanto beskrev det historiska Västerbotten som en skattemark åt finska stammar, birkarlar och kväner (*pirkkalaiset ja kainulaiset*), som trängde bort samerna från deras gamla jaktmarker.¹⁹¹ Finnarna intog därmed en mer fördelaktig position i folkens inbördes ”näringskedja”. Det förekom dock att den rasistiska hierarkin kritiserades som moraliskt förkastlig i vänsterpressen. *Kirjallisuuslehti* skildrade de finska kolonisationsrens framfart i Lappland som regelrätt imperialism.¹⁹²

Frändefolksivrarnas ointresse för samerna kan förklaras med att rasfrågan var en öm punkt för äktfinnarna. Rasforskare som var intresserade av att höja finnarnas status poängterade de fysiska skillnaderna mellan finnar och samer mer än det språkliga släktskapet. Kaarlo Hildén förklarade den sporadiska förekomsten av mörkhåriga och mörkögda individer i den finska befolkningen med den samiska rasens inflytande, som dock uppskattades vara ganska litet.¹⁹³ Förväxlingar mellan finnar och samer upplevdes som irriterande. Yrjö Hirn hävdade att denna olust berodde på samernas rykte för trolldom och vidskepelse, inte att ”de kortväxta lapparna” skulle vara ett sämre folk.¹⁹⁴ Man var orolig för att negativa stereotyper om samer skulle färga av sig på finnarna. De var riskabla för finnarna, som bedömdes och bedömde sig själva som kollektiv. ”Det bör icke anses otacksamt, om man

189. ”Lappalaispäivää juhliitan Ruotsissa.” (Lappdagen firas i Sverige) *Suomen Kuvalehti* 1937/42 (1614). Finska samer hade ingen egen föreningsverksamhet under mellankrigstiden. Finska ”lappvänner” grundade 1932 föreningen Lapin sivistysseura (Lapplands bildningsförening), som gav ut den första samiska tidningen i Finland. Den första egna föreningen, Samii Liitto, grundades av krigsevakuerade 1945. Lehtola 2005 (312–313)

190. Fewster 2000 (114)

191. Elenius 2006 (49, 55)

192. ”Suenjel.” *Kirjallisuuslehti* 1935/8 (187)

193. Kaarlo Hildén, ”Suomalaiset rotututkimuksen valossa.” (Finnarna i rasforskningens ljus) *Valvoja-Aika* 1926 (291)

194. Yrjö Hirn, ”Finland och Lappland. Några anteckningar om ett gammalt missförstånd.” *Finsk tidskrift* 1936/7–8 (3–7)

önskar avsäga sig utmärkelsen att betraktas som sent kvarlevande representanter för *The noble savage*, [...] och att vi kanske icke äro alldeles olika den människotyp, som utbildats hos de västerländska kulturnationerna”, betonade Hirn.

Om skillnaden mellan finne och same är kulturell kan den påverkas och förändras. Men om den är naturlig är skillnaderna permanenta och bortom mänsklig påverkan. Stereotypen ”den ädle vilden” fixerar skillnaden för all tid.¹⁹⁵ För en person med sistnämnda uppfattning innebär etiketten ”ädel vilde” ett hot mot finnarnas civilisatoriska förmåga till utveckling och förändring. Stereotypen ställde samerna utanför historien, förnekade att de hade en historia, en utveckling och en eskatologi. Biologin skulle bli deras öde. Detta öde ville man med alla medel undkomma, inte för att man förkastade rasismen utan för att man hade anammat dess stereotyper.

För att höja det nationella självförtroendet gällde det att hantera den besvärliga frågan om finnarnas rastillhörighet, som ständigt irriterade finsksinnade representanter för nationen. Den rasistiska diskursen sorterar in mänsklighetens mångfald i en biologiskt determinerad hierarkisk ordning. Vanligen innebär detta att den vita rasen placeras högst i hierarkin. I USA definierades vithet som fullkomlig avsaknad av afrikanskt arv, enligt *the one-drop rule*. I Europa kunde vithet genom sina associationer med renhet fungera som symbol för en social kategori – den brittiska överklassen, till skillnad från arbetarklassen – eller som förenande – tidiga förespråkare för ett enat Europa argumenterade för de vita folkens ödesgemenskap. Blonda och blåögd nordgermaner representerade vithetens kulmen. Eftersom rasforskningen i Europa i brist på insikter i ärfvlighetsläran var beroende av språkforskningens rön, hamnade finnarna i en problematisk position, medan svenskarna – oavsett hemland – inte behövde deklarerat sin härkomst.

En viss skepticism gentemot rasbiologin som vetenskap kunde därför ha förväntats slå rot i Finland, men i stora drag ifrågasattes inte den rasmässigt grundade synen på mänskligheten i den finländska pressen. Den borgerliga pressen följde med intresse de talrika skildringarna av den vita rasens kris som producerades i Europa och USA. Den nordamerikanska rasdiskursen, så som den formulerades av Madison Grant och Lothrop Stoddard, präglades av en rädsla för massinvandring av mindervärdiga men livskraftiga raser. Den europeiska, i vidare bemärkelse företrädd av den ofta om- och misstolkade Oswald Spengler, sysselsatte sig med den upplevda civilisatoriska nedgången efter världskriget. Inte mindre än två *Valvoja*-recensioner av tre samtidshistoriska böcker i mars-april-numret 1919 utvecklade sig till essäer om den vita rasens uppgång och fall. Böckerna behandlade historia, politik, samhällsutveckling och kultur, men recensenterna placerade in dem i en rasmässig, till och med rasistisk kontext. Den vita rasens drivande verkan i världens civilisering var ett bevis för dess överlägsenhet, men även för ett oupplösligt dilemma – modernitetens kris var den vita rasens kris.¹⁹⁶

195. Stuart Hall 1997 (245)

196. H.H., ”Kirjallisuutta.” *Valvoja* 1919/3–4 (159, 161–162)

Finnarna behövde bevisa att de tillhörde de folkslag som hade civiliserande kapacitet och att de kunde fungera som självständigt kulturfolk i hela den vita rasens tjänst. Påstående om mongolblod och föreställningen om en svag, österländsk ras ledd av en germansk elit behövde inte bara bemötas i utlandet utan även på hemmaplan. Språkforskaren G.J. Ramstedts artikel ”Är finnarna mongoler?” ingick därför i antologin *Suomi ja suomalainen sivistys* (Finland och finsk bildning) som gavs ut 1919 för att bemöta denna och många andra tvistefrågor inrikes och utrikes.¹⁹⁷ Ramstedt kunde på empiriska grunder förkasta finskans och mongoliskans hypotetiska släktskapsförhållande. För *Valvojas* recensent betydde det att finnarna biologiskt befriades från släktskapet med mongolerna: ”det kan även vara nyttigt för Europas högvälborna romaner och germaner att lära sig hur det verkligen står till med saken.”

Språket och rastillhörigheten ansågs alltså stå i den mest intima relation till varandra. Om mongoliska och finska språket inte uppvisade några släktskapsdrag hade därmed även finnarnas vithet, västerländskhet och civiliserande kapacitet bevisats. *Itä ja länsi* kommenterade mongoldebatten sarkastiskt:

Finlands borgare [...] är så förfinade att de inte vill kännas vid mongolerna, gårdagens kära släktingar. Stick i stäv mot alla fakta förklarar man att finnarna tillhör någon alldeles ny och speciell ras som inte har något som helst att göra med de ”lägt stående” mongolerna. Andra får vara mongoler, men inte Finlands borgare, vad vetenskapsmännen än må säga om saken.¹⁹⁸

De andra var borgarnas politiska fiender, som fortfarande beskylldes för att vara förryskade eller mindervärdiga till karaktär, moral och arv. Stora delar av den finska befolkningen motsvarade inte det idealiska folk som inbördeskrigets segrare gärna ville visa upp för omvärlden. Genom fysisk och psykisk kultivering hoppades de flesta – även förlorarna – kunna närma folket till idealet. Den upproriska befolkningsgruppen var inte biologiskt förutbestämmd till en ”österländsk” nivå.

Jarl Hagelstam, eugenikintresserad läkare, recenserade två böcker om folk- och raspsykologi 1919, en av dem författad av Lars Ringbom, själv flitig skribent i *Finsk tidskrift*.¹⁹⁹ Ringboms *Inbördeskriget i Finland* avsåg att vara en utredning av kriget ur ett raspsykologiskt perspektiv. Som resultat presenterades att de individualistiska och ekonomiskt sinnade svenskarna inte lät sig förledas av revolutionens massuggestion, medan de östliga, grubblande och kollektivistiska finnarna föll offer för den andliga smittan.²⁰⁰ Teorin verkade motsägas av att de

197. Y.H.T., ”Kirjallisuutta.” *Valvoja* 1919/7–8 (302)

198. ”Ei haluta enää olla mongooleja.” (Man vill inte längre vara mongoler) *Itä ja länsi* 1928/6 (85)

199. Jarl Hagelstam, ”Folk- och raspsykologi.” *Finsk tidskrift* 1919/11 (324). Recension av Lars Ringbom: *Inbördeskriget i Finland. Psykologiska anteckningar* (Helsingfors 1918) och *Rasfrågor i modern behysning, med särskild hänsyn till det svenska folket* (Stockholm 1919)

200. Intressant nog hävdas det i *Valvoja-Aika* 1924 (79) att finnarnas alltför starka individualism skall ha varit orsaken till att det inte förekom någon finsk statsbildning redan under vikingatiden.

östligaste av de finska stammarna, savolaxarna och karelarna, huvudsakligen gick med i den vita sidans nationalarmé. Ringbom förklarade detta med att östfinnarnas ännu rörligare temperament fick dem att byta sida så ofta att de till slut hamnade rätt. De germanskt påverkade västfinnarna och tavasterna höll däremot envist fast vid sin ”röda psykos” och kämpade in i det sista med ”råhet och djurisk grymhet”. Speciellt den finsktalande befolkningen i västra Finland uppvisade germanska drag i överdriven form: ”Det tröga, otillgängliga och sträfvä, som utmärker germanerna i motsats till andra europeiska raser, har hos tavastlänningen nått en höjd, som i umgängeslivet verkar fränstötande.”

Ringbom utgick från att språket spelade en större roll i folkkaraktären än rasen, medan Hagelstam frågade sig i vad mån rasblandningen hade utövat en i vissa avseenden ogynnsam inverkan på karaktären. Även om de upprepade trosbekännelsen att alla folk egentligen var blandfolk, var själva föreställningen om blandning i kontrast mot renhet motbjudande för många eugeniker. Framför allt barn till svarta och vita framställdes som kriminella, omoraliska och lätt sinniga, men även andra raskombinationer upplevdes som riskabla.²⁰¹

Jarl Hagelstam engagerade sig för att eugeniska åtgärder skulle införas i Finland redan på 1910-talet. Detta intresse hängde ihop med en utbredd omsorg om svenskheten i Finland – man önskade inte bara utbilda utan även framavla goda svenskar.²⁰² Det verkar inte finnas några belägg för att hans åsikter om rasblandning hade någon effekt på detta projekt. Under 1920-talet började finsktalande experter också engagera sig i eugenikdebatten, och språkfrågan förlorade i betydelse. Det fanns en utbredd konsensus kring rasförädlingens värde, men även om att undvika åtgärder som skulle kunna försvåra umgänget mellan svensk- och finsktalande.²⁰³

Jag har inte funnit några andra skribenter som på ett så explicit sätt drog konsekvenserna av språkfrågans rasifiering. Både finsk- och svensktalande var dock i pressens nationella diskurs tvungna att förhålla sig till att språktillhörigheten kodades i biologiska termer. Den hierarkiska relationen mellan raserna jämfördes med relationen mellan könen. ”Germanens krigarlynne, hans naturdyrkan och kärlek till obunden frihet göra honom till en representant för det vi kalla manligt”, hävdade Ringbom 1920.²⁰⁴ Enligt honom ägde den slaviska rasen – även den definierad utifrån en lingvistisk klassificering – huvudsakligen kvinnliga egenskaper, likaså den judiska, medan de romanska, keltiska och finsk-ugriska folken intog en mellanposition.²⁰⁵

Ringbom karakteriserade manlighet och kvinnlighet som något mer än metaforer för politisk självständighet och maktlöshet. Hans tillämpning av motsatsparet manligt–kvinnligt anknuter till en tradition med rötter i Montesquieus klimatlära.

201. Fredrickson 1971 (277); Friedenthal 1924 (110)

202. Ramsay 2000 (195)

203. Mattila 1999 (421–422)

204. Lars Ringbom, ”Integration och differentiation i samhällsutvecklingen.” *Finsk tidskrift* 1920/3 (198)

205. Lars Ringbom, ”Integration och differentiation i samhällsutvecklingen.” *Finsk tidskrift* 1920/3 (203)

Montesquieu spatialiserade manligt och kvinnligt genom att associera stereotyp feminina egenskaper – undergivenhet, opålitlighet, list – med väderstrecken öst och syd.²⁰⁶ Ringbom kallade kollektivism och suggestibilitet, samt den motstridiga kombinationen av foglighet inför makthavande och rebellisk besinningslöshet, ”kvinnliga” egenskaper hos nationerna. Klimatläran hade på 1800-talet utövat visst inflytande bland finländska lärda. Enligt Sten Högnäs lutade Runeberg åt teorin att miljön formade karaktären i högre grad än de nedärvda egenskaperna. Gränsen mellan arv och miljö suddades dock ut när man föreställde sig att miljöpåverkan fick varaktiga konsekvenser. Runebergs gränsdragning mellan kustlandskapets friska och djärva handlingsmänniskor och inlandets kontemplativa, inåtvända filosofer påverkade den yngre generationen av finsksinnade författare. Topelius såg klara mentala skillnader mellan svensk- och finsktalande österbottningar, trots att de var bosatta i samma landskap.²⁰⁷ Urhemmets mytiska landskap präglade dem i högre grad än den historiska miljön.

På 1930-talet fortsatte Lars Ringbom att diskutera rasfrågor, och han betonade nationstillhörigheten som determinerande faktor för mänskligt handlande. Han såg sin samtid präglas av en strävan att organisera sig kollektivt, med raskänslan eller nationalkänslan som enande kraft. I stället för Snellmans gudomliga försyn var biologin den drivande kraften. Internationalism och världsmedborgarskap var utopiska drömmar, omöjliga att förverkliga emedan människorna styrdes av sina rasegenskaper. Det fanns inga genvägar till mänsklighetens bästa, den kunde bara uppnås via nationalstaterna, dessa enheter av högre ordning som samlade och organiserade individerna till kollektiv efter deras rasmässiga förutsättningar. Dessa *kollektivindivider* måste i sin tur differentieras från varandra. Integration skedde på bekostnad av inre mångfald, och differentiering befäste gränserna gentemot andra nationer. Nationalstaterna måste motsvara befolkningens kollektiva rasegenskaper för att fungera som autonoma enheter. Därmed var nazisternas utstötning av judarna förståelig, ansåg Ringbom.²⁰⁸

För Finlands finnar och svenskar förespråkade Ringbom däremot ett ”fredligt äktenskapsliknande förbund”. Äktfinnar hade svårt att acceptera att just finnarna skulle spela den kvinnliga parten. Kampen om definitionsrätten till Finland var stundom en kamp om manlighet, där finskhetsivrare och svekomaner tävlade om vem som kunde framställa motparten som förvekligad och sin egen grupp som den sundaste manlighetens bärare. Germanernas medfödda manlighet, som även äktfinnarna accepterade i Tysklands fall, gav svenskarna ett försprång, men de stereotypa svenska rasegenskaperna kunde vändas till svenskarnas nackdel. I den frisinnade litteraturtidskriften *Granskaren* beskrev Erik Therman den svenska individualismen som en karaktärsbrist som ledde till rasstolthet och avstånds-tagande från finnarna. Tillsammans skulle det svenska analytiska intellektet

206. Patriarca 2005 (14)

207. Högnäs 1995 (16–18)

208. Lars Ringbom, ”Rasens och språkets andel i nationalkänslan.” *Finsk tidskrift* 1935/1 (1, 7)

och finnarnas kraftfulla skaparvilja kunna bära frukt. Samarbetet kom bara inte igång, eftersom finnarna hade drabbats av en psykos och glömde ordspråket ”den man älskar, agar man”.²⁰⁹ Enligt Therman missförstod finnarna svenskarnas ömhetsbetygelser, men han kunde inte se äktfinnarnas assimilationskrav som kärleksförklaringar. Therman nämnde däremot *Tulenkantajat* som exempel på finnar som kunde lära svenskarna något djupare om den finska folkmentaliteten.²¹⁰ Ansvaret för det nationella samarbetet låg alltså inte enbart på finnarna. Therman följde dock de etablerade stereotyperna – svenskarna var stolta individualister, finnarna irrationella gruppvarer.

För Ringbom representerade den svenska nationalkänslan nationens historia, medan den finska företrädde nationens framtid, förhoppningar och mål. Ringbom såg den svenska nationalkänslan som mer verklighetsbetonad, då den byggde på historisk erfarenhet; den finska var ”illusionär”. För svensken var framtiden en del i en lång kontinuitet, för finnen ett uppbrott, kanske till och med en revolt mot det gamla. Den svenska känslan var därför konservativ, pietetsfull, sansad och aristokratisk. Den finska känslan var obehärskad, måttlös och full av stark framtidstro – på Ringbom gjorde den ett demokratiskt ”för att ej säga demagogiskt” intryck.²¹¹ Varifrån kom då dessa skillnader, som tycktes absoluta? Ringbom menade att den språkliga gränsen mellan grupperna var avgörande, men att känslorna bottnade i rasinstinkter. Till skillnad från artiklarna efter inbördeskriget ville han samtidigt hävda att verkliga rasolikheter mellan språkgrupperna inte nödvändigtvis förelåg. Språk och ras var inte identiska.

Frågan om finländarnas rastillhörighet var dock viktig för att kunna fastställa den äkta finländska nationalkänslan, som måste ge uttryck för alla inblandade rasgruppers instinkter. Genom att lägga in en brasklapp om att Finlands folk egentligen var ett resultat av rasblandning undvek både Ringbom och *Valvoja-Aikas* skribent att måla in sig i ett rasbiologiskt hörn – konkreta bevis för folkgruppernas renhet hade varit omöjliga att få fram. Kipling hade påstått att öst och väst aldrig kunde mötas; i den finländska befolkningen gjorde de det, i den finländska nationalkänslan måste de göra det för att det nationella projektet överhuvudtaget skulle vara möjligt – men för att åstadkomma en politiskt fruktbar syntes var det ”av utomordentlig vikt att finna ut det som i psykologiskt hänseende skiljer de båda raserna från varandra”.

Enligt Ringbom kännetecknades den nordiska raskarakteren av individualism och manlighet. Denna krigiska och äventyrslystna ras präglades av frihetslängtan,

209. Det var just denna kristna princip som Lapporörelsens försvarsadvokat använde för att legitimera skjutsningarna. *Kurikka* anklagade inbördeskrigets segrare för att tillämpa samma princip på arbetarklassen. *Kurikka* 1918/5 (3), Siltala 1985 (472)

210. ”Suomen kansanluonne ja kansallisuuskymsmys.” (Finlands nationalkarakter och nationalitetsfrågan) *Tulenkantajat* 1933/40 (5)

211. Lars Ringbom, ”Rasens och språkets andel i nationalkänslan.” *Finsk tidskrift* 1935/1(3)

stolthet och ointresse för massuggestioner. Nordiska människors benägenhet till partikularism drev dem däremot till att ansluta sig till mindre grupper som bekrigade varandra i stället för att samarbeta. Dessutom hade de en benägenhet att fascineras av det främmande och se ner på det hemtama och välbekanta, kritik som ekar av Gustaf Sundbärgs klagomål på den svenska självkritiken och reselystnaden.²¹² Östrasen var förutsägbart nog den nordiska rasens motsats, den lockades av massans makt i stället för individens frihet. Dess känsloutryck var kollektiva och homogena, vilket betingade större kärlek till det egna och mindre beundran för det främmande.

Låt oss återigen hålla i minnet att dessa ytterlighetstyper inte bör ses som identiska med svenskt kontra finskt. Ringbom fann hos samma individ nordiska och östliga drag i en unik finländsk blandning. Alla geografiska eller tidsmässiga avvikelser kunde förklaras med hjälp av rasblandningstesens. Österbottningarna uppvisade både östrasens kollektivism i Lapporörelsen och den nordiska rasens frihetsbegär.²¹³ Tavastlänningarnas fränstötande distans och strävhet, en form av den nordiska självhävdsen, utjämnas tack vare det östliga inslaget som gör dem hjälpsamma och kamratliga – kollektivistiska bland sina jämlingar. Karelarna domineras nästan av det östliga draget vilket får dem att stå nära det typiskt ryska som definieras som ”sorglöshet, glättighet, rörlighet och obeständighet”. Däremot saknar de uthållighet och *sisu*, likaså den urfinska envisheten och våldsamheten. Här fann Ringbom något som kan beskrivas som nationellt unikt, kanske till och med endemiskt för västra och södra Finland. *Sisu*, en viss kombination av uthållighet, envighet och råhet, hör varken hemma bland den nordiska eller den östliga rasens särdrag.

Även om den vita rasens överlägsenhet i sig inte ifrågasattes i den borgerliga kulturpressen, accepterades inte alla determinerande påståenden om ras.²¹⁴ Argumentet om rasblandningens skadliga påverkan hade bara fem år tidigare använts mot finnarna själva.

Andra skribenter i *Valvoja-Aika* hanterade rasproblemet genom att ifrågasätta rasbegreppets naturvetenskapliga bruk. Ras var ett historiskt begrepp, och även om man kunde tala om människoraser fick man inte dra alltför determinerande slutsatser om ett samtida läge utan att se på de historiska processerna bakom fenomenen.²¹⁵ Även uttalade äktfinnar, som på grundval av enskilda personers modersmål ifrågasatte deras förmåga att verka för nationens bästa, kunde uttrycka ogillande mot det biologiska rasbegreppet.²¹⁶ Äktfinnarna kritiserades i sin tur för att biologisera språkbegreppet på kulturarvets bekostnad.²¹⁷

212. Patrik Hall 2000 (248–250)

213. Lars Ringbom, ”Rasens och språkets andel i nationalkänslan.” *Finsk tidskrift* 1935/1(5)

214. H.H., ”Kirjallisuutta.” *Valvoja* 1919/3–4 (164)

215. J.E. Salomaa, ”Mitä on kansallisuus?” *Valvoja-Aika* 1924 (461)

216. J.J. Mikkola, ”Eräs ’aitosuomalaisuuden’ arvostelu.” *Valvoja-Aika* 1925 (225)

217. Eino Kaila, ”Aitosuomalaisuudesta.” *Valvoja-Aika* 1925 (193)

Finland var uppdelat i två sinsemellan fientliga nationer. Majoritetens krav på enspråkighet stod i vägen för en harmonisk framtid. Ringbom utgick ändå från att det var möjligt för finländarna att uppnå nationell enighet, trots att folket bestod av en blandning av olika raser och språk. När han för övrigt gärna talade om raskänslans betydelse för människornas karaktär och handlingar, hur kom det sig att språket påverkade finländarna starkare? Enligt Ringbom var språket en kvarleva från en tid då "raserna voro unga och människorna jämförelsevis renrasigare". Språket gav därför ett renare, primitivare och mer stereotyp uttryck åt raskänslan hos en population. Finlands finsk- och svensktalande hade genom sin övervärdering av det egna språket på bekostnad av det andra renodlat primitiva raskänslor. Språkolikheten sublimerades till en rasolikhet.

Sverige var banbrytande i utvecklingen av rasbiologin som vetenskap, vilket förklarade intresset för rikssvensk forskning i den finländska pressen. Sverige erbjöd även ett lämpligt jämförelseobjekt för att bekräfta föreställningar om det egna folkets sammansättning. Under 1920-talet genomförde Rasbiologiska institutet i Uppsala en omfattande kartläggning av det svenska folkets rasliga egenskaper under ledning av professor Hjalmar Lundborg. Resultatet publicerades på engelska i verket *The Racial Characters of the Swedish Nation*, och Kaarlo Hildén redogjorde för det i *Valvoja-Aika* 1927.²¹⁸ För finländarna var undersökningen av stort intresse, eftersom de ansåg att det finska folket bestod av samma raselement som det svenska i Sverige, om än i olika proportioner. En avvikande kombination av ljus pigmentering och kort skullform förekom både i Sydsverige och Finland och gav upphov till spekulationer om en egen finsk ras.

Hildén ville hålla fast vid "ras" som ett biologiskt begrepp.²¹⁹ "Folk" och "ras" fick dock inte blandas ihop begreppsmässigt. Ett folk bestod vanligtvis av flera olika raselement, men folket hölls samman genom gemensam historia och gemensamma kulturyttringar, gemensam samhällsform och gemensamma mål. Trots alla dessa komplicerande faktorer var det vetenskapligt intressant och möjligt att utvärdera finnarnas rasliga sammansättning, ansåg Hildén.

Frågan om den östbaltiska rasens härkomst hade splittrat forskarvärlden. Vissa menade att rasen var en blandning mellan mongolrasen och den blonda nordiska rasen, alternativt mellan den nordiska och den alpina (en mörk, kortskallig ras i Mellaneuropa). Hildén invände att de recessiva, ljusa dragen i så fall borde ha försvunnit till förmån för de mörka rasernas egenskaper. Enligt Hildén fanns det vetenskapliga bevis för att den nordiska och den östbaltiska rasens blondhet berodde på helt olika genotypiska faktorer. Följaktligen måste blondhet vara den östbaltiska rasens unika, ursprungliga särdrag, inte något arv från nordgermanska grannar. Detta antagande togs också upp av författare som ville bibehålla en dis-

218. Kaarlo Hildén, "Ruotsin kansa rodullisessa suhteessa." (Sveriges folk i raslig bemärkelse) *Valvoja-Aika* 1927 (178)

219. Kaarlo Hildén, "Suomalaiset rotututkimuksen valossa." *Valvoja-Aika* 1928 (282)

Arkkipiispa Nathan Söderblom saarnaa.

Ärkebiskop Nathan Söderblom predikar. "Ärkebiskopens nuna förnekar inte det minsta sitt finska släktskap, inte heller Gustaf Frödings eller August Strindbergs gjorde det, och numera inte heller Albert Engströms, Selma Lagerlöfs eller många andras. Blodet har blandats i Sverige – som även i Finland – så mycket att knappast någon människas släkt kan garanteras vara helt rasrent." Ur Aarno Karimo, *Germaaneja*, WSOY 1930 (49)

tinktion mellan "ren" nordisk blondhet och "smutsig" eller "gråaktig" östbaltisk blondhet.²²⁰ Hildéns viktigaste slutsats var att den blonda, kortskalliga typen med kantiga ansiktsdrag, som uppenbarligen utgjorde det viktigaste raselementet i Finland, var en "självständig" europeisk ras med egenartade, från andra raser avvikande, kombinationer av egenskaper och alltså ingen blandprodukt.

Hildén lyckades äta upp kakan och ha den kvar: finnarna tillhörde en unik och egenständig rastyp, men de hade uppstått genom rasblandning precis som andra folk. Finnarna hade rentvåtts från mongolstämpeln och förankrats i Europa, samtidigt som de tog avstånd från svenskarna genom att hävda existensen av en egen, ursprunglig ras. Med Hildéns ord var finnarna därmed "goda européer", men också självständiga finnar.²²¹

220. Friedenthal 1924 (593–594). I sitt populäranthropologiska verk beskrev Friedenthal tavastländskorna som askblonda och gråögda: "Den i allmänhet ljusa hyn har någon gång en dragning i smutsgrått till olivfärgat". Översättaren, fil.dr. K.G. Lindblom, lade till en fotnot: "Mongoliska drag i finnarnas ansikten, gul hy och sneda ögon, äro synnerligen sällsynta, något som folk i allmänhet ej synes hava klart för sig."

221. Hildén 1928 (291, 288)

Finländare var inte bara måltavlor för positiva och negativa rasstereotyper; finländska resenärer som Aarno Karimo deltog aktivt i samma ideologiska kartläggning av världen. I sin rikt illustrerade resebok *Germaaneja* presenterade Karimo en mångfald av ansikten från Skandinavien och Tyskland, med stort intresse för rasliga särdrag och spekulationer om härkomst och rastillhörighet. Karimo upptäckte flera finska ansikten i Sverige – bland andra ärkebiskop Nathan Söderblom – men även sverigefinnar med typiskt germanska ansikten.

Karimo tillät sig att driva med vurmen för det germanska i Sverige, men för honom var andra rasers inslag i det svenska folket högst reella. ”I Stockholm med omgivning ser man ganska sällan blonda människor. Brunetterna är i överväldigande majoritet. Enligt statistiken är blonda mycket mer talrika i Finland än i Sverige. Slutsatsen är klar.” Den föreställda autonoma positionen mellan öst och väst skänkte Karimo och andra finnar ett visst nöje i att punktera rasteorin om germansk renhet och överlägsenhet. Det betydde dock inte att inställningen till andra raser som konstruerades som germanernas Andre var mer tolerant. För Karimo framstod ”juden” som den absolute Andre, och det judiska inslaget i Sveriges befolkning skildrades i enlighet med antisemitiska stereotyper.

Under 1930-talet diskuterades rasfrågor alltmer i samband med nationalsocialisternas valseger och därpå följande omvälvningar i Tyskland. Reaktionerna till judeförföljelserna var tämligen avvaktande i borgerlig press, och rasteorier tillämpades fortfarande som legitima förklaringsmodeller för politisk förändring och historiska utvecklingslinjer. Vilho A. Pesola, som i likhet med Madison Grant var intresserad av naturskyddsfrågor och artförädling, om än inom agrikulturen, använde sig av Grants raslära. I början av 1939 tycktes det som om ett storkrig hade avväjts i sista stund, och Pesola beskrev de fatala effekter som ett sådant krig skulle ha på de europeiska raserna, i synnerhet på den nordiska ras som finnarna nu antogs tillhöra.²²² Den nordiska rasens positiva drag hotades nämligen av dess krigiska tendenser, och det drabbade i synnerhet de äldste manliga elementen i folken. Detta hade Grant uppmärksammat efter första världskriget, som han kallade ”den nordiska rasens broderkrig”. De bäst lämpade stupade vid fronten, medan de sämre elementen överlevde och fortplantade sig – som kroniskt sjuka, handikappade, brottslingar, neurasteniker och desertörer. Ett nytt världskrig skulle i det långa loppet innebära västerlandets rasmässiga undergång, och ett Finland som tillhörde västerlandet var dömd att dela dess öde.

Det utvalda folket

Som progressivt projekt var nationen något som både konservativa och liberala krafter kunde enas kring. Även socialisterna fann en ingång i det nationella projektet med ”folkflertalets” bästa för ögonen. Projektet Finland hade också religiösa undertoner. Det byggde på den kristna tron, och varken finska och svenska nationalister upplevde någon motsättning mellan den kristna och den nationalistiska

222. Vilho A. Pesola, ”Mistä Eurooppa säästy.” *Valvoja-Aika* 1939 (47)

”frälsningsläran”, trots att den senare kunde tolkas som kättersk eller till och med hednisk. Integrala element i den nationella berättelsen var paradiset (Kalevalas tidsålder), syndafallet (den svenska tiden), kampen för frälsning (den nationella väckelsen under 1800-talet), och slutligen botgöringen och offret (inbördeskriget).

Nationalismen beskrivs ofta som en ”medborgarreligion” i diskussioner om nationstanken i Finland. Men vad betyder ”religion” i det här sammanhanget? Det är tydligt att nationalstaten lånade en rad ceremonier ur kyrkliga traditioner. Särskilt i de nordiska länderna med deras långlivade statskyrkor samarbetade kyrkliga och statliga institutioner samt nationalistiska rörelser i regel med varandra. Den intellektuella elit som populariserade nationalismen under 1800-talet använde sig av förebilder i religiös litteratur för att skapa en moralisk grund för den nationella medborgaren. Till skillnad från de syd- och centraleuropeiska nationella rörelserna under 1800-talets första hälft, som ofta kämpade mot både en feodal aristokrati och påvemakten, stod nordisk nationalism inte i rivalitetsställning till kyrkan, som redan var införlivad i staten.

I en djupt kritisk artikel i *Finsk tidskrift* 1934 skrev W.E. Nordström om nationalismens historia och kopplade den till ”primitiva drifter”, atavism och kollektivism i människosjälen, som hade orsakats av teknikens utveckling och samhällets rationalisering. Religionens ”försumpning och avtagande makt över själarna” hade underlättat nationalismens utbredning. Tio år tidigare hade Nordström kunnat skriva om ”bolsjevismen” i samma ordalag – efter Lapporörelsen, upproret i Mäntsälä och universitetsstriderna framstod den språkliga majoritetens ism som det mer hotfulla symptomet på modernitetens kris. ”Förr” hade religionen hållit ihop samhället – nu var dess fraser utnötta och hade till och med delvis övertagits av nationalismen. Även om man inte ville kalla nationalismen ”religion” måste man, ansåg Nordström, likväl erkänna att den ofta hade en religiös prägel, ”i synnerhet då kyrkan finner det ändamålsenligt att göra dess dogmer till sina, vilket vi ju stundom fått uppleva”.²²³

Fenomanins karaktär, menar Alapuro, tog sig uttryck i de finskspråkiga och agrara studenternas frammarsch samt i deras karriärval; de sökte sig till ideologiskt viktiga yrkesrollerna som präst och lärare.²²⁴ Trots att ingen öppet försvarade hämnd mot de röda i teologernas tidskrifter direkt efter kriget, kännetecknades AKS, Lapporörelsen och IKL av att präster, ofta relativt unga, spelade en aktiv och synlig roll.²²⁵ Dessa präster upplevde ingen kontrast mellan den nationella och den kristna missionen. Däremot kunde de uppleva främlingskap i det urbana livet och den högborgerliga kulturen.

Lapporörelsens skjutsningshandlingar försvarades framför allt av försvarsadvokat Olavi Linnove med argumentet att Gud hade försett varje människa

223. W.E. Nordström, ”Nationalismen i samtiden.” *Finsk tidskrift* 1934/7–8 (19–20)

224. Alapuro 1973 (32)

225. 31 procent av IKL:s riksdagsmän var präster. Mellan åren 1921 och 1940 svor 34 procent av inskrivna prästsöner AKS-eden, jämfört med 18 procent av andra akademikersöner vid Helsingfors universitet. Alapuro 1973 (53, 63); Luukkanen 2005 (353)

med ett naturligt sinne för rätt och rättvisa. När lagstiftningen hade upphört att följa denna intuitiva moraluppfattning, hade rättrådiga medborgare naturrätten på sin sida. Dessa rättrådiga kunde endast identifieras av Lapporörelsens anhängare själva.²²⁶ När den kristne behärskade sin rättmätiga vrede och lade band på sig i stället för att ingripa mot den skyldige, kunde den kristne i själva verket bryta mot själva den kristna kärleksprincipen. Likheten med samtidigt Snellman-tolkningar var ingen slump – även skjutsarna själva kunde hänvisa till nationalfilosofens princip, ”handla alltid så, som din nation hade handlat”. Prosten Wilhelmi Malmivaara hade några år efter inbördeskriget uppmanat till ”gudomlig kärlek” till den ”religiösa bolsjevism” som vägrade att förena Guds rike med nationalstaten och därför hotade leda till ”statligt och andligt självmord”.²²⁷ Lapporörelsen var trots allt en marginell rörelse som fick oproportionerligt politiskt genomslag. Jag vill i detta avsnitt fokusera på föreställningen om det utvalda folket, som Lapporörelsen inspirerades av men som hade avsevärt djupare betydelse för föreställningen om en finsk nation.

Prästerskapet var inte ensamt om att angripa liberala kosmopoliter som uppfattades som ogudaktiga och fientligt inställda till finsheten. Fram till 1880-talet, påpekar Forsgård, förnekades egentligen aldrig kristendomens grundsatser av någon, ens de mest liberala tänkarna, som angreps av konservativa fennomaner som S.G. Elmgren 1853: ”Religion, fädernesland, ideell filosofi, historisk tradition, äro för dem en styggelse: en abstrakt, laglös och tygellös frihet samt materiell fördomsfrihet äro deras främsta syftemål och idealer.”²²⁸ Denna fiendebild är inte olik de hot mot sedlighet och moral som tornade upp sig i litteraturkritikernas ögon i *Finsk tidskrift* och *Valvoja-Aika* under mellankrigstiden. En kortvarig trend av frisinne och antikyrklighet bland borgerliga liberaler ebbade ut efter storstrejken.²²⁹ Rädslan för den socialistiska arbetarrörelsen fick kulturstriden mellan olika borgerliga kretsar att dämpas. Kyrkans betydelse som nationellt integrerande institution erkändes även av dem som kritiserade dess trossatser, noterar Alapuro. Efter storstrejken var teologerna och det yngre prästerskapet redo att engagera sig öppet i samhället. Teologistudenternas protester mot den högborgerliga (ofta svenskspråkiga) kulturens ”gudlöshet” var en form av klasskamp i den folkliga konservatismens tecken.²³⁰

Luukkanen hävdar att religiös fundamentalism orsakas av snabb modernisering och yttre tryck från en övermäktig främmande kultur. Den strävar inte efter att återvända till ett ursprungligt och gudomligt förflutet utan efter att bekämpa förändringar och bevara status quo. Finland före eller efter 1918 var dock inget idealiskt status quo för någon. Den nationalistiska och kristna fundamentalism

226. Siltala 1985 (467–468)

227. Siltala 1985 (471–472)

228. Forsgård 1998 (148)

229. Alapuro 1973 (23)

230. Luukkanen 2005 (369)

som uppträdde i landet strävade också efter aktion och förnyelse. Inbördeskriget, precis som storstrejken, hämmade liberal och borgerlig kritik av kyrkan, samtidigt som den skärpte prästerskapets medvetenhet om de samhällsproblem som man identifierade som orsaker till upproret.²³¹

Den stora skaran småjordbrukare som fick rösträtt 1905 engagerade sig i stället i ett nytt parti, Agrarpartiet, vars ledare Santeri Alkio förhöll sig mycket fientlig till "det borgerliga samhället". Hans parti tolkade samhällsproblemen som moraliska problem: överklassens dekadenta kultur hade orsakat den katastrofala utvecklingen fram till inbördeskriget.²³² Dess världsbild var starkt påverkad av 1800-talets väckelserörelser. Ännu på 1920-talet kunde Agrarpartiet upplevas som "ultrademokratiskt" och potentiellt farligt för samhällsordningen, inte bara av den svenskspråkiga borgerligheten utan även av konservativa finskhetsivrare.²³³ Den gemensamma kristna tron kunde mobiliseras som en samhällsbevarande kraft för att tämja agrarerna. För både svensk- och finsktalande var den rikssvenska unglyrkorörelsen en inspirerande förebild.²³⁴ I sin uppbyggnad liknade rörelsen, som tog upp tanken om ett enat folk i en enig kyrka, de finska nationalistiska rörelserna (skyddskåren och lottarörelsen undantagna): det var en elitrörelse som lockade akademiker och intellektuella under 1900-talets första decennier.²³⁵

Bibels utvalda folk blev en förebild och spegelbild för det svenska folket. Gustav II Adolf hyllades som en kristen hjälte i både Sverige och Finland. Han hyllades inte bara som det utvalda folkets frälsare utan som en förkämpe för frihet och rättvisa och en förebild för hela mänskligheten.²³⁶ Anakronistiskt, men aktuellt i Lapporörelsens tid, beskrev Eirik Hornborg hjältekonungens insats i sitt tal i Helsingfors universitets solennitetssal den 6 november 1932: "Europa genomlevde en brytningstid, fylld av dramatisk spänning ... Reaktionen samlade sina krafter som aldrig förr. Det gällde den fria, demokratiska nordeuropeiska kulturens existens."²³⁷ På den tiden bar finnar och svenskar sida vid sida den börda som tiden lade på deras skuldror. Hornborg drog den messianska liknelsen till en nästan blasfemisk spets: "Ingen har med mera ödmjukhet betraktat sig själv som ett redskap för en högre makt, dömt att kastas bort, när det nyttjats", än den svenske kungen. Han tömde frivilligt den bittra kalken trots att han kunde ha undkommit: "en soldat, en officer kunde med ära ha gjort det – men han var konungen av Sverige".

231. Alapuro 1973 (38)

232. Alapuro 1973 (102)

233. Eino Kaila, "Aitosuomalaisuudesta." *Valvoja-Aika* 1925 (187f.)

234. Max von Bonsdorff, "Den kristliga bildningens problem i vår tid." *Finsk tidskrift* 1935/5 (226)

235. Tergel 1998 (343)

236. Max von Bonsdorff, "Den kristliga bildningens problem i vår tid." *Finsk tidskrift* 1935/5 (118); G. Rein, "Eri käsityksiä Kustaa II Aadolfista." (Olika uppfattningar om Gustav II Adolf) *Valvoja-Aika* 1930 (315)

237. Eirik Hornborg, "Trehundraårsminnet." *Finsk tidskrift* 1932/11 (286)

De finska och de svenska nationalismernas utveckling antyder att religionens relation till nationalismen som ideologi inte bara är konkurrerande utan även kompletterande. Den kristna eskatologin påverkade nationella myter och historiska förklaringsmodeller, och erbjöd värdefulla narrativ som kunde överföras från Bibeln till den egna nationella historieskrivningen – och de nationella framtidsvisionerna.

George Mosse skriver om den apokalyptiska traditionen inom den tyska nationalismen, som tidigt mobiliserade de förfördelade mot härskarna men som kom att anpassas till samhällets upprätthållande. I det ögonblick då revolutionens ledning erövrar en position som är värd att försvara mot nya uppkomlingar tenderar den revolutionära ideologin att omvandlas från progressiv till konservativ. Den nationella guldåldern projicerades ständigt på framtiden och det förflutna, trygga fjärran hållpunkter, där den reaktionära eller den revolutionära utopin kunde förbli evig och oantastlig.²³⁸ Föreställningen om en sann och oantastlig auktoritet garanterar att eviga värden, de som motiverar revolution och reaktion, består även i individernas liv. De tyska studenterna protesterade mot överheten 1817; årgångarna 1914 och 1933 lydde överhetens kall. Vid båda tillfällena kämpade de för ”inre rening i nationens och världens tjänst”. För akademikern var att ta del av den levande folksgemenskapen en ideologiskt nödvändig erfarenhet, eftersom akademikern skulle växa in i sin roll som folkledare. Den bildade klassens ledarskap demokratiserades genom att de gjorde anspråk på att förmedla folkviljan. Mosse poängterar hur sådana berättelser ingår i både höger- och vänsterintellektuellas identitetskonstruktion i massornas era.

Jämförelsen med Tredje riket kan te sig extrem; det finns andra former av ”reningsritualer” än bokbål och pogromer som bär på samma budskap om nationell enighet, till exempel bondetåg och idrottstävlingar. Man skulle också kunna argumentera för att det finns nationella ”förereningsritualer”, som att tjära ryska minnesmärken och skjutsa misshagliga personer till det ”orena” landet i öst. Det egna landets rituella renhet bevaras genom att det orena synliggörs och särskiljs. Men även det rena och egna måste samtidigt särskiljas och blir då lika främmande som det orena, lika svårt att uppnå som det orena är att undvika.

Finlands studenter deltog i storstrejken tillsammans med arbetarrörelsen för att skapa en enig manifestation av folkviljan. Men redan 1906 uppträdde tecken på att den fennomanska idén om den bildade klassens och folkets solidaritet inte var så enkel att efterleva. Bland studenterna började misstanken gro att ”folkets starka viljetrytning åtminstone delvis befann sig utanför hela det nationella värdesystemet”, med Alapuros ord. Studenterna kunde inte längre känna sig som ”Finlands folk i miniatyr” när den allmänna rösträtten åskådliggjorde vilken marginell roll de spelade.²³⁹ Alternativa rörelser, som kunde återge de unga akademikerna en central plats i fiktionen om folkviljan, lockade dem till

238. Mosse 1984 (146–148)

239. Alapuro 1973 (34–36)

sig och erbjöd meningsskapande identiteter som kunde bevara distinktionen mellan rent och orent.

Enligt Mosse strävade den nationalistiska högern i Tyskland efter politiska funktioner som den representativa demokratin eller arbetarrörelsen inte kunde erbjuda, och som möjliggjorde för konstnärer och poeter att skapa fiktioner om det enade folket. Högern behövde en politisk liturgi och konstruerade politik som ett drama med riter och symboler. Jag kan tillägga att alla politiska rörelser i Finland från höger till vänster tillämpade sådana fiktioner, och hade bruk för dem, eftersom ingen av dessa rörelser kunde hävda att de representerade hela folket. Mest slående är denna strävan hos Jarno Pennanen och Erkki Vala, som försökte förena sin självbild som moraliskt och intellektuellt avantgarde med argumentet att deras åsikter representerade folkviljan. Politiska fiktioner är, likt kategorier, förenklande fyrdimensionella kartor vars syfte är att hjälpa människor att orientera sig i det föreställda kollektivets verklighet. De vänsterintellektuellas utsatta läge i tryckfrihetsmälens årtionde förstärkte också deras behov att ifrågasätta sina politiska fienders monopol på folkviljan.

Gramscis programmatiska syfte med hegemonitanken känns igen hos denna grupp alternativa intellektuella. För Gramsci föregår kulturellt ledarskap, som uppnås genom hegemoni, det fysiska maktövertagandet i en revolutionär process. Konkurrerande grupper inom samhällets kulturella elit tävlar om detta kulturella ledarskap. Erkki Vala och de andra vänsterskribenterna försökte inta positionen som kulturella ledare och skapa en hegemoni genom reform, det vill säga en transformation av seder och kultur, som skulle möjliggöra en ny samhällsordning. Liket Gramsci ansåg Erkki Vala att arbetarklassen måste förenas med kulturarbetarna och andra marginaliserade grupper och skapa en mothegemonisk världsbild som kunde utmana den rådande ordningen. Samhälleligt medvetna kulturarbetare måste överskrida sina snäva klassintressen och integrera förtryckta grupper i ett historiskt block som kunde uttrycka vad Gramsci själv kallade ”den nationellt-folkliga viljan”. Inom detta block blir arbetarklassen hegemonisk. Denna process är en förutsättning för det slutgiltiga övertagandet av den politiska makten och omdaning av samhället.²⁴⁰ Vala och Gramsci delade samma erfarenhet av den intellektuellas ansvar inför grupper i samhället som inte hade tillgång till de hegemoniska ordningens forum. Kampen om hegemonin siktade mot formationen av en kollektiv vilja med kraft att förvandla samhället och propagera en ny världsbild.²⁴¹

De nationalistiska studenternas mål var också att uppnå identitet med folket. Studenttraditionen i Europa har djupa rötter i 1800-talets tidiga nationalism. Den borgerliga antihegemoniska revolten övergick under 1800-talet till en borgerlig hegemoni, som återopade eviga värden för att legitimera sin nyvunna maktposition: nationen, naturen, religionen. Dess trygga världsordning omgavs

240. Leffler 1999 (54)

241. Bobbio 1979 (39–40)

och hotades av kaos och förödelse. Denna paradox gav upphov till den ständiga kris som den borgerliga manligheten tycktes befinna sig i – och även nationen, och moderniteten. Själva krisen är en förutsättning för hegemonins ständiga återupplivande. Förlorade krig och ouppfyllda löften om nationell frälsning genererade nya kriser. Det fransk-tyska kriget 1871 orsakade Dreyfusaffären, det tyska kejsardömet undergång födde flera antidemokratiska nationella rörelser, och Garibaldi's marsch mot Rom imiterades av Gabriele d'Annunzio 1918 och Benito Mussolini 1922.²⁴²

Den nationella borgerliga ordningen legitimerades genom att framställas som en länk till eviga värden. ”To appropriate a piece of eternity for oneself was pointless if it did not serve to restore cleanliness, harmony, and beauty to the world.” Det utvalda folkets uppdrag blev ett korståg mot världens orenhet. I samband med att den Andre definierades som en oacceptabel avvikelse exotiserades folket. Det idealiska folket kunde endast existera i den bildade medborgarens fantasi. Många borgerliga intellektuella i Finland upplevde symptomatiskt nog inbördeskriget som ett uppvaknande ur en lycklig dröm till en plågsam och hotfull verklighet.²⁴³

Bland prästerskapet förekom tankar om att folket hade övergett Gud och därför bestraffades. I kampen mellan gott och ont hade kyrkan en ny uppgift. Mellankrigstidens kulturkris var även – och kanske framför allt – en själskris. Krisen gav både den kyrkliga och den världsliga andliga eliten en uppgift och ett värde. Agnes Langenskjölds och andra litteraturkritikers reaktioner på den svenska livsnjutar- och proletärlitteraturen knöt samman moral, nation och religion. Langenskjöld föredrog svenska författare som intog en positiv och kristen ståndpunkt, tonade ner den kollektiva handlingen och fokuserade på den personliga tron. Hon citerade Bo Bergman:

Jag tror, att räddningen stiger
ur folkhavens djup en gång,
men ur ett djup som tiger
och lyss till andens sång.²⁴⁴

Under påverkan av ungkyrkorörelsen i Sverige uppstod även en svensk kyrklig samlingsrörelse i Finland.²⁴⁵ Ungkyrkorörelsens förgrundsgestalt Manfred Björkqvist uttryckte rörelsens syfte 1908 som att ”Sveriges folk må bli ett Guds folk genom Jesus Kristus”. I Finland ekade budskapet som ”Finlands folk ett Guds folk” under de första svenska kyrkodagarna i Helsingfors 1918. Fyra år senare preciseras i årsboken *Svenskt kyrkoliv i Finland*: ”Finlands svenska folk ett kristet folk i hägnet av fädrens kyrka.” En rörelse med åtminstone en anty-

242. Mosse 1984 (145)

243. Volter Kilpi, cit. av Alapuro 1973 (46)

244. Bo Bergman, ”Det nya riket”; utdrag i Agnes Langenskjöld, ”Lyrik från Sverige.” *Finsk tidskrift* 1932/7–8 (107)

245. Dahlbacka 2000 (94–95)

dan till demokratiska ambitioner tjänade också till att uppfostra folket till goda kristna och goda medborgare. Budskapet 1918 riktades uttryckligen till Finlands ungdom, landets framtidshopp efter det fruktansvärda kriget. Det kunde därmed förstås som ett budskap som sändes över språkgränserna i syfte att ena hela nationen. Under 1930-talet togs frändefolkstanken upp av vissa IKL-anslutna präster, som åkallade de finsk-ugriska folkens gemensamma Gud i stället för hela mänsklighetens frälsare. *Tulenkantajat* och *Suomen Sosialidemokraatti* såg ”frändefolksguden” eller ”stamguden” som ytterligare ett tecken på den internationella fascismens korrumpierande verkan världen över.²⁴⁶

Det utvalda folket var en idé med rötter i 1800-talets fredliga kulturnationalism. Med hjälp av naturromantik, naturmysticism och mytologisering av hembygden och forntidens guldålder konstruerades nationell samhörighet av akademikerföreningar som Lördagssällskapet, som Snellman, Runeberg och Lönnrot var med och grundade och som även Topelius gick med i.²⁴⁷ Topelius beskrev själv Kalevala som det finska folkets Gamla Testamentet.²⁴⁸ Mytologiseringen av det förflutna följde bibliska mönster långt in på 1900-talet. Aarno Karimo låter den finska stammen vandra genom vildmarken likt Israels folk, tills det finner sitt förlovade land.²⁴⁹ Förskingringsmyten hade sin vetenskapliga motsvarighet i den finsk-ugriska etnologins hypotes om en gemensam ursprunglig kulturskatt som skulle kunna härledas ur stammarnas kulturyttringar.

Frihetskriget fick för högern en nyckelroll i den nationella mytologin, som kulmen av den nationella kampen. Med de fallnas osjälviska offer var inte kampen över för gott. De röda spelade fortfarande en roll i politiken, och med ”röda” avsåg Lapporörelsens agitatorer inte bara kommunister och revolutionära socialdemokrater utan även fackföreningar, kooperativaktivister och liberala politiker som visat omsorg om politiska fångar. I enlighet med den medicinska retoriken skulle dessa osunda element rensas ut ur samhällskroppen, och i enlighet med den religiösa retoriken skulle Finland frälsas ur dessa onda makters våld. Detta bildspråk hade anförvanter i många andra stater som hade splittrats eller nyskapat efter första världskriget.²⁵⁰ Frihetskriget som frälsande handling återkallades genom ritualer där det förflutna kopplades samman med den lysande framtid då frälsningen skulle komma att fullbordas.

I enklang med den kristna världsbilden befinner sig det självständiga Finland i tidsrummet mellan det frälsande offret (Golgota) och frälsningens fullbordan

246. t.t., ”Heimojumala.” *Tulenkantajat* 1933/2 (3); Arvi Järventaus, ”Heimojumala’ Vastaus nimimerkille t.t.” *Tulenkantajat* 1933/2 (3); t.t., ”Heimo-Jumala.” *Tulenkantajat* 1933/5 (6); ”Heimojumalaa’ pälvelään jo julkisesti järven takana.” *Tulenkantajat* 1933/9 (2); ”Kristinusko, natsi ja lapualaiset.” (Kristendomen, nazisterna och lappoiterna) *SSD* 1933.01.08 (4)

247. Loima 2006 (73)

248. Forsgård 1998 (119)

249. Fewster 2006 (340)

250. Gumbrecht 1996 (260); Jeismann 1992 (35, 38)

(den yttersta dagen). Kampen för den rätta tron gick hand i hand med kampen för fosterlandets frälsning. Ritualer som återkallade frälsningsakten gav eftervärlden en chans att delta i den mytiska händelsen, likt sakrament som nattvarden. Detsamma kan sägas om retoriska ritualer, det bildspråk som tillämpades då man skrev om nationen. En upprepning av ritualen väcker hopp om att den slutgiltiga frälsningen kan nås. Historiska frälsningshandlingar kan aldrig slutgiltigt sätta ödet eller slumpen ur spel, och de som baserar sin politiska makt på sådana myter hamnar under press att upprepa dem och förnya dem.²⁵¹ Sådana tendenser i nationell historieskrivning och politisk retorik drev Lapporörelsen till uppseendeväckande manifestationer som bondetåg mot huvudstaden och till slut till det misslyckade historiska återskapandet av frihetskriget i Mäntsälä 1932. Karimos reseberättelse från Sverige 1930 kom ihåg att nämna de svenska bondetågens "tradition", de (enligt Karimo) finskpåverkade dalmasarnas proteströrelser under tidigmodern tid.²⁵²

Vad var då syndafallet som försatte nationen i behov av frälsning? I Finlands fall lät sig en sådan urkatastrof konstrueras med hjälp av den nationalromantiska myten om en svunnen guldålder. Arkeologiska fynd och fragment av historiska källor anpassades till denna myt. Det mytiska Kalevalas finnar var fria, självägande bönder och tappra krigare, som endast underkastade sig den kristna läran och de svenska erövrarna när de fann sig överlistade och efter de tappastes blodiga offer. Katolicismen som främmande religion kontrasterades mot reformationen, som infördes med fredliga medel och förnuftsbetonad argumentation (icke utan nationella förtecken) av äkta finnar som Mikael Agricola.

Ett annat slags syndafall var det svenska stormaktväldets förfall. Gustav II Adolf kunde accepteras som hjältekonung, men hans efterkomlingar förskingrade fadersarvet. Finnarnas skenbara oförmåga att redan på 1700-talet greppa självständighetstanken var ett problem för den nationella historieskrivningen. Att adelsmän och borgare, likaväl som bönder och hantverkare, före den populistiska nationalismen kunde byta lojaliteter över nationsgränserna var svårt att smälta för dem som argumenterade för en evig finsk folksjäl. I skönlitteraturen kunde man jämma ut denna opatriotiska gupp på vägen mot nationens befrielse genom att ge direkt om än fiktiv tillgång till äktfinska patrioters tankevärld under 1700- och 1800-talet. Då kunde man även förse de tysta samhällsklasserna med patriotiska röster.

När Finlands historia skrevs enligt den gammaltestamentliga modellen om Guds folk fanns det få positiva roller för grannfolken att spela. Den svenska nationella mytens likheter med den finska gjorde det svårare att se på grannfolket som jämbördigt – två utvalda folk tenderar till att trampa varandra på tårna och sätta käppar i hjulet för varandras världshistoriska mission. Det förflutna Sverige var ändå mer acceptabelt än det moderna grannlandet som vägrade att vissna och

251. Gumbrecht 1996 (258)

252. Karimo 1930 (190)

dö. Sverige var en ständig påminnelse om den finska nationens ofullkomlighet, dess splittring och dess primitivitet. För vänstern innebar detta en möjlighet att kräva förändring och motivera alternativa politiska utvecklingsvägar. Utan Sverige hade det vita Finland – i brist på närmare grannar – framstått som det enda gångbara alternativet. I synnerhet efter Estlands konservativa vändning och Hitlers maktövertagande behövde hegemonins utmanare Sverige mer än någonsin förr. Den skandinaviska riktningen framstod som Finlands metaforiska frälsning i *Tulenkantajat*.

Den tydligt marxistiska *Kirjallisuuslehti* gick längre än så. Idealiseringen av Sverige var där inte så central som i *Tulenkantajat*. Det finska folket skulle frälsa sig självt, om det bara fick tillfälle att utveckla sin verkliga inre storhet – en föreställning som redan AKS hade ärvt av ungfenomanerna.²⁵³ Mot reaktionärernas – kapitalisternas, prästernas, de högre tjänstemännens – feodaliska idealtillstånd, där det enade folket får sin kunskap av prästen och länsman, presenterade Raoul Palmgren proletarietets paradiset, som det hade friköpt med sitt blod och sitt arbete.

Den nya klassen, proletariet, gör av den nationella resningens legend den nationella resningens verklighet och fullbordan.²⁵⁴

Det nya nationella uppvaknandet, som skulle fullborda historiens lopp i en process där den borgerliga nationalismen bara utgjorde en övergångsfas, skedde inte i kamp mot ”den andra nationaliteten”. Resningen skulle ske med positiva, kulturella medel, likt Gramscis beskrivning av mothegemonins kamp via folkets organiska intellektuella. Som tidigare har beskrivits började socialistiska idéer spridas i Finland ungefär samtidigt med finskhetsrörelsens generationsskifte mellan gammal- och ungfenomanerna. De socialistiska rättvisekraven stod inte i motsats till fennomanernas appell för folkflertalets bästa. Finska socialister och liberaler försökte markera avstånd till borgerlig och populistisk språknationalism, men var inte fientligt inställda till det som de definierade som god nationalism. Erkki Vala definierade det nationella (*kansallinen*) som allt arbete som utträttades i landet, inom andliga och materiella områden.²⁵⁵ Det goda arbetet var sant nationellt och behövde inte etiketteras som ”fosterländskt” med rätt sorts flaggor och uniformer. Ytligt tingeltangel användes som en kuliss av dem som hade gjort ett dåligt arbete, som ville dölja fakta och hävda sin egen position utåt genom att suggerera allmänheten (via institutioner som skolväsendet och pressen) och hindra den från att se sakernas verkliga innebörd. Enligt Vala var missbruket av det nationella alltså något mer än enskilda individers försök att dölja sina svagheter. Den var ett strukturellt problem i det finska samhället. Under etiketten ”nationell” kunde man truga på

253. Alapuro 1973 (93)

254. Raoul Palmgren, ”Kansallinen nousun legenda.” (Legenden om den nationella resningen) *Kirjallisuuslehti* 1935/18–24 (442)

255. Erkki Vala, ”Kansallinen ja epäkansallinen.” (Nationell och onationell) *Tulenkantajat* 1933/5 (1)

nationen tankar som var främmande för dess natur, och det var hög tid att granska vilka värderingar som dolde sig bakom den.

Fienderna till folkets ekonomiska och kulturella självständighet hade internationella källor. Folket måste mobiliseras mot ”kapitalets anfall”. Vala anknöt alltså till samtidens marxistiska teori om fascismens framväxt, som såg den som kapitalets organiserade reaktion mot den framväxande socialismen.²⁵⁶ Katri Vala lät Väinämöinen varna *Suomi-neito* i en satirisk dikt där äktfinnen lovade henne evig trohet: ”Kvinnor bör aldrig lita på män / som med lätthet pladdrar om kärlek.”²⁵⁷ Den finska nationen måste skyddas för det bedrägeri som dolde sig bakom de nationella flosklerna.

I *Kirjallisuuslehti* försökte Raoul Palmgren avslöja legenden om den nationella folkresningen genom att ge en marxistisk tolkning av finskhetens historia. Den nationalistiska strömningen dolde en klasskamp mot den rysksvenska överklassen, en kamp för politiskt frisinne, mot förtryck, och en vision om en ny, lycklig framtid i bildning och fred. Den marxistiska tolkningen av fennomanin var inte negativ; tvärtom var fennomanin ett nödvändigt steg på vägen till en bättre framtid och fennomanernas insatser var lovvärda i sin historiska kontext. Den framväxande borgarklassen kände sig som en ledare för folkets progressiva krafter – den hade det ”moraliska modet att förklara sig enigt med folket”, skrev Palmgren. Efter borgerlighetens regression kunde bara en ny klass förverkliga legenden om den nationella resningen, inte i konflikt med den andra nationaliteten utan för den gemensamma, fria kulturen.²⁵⁸ Folket stod nu på tur att frälsa sig självt, och den bildade klassens uppgift var att uppgå i detta folk, att solidarisera sig med det på folkets egna villkor.

Pennanen, syskonen Vala, Palmgren och många andra vänsterintellektuella stod inför samma problem som Gramsci stod inför när han formulerade sin hegemoniteori – hur skulle folket kunna överta ledningen, om det fortfarande krävdes en intelligentia för att uttolka folkets ”rätta” medvetande? Genom att jämföra Finland med Sverige, där en mer rättvis folkrepresentation tycktes ha förverkligats, kunde deras argument byggas på folklig grund. Katri Vala kallade Storförfinlandstanken ”en senfödd ättling till den storsvenska andan, erövringskrigens svenska anda, en anda som Sveriges upplysta folk nu ler åt”.²⁵⁹ I Kalevalas anda kunde finnarna odla en nationell kultur i ordets verkliga mening, en kultur som värdesatte sång, vishet, rättvisa och arbete och som uppmanade till en symbolisk kamp om ljuset. Finlands folk kunde genomgå samma upplysning som Sveriges.

Folket krävde – enligt Vala – fred och skandinavisk orientering, tvärtemot *Ajan Suuntas* varning: ”Varaktigt samförstånd mellan Finland och Skandina-

256. Nolte 1963 (43–47)

257. Pekka, ”Taistelu valosta.” (Kampen om ljuset) *Tulenkantajat* 1933/5 (8)

258. Raoul Palmgren, ”Kansallisen nousun legenda.” *Kirjallisuuslehti* 1935/18–24 (454–464)

259. Katri Vala, ”Kantele vai puukko?” *Tulenkantajat* 1933/34 (2)

vien kommer aldrig att kunna skapas på marxistisk grund. Aldrig någonsin!” Fredspolitikens enda garanti var därför Per Albin Hanssons antifascistiska ”arbetarskandinavism”.²⁶⁰ Den nordiska inriktningen skulle leda in Finland på en fridfull socialistisk utvecklingsväg. Finland framstod i *Tulenkantajat* oftare som knivens land än konstens. Hur skulle Finland passa in i Skandinavien, det ”passionerat nationalistiska, militaristiska Finland, med kantiga rörelser”, som betraktades med misstänksamhet av ”det demokratiska Skandinavien, som å ena sidan lutar sig mot gamla traditioner, å andra sidan mot arbetarklassen”?²⁶¹

Det känns som en ideologisk kapitulation att Vala här använder en stereotyp av Finland som lanserades av inbördeskrigets segrare. Det finska folket, som skulle frälsa sitt fosterland, var alltför upptaget med att tjäna sitt karga levebröd för att kunna organisera sig till en ny och enig hegemoni och ”frälsa” sig självt. Trots att den borgerliga eliten var splittrad var Valas kulturella vänster för svag för att skapa en egen hegemoni.

Självexotismens kulmen var den kristna skickelselärens bruk för nationalstatens behov. Det utvalda folket skulle förverkliga en utopi där total nationell identitet, i vänsterns fall total identitet med ”det arbetande folket”, skulle vara möjlig. Alternativt skulle Finland där uppnå allt som Sverige hade och mer. Denna framtidsvision byggde på Bibeln, men även på svenska och tyska förebilder.

Sammanfattning

I mellankrigstidens press dyker finnarna upp som objekt för en rad uppfostrande strategier. Man kan argumentera för att de sistnämnda – jag tänker här på litterära gestalter som Juha Toivola – inte alls var finnar. Det är slående hur främlingen inte blott är en förutsättning för debatt om nationell identitet, främlingen är också själva den nationella identitetspolitikens objekt. Främlingen *är* folket.

Vägen till främlingskap inför den egna nationen inleddes med språknationalismen i mitten av 1800-talet, men rötterna till självexotismen är äldre. Allmogen hade sedan upplysningstiden varit måltavlor för antikvarisk forskning, men sågs ännu inte som råmaterial till det nationella projektet. Medan överklassen polariserades språkligt och distanserades från sina extremer, upptäcktes folket som aktiv politisk kraft långt senare. Gapet växte mellan idealiserade stereotyper – folket som legitimering för fennomansk ambition – och kalla fakta – fattigdom och brist på aktörskap, som skapade bitterhet när folket väl hade organiserats som politisk aktör. Den fredliga och gradvisa förfinskningen enligt Snellman och Topelius förvandlades till het polemik i de övre klasserna och klassbaserade massrörelser i de lägre.

260. ”Katsaus: Itsenäinen kansa.” (Översikt: Det självständiga folket) *Kirjallisuuslehti* 1935/18–24 (438–442); ”Työläisskandinaviaisuus on nykyisen pohjoismaalaisuuden selkärunkana.” (Arbetarskandinavismen är den nutida nordiskhetens ryggrad) *SSD* 1938.10.19 (7)

261. ”Naapurisuhteet.” (Grannrelationerna) *Tulenkantajat* 1934/12–13 (1)

Språkstriden växte till en nationalitetskamp under 1900-talets första decennier. På Snellmans tid hade striden förts på svenska och projicerats på en avlägsen framtid, då det finska folket antogs ha mognat till politiskt ansvariga element. Polariseringen av befolkningen till en finsk- och en svenskspråkig sida cementerade de föreställda gränserna mellan grupperna. Man började tala om en kamp mellan nationaliteter i stället för en kamp inom nationen. De svensktalande förlorade möjligheten att identifiera sig som finnar utan att bli ifrågasatta. Den tvåspråkiga topelianska finnens tid tycktes vara förbi. Rasbiologi och språkvetenskap användes för att förklara finnarnas unika särart och särskilja dem från de svensktalande.

De svensktalande förlorade först möjligheten att identifiera sig som finnar. De förvandlades till främlingar i främmande land. Språk och rasbiologi tillämpades för att förklara skillnaderna mellan finnar och svenskar, och elitens kamp om hegemonin kallades ”nationalitetskamp”. Rasbiologi blev ett känsligt område för de finnsktalande. En asiatisk anknytning skulle ha dömt dem till rashierarkins lägre nivåer. Om de kunde bevisa att de var likvärdiga, men ändå fundamentalt annorlunda, skulle de kunna behålla sin status som både exemplariska vita västerlänningar och unika, exotiska barbarer med friskt blod och självständigt sinnelag. Om finnarna kunde bli arier, skulle de äntligen slippa finlandssvenskarna – och Sverige.

Ett annat problem var att det fortfarande inte gick att föreställa sig en finsk historia utan Sverige. Tidiga fennomaner envisades med att tala svenska i originalkällorna. Var de främlingar eller fränder? Den stora del av folket som fortsatte att rösta på socialdemokraterna var lika besvärliga. Kunde en marxist räknas som finne, eller måste han omskolas? Marxismen fortsatte dock att vara en ”ofinsk” filosofi, även om Sasu Punanen gjorde sitt bästa för att omfamna båda delarna.

Om folket var ofinskt och envisades med att dras till olika massrörelser till höger och vänster var eliten nationalandans enda pålitliga uttolkare. Snellmans filosofi stödde den rådande ordningen. Han hade inte skrivit sin nationsfilosofi för de obildade massorna utan för dem som hade nått en viss nivå av bildning. Genom att återvända till Snellman fann man nyttiga redskap för att hantera de främmande massornas utmaning.

Själva handlingen att beskriva finskhet innebär en objektivisering av den nationella identiteten. Även en handling som förväntas befria individen och förverkliga hans identitet utesluter många andra möjligheter som ”ofinska”. Ofinsket är regionalt, historiskt och politiskt relativt. Man kan ifrågasätta en persons finskhet för att få igång en diskussion, men det skapar ytterligare främlingskap. Att vara en god finne är ju ett moraliskt val.

Främlingen i nationen avvek från den goda finska normen. Han var antingen extremt våldsam eller extremt hämmad. Om finnarna kunde räddas från icke-vitt främlingskap fanns det fortfarande hopp. Men främlingskapet kunde vara en källa till styrka. Finska nationalister ville hålla Sverige på avstånd. Om finnarna verkligen var germaner, skulle finlandssvenskarna på vetenskaplig grund kräva

minst tvåspråkighet. Genom att välkomna svenskarna som fränder – genom att utnämna dem till försvenskade finnar – kunde man assimilera dem. Samma strategi kunde användas mot storsvensk rasism i Sverige.

De två konkurrerande stereotyperna, finnen som massmänniska och finnen som extrem individualist, antydde att fler ”germanska” stereotyper redan hade införlivats i finskt bruk. Svenska nationalisterna beklagade sig över liknande fenomen, i synnerhet den till smärtgränsen individualistiska svensken.

Svensken var en dubbel främling. Svenskar i Finland tillhörde en minoritet vars blotta existens ifrågasatte språknationalismens mening. Svenskarna i Sverige hotade Finlands integritet, men detta hot var ett resultat av finska förväntningar på att svenskar både skulle finna sig i sin främlingsroll och lämna Finland i fred och behandla finnarna som fränder och uppoffra sig för deras skull.

Vänstertidningarnas perspektiv var betydligt rakare. För *Elanto* var Sverige en medtävlare, ingen ledargestalt eller något ouppnåeligt ideal. *Tulenkantajat* bevarade sin idealistiska bild, men för *Kirjallisuuslehti* och *Itä ja länsi* var Sverige ännu ett kapitalistiskt samhälle.

Rasvetenskapen var finskhetsivrarnas akilleshäla. Det var svårt att föra fram argument mot en hierarkisk rangordning av raserna, där vita européer stod högst upp på skalan och skandinaverna tronade bland dem som rena germaner, enligt den rådande vetenskapliga modellen. Finnarna hade på grund av sitt ”östliga” språk klassats som asiater. Mycket energi satsades därför på att sprida en vit bild av det finska folket i världen. Finländska idrottare och skönhetsdrottningar fick en viktig roll som ambassadörer för en mer verklighetstrogen bild av finnarna än den spridda föreställningen om småvuxna och snedögda halvmongoler. För finska nationalisterna spelade lojaliteten till frändefolket en stor roll i skapandet av en separat nationell identitet. Denna lojalitet skapade konflikter med grannstaterna, till exempel Sverige, och försatte äkttinnarna i en problematisk position. De tvingades kritisera det nationella enhetsprojekt som de samtidigt hyllade i hemlandet.

Både de finsk- och de svensktalande nationalisternas försök att konstruera separata identiteter avslöjade en rad problem som inte kunde lösas utan att förtränga delar av den gemensamma historien. Ett problem som presenterade sig var det faktum att många av 1800-talets tidiga fenomen främst var svensktalande. Tidigare generationers språkbyten och oklara härkomst kunde växelvis tas upp av meningsmotståndare i debatten för att kasta tvivel över nationalisternas argument. Ett annat problem för de finskspråkiga nationalisterna var att stora delar av deras målgrupp, den finsktalande arbetarklassen, intresserade sig för socialistiska idéer. I försöken att läka inbördeskrigets sår tog också missnöjesrörelser på högkanten upp löften om social rättvisa och jämlikhet i nationens namn. Genom att peka ut kommunisterna och socialdemokraterna som ofinska försatte man sig i ett retoriskt dilemma. Hur skulle man lyckas med att inlemma folket i den nationalistiska rörelsen och samtidigt utesluta främmande element?

Gramsci intresserade sig för de intellektuellas roll som förmedlare mellan styrande och styrda. Deras funktion är att få borgerskapets världsbild att framstå som det naturliga och allmängiltiga genom att gå folket till mötes och införliva valda delar av dess egna föreställningar i hegemonin. Den hegemoniska världsbilden sprids av institutioner som skolan, massmedierna och kyrkan. Borgerskapets makt bygger alltså på kulturell ledning. I Finland ser vi hur denna ledning utmanas och försvaras. Hegemonin kan inte vara total, eftersom själva behovet av samtycke lämnar flera sprickor öppna. Maktrelationerna och deras kulturella förklaringsmodeller måste hela tiden förnyas och omförhandlas. Hegemonin är med andra ord en kommunikativ process precis som nationen och identiteten, och häri döljer sig en möjlighet att fråga hur och när förändring kan ske.

Själva handlingen att beskriva finskhet innebär att den nationella identiteten objektifieras, trots att handlingen sker i emancipatoriskt syfte. Den handling som förväntas befria individen och förverkliga hennes identitet, identifikationen med det finska, utesluter en mångfald av andra möjligheter som ofinska. Innehållet i dessa begrepp är, för att komplicera saken ytterligare, regionalt, historiskt och politiskt relativt. Även genus spelar en roll i frågan – den finske mannen förväntades leva upp till det nationella idealet i något högre grad än den finska kvinnan, eftersom den nationella identiteten definierades som manlig. Olika politiska gruppers finskhet blev ifrågasatt av motståndargrupper, och de förväntades agera därefter – antingen motbevisa påståendet genom att bevisa sin patriotism eller folklighet, eller ifrågasätta motståndarnas egen nationella lojalitet.

Nationella stereotyper om det egna folket var ofta negativa. Finnarna hade antingen extrema egenskaper eller var alltför hämmade. Man sökte svar på historiska fenomen i folksjälens brister och fruktade att svaret skulle finnas i det biologiska arvet. Om åtminstone den finska rasen kunde räddas från den icke-vita, icke-europeiska stämpeln, skulle även det finska folkets inneboende, ouppväckta potential tryggas. Rasfrågorna spelade större roll i den borgerliga pressen än i vänsterns tidningar. Det fanns dock en underström av kritik mot alltför ivriga försök att germanisera finnar. Finska nationalister ville ta avstånd från Sverige och det svenska i det egna landet. Om finnarna bevisligen var germaner, kunde den kultursvenska falangen framhärda i sina krav på en oproportionerligt stor roll för det svenska språket i Finland, eftersom få var beredda att motsäga argumentet att språk och nationalanda hörde ihop. De äktfinnar som utmålade den svenskspråkiga överklassen som försvenskade finnar och på denna grund krävde deras totala assimilering, kunde knappast välkomna blodsfrändskap med rikssvenskarna. Karimo beskrev därför de ansiktsdrag som han kände igen hos svenskar som ärkebiskop Söderblom som finska. Hellre förfinskade han svenskar än tillät en försvenskning av finnar. Om han hade varit kultursvensk, hade han kanske hävdad att Söderbloms svenska ansiktsdrag på andra sidan Östersjön var ett bevis på germanska inslag bland finnar.

De konkurrerande stereotyperna, finnen som massmänniska och finnen som extrem individualist, antyder att fler ursprungligen ”germanska” stereotyper

nationaliserades för finskt bruk. Även svenska nationalister hade beklagat sina landsmäns extrema individualism, medan Madison Grant och många andra nordamerikanska och västeuropeiska rasfilosofer såg den germanska eller den nordiska rasens problem i dess krigarnatur, som tvingade ut den i kamp medan mindervärdiga individer stannade hemma och förökade sig. De östliga drag med vilka svekomanerna konstruerade sin hotfulla fiendebild av fennomanerna beskrevs i stället som en tillfällig smitta som egentligen hörde hemma hos den stora fienden i öst. Den negativa självstereotypen, frihetskämpens vrångbild, tillämpades även av vänstern mot borgerliga och populistiska nationalistiska rörelser. I nästa kapitel kommer jag att ge några konkreta exempel på fiendebil dernas genealogier.

Den finska självstereotypen byggde delvis på den svenska, men den hade även egenheter som berodde på dess ständiga relation till det svenska och det ryska. Det svenska var en dubbel kontrast; dels rörde det sig om en minoritet, som utgjorde ett problem för den nationalistiska ideologin (och även ett problem, likaväl som en förutsättning, för finlandssvenskarnas egen identitetspolitik); dels rörde det sig om en självständig grannstat som kunde konstrueras som ett hot mot Finlands egen frihet och egna gränser. Sverige fungerade även som en yttre auktoritet och måttstock på Finlands utveckling, precis som andra västeuropeiska stater som man önskade identifiera sig med eller tävla med. Vänsterns i allmänhet Sverigepositiva hållning måste därför tas med en nypa salt; *Elanto*, till exempel, konstruerade Sverige från första början som en medtävlare i den världsomspännande kooperativrörelsen, inte som en ledare eller ett ideal. För *Kirjallisuuslehti* var Sverige också snarare en möjlighet till jämförelse än ett idealsamhälle.

Folkbegreppet dominerade debatten men innebar olika saker för de involverade parterna. Framför allt innebar den olika förhållningssätt till ett föreställt objekt, det problematiska finska folket med dess omogna folksjäl eller oprövade potential. Många skribenter sökte därför en enande hjältefigur, en manlig förebild som skulle kunna inspirera folket och förena det. I den kristna eskatologiska världsbilden låg också fröet till det lycksaliga tusenårsriket. Den finska nationella identiteten är till stor del gemensam med den svenska. Trots detta avfärdade några skribenter Sverige som en dekadent och åldrande nation. Det svenska arvet var bara en börda så länge det definierades som svenskt. Svenskarna konstruerades som främlingar genom att man ifrågasatte deras förmåga att förstå finnarna, eller deras vilja att bevisa frändskap genom blodoffer. Liknande anklagelser hördes från finlandssvenskar, även om den kultursvenska eliten försökte förebygga separatism.

6. Den nödvändiga fienden

Krigsschakalerna ger sig hän åt sin älsklingsyssla
när hjälteriket störtar samman i sin jättekamp;
svek och list är nu maktens vakter
och bytet delas av de slappa och fega.

När österns barbarer hotade oss,
gav sig också Sverige ut för att dela byte;
landet vars stjärna sjönk för länge sedan
begär nu våra dalar och fjäll.

Så gäldar Sverige sitt ryktes gamla skuld –
det är Sveas tack för kampens möda
som strömmen av vårt blod vigt åt segern.

Alltså skall Finland svära en helig ed:
– Vi står ej bi, om ödets slag
krossar vår usla granne till döds!¹

Benedict Anderson skriver i *Imagined Communities* att nationer ”inspirerar kärlek, och ofta djupt självuppoftande kärlek”. Med detta vill Anderson varna för förenklat och anakronistiskt fördömande av nationalismen som ideologi. Nationalismens kulturprodukter – prosa, poesi, musik, bildkonsterna – är inspirerade av kärlek till den nationella gemenskapen, konstruktiva känslor alltså, inte destruktiva. ”[H]ow truly rare it is to find analogous nationalist products expressing fear and loathing”, skriver Anderson. I en fotnot till detta utrop frågar Anderson läsarna om de kan komma på ens tre ”*Hymns of Hate*” – inte ens kolonialismens offer, menar han, har använt sig av hatet mot personifierade fiender i någon högre grad för att bygga upp en gemenskapskänsla.²

I kontrast till detta har en del finländska historiker, som analyserat stereotyper om fienden i finländsk nationalism, lyft fram hatet som en väsentlig del av den nationella självförståelsen, till och med en konstruktiv kraft i kampen för självstän-

1. Väinämö Killinen, ”Šakaalit.” (Schakalerna) *Suomen Kuvalehti* 1919/6 (130)

2. Anderson 1991 (141–142)

dighet.³ Enligt Matti Klinge var det specifika rysshäatet en postrevolutionär uppfinning, och Forsgård håller med om att det är lättare att belägga i källorna efter 1918 än före.⁴ Till och med efter februarimanifestet gällde det propagandistiska häatet främst regimen, inte det ryska folket eller de ryska revolutionärer som fritt kunde röra sig i Finland med benäget bistånd från lokalbefolkningen. Det nationella häatet som började spridas efter revolutionen gick hand i hand med frihetskrigsmyten, och influerades av tyska förebilder via jägarrörelsen. AKS hemliga brödräförbund, *Vihan veljet* (Häatets bröder), kombinerade rysshäatet med en intensiv antisocialism, och övertog den rasistiska antislavism som hade frodats i svenskspråkiga högborgerliga kretsar. Ironiskt nog drabbades finnarna själva av denna rasism, till exempel i *Garms* skämtteckningar eller i Lars Ringboms och Jarl Hagelstams rasbiologiska förklaringar för inbördeskriget. Detta leder mig in på hypotesen att det nationella häatet var överförbart på olika fiendebilder. Den nationella fienden var alltid densamma, oberoende av vilken etnisk förklädnad den dolde sig bakom.

Sinikka Wunsch har hävdatt att nästan hela folket under vinterkriget delade en fiendebild av Sovjetunionen som var resultatet av 1920- och 1930-talets konstanta propagandaflöde.⁵ Det tycks också som att rysshäatet kunde vridas av och på vid behov av politiska grupperingar som AKS och IKL.⁶ Wunsch menar att det nationella häatet hörde till de försvarsstrategier som hjälpte Finland i vinterkriget. Hennes slutsats bygger på att finländarna gjorde starkt och enhälligt motstånd mot det sovjetiska anfallet, medan befolkningen i de baltiska staterna ”inte reste sig med vapen i hand för att göra motstånd mot invasionen” – inte heller i Polen, Tjeckoslovakien eller Österrike.⁷ Wunschs likställande av AKS-propagandan med hela det finska folkets mentalitet väcker flera frågor som jag tyvärr inte har utrymme att bemöta i denna avhandling. Själva frågan om häatets nödvändighet är intressant i följande diskussion om den nationella fienden och om huruvida svensken räknades som fiende eller ej.

Det nationella häatet var inget allmänt accepterat och uppmuntrat fenomen. Jag har visserligen inte funnit tecken på särskilt många positiva motbilder av Ryssland som skulle kunna motsäga bilden av ett hegemoniskt rysshäat; däremot skildrade flera artiklar i *Suomen Sosialidemokraatti* den aktivt och programmatiskt rysshätande högern som ohyfsad och obildad.⁸ Häatet var en destruktiv känsla som behövde tämjas, precis som andra fel i folksjälen. Samtidigt framställdes kommunisterna som förryskade i negativ bemärkelse, som emotionellt ohämmade och

3. Heikki Ylikangas har skrivit om häatets viktiga roll som kraftkälla i finsk folkkultur, men eftersom det finska språket inte skiljer mellan ”vrede” och ”hat” fokuserar jag på det politiska ”häatet” i modern nationalism här. Ylikangas 1999

4. Forsgård 2002 (104–105)

5. Wunsch 2003 (266)

6. Wunsch 2003 (275) Se också Karemaa 1998

7. Wunsch 2003 (276–277)

8. ”Mitä Sasulle Kuuluu.” *SSD* 1924.12.23 (1); ”Urheilun Nje pljevatj na pol’, eli tapain siivollisuudesta.” (Idrott. ”Nje pljevatj na pol” [ry. Spotta ej på golvet], eller om städade seder) *SSD* 1935.04.25 (5)

okultiverade, precis som Lapporörelsen och IKL:s anhängare.⁹ Socialdemokraterna gjorde anspråk på att representera den förnuftiga och känslomässigt kontrollerade mittfåran i politiken, en linje som kunde fungera nationellt enande, inte splittrande, och som tryggade fredliga relationer med grannländerna i stället för att provocera fram aggression. I denna politiska identitet hade hatbegreppet eller rasbaserade fiendebilder ingen plats. Som *Tulenkantajats* och *Kirjallisuuslehtis* diskurs om ”den internationella reaktionen” visar, behövde även vänstern strategier för att utesluta fienden ur den finska nationen. Detta skedde genom att appellera till andra känslor än det uttalade hatet. Här skilde sig inte vänstern stort från de moderata liberaler och konservativa som stödde laglighetslinjen under Lapporörelsens tid.

Pertti Anttonen har påpekat att själva föreställningen om en kollektiv identitet som stärks och konsolideras av en yttre fiende är en nationell myt med enande funktion.¹⁰ Att uppmärksamma ett yttre hot och lägga de inre meningsskiljaktigheterna åt sidan är en samhällelig överenskommelse, och dess kollektiva karaktär definieras som identitet, ett gemensamt drag för alla som deltar i överenskommelsen. Föreställningen om en identitet som stärks av en yttre fiende förmedlas via berättelser om historiska händelser då denna föreställning kan sägas ha besannats och reproduceras som pedagogiskt exempel. Det väsentliga för myten är inte att den kan bevisas empiriskt utan att den har en retorisk effekt som hänger på att den mottagande publiken accepterar den som sann. Åhöraren eller läsaren måste uppleva att exemplet är representativt och agera därefter, annars är myten död. Om denna tysta överenskommelse knyts mellan talare och åhörare behöver ingen av dem ha en direkt erfarenhet av händelsen i fråga.

För den finländska vänstern var rysshätet också ett identitetspolitiskt redskap, som klargjorde gränserna mellan frände och fiende i den inrikespolitiska kontexten. Det väsentliga var inte huruvida grundinställningen till Ryssland var positiv eller negativ – det avgörande var hur det uttrycktes. Särskilt i *Tulenkantajat* och *Kirjallisuuslehti* präglades en konspiratorisk bild av den finländska högern som en del av den internationella reaktionen. Antiryck och antisvensk retorik blev ett sätt att identifiera denna kollektiva fiende.¹¹ Fiendebilden i sig blev alltså en fiendemarkör. Detta innebar inte att vänsterns representanter inte kunde ha en starkt negativ bild av Ryssland, men dess syfte var inte att mobilisera läsarna till aktion. Därför kan den inte klassificeras som en fiendestereotyp. Undantaget

9. ”Viikkokatsaus.” *SSD* 1929.11.30 (5). Kommunisternas proryska inställning jämfördes med gammalfinnarnas (”suometarianernas”) undfallenhetspolitik mot Ryssland under förtrycksåren. ”Mitä Sasulle kuulu.” *SSD* 1935.04.07 (15)

10. Anttonen 1996

11. Eks., ”Urheilu ja kansalliskiihko.” (Idrott och chauvinism) *Tulenkantajat* 1935/19 (8); ”Kiihkoilua ja väkivaltaa.” (Hets och våld) *Tulenkantajat* 1934/9 (2); E.A.V., ”Häviön demagogiaa.” (Undergångens demagogi) *Tulenkantajat* 1934/19 (4); Majava, ”Suomen orientoituminen mätäkuun aikana.” (Finlands orientering under rötmanaden) *Tulenkantajat* 1939/31–32 (2)

här är de socialdemokratiska tidningarnas stereotyp av kommunisterna, som överlappade ”ryssbilden” på många sätt, men de socialdemokratiska tidningarna avvärjde all annan form av aktion än avståndstagande. Kommunisterna kunde man göra sig lustig åt, men ryssarna fick inte behandlas nedsättande.

Under 2000-talet har fiendebegreppet blivit föremål för omfattande forskning. Uppmärksamheten har i Finland främst riktats på rysshatet, men även på etniska och religiösa minoriteter som tilldelats en fienderoll i politisk retorik. Den inre fienden i form av politiska grupper och misstänkta femtekolonnare av olika politiska schatteringar har undersökts främst som reella grupper med reell verkan, mindre som retoriskt maktmedel i de samhällsbevarande elementens egen diskurs. Svårigheten att skilja mellan retoriska fiendebilder och faktiska personer och grupper har jag själv brottats med under avhandlingsarbetets gång. Sverige och svenskheten som fiendebild existerar just som retoriskt redskap. Konkreta fientliga handlingar mot Finland från svenskt håll under mellankrigstiden är svåra att bevisa empiriskt och i hög grad beroende av betraktarens vilja att tolka in intentioner i handlingar och uttalanden.

Hatet mot en yttre fiende kopplas ibland psykologiskt samman med självhat. Driften att förinta den yttre fienden är även en spegelbild av självdisciplinering och självpåkning. Forskare inom olika discipliner, som Alapuro, Anttonen, Pertti Joenniemi, Seppo Knuutila och Jorma Anttila, har alla tyckt sig se att den finska identiteten bygger på upplevelsen av ett konstant hot mot de symboliska konstruktioner som finskheten består av. Det mytiska, autonoma och självständiga Finland måste hela tiden försvaras, även om fienden är oklar, enligt Knuutila. Joenniemi beskriver den ”finska självkänslan” som något som tycks förutsätta att det ständigt finns problem som man måste kämpa med. Anttonen jämför detta synsätt med det kristna begreppet ”*kilvoittelu*” (”kamp” i biblisk mening) och religiös fatalism, och visar hur lidandet som en del av den finska mentaliteten blir till ett politiskt redskap som avpolitiserar samhällsreligiösa orsaker till problem.¹² Att uthärda som Saarijärvis Paavo blir en dygd; att ifrågasätta den etablerade förklaringen till lidandet blir en opatriotisk, till och med gudsförnekande handling.

Föreställningen om ett hot ansätter Finland från alla håll. Det ryska hotet är säkerhetspolitiskt, men västerlandet, vars bålverk Finland konstrueras som, ger upphov till mer subtila hot som underminerar Finlands kulturella egenart. Anttonen identifierar väst med modernitetens hotfulla sidor: kommersialism, masskultur och materialism. Bonden Lalli är den mytiska hjältegestalt som personifierar det finska motståndet mot hotet från väst. Lalli har påståtts vara den första vid namn nämnda finnen i historiska källor. Under hela 1900-talet har Lalli framställts som den essentiella finska hjälten, till och med den förste nationella hjälten – som politisk mördare en föregångare till Eugen Schauman – av olika

12. Anttonen 1996. Det vore intressant att ytterligare undersöka kopplingar mellan väckelserörelser och nationell retorik, som Jeismann utgår från i *Das Vaterland der Feinde*. Se t.ex. Hartikainen (286–287); Loima 2006 (178–179)

intressegrupper. Offret, biskop Henrik, representerade inte bara erövrarväldet Sverige, utan som engelsman och katolik även västra och södra Europa.¹³

”Finland är Lalli”, skriver Anttonen, men det enda som gör Lalli till finne är hans motstånd mot det utländska. Hans finskhet är en negation. Enligt Anttonen består Finlands nationella historia endast av berättelser om negationer. Finland har avskilts från olika entiteter och försvarats mot olika hot. Vad som egentligen har försvarats har varit mindre väsentligt. Anttonens kritik minner om *Tulenkantajats* och *Kirjallisuuslehtis* klagan över den nationella litteraturen och konstens tomhet och ytlighet; alla krävde att nationell kultur skulle främjas, men de mest nationellt sinnade hade den vagaste uppfattningen om vad god nationell kultur skulle innehålla.¹⁴

Det var lättare att identifiera det ”onationella”; det nationella definierades ofta utifrån den praktiska tillämpning och den allmännyttan som det kunde tänkas främja. Till och med Snellman ansåg att det som kunde försvaras som unikt finskt, den finskspråkiga folkulturen, utgjordes av det som var nyttigt att odla för nationen som försvar mot förryskning, inte för att det hade något värde i sig. Anttonen hävdar att det fortfarande inte existerar någon ”Stor Berättelse om Finland”, och efterlyser en ”positiv historieberättelse”, vilket kommer som en överraskning efter hans dekonstruktion av den nationella identiteten. Anttonens kritik handlar alltså inte om att en nationell identitet genererar fiendebilder, utan om att den finska nationella identiteten är defekt. Han varnar visserligen för en eventuell storberättelses hegemoniska karaktär, men menar att det finns gott om material för ”positiv självidentifikation” i Finlands historia som inte har utnyttjats. Han vill se en ”mer reell, politiskt medveten och mångrostad historiebild och historieberättelse”, men jag ställer mig frågande till varför det är nödvändigt att konstruera en sådan berättelse i just nationalstatens namn, och om detta bör vara historikernas uppgift.

Man kan ställa sig kritisk till Anttonens essentialistiska bild av den nationella identiteten genom tiderna, men han har en poäng i iakttagelsen att ett nationellt försvarsetos överskrider alla andra moraliska värdesystem under det tidiga 1900-talet. För att en handling skall förstås som motiverad av detta försvarsetos, krävs det dock att den drabbar en tydligt definierad fiende.

Lallis handling får ett moraliskt berättigande eftersom den våldgästande biskopen inte betar sig i enlighet med den kristna moralen. Lallis handling är inte

13. ”Kirjeitä talonpojille Suomen kirjallisuudesta. I.” (Brev till bönderna om finsk litteratur) *Kirjallisuuslehti* 1934/4 (137)

14. ”Ulkomaat haluavat kuulla suomalaista runoutta [...]”. (Utlandet vill höra finsk poesi) *Tulenkantajat* 1933/9 (3); Erkki Vala, ”Huomautuksia dosentti Martti Haavioille [...]” (Anmärkningar till docent M.H.) *Tulenkantajat* 1933/13 (5); Katri Vala, ”Kantele vai puukko?” *Tulenkantajat* 1933/34 (2); ”Kirjailijan vapaus.” (Författarens frihet) *Tulenkantajat* 1934/19 (1); Armoton, ”Shovinismi – kulttuurivaara.” (Chauvinism – en kulturfara) *Tulenkantajat* 1935/9 (2); ”Huligaanit.” *Kirjallisuuslehti* 1934/9–10 (252); Jarno Pennanen, ”Siamilaiset kaksoset.” (Siamesiska tvillingar) *Kirjallisuuslehti* 1935/4 (75)

nödvändigtvis kristen, men den är försvarbar som en finsk handling. Om man läser Snellman som många äktfinnar gjorde under mellankrigstiden vet man att nationalandan manifesterar världsanden i den enskilde individens handlingar, vilket rättfärdigar Lallis brott i de mest radikala uttolkarnas ögon. Att avvärja det yttre hotet ingår i ett nationellt etos och har därmed värde i sig. För att en våldsamt handling skall kunna helgas på detta sätt krävs någon form av konsensus om att offret utgör ett hot. Det nationella hatet skall inte förstås som en irrationell känsla utan som ett medvetet ställningstagande för att motivera kollektiv beredskap till handling.

Hatet helgades i vissa högerextrema, militaristiska och aristokratiska kretsar på 1920-talet, inom AKS, Lapporörelsen och IKL på 1930-talet, och bland yttervänstern i form av revolutionärt klasshat. I alla dessa fall fungerade hatet som en enande känsla inom gruppen, men också som en avgränsning gentemot försök till dialog med mer moderata politiska rörelser. Objektet för hatet var oftast ryssarna, men ibland även inrikes politiska fiender och fiendebilder. Även Sverige kunde bli måltavla för ett nationellt motiverat hat, som den inledande dikten ur *Suomen Kuvalehti* visar. Hatagitationen var inte uteslutande marginella grupperns domän, utan spreds även till en bred publik.

Vänstern kritiserade hatet som irrationellt och som ett tecken på låg intelligens. Katri Vala satiriserade AKS hatbegrepp i en liten vers: ”Heligt är hatet / nu och för alltid / när vettet tar slut.”¹⁵ De högerradikala rörelserna bildade en tacksam måltavla åt vänstertidningarna, som stereotypiserade sina politiska fiender som obildade, känslomässigt okontrollerade och ologiska. *Kurikkas* återkommande parodibilaga ”Pöllölän Uutiset” (ung. Stollby nyheter) drev först med Lapporörelsen och senare med IKL, och presenterade egensinniga tolkningar av centrala begrepp i den nationalistiska retoriken. I en artikel om ”Julens verkliga natur” förklarades att julen inte var ”den slappa kärlekens utan det manliga hatets och krigets fest”.¹⁶ Förutom att artikeln uppmanade till heligt krig mot Satans påfund, ”kommunsocialistdemokratistiskliberala grejer” (*gomunisozialistemo-graadiallislibilaari hommia*), underströks innehållets absurditet med hjälp av formen – osannolika felstavningar och härresande särskrivningar.

Det var inte helt lätt för vänstern att hantera hatet. Det berodde inte på att de saknade förståelse för det; snarare försökte de bearbeta något som de alltför väl kände igen. När IKL-poeten Heikki Asunta staplade öknamn på östgrannen ”slavernas horder ... Asiens avskum ... huggormens land ... slavdrivarfurstens schakalflock ... smygande as ... Europas förbannelse, Baals och Satans åker ...” kontrade Diktonius med en svada mot Österbotten, Lapporörelsens hemvist, där man tror ”att munnens latinska namn är anus”, och följaktligen låter man också på rejält österbottniskt manér ”komma vad som kommer”. Från Österbotten kommer olyckan aldrig ensam, den kommer ”med puukko i hand och

15. Pekka, ”Uusin kansanliike.” (Den senaste folkrörelsen) *Tulenkantajat* 1933/20 (2)

16. R.A.J.U. Aatteinen, ”Joulun oikia luonto.” (Julens sanna anda) *Joulu-Kurikka* 1930 (15)

hjärnan i kompot”, och resten av landet fick sköta omplåstring och parfymering av konsekvenserna. Österbottningarna sågs både som idealiska finnar och som det nationella undantagstillståndet, ivriga emigranter och trogna bondsoldater, djupt troende konservativa och respektlösa knivjunkare. Som Finland i stort konstruerades Österbotten som ett ideologiskt problematiskt område, både dominant centrum och förtryckt periferi. Åtminstone fick österbottningarna i Diktonius beskrivning förbli människor, inte schakaler.

Asätande djur var vanliga som metaforer för krigsprofitörer och gulaschbaroner efter första världskriget. I Asuntas diktning var bolsjevikerna schakaler – i Killinens dikt var svenskarna lika goda kålsupare. Även – och kanske framför allt – en annan grupp fick bära hundhuvudet. I den rikssvenska skämtpressen finner vi Erik Lindorms dikt ”Herr Majjers hjältebragd eller mannen i schakal huden”, där en profitungrig judisk filmare drar på sig ett nyflått schakalskinn för att i hemlighet kunna filma blodiga krigsscener.¹⁷ Hanski och Forsgård har framhått hur antisemitiska bilder och texter i Finland i hög grad byggde på utländska förebilder. Det händer något när föreställningarna överförs till en finländsk kontext. Dikotomins motpoler förskjuts. I Väinämö Killinens dikt intar Sverige judarnas roll som nationens fiende. Samma typ av indirekta förintelsefantasier som den antisemitiska skämtpressen odlade om judarna riktades nu mot Sverige: ”den usla grannen” fick krossas till döds som straff för sin lömska girighet.

Kanske det starkaste och mest inflytelserika uttrycket för hatet som nationellt enande kraft står att finna i en mer långlivad konstnärlig frukt av inbördeskriget, jägarlöjtnant Heikki Nurmios *Jägarmarsch*, tonsatt av Jean Sibelius och första gången framförd i Helsingfors 20 april 1918.¹⁸ Hymnen ingår fortfarande i Finlands försvarsmakts traditionella repertoar och spelas bland annat på dagen för presidentens tillträde till ämbetet.¹⁹

Hårda är våra slag, oöverbinnerligt är hatet, vi känner ej nåd, ej fosterland. Hela vår lycka är i vår svärdspets, våra bringor kan ej ge vika. Vårt stridsrop rungar berusande ut till landet som bryter sina bojar:

Vår utmaning skall ej förklinga förrän Finlands folk är fritt.

Nurmios text specificerar inte vem fienden är, inte ens vem hatet gäller. I stället för att ta för givet att fienden alltid är lika med ryssen spårar jag fiendebilden till föregående kapitelns ambivalenta finskhet och dem som utesluts ur denna föreställda gemenskap. I detta kapitel kommer jag att diskutera varför *fienden* är väsentlig för en nationell identitet. Jag visar vilken roll fiendestereotyper spelar i ett moraliskt försvarsetos och varför det är problematiskt att associera den nationella fienderollen med en given granne eller minoritet. Fienden är betydligt mer

17. Andersson 2000 (285–286)

18. Kilpeläinen 2006–2007

19. ”Jägarmarschens verser avspeglar sunt självförtroende och beslutsamhet”, enligt amiral Juhani Kaskeala vid 85-årsjubileet i Vasa för jägarnas hemkomst från Tyskland. Kaskeala 2003. Min övers.

flexibel än så. Nationen kräver en fiende – om fienden inte finns, måste den uppfinnas.

Tidningarna före 1918 var till stora delar grundade som partipolitiska språkrör. De kämpade mot varandra för att vinna en läsarskara för den egna ideologin. Fiendebilder konstruerades inte bara på ett nationellt plan, utan även på ett lokalpolitiskt. Svårlösta konflikter uppstod när den existentiella fiendestereotypen i Schmitts mening fick prägla alla konfliktsituationer – det blev omöjligt att medge att motparten kunde ha rätt i sak, när man utgick från att fiendskapen gällde liv och död. Päiviö Tommila och Raimo Salokangas har i *Tidningar för alla* visat hur fiendebilderna cementerades i pressen efter 1905. Agrarförbundet kontrasterade de väsensfrämmande stadsborna mot den goda och självständiga landsbygdsbefolkningen; socialdemokraterna drev sin klasskampsideologi; medan de äldre partierna, gammalfinnarna, ungfinnarna och de svensksinnade kämpade mot förryskningshotet och försvarade sina hävdvunna positioner mot de unga ”klasspartierna”.²⁰

Turo Manninen har i sin undersökning om den vita sidans krigspropaganda under 1918 sammanfattat den borgerliga bilden av nationen som en odelbar kropp, som den socialistiska kräfttumören kirurgiskt måste avlägsnas från. Ändå hade storstrejken ägt rum som ett enigt nationellt manifest mot förryskningspolitiken. De reformer som den ledde till skärpte de partipolitiska motsättningarna i och med att de populistiska partiernas genomslag hos väljarkåren blev synligt.²¹ Fennomanernas bild av det enade folket visade sig vara ett elitistiskt ideal utan förankring i de massor som för första gången kunde utnyttja sin rösträtt i lantdagsvalet 1907, då socialdemokraterna fick 37 procent av rösterna och vann 80 platser av 200.²² SDP:s framgång höll i sig och kulminerade 1916, då partiet fick absolut majoritet med 103 av 200 platser i lantdagen, en unik händelse i finländska riksdagsval.²³ Agrarförbundet kom upp i konkurrerande siffror först efter inbördeskriget – i valet 1919 fick SDP åter igen 80 riksdagsplatser (–12), och agrarerna fick 42 (+16). Senare kom olika socialistiska småpartier att nagga på SDP:s röster, men dessa två partier förblev de största under långa perioder.²⁴

Den finländska arbetarrörelsens bild av nationen skilde sig inte stort från agrarernas. Båda grupperingar ansåg sig vara legitima talesmän för folket, och folkviljan legitimerade deras krav på omfördelning av makten. Medan de borgerliga fennomanerna såg sin huvudfiende i de svensktalande och den ryska överhögheten, ville de populistiska partierna ta itu med ekonomiska orättvisor och samhällsliga missförhållanden. Arbetarrörelsens propaganda målade upp en idealbild av det förflutna, en folkets guldålder, som man genom reformer

20. Tommila & Salokangas 2000 (114–115)

21. Loima 2006 (160)

22. *Eduskuntavaalit vuosina 1907 & 1908*. (Riksdagsvalen under åren 1907 & 1908) 1909

23. Suomen virallinen tilasto 29 A, 8, Tilastollinen päätoimisto (35)

24. Suomen virallinen tilasto 29 A, 9

och med hjälp av en tydlig fiendebild strävade efter att återupprätta.²⁵ Man kan jämföra med den socialdemokratiska ungdomsrörelsen i Sverige, som före 1914 formulerade socialismen som en nationell befrielsehandling.²⁶ Överklassen framställdes som en främmande ockupant som plundrade landet på dess rikedomar, medan de rättmätiga bebyggarna fick slava i det kapitalistiska systemet.

I mitt urval av källmaterial, som fokuserar på huvudstadsregionen och därför inte inkluderar agrarpresen, är det främst *Kirjallisuuslehti* och *Tulenkantajat* som uttryckligen analyserar sina egna fiendebilder och diskuterar deras legitimitet. Det är inte förvånande att en medvetenhet om de egna fiendebilderna odlades hos dem som utmanade hegemonins ledare. De behövde försvara sig mot attacker från dem vars fiendebilder var oantastliga och ofta skyddade enligt lag. Erkki Vala förklarade motståndet mot högern och dess anspråk på att representera nationens vilja som en kamp mot den internationella reaktionen, inte mot nationen i sig. Vala ifrågasatte inte bara innebörden av tabubelagda ord som "nationell" och "fosterländsk", utan även nationella trauman. Han relativiserade inbördeskriget och poängterade att det till sin karaktär var ett gerillakrig, till skillnad från skyttegravshelvetet i världskriget.²⁷ Finlands ungdom hade därför bevarat en naiv tope-liansk uppfattning om kriget, utan att tvingas bearbeta krigserfarenheterna som i andra europeiska länder. Om de finska studenterna intresserade sig litet mer för litteratur, som de borde, "eftersom de påstår sig bilda en 'intelligentia' och folkets 'grädda'", skulle de inte längre förundras över varför utländska studenter uppfattade dem som världskapitalismens kosacktrupper efter att *Ylioppilaslehti* publicerat ännu ett tal om Storfinland.

Ett Storfinland kan inte betyda annat än förflyttande av gränserna i öst, det vill säga krig. Men om ett krig bleve nödvändigt? Snellman lät meddela Polens rebeller år 1863 att en förlust på två miljoner skulle tillintetgöra Finland. Finland hade alltså inte råd att stötta det polska upproret. Snellmans avvisande kan tyckas hårt, men enligt honom kunde ett litet folk endast uppfylla sitt mål inom bildningens och kulturens arbete. Finland kunde inte föreställa sig ett krig mot någon annan stat än Ryssland, och ett sådant krig var omöjligt utan stöd från någon stormakt. I stället uppmanade Vala de nordiska småstaterna till samarbete.

Den fattige arbetaren hade ingen nytta av att erövra ett Storfinland – han behövde fred. Vala hade därför inte heller någon nytta av fiendebilder som projicerade inhemska problem på utlandet. Detta var visserligen ett effektivt retoriskt medel mot "den verkliga fienden", som låtsades vara fosterländsk. Det hotfulla med den internationella reaktionen var inte dess "utländskhet" i sig. Dess internationalism hjälpte socialt medvetna människor att känna igen samma maktstrukturer och maktdynamik i alla världens länder. Den finske arbetarens kamp var gemensam för arbetarna i Sverige, Tyskland, Japan, USA, Sovjetunionen och hela världen.

25. Loima 2006 (160)

26. Blomqvist 2006 (108–109)

27. Erkki Vala, "Uusi maailmankuva ja ylioppilasnuorisio." *Tulenkantajat* 1933/17 (1)

Frihetskrigets fiender

Diskussionen i den borgerliga pressen direkt efter 1918 uppvisar en tydlig utvecklingslinje. Reaktionerna direkt efter att revolten hade slagits ned var blandade, men redan under det följande året började berättelsen om frihetskriget att dominera den borgerliga pressen. Alternativa tolkningar av krigets orsaker och förlopp överläts till marginella grupper och individers initiativ.

Medan Volter Kilpi i *Valvoja* konstaterade att ansvaret – och skammen – för inbördeskriget bars av hela det finska folket, lade Kustavi Grotenfelt ansvaret på ryskt inflytande och de finska socialistledarna.²⁸ Zachris Castrén såg utgången av kriget som något som avgjorde om Finland tillhörde öst eller väst.²⁹ I *Finsk tidskrift* recenserades en bok vars författare, Lars Ringbom, hävdade att revolten hade sina rötter i den östliga raskaraktären, ombytlig, kollektivistisk och irrationell, som hos de västfinska revolutionärerna hade blandats med germansk envishet och stridslust till en ödesdiger kombination.³⁰ Ringbom jämförde också den finsknationalistiska rörelsens antisvenska propaganda med socialisternas klasshat – ”ett öfvermod, som leder tanken till de rödas storhetsidéer”.

Om den finska raskaraktären enligt vissa svekomaner i grunden var annorlunda, såg finsksinnade folksjärens sjukdomar som något som kunde botas med rätt medicin – i nödfall genom kirurgiska ingrepp. Tysklands exempel var här vägledande ända till kejsarrikets undergång i november 1918. Svenskarna hade däremot inte gjort något gott intryck under kriget. Visserligen hade Svenska brigaden ställt upp frivilligt på senatens sida, men det officiella Sveriges handlande väckte långvarig bitterhet bland både finsk- och svensktalande vita. Måhända var de svensksinnade ännu mer besvikna på grund av högre förväntningar på det gamla moderlandet. *Vasabladet* anklagade Sverige för girighet, feghet och svek; det enda goda man kunde förvänta sig var svensk värtalighet, men den svenska passiviteten hade rest en ismur mellan folken.³¹ Finlandsfrivilliga skrev i sin tur hem om ”hur djupt den svenska kulturen, trots allt, ändå trängt in i det mongoliska hjärtat” och att ”i hvarje finne göms, trots seklers odling, en bit barbar” som fick finnarna att hata det svenska ”som driver dem på benen mot arbete, ordning och kultur”. Det var inte ägnat att värma brödrafolkens hjärtan.³² För finsksinnade, tyskvänliga aktivister var det tur i oturen att rikssvenskarna svek.³³ Den tyska orienteringen var för dem en del av självständighetsprocessen.

28. Volter Kilpi, ”Vuoden vaihteessa. Mietteitä kansallisesta itsenäisydestämme.” (Vid årsskiftet. Funderingar om vår nationella självständighet) *Valvoja* 1918 (6). Kustavi Grotenfelt: ”Päivän kysymyksiä. Nykyisen hetken tehtävä.” (Dagens frågor. Denna stunds uppgift) *Valvoja* 1918 (49)

29. Zach. Castrén, ”Valta ja oikeus” (Makt och rätt) *Valvoja* 1918 (64)

30. Jarl Hagelstam, ”Folk- och raspsykologi.” *Finsk tidskrift* 1919/11 (324)

31. *Vasabladet* 1918.1.5; i Högnäs (183, 189)

32. Högnäs 1995 (184–188)

33. Högnäs 1995 (190)

De svensksinnade kände sin position försvagas på grund av Sveriges officiella neutralitet. Möjligheterna att identifiera sig med Sverige och kräva skandinavisk orientering på värdekonserverativ grund krympte.

Både finsk- och svensktalande skribenter i *Valvoja(-Aika)* och *Finsk tidskrift* hade vissa gemensamma grunddrag i sina världsbilder. Generaliserande uttryckt kan man säga att världen var uppdelad i två väderstreck, varav det viktigaste var öst – den riktning som Finland mest konkret hotades ifrån. Willebrand uttryckte detta strax efter inbördeskriget genom att beskriva socialismen som en folkpsykos från österlandet. Till väderstrecket öst kopplades ”det asiatiskt-ryska väldets hot”, som alltid hade existerat men som nu i bolsjevismens mantel hotade slå sina polyparmar kring Europa.³⁴ Den bolsjevistiska smittan hade kunnat spridas i Finland på grund av försummad psykisk hygien, som orsakades av social tve-dräkt. Språkstriden ingick i Tsarryslands söndra-och-härska-strategi.

Nationen fungerade som ett stabilt trossystem, en sekulär religion i vars tjänst den moderna mannen måste träda, ett högre ideal som hjälper honom att övervinna sig själv. Det ultimata blodoffret för nationen förebådades av ritualer som fungerade som mandomsprov, prov på offerviljans kraft. Fysisk och psykisk svaghet var lika med förräderi, social sjukdom och nationell degeneration. Före första världskriget hade tysk medicinsk litteratur rekommenderat religiös aktivitet som botemedel för svaga nerver. Senare kom nationen att bli det självklara botemedlet, symbolen för helande aktivitet. Kejsar Vilhelm II utropade i första världskrigets början att folket med de starkaste nerverna skulle segra. Han hade tidigare hävdad att Rysslands förlust mot Japan 1905 berodde på alkoholism och sexuell lössläppthet. Verklig eller föreställd social degeneration erbjöd sig som en bekväm förklaring för ovälkomna förändringar i samhället. Diagnosen tillämpades även på de tyska revolutionärerna 1918–1919. De påstods lida av svag viljestyrka och hysteri. ”They also were suffering from the same unpatriotic social disease, except that if they were of an inferior race there was no cure”, skriver Mosse.³⁵ Hur skulle man kunna bota folket och vaccinera det mot den yttre fienden?

Den inre fienden

Volter Kilpi ansåg efter inbördeskriget att hela folket var ansvarigt för Finlands sedliga förnedring, trots att orsakerna också kunde härledas till det främmande ok som försvagat folket inför uppgiften att axla självständighetens ansvar. När folket visade sig för svagt och oenigt för att förtjäna nationell frihet förlorade det även rätten att kalla sig ett folk. Folket förvandlades till sin egen fiende. Finlands folk var ännu inte moget för frihet. Men vad var frihet enligt Kilpi?

Frihet, individens såväl som folkets, är inte godtycke, det är självdisciplin. Frihet betyder inte frihet från disciplin, utan att befälsmakten flyttas från en yttre kraft till ens eget ansvar. Den nationella frihetens uppgift är att skapa och upprätthålla ett organiserat

34. R.F.v. Willebrand, ”Vid årsskiftet.” *Finsk tidskrift*, 1919/1 (10)

35. Mosse 2000 (107)

samhälle, och den nationella friheten förpliktar varje enskild folkmedlem och folkdel att göra det mot andra som du vill att de skall göra mot dig!³⁶

Folket och individen förde en ständig kamp mot kaos – ”mänsklighetens gemensamma fiende, oordning, anarki, döden”. Denna fiende fanns utanför nationen, men även inuti individen, och kunde endast besegras till priset av evig vaksamhet och självdisciplin. Disciplineringen av medmänniskorna uppfyllde det kristna kärleksbudskapet. När det finska folket strävade efter självständighet krävde det i själva verket en plats i nationernas gemensamma kampfront mot livets dolda och destruktiva formlöshet. Däri misslyckades finnarna. De dukade under för precis de fientliga krafter som de strävade efter att bekämpa.

När Kilpi talade om kaos menade han främst den röda terrorn. Det är den upproriska sidans handlingar som får alla ”rejåla finnar” att skämmas för sin finskhet. Inbördeskriget ifrågasatte nämligen Finlands roll som offer för yttre, östligt förtryck. I stället riskerade Finland att identifieras med den östliga despotismen. Inbördeskriget fick Finland att framstå som ett outvecklat land som förtjänade sitt ofria öde. Det var inte blott ett fåtal av folkets lägsta element, utan rentav breda samhällseliga kretsar, som frivilligt anslöt sig till revolten, som kallade sig röda trots de rödas ”skamliga och destruktiva dåd” och som inte övergav partiet som fortfarande hävdade sin rätt att representera folket.³⁷

Kilpis bitterhet dämpades av Grotenfelt efter att läget hade stabiliserats. Där Kilpi såg en osund och vek flock, hittade hans kollega folkets sunda kärntrupp och den både bondska och bildade ungdomens uppoffrande iver som ingav hopp inför framtiden. Blodströmmarna fick inte ha flutit i onödan – därför blev det nödvändigt att finna en mening som legitimerade konsekvenserna. Upprorets misslyckande var förutbestämt och historiskt nödvändigt. Upproret byggde nämligen på lögn och materiell styrka, inte på en högre sanning och en ädlare moral. Att framställa de vitas seger som Davids seger mot Goliat legitimerade kriget som frihetskrig. De vita segrade tack vare sin sedliga hållning och dugliga ledning, inte på grund av tyskt eller svenskt bistånd eller tillgång till ryska vapenförråd.

Kilpis elddop blev Grotenfelts blodkop. Kriget blev i efterhand nödvändigt för att folket överhuvudtaget skulle kunna utvecklas. Finlands frihet, denna nesliga nådegåva från Lenin, hade nu kunnat uppvärderas, och det utländska inflytandet hade minimerats. Frihetskriagsmyten hade etablerats. Men trots att felen i folksjälen därigenom kunde projiceras på yttre fiender och den idealiske finnen kunde konstrueras som en vit hjältekrigare, visste man att den verkliga finnen hade många fler ansikten och motstridiga karakteristika. Många finländare var inte tillräckligt pålitliga för att kunna inkluderas i skyddskåren, denna sublimering av den idealiska nationen i en manlig förtroendegemenskap.³⁸

36. Volter Kilpi, ”Vuoden vaihteessa.” *Valvoja* 1918/1 (7)

37. Volter Kilpi, ”Vuoden vaihteessa.” *Valvoja* 1918/1 (8)

38. Kustavi Grotenfelt, ”Päivän kysymyksiä. Mietteitä kapinan kukistuttua.” *Valvoja* 1918 (181)

Detta var en tragisk påminnelse om idealets skörhet. En pessimistisk och aristokratisk syn på nationen blev därför framgångsrik i högborgerliga kretsar och fick en ny kulmen kring årtiondeskiftet 1929–1930. Även många av den tidiga allmänt kulturliberala *Tulenkantajat*-kretsens unga kosmopoliter greps av pessimism, samtidigt som de vände sig till en idealistisk bild av nationen som en sista trygghet i en föränderlig värld. Det hat som i dessa författares verk kunde bryta ut mot fienden kunde också utmyнна i självkritik och självförakt. Uuno Kailas beklagade den nationella splittringen, parlametarismen och i en vidare bemärkelse ”västerlandets undergång” i *Hajaannus* (Förskingring, 1931):

Ve kroppen som hatar sina lemmar,
ve upproriska lemmar! [...]
Ve dvärgarna som på forum
apar efter caesarernas gester!
Ve konsulerna som kastar tärning om makten
när goternas spjutskog hotar!³⁹

Och i *Ceterum Censeo*, framförd på Nationalteatern till självständighetsdagen 1930, jämfördes det finska folket återigen med antikens civilisationer, denna gång spartanerna, trots titelns hänvisning till Cato den äldre och Roms puniska krig:

Ej är din barnaskara, mitt land,
stor till sitt antal.
Därför krävs än starkare skyddsmur:
järn och vilja! Se till, folk,
att i sina dunkla hålor
inga Efiatesar lurar!⁴⁰

Det intresse för auktoritära och fascistiska politiska rörelser som växte fram i 1920-talets Europa kan förklaras som en reaktion mot den ryska revolutionen och mot de röda revoltörerna i Finland, men även som en djupt rotad protysk anda på Storbritanniens och Frankrikes bekostnad. Inom breda kretsar, även liberala och progressiva, sågs Versaillesfredens hårda villkor som en skymf mot Tyskland och som en orsak till Weimartidens politiska oroligheter. Intresset för andra centraleuropeiska stater hängde ofta ihop med intresse för nationella minoriteters ställning, och för äktfinnar föll det sig naturligt att sympatisera med det stympade Ungern som hotades av Béla Kuns revolution och omgavs av fientligt inställda grannar.⁴¹ Oroligheterna i Italiens nyvunna irredenta strax före Mussolinis maktövertagande fick dock *Suomen Sosialidemokraatti* att beskriva svartskjortorna som ”Italiens

39. Kailas 1932 (252). Min övers.

40. Kailas 1932 (250–251). Min övers. Efiates, kallad ”förrädaren”, grek som 480 f.Kr. visade perserna en väg över bergen så att de bakifrån kunde anfälla den förenade grekiska armén vid Thermopyle. (NE)

41. Arvi Järventausta, ”Suojeluskuunta-aate Unkarissa.” (Skyddskårsidén i Ungern) *Hakkapeliitta* 1928/31 (1105)

skyddskårer”, vilket inte var menat som beröm.⁴² Inställningen till fienden och förmågan att identifiera rätt fiende skilde de olika politiska rörelserna åt. Enligt socialisterna hotades det finska folket också av inre fiender, men dessa identifierades som monarkister, kapitalister, konservativa rörelser. Den gemensamma fiendens enande kraft blev betydelsefull för den inrikespolitiska maktkampen. Trängda av äktfinnarna kunde SFP gå med på kompromisser med socialdemokrater och till och med vänstersocialister. SDP och agrarpartister kunde i sin tur enas mot ”herrarna” i Samlingspartiet vid behov.

Ett argument som traditionellt framfördes för Finlands och Sveriges frändskap var den historiskt enande gemensamma fiendskapen med Ryssland. I *Valvoja-Aika* beskrevs detta enande fiendskap som den västerländska civilisationens gemensamma uppgift.⁴³ Denna börda hade dock legat länge på Sveriges och Finlands skuldror, påminde *Finsk tidskrift*, medan andra västerländska nationer för egen vinnings skull kunde stötta Ryssland.⁴⁴ R.A. Wrede beklagade efter Ålandsfrågans lösning 1923 att drömmen om ett finsk-svenskt försvarsförbund gått om intet, ty Finland och Sverige delade en gemensam insats i världshistorien och kämpade för samma mål.⁴⁵ Finlands folk hade övertagit Stormakts-Sveriges uppgift som sin nationella kallelse. Ödeskampen hade fått Finlands folk att nå mognad, först genom statsbildning och sedan genom självständigheten. Om Finland svek denna världshistoriska uppgift skulle det förlora sin status som västerländsk kultur och svika hela denna kultur. Wrede skrev aldrig att Sverige hade svikit, men han underströk att det neutrala och pacifistiska Sverige inte längre dög till mycket annat än fåvitskt tal om fredspolitik mot Ryssland. Svenskarna kunde inte längre korrekt identifiera fienden, utan utgick från potentiell frändskap med alla länder.

Av Wredes artikel kunde äktfinnar bara dra en slutsats: så länge Sveriges och Finlands frändskap innebar att det stod Sverige fritt att handla hur de ville, skulle Finland ändå komma krypande för att be om att genom anslutning till Sverige förbli en västerländsk kulturstat; så länge var Finlands verkliga nationella självständighet omöjlig att förverkliga. Alla problem i relationen som Wrede räknade upp berodde endast på att rikssvenskarna förde en nationellt självständig politik – de förblev neutrala i inbördeskriget, gjorde anspråk på Åland å ålänningarnas vägnar och försvenskade tornedalsfinnarna. De lojalitetskrav som

42. ”Taantumus Triestissä.” (Reaktionen i Trieste) *SSD* 1921.02.23 (5)

43. Jussi Teljo, ”Katsaus ulkomaihin.” *Valvoja-Aika* 1930 (300); ”Katsaus ulkomaihin.” *Valvoja-Aika* 1930 (348)

44. R.F.v. Willebrand, ”Vid årsskiftet.” *Finsk tidskrift* 1919/1 (3–10); Daniel Almqvist, ”Före Narva och efter Pultava.” *Finsk tidskrift* 1921/4 (234) Om Finlands ”tacksamhetsskuld” till Sverige skrev Wilhelm Bolin, ”Hågkomster. XI. Svenskt och Finskt.” *Finsk tidskrift* 1922/1 (75–75): ”Vår självständighet förutsätter en enhetlig hållning för avvärijande av det österifrån hotande, som av de radikala bland vår finskspråkiga befolkning, fulla av hat mot vår svenskhet och efterlångtande dess förintelse, önskas kunna dragas över vårt land.”

45. R.A. Wrede, ”Finland och dess grannar.” *Finsk tidskrift* 1923/9 (260–275)

äktfinnarna ställde på den finlandssvenska bildade klassen ställde både finsk- och svenskalande på Sverige. Det var omöjligt att förhålla sig till Sverige som en neutral främling; alternativen som erbjöds var endast total identifikation (vilket innebar krav på Sverige som överskred utrikespolitikens normer) och ett tillstånd av fiendskap.

Enligt Schmitt är själva syftet med en nationell identitet att höja soldaternas kampvilja och att skilja frände från fiende.⁴⁶ Schmitts syn på kriget som ett oundvikligt faktum, fienden som ett totalt ifrågasättande av ”vår” rätt att existera, samt synen på allmänmänniska ideal som ett ännu större ideologiskt hot kan tyckas vara förlegade idéer, men passar väl in i mellankrigstidens nationsdiskurs.⁴⁷ I denna kontext måste man också se samtidens fiendebegrepp. När fienden har identifierats måste ”vi” agera omedelbart i självförsvar. Främlingen väcker inte detta behov. Därför har identifikationen av en fiende även instrumentell betydelse. Den motiverar politisk mobilisering av ”oss” till enig aktion.

En viss betydelse hade rastänkandet även som förklaringsmodell för folkets val av andra politiska mobiliseringsformer än de etablerade finsksinnade partierna. Det var inte bara de svensksinnade som stämplade de röda som både mentalt och biologiskt avvikande – krav på rensningsåtgärder fördes fram av vissa finsksinnade författare och journalister som Ilmari Kianto. Språkstriden fick ersätta denna hämndaktion. Folkets djupa led måste uppfostras att känna igen sina verkliga fiender – inte de finsksinnade borgarna, utan de svenskspråkiga borgarna och de förryskade socialisterna.

Den gemensamma fienden skulle återföreina nationerna på ett ideellt plan. Ingen europeisk stat var fri från inre fiender som fortsatte att bedriva fiendens underjordiska propaganda, om den inte undertrycktes med skoningslös hårdhet, det enda effektiva botemedlet. Gripenberg varnade för att Ryssland planerade att hetsa fram inbördeskrig i Skandinavien. Till och med Sverige, ”frihetens stamort i Norden”, har gått under det socialdemokratiska oket.⁴⁸

För konservativa svenskspråkiga kretsar rubbade Sveriges inträde i moderniteten med allt vad det innebar av parlamentarism, fackföreningsaktivism och socialpolitik den trygga stereotypen om fornstora dagars Sverige, den glans av monarki och militarism som Gripenberg njöt av under sitt besök på Finlandsveckan i Stockholm 1925.⁴⁹ I *Tulenkantajat* kritiserades dessa reaktionära kretsar, som bittert reagerade på Sveriges försök att redogöra för landets officiella Ålandspolitik under inbördeskriget i Sveriges blåbok om Ålandsfrågan 1918. ”Finlands svenskspråkiga överklass, som ännu är i den blodiga hämnd- och hatkänslans våld”, uppfattade de svenska politikernas rationella beslut som kriminellt. De

46. Niethammer 2000 (305)

47. Enligt Schmitt måste en förkämpe för föregivet allmänmänniska värderingar följaktligen se sina motståndare som fiender till hela mänskligheten. Hans slutsats är: ”Wer Menschheit sagt, will betrogen.” (Den som säger ”mänskligheten” vill bedraga.)

48. Bertel Gripenberg, ”Varthän det bär.” *Finsk tidskrift* 1932/12 (393–398)

49. Bertel Gripenberg, ”Kända namn i Sverige.” *Finsk tidskrift* 1925/4 (244f.)

tyska vapenbröderna hyllades däremot, om någon nu tvivlade på ”att Lappo- och andra reaktionära kretsar inte strävar efter att förslava Finlands folk med hjälp av den internationella reaktionens krafter”.⁵⁰

Tulenkantajat och *Kirjallisuuslehti* varnade för den fascistiska inre fienden och fruktade nya och mer destruktiva revoltförsök från höger.⁵¹ Flera artiklar noterade att även om de svenska reaktionärerna existerade och såg Finland som sitt ideal var trots allt breda kretsar i Sverige nationella på ett annat sätt: de uppfyllde den sanna nordiska andans världshistoriska uppgift i kampen mot Franco i Spanien eller genom att visa stöd för flyktingar från Tredje riket och för finska offer för censur och justitiemord.⁵² Sverige, ”den fullständigt grundlöst baktalade vänliga och lojala granne”, var Finlands naturliga allierade i kampen för positiva, uräldrigt nordiska ideal som frihet, rättvisa och solidaritet, och i kampen mot det arbetande folkets fiender i alla länder.⁵³

Tulenkantajats retoriska position var svår. Dels skildrade den fienden som stereotyp kopia av den internationella reaktionen, dels kritiserade den fiendens eget bruk av stereotyper. Denna form av argumentation verkade på två plan. Det yttre, propagandistiska planet tjänade till att markera gränser och peka ut fienden. Det djupare planet krävde mer samarbete från läsarens sida. Läsaren måste vara beredd på att acceptera att en alternativ elit formulerade den nationella identitetens nya parametrar. Den konventionella eliten kunde man inte lita på, men kunde man lita på dessa marginaliserade intellektuella? Frändskapen med representanter för det rikssvenska folket gav en alternativ legitimitet åt den lilla gruppen bakom *Tulenkantajat*. Om de kunde visa att deras fiendebild delades av den allmänna opinionen i Sverige hade de ett användbart retoriskt vapen i kampen om hegemonin. Det kunde kanske inte tillämpas mot högern, som redan var övertygad om att Sverige höll på att gå under i ”fackföreningsterror”, men det kunde omvända en del liberaler och laglighetstroga konservativa för *Tulenkantajats* sak.

50. ”Ruotsin sininen kirja.” (Sveriges blåblock) *Tulenkantajat* 1936/15 (2)

51. Pekka, ”Väinämöinen ja kapteeni Lemminkäinen.” (V. och kapten L.) *Tulenkantajat* 1933/7 (3); ”Pohjoismaisen yhteistyön väärää tulkintaa.” (Felaktig tolkning av nordiskt samarbete) *Tulenkantajat* 1933/11 (8); Elmer Diktonius, ”Oma nurkka.” (Egen hörna) *Tulenkantajat* 1934/12–13 (4); Erkki Vala, ”Uusi maailmankuva ja ylioppilasnuoris.” (Den nya världsbilden och studentungdomen) *Tulenkantajat* 1933/17 (1); ”Julkilausuma yliopisto- ja kielikysymyksestä.” (Uttalande i universitets- och språkfrågan) *Tulenkantajat* 1934/38 (5); Mauri Ryömä, ”Ylioppilaspoliittisia kysymyksiä.” (Universitetspolitiska frågor) *Tulenkantajat* 1935/37 (6); ”Lehdistön vapaus on turvattava” (Pressfriheten måste bevaras), Majava, ”Kirja-asioita.” (Litteraturärenden) *Tulenkantajat* 1936/19 (1–2);

52. ”Tulenkantajain’ painokanne herättää huomiota Ruotsissa.” *Tulenkantajat* 1934/19 (1); ”Suomi yhä Ruotsin taantumuksellisten ihanteena.” *Tulenkantajat* 1935/13 (3); ”IKL vaatii – skandinaavista demokratiaa.” *Kirjallisuuslehti* 1936/4 (145)

53. ”Tutkielma taantumuksellisista.” (En studie av reaktionärerna) *Tulenkantajat* 1936/22 (2)

Finnen – svenskens fiende, och sin egen

Jakten på fienden löper som en röd tråd genom den finländska nationens ideologiska historia. Själva nationalandan beskrivs från första början som född i kamp i en fientlig omgivning. Fienden projiceras inte blott utanför gränserna. Eftersom gränserna ännu är i fluktuation under 1800-talet (västgränsen är splitterny, bortom östgränsen finns stamfränder och ett förmodat urhem), är nationsbygget även en inre kamp. Det egna folket måste utbildas för att dess inneboende nationalanda skall vakna. Även det egna jaget (subjektet är ännu en medlem i en manlig elit, en privilegierad minoritet) måste disciplineras och omformas för att anpassas till idealet. Språk- och namnbyte är bara ytliga tecken på denna aktiva process. Det förflutna måste skrivas om och dokumenteras i nytt, nationellt ljus.

När inspirationen sprider sig till fler samhällslager via kyrkan, universitetsutbildningar, folkrorelser och folkskolan, måste nationens gränser markeras tydligare – elitens privilegierade position utmanas nämligen av nya tolkningar. Nationsdiskursen leds in på nya spår som väcker oro hos gammalfennomanerna – de nya debattdeltagarna står nämligen i protestposition, inspirerade av den inre kamp som de gamla krävde, men i gengäld för insatserna i kampen kräver de rättigheter på sina egna villkor. De säger sig bättre representera det folk som gammalfennomanerna idealiserat.

Ungfennomanerna står därmed inte så långt från tidig socialism. En ny fiendtanke tar form i populistisk retorik mot de högre samhällsklasserna, som hamnar i en prekär position. Antingen bevisar de sin finskhet, eller distanserar de sig från majoritetsnationalismen. En klyfta uppstår mellan fennomaner och svekomaner inom denna elit. Men även inom liberalernas och socialisternas kretsar sker splittring efter språkgränserna.

Den tidiga socialliberalen, senare svensketsivrvaren Arvid Mörne skaldade 1918 om finlandssvenskarnas situation i dikten ”Till kustfolket”. Han frågar de svenskalande: ”Blef Finlands frihet din undergång?” Trots den frade segern i frihetskriget tycks framtiden dyster: ”Ödemarksjorden ditt hjärteblod drack, / ödemarksfolket gaf skymf till tack, / lönande kärlek med köld.” Mörnes Finland består av två olika folkslag, två fullständiga motpoler: ”Ödemarksfolket i snöfylld skog, / kustfolk som dristigt kring hafven drog, / aldrig förenas till ett.” I Mörnes vision är Finlands svenskar ömsom främlingar i eget land, ömsom offer för en invasion av fiender. Hur är det möjligt att skapa en positiv identitet med sådana medel? Måste finnarna förmörkas, för att finlandssvenskarnas väsen skall framstå i desto ljusare dager?

I diktsamlingen *Vapauden kirja* (Frihetens bok, 1918), som recenserades av *Valvoja* efter kriget, skildrade Leino det vita och det röda Finland som ljusets och mörkrets makter. Dessa absoluta motpoler utkämpade sin eviga strid i varje finsk själ och genom hela den finska historien. Samma kamp mellan ”djuriska urinstinkter och mänsklighetens vita krafter” löpte som en röd tråd genom allt mänskligt handlande, men recensenten noterade att för Leino visade den sig

”som just det finska livets speciella prägling” då landet samtidigt hade blivit ”en valplats för världskampen mellan öst och väst, barbari och kultur, kärrets anda och granitens anda”.⁵⁴ Kärret associeras också till negativa drag i det finska av svensksinnade i bland annat *Garm* (”Svensk sång”).⁵⁵ Finsksinnade poeter och skribenter tog till sig även negativa stereotyper som användes i pejorativ mening av svensksinnade. Skillnaden var att det främst var de andra inom den egna gruppen som förseddes med dessa stereotyper – politiska motståndare, stadsproletariat, underklassen, kriminella och sjuka.

Recensenten protesterade mot Leinos tolkning:

Det finns en motsägelse mellan påståendet att [...] avundet och förräderiet är krafter ur vår rasmentalitet, och påståendet att ännu för ett par decennier sedan var Finlands nationalande den ”oskuldsfulla jungfru Aino” vars jungfruliga själ inte grumlades av mörka, brottsliga och nationellt sönderslitande drifter bubblande från bottenyn.

Visserligen fanns det skäl att se kampen mellan vita och röda styrkor som ”en kamp mellan barbari och kultur, ljus och mörker”, men även den vita sidan hade sina skamfläckar, gulaschbaroner och giriga storbönder. När en hel folkgrupp reser sig i revolt måste orsakerna sökas i något annat än irrationell galenskap. H.H. ansåg själv att materiella förhållanden hade splittrat samhället i olika grupper med olika livsstil, livsuppfattning, mål och medel. Arbetsfördelningen ledde till en oförmåga att ställa upp på det gemensamma nationella projektet. I stället för nationell solidaritet erbjöds ”internationell klassolidaritet”.⁵⁶

Den splittrande utvecklingen förklarar, varför vårt folk är trasigt som alla den vita rasens folk – och vi kan nog tillägga, som alla världsfolk – den förklarar, varför Finlands idylliska nationalanda har förvandlats till den som den är nu, den förklarar, varför vårt folk inte förmådde enas i gemensam handling utan skingrades i fiendeläger.

Den vita rasens kulturella utveckling hade gjort sitt segertåg över hela världen, men stoltheten hade sitt pris. Den vita rasen hade lystrat till ”frestaren, det yttre kulturarbetets, materialismens, teknikens och maktlystenhetens ande” – Mammon. Trots alla sina framgångar saknade den vita rasen en medelpunkt som skulle ha stabiliserat och harmoniserat expansionen. Det är avsaknaden av en högre enhet som har orsakat världskriget och revolutionerna. Den vita rasens kamp var ett med det finska folkets kamp, en inre kamp mot fienden i folksjälen, som kunde lokaliseras i en odisciplinerad underklass.⁵⁷

Specifika fiender hotade Finland inifrån och utifrån, men även en mer allmän undergångsstämning präglade mellankrigstidens borgerliga tidskrifter och deras ledarspalter.⁵⁸ R.A. Wrede gjorde en politisk återblick vid årsskiftet 1931–1932 och beskrev de tretton år som gått sedan världskrigets slut. Spenglers förberådade

54. H.H., ”Kirjallisuutta.” *Valvoja* 1918/2–6 (471)

55. Arvid Mörne, ”Svenska strofer.” *Garm* 127/12 (5)

56. H.H., ”Kirjallisuutta.” *Valvoja* 1918/2–6 (474)

57. H.H., ”Kirjallisuutta.” *Valvoja* 1919 (160)

58. R.A. Wrede, ”Politisk återblick vid årsskiftet.” *Finsk tidskrift* 1932/1 (3f.)

Untergang des Abendlandes (Västerlandets undergång) tycktes fortfarande förestå. Politiska och ekonomiska problem orsakade varandra. Världen plågades av arbetslöshet, och en ny fiende hade dykt upp på den internationella scenen, både i Tyskland och i Finland. Denna fiende angrep samhällsordningen via folkrörelser, till en början med gott syfte, fordrande kommunismens undertryckande. De äktfinska studenternas språkpolitiska protester räknades också till dessa folkrörelser. Den hade inte blott angripit universitetets språkordning utan även krävt tsarbystens avlägsnande från solennitetssalen. Ett sådant beteende passade mer det farliga folket än den bildade eliten.

Lapporörelsen var ideologiskt svårhanterlig för den borgerliga kultureliten. Den tycktes representera just de samhällsgrupper vars stöd legitimerade det vita Finland. För statsledningen var det inte svårt att sympatisera med rörelsens antibolsjevism. Alla borgerliga partier röstade för lagförslagen som satte stopp för vänsterradikalernas lagliga politiska verksamhet 1930.⁵⁹ Därefter behövde Lapporörelsen, i likhet med AKS under 1920-talet, nya fiender för att legitimera sin existens. Socialdemokratiska partiets avskaffande och parlamentarismens avskaffande blev nästa punkter på dagordningen. Genom att angripa hegemonins och det politiska systemets ledare intog Lapporörelsen själv en fienderoll. Så länge den angrep marginaliserade grupper bemöttes den med undfallenhet och preventiva åtgärder. När den överskred den grad av auktoritet som eliten var beredd att tillmäta den förlorade den det nödvändiga stödet från pressen och politikerna.

Fiendebildernas effekter

Mot den reaktionära vågen i Finland kunde vänstern räkna med visst stöd från Sverige. Under de tryckfrihetsmål som Erkki Vala som *Tulenkantajats* chefredaktör var åtalad i såg han till att publicera rikligt med citat ur rikssvenska tidningar som uttryckte ”nordisk solidaritet” i kampen för yttrandefrihet.⁶⁰ 1932 drogs Vala och Pentti Haanpää inför rätta för två noveller om den folkliga protesten i Nivala samma år. Förevändningen för stämningen var att Haanpää hade citerat några bibelställen och även på andra sätt ”skymfat offentlig tjänsteman och den lagliga ordningen, tillika kyrkan”. Uppviglingslagen, som hade stiftats som en tillfällig åtgärd mot Lapporörelsen, fick därmed en ny tillämpning. För Vala var detta ett bevis på hur ”likgiltigt man i Finland i allmänhet förhåller sig till sådana stora principfrågor, som får vidsträckta konsekvenser”, och även ett bevis på kulturens ytlighet. Bristen på inre finländsk solidaritet, till och med bland kulturarbetarna, fick kompenseras med det skandinaviska stödet.⁶¹ Att kräva sina medborgerliga rättigheter var nu lika med fosterlandsförräderi, skrev Raoul Palmgren.⁶²

Efter att Vala hade publicerat översatta utdrag ur Jaroslav Hašeks *Den tappre soldaten Švejk* upprepades samma rättsliga procedur. Åklagaren tillämpade

59. Sevänen 1994 (109), Siltala 1985

60. *Tulenkantajat* 1934/19 (1)

61. *Tulenkantajat* 1934/25 (1)

62. *Kirjallisuuslehti* 1935/18–24 (437)

uppviglingslagen på en parodisk drömscen om himmelriket, Vala drogs inför rätta och dömdes, och *Tulenkantajat* fylldes av internationella sympatitryningar, framför allt från svenska liberala och socialistiska tidningar. Under den utdragna rättegången mot den sovjetiske officeren och före detta rödgardisten Antikainen stämdes Vala igen under uppviglingslagen, som då redan hade avskaffats, retroaktivt för publikation av översatta artiklar ur svenska och brittiska tidningar. Varför blev just *Tulenkantajat* måltavla för dessa upprepade stämningar, när de flesta finskspråkiga tidningar översatte artiklar, ofta med provokativt innehåll, ur utländska källor?

Lars Björnes rättshistoriska avhandling om de politiska rättegångarna vid Åbo hovrätt, där Valas domar också föll, ger en översikt av sammanblandningen av juridik och politik under mellankrigstiden. Allan Serlachius, professor i juridik, besvarade Georg Brantings anklagelser i *Rättvisan i Finland* med att hänvisa till att en lag som berörde rikets säkerhet kunde tolkas på olika sätt beroende på vilken grad av fara som en stat var utsatt för. I Finland kunde man inte ta så stor hänsyn till individens rättigheter, eftersom landet ”av ett oblikt öde [var] ställt rakt i gapet på en lika mäktig som rovgirig granne”. Fiendens ständiga närvaro legitimerade en sträng tolkning av lagarna under och efter inbördeskriget. I synnerhet tryckta publikationer drabbades. Redan i de första målen från 1919 uppfattades import, distribution och förvaring för senare spridning av kommunistisk och socialistisk litteratur som liktydiga med landsförrädisk aktivitet. Även svenska och norska socialdemokratiska tidningar kunde räknas som brottsligt material.⁶³ I *Tulenkantajats* fall tolkades även uppviglingslagarna generöst, för att inte säga kreativt. Det avgörande steget var att åklagaren överhuvudtaget fattade beslutet att stämma.

Åbo hovrätt konstaterade angående fallet Antikainen blott att Vala var skyldig till alla anklagelsepunkter, men Helsingfors brottsrätt gav mer utförliga begründanden. Enligt den hade Vala tillåtit publikation av texter som var ”främmande för Finlands förhållanden och rättssystem, eller illvilligt föraktande mot dem”. Originalartiklarnas svenska och brittiska författare beskrevs som ”ansvarslösa journalister och advokater som verkar mer som partiets än lagens män”. Nyheterna var falska, partiska och missvisande, och därför ägnade att skymfa myndigheterna och samhällsordningen. Brottet hade upprepats, vilket bevisade dess avsiktlighet; den enda förmildrande omständigheten var Valas ”omognad och lättrogenhet i samhällsfrågor”.⁶⁴

Det upphetsade ordvalet och personangreppen kan ses som ett tecken på tidens infekterade politiska atmosfär. Jag anser att de också bevisar att Vala mycket väl visste vad han gav sig in i, och att Helsingfors brottsrätt helt korrekt identifierade hans publikationsverksamhet som ett hot mot den rådande ordningen. De utländska artiklarna gav Valas samhällskritik större legitimitet än

63. Björne 1977 (49)

64. Björne 1977 (247–248). Helsingfors brottsrätt preciserade inte vad som var ”falskt” i nyhetsartiklarna.

hans ledare och systemens essäer ensamma skulle ha haft. De skapade en större kontext för den socialistiska och liberala kritiken av finländska myndigheter, partier och personer. Denna större kontext omfattade hela världen, med Sverige (och Skandinavien, i andra hand även Storbritannien) som representater för ideal som var möjliga att uppnå även i Finland. De avslöjade att det var möjligt att tänka sig alternativ till den rådande ordningen i Finland. Argument om kultureliten som folksjälen enda legitima uttolkare byggde på att denna folksjäl satte alla alternativa samhällsformer ur spel. Hegemonins utmanare strävade efter en egen, mer "sann" ordning som skulle förverkliga folksjälen genom folkets konkreta deltagande i kulturarbetet.

Gramsci har kritiserats för att hans hegemonibegrepp inbjuder till reformistiska tolkningar att den mothegegoniska kampen endast kan föras på kulturell väg. Han förnekade inte att den borgerliga statens tvångsapparat alltid fanns på plats som den kulturella hegemonins dunkla skugga, redo att mobiliseras mot utmaningar. Till syvende och sist avgjordes frågan om hegemonisk dominans av vem som kunde mobilisera den juridiska maktapparaten för sin sak (som jag ser som en aspekt av det statliga våldsmonopolet). Rättsärendena mot Vala sattes igång av denna apparat, som ingrep i något som den motiverade som ett undantagstillstånd. Den allmänna åklagaren som valde att åtala gjorde alltså bedömningen att hegemonin hotades på ett exceptionellt sätt.⁶⁵ Beredskapen att tillgripa juridiska åtgärder mot pressen antyder att hegemonin stod på skakig grund, upplevde en kris eller saknade inre fundament.

Frågan varför åklagaren valde att ingripa mot just Vala kan tyvärr inte besvaras här. Hegemonin behövde dock endast i exceptionella fall försvaras med sådana åtgärder mot anfall från "Sverige". Ett intressant drag i publicistiken är fenomenet att hegemonin försvarades av dem som till synes inte själva tillhörde dess ledarskikt. 1932 angrep Mika Waltari, tidigare medlem av *Tulenkantajat*-kretsen och gammal bekant med Vala, den moderna utländska litteraturen. Waltari, som själv hade översatt Sven Stolpe, protesterade mot den osedliga och giftiga importlitteraturen som han ansåg uppmuntrade till samhälllig revolt.⁶⁶ Speciellt skadlig litteratur producerades av "Amerika, Sovjet-Ryssland och Ung-Sverige".⁶⁷ En kritiker i *Finsk tidskrift* anmärkte att Waltari själv hade utnyttjat utländska influenser i sitt moraliskt något tvivelaktiga författarskap.⁶⁸ Några år senare angrep Waltari även den inhemska kritikerkåren, som enligt honom föredrog marxistisk propaganda, och krävde en nationellt sinnad uppräckning i litteraturvärlden i Finland. Effekten av hans utbrott blev i korthet en enig borgerlig front mot både Waltari och marxismen, trots att *Kirjallisuuslehti* utnämnde socialismen

65. Leffler 1999 (55)

66. E.D., "Nuori Skandinavia. Sven Stolpe: I dödens väntrum." (Det unga Skandinavien [...]) *Elanto* 1932/10 (4)

67. "Mikawaltarismia." (Mikawaltarism) *Kirjallisuuslehti* 1932/2 (25). Cit. ur *Suomalainen Suomi*.

68. Hans Kutter, "Översikter. Finsk prosa." *Finsk tidskrift* 1935/4 (196)

till segrare och Waltari fick flankstöd av IKL.⁶⁹ Så länge Waltari angrep utlandet var han ingen orsak till "litteraturstrid", men när han riktade sin kritik mot den inhemska litteratursfärens hierarki måste han disciplineras in i hegemonin.

Märkligt nog gjorde Waltari sitt uttalande fyra år efter Finlands undertecknande av Bernkonventionen, som förbjöd oauktoriserade översättningar. Detta orsakade en dramatisk sänkning av den totala litteraturutgivningen och den utländska litteraturen kunde inte längre utgöra något stort hot. Tvärtom drabbades just den inhemska utgivningen av besparingar som ekonomiskt trängda förläggare tvingades införa.⁷⁰ Kulturtidskrifternas exponering av inhemsk litteratur stod i motsatt proportion till den utländska litteraturens tillgänglighet. Sevänen relaterar denna fluktuation till politiska trender i Finland, men de materiella förutsättningarna kan inte ignoreras.

Cyniskt kan man hävda att Waltari gjorde en dygd av nödvändigheten. Han hade flera meningsfränder. Kritikern Rafael Koskimies tyckte att samtida utländska författare som James Joyce och Marcel Proust var olämpliga förebilder för unga finska författare – i stället borde man läsa 1800-talsklassiker som Balzac, Stendhal och Tolstoj.⁷¹ Även den unge E.R. Gummerus ekade Waltaris och Koskimies värderingar i artikelserien "Skeendets demoni". Den moderna litteraturen var inget annat än "Zersetzung", steril intellektualism och den materialistiska världsåskådningens giftiga frukter.⁷²

Sevänen ser här tecken på en statisk världsbild. Visserligen krävde Koskimies att litteraturen skulle skildra verkligheten, men han accepterade inte nya litterära tekniker som försökte återge verklighetsupplevelsens föränderlighet. Sevänens analys kan kompletteras med iakttagelsen att en identifikation med nationen enligt Snellmans modell innebär motstånd mot alternativa identifikationer. Författaren förväntas konstruera sig själv som frände för att kritikern skall kunna läsa texten som en verklighetsskildring. Om texten upplevs som främmande riskerar författaren att stämplas som fiende. Marginalen för inlevelse i främlingens situation är snäv.

"Ingen kulturstat är självförsörjande", rubricerade *Tulenkantajat* 1933.⁷³ I ett tal till Finlands författarförbund tre år senare uppmanade Eino Railo till just självförsörjning inom litteraturen.⁷⁴ Utländsk kommersialiserad kultur hotade den nationella kulturen och folkets konstnärliga instinkter, menade han. I den nationella väckelsens guldålder hade en inhemsk elit ansvarat för kulturproduktionen, men nu ansattes denna elit av "internationell humbug" utifrån och av

69. Sevänen 1994 (279–280); "Kirjallisuustaistelu." (Litteraturstriden) *Kirjallisuuslehti* 1936/2 (27f.)

70. Sevänen 1994 (257–258)

71. Sevänen 1994 (272–273) citerat ur *Uusi Suomi* 1932.05.01

72. E.R. Gummerus, "Skeendets demoni. II." *Finsk tidskrift* 1935/12 (341)

73. "Kansallistunto ja kansanväliisyys." *Tulenkantajat* 1933/21 (1)

74. Eino Railo, "Omavaraisuuteen kirjallisuudinkin alalla." (För självförsörjning även inom litteraturen) *Valvoja-Aika* 1936 (93–99)

massornas dåliga smak underifrån. Att fördärva folkets smak och förleda den att dyrka ofinska och olämpliga litterära värden var lika skadligt som att fördärva dess moral, ansåg Railo.

Tulenkantajats linje var att den nationella bildningen berikades av utländska förebilder. Hotet mot kulturen kom från dem som missbrukade termer som "nationell" och "fosterländsk" för att försvara sin egen maktposition och tysta ner avvikande åsikter. Fosterländskhet (*kansallistunto*) var en utmärkt och positiv sak i sig, ansåg Erkki Vala. I korthet erbjöd nationalkänslan individen ett positivt incitament att arbeta för gemenskapen, inte blott för egen vinning. Vad internationalismen (*kansainvälisyys*) angick, räckte det med att konstatera att kristendomen var internationell, likaså bildningens värld, vetenskapen och världsekonomin. Att blunda för mänsklighetens inre beroendeförhållanden var att blunda för verkligheten. Att bekämpa den var att bekämpa individens frihet.

Railos upprop till Författarförbundet antogs enhälligt. Railo försvarade explicit den rådande hegemonin mot yttre och inre hot. Han ville återupprätta den "proletariserade" författaren som en medlem i en exklusiv elit som ägde rätt bildning och rätt omdöme för att kunna förmedla goda moraliska värderingar till folket. Waltaris omsorg om folkets andliga utveckling och författarnas och kritikernas ansvar var inte särskilt provocerande i sig – det var hans personangrepp på namngivna auktoriteter som slog tillbaka på honom själv. Waltaris egen status inom hegemonin var ännu inte tillräckligt stabil för att han skulle få gehör för sitt upprop. Han blev inte fiendeförklarad, men underordnade sig frivilligt. Hans utbrott synliggjorde hegemonins inre struktur och gränser, men den inre hierarkin höll.

Svensken som Juden

[A]lla nationalismen hade således *samma* relief, samma "statslöse andre" som beståndsdel i själva föreställningen om Europa som en region för moderna nationalstater eller, med andra ord, civilisationen.⁷⁵

Stereotypens syfte är att synliggöra det osynliga, så att det inte smyger sig på oss oförhappandes. Dess syfte är också att fästa och separera det som är flytande och föränderligt. Dyer ser en koppling mellan en förstärkning och extremisering av en stereotyp och det upplevda hotet som verklighetens fluiditet utgör.⁷⁶ Kan en stereotyp bli mer extrem? Jag menar mig ha funnit en extrem stereotyp av svenskhet som inte kan förklaras med Sveriges faktiska handlingar i samtiden eller det förflutna. Den har sin grund i en helt annan, mycket äldre och farligare fiendebild.

1931 gavs boken *Nordiskt kynne* ut, bekostad med understöd från riksdagens anslag för svenskspråkig litteratur i Finland. Boken är ett smörgåsbord av nationella

75. Balibar & Wallerstein 2002 (94)

76. Dyer 1993 (16)

stereotyper, varav många står i bjärt kontrast mot varandra. Citat från utländska resenärer på besök i något nordiskt land blandas med tillmälen utslungade under riksdagsdebatter eller resultat av inhemska rasbiologiska studier. Kronologi saknas; Tacitus får samma auktoritet inom ämnet som Olaus Magnus och Fredrik Böök. I det långa kapitlet om svenskarna tillåts grannfolkens anekdoter och svenskars egna självkritiska eller nationalchauvinistiska påståenden stå stick i stäv mot varandra. Verner von Heidenstam summerar: ”Det svenska lynnets psykologi är så fullt av motsättningar och så skiftande, att ingen någonsin lyckats sammanföra färgerna till någon helgjuten bild.”⁷⁷

Boken kan avfärdas som ren underhållning, men recensenten Henrik Hildén i *Finsk tidskrift* ställde högre krav på arbetets sakliga ”Grundfästen”.⁷⁸ Eftersom boken i praktiken var en citatsamling fick de nordiska folken som skildrades själva stå upp och vittna om sina fel och förtjänster, och följaktligen borde de strängaste fordringar på ovannämnda grundfästens soliditet uppfyllas. Det gjorde de dock icke, menade Hildén. Rosbergs sagesmän verkade valda utan riktigt övertygande kritik. Hildén fäste sig vid en specifik öm punkt, nämligen vad Rosberg skrev om judarna i Finland:

Personer med judiskt blod i ådrorna finnas flerstädes inom Finland, dock mera allmänt bland finlandssvenskar än bland finnar. Flera av de större affärsmannasläkterna ha judiskt påbrå och judiska affärsinstinkter. Här och där slår ett rätt utpräglat semitiskt utseende ut i dessa släkter.⁷⁹

Hildén ansåg att detta var en påtagligen oriktig slutsats. Varför var associationen till judar en känslig fråga? Med tanke på hur försvinnande liten den judiska minoriteten i Finland var – och den nådde ändå sin höjdpunkt under mellankrigstiden, med knappt 2 000 personer – kunde man tycka att associationen var oskyldig eller skämtsam.

Perti Haapala skriver om åren före självständigheten: ”I Finland förtrycktes inga minoriteter, fastän alla (t.ex. judarna) inte hade fullständiga medborgerliga rättigheter.”⁸⁰ Den lagstadgade särbehandlingen ses alltså som legitim i sin samtida kontext. Man kan då fråga sig hur verkligt förtryck skall definieras, eller om det ens är möjligt att tala om förtryck i ett historiskt sammanhang, då både institutioners och individers handlingar bör ses i relation till det som man uppfattar som en laglig norm i det förflutna. Faran är att man osynliggör eller trivialiserar de aktörer i det förflutna som av olika anledningar protesterade mot förtryck, som försökte driva fram förändring eller som åtminstone vågade överväga alternativa utvecklingsvägar.

77. Rosberg 1931 (31)

78. Henrik Hildén, ”Hemma och borta I.” *Finsk tidskrift* 1932/12 (432–433) Den arkaiserande termen ”Grundfästen” används som referens till Carl von Linnés avfärdande av ostrukturerad och osystematiserad lära som ”pratke”.

79. Rosberg 1931 (73)

80. *Finland 1917–1920*. 3. 1995 (61)

Marja Vuorinen skiljer mellan två olika klasser av finskhetens motbilder: 1. minoriteter som medvetet använts för att formulera gränser åt en ortodox finskhet och 2. minoriteter som ”endast antingen diskriminerats, tolererats eller idealiserats” men inte använts i konstruktionen av en officiell finskhet.⁸¹ Till de förstnämnda räknas ryssar, svenskar, överklass, röda, vita samt andligt, moraliskt och fysiskt svaga. Till de sistnämnda räknas samer, romer, judar och somalier, som Vuorinen inte ser som nationella motbilder eftersom de utgör ”små finska minoritetsidentiteter”. Men dessa grupper är inte blott minoriteter, utan också delar av större kollektiva identiteter som råkar överlappa det föreställda Finland. Många skribenter under mellankrigstiden tog för givet att åtminstone judarna var en del av en större internationell judenhet som antogs påverka världspolitiken på olika sätt, precis som finlandssvenskarna relaterades till en större svenskhet. Medan svenskheten mobiliserades som motbild i en finsk nationell kontext dök juden upp som hotbild när den nationalistiske tänkaren tog ett mentalt steg upp på den internationella arenan.

Redan 1921 försökte Georg Schauman i *Finsk tidskrift* förebygga jämförelser mellan minoriteterna genom att framhäva att Finlands svenskar inte skulle finna sig i samma behandling som vissa andra minoriteter. ”Den har urminnes hemortsrätt i detta land, och den kan redan därför icke gå in uppå att bli försatt i ett läge snarlikt judarnas i vissa länder.”⁸² Rubriken ”Det svenska problemet i Finland” ekar i ett senare nummer samma år i Willebrands artikel ”Det judiska problemet”. Medan Schauman försvarade Finlands svenskars rätt till en egen nationalitet i hela landet, inte blott i bygdesvenskarnas enklaver, diskuterade Willebrand det problem som Finland kunde tänkas stå inför om det skulle släppa in östliga invandrare som ansågs vara omöjliga att assimilera – ”judendomens sämsta drägg”.⁸³

Främlingsfientliga riktningar i Finland kunde identifiera sig med grupper i andra europeiska länder som försökte sig på att ”lösa judefrågan”. När Finlands regering kritiserade Ungerns antisemitiskt motiverade beslut att inskränka ”icke-ungernarnas” andel av universitetsstudenterna till en viss procentsats, *numerus clausus*, såg *Suomen Heimo* detta som ett utslag av naivitet. ”Säkert har judar och svenskar på var sitt håll fått sig ett gott skratt åt detta lysande resultat”, anmärkte skribenten.⁸⁴ Majoritetsbefolkningen borde ha rätt att värja sig mot minoritetens övertag, ansåg man. Tornedalsfinnarnas situation i Sverige jämfördes inte med judarnas i Ungern. Det rörde sig om två helt olika företeelser – judarna och finlandssvenskarna ansågs vara ”privilegierade” minoriteter, medan tornedalsfinnarna var förtryckta.

Erkki Vasara diskuterar synen på judarna inom den finska idrottsrörelsen samt skyddskåreerna och lottorna och avslöjar att bilden av juden som den absoluta

81. Vuorinen 2005 (248)

82. Georg Schauman, ”Det svenska problemet i Finland.” *Finsk tidskrift* 1921/2 (85)

83. R.F.v. Willebrand, ”Det judiska problemet.” *Finsk tidskrift* 1921/5 (294)

84. *Suomen Heimo* 1924/12 (192)

motpolen till en god finsk man eller kvinna var utbredd, kanske till och med väsentlig för dessa organisationers ideologi.⁸⁵ Taimi Torvinen och Jari Hanski, som har studerat judarnas egen historia i Finland respektive förekomsten av antisemitism, är överens om att antisemitismen endast var en angelägenhet för marginella politiska organisationer. Vasara lyckas ändå visa att skyddskårerna och lottarörelsen, som knappast kan avfärdas som marginella extremistgrupper, principiellt drev en judefientlig linje. Judar var uteslutna, i likhet med andra samhällsgrupper som ansågs vara politiskt otillförlitliga. I praktiken kompromissade man om principen. Flera personer av judisk härkomst deltog i skyddskårernas verksamhet, även som officerare. Eftersom de enskilda skyddskårerna var lokalt organiserade vägde personliga kontakter antagligen tyngre än organisationens ideologiska principer.⁸⁶

I Lotta Svärd-föreningen var man mer principfast. Vid föreningens årsmöte 1923 avslogs judiska kvinnors medlemskapsansökningar med uttalandet att det vore svårt för en judinna att binda sig vid lottaedens första punkt, löftet att försvara "vår religion". 1925 upptecknades i lottareglernas tillämpningsanvisningar med de regionala organisationernas godkännande att både ryskors och judinnors ansökningar generellt borde avslås. Först efter vinterkriget, när två muslimska kvinnor med finskt medborgarskap hade accepterats som medlemmar, avvek lottarörelsen från den hårda linjen och började behandla judiska personers ansökningar.

Vasara noterar att islam uppenbarligen inte var ett lika stort hinder för lottorna som judendomen. Det faktum att de flesta finska judar en gång invandrat från Ryssland kunde inte heller ha varit avgörande – Finlands muslimer, de flesta tatarer från Volgatrakten, hade kommit samma väg. Jag ser detta som ett tecken på att den judefientliga inställningen inte kan tillskrivas allmän xenofobi eller omsorg om den kristna läran, utan att det verkligen rörde sig om antisemitiska föreställningar. Judarna befann sig i samma kategori som ryssarna och svenskarna – ideologiska motpoler till den renläriga finskheten och nödvändiga identitetspolitiska fiender. I "bolsjevikjuden" överlappade stereotypen "jude" även fiendebilden "ryss". Tillmålet "jude" hade därmed en förstärkande effekt – den förjudade fienden var dubbelt värre. Men kunde "juden" även ha denna förstärkande funktion på fiendebilden "svensk"?

I mitt urval av materialet sökte jag inte avsiktligt efter antisemitiska yttringar, men frekvensen av associationer mellan svenskt och judiskt var slående. Både militanta nationalister, konservativa borgerliga, vänsterintellektuella och svensk-talande och svenskidentifierande själva kopplade finlandssvenskarnas situation till judarnas i Europa, även om associationen skedde på olika villkor och ledde till helt olika slutsatser. "Jude" kunde uppfattas som ett nedsättande tillmål, framför allt under det tidiga 1920-talet, men under judeförföljelserna i Tyskland

85. Vasara 1997 (141–153)

86. Min farfar Abbas Bavautdin deltog i skyddskårsverksamhet i Raumo under 1930-talet, trots att han var muslim och saknade finskt medborgarskap.

under 1930-talet fick vänstern ett retoriskt vapen mot äkttfinnarna som jämställde en aggressiv finsk språkpolitik med fascismens brutalitet. Ur tillämpningen av jämförelsen mellan svenskar och judar kan man alltså göra intressanta iakttagelser om politisk retorik och förändring av den nationella självbilden i pressen under mellankrigstiden.

Eftersom det ibland har anförts att Finlands judar på grund av sin fåtalighet och sin anspråkslöshet inte gav anledning till antisemitism, är det värt att ta en närmare till på den judiska minoritetens historia i Finland, med fokus på elitens inställning. Även efter 1809 höll Finlands myndigheter fast vid 1782 års judeförordning, som endast tillät judar att bosätta sig i Stockholm, Norrköping och Göteborg.⁸⁷ Alexander II:s reformpolitik öppnade nya vägar för judarna i Ryssland, som inte heller hade varit fria att bosätta sig var de ville. Ett tusental judar, till större delen före detta militärer, bosatte sig i Finland under strängt reglerade former. Deras barn förbjöds att bilda familj i landet och tvingades emigrera. Vägen till högre utbildning var stängd, men vissa yrken var tillåtna för veteranerna, bland annat handel med gamla kläder.⁸⁸ En del lyckades arbeta sig upp till relativt trygga positioner som chefer för manufaktur och konfektioner, och 1919 möjliggjorde ny lagstiftning för finska judar att ansöka om medborgarskap, fritt röra sig i landet samt utöva alla yrken.

Laura Ekholm beskriver i en artikel om de judiska klädeshandlarna på Henriks-gatan i Helsingfors hur just affärsmannaföreningarna gjorde motstånd mot lagreformerna, och hur fennomanska kretsar försökte underblåsa rädslan för judisk ekonomisk invasion ända in på 1940-talet.⁸⁹ Pekka Isaksson och Jouko Jokisalo citerar i sin bok om minoriteter i den nationella historieskrivningen flera inlägg i lantdagen under sent 1800-tal, som visar att frågan om judarnas emancipation i Finland var omtvistad av nationalistiska skäl. Domprosten Th. Renvall var ”som människa och kristen” redo att möta en jude med öppet sinnelag, men som medlem av Finlands folk ansåg han sig ej ha rätt att tillåta en främmande nationalitet att bosätta sig i dess mitt och erhålla medborgerliga rättigheter. Agathon Meurman, framstående fennomansk politiker, tog steget från det nationella till det internationella planet i lantdagen 1882, då han betonade sin ståndpunkt: ”Endast den blinde kan förneka, att judefrågan är en fråga om världsherravälde. Med järnhård målmedvetenhet går judarna mot detta sitt mål.”⁹⁰ Övertygelsen att judarna strävade efter världsherravälde var utbredd inom borgerliga, finsksinnade kretsar, som såg tecken på judisk dominans även i hemlandet, särskilt i svenskspråkiga kretsar.

87. Forsgård 1998 (196)

88. Ekholm 2005 (171–173)

89. Ekholm 2005 (176–177); det förtjänar att påpekas att Hanski förnekar att ekonomisk judefientlighet ledde till politiska åtgärder i Finland och beskriver det som något som endast extremhögerens publikationer gav uttryck för. Denna slutsats kan bero på hans avgränsning av materialet. Hanski 2006 (180)

90. *Historian lisälehtiä* 2005 (138). Citaten är översatta från finskan och kan därför till formen skilja sig från svenska original.

Hanski visar hur lantdagen och senaten under 1900-talets första decennier behandlade den återkommande frågan om judarnas medborgerliga rättigheter. I synnerhet borgerliga politiker och representanter för affärsmännen gjorde motstånd mot en emancipering av de finska judarna, men de sistnämnda organiserade sig och drev aktivt frågan vidare. Socialdemokraterna och vissa framstegspartister och folkpartister var positivt inställda till att judarna skulle få medborgerliga rättigheter, men Finska partiet gjorde motstånd, och Rysslands omväxlande politik satte käppar i hjulet. Eftersom den nationella politiska eliten strävade efter att agera självständigt utan ryskt inflytande påverkades de finska judarnas situation inte av februarirevolutionen 1917, då judarna i resten av Ryssland fick fullständiga medborgerliga rättigheter.⁹¹ De finska judarnas rättigheter befann sig i kläm mellan nationalistiska principer och realpolitiska prioriteringar.

Rädslan för judisk konkurrens kan jämföras med den samtida kampen mellan fennomanskt och svensksinnat kapital. Fram till 1920-talets första år spelade de så kallade affärsfennomänerna en stor roll i politiseringen av handelsväsendet i Finland, och även kooperativrörelsen påverkades av kraven på att välja sida i språkstriden. Tack vare den finsktalande kundkretsens numerära överlägsenhet gick fennomänerna segrande ur striden, men stridsmentaliteten verkar ha bestått.⁹² Skiljelinjen mellan svenskt och finskt kapital var en lika ideologisk konstruktion som skillnaden mellan finskt och judiskt kapital. I praktiken var stora delar av den urbana borgerligheten i Finland släkt med varandra och sammanbundna genom ingifte, skolgång och affärsrelationer.

Genom att skapa en etnifierad finlandssvensk identitet lyckades delar av den svensktalande minoriteten befästa sig som separat grupp med existensberättigande, men de förlorade till följd av sin egen strikta gränsdragning delar av den svensktalande arbetarklassen, som assimilerades, delar av den tvåspråkiga borgerligheten, som förfinskades, och den judiska minoriteten, som från början hade dominerats av svensktalande i Åbo och Helsingfors. Judiska samskolan i Helsingfors, grundad 1918, övergick till finska som undervisningsspråk 1932, dels för att försäkra skolan statligt stöd, dels för att bli av med det dubbla minoritetsskapets stigma.⁹³ De finska judarnas ofinskhet var en ideologisk konstruktion, tillskriven dem av politiska skäl – deras eventuella samhörighet med en större internationell judenhet var till syvende och sist mindre betydelsefull för dem själva än hemhörigheten i Finland, med finländska grannar, kolleger, släktingar och affärskontakter.

Orsakerna till både bristen på antisemitism i Finland och eventuell förekomst av mycket negativa stereotyper söktes tidigt bland judarna själva, deras antal i landet och deras faktiska beteende. En sådan argumentation finner vi hos Wilbrand i en översikt av året 1919:

91. Hanski 2006 (52–58), se även Torvinen (79–100)

92. Paavilainen 2005 (236–237)

93. I Viborg var den judiska befolkningen huvudsakligen finskspråkig, medan Åbos och Helsingfors judar från början talade svenska. ”Juutalainen koulu.” 2006–2007; Kortteinen 1997 (93)

Så mycken själföfvålad eller oförskyld vedervärdighet vårt folk än haft att dras med, ha vi hittills dock så godt som fullständigt gått fria från antisemitismens landsplåga. Själftva lytet må nämligen här betecknas såsom den egentliga plågan, änskönt det plågsamma i dess orsak, där denna gjort sig kännbar, visst icke får underskattas.⁹⁴

Drygt 80 år senare kom Jari Hanski fram till en liknande slutsats. Enligt Hanski var det främst marginella grupper inom den militanta högern som använde sig av antisemitiskt material, ofta importerat från utlandet eller inspirerat av utländska förebilder, och därmed inte autentisk finsk antisemitism. Hanski säger sig till exempel inte ha hittat en enda referens till "bolsjevikjudar" i *Suomen Kuvalehti*, vilket måste bero på selektiv metod.⁹⁵ På grundval av det undersökta materialet kan man inte säga att den breda publiken i Finland skulle ha haft samma åsikt om judarna som den extrema högern och ultranationalisterna, lyder Hanskis slutsats.⁹⁶ Hans recensenter har tagit fasta på orsaken, som överensstämmer med Willebrands uppfattning av judefrågan i andra länder: Finland saknade en rik judisk överklass som skulle ha kunnat duga som syndabock under 1930-talets nödår, och Finland saknade synliga judiska vänsterpolitiker som skulle ha kunnat identifieras som "bolsjevikjudar".⁹⁷ Samma argumentation fick Topelius att beskylla de emanciperade tyska judarna för den framväxande politiska antisemitismen i Tyskland under 1870-talet, medan han fördömde pogromerna i Ryssland.⁹⁸ Det som utelämnas ur dagens diskussion är den rädsla för en massinvandring av polska och ryska judar som både Topelius och Willebrand gav konkreta uttryck för. Inte bara östjudarna sågs som en börda på samhällskroppen. Så sent som 1938 oroade sig en skribent i *Valvoja-Aika* för de samhällsekonomiska effekterna av de tyska judeförföljelserna:

När varje stats skyldighet är att i rimlig mån ta hand om sina undersåtar utan hänsyn till ras, har Tyskland nu övergivit denna naturenlige princip och bestämt sig för att förskjuta sin halva miljon judar till att bli livnärda av andra. Detta befolkningsselement, som dessutom dåligt lämpar sig till t.ex. jordbrukets tjänst eller annat fysiskt arbete, är verkligen inte välkommet någonstans.⁹⁹

94. R.F.v. Willebrand, "Vid årsskiftet." *Finsk tidskrift* 1920/1 (3)

95. Jag har själv inte gått igenom hela årgångar av *Suomen Kuvalehti* under denna tid, men en slumpvis genombläddring av årgång 1936 resulterade i en dubbelsidig artikel om judarnas inflytande i USA, som knappast kan påstås dementera föreställningen om "judebolsjevism": "Från Europa stammar talesättet att 'alla judar är kommunister och alla kommunister är judar'. I verkligheten är endast 3 500 eller 4 000 av Förenta Staternas 27 000 kommunister judar. Och det är ju självklart: där denna ras innehar den förhärskande ekonomiska makten, börjar den inte gärna revoltera mot den rådande ordningen." "Juutalaiset Amerikassa." (Judarna i Amerika) *Suomen Kuvalehti* 1936/16 (372–373)

96. Hanski 2006 (243, 413)

97. Leppänen 2006

98. Forsgård 1998 (132)

99. L-s, "Puuttuva tasapaino." (Bristande balans) *Valvoja-Aika* 1938 (515)

En skribent i *Valvoja-Aika*, språkrör för en högutbildad borgerlighet, skattade förmågan till hårt fysiskt arbete högre än den utbildning och den affärsskicklighet som judarna allmänt associerades med. Man måste förutsätta att skribenten hade anammat den nationella stereotypen av finnen som den friborne odalbonden, vars motpol var den överciviliserade, parasitiska stadsbon. Den antisemitiska stereotypen värderade judars påstådda benägenhet för handel och högre bildning i uttryckligen negativa termer. Nationalkaraktären genomsyrade människans hela verksamhet, privat som offentligt. Accepterade man den antisemitiska stereotypen såg man inget lockande i att ta emot dessa flyktingar, eftersom deras kultur, utbildning och yrkeskunskaper – deras *sivistys* – i grunden var ofinska. Mer eller mindre oskuldskraftigt hade bildade kretsar i Finland anammat antisemitismens stereotyper utan att ifrågasätta eller problematisera dem. För att finna dessa stereotyper räcker det dock inte att leta efter uttalade antisemitiska programförklaringar. De mest självklara stereotyperna, de som Gramsci skulle kalla "det sunda förnufts" vidskepelser, fungerar snarare som de åsikter som Walter Benjamin beskrev som olja i samhällslivets maskineri; man ställer sig inte framför en turbin och håller olja över den, man applicerar lite i taget i väl valda springor.¹⁰⁰

De som hade mest att förlora på det borgerliga monopolet på nationalismen hade minst att vinna på att anamma dess fiendebilder. *Tulenkantajat* använde sig av utländsk press för att kritisera Finlands flyktingpolitik och framställde flyktinghjälpen som en nationell hederssak.¹⁰¹ *Suomen Sosialidemokraatti* kallade "en ansedd landsortstidning för Samlingspartiet" hjärtlös och omänsklig, eftersom den hade hånat fyra av arbetarrörelsens centralföreningar i Finland, som hade organiserat en insamling för flyktingarna. Enligt *Suomen Sosialidemokraatti* kunde konkurrenten i denna humanitära handling inte se annat än "rödingar, för vilka tyskt styre är en styggelse". Sverige lyftes fram som ett positivt exempel. Till och med borgartidningar som *Göteborgs-Posten* organiserade stödinsamlingar och Svenska kyrkan engagerade sig i flyktingarnas sak.¹⁰² Selma Lagerlöf undertecknade en uppmaning att hjälpa tyska författare som tvingats i exil av nationalsocialisterna, och ådrog sig därmed kritik från tyskvänligt håll i Sverige och Finland. *Tulenkantajat* anklagade finländarna för att förstöra Finlands värdefulla relationer: "I de skandinaviska länderna har man vant sig vid att få tänka fritt."¹⁰³ Ur vänstertidningarnas perspektiv var det inte flyktingarna som hotade den nationella ordningen, utan det system av förtryck som drabbade dem. Detta system fanns inte bara i Tredje riket utan hotade växa fram även i Finland. Frågan om nationens okränkbara gränser var meningslös, eftersom nazisterna tydligt nog hade visat vad dessa gränser var

100. Benjamin 1992 (85)

101. "Suomi ja pakolaiset." (Finland och flyktingarna) *Tulenkantajat* 1938/37 (7)

102. "Inhimillisyyttä ja sydämettömyyttä." (Humanitet och hjärtlöshet) *SSD* 1938.10.22 (3)

103. "Selma Lagerlöf natsien vihan kohteena." (Selma Lagerlöf som nazisternas hatobjekt) *Tulenkantajat* 1933/40 (2) "Strindbergiä suomeksi." (S. på finska) *Tulenkantajat* 1933/40 (3)

värda. Potential för förtryck och motstånd existerade internationellt. Citatet ur den anonyma samlingspartitidningen bevisade för *Suomen Sosialidemokraatti* att inhemska borgare satte likhetstecken för Tredje rikets ”frihetskamp” och Finlands ”frihetskrig”.

Den finska vänsterns motstånd mot antisemitiska idéer måste betraktas som en reaktion på de högerextrema rörelsernas frammarsch i Europa. Oavsett hur välvillig deras inställning var hade de förbigått de flesta antisemitiska angrepp med tystnad under tidigare decennier. Först efter nationalsocialisternas maktövertagande i Tyskland engagerade sig även *Suomen Sosialidemokraatti* i frågan. Motståndet mot antisemitisk propaganda behövde motiveras som motstånd mot fascismen i första hand, och som en del av kampen om hegemonin mot borgarklassen, eller vad man identifierade som det borgerliga samhällets bärande idéer.

Det har framförts att det inte fanns någon antisemitism i Finland, eftersom judar inte utsattes för lagstadgad diskriminering eller utbredd förföljelse. De finska judarnas lyckliga assimilering har lyfts fram som bevis för avsaknad av utbredd främlingsfientlighet. Detta resonemang bygger på det logiska felslutet *post hoc, ergo propter hoc*. Lika gärna skulle man kunna hävda att antisemitism inte förekom i Sverige under 1900-talet, eftersom svenska judar inte utsattes för pogromer. Eftersom svenska forskare trots detta diskuterar antisemitism som ett faktiskt problem drar Hanski slutsatsen att svenska judars större synlighet i samhället skapade grogrund för antipatier.¹⁰⁴ Antisemitism tycks dock kräva fiendebilder av kött och blod för att räknas som sann antisemitism i en finländsk kontext.¹⁰⁵

Faktum var att finländarna inte var omedvetna om judarnas situation i andra länder och byggde vidare på en 1800-talstradition av negativa stereotyper som utgick från en objektivisering av det finska folket som oskyldiga offer för utländsk aggression. Willebrand ansåg att de svenska judarna var mer tilltalande för Finland som aktiva och driftiga medborgare än de onyttiga horder av östjudar som skulle pungslå det enkla folket.¹⁰⁶ När förslaget att ge judarna medborgarrätt i Finland lades fram av Leo Mechelin i lantdagen 1872, hoppades förespråkarna på en mer liberal lagstiftning för invandring av bildade judar från Västeuropa, medan

104. Hanski anger som förklaring till antisemitismens ”större synlighet” i Sverige att ”en märkbar mängd till utseendet tydligt avvikande östjudar anlände till Sverige efter första världskriget [...] Dessutom hade Sverige till att börja med många fler judar än Finland, och de hade haft medborgerliga rättigheter under längre tid [...]” Hanski 2006 (412)

105. Rantanen 2006

106. R.F.v. Willebrand, ”Det judiska problemet.” *Finsk tidskrift* 1921/1 (289f.); en möjlig bakgrund är L.H. Åbergs artikel i *Svensk Tidskrift* från 1891, ”Några ord i judefrågan”, där östjudisk invandring utmålades som ett hot mot Sverige, medan de gamla ”aktade judiska släkter” som bebod Sverige inom loppet av två generationer beräknas ha assimilerats totalt. Så länge den östjudiska invandringen hindras kommer i Sverige ”inga anledningar finnas till framkastandet av en judefråga”. Andersson 2000 (144)

motståndarna fruktade en anstormning av litauiska och polska judar, ”judefolkets sämsta element”.¹⁰⁷

Trots allt kvarstår frågan vad dessa fientliga texter och bilder uttryckte, ty att de är fientliga mot *någonting* går inte att förneka. En recensent i den vetenskapliga tidskriften *Tieteessä tapahtuu* var detta någonting på spåren: ”Ändå väcks frågan om det bakom illviljan och de paranoida beskyllningarna fanns en rädsla för något helt annat än judarna själva.”¹⁰⁸

Det är meningslöst att tvista om en stereotyps eventuella sanningshalt. Det som räknas är hur stereotyperna sprids, vilka konsekvenser de får, och hur och varför de får ett värde i språket.¹⁰⁹ Stereotypen av ”juden” som ett potentiellt hot mot det finska samhället existerade i samhällsdebatten. För att undkomma cirkelresonemang gäller det att vara precis i vad man menar med antisemitism eller judehat. Hanski skiljer mellan ett *realistiskt* judehat, måhända extremt i sina uttryck men grundat på verkliga hot (bolsjevismen, sovjetiska flyktingar, ekonomisk nöd), och ett *irrationellt* judehat som utspringer ur personliga problem och patologiska fobier som projiceras på någon lämplig måltavla i offentligheten. Antisemitism som politiskt redskap utan anknytning till eventuella verkliga judar blir då svårförklarlig. Lika svårt blir det att skilja mellan olika politiska rörelsers kritik av ”judarna” som föreställd grupp. Antisemitiska föreställningar spelade en stor roll inom delar av arbetarrörelsen i Sverige under tidigt 1900-tal, och det finns en religionskritisk tradition sedan Karl Marx som har tillämpat antisemitiska stereotyper.¹¹⁰

Om man utgår från termens historiska tillkomst i den tyske journalisten Wilhelm Marrs skrifter från 1870-talet, är antisemitismen en modern, sekulär, rasbaserad fientlighet som tjänar som politisk, revolutionär ideologi med syfte att avslöja en judisk komplott och besegra den.¹¹¹ Denna snäva definition gör det svårt att diskutera den stora mängd judefientliga karikatyrer och skämt som producerades och konsumerades i många länder före andra världskriget utan en tydlig koppling till ett sådant program. Religiöst betingad fientlighet mot judar borde enligt Gavin Langmuir kallas ”antijudaism”, som ligger närmare Hanskis ”judehat”. Langmuir definierar antijudaism som ”en icke-rationell reaktion i syfte att betvinga icke-rationella tvivel”, och antisemitism som ”en irrationell reaktion i syfte att undertrycka rationella tvivel”. Han har bemötts av Lars M.

107. Jakobson 1999 (158); ironiskt nog mottog Sverige viss invandring av högutbildade judar med östlig härkomst via Finland. Regissören Mauritz Stiller och kompositören och musikkritikern Moses Pergament lämnade Finland för Sverige under 1910-talet. Stiller flyttade till Sverige i första hand för att undgå rysk militärtjänst, som drabbade judarna i riket hårt. Både Stiller och Pergament var svensktalande och anpassade sig därför snabbt till det nya hemlandet utan att för den skull förneka sin finländska anknytning. Rosengren 2007 (116)

108. Alanko 2006 (83)

109. Pickering 2001 (25–26)

110. Blomqvist 2006 (225–228, 233–244)

111. Andersson 2000 (13–14)

Andersson med samma invändningar som jag har mot Hanskis definition: om man utgår från rationalitet och icke-rationalitet kör man fast i att dividera om hur stor verklighetsgrund de fientliga föreställningarna egentligen har, och i att kvantifiera graden av förföljelse, för att kunna skilja mellan antijudaism och antisemitism. Andersson själv använder sig av en inklusiv definition av antisemitism, som även omfattar vardagliga stereotyper, karikatyrer och uttryck som inte de facto har lett till förföljelse. Ett problem i sammanhanget kan vara att gränsen mellan antisemitism och allmän xenofobi blir oklar.

I fallet Finland anser jag att just bristen på verkliga judar visar vilken *instrumentell* betydelse antisemitiska föreställningar har, och hur de uppfyller ett tydligt *behov* hos dem som väljer att använda dem i text och bild. Antisemitiska föreställningar lever i symbios med andra stereotyper. Den antisemitiska judebilden är i Finland identisk med den generella nationella fiendebild vars uppgift är att framkalla en känsla av nationell enighet i kamp mot denna fiende. Den verkliga juden, människan och individen, är fullständigt irrelevant, och därför är juden utbytbar med svensken. Skillnaden mellan dessa båda fiendestereotyper är att judefiguren även är läsbar i en internationell kontext; det är en mycket snävare publik som besitter den nödvändiga förkunskapen om bilder och fraser för att kunna identifiera svensken som fiende. "Judens" allmängiltighet åskådliggörs också av att stereotypen överlappar både "ryssen", "bolsjeviken", "svensken" och "kapitalisten". I Finlands fall måste de påtvingade kontakterna med Sovjetunionens ledare, militärer och ämbetsmän under och efter andra världskriget ha inaktualiserat "judebolsjeviken" som stereotyp. Den övergavs eftersom den inte längre var ett ändamålsenligt redskap. Den kunde varken garantera Finlands självständighet eller trygga en framtida fred. Stereotypen kan dö av svält och ålderssvaghet.

Låt oss dröja kvar vid mellankrigstiden och närmare undersöka varför antisemitiska stereotyper användes då, och varför de även användes mot Sverige och mot svenskar. Enligt Pickering är stereotyper skadliga både därför att de är falska och därför att de är sanna. I det förra fallet kan de hindra oss från att se världen som den är, och i det senare kan de hindra oss från att se någonting utöver världen som den är.¹¹² En dekonstruktion av stereotypen och en diskussion av de omständigheter som den uppkommit i är därför alltid av största betydelse, oavsett om stereotypen har lett till konkreta våldshandlingar eller inte.

Skämtteckningar som källmaterial för antisemitismstudier har ibland ifrågasatts eftersom de är avsedda som underhållning.¹¹³ Skämt har sina egna diskursiva karaktärsdrag och är beroende av den tid och den plats där de (re)produceras, men detta betyder inte att de inte refererar till något alls utanför skämtets ramar – tvärtom.¹¹⁴ Även komiska stereotyper har tillkommit i en historisk kontext, förutom en samtida kontext. Skämt är inte automatiskt roliga – deras status

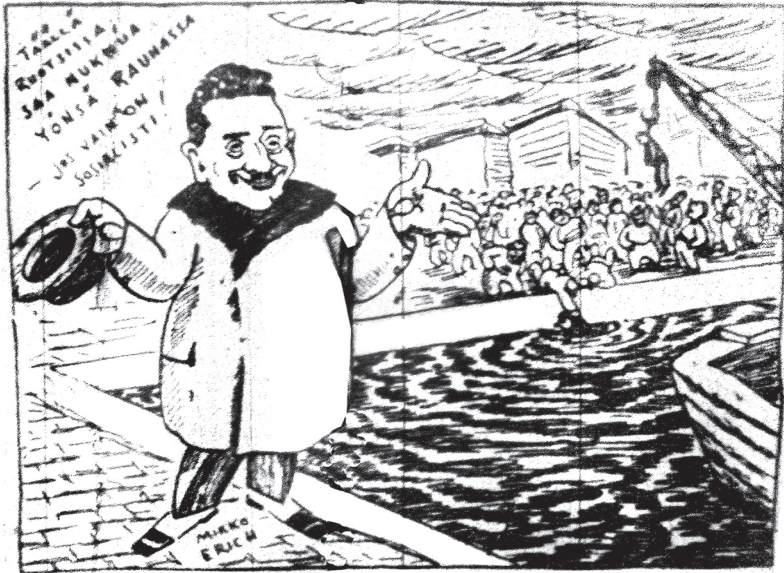
112. Pickering 2001 (15)

113. Alanko 2006 (83)

114. *Beyond a Joke* 2005 (2)

som skämt måste förhandlas fram.¹¹⁵ Följande skämtteckningar från *Ajan Suunta*, som inte förekommer i Hanskis bok, kopplar samman ”svensken” och ”juden” som stereotyper. För att uppfatta dessa teckningar som roande måste läsaren dels känna till IKL:s syn på judar, dels synen på Sverige och svenskarna, och därtill synen på fackföreningsrörelsen och kulturlivet i Sverige och Finland.

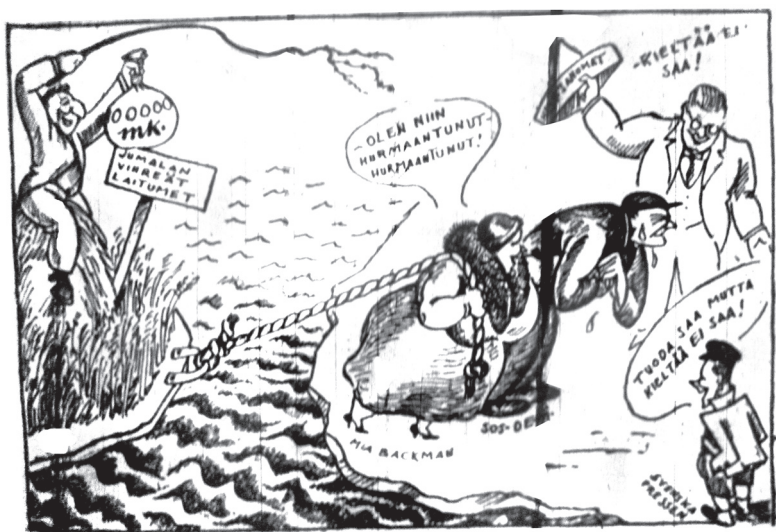
I bilden från *Ajan Suunta* från 17 januari 1933 står den socialdemokratiska politikern Mikko Erich på en kaj i Sverige. Hans näsa liknar en typisk ”judesexa” ur den antisemitiska bildtraditionen, och han breder ut sina händer i den urskuldande ”judegesten”.¹¹⁶ Erich säger: ”Här i Sverige får man sova i fred på natten – om man bara är socialist!” I bakgrunden bestraffas strejkbrytare av en folkmassa – tidningens tolkning av Ådalen 1931. *Suomen Sosialidemokraatti* rapporterade om Mikko Erichs besök i Sverige. ”I Sverige, säger kamrat Erich leende och säkert med några personliga erfarenheter i åminne [...], behöver man inte vara rädd för att inte få sova sina nätter i lugn och ro på hotellrummet eller att ’fosterländska’ snokare förföljer hederliga medborgare överallt.” *Suomen Sosialidemokraatti* var speciellt nöjda med det svenska systerpartiets valseger, och till Sveriges borgarklass heder kunde man framhäva att inte ens ”det reaktionära *Nya Dagligt Allehanda*” hade attackerat den nya regeringen.¹¹⁷

115. *Beyond a Joke* 2005 (9)

116. Andersson 2000 ("judesexan" 89–95, "judegesten" 115–118)

117. "Ruotsin sosialidemokraattinen hallitus tuntee asemansa joka suhteessa hyväksi ja toivorikkaaksikin" (Sveriges socialdemokratiska regering känner [...]), "Toveri Mikko Erichin onnistunut matkakuvaus." (Kamrat M.E.:s lyckade reseberättelse) *SSD* 1933.01.16 (1, 4)

I en bild från 2 januari 1933 släpar teaterdirektören Mia Backman och en plågad personifikation av socialdemokraterna i land en ö med skylten "Guds gröna ängar". En stereotyp judefigur svingar knutpiska och penningpung. Mia Backman: "Jag är så bedårad, bedårad!" *Helsingin Sanomat* och *Svenska Pressen*: "Får ej förbjudas! Får importeras men får ej förbjudas!"

Den flytande ö eller flotte som närmar sig Finlands kust är *negro spiritual*-pjäsen *The Green Pastures*, som sattes upp på Dramaten 1932. Det var meningen att pjäsen skulle uppföras av regissör Backman på den frisinnade teatern Kansan Näyttämö i Helsingfors 1932–1933. I motsats till vad bilden visar avstod Kansan Näyttämö från att sätta upp pjäsen. När beskedet nådde dagspressen följde en upphetsad debatt om huruvida pjäsen sårade religiösa känslor. Sevänen associerar denna debatt till de rättstvister som *Tulenkantajat* hamnade i några år senare, som en del av en allmän kulturreaktion som Lapporörelsen hade banat väg för. *Ajan Suunta* publicerade kring årsskiftet ett tiotal artiklar om pjäsen och anklagade alla inblandade för hädelse mot "våra förfäders dyraste arv".¹¹⁸ Mot *Ajan Suunta* stod en bred men spridd front av socialister och liberaler som försvarade pjäsen. I *Tulenkantajat* skrev signaturen Huutomerkki:

Frågan lyder, om det i detta land överhuvudtaget existerar andlig frihet. Det sägs att pjäsen sårar vissa personers känslor. De kan väl låta bli att se den. Tror ni inte, att [Lauri] Haarlas "Kaksiteräinen miekka" också sårar vissas känslor – en stor klass? Den klassen har ändå inte börjat förhindra uppförandet av denna pjäs, utan har visat förebildlig tolerans. Om man i detta land skall börja akta sig för att såra känslor, bör man vara konsekvent!¹¹⁹

118. Sevänen 1994 (142–143)

119. Huutomerkki, "Viireät niityt." *Tulenkantajat* 1933/2 (3)

Finsk tidskrifts teaterskribent Tilskueren redogjorde för de positiva reaktioner som pjäsen hade väckt i Sverige och hoppades därigenom få stöd för en finländsk uppsättning.¹²⁰ Att Dramaten kunde spela pjäsen för fulla hus utan att väcka anstöt legitimerade pjäsen i en finlandssvensk kulturell publiks ögon. Det fungerade inte som argument om man ville övertala de kretsar som redan ansåg att Sverige var korrumpert. IKL-politikern och kyrkoherden Muroma hade påstått att ”det allvarligt tänkande folket i Sverige” ansåg pjäsen olämplig för ungdomar, men *Tulenkantajat* menade att det just var det svenska prästerskapet och de vanliga medborgarna som förordade pjäsen. Muromas tal om ett propagandamedel för ”det antikristligt-kommunistiskt-judiska gudlösa förbundet” sågs som uppvisning för en ny folkresning.¹²¹

Sasu Punanen, som annars inte gjorde sig känd som någon kulturliberalismens förespråkare, visste vilka hans sanna fiender var. Lappotidningarna som beskrev Sverige som ett ”förskräckligt land” bevisade bara hur trasig den samlingspartistisk-lappoitiska fronten var. Detta betydde inte att de var mindre farliga. När en IKL-tidning kallade Ernst Rolf för en ”kulturliberalismens blomma” som ”tog livet av sig, trött på sitt meningslösa liv”, och förfasade sig över en dödsruna i en rikssvensk tidning som önskade att den kände estradören skulle få sjunga kupletter åt Gud, fruktade Sasu Punanen att högerns desperation skulle få ett utbrott i en annan form än ”i vårt västra grannland, där man mer än hos oss har vant sig att smälta utmaningar och skämt med allvarliga, bl.a. religiösa saker”.¹²² Någon vecka senare kunde *Suomen Sosialidemokraatti* lugna oroade läsare med att *Guds gröna ängar* hade fått ett gott mottagande i Sverige. En del hade funnit pjäsen magstark, men endast som effektiv religiös propaganda. Svenska präster var genomgående förtjusta.¹²³

Connelly var amerikan av irländsk härkomst, och *Guds gröna ängar* baserade sig på afroamerikansk folklore. Inget av detta framgår av *Ajan Suuntas* teckning. I stället är det en jude som driver på dem som vill sätta upp pjäsen i Finland. Är det fråga om det förjudade Sverige igen, eller är det Amerika som ses som behärskat av judiskt kapital? ”Juden” representerar hur som helst det ofinska, fienden, som denna gång hotar landet från väst.

Man kan jämföra mottagandet av den komiska pjäsen på 1930-talet med skämtteckningarna och hur de kan läsas i sin samtida kontext. Det humoristiska innehållet i teckningarna överskuggas av det politiska budskapet, eftersom man måste vara införstådd med IKL:s tolkning av händelserna i Sverige och *Guds gröna ängar* för att förstå ironin. Bilderna är avsedda att väcka avsky och ilska mot det politiska rävspel som Erich får representera och det ekonomiska slöseri som importen av en kontroversiell pjäs innebär. De varnar för hotande faror

120. Tilskueren, ”Teaterkvällar i Helsingfors – och i Stockholm.” *Finsk tidskrift* 1932/12 (426)

121. ”Muut lehdet. Pappi Muroman yllytyskirjoitukset.” *SSD* 1933.01.04 (5)

122. ”Mitä Sasulle kuuluu.” *SSD* 1933.01.10 (2)

123. ”Vihreät niityt Ruotsissa.” *SSD* 1933.01.19 (4);

och uppmanar till politisk aktion. Därmed skiljer de sig även från vardagliga antisemitiska skämtteckningar i exempelvis *Suomen Kuvalehti* och *Elanto*.¹²⁴ Till skillnad från pjäsen hade *Ajan Suuntas* teckningar till syfte att konstruera och legitimera en fiendebild, inte i första hand att underhålla. I IKL-tidningarnas fall behöver man inte utgå från Lockyers och Pickerings resonemang om hur en humoristisk kontext kan hjälpa ett nedsättande påstående att slinka med: "humour at once permits, legitimates and exonerates an insult, whether this is through comic parody, impersonation or two-way badinage. The joke or comic discourse allows the contraband cargo of the offence to be smuggled aboard."¹²⁵ Denna metafor gäller snarare Guds gröna ängars rasstereotyper som framkallade kommentarer om "primitiv niggerungdom" även hos de mest välvilliga kritikerna, trots att avsikten med pjäsen var god.¹²⁶ Skämtteckningar och andra former av humor utanför IKL-tidningarna saknade därför inte heller politisk betydelse. De bekräftade läsarens inre värld av stereotyper, som fiendebilderna lätt kunde integreras i. Om vardagliga stereotyper normaliseras och accepteras blir även farliga stereotyper om fienden svårare att hantera.

Oviljan att se antisemitism i Finlands förflutna kan bero på att föreställningen om ett nationellt "vi" som överbryggat tid och rum fortfarande är oreflekterad eller okritisk. Jag anser att den finska identiteten inte kan avfärdas som oreflekterad. Den är väl reflekterad i mångfalden av motbilder på främlingar och fiender både inom och utom nationen, och dess gränser måste ständigt och medvetet omförhandlas i det offentliga samtalet. Identifierar man sig som finne eller finländare, känner man obehag inför ett förflutet där människor som identifierat sig som finner samtidigt uttryckt xenofobiska föreställningar. Detta innebär att man riskerar alienation. Det enklaste sättet att kunna förbli finne med gott samvete och åtnjuta alla den föreställda gemenskapens fördelar (stolthet över historien, inte minst) är att projicera skulden för nationalismens skadliga effekter på marginaliserade grupper. Om politiska extremister och finlandssvenskar kan bära den huvudsakliga skulden för finländsk antisemitism, rentväs den finländska identitet som bygger på det finska språket, den finländska staten och Finlands lag. Det är här den genealogiska metodens främsta uppgift finns – i uppspårandet av historiska fenomenens härkomst, utan att förväxla denna härkomst med ett essentiellt ursprung.

Finlands historia som framgångssaga och det finska folket som offer för yttre förtryck är två motsägelsefulla föreställningar som kan utnyttjas för att stärka varandra. Ann Curthoys har ifrågasatt Australiens historieskrivning, en berättelse uppbyggd som en framgångssaga, där de vita invandrarna, själva en gång utslagna

124. Hanski har några exempel på teckningar och serier med stereotypa judar i *Suomen Kuvalehti*, och jag har hittat ett par i *Kurikka* och *Elanto*. "Juutalaiskysymys." (Judefrågan, fransk skämtteckning) *Elanto* 1923/11–12 (5); Ola Fogelberg, "Pöyhö-Kustaa." (Dum-Gustav) *Elanto* 1928/21 (2); "Saara! Saara! ..." *Kurikka* 1928/4 (7)

125. *Beyond a Joke* 2005 (12), *badinage* = skämtsamt ordväxling

126. Tilskueren, "Teaterkvällar i Helsingfors – och i Stockholm." *Finsk tidskrift* 1932/12 (419–424)

i sitt hemland, tillåts triumfera på bekostnad av aboriginerna: ”how can those who regard themselves as victims ever consent to be seen, or see themselves, as the victimizers of others?”¹²⁷ Detta problem, som i högsta grad är en fråga om moraliskt ansvar, är centralt i finländsk historieskrivning. Om förutsättningen för identifikation är att problematiska egenskaper projiceras på fiender, är den nationella identiteten bräcklig. Den hamnar lätt i kris när dess problematiska rötter träder fram i dagen. Jag menar inte att det är möjligt att befästa den nationella identiteten tills den blir osårbar. Individuen upplever en inre konflikt i relation till sin nationella identitet – det är aldrig möjligt att uppnå total enighet med nationen och därigenom total individuell ansvarsfrihet. Obehaget inför det förflutna kan avslöja oartikulerat obehag i samtiden: ”Why would we feel so threatened by [...] admitting to a tarnished and disturbing past if we were truly content with the ethics of our actions in the present?”¹²⁸ En kritisk granskning av vårt förflutna tvingar oss att omvärdera våra handlingar i samtiden. Om vi ser historiens aktörer som ansvariga för sina handlingar måste vi också betrakta oss själva som ansvariga inför vår samtid och vår eftervärld.

I diskussionen kring det eventuella misshag som finländska judar kan ha tänkts väcka har man förbisett det faktum att det fanns åtminstone en synlig vänsterpolitiker av judisk härstamning i Finland, som konsekvent avbildades som ”bolsjevikjude” av *Ajan Suunta*. Den socialdemokratiska riksdagsmannen Mikko Erich, bror till samlingspartisten Rafael Erich, blev en måltavla för antisemitiska påhopp på grund av sin politiska tillhörighet. Tillsammans med Väinö Tanner tillhörde Erich de socialdemokrater vars förflutna var obefläckat av händelserna 1918 och som därmed kunde ta ut svängarna mot högern och centern.¹²⁹ De protesterade mot Lapporörelsens laglösheter i riksdagen och ifrågasatte regeringens handfallna attityd gentemot rörelsen. Erichs uppträdande på en socialdemokratisk tillställning i Mäntsälä 27 februari 1932 uppfattades som en grov provokation av Lapposinnade kretsar och ledde till det misslyckade upprorsförsöket i den sydfinska staden. *Vapaussodan rintamamiesten liitto*, en radikalnationalistisk organisation, försökte hämnas på Erich med den sista stora politiska skjutsningen 17–18 april 1932. Erich kidnappades på ett hotell i Tammerfors och fördes till Virdois, där polisen exceptionellt nog ingrep och befriade honom.¹³⁰ Mikko Erich drabbades dock av dessa övergrepp i första hand som socialdemokratisk politiker, inte som jude, även om *Ajan Suuntas* redaktion kände till hans härkomst och använde det mot honom.

Även om Mikko Erich inte hade spelat någon politisk roll, hittade man sina ”judar” om man bara ville leta efter dem. Enligt ett riksdagsprotokoll från 1935 jämförde Agrarförbundets V.A. Heiskanen svenskar med judar i respons till någon

127. Curthoys 2003 (185–200)

128. Rodd 2007

129. Siltala 1985 (399). Mikko Erich satt ursprungligen i Samlingspartiets riksdagsgrupp 1919–1922.

130. Siltala 1985 (337)

partipolitisk spydighet från en ledamot för SFP, varpå talmannen avbröt honom med ett klubbslag.¹³¹ Högerextrema riksdagskandidater hade även vid en tidigare incident mer uttryckligt jämfört finlandssvenskarnas inflytande i Finland med sin antisemitiska syn på judarnas inflytande i Tyskland.¹³² Jämförelsen kunde också vara subtil. Volter Kilpi beklagade 1917 att den svenskspråkige i likhet med den stereotype juden avlägsnat sig ”för långt från jordens mull, ur vilken ingen levande varelse strafflöst kan rycka sina rötter; hjärtats och tankens material ha sinat, blodets instinkter ha blacknat, endast det livliga, viga intellektet arbetar smidigt, rörligt, snabbt, evigt ordnande, kritiserande, bestämmande”.¹³³

Vad skilde antisemitism från ”svenskfiendlighet”? Rötterna till de antisemitiska stereotyperna i Finland härrörde framför allt ur religiösa källor.¹³⁴ Den tidiga kristna stereotypen om judarna som förtappade gudsmördare var under tidigmodern tid intimt associerad med förrädaren Judas Iskariot (”*juutas*” blev ett folkligt namn på djävulen själv, och etnonymen ”*juutalainen*” fick en pejorativ klang genom associationen).¹³⁵ Fiendebilden av den gudlöse förrädaren fanns redan på plats långt innan några judar hade kommit till Finland. Stereotypen av judarna som ett ekonomiskt hot var av betydligt yngre datum och sammanföll med judarnas första invandring under 1870-talet. Eftersom lumphandel var en av de få tillåtna näringarna blev lumpstorget, Narinken i centrala Helsingfors, snart ett allmänt irritationsmoment för progressiva intellektuella. Även om stereotypen om judarna som ett ekonomiskt hot sammanföll med affärsfennomanernas språkstrid inom företagavärlden, uttrycktes fiendligheter mot judar i krassare ordval ända in på 1920-talet.¹³⁶ *Elanto* skildrade 1925 ett utopiskt framtida Helsingfors utan judar, eller åtminstone utan judiska affärer. En hemkommen gammal sjöman frågar förundrat vart judarna har tagit vägen, men svaret försvinner mellan raderna på en reklamkampanj för *Elanto*-kedjans välsignelser.

Inte har kooperativet kunnat förrinta judarna själva, bara deras butiker. Henriksgatan är inte längre i de judiska affärernas våld, så som den en gång var. Nu finns där Elantos bröd-, mjölk-, kött-, sko- och blomsterhandlare, samt saluställen för färdigsydda

131. Hämäläinen 1969 (219). ”Trots att Finland knappast hade något antisemitproblem, tycktes denna replik bli uppfattad som en allvarlig förolämpning”, kommenterar Hämäläinen motsägelsefullt.

132. Hämäläinen 1969 (192)

133. Högnäs 1995 (29)

134. Hanski citerar flera finska kyrkomäns judefiendliga skrifter; Taimi Torvinen har i sin generella historia om judarna i Finland visat hur prästerskapet och bondeståndet i lantdagen före 1907 motsatte sig alla lagförslag som skulle ge medborgerliga rättigheter åt judarna. Hanski 2006 (48, 63, 116–119)

135. Forsgård 2002 (110) I det populära musikskådespelet *Jääkäarin morsian* (Jägarens brud) från 1921, som filmatiserades 1931, uppträder den stereotypa judekaraktären Isak, som halvt på skämt kallas ”Iskariotti”. Laura Ekholm nämner talesätt som ”bedrar som en jude” och verbet ”*jutkuttaa*” (att luras, från det nedsättande ”*jutku*”, ”jude”), som exempel på vardaglig antisemitism. Ekholm 2005 (168)

136. Se t.ex. Kekkonen 1929

kläder. Det vill säga, *våra egna* butiker. Och försäljarna i dessa butiker måste inte ropa ut till de förbipasserande på Henriksgatan, som judarna förr: ”Kom och kjepa en fin paletå.” Nej, kunderna förstår själva att komma till sina egna butiker från vilket avstånd som helst.¹³⁷

Judarna är inte delaktiga i *Elantos* kollektiva vi, som även kan tolkas som ett nationellt, finskt vi. Precis som kooperativrörelsen är nationen ett gemensamt projekt, en trygg och pålitlig gemenskap som uppfyller sina medlemmars önskemål. Judarna talar bruten finska och saluför sina varor på ett sätt som inte inger förtroende. Kunderna måste förstå själva att varan är den bästa, utan falsk marknadsföring, och denna förståelse är bara möjlig i ett ”vi” som det är frestande att beskriva med termer som ”naturligt” och ”biologiskt”. Precis som finnarna som Elantomedlemmar blir identiska med sina butiker är judarna på Henriksgatan identiska med sina egna butiker och sin främmande affärsverksamhet. Därför spelar det ingen roll vad som händer med människorna när deras närvaro väl har blivit osynliggjord. Denna hårda logik låg bakom den relativt höga toleransen mot etniska minoriteter i mellankrigstidens Finland. När enstaka invandrade ryssar, judar och tatarer alltmer lyckades osynliggöra sin avvikelse från det nationella idealet genom assimilation, försvann också det synliga hot som de hade utgjort mot drömmen om en homogen gemenskap. Det pris de måste betala var att acceptera eller ignorera finsk rasism och stereotypisering av ”de andra”. ”Juden” och ”ryssen” kunde frodas som fiendebilder medan verkliga ryssar och judar tolererades så länge de underkastade sig den nationella normen.

För finlandssvenskarna blev framhärddandet i en separat och tydlig minoritetsidentitet, tillsammans med krav på representation på nationell, inte blott regional, nivå en fruktbar försvarsstrategi i det långa loppet. Blodsfrändskap med finnarna var svår att bevisa, och finlandssvenskarna hade alltför mycket att förlora på det. Finlandssvenskarna som skapade och upprätthöll sin egen separata identitet var en konkret provokation mot det finsknationella idealet. Svensktalande balanserade farligt nära rollen som främling eller fiende. Assimileringskrav från äktfinskt håll kunde därför ta sig brutala uttryck, inte i första hand som fysiskt hot utan som krav på att de svensktalande skulle göra sig av med sitt modersmål, överlåta sina maktpositioner och sedan försvinna som folkgrupp, som en anonym skribent i AKS-tidningen *Suomen Heimo* uttryckte det på 1920-talet:

För att Finlands folk skall kunna bli enhetligt och ett kulturfolk, krävs det, att hr H [Eirik Hornborg] och andra svenskar blir finnar till språk och sinne och därefter drar sig undan, så att vi finnar kan ta deras plats.¹³⁸

Innan man drar den förhastade slutsatsen att äktfinnarna uppmanade till folkmord på svensktalande bör man erinra sig Zacharias Topelius svenskspråkiga ord i *Helsingfors Tidningar* år 1848:

137. ”Elanto vuonna 1950.” (Elanto år 1950) *Elanto* 1925/1 (4–5)

138. ”Itsenäisyyden liitto.” *Suomen Heimo* 1924/11 (173)

Vi svenska skrivande [...] äro i Finland ett tillspillogivet släkte, ett försvinnande moment, men i det vi med glädje giva oss till spillo – förlorande oss som ett eftersken av den förgångna dagen i en ny morgons rodnad – nödgas vi avvärja den iver, som vill avhugga oss tvärt – vi nödgas det, emedan vi känna oss ännu hava en talan att föra, en impuls att giva, en ärvd bildning att upprätthålla, och först när denna kärna försvunnit ur svenskheten i landet och den står själlös kvar såsom en vana, ett minne utan fäste i framtiden, då först – Finland i allt och alltid.¹³⁹

Rötterna till äktfinnarnas agitation låg i de tidiga fennomanernas nationella självkritik. Topelius själv hade förklarat den svenska litteraturen i Finland döende efter Runeberg.¹⁴⁰ Volter Kilpi beskrev Finlands svenskhet som ett stelnande skal i *Nationell självprövning* 1917. Äktfinnarna menade att kultursvenskhetens sista stund slagit för länge sedan. Även skribenter som inte ville identifiera sig som äktfinnar, utan sade sig stå för den moderata sidan i språkfrågan uttryckte liknande tankar. K.S. Laurila krävde i *Valvoja-Aika* 1927 att den svenskspråkiga överklassen skulle välja vilket folk de ville tjäna, den svenskspråkiga minoriteten eller den finskspråkiga majoriteten. Den svenskspråkiga bildade klassen var en andlig och språklig främmande ”kast” som inte fungerade som folkets civilisatoriska ledare och vägvisare. Det kunde bara en klass av akademiker och tjänstemän göra som var knuten till folket med hjärtats och känslornas band, det vill säga delade dess nationella identitet. Laurila återopade Snellmans krav på både språklig och andlig identitet – ett språk, ett sinne.

Den ämbetsman och lärde, som inte förstår sin ställning på detta sätt och inte uppfyller sin uppgift i denna anda, förblir oundvikligen en ”lönepräst” och legoknekt, en parasit och ett rovdjur bland det folk som han verkar i, och förblir till själ och hjärta ... en främling för folket.

En svensktalande ämbetsman eller akademiker som försvarade sin position likställdes alltså med en främmande parasit på samhällskroppen. Laurila föreslog att den svenskspråkiga minoriteten och den finsktalande majoriteten skulle tilldelas var sin proportionellt anpassade tjänstemannaklass, grundad på *frivillighetsprincipen*: ”den förfinskning, som obetingligen krävs av de svenskspråkiga bildade som ställer sig i den finska befolkningens tjänst, bör vara en frivillig handling som utspringer ur vederbörandes egen övertygelse och fria begrundan, som utförs därför att den upplevs vara obetingligt berättigad”. Laurila hotade de svensktalande med yttre tvång (brist på tjänster för svenskspråkiga) och manade dem med praktiska överväganden (brist på finskspråkiga tjänstemän), men förfinskningen var värdelös om den inte skedde av inre övertygelse (vilja att ärligt förvandlas till finnar, till språk, sinne och hjärta).¹⁴¹

Trots att förutsättningarna verkade omöjliga var Laurilas påbud ett generöst erbjudande åt de svensktalande att delta i det finska folkets enande. Alla Finlands

139. Högnäs 1995 (28)

140. I *Boken om vårt land* 1875, cit. i Högnäs 1995 (28, not 22)

141. K. S. Laurila, ”Kielikysymyksestä vieläkin hiukkassen.” *Valvoja-Aika* 1927 (225)

minoriteter erbjöds inte samma möjlighet. Något tidigare i artikeln hade Laurila redovisat de särskilda skäl som berättigade den svenskspråkiga minoriteten till en lagstadgad ställning. *Rättvisepincipen* skulle garantera båda språkgruppernas rättighet att leva och verka som permanenta invånare i landet. En språkgrupp som kräver sådana rättigheter måste alltså ha en historia i landet som det bebor, men den måste också vara tillräckligt stor till antalet och ha en förmåga att leva ett eget nationellt liv och utveckla en egen kultur. Varenda liten språkgrupp som ”råkat spilla över” på majoritetsbefolkningen kunde inte garanteras samma rättigheter. ”Ingen förnuftig människa” skulle kräva officiella språkliga rättigheter åt de små jude-, ryss- och tyskgrupperna på olika håll i Finland, menade Laurila.¹⁴²

Den svenskspråkiga skämttidningen *Garm* kunde knappast förväntas sätta likhetstecken mellan finlandssvensk och jude. Rafael Lindqvist, alias Sepia, publicerade däremot flera satiriska dikter där rikssvenska politiker och Moder Svea själva framställdes med samma stereotypa attribut som skämtpressens judar, främst på grund av upprättandet av handelskontakter med Sovjetunionen och senare till följd av nedrustningspolitiken.

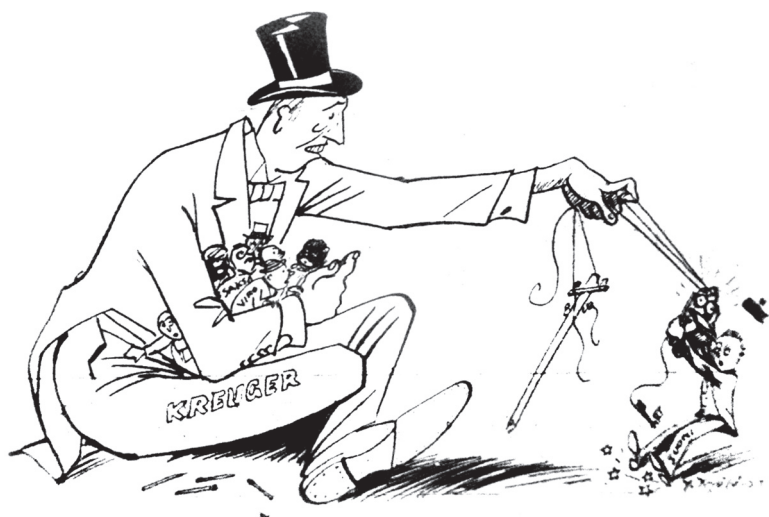
Den stolta Svea sitter trygg
i fredens palmlblad skrudad,
hon sitter trygg bak Suomis rygg
förjudad.¹⁴³

Sveriges krämardrömmar, fredsmisär och demokratism i *Garm*, liksom dess slappa och fega krigsprofiterande schakaler i Killinens dikt 1919, är retoriska antiteser till den idealiska finska nationen som också ingår i antisemitismens stereotyparsenal. Både efter Sveriges erkännande av Sovjetunionen 1924 och till följd av nedrustningspolitiken 1925 ökade antalet antisemitiska kopplingar i *Garm*. Det är värt att notera att teckningarna i de flesta fall är mer nedtonade än dikterna, som alla författades av Lindqvist. Ett undantag är teckningen till dikten ”För Sovjets triumfvagn”, som föreställer ett rikssvenskt resesällskap som trojka – ”ett spann av bästa svensk-semitisk ätt”. Sällskapet, som hade besökt Sovjetunionen 1924, bestod av Albert Engström, Sven Hedin och Olof Aschberg alias ”bankir Gulaschberg”. Alla utom Engström försågs med stereotypa judefysionomier. I dikten beklagade Sepia att Albert Engström, som Sepia själv besjungit ”som främste bågskytten i Svea-drakens stam”, nu förblindats av ”maskulina’ Trotskijs härliga Sovjet”. Sven Hedin, som tidigare varnat för faran ifrån öster, hade upptäckt sitt Kanaans land. Sepia öste galla över de inblandade ”jubelboscheviktrumpeterna” och hela ”Sve-e-enska A-ka-ka-demin”, som hade orsakat evig skam för ”gamla Sverige”.¹⁴⁴ Återigen anklagas svenskarna för profithunger och godtrogenhet, men främst för förräderi mot sina egna nationella ideal. Rikssvenskarna är inte längre goda svenskar.

142. K. S. Laurila, ”Kielikysymyksestä vieläkin hiukkassen.” *Valvoja-Aika* 1927 (220)

143. ”Per Albin leker – eller Sverges andra Poltava.” *Garm* 1925/11 (1–2)

144. Sepia, ”För Sovjets triumfvagn.” *Garm* 1924/4 (1–2)

"Ivar Kreuger köper upp stater

Den svenska tändstickstrusten, som redan kontrollerar många stater, planerar nu att köpa upp Finland. Mäklarna är inte kommunister utan sådana som har vita rosor på bröstet, som österbottningen säger."¹⁴⁵

Stereotypen om rikssvenskarnas profithunger fick ett ytterligare tillskott i samband med "tändstickskungen" Ivar Kreugers växande trust och den dramatiska avslutning som hans affärer fick. Kreugerkraschen sattes inte i relation till antisemitiska stereotyper utan fungerade som resonansbotten åt föreställningar om storsvenskt högmod och det vita Finlands ofinskhet i *Kurikka*. När Kreugers spekulationer slutade i katastrof publicerade *Kurikka* ett ode där satir över svenskt högmod blandades med kritik av "borgarnas moral".¹⁴⁶ Det låg ett mått av skadeglädje i föreställningen om Kreugerkraschen som en nationell skam för Sverige. Vänsterpressens vanligen positiva Sverigebild motsägs av *Kurikkas* bitska satir, som dock formulerades i första hand i antikapitalismens tecken. Svensk stolthet över socialdemokratiska framgångar sågs i ett helt annat ljus.

Några äktafinska skribenter behandlade "judisk" som synonym med "profit-hungrig" och anklagade Sverige för att ligga i händerna på den judiska kapitalismen, som i *Ajan Suuntas* skämtteckning om *Guds gröna ängar*. Erkki Vala invände att Finland knappast var något idealland heller. Kreugerkraschen kunde inte skyllas på det svenska samhällets ruttenhet – de inblandade hade ställts inför lagen, medan finansskandaler i Finland, om än i mindre skala, passerade obemärkta. Vala försvarade samtidigt *Tulenkantajats* svenskspråkiga medarbetare

145. "Ivar Kreuger valtakuntia ostelemassa." (Ivar K. handlar rikens) *Kurikka* 1931/1 (11)

146. "Kalle Kurikaisen kiikarista." (Ur Kalle K.:s kikare) *Kurikka* 1932/4 (9); "Kalle Kurikaisen kiikarista." *Kurikka* 1932/5 (9)

mot äktfinska attacker och anmärkte att han ”ej kunde respektera en motståndare, som börjar presentera stamtavlor”. Om man strävade efter att placera Finlands svenskar i samma ställning som judarna i Hitlers Tyskland, skulle de borgerliga språknationalisterna lika gärna få utrensa alla onationella element ur landet, inklusive alla kulturliberaler på *Tulenkantajat*, svarade han trotsigt.¹⁴⁷

Det förekom röster i kulturtidskrifterna som varnade för antisemitism som en lögnhärva, oförenlig med demokratiska och humanistiska principer. *Kirjallisuuslehti* varnade för *Valvoja-Aikas* romantiserade bild av Hitlers antisemitism 1933.¹⁴⁸ Den växande acceptansen för icke-demokratiska regimer i Europa väckte oro i de socialistiskt och skandinavistiskt inriktade tidskrifterna. Nazisternas judeförjöljelse ansågs vara ett liknande symptom på fascism som äktfinnarnas hets mot de svensktalande. De svarade också mot högerextrema publikationers attacker mot den ”judiska ’kulturliberala’ journalistiken” i Sverige.¹⁴⁹ Jämförelsen mellan judar och finlandssvenskar reproducerades av dessa tidskrifter under andra förtecken.

”Judefrågan” diskuterades också direkt i *Tulenkantajat* och presenterades som en fråga om majoritetsbefolkningens relation till minoriteten och förmågan att trygga rättvisa förhållanden åt den sistnämnda. Sverige framstod som en förebildlig rättsstat, som kunde garantera judarna jämlik behandling, till skillnad från många andra länder i världen.¹⁵⁰ Trots förtryck och särbehandling in på 1800-talet kunde Sverige, Danmark och Nederländerna – ”det tjugonde århundradets mest fredsälskande länder” – relativt tidigt lösa judefrågan. Artikeln nämner en rad berömda svenska och danska judar, men inga finländska – däremot har Finland bidragit med författaren till en tidig antisemitisk pamflett från 1908. Denna skrift förutspådde att de liberala länderna, Holland, Danmark och Sverige, skulle komma att drabbas av revolutioner och inbördeskrig på grund av sin tolerans mot judarna. Historien visade, kommenterade *Tulenkantajat*, vilken strategi som var den bästa.

De tyskvänliga kretsarna i Finland såg mellan fingrarna med den nazistiska raspolitiken. Den var inget man förespråkade, men det fanns en stor förståelse för att tyskarna måste ”vidta åtgärder” av något slag. Aarno Karimo, som reste i Tyskland några år före Hitlers makttillträde, såg judar överallt, redan på färjan över till Sverige, och för honom stod det klart vad de representerade: bolsjevism, rovkapitalism, människohandel och ”rasskändning”.¹⁵¹ Utrensningen av judarna från Tysklands nya politiskt likriktade universitet beskrevs med förståelse av dem

147. Erkki Vala, ”Huomautuksia dosentti Martti Haaviole...” (Anmärkningar till docent M.H.) *Tulenkantajat* 1933/13 (5)

148. ”Valvoja-Aika fascismin vaiheilla.” (V.-A. på fascismens rand) *Kirjallisuuslehti* 1933/10 (2, 31)

149. ”Natsipropaganda Ruotsissa.” (Nazistpropaganda i Sverige) *Tulenkantajat* 1937/3 (8)

150. Tauno Tattari, ”Vuosisatojen polttama Juutalaiskysymys.” (Århundradets brännande judefråga) *Tulenkantajat* 1933/16 (5)

151. Karimo 1930 (13, 16, 50, 73, 332, 335–340)

som ville se en förfinskning av Helsingfors universitet.¹⁵² Erkki Vala såg därför antisemitismen som strikt funktionell för den internationella ideologi som han identifierade som fascism i Tyskland och andra länder. I Finland var ”juden” ingen användbar måltavla för den nationella kampen, som drevs av den negativa nationalismen (*kansalliskiihko*). De finska judarna var för få och för harmlösa för att bilda en meningsfull fiendebild som kunde mobilisera fascismens stöttrupper, den finska medelklassen. Därför måste den ursprungligen tvåspråkiga fascismen vändas mot Finlands svenskar. Stöttrupperna måste erbjudas ett lockbete: den svenska folkdelens ämbeten och status. Lapporörelsens devis var till en början sant österbottnisk: ”det här landets åkrar frågar inte vilket språk plogsmannen talar”. IKL hade dock omvänt till ”full nationalchauvinistisk ideologi”. I stället för att positivt främja finsk forskning och kultur ville de rensa ut allt ofinskt. De verkliga orsakerna var ekonomiska. Medelklassen proletariserades och drevs till extrema ideologier.¹⁵³

Enligt Vala var äktfinnarna inte intresserade av att utvidga universitetsundervisning eller stötta kulturarbete, de ville endast stoppa självständigt tänkande. Bakom fascismen dolde sig den ”finsk-svenska överklassen”, en paradox som Vala aldrig riktigt övertygande lyckades förklara. Varför finansierade det svenska kapitalet Lapporörelsen? Enligt Vala var det fråga om krass maktpolitik, avsedd att främja kapitalisternas intressen. Föreställningen om judiskt kapital bakom nazismen gick också igen: ”Också för det svenska storkapitalet är fascismen och dess medförda makt och segrar viktigare än själva det svenskspråkiga folkets språkliga rättigheter.”

Vala uppmanade den svensk- och finskspråkiga bildade klassen att enas i kampen för gemensamma kulturvärden och medborgerliga rättigheter. De kunde blott tillsammans försvara sitt kulturarv, rättigheten till ömsesidiga kulturinflenser, och skapa en gemensam antifascistisk kulturfront mot fascisternas anfall.¹⁵⁴ Valas svenskspråkiga bakgrund spelade antagligen en viss roll i hans entusiasm för minoritetens väl. Samtidigt var hans ohämmade identifiering av det svenska i Finland med det judiska i Tyskland inte bara en retorisk effekt. Han försökte inte markera avstånd till det judiska, utan drog likheterna så långt att nyanserna försvann. Judarna var ännu en grupp som indirekt kunde dras till det gemensamma ”historiska blocket” för att driva fram en omvälvning av hegemonin.

Det fanns, trots allt, gradskillnader även i fiendskap, och det som äktfinnarna ansåg sig kunna kräva av finlandssvenskarna – total assimilering – krävdes inte av judar eller ryssar. AKS och andra högerradikala kretsars rysshät präglades av borgerlig antibolsjevism, biologistisk antislavism med rötter i svekomanin, och

152. Niilo Elo, ”Yliopistouudistus Saksassa.” (Universitetsreformen i Tyskland) *Valvoja-Aika* 1934 (246–256)

153. Erkki Vala, ”Mitä on kielitaistelun takana?” (Vad ligger bakom språkstriden?) *Tulenkantajat* 1933/37 (1)

154. ”Julkilausuma yliopisto- ja kielikysymyksestä.” (Uttalande i universitets- och språkfrågan) *Tulenkantajat* 1934/38 (5)

defensiv finsknationalism. Antibolsjevismen fick ofta antisemitiska drag. Rysarnas påstådda slavmentalitet ledde till att de lät sig styras av främmande nationaliteter, från vikingar och tatarer till tyskar och engelsmän, tills bolsjevikerna – det vill säga judarna – tog över.¹⁵⁵ Willebrand skrev att ”det af judar skapade bolsjeviktyranniet” skulle åtföljas av pogromer eller liknande hemsökelse efter regimen fall.¹⁵⁶ Bertel Gripenberg nyanserade sin kritik av socialismen genom att noggrant särskilja de raser som låg bakom rörelsen i olika länder. Han, som under storstrejkens år hade hjälpt ryska radikaler smugglas in och ut ur landet, mindes grannfolkets revolutionärer i ett positivt, exotiserande ljus: ”Det låg något barnsligt och ofördärvt över dem och jag kunde inte hos dem finna samma grymma drag som hos våra egna röda.”¹⁵⁷

Bolsjevikernas brutaliteter förklarade Gripenberg med att deras läromästare var judar, armenier, kaukasier, tatarer, kalmucker och ”andra orientaliska folkslag”. Föreställningen om de ständigt förslavade slaverna var central som varnagel för nationellt sinnade finnar – hade inte finnarna själva befunnit sig i samma underlägsna situation under flera århundraden? Därför gällde det att visa att finnarna var värda frihet och självständighet genom att hålla sig vaksam mot främmande inflytanden.

Ryssarna hade som ett ”underutvecklat” folk dukat under för den judiska smittan, men Finlands civiliserade västliga grannar var inte heller immuna. I *Garm* kallade Rafael Lindqvist hela Sverige ”förjudat”. Subtila antydningar finns i *Kurikkas* skämtteckningar, där svenskbrigadister talar om ”geschäft” och svenska spritsmugglare slösar lika vräkigt med pengar som nyrika judar i rikssvenska skämtteckningar. Till sist förekommer det ”harmlösa” associationer som kanske inte bör övertolkas, till exempel *Kurikkas* historia om prins Carl som tänker sälja sin hatt på Helsingfors judiska lumpmarknad. Att asätare som schakaler och gamar i likhet med råttor ofta associerats med judar i antisemitisk propaganda behöver heller inte betyda att associationen var självklar för *Suomen Kuvalehtis* läsekrets som konfronterades med dikten ”Schakalerna”. Att jämföra svenskar med judar eller på andra sätt insinuera en koppling behövde förstås inte betyda att man tillmätte svenskar och judar samma (låga) värde. Tvärtom kan det ha varit ett sätt att platta till storsvenska hyperboler i svenskspråkiga medier som ofta tog sig rasistiska uttryck. Använder man den antisemitiska stereotypen av juden förväntar man sig ingenting positivt av judar. Sepia skrämdes med sina bloddrypande verser om kommunismens – och den judiska världskonspirationens – faror. Kravet från västeuropeiskt – och även inhemskt – håll att Finland skulle bevisa att det hörde hemma i det civiliserade väst, kastades här tillbaka på rikssvenskarna. Budskapet fick sin skärpa genom förutsättningen att man förväntade sig något annat – bättre – av svenskarna.

155. Forsgård 2002 (106)

156. R.F.v. Willebrand, ”Det judiska problemet.” *Finsk tidskrift* 1921/5 (295)

157. Bertel Gripenberg, ”Bekantskap med Maxim Gorki.” *Finsk tidskrift* 1932/3 (232)

Karimo tecknade gärna små stiliserade porträtt av människor han mötte under sin resa. Vissa bilder är snabba skisser, andra är detaljerade och sorgfälligt laverade porträtt, andra åter stiliserade karikatyrer. Karimo fyllde sitt reportage med typer av olika grad av representativitet – ofta försedda med kommentarer om personernas eller typernas förmodade härstamning och rastillhörighet. Dessa bilder uppvisar varierande stereotypisering. Höga kindknotor och uppnäsa beror på sameblod, en mörk stockholmare har vallonblod, och judarna ser lika orealistiskt stereotypa ut i alla länder, som om de var sprungna ur samtida skämttidningar. Gränsen mellan svenskt och finskt tillåts vara mer flytande. Karimo visar att det ofta inte går att avgöra skillnaden.

Som skicklig tecknare och skribent kunde Karimo reproducera stereotyper i både bild och text, men han kunde också välja att låta bli. Den enda person av judisk härkomst som figurerar under sitt rätta namn i boken är Finlands ambassadör i Stockholm, Rafael Erich. Karimo avbildade honom på ett värdigt sätt. Däremot slutade ett av bokens sista kapitel med en varning för den judiska konspirationen bakom både kapitalism och socialism: ”Judendomen siktar mot fullständigt världsherravälde.”¹⁵⁸

Stefan Arvidsson har i sin studie över föreställningen om arier och indoeuropéer i den västerländska vetenskapens och politikens sammantvinnade historia visat hur upplysningstänkande kunde knytas till rashierarkiska föreställningar. Indoeuropéerna som ljusets folk, företrädare för humanitet, civilisation och förnuft, hade ett speciellt uppdrag i världen, i kontrast till de lägre stående raserna, som antingen saknade egen kultur – i denna kategori hamnade finnarna under 1800-talet – eller företrädde en konkurrerande kulturform. De sistnämnda var viktiga eftersom de fick spela rollen som fienden i frändeskarans mitt: judarna. Arvidsson sammanfattar: ”där det judiska folkets essens sågs som hinsidesorienterat, nomadiskt och överkultiverat, sågs indoeuropéernas som naturligt och kultiverat.”¹⁵⁹ Föreställningen om de naturliga men ändå upplysta indoeuropéerna legitimerade den moderna borgerlighetens ideologi genom att förankra den ända in i förhistorien. Språkvetenskap, arkeologi och rasbiologi gick hand i hand för att bevisa indoeuropéernas existens. Arvidsson kallar det ett progressivt projekt, en del av det moderna projektet. Enstaka reaktionärer anammade rasargument men de ledande tänkarna inom området, Müller och Renan, hade frihetliga mål:

Den indoeuropeiska traditionen framställdes [...] som ursprunget till den humanistiskt-borgerliga kulturen där de sköna konsterna, det fria kunskapsökandet och den sekulära staten utgjorde högsta värden. Den semitiska traditionen uppmålades i stället som roten till, å ena sidan, medeltida ignorans, feodalt förtryck och förlamande konservatism inom alla områden och till, å andra sidan, egoism, girighet och spekulativ kapitalism.¹⁶⁰

158. Karimo 1930 (340)

159. Arvidsson 2000 (135)

160. Arvidsson 2000 (136)

Suomen ministeri Rafael Erich.
Ingen stereotyp – Rafael Erich av Karimo¹⁶¹

Tukholman liikemaailmaa.

Johtaja Berlin, suuren auto-
liikkeen, »Lindbladsin», pää-
mies. Tyypillinen ruotsalai-
nen nimestään huolimatta.

Eräs liikkeenharjoittaja, joka
kernaasti esiintyy puhtaana
ruotsalaisena, mutta todistaa
naamallaan päinvastaista.

Stereotyp – Äkta och falsk svensk av Karimo

161. Karimo 1930 (64)

Om antisemitism gick att förena med upplysningstänkande och engagemang i det moderna projektet – vilket i Finlands fall innebar en patriotisk övertygelse om nödvändigheten att uppfostra folket till en nation – framstår Forsgårds argumentation i *Alias Finkelstein* i ny dager. Forsgård ser den finländska antisemitismen som en del av ”motupplysningen”, definierad som ”en nationalistisk och i allt väsentligt kristet motiverad retorik som gör judar och frimurare ansvariga för världens påstådda förfall och moraliska dekadens efter franska revolutionen och upplysningsepoken på 1700-talet”.¹⁶² De antisemitiska stereotypernas genomslagskraft i bredare kretsar kan inte förklaras genom att reducera dem som spred dem till humanismens och liberalismens fiender. Lika gärna som progressiva tänkare bland socialdemokrater, liberaler och moderat konservativa kunde ställa upp på det nationella projektet, lika gärna kunde de falla till föga för den bakåtsträvande, parasitära, etnifierade fiendebilden. I diskussionen om den finsk-ugriska ”stamguden” jämförde *Tulenkantajats* skribent de äktfinska prästerna med judar. Den rikssvenske socialdemokraten Arthur Engberg är ett exempel på en politiker som förenade kampen för jämlikhet och medborgarrätt med rasistiska och antisemitiska slagord.¹⁶³

De finländska socialdemokratiska tidningarna var ambivalenta i rasfrågan under 1920-talet. Visserligen var stereotyper av ryssar, svenskar och andra nationaliteter vanliga, men många artiklar med folkupplysande ambitioner försökte också kritisera borgerliga rasteorier och ifrågasätta rasistiska stereotyper. Både kulturtidskrifterna och de socialdemokratiska tidningarna ställde sig ytterst skeptiska till eugenik och sterilisering. *Kurikkas* signatur Hiski Tuppurainen varnade att det inte fanns några garantier för att steriliseringar inte skulle bli ett vapen mot politiska fiender. Det vore ju fullt möjligt att ”en olämplig skulle bli den som bestämmer vem som är lämplig”. Tuppurainen ansåg att den utbredda okunskapen och andliga fattigdomen i samhället var ett större problem: ”samhället behöver fostran av de dugliga mycket mer än utrotning av de odugliga”.¹⁶⁴

Någon förespråkare för socialdemokratisk, nationellt sinnad och populistisk rasism av Arthur Engbergs programmatiska modell är svår att finna i Finland. Det är möjligt att svekomaners och äktfinnars angrepp på de ”förryskade” röda gjorde många socialdemokrater ambivalenta till rasargument som politiskt redskap i den inhemska debatten. Tuppurainen uttalade denna gastkramande tanke öppet i ovannämnda artikel: ”Gud vare lov att vi inte hade en [steriliseringslag] under ’gallringens’ år, i vilket skick skulle de överlevande annars ha kommit hem!”

På samma sätt som representanter för Finlands svensk- och finsktalande grupper utnyttjade negativa stereotyper till sin fördel, försökte många judiska intellektuella konstruera en positiv judisk identitet med de medel som fanns till hands. Judenhetsens sekulära världshistoriska uppgift kunde då vara att förverkliga

162. Forsgård 2002 (7)

163. Blomqvist 2006 (222–223, 347–350); Forsgård 2002 (102)

164. Hiski Tuppurainen, ”Kurikoimista.” *Kurikka* 1928/21 (2); se även ”Rodut vaihtuvat.” (satirisk dikt om grisförädling och en ny finsk borgerlig ras, av ”Reino” från Iisalmi) *Kurikka* 1931/2 (21)

staten Israel, eller att spela rollen som kulturella brobyggare mellan världsdelarna. Paralleler i mindre skala kan återfinnas i finlandssvenskarnas tillskrivna eller självpåtagna roller som geografiska och lingvistiska separatister eller kulturbärare i majoritetsbefolkningens tjänst, och i den finskspråkiga intelligentians dragkamp mellan inåtvänd patriotism och utåtriktad kosmopolitism.

Även rikssvenskar av judisk härkomst uppmärksammade Finlands minoritetspolitik och jämförde sin egen situation med finlandssvenskarnas. Hugo Valentin gjorde detta både i sitt verk *Judarnas historia i Sverige* (1924) och i privat korrespondens med Eli Heckscher.¹⁶⁵ Valentin beskriver båda grupperna som nationellt betonade, ”av majoritetsfolket som artskild betraktad[e]” minoriteter med ett specifikt kulturarv. Heckscher refererade till samma tanke i ett brev till finländaren Arthur Montgomery 1935, där han berättar om friherre Eric von Born, aktiv antisemitisk föreläsare och skribent på båda sidor om Östersjön, som fått höra av en svensk kritiker att hans hållning ”passade ovanligt illa för en Finlandssvensk, ty för finnarna var främling det samma som svensk”. För en svensk jude måste jämförelsen ha tett sig lockande, eftersom man på detta indirekta sätt kunde bekräfta sin svenskhet genom att jämföra sin situation med finlandssvenskarnas. Svenskar som uttryckte antisemitiska idéer framstod därför som lika fördomsfulla som de nationalistiska finnarna, vilket var en tillfredsställande jämförelse när dessa samma svenskar ofta önskade stödja finlandssvenskarna mot finnarnas förtryck, gärna på rasbiologiska grunder.

Föreställningen om en säregen judisk raskaraktär var utbredd även i judiska kretsar långt in på 1930-talet. I dessa sammanhang försökte sionismens sympatisörer skapa en statsbärande nationell identitet och göra upp med stereotyper som förnekade att judarna hade de rätta egenskaperna för att kunna bli ett självständigt nybyggarfolk. I tidskriften *Judisk krönika*, som började ges ut i Helsingfors 1918, diskuterades ”den semitiska rasens världshistoriska uppgift”.¹⁶⁶ Argument som sionisterna använde för att motivera statsbygget i Palestina kunde missbrukas för att misstänkliggöra de assimilerade judarnas patriotism. Den nazivänlige Johannes Öhquist recenserade med gillande en roman av den judiske författaren Ludwig Lewisohn, där följande ståndpunkt i judefrågan uttrycks:

Den riktiga juden kan inte önska något annat än att få vara och förbli jude. Därför hålla de envist samman, därför odla de sin själ i medvetandet om att vara en nation. Och häri ligger möjligen en förklaring till det sorgliga faktum [...] att ingen vill veta av deras kärlek.¹⁶⁷

165. Forsgård 2002 (149). Tidningen *Elantos* U.T. recenserade Hugo Valentins bok *Lejden om judarnas världsherravälde* (som utkom i finsk översättning på Gummerus 1938) under rubriken ”Ljus i mörkret”. Recensenten välkomnar boken men upprepar även den apologetiska förklaringen: ”antisemitiska lögnar har ingen nämnvärd agitatorisk styrka i ett land där agitationens synliga mål saknas, [nämligen] judarna”. Vilket å andra sidan betydde att lögnerna inte heller kunde motbevisas. ”Kirjallisuutta.” *Elanto* 1938/2 (7)

166. Blomqvist 2006 (354–355)

167. Johannes Öhquist, ”Översikter. Engelska romaner.” *Finsk tidskrift* 1937/1 (71–72)

Öhquist sökte ingen lösning på problemet – judarna var och förblev uteslutna ur andra nationer. Utan ett eget territorium var de dömda till evigt främlingskap, och deras blotta existens för evigt ett hot mot den nationella ordningen. Därför klamrade sig Finlands svenskar fast vid de klippor och skär som var deras egna, inte finnarnas eller rikssvenskarnas, av rädsla för att bli fråntagna sin hemortsrätt och förvandlas till rotlösa främlingar – och fiender.

Föreställningen om juden som fiende till modernitetens välsignelser och upphov till dess skuggsidor var en effektiv bild i kontrast till ett indoeuropeiskt ideal. Eftersom det indoeuropeiska var utbytbar mot vilket idealiserat, kollektivt ”vi” som helst kunde även finnas, som ursprungligen hade utdefinierats eller ignorerats av den indoeuropeiska tankens upphovsmän, identifiera sig med den västerländska civilisationens stigande stjärna som hotades av masskultur, dekadens och rovkapitalism. Det nationella projektet som progressivt projekt inbjöd till att utnyttja dessa fiendebilder i undervisningsmaterial och kulturella uttrycksmedel. Judens utbytbarhet med svensken härrör från denna identifikation med det västeuropeiska idealet, som svårigen lät sig separeras från nationalistiska och rasbiologiska anspråk på en ledarroll i världen. När finnar framhävde sin egen nations utvaldhed skedde det parallellt med en demonisering av den goda nationens antites, det vill säga de element i samhället som inte motsvarade det nationella idealet eller de konkurrerande grannfolk som nationen måste avgränsa sig ifrån.

I det dagliga livet drabbades ett mycket litet antal judar i Finland av dessa föreställningar. Det nationella projektet förde med sig ett behov av att identifiera fienden enligt modellen ovan och utveckla strategier för att hantera honom. Huruvida denna fiende kallades jude, svensk eller ryss var mindre väsentligt. För att förstå varför ”jude” som pejorativ och stereotyp spelade en betydelsefull roll i den finländska debatten måste man i första hand granska finländarnas egna utgångspunkter och referenser – inte eventuella göranden och låtanden bland det tusental judar som bebodde ett fåtal orter i landet.

Det är värt att notera att etnifieringen av socialistiska ideologier (marxistiska, som bolsjevism, kommunism och socialdemokrati eller frihetliga, som anarkism och syndikalism) inte bara drabbade ryssar, judar och svenskar. På ett tidigt stadium var det finnarna som stämplades som biologiskt betingade att dras till kollektivistiska ideologier. Det rörde sig inte enbart om marxistiska ideologier. Den finska språknationalismen uppträdde som en kollektiv rörelse som hotade de svenskspråkigas kulturella identitet. Den framstod som speciellt hotfull när den konstruerades som en kombination av individens ”fria vilja” och den gudomliga försynen, och lämnade därmed inget alternativ öppet. Den svensksinnade versionen av statsnationalismen, även den givetvis kollektiv till sin karaktär, upplevdes som inkluderande av anhängarna själva och ett stort antal tvåspråkiga liberaler och socialdemokrater, men som förtryckande av de finsksinnade i mitten och exkluderande av äktsinnarna. Den tillfredsställde inte heller de så kallade bygdesvenskarna eller östsvenskarna, som fruktade att deras nationalitet skulle uppslukas av de finska massorna från inlandets ödemark.

Problemet med en stor del av forskningen om de Andra är att fokus fastnar på en viss grupp och dess motpol. Forskningen konstruerar två grupper, ”vi” och ”de”, och nöjer sig med att dokumentera hur deras relation framställs. När alla andra perspektiv rensas bort, framstår dessa två grupper som essentiella.

I mitt arbete med nationella stereotyper i Finland har jag inte kunnat nöja mig med att skildra hur olika typer av finländare har sett på svenskar. Det faktum att det fanns finländare som kallade sig svenskar har rört ihop kategorierna, och det är en välsignelse. Som följd av detta har jag alltid strävat efter att ifrågasätta de olika aktörernas grupptillhörighet och försökt att ta hänsyn till andra kategorier som de antigen själva identifierade sig med eller blev tillordnade av andra. Jag har inte kunnat utesluta frågor om rysshät, klasshat, antisemitism, antisocialism eller antimodernism som faktorer i relationen till det svenska. Judarnas ringa antal i Finland skonade dem från målmedveten förföljelse, inte för att antisemitiska åsikter inte skulle ha varit utbredda utan för att det fanns en mängd andra grupper som passade in i rollen som misstänkta främlingar. Synen på den Andre går som en röd tråd genom berättelsen om Finland, och judarna var bara en av många grupper som nämndes när nationens gränser skulle dras.

Jeismann utvecklar tankegångar som Mosse förde fram i *Die Nationalisierung der Massen* (1976) utöver en instrumentell syn på nationaliseringen som ett projekt ”von oben”. I stället vill Jeismann betona två viktiga komponenter i den nationella ”känslökulturen”, som framför allt kommer till uttryck i lyrik och i kollektiv aktion. Den första komponenten är nationalkänslans förebådande karaktär. Det som förebådas är nationell frihet – men den tidiga tyska nationalromantikens frihetsbegrepp bör inte förenklas till ”befrielse”. *Frihet* innebar möjlighet att uppleva nationell gemenskap, nationell uppfyllelse genom ord och handling. Denna tolkning ger en ny dimension åt det finska frihetskrigsbegreppet. Äktfinnarna ansåg sig fortsätta frihetskriget genom språkstriden och antikommunismen, för att avskaffa nationell splittring och möjliggöra den totala nationella gemenskapen. Vänstern försökte vinna tillbaka frihetsbegreppet genom att koppla det till fred i stället för krig; båda krävde individuell underordning för en högre sanning.

Den andra komponenten är folkets resning, inte först och främst betydelsefull som kamp mot en verklig eller föreställd fiende utan som katalysator för nationell gemenskapskänsla. Den emotionellt attraktiva upplevelsen av gemensamt motstånd formulerades som nationell gemenskap, tyckhet, finskhet eller svenskhet. I det gemensamma upproret mot fienden kunde den föreställda gemenskapen upplevas av de enskilda individerna.¹⁶⁸ Fiendskap fungerade som förutsättning för hela det nationella projektet. För att skapa nationell entusiasm spelade fiendens identitet mindre roll. Detta förklarar den i dag svårförståeliga entusiasmen inför krigsförklaringen 1914, då den tyska pressen svärnade för *eine Welt voller Feinde*. Den allstädes närvarande fienden möjliggjorde den optimala nationella självupplevelsen.

168. Jeismann 1992 (44–45)

Sammanfattning

Under 1920- och 1930-talets debatter framträdde ett av det finska folkets största fel som en skriande brist: bristande homogenitet. Man upphörde inte att beklaga sig över den splittring och oenighet som präglade folket, men i takt med att man definierade det ideala folket, som borde utgöra en stark och odelbar enhet, identifierade man också de grupper som inte hörde hemma i "vårt" folk, som skadade det genom att så tvedräkt, som splittrade det genom att distrahera från det gemensamma målet, som smittade det med sitt avvikande arv. Eftersom man även hade anledning att misstänka att det var något fel på själva det finska arvet blev vaksamhet och disciplin angelägna ärenden.

Finland hade redan en formidabel granne och fiende i Sovjetunionen. Fanns det då ett behov av att konstruera Sverige som fientligt inställt till Finland? Denna bild florerade i just de kretsar som anammade det ideologiskt medvetna rysshatet. Om det rörde sig om samma kretsar som även förenade övertygelsen om den finska nationens världshistoriska mission med den bibliska berättelsen om det utvalda folket, som kombinerade Snellmans syn på nationalandan som den enda väg som den fria individen kunde förverkliga sin personlighet med den fundamentalistiska lutherdomens folkkyrka, var det oundvikligt att Sverige blev Finlands stereotypa vedersakare. Likt den finska självstereotypen var Sverigebildens motsatsernas förening. Först i direkta möten med rikssvenskar och Sverige kunde stereotyperna rubbas en smula.

Sverige kunde användas som hotbild. Inte bara äktfinnar reproducerade föreställningar om det illvilliga Sverige i *Suomen Heimo* och *Ajan Suunta*, även svenskspråkiga *Garm* målade upp en negativ bild av grannlandet och dess politiker. Det konservativa *Valvoja-Aika* publicerade artiklar som kritiserade rikssvensk politik och Sveriges samhällsliv, även om de rena fiendebilderna var sällsynta. *Suomen Sosialidemokraatti*, *Arbetarbladet*, *Elanto*, *Kirjallisuuslehti* och *Tulenkantajat* tog Sverige alltmer i försvar under 1920- och 1930-talet, och deras enstaka negativa beskrivningar anspelade oftast på finländska förhållanden. När dessa tidningar, liksom *Suomen Kuvalehti*, jämförde Finland med Sverige, skedde det visserligen i rivalitetens tecken, men rivalitet och fiendskap bör inte förväxlas med varandra. En rival ses som en jämbördig medtävlare och bör behandlas enligt en moralkodex, en fiende kan obehindrat demoniseras. Att nedvärdera en rival och förneka hans mänsklighet hedrar inte ens egen bedrift. En fiende behöver inte behandlas med hänsyn till lag och moral; fienden, som hotar ens själva existens, måste förintas med alla medel, även de retoriska.

Min definition av fiende är den Andre som hotar "vår" existens som nation. Identifikationen är ett stridsrop i den nationalistiska retoriken, som riktar sig till en mobiliserbar gemenskap. I de mest extrema fallen upplevs blotta existensen av en främling som ett hot mot nationen. I dessa fall är den Andre en avvikelse inom nationen som måste uteslutas för att nationen skall framstå som hel och fullkomlig. Denna nationella reningsprocess kan aldrig nå sitt mål,

eftersom nationalismen genererar sina egna främlingar. Finlandssvenskarna är ett resultat av finsk språknationalism. De svenskspråkiga utdefinierades först ur den nationella gemenskapen, därefter upplevdes de av äktfinnar som potentiella femtekolonnare och fiender till nationens helhet. På så vis skiljer de sig från andra nationella minoriteter, som redan före nationstankens genomslag ansågs stå utanför eller på gränsen till det föreställda finska folket (judar, romer, tatarer, samer, ryssar).

När finskhetens gränser drogs upp i mediedebatten räckte det inte med att övertyga den egna publiken. Helst skulle gränserna godkännas av utomstående som visade tillbörlig respekt för det självständiga Finland. Dessa utomstående, vars bekräftelse legitimerade nationens autonomi, kan man kalla fränder. I tidningsrapporter om utländska statsbesök och internationella evenemang lyfts ofta sådana fredliga möten fram under både 1920- och 1930-tal. Vem som helst kunde inte klassas som frände. De viktigaste fränderna, Sverige och Tyskland, bar på en historisk belastning. De kunde anklagas för att ha kränkt Finlands gränser i det förflutna, vilket minskade deras trovärdighet som fränder. Trots detta ansåg både konservativa svensktalande och finska socialdemokrater att Sveriges godkännande av finländska förhållanden var viktigt. För dessa grupper bekräftade det rikssvenska stödet även den egna gruppens identitet och ideal.

Fränder kan definieras som utomstående som det kollektiva ”vi-et” känner samhörighet med och söker kontakt med. Främlingar framställs som utomstående som det kollektiva ”vi-et” inte önskar en relation med, men de framställs inte nödvändigtvis som fientligt inställda. Främlingen kan existera mitt i ingruppen, som de religiösa och etniska minoriteterna i Finland. Äktfinska debattörer tenderade också till att framställa finlandssvenskarna som främlingar. Genom att jämföra finlandssvenskarna med judarna kunde de peka ut dem som en anomali i den finska nationen. Främlingskap upplevdes inte nödvändigtvis som ett hot mot det nationella ”vi-et”, men de utgrupper som räknades till kategorin ”främlingar” löpte risken att glida över till den tredje kategorin, ”fienderna”. Denna risk blev särskilt akut i kristider, till exempel under den världsomfattande ekonomiska krisen i början på 1930-talet.

Fienderna såg olika ut beroende på vilka ideologiska och moraliska ställningstaganden som den enskilde debattören hade gjort. Det gemensamma för alla fiendebilder är att identifierandet av en fiende utgör en uppmaning att agera även i preventivt syfte. För den konservative nationalist kunde fienden ta skepnaden av ansiktslösa massor av östjudiska invandrare, för den liberala finskhetsivraren måhända de svenskspråkiga officerarna i armén, för socialdemokraten ryska kommunistiska agitatorer. Efter inbördeskriget projicerades traumat till att börja med på fienderna inom det egna folket, men under 1920-talets första år tog en annan fiendebild överhanden. Krigsskulden projicerades i stället på ryska agitatorer och den ryska militären i landet, medan det finska proletariatet framställdes som misslett. För att rädda de sista resterna av det folkliga idealet behövde den borgerliga eliten det ryska hotet. I den socialdemokratiska pressen försökte

man i stället avslöja den borgerliga nationalismens dubbelmoral genom att visa hur de vita hade anlitat utländsk militär mot det egna folket. Både det ryska inslaget, de svenska frivilliga och den tyska militären som deltog i inbördeskriget användes som fiendebilder i debatten om kriget. Den negativa stereotypen av det egna folket gjorde fiendebilden nödvändig. Den måste rymma den extrema alienation som folkets nationella uppträdande orsakade i den bildade klassen, och som hade grott i arbetarrörelsens bitterhet inför de kriser som ledde till det misslyckade upproret.

Sverige hade en särskild plats i fiendekategorin. Vissa äktfinnar insinuerade att Sverige i grunden var illvilligt inställt gentemot Finland. Framför allt Ålands-krisen gav anledning till aggressiva skildringar i form av politiska kommentarer eller skämtteckningar, även i den socialdemokratiska pressen. En mildare form av anklagelse var att rikssvenskarna inte brydde sig om Finland annat än som en försvarssköld mot Sovjetunionen. Liknande anklagelser förekom även på svenskspråkigt håll, till exempel i skämttidningen *Garm*, där speciellt signaturen Sepia utmärkte sig med satiriska dikter om Sverige där antisemitism blandades med antikommunism. Många skämtteckningar i *Garm* och *Kurikka* avbildade riks- och finlandssvenskar med vissa attribut lånade från antisemitiska skämtteckningar, men tydligast blir parallellen i Sepias rim och polemiska artiklar i de högerextrema *Ajan Sana* och *Suomen Heimo*.

Bilden av Finland som omgivet av fientligt sinnade makter var utbredd i pressen under 1920- och 1930-talet. Hotet kunde också komma inifrån, i form av femtekolonnare som arbetade för utomstående makter. Finlandssvenskar anklagades för att fungera som en sådan femtekolonn. Den enklaste strategin att bemöta ett upplevt hot var att utmåla det som främmande och därmed ett olämpligt inslag i nationen. Man ifrågasatte inte den finska nationens gränser ostraffat. Även om det rörde sig om imaginära gränser, som var beroende av debattörens egen politiska och sociala bakgrund, kunde ett ifrågasättande innebära en kränkning som måste vedergällas. Föreställningen att nationer var essentiellt olika var utbredd inom alla politiska riktningar. Trots att vänstern ofta utpekades som internationell kunde också den använda sig av nationella argument i debatten, även om de användes i kamp mot borgerliga definitioner av folkets vilja. Socialismens idéer förfinskades genom att den nationella historieskrivningen tolkades som det finska folkets klasskamp. Högerens försvarsstrategi mot yttre hot diskrediterades som ofinsk och ofolklig militarism och chauvinism, eller som en del av den internationella fascism som framkallades av kapitalismens kris.

De farligaste minoriteterna i landet var de som hade en koppling till en utländsk makt utanför Finlands gränser. Trots att de svensktalade själva kunde markera politiskt och kulturellt avstånd till Sverige och rikssvenskarna var en sådan distinktion inte självklar för många finstalande. Även äktfinnar hade en kliven hållning till finlandssvenskarna, som förväntades vara lojala patrioter i Finland men som misstänktes för att använda sina kontakter i Sverige för opatriotiska mål. Finlandssvenskarna kunde jämföras med judar, vilket markerade deras

hemlöshet i sitt eget fosterland. Judarna tycktes visserligen utgöra en liten och maktlös minoritet i Finland, men föreställningen om en världsvid judenhet både tröstade denna lilla grupp och användes som skrämselfpropaganda av antisemiter i Finland och världen över. Både ryssar, finlandssvenskar och judar var nationens potentiella fiender på grund av att deras identitet överskred nationens gränser. Enligt det nationalistiska synsättet fanns det inget som dessa grupper kunde göra åt saken, förutom att förneka sin härstamning och assimileras fullständigt i den finska majoritetskulturen. Fel namn, språk och religion kunde göra dem sårbara för det hat som hyllades som en nationell dygd i breda kretsar.

Sverige spelade inte bara rollen som fiende och yttre hot i föreställningen om det belägrade Finland. Framför allt under 1930-talet växte en bild av det öppna, toleranta och framstegsvänliga Sverige fram i kulturtidskrifterna på vänsterkanten, som *Tulenkantajat* och *Kirjallisuuslehti*. Den antisemitiskt färgade bilden av Sverige och finlandssvenskarna bemöttes på ett nytt sätt i dessa tidskrifter. Efter Hitlers maktövertagande i Tyskland jämförde skribenter i båda tidningarna nazisternas jedeförföljelser med AKS och IKL:s antisvenska ställningstaganden. Sverige framställdes som en missförstådd vän, och den strategi som först och främst lyftes fram som skydd mot yttre hot var det nordiska samarbetet. Skandinavien var synonymt med Sverige – de andra skandinaviska länderna fick betydligt mindre utrymme i pressen. Den gemensamma fienden var Tyskland, och vänstertidningarna stödde den skandinaviska orienteringen som ett skydd mot denna fiende. Tyskland försågs till och med med attribut som annars kännetecknade den östliga arvfienden – dess statskick och kultur beskrevs i *Tulenkantajat* som väsensfrämmande för ett Finland som tillhörde det fria Norden och strävade efter goda relationer med det civiliserade Västeuropa. Stereotypen var så stark att den frestade även vänstern, som själv riskerade falla offer för den.

Oavsett vem fienden var skulle Finland inte kunna hålla stand ensam. Inte ens Karimo trodde på myten om det ensamma och segerrika lilla landet. I science-fiction-romanen *Kohtalon kolmas hetki* behövde Finland inte bara tekniskt know-how utan även miljontals mongoler för att besegra Ryssland. I reportageboken *Germaaneja* behövde Finland Sverige. För vänstern var Sverige ett av Finlands få möjliga alternativ till en tysk orientering. Sveriges roll som kulturellt och politiskt andningshål spelade även en viss roll för Karimo. Genom att lägga kritik av Sverige i munnen på rikssvenskar kunde han framställa sig själv som en opartisk iakttagare, en taktik som inte gällde de judar som han mötte (eller påstod sig ha mött) under resan.

7. Framtidens hot

Under perioden 1918–1939 gavs tre tillfällen till reflexion – tre ögonblick då tidningsskribenterna stannade till för att blicka bakåt och framåt och försökte avgöra varthän det bar. Första gången inträffade det efter inbördeskriget, under den osäkra perioden 1918–1920, fram till freden i Dorpat. Andra gången tvingade den världsekonomiska krisen, som inleddes med börskraschen 1929 och först i början av 1930-talet började kännas av i all sin kraft även i Finland, fram existentiella reflektioner (och politiska reaktioner). Tredje tillfället till reflexion i nationella och internationella perspektiv närmade sig mot decenniets slut, då det världspolitiska läget tillspetsades och ett allmänt krigshot tycktes överhängande eller knappt avvärjt i tvära kast från 1936 och framåt.

Dessa två decennier inleddes också i en anda av optimism. Freden medförde trots allt viss materiell välmåga. Det gjordes en del framsteg inom samarbetet med Skandinavien. Socialistiska rörelser upplevde både med- och motgångar. Inom högern upplevdes Hitlers väg till makten i Tyskland som en inspirerande utveckling, ett alternativ till den ytliga materialism som man i efterhand tyckte sig se som typisk för 1920-talet. Positiva idéer hittade man även inom den svenska ungyrkorörelsen och en allmänuropeisk konservativ uppräckning på kristen grund. Men historiens börda gjorde sig känd. Man hade ärvt Sveriges roll som västerlandets bålverk, och man stod ganska ensam där och vakade över något som man var osäker på om man iddes försvara.

Året 1936 utgjorde en politisk vändpunkt i Finland där den vänsterliberala pressen spelade en avgörande roll. T.M. Kivimäkis högerregering föll på grund av avslöjandet av Detektiva centralpolisens så kallade folkfrontsrapporter. Statsminister Kivimäki hade gett DC uppdraget att spåra kommunisternas folkfrontstaktik, vilket i Finland innebar att infiltrera liberala organisationer med syfte att skapa en bred antifascistisk front.¹ I DC:s hemliga memorandum stämplades bland annat den privata och fullt lagliga filmklubben Projektio och flera eminenta medlemmar i Agrarförbundet som politiskt misstänkta.² Ihmisoikeuksien liitto (Förbundet för mänskliga rättigheter) fick tag på dokumenten och publicerade dem i *Tulenkantajat*.³

1. *Finlands historia IV* (167)

2. *Finlands historia IV* (144)

3. Vuokila 1999; Lackman 1994 (74–77)

När en ny regering bildades efter skandalen fick (för första gången sedan en kort period 1926–1927) SDP en stabil position vid makten tillsammans med Agrarförbundet. Rödmyllesamarbetet gick så långt att partierna utförde en rad disciplinära åtgärder mot radikala element till höger och till vänster, i synnerhet mot pressen. Urho Kekkonen, Agrarförbundets justitieminister, riktade sig mot IKL, medan SDP:s styrelse uteslöt chefredaktörerna Raoul Palmgren (*Soibtu*) och Erkki Vala (*Tulenkantajat*) ur partiet. *Kirjallisuuslehti*s Jarno Pennanen fick talförbud på partitillställningarna. SDP:s medlemmar förbjöds även att medverka i dessa tidskrifter. Kekkonen misslyckades med att få IKL-tidningarna indragna. SDP:s och Agrarförbundets försoningspolitik har kallats nationellt enande, men enighet uppnåddes inte utan omfattande repression.⁴ Den finländska ”nationella likriktningen” skedde inom ramen för den parlamentariska demokratin och kunde bara uppnå framgång så länge som ledande kretsar inom utgivningsverksamheten, de juridiska institutionerna och partiernas ledning accepterade villkoren och var beredda att samarbeta.

Den tillspetsade situationen i Europa präglade även utgivningsverksamheten. Den finländska pressens skrivelser granskades ingående i Sovjetunionen. Artiklar om frändefolkens angelägenheter i Östkarelen och Ingermanland togs som intäkt på fascistiska planer på ett Storföland. Trots att de sista åren före kriget kännetecknades av en blomstrande ekonomi efter år av umbäranden och att de värsta inre konflikterna hade dämpats, kom många med dystra förebud om framtiden, och många förberedde sig på en kommande konflikt.⁵ Undergångsstämningen återspeglades i tidskrifterna, i synnerhet de högborgerliga, som redan på 1920-talet ivrigt hade diskuterat den tyske filosofen Oswald Spenglers bästsäljare *Der Untergang des Abendlandes*. Den nordiska orienteringen var en utväg ur klämman mellan Tyskland och Sovjetunionen, men många frågade sig om den var tillräcklig. Vissa frågade sig även om den var värd sitt pris, ty ”nordisk” eller ”skandinavisk” tolkades alltsomoftast – av förespråkare och av motståndare – som identisk med ”svensk”.

Den svenska friheten, som hyllades av många skribenter, var ur ett nationalistiskt perspektiv inte alltid av godo. Influerad av Ryssland skilde man mellan två frihetsbegrepp i Finland, den ordnade och den kaotiska. Frihet utan kontroll beskrevs i synnerhet under och efter inbördeskriget med det ryska ordet ”*svoboda*”.⁶ Denna negativa frihet var pöbelns frihet att följa sina egna instinkter, inte den snellmanska friheten att underkasta sig en högre och mer sann ordning. Det nationella frihetsbegreppet innebar möjlighet att uppleva nationell gemenskap och frälsning genom självdisciplin, ett resultat av gedigen nationell bildning.⁷

4. Sevänen 1994 (111); om ”det nationella enandet” se även Soikkanen 1984

5. *Finlands historia IV* (170)

6. I ryskan är förhållandet mellan ”*svoboda*” och dess alternativ ”*volja*” det omvända. *Svoboda* har förstått som frihet under ordnade former, en frihet *till*, inte *från*. ”*Volja*” associerades från och med 1600-talet till bondeuppror och spontana, destruktiva proteströrelser. Det är sannolikt ”*svoboda*”s koppling till politisk organisering som har fört in ordet i Finland 1905–1917. Blomquist 1995 (144)

7. Jeismann 1992 (44)

Skribenter och journalister som använde sig av stereotyperna var inte alltid konsekventa. Finska och finlandssvenska nationalisterna som häcklade det ”röda” Sverige besökte gärna grannlandet och skrev hyllningar till dess kungahus och pressfrihet. Varje finländare som besökte Sverige personligen, höger som vänster, finskspråkig som svenskspråkig, rapporterade om rikssvenskarnas mänskliga värme och älskvärdhet och den sorglösa och toleranta stämning som de hade upplevt. De finländska Sverigestereotypernas främsta offer var inte rikssvenskarna utan finländarna själva, klivna mellan ett oppnåeligt renhetsideal och en blodröd mardröm.

Varför Sverige?

I sin studie av fiendebilder i tysk och fransk nationalism beskriver Michael Jeismann hur fienden, som ständigt måste övervinnas på nytt, fungerade som vägvisare för det nationella projektet. Så länge kampen mot fienden fördes hade projektet också ett mål och en mening.⁸ Även i den finländska pressen upplevs fienden som meningsfull – så länge den kan projiceras utanför den nationella gemenskapen. Den inre fienden kan också motivera till konstruktiv verksamhet – *Tulenkantajats* kulturarbete för frihetens sak, det borgerliga bildningsprojektet som vidgades till att gälla alla medborgare.

Stereotypernas tre konstruktiva funktioner enligt Eriksen reder ut stereotyperna om Sverige något. Eriksens förutsättning, att stereotypens tolkning hänger på den enskilda individens primära gruppidentifikation, bör hållas i minnet.

1. Stereotyper ger människor en känsla av att förstå samhället. Fiendestereotypen som obehindrat kan överföras på Sverige eller andra grannfolk har en mobiliserande funktion som kan upplevas som meningsskapande i en kris-situation. Problem uppstår när fiendestereotypen obehindrat brukas i fredstid. Som politiskt redskap kan den användas för att manipulera fram snabbt stöd för saken, men när inget konkret hot materialiseras måste en ny kris frammanas. Man kan tänka sig att mellankrigstidens Finland befann sig i ett ständigt, oförlöst spänningstillstånd efter inbördeskriget. Endast en liten del av befolkningen var beredd att försöka utkämpa det misslyckade ”frihetskriget” igen. Fiendestereotypen fungerade som mobiliserande verktyg, men eftersom den existentiella handling som Carl Schmitt kallade ”den enda berättigade formen av krig” uteblev löstes inte heller det ursprungliga problemet. Både vänstern och borgerligheten använde sig av den här typen av mobiliserande fiendebilder.

2. Stereotyper förklarar en ojämlig samhällssituation. Föreställningar om det förtryckande och övermäktiga Sverige kunde förklara ojämliga samhällssituationer, men inte lösa dem. Snarare skapade stereotyper om det förflutna problem i samtiden, eftersom de upprätthöll skuld- och skambaserade relationer. Hur skulle Sverige någonsin kunna gottgöra ”hundra år av skam”? Hur skulle Finland kunna betala tillbaka en evig skuld?

Om nationalkaraktärerna grundades i biologin, blev utsikterna ännu mer dystra. Förändring var då så gott som omöjlig på en historisk skala, och rashierarkin

8. Jeismann 1992 (375)

skulle döma finnen till evig underordning. Stereotypen om finnens kollektivism legitimerade då svenskt ledarskap, medan stereotypen om de obildade massorna ändå inrymde att de kunde utbildas och nå en något högre nivå under den borgerliga hegemonin.

Föreställningen om en enda möjlig nationell identitet krockade med föreställningen om den fria viljan i nationsdiskursen. Visserligen var det en hoppande idé att det fanns en sannare verklighet, men hur skulle individen någonsin nå det perfekta stadiet där hon kunde uppleva den totala identiteten? Snellmans föreställning om nationalandan och den nationella bildingen kunde tolkas på ett mycket egalitärt sätt, som uppmuntrande till folkbildning, men den kunde också tolkas som ett strängt elitistiskt system där bara ett fåtal hade tillgång till kunskap om hegemonins idéer.

3. Stereotyper definierar den egna gruppens gränser. Nu kommer vi till den verkligt springande punkten – vilken är den egna gruppen? Folkets talesmän var inte nödvändigtvis representativa för flertalet. I materialet återkommer två olika retoriska strategier. Å ena sidan har alla skribenter en maktposition att försvara. De är medlemmar av samma privilegierade grupp, även om de också är underkastade en maktstruktur som prioriterar vissa politiska identiteter framför andra. Deras fiender är antingen själva irrationella och känsloladda eller manipulerar fram sådana känslor hos sina anhängare. Skribenterna vädjar till läsarnas sunda förnuft och moral och riktar sig till sådana läsare som själva identifierar sig med eliten.

Å andra sidan finns ett intresse att framställa sig som talesmän för offer för orättvisa. De som identifierar sig med förtryckta har ett moraliskt försprång före sina fiender. För att inte framstå som passiva, och för att kunna lämna utrymme för aktivt motstånd, måste offren framstå som offer endast för att försvarsviljan saknas. Målet är att mobilisera gruppen mot förtrycket, som inte är irrationellt eller slumpmässigt utan en del av en större, utstuderad plan. En målinriktad fiende stärker offergruppens identitet.

I förstnämnda fall kommer hotet mot "oss" underifrån, från massorna. Hotet behöver inte uttryckas i ren aggression, det kan också röra sig om allmän ohälsa, låg bildningsnivå och brister i folkmentaliteten. I sin mest extrema form används denna strategi av radikalkonservativa civilisationskritiker som Gripenberg, men den är inget främmande för många liberala och konservativa borgerliga. I sistnämnda fall kommer hotet från ovan, och utifrån. I denna fiendebild passar både bolsjevismen, kapitalismen och svenskheten. Den förekommer i antisemitiska konspirationsteorier, rädsla för moderniteten, den marxistiska tolkningen av fascismens uppkomst och ekonomisk och kulturell protektionism. Gripenberg använde sig också av denna fiendebild i sin pessimistiska förutsägelse om Europas framtid. Båda fiendebilderna kunde användas tillsammans, men vanligen (framför allt i vänsterpressen, men även i den äktfinska och populistiska borgerliga pressen) var det folket som hotades av faror utifrån eller från ovan, utan egen förskyllan.

Gripenbergs och andra svenskspråkiga högerradikalers identitet byggde på föreställningen att om Sverige än hade svikit, fanns det trots allt nordgermanska

krigare kvar som kunde förbli trofasta mot sina rötter: Finlands svenskar. Källan till Gripenbergs och Tigerstedts pessimistiska krigarpoesi, men även den tidigare vänsterlutande Arvid Mörnes, var en sådan känsla av misslyckat frändskap. Den misslyckade frändskapen som tema präglade också de borgerliga tidskrifterna. Det finska folket hade svikit den nationalistiska elitens förhoppningar, och Sverige hade svikit finlandssvenskarnas. Det fanns ingen väg ut ur dilemmat, om man trodde på rasens och nationens eviga band.

Den värsta fienden underminerade ordningen inifrån. Sveriges fienderoll var inte slumpmässigt utvald. Finland hade inte så många grannar att välja på – det fanns få alternativ i väst, men fiendskap kände inga väderstreck. Om föreställningen om frändskap, precis som föreställningen om fiendskap, ständigt ifrågasätts är det möjligt att undvika stereotyper av nationell identitet. Förhållandet måste omförhandlas. Detta kan också få negativa effekter. Om den idealiska frändskapen är ett stereotypt evigt blodsbroderskap kan det bli omöjligt att acceptera att partnern förändras eller att frändekretsen utvidgas. Arvi Korhons och andra äktfinnars kritik mot finlandssvenskar som beklagar sin situation för rikssvenskar kan också förstås som det nationella partnerskapets svartsjuka. Finlandssvenskarna måste uppfylla vissa villkor för att relationen skall fungera. Men äktfinnarnas hot klingar lika tomma som partnerns hot om att lämna ett dysfunktionellt äktenskap – vi vet att de inte blir av med varandra.

Min klassificering av fiendebilder tar inte hänsyn till hur förankrade de är i en empirisk verklighet. Det som intresserar mig är hur de fungerar legitimerande i en nationell kontext, till exempel i vänsterpressens kamp med äktfinnarna om rätten att representera folkviljan. Definitionen av folkfiende skilde mellan de politiska grupperna. Trots att vissa av *Suomen Sosialidemokraattis* skribenter gav uttryck för äktfinska föreställningar poängterade tidningen i flera artiklar att arbetarna förstod språkfrågan rätt, det vill säga undvek att ta ställning i språkstriden för att inte ge politisk ammunition åt de borgerliga partierna. Socialisterna var medvetna om att ett instrumentellt bruk av nationella fiendebilder spelade de politiska fienderna i händerna.

Den bild av Sverige som tonar fram i *Tulenkantajats* och *Kirjallisuuslehtis* artiklar är ofta översvallande positiv. Det svenska samhällsklimatet sägs präglas av en skandinavisk andlig frihet som lyser med sin frånvaro i Finland.⁹ Samtidigt betonade man också att det fanns konservativa element i Sverige som ställde sig oförstående till den nya generationen proletärpoeter och till samhällelig förändring. Rubriken ”Finland som de reaktionäras ideal i Sverige” från *Tulenkantajat* 1935 sätter fingret på problemet.¹⁰ Utan dessa avvikande, reaktionära rikssvenskar hade det förmodligen varit svårt för *Tulenkantajats* läsare att identifiera sig med rikssvensken i gemen. Deras existens bekräftade att Sveriges situation var ett

9. E. S-nen, ”Suomen taiteilijain 45. vuosinäyttely.” (Finlands konstnärers 45:e årsutställning) *Tulenkantajat* 1937/13 (3)

10. ”Suomi yhä Ruotsin taantumuksellisten ihanteena.” (Finland ännu ett ideal för reaktionärerna i Sverige) *Tulenkantajat* 1935/13 (3)

uppnåeligt mål för Finland; Sverige var ingen socialistisk eller kulturliberal utopi, utan befann sig bara några steg före grannen på den rätta vägen.

Vänsterintellektuella, vars verklighetsskildringar inte accepterades av de borgerliga kritikerna, lästes i samma suspekta främlingskategori som den oäkta importlitteraturen. Erkki Vala beskrev denna läsning som ett tillstånd av andlig förlamning som inbördeskriget hade försatt landets intellektuella i. Nationalistiska kvacksalvare hade tagit över deras ledarroll och erbjöd den finska ungdomen handfasta sinnebilder: ”Stor-Finland och äktfinskheten”.¹¹ När detta var det enda alternativ som erbjöds ungdomen, uteslöts Finland från omvärlden och gränser drogs upp, inte bara mot öst, utan även mot väst. För Finlands bästa borde kontakter etableras med de andra nordiska länderna i pacifismens och humanismens tecken, ansåg Vala. Hans anklagelser om kvacksalveri väckte protester i den borgerliga pressen. Han anklagade ju dem för att inte representera den objektiva sanningen.¹²

Redan 1920-talets *Tulenkantajat* hade velat öppna fönstren mot Europa, men hållningen gentemot Sverige hade varit mer distanserad. Förvisso inte fientlig – Sverige framställdes redan 1929 som ett forum för konstruktiv kulturkritik som saknades i Finland – men det stora engagemanget sparades åt artiklar om Paris, Harlemrenässansen, persisk lyrik och andra mer exotiska ämnen. Finlandsvenskheten avvisades däremot av Erkki Vala själv i samma artikel som hyllade den rikssvenska kulturkritiken:

Om vi låter våra svenskar i lugn och ro organisera sina förhållanden, kommer de att göra det på ett så historiskt sätt, att Finlands svenska folkelement om tio år är ett museum som vi kan visa upp för amerikanska turister mot betalning. Redan ur affärsekonomisk synvinkel lönar det sig alltså att vara tolerant.¹³

Efter Lapporörelsens uppgång och fall svepte nya vindar genom Finland. Europa var inte heller detsamma – nu hade kontinenten bara reaktionära strömningar att komma med.¹⁴ Fascisternas framgångar polariserade det politiska samtalet. Det fanns inte längre plats för den tidiga *Tulenkantajats* fria radikaler. Den växande toleransen för högerregimerna i Europa skildrades med oro i de socialistiskt inriktade tidskrifterna. Nazisternas judeförföljelser ansågs vara ett liknande symptom för den internationella reaktionen som de finska nationalisternas hets mot den svensktalande minoriteten.

1930-talets *Tulenkantajat* hade inte råd med intellektuell elitism utan tog strid för humanistiska och socialliberala värderingar just på grund av sin marginaliserade situation. Själva föreställningen om högre ideal och ett gemensamt ansvar delades även av *Kirjallisuuslehti*. Inom ramen för nationens bästa kunde en mångfald av åsikter rymmas, men det krävdes en grundläggande maktposition för att

11. Erkki Vala, ”Selvään veteen.” (I klart vatten) *Tulenkantajat* 1932/2 (1)

12. Erkki Vala, ”Pohjoismaat ja me.” (Norden och vi) *Tulenkantajat* 1933/3 (1)

13. Erkki Vala, ”Taidetta ja kansainvälisyyttä.” (Konst och internationalism) *Tulenkantajat* 1929/12 (188)

14. Erkki Vala, ”Pohjoismaat ja me.” (Norden och vi) *Tulenkantajat* 1933/3 (1)

kunna hävda att ens värderingar var universella sanningar. Vänstertidskrifternas problem var att de försökte att förena en pluralistisk syn på nationell kultur med en idealistisk syn på folkflertalet. Därmed kunde de aldrig förmedla nationens idé på samma villkor som de borgerliga kritikerna. Även om de kunde hävda att folket inte brydde sig om språkfrågan och att varken censur eller språkstrid motsvarade den sanna folkviljan, kunde de borgerliga kritikerna alltid invända att folket behövde uppfostras och disciplineras. Föreställningen om massan som infantil och regressiv var alltför stark, och rädslan för den odisciplinerade pöbeln gick också att hitta i vänsterskribenters och författares verk.

Ett hårdnande klimat gentemot vänstern i Finland tvingade många att ta tydligare ställning och hitta konkreta exempel för att ge motståndarna svar på tal. Den svenska modellen blev därför mer detaljerat framställd i vänsterpressen. Man konstruerade en mer enhetlig och desto mer stereotyp bild av Sverige som motsvarar förhoppningarna hos vänstern inför framtiden. Kanske var det ett tecken på en ärlig självuppskattning, men inte ens den radikala vänstern lyckades åstadkomma en identifikation med folket. I kulturpressen förblev detta folk lika begärligt och svåråtkomligt som tidigare. Folket omtalades vanligen i tredje person, och de gånger som första person plural användes riskerade skribenten paradoxalt nog att identifieras som språkrör för en politisk grupp, inte som representant för hela folket. 1918 inleddes den verkliga språkstriden – inte den låtsade mellan finska och svenska, utan den mellan två verkligt främmande språk: det vita Finlands och vänsterns finska.¹⁵

Den sista striden

Är du beredd, o själ?
Snabbt slocknar stridens rus,
förintande och snart förbrinna hatets lågor.
I smärtans ring du står,
ur glömda djup du söker
vindlösa källans spegel,
undrets dryck,
den frid
som offret helgar.

*Örnulf Tigerstedt, "Ultimatum"*¹⁶

Vi lämnar Finland på hösten 1939. Då hade Tysklands inmarsch i Polen och Sovjetunionens ultimatum mot de baltiska småstaterna redan beseglat Finlands öde. Nationalister och patrioter av alla kulörer fick plötsligt tillfälle att visa vad deras övertygelse var värd på en verklig valplats. Men som radikalkonservative Tigerstedt klarsynt skaldar, trots sin tidigare militanta *Blut und Boden*-romantik, kvarstår behovet att legitimera offret när striden väl är utkampad och hänförelsen

15. Jarno Pennanen, "20 vuotta." (20 år) *Kirjallisuuslehti* 1937/21–24 (305)

16. *Nya Argus* 1939:2 (14)

har ebbat ut. Vad är det goda som man kämpat för, ”den frid som offret helgar”, och kan man återfinna det ofördärvade efter att själv ha offrat allt? Är det nationen, friheten, freden som är ”undrets dryck”, trots att nationen är splittrad, friheten är en illusion och freden är en kompromiss?

Det största problemet med att avsluta min undersökning här är frestelsen att låta kriget överskugga allt. I en handvändning försvinner det fientliga Sverige, och allt efter disposition och läggning kan läsaren fylla i sin egen positiva eller negativa Sverigebild och låta föregående diskussioner förklara och legitimera den ena eller den andra. Vinterkriget överskuggar allt, även stereotypforskningen. Rysshattet, som vi mötte i inledningskapitlet, får sin förklaring i efterhand. Det framstår som en retroaktiv bekräftelse av rysk aggression. Men Sverige bilden, då? Den förklarar inget, den legitimerar inget. Den kan förklaras genealogiskt, genom att man spårar dess influenser åt olika håll, som jag har gjort – en stereotyp syn på den egna nationella identiteten, andra nationella fiendebilder, behovet av alternativa politiska lösningar, historien omtolkad efter samtidens behov och så vidare. Varken den positiva eller den negativa Sverige bilden bekräftas helt under kriget och efteråt. Sverige förblir en lojal frände och en kylig främling, och det är förstås möjligt att tolka neutralitetspolitiken som fientlig mot Finland om man tror på *eine Welt voller Feinde*.

Jag har hittills undvikit att göra alltför precisa uttalanden om stereotypernas möjliga genomslag hos en större allmänhet. Jag måste dock bemöta ett påstående som jag redovisade i inledningskapitlet. Rysshattet har framförts som ett skäl till att Finland lyckades bevara sin självständighet under kriget mot Sovjetunionen, men jag är inte övertygad om att så var fallet. En stark och anrik fiendebild hjälpte inte Frankrike mot Tyskland. Jag tror att det var det stora flertalets förmåga att kasta av sig historiens börda och möta framtidens hot, inte ansvarslöst som Gripenberg, som önskade sig en stark ledare, utan öga mot öga, kapabla att se att fienden bara var en människa, lika svag som man själv var, varken mer eller mindre. Men jag kan ha fel.

Det Finland som man försvarade 1939 var en heterogen, ofullständig, opolerad kompromiss mellan fränder och fiender. Men det Finland man sade sig försvara – och som tusentals frivilliga i Sverige ställde upp för, många av dem med bakgrund i den antifascistiska uppslutningen för det republikanska Spanien 1936 – var drömmarnas Finland, det enade, eniga, västerländska, civiliserade och heroiska Finland. En tidig kallelse till det utopiska Finlands sak finns i *Kirjallisuuslehti* 1937, till självständighetens tjuugoårsjubileum. Jarno Pennanen förberedde sig på en världsomspännande, apokalyptisk kamp mot folkets fiende:

Ser ni, vår tillit till *detta folk* är så stor, att vi tror att inom vårt fosterlands gränser, mellan våra sjöar kan vårt folk lyckliggöra detta land. Och vår tillit till andra folk är så stort, att vi tror, att endast alla folk tillsammans, endast alla fredsvilliga folk tillsammans kan avvärja krigshotet eller *vinna* kriget om skurkarna trots allt beger sig iväg.¹⁷

17. Jarno Pennanen, ”20 vuotta.” (20 år) *Kirjallisuuslehti* 1937/21–24 (352) Betoning i originalet.

Var det ett tecken på intellektuell hederlighet att Pennanen undvek att identifiera sig och kretsen bakom *Kirjallisuuslehti* med det finska folket? Folket förblir avgränsat från ”oss”. Han försöker inte återge folkets röst – han talar specifikt för ”den liberala och socialistiska ungdomen”. Folket är en kraftkälla för dess frihetliga avantgarde i kampen mot den internationella fascismen, men han kan inte nå den genom texten. Pennanen försöker helt enkelt återerövra frihetskriget som myt. Finlands självständighetskamp skulle göras identisk med kampen för demokratin och för det internationella samarbetet världen över.

I drömmen om detta Finland, civilisationens bålverk mot maktens barbari och godtycke, kunde höger och vänster, svensk och finne, enas som fränder under korsfanan. Nationen som ideal överbryggade nationella och ideologiska gränser – ”en enhet bortom alla gränser som historien och utvecklingen har dragit upp”, för att parafrasera Tigerstedt.¹⁸ Eliten förblev avgränsad från folket i den nationella föreställningsvärlden. Detta återspeglade faktiska privilegier som ett fåtal av Finlands befolkning kunde utnyttja. Att arbeta som journalist, få tillgång till det offentliga ordet, bli utgiven och läst och kunna resa inom landet eller till Sverige och vidga sina vyer – detta var få förunnat i mellankrigstidens Finland. Alla hade inte möjlighet att skaffa sig det kulturella kapital som krävdes för att överhuvudtaget kunna diskutera frågor som nationell identitet och relationen till Sverige. Därför var Sverige bilden främst en angelägenhet för den intellektuella eliten.

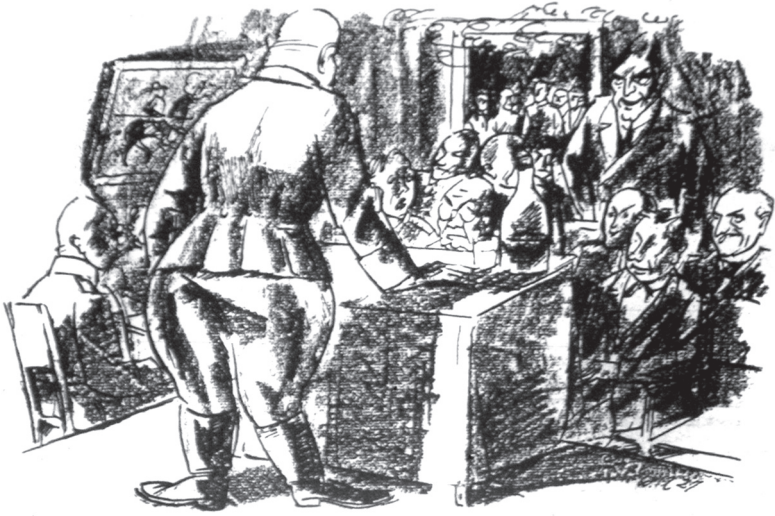
Tigerstedt själv tog sig över till Sverige redan hösten 1939 för att värva stöd för Finland. Av fruktan för fredsfördragets konsekvenser lämnade han Finland slutgiltigt 1944.¹⁹ Gripenberg tillbringade sina sista dagar som hans gäst. De högerradikalas mer eller mindre frivilliga landsflykt bildar en ironisk pendang till de rödas exil 1918 och kommunisternas fördrivning under 1920- och 1930-talen. Blickar man längre tillbaka i historien finner man även under den ryska tiden en tradition av att använda Sverige som flyktväg eller fristad – Gripenberg hjälpte Maksim Gorkij och hans hustru att fly via Sverige efter storstrejksåret, och många frivilliga jägare – vita som röda – tog denna väg till Tyskland.²⁰ Under fortsättningskriget kom många vänsteraktivister till Sverige som tillfälliga politiska flyktingar, bland andra Erkki och Katri Vala. Oavsett om man såg Sverige som en föräldrad monarki, en lömsk historisk förtryckare eller en dekadent socialliberal fiende, erbjöd landet en tillflyktsort undan repression och var den första plats som man vände sig till när man behövde hjälp.

Sverige bilden kan inte bevisas vara nödvändig i efterhand annat än för individens fysiska och psykiska överlevnad – ett oacceptabelt skäl i den nationella

18. Waltå 1993 (127)

19. Waltå 1993 (122–125, 149–167). Det är en annan historia hur dessa exiler bemöttes i Sverige. Tigerstedt anklagades för spioneri och blev måltavla för en aggressiv förtalskampanj i den rikssvenska pressen (trots hans uppenbara tyskvänlighet var många av anklagelserna falska). Tack vare inflytelserika vänner inom den svenska högern blev Tigerstedt frikänd. Han levde under hot om utvisning under resten av sitt liv.

20. Bertel Gripenberg, ”Bekantskap med Maxim Gorki”, *Finsk tidskrift* 1932/3 (232–235)

A. K. S:n kokouksessa.

Pukutsja: ... kun ryssä p—kele sitten ryntää, niin jokainen kunnan mies rajalle ...
Ääni joukosta: ... niin länsirajalleko? ...

På ett AKS-möte.

Talaren: ... och när ryssdjäveln sedan anfaller skall varje rejäl karl till gränsen ...

Röst i mängden: ... jäså, västgränsen eller? ...

diskursen, som krävde självupppoffring för den högre, kollektiva saken. Sverige-bilden uppfyller därför inget kollektivt existentiellt syfte i sig, utan är en konsekvens av stereotyp tänkande, en åskledare för den hämmande stereotyp som drabbar "oss". Som fattig fan i paradiset hör inte heller en finländare helt hemma i Sverige, som genom just sin närhet och hemtrevlighet förblir evigt främmande. Upplevs ett samhälle som ett paradiset måste det alltid förbli en smula främmande, ty paradiset är inte verkligt i jordisk mening.

Kampen – den blodiga, verkliga, dödliga – fördes inte där.

Slutdiskussion

I inledningskapitlet ställde jag flera frågor, som kan delas in i tre grupper. Den första gruppen behandlar föreställningar om Sverige och svenskhet i mellankrigstidens press i Finland. Dessa föreställningar omfattar både positiva och negativa extremer, idealbilder och varnande exempel. Som stöd delade jag in materialets Sverigebilder i kategorierna "fränder", "främlingar" och "fiender". Min förhoppning var att just synen på svenskhet skulle kunna säga något mer intressant om hur relationen till den Andre konstrueras och hur nationell identitet kommuniceras.

Valet av stereotyp säger en hel del om användarens egen identifikation och politiska maktposition och ambition. Svensken i det finländska materialet befinner sig i ett mellanläge. Ibland är han en sympatisk frände, ibland en distanserad främling, ibland en illvillig fiende. Ibland är ”vi” till och med identiska med svensken, även om de svensktalande finländarnas föreställningar om Sverige och rikssvenskar är precis lika varierade som finnarnas. Tydligt är att den *stereotype* svensken genom sin existens, även om den bara är föreställd, hjälper att dra upp gränser mellan finskt och ofinskt, och utmanar gränsen mellan svenskt i Finland och svenskt i Sverige.

Relationen mellan finskt och svenskt är främst en spegelbild av den inre kamp om finskhetens gränser som förs i den nationella diskursen. Sveriges existens försvårar finlandssvenskarnas integration i nationen, eftersom de kan anklagas för lojalitet till fel land; moderlandet, inte fäderneslandet. Samtidigt försvårade Sverige finlandssvenska isoleringssträvanden, eftersom Sveriges måttstock för svenskhet ifrågasatte olika finlandssvenska grupperns egna föreställningar och ideal. Den finska vänstern kunde utnyttja det nya Sverige för sina syften, först under omständigheternas tvång (*Elanto* och *Itä ja länsi*), senare för att etablera nätverk (*Kirjallisuuslehti*) och uppmuntra till politiska alternativ (*Tulenkantajat*). För de borgerliga tidskrifterna var Sverige ett problematiskt grannland vars historia var mer användbar än dess samtid och framtid. Förändringar i det svenska samhället och kulturlivet som avvek från etablerade stereotyper måste förklaras som harmlösa ytfenomen eller genuina uttryck för den eviga folksjälens. På detta sätt anpassades den rikssvenska moderniteten till stereotypen om det ”gamla och fria” Sverige.

Den andra gruppen av frågor fokuserar på det komplicerade förhållandet mellan *nation*, *stereotyp* och *legitimitet*. Varför upplevs stereotyper som nödvändiga och relevanta i en nationell diskurs? Nationalstatsideologin är känslig för stereotyper och tenderar till att generera stereotypa bilder av den egna nationens egenskaper likväl som grannationernas. Orsaken är att föreställningen om nationell identitet i sig är stereotypiserande. Stereotyper inger större trygghet än kategorier som varje individ själv måste bedöma och omvärdera. En stereotyp som godkänns av politiska och sociala auktoriteter fungerar som ett moraliskt rättesnöre som den enskilde individen inte ensam behöver ta ansvar för. Pickering beskriver en stereotyp som en försvarsmekanism som sätts in när maktstrukturer hotas. Jag för tanken vidare och föreslår att stereotyper ger upphov till känslan av hot, eftersom även en harmlös variation som motsäger stereotypen ruckar på dess auktoritet och skapar en känsla av oordning.²¹ Detta gäller för positiva stereotyper likaväl som för negativa. Därför kan stereotyper även upplevas som meningsskapande av underordnade grupper som vill utmana makthavarna.

Stereotyper används därför att de tillför något till individers upplevelse av världen och sig själva, men stereotyper tar också bort något väsentligt. Om vi ser stereotypiskt tänkande som nödvändigt för att skapa ordning i en kaotisk värld,

21. Pickering 2001 (2–4)

förbiser vi att det medför en förlust av förmågan att bemöta den Andre som en individ med individuella förutsättningar för dialog.²² Denna förlust bereder väg för en kedjereaktion av missförstånd och underminerar vår egen rätt till att definiera oss själva som individer i den Andres ögon. Om vi vill hävda vår individualitet kan vi inte förneka andra deras rätt till samma frihet att definiera sig själva. Om vi vill förneka dem det gör vi avkall på vår gemensamma universiella mänsklighet. Det är fullt möjligt att välja den vägen och förneka att alla människor äger samma grad av individualitet eller mänsklighet. Konsekvensen blir ett allas krig mot alla, och ett upplevt tillstånd av konstant hot. Om vi insisterar på vår rätt att stereotypisera hela kategorier av människor som fiender kan vi inte lita på att vi själva blir betraktade med större tolerans. Vi måste ständigt misstänka att fienden lurar bakom främlingars och till och med fränders ansikten. På detta sätt skapar stereotyp tänkande en värld full av faror.

Det kulturliberala och politiskt opålitliga Sverige kunde avvisas av äktfinska eller radikalkonservativa skribenter som en olämplig frände för Finland. Om man valde att avfärda dessa karaktärsdrag som övergående trender eller enstaka missförstånd erkände man i stället det historiskt sett konservativa monarkistiska och stormaktstroga Sverige som den starkare stereotypen. Generellt sett finns det en skillnad mellan bruket av Sverige som jämförelse i borgerliga och socialistiska tidningar. I borgerliga artiklar ligger fokus oftast på att utröna vad som är felet med just Sverige och svenskarna. Ur denna fråga kan läsaren dra slutsatser om vad som är bra eller dåligt i Finland. I vänsterns artiklar är Finland i fokus, och jämförelsen med Sverige utfaller till Finlands nackdel. Ställningstagandet är självkritiskt från första början. Om något enligt vänsterpressen är dåligt i Sverige är det sällan dåligt i kontrast till Finland, utan samma fenomen återfinns även i Finland. Ingetdera landet eller folket är ideologiskt ”rent”.

Den tredje och sista gruppen av frågor sammanfattar tesen ”svenskhet” och antitesen ”finskhet” i en syntes: stereotyper behöver inte motsvara verkligheten därför att de är överordnade verkligheten. Undantaget bekräftar alltid regeln. De stereotypa egenskaper som tillsammans bildar svenskhet är irrelevanta utanför en finsk kontext. Även om de ofta motsvarar föreställningar om svenskhet som konstruerats i Sverige, för en rikssvensk publik, får de en annan innebörd när de kontrasteras retoriskt med föreställningar om Finland. Vad är det då för syfte som stereotyper uppfyller? Det ouppnåeliga idealet, som delar många gemensamma drag med stereotypen, har som syfte att motivera konsensus kring en viss agenda. Den frie finske eller svenske bonden existerar alltid som en oantastlig referenspunkt, trots att verkliga finska och svenska bönder förblir tysta, engagerar sig för fel politiska partier och rörelser, eller betar sig på rakt motsatt sätt (emigrerar, gör uppror, flyttar in till städerna och proletariseras, deltar i alternativa religiösa rörelser etc).

Lapporörelsen påverkade Sverige bilden, trots att rörelsen i sig inte lade särskilt stor vikt vid språkstriden eller relationen till det västliga grannlandet. Den ledde

22. Pickering 2001 (18–19)

till hårdnande kontroll från myndigheternas håll, först i preventivt syfte mot kommunisterna och andra grupper till vänster om socialdemokraterna, i synnerhet mot deras publikationsverksamhet. Kontrollen utsträcktes så småningom till att gälla även extremhögern. Det hade vänsterpressen inget emot, men på det stora hela inskränktes handlingsutrymmet i det finska offentliga samtalet både till höger och till vänster. Detta var ett pris som de ledande politikerna var beredda att betala.

När yttrandefriheten inskränktes framstod Finland som avvikande från den skandinaviska normen. Frågan är om inte föreställningen om det fria Norden var lika stereotyp som sin motpart, den internationella fascismen. Ur det finska perspektivet var frågan irrelevant. Oavsett hur situationen i Sverige verkligen såg ut framstod den svenska socialdemokratin under 1930-talet som alltmer lockande för finländskt vänsterfolk – den stod för viljestyrka, framtidstro och förändring i positiv bemärkelse, samtidigt som dess folklighet stod utom allt tvivel. Den skandinaviska orienteringen som argument mot inkräkt nationalism och bruntonad beundran av Tyskland handlade i själva verket om en idealisering av Sverige. Den samhällseliga harmonin i Sverige, intrycket att olika samhällsklasser och politiska partier kunde umgås och samarbeta på samma villkor och med samma hjärtlighet och öppenhet, var en utopisk vision för många finländare längs hela den politiska skalan. Oavsett hur realistisk denna bild var för samtidens rikssvenskar var den en återkommande sanning för finländare som besökte Sverige och gav större legitimitet åt deras politiska strävanden än något inhemskt parti.

Inställningen till Sverige återspeglade inställningen till de inre fiender man identifierade i det egna folket. Vänstern och högern utgjorde olika typer av hot mot hegemonin. Högern var nationell på ett sätt som utmanade statens lagliga ordning. Lapporörelsen och IKL, samt andra missnöjesgrupper på högerkanten, ifrågasatte rättsstaten så länge den beskyddade deras utsedda fiender. Finlands tjänstemannastat var på sitt sätt nationellt obunden och självupprätthållande. När dess hegemoni väl blev ifrågasatt kunde den slå tillbaka med full kraft.

Jag har granskat stereotyperna som politiska redskap, oavsett om det handlar om stereotypa skildringar av nationella karaktärsdrag eller stereotypa föreställningar om det förflutna och framtiden. I och med att jag fokuserar på stereotypernas användning i det offentliga samtalet ser jag dem som instrumentella, som medvetet tillämpade retoriska medel för olika politiska ändamål. Det finns en del invändningar mot en instrumentell syn på stereotyper som är värda att diskutera och som kan ge perspektiv åt mina slutsatser. Michael Jeismann kritiserar en funktionalistisk analys som endast ser nationalismen som ett redskap för politiska intressen. Nationalismen som fenomen, invänder Jeismann, är inte identisk med sina funktioner, den är ingen ideologi i klassisk bemärkelse som är underordnad sina propagandisters intressen. Nationalismen kunde tjäna högst olika intressen under samma tid och under olika tidsperioder.²³ Av denna anledning har jag valt att utgå från stereotypbegreppet i stället för nationalismen.

23. Jeismann 1992 (42)

Stereotyper användes av alla journalister och författare, precis som de nationella referenserna. Min ständiga fråga har varit: vilket syfte uppfyller stereotyperna, och vem drar nytta av att de reproduceras i medierna? Denna fråga kan kritiserar för att vara determinerande. Utgår jag från att stereotyper brukas för bestämda ändamål tillskriver jag kanske aktörerna målsättningar utöver vad källorna ger vid handen. Pressen är dock ett medium där politiska mål formuleras och där i synnerhet identitetspolitiska mål uttrycks. Jag är intresserad av just stereotypernas politiska dimension. Olika typer av material – reportage, nyhetsartiklar, poesi, illustrationer – i mellankrigstidens publikationer lästes inte som uttryck för sinsemellan oberoende genrer. I pressen refererade alla dessa olika texttyper till varandra. Av mina talrika exempel bör framgå hur politiska frågor behandlades även i litteraturkritiken. Därför anser jag att jag har en solid grund för min instrumentella tolkning. Att söka andra orsaker för valet av vissa stereotyper och de diskurser som de ingår i, till exempel psykologiska förklaringar, hör hemma i andra historievetenskapliga skolor och kan förstås användas för att komplettera mina resultat. I synnerhet skönlitteratur och lyrik skulle kunna analyseras på en framgångsrikt sätt med mer djuplodande litteraturvetenskapliga eller psykoanalytiska metoder.

Eftersom jag tillskriver aktörerna en viss medvetenhet i valet av stereotyper kan min tolkning även anklagas för att vara konspiratorisk. En konspiration förutsätter en dold agenda, som aktörerna försöker uppnå under en retorisk täckmantel. Stereotypen om den enspråkiga finska nationen kan fungera som en sådan täckmantel, som till skillnad från det officiella målet (den inklusiva nationens väl) används för att främja en politisk minoritets särintressen (den bildade eliten, en ny generation statstjänstemän eller studenter etc.). Jag menar inte att jag ”avslöjar” en konspiration. Det krävs inte tillgång till hemligstämplad information för att upptäcka hur stereotypa föreställningar om nationen och dess fränder och fiender används för att främja politiska intressen och för att driva politiska grupper ut i samhällsdebattens periferi. Dessa syften ligger i öppen dag.

Den tredje invändningen mot mina tolkningar är att de är moraliserande. Om man anser att stereotyper är dåliga och till och med farliga politiska redskap, en åsikt som jag själv utgår från, följer att de som använder stereotyper gör sig skyldiga till dålig eller farlig politik, oavsett om det går att bevisa att resultatet är skadligt. Det finns fog för denna kritik. En historiker kan sträva efter att förhålla sig neutral och objektiv till sitt material men kan inte fullständigt lösgöra sig från sin samtids värderingar. Historikern kan inte heller förklara alternativa värderingar i det förflutna som ett utslag av tidsandan. Historisk relativism förklarar exempelvis inte hur mellankrigstidens protester mot antisemitism och främlingsfientlighet var möjliga. Om nationalismen var sin tids norm, hur kom det sig att den kunde ifrågasättas och kritiserar? Om Finlands vita historia var hegemonisk, hur kom det sig att den ifrågasattes av vänstern och underminerades av språkstriden?

Jag har försökt att inte skriva segrarens historia. Som Walter Benjamin anser jag att det inte är historikerns uppgift att alliera sig med segraren, vem det än

må vara.²⁴ Därför har jag valt att lyfta fram både den icke-socialdemokratiska vänstern kring kulturföreningen *Kiila* och 1930-talets *Tulenkantajat*, samt de radikalkonservativa poeterna Gripenberg och Tigerstedt och äktfinnar som Karimo. De strategier som dessa personer valde för att orientera sig inom och gå på tvärs mot hegemonin förtjänar vetenskaplig respekt, även om avhandlingens läsare eller författare inte nödvändigtvis är ense med deras politik. Genom att följa deras bruk av stereotyper kan jag även synliggöra att stereotyper inte alltid determinerar en politisk praxis. De som brukar stereotyper behöver inte följa dem slaviskt. Därmed ser vi att stereotyper är varken mer eller mindre än politiska redskap, språkliga och historiska konstruktioner, som reproduceras i ett socialt kommunikativt sammanhang men som också kan omformas, vändas till sin motsats eller överges helt och hållet. Om jag vill komma fram till en moralisk slutsats så är det detta: det är vår plikt som människor, kommunikativa varelser och samhällsmedborgare att ifrågasätta de stereotyper som vi matas med i medierna, att ta kontroll över stereotyperna i stället för att låta dem kontrollera oss.

Hur såg då Sverige och svenskarna ut i den finländska pressen mellan krigen 1918 och 1939? Vad omfattade kategorin ”svensk”, och vad gjorde olika Sverigebilder till stereotyper? Det svenska spelade olika roller beroende på skribentens politiska ståndpunkt och på hans syn på nationen och den egna nationella identiteten. Svenskhet associerades dels till något övermäktigt – den svenska staten och dess dominanta historia – dels till något svagt – den svensktalande minoritetens utsatthet i Finland. Den finländska föreställningen om svenskhet kan därför hjälpa till att sätta fingret på avgörande problem i konstruktionen av en finsknationell identitet. Denna är nämligen dels konstruerad som protest mot en övermakt – ”svenskar äro vi icke, ryssar vilja vi icke bli” – dels som bekräftelse av majoritetens rätt att dominera den samhälleliga agendan.

Frände

Förändringar i Sverigebilderna avspeglar förändringar i det finländska debattklimatet. En tydlig tendens under 1920- och 1930-talet var framväxten av en ny generation av vänsterinriktade intellektuella som kombinerade socialistiska ideal med idéer som även svensktalande konservativa och liberala kunde sympatisera med, nämligen nordiskt samarbete och idealiserande av det svenska arvet. Att socialister och borgerliga liberaler kunde finna gemensamma nämnare var resultatet av den äktfinska nationalismen. I kampen mot grupper som hotade att överta och enkelrikta definitionen av Finland blev fiendens fiende en vän. Den äktfinska nationalismen var inte själv hegemonisk utan fungerade inom ramarna för en större konservativ helhet, som även markerade äktfinskhetens gränser när den utmanade hierarkin. Att samarbete över politiska och nationella skiljelinjer överhuvudtaget kunde äga rum, var denna övernationella hegemonis förtjänst. Detta garanterade också en i grunden positiv inställning till Sverige, trots protester från finsk- och svenskspråkiga radikaler. Det gemensamma histo-

24. Benjamin 1974 (691–704)

riska arvet, den minsta gemensamma nämnare som man kunde acceptera som bevis för frändskap, var just den lagliga ordningen, oavsett hur historiskt relativ och manipulerbar den var.

Lagen, samhällets fundament, var inte rättvis. Den behövde uttolkare för att den högre allmänmänskliga rättvisan skulle kunna förverkligas. Rikssvenskt stöd till finländare i tryckfrihetsmål bekräftade bilden av Sverige som ett mer rättvist och öppet samhälle än Finland. För *Suomen Sosialidemokraatti* och *Kurikka* var det socialdemokratiska Sverige ett bevis på vad det egna partiet skulle kunna åstadkomma om det fick större politiskt förtroende. I vänsterpressen fick Sverige rollen som en vägvisare in i framtiden. Det svenska 1930-talsamhället tillskrevs alla de attribut som man saknade i Finland – öppenhet, progressivitet, solidaritet, till och med medmänsklig värme tyckte man sig finna i högre grad där.

För de svenskspråkiga var historien, som bevisade frändskapen med Sverige, ett tveeggat vapen. Den språkliga frändskapen med Sverige skilde finlandssvenskarna från majoriteten, medan den historiska frändskapen förenade både finnar och finlandssvenskar med rikssvenskarna. Frändskapen med Sverige garanterade att finlandssvenskarna uppfattades som nordgermaner, den mest privilegierade rasliga gruppen i Europa. För finska nationalister var detta ett bevis på att svenskarna var sentida inkräktare som inte hörde hemma på finsk mark och identiska med folkets forna förtryckare. För att bemöta detta påstående utvecklade en del forskare en annan teori, där arkeologi, rasbiologi och mytologi blandades för att bevisa att en separat, östgermansk stam av svenskar hade levt i Finland alltsedan stenåldern. Några gick till och med så långt som att antyda att svensk- och finsktalande hade någon form av gemensam härkomst eller representerade blandformer.

Om frändebegreppet ständigt problematiseras undviker man i bästa fall en stereotypisering av den nationella identiteten. Frändskapen måste ständigt omförhandlas. Detta kan även ha negativa effekter. Om frändskapsidealet är en stereotyp fixerad, evig blodsfrändskap, kan det vara svårt att acceptera att fränden förändras, eller att nya medlemmar inkluderas i frändekretsen.

Främling

Den nationella stereotypens dragningskraft härrör från den gemenskapskänsla och därav följande illusion av trygghet som individen rekonstruerar och underordnar sig genom att identifiera sig med stereotypen och reproducera den. Trygghetskänslan är förrädisk, ty paradoxalt nog åstadkoms den av att stereotyperna cementerar skiljelinjer mellan ”oss” och de Andra, mellan den föreställda gemenskapen och dem som inte hör hemma i den. Genom att de påminns om främlingen utanför eller inom gemenskapens gränser förstärks frändernas känsla av samhörighet. Främlingen kan inte ignoreras. Det avvikande är en ständig utmaning och ett potentiellt hot mot den föreställda gemenskapen, eftersom dess existens ifrågasätter den enda stora berättelsen om en nation, ett ursprung,

en identitet – en oföränderlig stereotyp. Därför är främlingen ett hot mot den kollektiva identiteten men också själva förutsättningen för den.

Det finns olika typer av främlingar, som behövs i olika hög grad för att förstärka bilden av den kollektiva identiteten. Främlingen är inte nödvändigtvis en fiende, utan kan även i egenskap av förebild uppmuntra ”oss” till utveckling och förbättring. Främlingens autentiska eller konstruerade kommentarer kan användas för att uttrycka intern kritik indirekt. Främlingens beundran används som bekräftelse för den egna framgången. Det finns också möjligheter för främlingen att bli accepterad som frände, även om dessa möjligheter är beroende av hur stereotyp kollektivet är kodat.

Den äkta finska visionen av Finlands framtid inkluderade inte någon särskild relation till Sverige. Viktigare var försvarsberedskapen och de finsk-ugriska frändefolkens rättigheter i grannländerna – åtminstone på det retoriska planet. Ett Storfinland skulle byggas, antingen inom Finlands gränser eller till följd av ett framtida apokalyptiskt krig. Den finska nationalismens förespråkare i pressen lät sig även inspireras av nationalistiska rörelser i andra länder, exempelvis Sverige. På så sätt införlivade man även svensknationella ideal i det finsknationella projektet. Vissa skribenter avfärdade Sverige som en åldrande och dekadent nation. Ur detta perspektiv var det svenska arvet endast en belastning, så länge det definierades som just svenskt. Svenskarna gjordes till främlingar genom att man på olika sätt ifrågasatte deras förmåga att förstå finnarna eller vilja att visa solidaritet (bevisa sitt frändskap) med dem. Liknande tendenser förekom i finlandssvensk litteratur, även om kultursvenskarna försökte avvärja kulturell och territoriell separatism.

Fiende

Paradoxalt nog ingav föreställningen om Finlands utsatta läge en viss trygghet. Hade man väl lokaliserat fienden kunde man samla sina krafter i en ärorik kamp mot den. Generationer hade alltsedan 1800-talet uppfostrats till att identifiera sig med manliga hjältar som Saarijärvis Paavo och Sven Dufva, hjältar med sisu som aldrig gav upp. Om fienden tycktes övermäktig kunde hjälterollen ersättas av offerrollen, som var minst lika ärorik och vördnadsbjudande. Så förberedde sig de intellektuella på en drabbning mellan gott och ont – eller ännu större krafter av mytologiska dimensioner – som skulle uppfylla individens liv med ett högre syfte. Första världskrigets och inbördeskrigets erfarenheter hade inte vaccinerat den finländska eliten mot den kollektiva uppoffringens ideal. Tvärtom ledde bearbetningen av det förflutna till att detta ideal blev centralt i den nationella stereotypen.

Den stereotypa finska nationen är insnärjd i en evinnerlig kamp mot föreställda fiender som hotar dess existens genom att ifrågasätta dess föreställda gränser. Inbördeskriget och språkstriden hade bringat i dagen att samhället bestod av en mångfald olika grupper med motsatta intressen. Ändå drevs stereotypen om en homogen finsk nation igenom under 1920- och 1930-talen. Sveriges roll i det hela blev att tjäna som spegelbild, antingen kompletterande en önskvärd finsk identitet med skandinavisk inriktning, stöttande en separat finlandssvensk iden-

titet eller bekräftande en militant finsknationalistisk bild av nationen omgivet av fiender. Den finländska svenskheten, en anomal i de borgerliga finsksinnades ögon, passade inte heller in i många socialisters syn på den rationellt organiserade arbetarnationen.²⁵

Stereotypa föreställningar om Sverige och svenskar har analyserats som en del av historiska berättelser. Vänsterns stora berättelse handlar om folkets lidande och frihetskamp. Detta folk ingår i ett internationellt perspektiv, samtidigt som det också ses ur ett nationellt perspektiv. Det internationella perspektivet kännetecknas av en marxistiskt präglad historiesyn (utvecklingen är målinriktad och följer samma mönster i hela världen), en solidaritetskänsla mellan ”arbetarna i alla länder” (och ett gemensamt klasshat mot överklass och borgerskap i alla länder), samt en positiv inställning till att följa utländska exempel (som till exempel Sverige och Storbritannien i *Tulenkantajat*). Det nationella perspektivet skildrar det finska folkets historia som en lång kamp för frihet mot olika förtryckare, men det går också i polemik mot segrarnas historieskrivning efter 1918 och försöker avslöja den borgerliga historieskrivningen som falsk. Den borgerliga historieskrivningens frihetskamper är också riktade mot förtryckare, som är nationellt kodade. Efter 1918 finns även en viss kluvenhet inom den borgerliga hegemonin, där arvtagarna till ungfennomanerna är mer redo att godkänna folkliga protester än arvtagarna till gammalfennomanerna och Svenska partiet.

Förtrycket som motiv i de finländska berättelserna, oberoende av ideologisk bakgrund, följer vissa regler: 1. den kommer utifrån 2. den kommer ovanifrån 3. den är ofinsk 4. den skapar martyrskap, som rättfärdigar alla martyrens handlingar. Det finska folket definieras i första hand som ”det arbetande folket” – bönder, torpare, fabriksarbetare – medan det lämnas mer oklart om borgarna är en del av folket. Det internationella perspektivet kompletterar det nationella och behöver inte stå i motsättning till det. Precis som klassisk nationalism som förespråkar nationernas rätt till självbestämmande, jämlika men åtskilda, ses de olika arbetande folken sträva efter samma sorts frihet utan att för den skull behöva slå sig samman i en internationell stat.

Efter inbördeskriget försökte den splittrade vänstern skapa egna berättelser för att skänka mening åt lidandet och förlusten. Eftersom vänstern var tvungen att gå igenom en process av inre rening efter inbördeskriget – socialdemokraterna valde den parlamentariska linjen, kommunisterna tvingades under jord och bort från den offentliga arenan – var det svårare att projicera skulden för folkets oenighet på främlingar utanför nationens gränser. Vänstergrupperna var inte heller motiverade till att förespråka en falsk nationell enighet på de vita segrarnas villkor. De borgerliga var i sin tur kluvna i sinsemellan fientligt inställda delar på grund av språkstriden och på grund av en avvikande inställning till laglighetslinjen. Finskhetsivrarna kunde anklaga de svensktalande för att sakna det rätta nationella sinnelaget och därmed ifrågasätta deras finskhet. Därmed

25. Jämförbart med det rikssvenska folkhemsbygget, som ledde till tornedalsfinnarnas ”försvenskande”.

försköts skulden för hela språkstridsproblematiken på det så kallade främmande elementet i landet. I kampen för att ena det splittrade folket försökte äktfinnarna peka ut de svensktalande och svensksinnade som skurkar som både röda och vita bönder och arbetare borde se som sina naturliga fiender.

De som öppet identifierade sig med Sverige blev utdefinierade ur den nationella gemenskapen av sina meningsmotståndare. Det fanns mer subtila sätt att uttrycka identifikation utan att göra avkall på finskheten. Jag syftar på de positiva artiklar om rikssvenska framsteg i samhällsutveckling, ekonomi och teknik, som oftast publicerades i socialdemokratiska och liberala tidningar. Att fokusera på Sverige i dessa områden, i en anda av tävlan och konkurrens, kan också tolkas som ett tecken på indirekt identifikation. Om man såg Sveriges exempel som möjligt att uppnå, och svenska bedrifter som inom räckhåll för finländare, kompromissade man med de militanta nationalisternas fullständiga avvisande av alla slags kontakter med Sverige. Man kompromissade då även med de diametralt motsatta stereotyperna, men skapade ett annat slags stereotyp av Sverige, som fortfarande är gångbar i finländska medier: föreställningen om Sverige som den självklara rivalen i en fredlig tävling, en rival som är desto mer utmanande att besegra eftersom den alltid leder med en näslängd.

Det stereotypa Sverige är omöjlig att se åtskilt från andra föreställningar om de Andra och det nationella "vi-et" under samma tid. Stereotypernas flexibla tillämpning pekar också på svagheter i föreställningen om en nationell identitet. Nationens innehåll var otydligt och föränderligt, men dess gränser antogs vara tydliga. Ändå var det gränserna som skulle försvaras mot ett ständigt hot och innehållet som antogs vara evigt och oföränderligt.

De stereotypa bilderna av Sverige och svenskarna som fränder, främlingar eller fiender visar på den nationella stereotypens svaghet och styrka. Stereotyper är kategoriseringar som förstelnar och får ett eget liv. Upplevelsen av verkligheten justeras för att passa in i stereotypen, inte tvärtom. Därför kunde bilden av Sverige som fiende broderas ut med antisemitiska attribut – nationens fiende, den inre femtekolonnaren eller det yttre övernationella imperiet, bar samma drag i varje nationalstat.

Det enklaste svaret på frågan varför den fientliga bilden av Sverige inte fick vidare politiska konsekvenser var att Sovjetunionens hot var större och mer konkret. Det innebar inte att Sverige inte kunde ses som ett hot mot Finlands självständighet. Snarare förstärkte den defensiva nationella självbilden en negativ bild av Sverige. En nationalism som baserade sig på konstant mobilisering och militant förberedelse mot inre och yttre fiender lämnade inte mycket utrymme för positiva föreställningar om grannländerna. Trots att relationerna med Sverige var relativt fredliga och politiska konflikter löstes på fredlig väg var till exempel konflikterna mellan idrottsrörelserna så graverande att en av de främsta arenorna för ovan nämnda fredliga tävlan, Finnkampen, avbröts i flera år och kunde återupptas först på 1940-talet.

En del forskare har velat se denna militanta, konfliktrinriktade nationalism som något konstruktivt i ljuset av Finlands senare krig. Förvisso tjänar nationalism i alla former alltid ett konstruktivt syfte – fiendebilder konstrueras därför att de upplevs som meningsfulla. Det finns dock alltid ett pris att betala. Fiendebilder som får karaktär av stereotyper motverkar sitt ändamål när kontakter skall knytas till grannstaterna i fredsbevarande syfte. Den finska nationalismen har byggts upp på grundval av ett likriktat ideal. Individens frihet måste offras för nationalstatens högre mål. Detta förklaras i Snellmans anda som förverkligandet av individens fria vilja. Den som motsätter sig detta högre mål kan alltid sägas ha handlat under inflytande av lägre drifter eller yttre krafter och sakna förmåga till självständig handling i enlighet med den fria viljan. Individerna förväntas anpassa sig till en nationell stereotyp. Alternativet blir att kategoriseras med andra determinerande stereotyper som utesluter individen från nationen. Ändå är det individerna själva som konstruerar nationalstaten och som är ansvariga för stereotyperna och deras konsekvenser.

Nationalstatens antiindividualism kan tyckas vara ett reaktionärt drag, men många samtida kommentatorer såg ingen inbyggd paradox i myten om den självständiga och egensinniga finska krigaren som offrade sig för det enda högre meningsskapande ändamålet, den kollektiva gemenskapen i form av nationen. Trots att den nationella gemenskapen sågs som en ödesgemenskap, och framtiden skildrades i närpå apokalyptiska tecken, var det individens fria vilja som skulle styra den gode finländaren i rätt riktning. Nationalismen som statens sekulära religion skulle disciplinera massorna och skapa produktiva medborgare, vars individuella aktiviteter kanaliserades genom rätt organisationer och sysselsättningar under arbetstid och fritid. Det är missvisande att likställa nationalism med konservatism i mellankrigstidens Finland, när själva nationens befrielsekamp och utveckling innebar bejakande av progression och modernitet i större delen av pressen. Likaså är det missvisande att utgå ifrån att antisvenska, xenofoba och antisemitiska yttringar bara uttrycktes av modernitetens och upplysningsidealens motståndare. Tvärtom var utrensningen av fienden och särskiljandet av främlingen relevant även för dem som ville reformera Finland i demokratisk riktning och som ville bygga en finländsk version av folkhemmet. Den internationella fascismen var också en sådan stereotyp fiendebild. Själva xenofobin eller antisemitismen som problem kunde projiceras på dessa främmande grupper. Liksom i våra dagar framställdes främlingsfientlighet som en importvara, ofinsk till sin natur och därför skadlig och osund. Humanitära skäl vägde lätt i debatten. Det var enklare att få gehör för solidaritet med de Andra genom att tala om den enskildes plikter gentemot den egna nationen eller folket.

Finlands medborgare har ännu inte gjort upp med bilden av Finland som en enig, homogen nationalstat, en bild som genomsyrar samhällsdebatt och forskning. Föreställningen om den homogena nationalstaten som ett normaltillstånd projicerades på framtiden under mellankrigstiden, som ett idealiskt mål. Under de senaste decennierna har man ofta föreställt sig detta tillstånd i det förflutna,

som en harmonisk guldålder då Finland var fritt från rasism och flyktingfrågor. Problemet med denna stereotyp är att den osynliggör den mångfald av olika intressegrupper som samhället alltid har bestått av. När sådana intressegrupper gör sina röster hörda tvingas de tala nationalstatens språk – och här menar jag terminologin, inte finska eller svenska – för att göra sig förstådda och inte löpa risken att bli uteslutna ur gemenskapen. Föreställningen om en nationell storberättelse som något i grunden gott lever kvar än i dag. Många hävdar att det stärker individens känsla av trygghet och självförtroende att känna tillhörighet till en nation. Nationalitet kan sägas vara förutsättningen för att en individ skall kunna fungera som politisk aktör. Men vad händer när den nationella identiteten bygger på en känsla av att ständigt utkämpa en strid mot yttre fiender och på att tvingas uppleva varje främmande inslag i samhället som ett hot mot den egna identiteten? Detta är inget endemiskt problem – det plågar alla samhällen som vilar på föreställningen om en unik och gemensam identitet.

8. Referenser

Tidningar och tidskrifter

Jag har konsulterat följande arkiv i Helsingfors: Työväenarkisto/Arbetsarkivet (*Elanto, Itä ja länsi, Kirjallisuuslehti, Tulenkantajat*); Kansalliskirjasto/Nationalbiblioteket (*Garm, Kurikka, Ajan Suunta, Arbetarbladet, Hakkapeliitta, Suomen Kuvalehti, Suomen Sosialidemokraatti*); i Tammerfors: Tampere University Library (*Suomen Heimo, Suomen Sosialidemokraatti*); samt i Lund: Lunds Universitetsbibliotek (*Finsk tidskrift, Helsingin Sanomat, Valvoja, Valvoja-Aika*).

Av följande publikationer har jag gått igenom kompletta årgångar:

Elanto (1918–1939)
Finsk tidskrift (1918–1939)
Garm (1923–1937)
Itä ja länsi (1924–1930)
Kirjallisuuslehti (1932–1938)
Kurikka (1918–1938)
Tulenkantajat (1932–1939)
Valvoja (1918–1923)
Valvoja-Aika (1923–1939)

Följande tidskrifter har jag läst i urval:

Ajan Suunta (1932–1933)
Arbetarbladet (1921, 1925)
Hakkapeliitta (1926, 1927, 1928, 1938)
Helsingin Sanomat (1931)
Suomen Heimo (1924)
Suomen Kuvalehti (1919–1923, 1928, 1929, 1934, 1936, 1937)
Suomen Sosialidemokraatti (1920–1921, 1924–1925, 1929, 1931–1933, 1935–1936, 1938)
Tulenkantajat (första utgivningsperioden; 1929)

Litteratur

Förkortningar: SKS = Suomen Kirjallisuuden Seura, SLF = Svenska litteratursällskapet i Finland, SHS = Suomen Historiallinen Seura

- Aki Alanko, ”Juutalaisviha Suomessa pienen piirin touhua”, *Tieteessä tapahtuu* 2006/7
- Risto Alapuro, *Akateeminen Karjala-seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvulla*. Helsingfors 1973
- , *State and Revolution in Finland*. University of California Press, Berkeley 1988
- , ”Social classes and nationalism: the North-East Baltic”, *National History and Identity. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region Nineteenth and Twentieth Centuries*. Red. Michael Branch, SKS, Helsingfors 1999
- Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London 1983, 1991
- Lars M. Andersson, ”Bildn av juden i svensk skämtpress 1910–1940.” *Historisk tidskrift* 1996/2
- , *En jude är en jude är en jude ... Representationer av ”juden” i svensk skämtpress omkring 1900–1930*. Nordic Academic Press, Lund 2000
- Pertti Anttonen, ”Myyttiset uhkakuvat ja puolustuseetos Suomen ja suomalaisuuden konstituoinnissa”, *Elektroloristi* 1996/2, Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry, Joensuu (http://www.elore.fi/arkisto/2_96/ant296.html)
- Pauli Arola, *Tavoitteena kunnan kansalainen. Koulun kansalaiskasvatuksen päämäärät eduskunnan keskusteluissa 1917–1924*. Yliopistopaino, Helsingfors 2003
- Stefan Arvidsson, *Ariska idoler. Den indoeuropeiska mytologin som ideologi och vetenskap*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag 2000
- Etienne Balibar & Immanuel Wallerstein, *Ras, nation, klass. Mångtydiga identiteter*. Daidalos, Göteborg 2002
- Walter Benjamin, ”Über den Begriff der Geschichte.” *Gesammelte Schriften I:2*. Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1974
- , *Einbahnstraße. Gesammelte Schriften IV:1*. Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1992
- Peter L. Berger & Thomas Luckmann, *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit. Eine Theorie der Wissenssoziologie*. Fischer Verlag, Frankfurt a. M. 2004 (1966)
- Beyond a Joke. The Limits of Humour*. Red. Sharon Lockyer & Michael Pickering, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2005
- Michael Billig, *Banal Nationalism*. Sage, London 1995
- Lars Björne, ”... syihin ja lakiin eikä mielivaltaan...” *Tutkimus Turun hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä vuosina 1918–1939*. Helsingfors 1977
- Alexander Blok & Robin Kember, ”The Scythians.” *Russian Review* 1955/2
- Lars Erik Blomquist, ”Läs och du skall bli fri! Den ryska intelligentsian under 200 år.” *Ryssland – ett annat Europa*, Utbildningsradion/SNS Förlag, Stockholm 1995
- Håkan Blomqvist, *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*. Carlsons, Stockholm 2006
- Yrjö Blomstedt, ”Den finländska självständighetstanken på 1700-talet.” *Historisk tidskrift för Finland* 1965/1
- Norberto Bobbio, ”Gramsci and the conception of civil society.” *Gramsci and Marxist Theory*. Red. Chantal Mouffe, Routledge, London 1979
- Georg Branting, *Rättvisan i Finland. Några dokument med kommentarer*. Tidens förlag, Stockholm 1924

- Gunnar Broberg, "När svenskarna uppfann Sverige. Anteckningar till ett hundraårsjubileum." *Tänka, tycka tro. Svensk historia underifrån*. Red. Gunnar Broberg, Ulla Wikander & Klas Åmark, Ordfront, Stockholm 1993
- Rogers Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Harvard University Press, London 1996 (1992)
- Christian Catomeris, *Det ohyggliga arvet. Sverige och främlingen genom tiderna*. Ordfront, Stockholm 2004
- Ann Curthoys, "Constructing National Histories", *Frontier Conflict: The Australian Experience*. Red. Bain Attwood & S.G. Foster, National Museum of Australia, Canberra 2003
- Ingvar Dahlbacka, "Kyrkan och folket." *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*. Red. Derek Fewster, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2000
- Det hotade landet och det skyddade*. Red. Tapani Suominen & Anders Björnsson, Atlantis, Stockholm 2002
- Richard Dyer, *The Matter of Images. Essays on Representation*. Routledge, London 1993
- Hugo Dyserinck, "Komparatistik als Europaforschung", *Komparatistik und Europaforschung. Perspektive vergleichender Literatur- und Kulturwissenschaft*. Red. Hugo Dyserinck & Karl Ulrich Syndram, Bouvier Verlag, Bonn 1992
- Sara Edenheim, *Begärets lagar. Moderna statliga utredningar och heteronormativitetens genealogi*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag 2005
- Eduskuntavaalit vuosina 1907 & 1908*. Suomen virallinen tilasto 29, Vaalitilasto 1, Helsingfors 1909
- Laura Ekholm, "Heikinkadun juutalaiset vaatekauppiat." *Vieraat kulkijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. SKS, Helsingfors 2005
- Lars Elenius, *Nationalstat och minoritetspolitik. Samer och finskspråkiga minoriteter i ett jämförande nordiskt perspektiv*. Studentlitteratur 2006
- Ainur Elmgren, "Den allrakäraste fienden – föreställningar om Sverige, historia och nationell identitet i Finland 1970–2002." Opublicerad magisteruppsats, Historiska institutionen, Lunds universitet 2002
- Thomas Hylland Eriksen, *Etnicitet och nationalism*. Nya Doxa, Nora 1993
- Heikki Eskelinen, *Me tabdoimme suureksi Suomenmaan. Akateemisen Karjala-Seuran historia I*. WSOY, Helsingfors 2004
- Marja Engman, *Det främmande ögat. Alma Söderhjelm i vetenskapen och offentligheten*. SLF, Helsingfors 1996
- Max Engman, "The Finland-Swedes: a case of failed national history?" *National History and Identity. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region, Nineteenth and Twentieth Centuries*. Red. Michael Branch, SKS, Helsingfors 1999
- , "Folket – en inledning." *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*. Red. Derek Fewster, SLF, Helsingfors 2000
- , "Historikernas folk", *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*. Red. Derek Fewster, SLF, Helsingfors 2000
- Derek Fewster, "Fornfolket i nutiden. Arkeologins politiska budskap." *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*. Red. Derek Fewster, SLF, Helsingfors 2000
- , *Visions of Past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History*. SKS, Helsingfors 2006
- Finland 1917–1920. 3. En stat tar form*. Red. Ohto Manninen, Helsingfors 1995
- Tomas Forser, *Bööks 30-tal. En studie i ideologi*. Norstedts, Stockholm 1976

- Nils Erik Forsgård, *I det femte inseglets tecken. En studie i den äldre Zacharias Topelius livs- och historiefilosofi*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1998
- , ”Topelius och folket”, *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*. Red. Derek Fewster, SLF, Helsingfors 2000
- , *Alias Finkelstein. Studier i antisemitisk retorik*. Schildt, Vanda 2002
- George M. Fredrickson, *The Black Image in the White Mind. The Debate on Afro-American Character and Destiny 1817–1914*. Harper & Row, New York 1971
- Albert Friedenthal, *Jordens kvinnor. Band 1–2*. A.-B. för Spridning av Litterära Verk, Stockholm 1924
- Olavi K. Fält, *Eksotismista realismiin. Perinteinen Japanin-kuva Suomessa 1930-luvun murroksessa*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi 1982
- Peter Gay, *The Bourgeois Experience. Victoria to Freud. Vol. III, The Cultivation of Hatred*. Harper Collins, London 1993
- Bernhard Giesen, *Kollektive Identität*. Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1999
- Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*. Lawrence & Wishart, London 1971
- Bertel Gripenberg, *En dröm om folkviljan*. Schildts, Helsingfors 1918 (1908)
- , *Det brinnande landet. Äfventyr i 4 tablåer*. AB Lilius & Hertzberg, Helsingfors 1910
- Hans Ulrich Gumbrecht, ”Fiume’s Place in Fascism’s Genealogy”, *Journal of Contemporary History* 1996/2
- Tommy Gustafsson, *En fiende till civilisationen. Manlighet, genusrelationer, sexualitet och rasstereotyper i svensk filmkultur under 1920-talet*. Sekel, Lund 2007
- Pertti Haapala, ”Menneisyden vartijat.” *Historiallinen Aikakauskirja* 1997/1
- Patrik Hall, *Den svenskaste historien. Nationalism i Sverige under sex sekler*. Carlssons, Stockholm 2000
- Stuart Hall, ”The Spectacle of the Other.” *Representation. Cultural Representations and Signifying Practices*. Red. Stuart Hall, Sage, London 1997
- Jarl Hemmer, *Onni Kokko och andra berättelser*. Vårt Hems förlag, Stockholm 1931
- Seppo Hentilä, ”Historian julkinen käyttö”. *Tieteessä Tapahtuu* 1998/5
- Ilkka Herlin, ”Tiede ja kansallinen tiede 1800-luvun Suomessa”. *Tieteessä Tapahtuu* 2000/6
- Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Red. Päiviö Tommila, Kuopio 1989
- Historian lisälehtiä. Suvaitsevaisuuden ongelma ja vähenmistöt kansallisessa historiassa*. Red. Pekka Isaksson & Jouko Jokisalo, Like, Helsingfors 2005
- Eric Hobsbawm, ”Mass-Producing Traditions, Europe 1870–1914”, *The Invention of Tradition*. Red. Hobsbawm & Ranger, Cambridge University Press 2004 (1983)
- John Th. Honti, ”Vinland and Ultima Thule.” *Modern Language Notes* 1939/3
- Antti Häkkinen & Miika Tervonen, ”Johdanto: Vähemmistöt ja köyhyys, Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla.” *Vieraat kulkijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. Red. Antti Häkkinen, Panu Pulma & Miika Tervonen, SKS, Helsingfors 2005
- Pekka Kalevi Hämäläinen, *Nationalitetskampen och språkstriden i Finland 1917–1939*. Schildts, Helsingfors 1969
- Sten Högnäs, *Kustens och skogarnas folk. Om synen på svenskt och finskt lynne*. Atlantis, Stockholm 1995
- , ”Rika malmädror av ädel metall. Folket som resurs.” *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*. Red. Derek Fewster, SLF, Helsingfors 2000

- Raimo Ilaskivi, ”Mannerheimin häpäisijöitten päät pölkylle!” *Uusi Suomi* 2008.02.25 (<http://www.uusisuomi.fi/blogit/raimoilaskivi/mannerheimin-hapaisijöitten-paat-polkylle>)
- Jalmari Jaakkola, *Suomen historian ääriviivat*. WSOY, Borgå 1941
- Max Jakobson, *Väldets århundrade*. Söderströms, Helsingfors 1999
- Marja Jalava, *Minä ja maailmanhenki. Moderni subjekti kristillis-idealisisessa kansallissajatelussa ja Rolf Lagerborgin kulttuuriradikalismissa n. 1800–1914*. SKS, Helsingfors 2005
- Michael Jeismann, *Das Vaterland der Feinde. Studien zum nationalen Feindbegriff und Selbstverständnis in Deutschland und Frankreich 1792–1918*. Klett-Cotta, Stuttgart 1992
- Pertti Joenniemi, ”Euro-Suomi: Rajalla, rajojen välissä vai rajaton?” *Suomesta Euro-Suomeen. Keitä me olemme ja mihin matkalla*. Red. Pertti Joenniemi, Risto Alapuro & Kyösti Pekonen, Rauhan- ja konfliktintutkimuslaitos, Tammerfors 1993
- Osmo Jussila, Seppo Hentilä & Jukka Nevakivi, *Suomen poliittinen historia 1809–2006*. WSOY, Helsingfors 2006
- ”Juutalainen koulu.” Helsingin Juutalainen Seurakunta. Judiska Församlingen i Helsingfors 2006–2007 (<http://www.jchelsinki.fi/laitokset/koulu.htm>)
- Uuno Kailas, *Runoja*. WSOY, Borgå 1943 (1932)
- Kansalliskielten historiallinen, kulttuurinen ja sosiologinen tausta (Nationalspråkens historiska, kulturella och sociologiska bakgrund)*. Työryhmämuistio, Kielilakikomitea 2000
- Mervi Kantokorpi, ”Naturalismin kuvotus.” *Dekadenssi vuosisadanvaihteen taiteessa ja kirjallisuudessa*. Red. Pirjo Lyytikäinen, SKS, Helsingfors 1998
- Outi Karemaa, *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1917–1923*. SHS, Helsinki 1998
- Aarno Karimo, *Germaaneja*. WSOY, Helsingfors 1930
- , *Kohtalon kolmas hetki*. WSOY, Borgå 1936 (1927)
- Pertti Karkama, ”The individual and national identity in J.V. Snellman’s Young-Hegelian theory” *National History and Identity. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region, Nineteenth and Twentieth Centuries*. Red. Michael Branch, SKS, Helsingfors 1999
- Klas-Göran Karlsson, ”Historiedidaktik och historievetenenskap – ett spänningsfyllt förhållande.” *Historiedidaktik*. Red. Christer Karlegård & Klas-Göran Karlsson, Studentlitteratur, Lund 1997
- , ”Identity Change in the Former Soviet Union? – The Roles of History.” *Collective Identities in an Era of Transformations. Analysing Developments in East and Central Europe and the Former Soviet Union*. Red. Karlsson, Petersson & Törnquist-Plewa, Lund University Press 1998
- Lauri Karvonen, ”Likadan på ett annat sätt – Sverige som motpol och modell”, *Historisk tidskrift för Finland* 1992/4
- Juhani Kaskeala, ”Puolustusvoimain komentajan juhlapuhe jääkärien kotiinpaluun 85-vuotisjuhlassa Vaasassa 25.2.2003”, Puolustusvoimat – Försvarsmakten 2003 (<http://www.mil.fi/puolustusvoimainkomentaja/116.dsp>)
- Urho Kekkonen, *Vuosisatani. I*. Otava, Helsingfors 1981
- , ”Lautamies”, ”Minä olin diktaattori.” *Ylioppilaslehti* 1929/4
- Aira Kemiläinen, *Finns in the Shadow of the Aryans. Race Theories and Racism*. Suomen Historiallinen Seura, Helsingfors 1998
- Pauli Kettunen, *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930*. SHS, Helsingfors 1986

- Ilmari Kianto, "Tuomiotaktiikasta." *Keskisuomalainen* 1918.04.12
- Kari Kilpeläinen, "Jean Sibelius: The Music. Works in chronological order. 1910–1919", *Jean Sibelius* (webbplats). Red. Vesa Sirén, Helsingin Suomalainen Klubi 2006–2007 (http://www.sibelius.fi/english/musiikki/kron_1910-1919.htm)
- Aleksis Kivi, *Runot ja kirjeet*. SKS, Helsingfors 1915
- Matti Klinge, *Helsingfors studentkärs historia. 8, Studenter och idéer. Studentkåren vid Helsingfors universitet 1828–1960, 4. 1917–1960*. Studentkåren, Helsingfors universitet, Helsingfors, 1979
- , *Kaksi Suomea*. Otava, Helsingfors 1982
- , *Från lojalism till rysshät*. Söderströms, Helsingfors 1988
- , *Let Us Be Finns. Essays on History*. Otava, Helsingfors 1992
- , *The Finnish Tradition*. Gummerus, Jyväskylä 1993
- Konventionen om demilitarisering av Ålandsöarna. Samtida översättning, Helsingfors hos J. Simelii arvingar 1856*. Ålands kulturstiftelse 2001–2008 (<http://www.kultur.aland.fi/kulturstiftelsen/traktater/svenska/1856sv.htm>)
- Juhani Kortteinen, "Romanit ja muut perinteiset vähemmistömmä", *Vähemmistöt ja niiden syrjintä Suomessa. Ihmiskoikeusliitto ry:n julkaisuja 4*. Red. Taina Dahlgren et al., Yliopistopaino, Helsingfors 1997
- Rotem Kowner, "'Lighter than yellow, but not enough'. Western discourse on the Japanese 'race', 1854–1904." *The Historical Journal*, 2000/1
- Bengt Kummel, *Svenskar i all världen förenen eder! Vilhelm Lundström och den allsvenska rörelsen*. Åbo Akademis förlag, Åbo 1994
- Jussi Kurunmäki, "Kansankoti ja hyvinvointivaltio – ruotsalainen nationalismi", *Nationalismit*. Red. Pakkasvirta & Saukkonen, WSOY, Helsingfors 2005
- Matti Kuusi, *Sananlaskut ja puheenparret*. SKS, Helsingfors 1954
- Matti Lackman, "Etsivä keskuspoliisi 1919–1937", *Turvallisuuspoliisi 75 vuotta 1919–1994* (Säkerhetspolisens 75 år 1919–1994). Red. Matti Simola & Jukka Salovaara, Inrikesministeriet, Helsingfors 1994
- Rolf Lagerborg, *Ord och inga visor – andras och egna – från ett folkvälde på villovägar*. Åbo, 1946
- Joseph Th. Leerssen, "Identity and Self-Image: German Auto-Exoticism as Escape from History", *Komparatistik und Europaforschung. Perspektive vergleichender Literatur- und Kulturwissenschaft*. Red. Hugo Dyerinck & Karl Ulrich Syndram, Bouvier Verlag, Bonn 1992
- Marion Leffler, *Böcker, bildning, makt. Arbetare, borgare och bildningens roll i klassformeringen i Lund och Helsingborg 1860–1901*. Red. Bengt Ankarloo, Sven Tägil & Eva Österberg, Lund University Press, Lund 1999
- Martti Lehti, "The Homicide Wave in Finland from 1905 to 1932", *Homicide in Finland. Trends and Patterns in Historical and Comparative Perspective*. Red. Tapio Lappi-Seppälä, National Research Institute of Legal Policy, Helsingfors 2001
- Veli-Pekka Leppänen, "Wir haben keine Judenfrage", *Helsingin Sanomat* 2006.5.7 (<http://www.hs.fi/kulttuuri/artikkeli/Wir+haben+keine+Judenfrage/HS20060507-S1rKUo23hd>)
- Ilkka Liikanen, *Femmomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty*. SHS, Helsingfors 1995
- , "Kansallinen yhtenäisyys ja kansanvalta – suomalainen national", *Nationalismit*. Red. Jussi Pajujoja & Pasi Saukkonen, WSOY, Helsingfors 2005

- Åsa Linderborg, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk makt-resurs 1892–2000*. Atlas, Stockholm 2001
- Walter Lippmann, *Public Opinion*, Macmillan, New York 1956 (1922)
- Jyrki Loima, *Myytit, uskomukset ja kansa. Johdanto moderniin nationalismiin Suomessa 1809–1918*. Yliopistopaino, Helsingfors 2006
- Tarja-Liisa Luukkanen, *Sääty-ylioppilaasta ensimmäisen polven sivistyneistöön. Jumaluus-opin ylioppilaiden sukupolvikehitys ja poliittis-yhteiskunnallinen toiminta 1853–1918*. SKS, Helsingfors 2005
- Pekka Lähteenkorva & Jussi Pekkarinen, *Ikuisen poudan maa. Virallinen Suomi-kuva 1918–1945*. WSOY, Helsingfors 2004
- Heikki Länsisalo, "Ilmari Kianto. Sisällissodan valkoinen propagandisti ja anarkisti", *Hiidenkivi* 2005/5
- Maailma Tutuksi ry (Get to Know the World Association), "Helsinki 2000 – Rome 2000", 1999; "Finnish-Japanese school survey", 1995 (<http://www.maailmatutuksi.fi>)
- Juha Manninen, *Välustus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta*. SKS, Helsingfors 2000
- Turo Manninen, *Vapustaistelu, kansalaissota ja kapina*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1982
- Heikki Marjomäki, "Translated Communism – Remarks on 'Politics Translated' in the Finnish Communist Movement during the 1920s and 1930s", *Communism. National & International*, red. Tauno Saarela & Kimmo Rentola, SHS, Helsingfors 1998
- Markku Mattila, *Kansamme parhaaksi. Rotubygieniä Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*. SHS, Jyväskylä 1999
- Henrik Meinander, *Finlands historia 4*. Schildts, Helsingfors 1999
- "Miten olisi EURO-nationalismi?", *Suomen Kuvalehti* 1992/18
- George L. Mosse, "Bookburning and the Betrayal of German Intellectuals", *New German Critique*, 1984/31
- , "Shell-Shock as a Social Disease", *Journal of Contemporary History* 2000/1
- Juhani Mylly, "Sukellus suomalaisen historiakirjoitukseen", *Historiallinen Aikakauskirja* 1997/1
- Helka Mäkinen, *Ellin Tompuri. Uusi nainen ja punainen diiva*, Helsingfors universitet, Helsingfors 2002
- Iver B. Neumann, *Uses of the Other. 'The East' in European Identity Formation*. University of Minnesota Press, Manchester 1999
- Lutz Niethammer, *Kollektive Identität. Heimliche Quellen einer unheimlichen Konjunktur*. Rohwolt, Hamburg 2000
- Ernst Nolte, *Der Faschismus in seiner Epoche*. R. Piper & Co. Verlag, München 1963
- Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi. Band 16. Teniers–Üxskull*. Stockholm 1892 (<http://runeberg.org/nfap/>)
- Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi. Band 25. Sekt–Slöjksiffling*. Nordisk familjeboks förlags aktiebolag, Stockholm 1917 (<http://runeberg.org/nfcel/>)
- Anssi Paasi, *Territories, Boundaries and Consciousness. The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*. Wiley, Chichester 1996
- Marko Paavilainen, *Kun pääomilla oli mieli ja kieli. Suomalaiskansallinen kielinationalismi ja uusi kauppiaskunta maakaupan vapauttamisesta 1920-luvun alkuun*. SKS, Helsingfors 2005
- Raoul Palmgren, *Kapinalliset kynät. Itsenäisyysajan työväenliikkeen kaunokirjallisuus I. Kaksi puoluekirjallisuutta ja muotovallankumous (1918–30)*. WSOY, Borgå 1983

- , *Kapinalliset kynät. Itsenäisyysajan työväenliikkeen kaunokirjallisuus II. Pulan, fasismin ja sodan varjossa (1930–44)*. WSOY, Borgå 1984
- Silvana Patriarca, ”Indolence and Regeneration: Tropes and Tensions of Risorgimento Patriotism”, *The American Historical Review* 2005/2
- Ulla-Maija Peltonen, *Punakapinan muistot*. SKS, Helsingfors 1996
- , *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. SKS, Helsingfors 2003
- Risto Peltovuori, *Suomi saksalaisin silmin 1933–1939. Lehdistön ja diplomatian näkökulmia*. SKS, Helsingfors 2005
- Lennart K. Persson & Thomas Pettersson, *Svensk friidrott 100 år*. Sellin & Partner Bok och Idé, Stockholm 1995
- Reijo Perälä, *Lapuan liike ja sanan mahti*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi 1998
- Thorleif Pettersson & Sakari Nurmela, *Om olika sätt att möta en stor elefant. En jämförande studie av finländsk och svensk kultur*, Kulturfonden för Sverige och Finland 2007 (<http://www.kulturfonden.net/upload/rapport.2.11.07.pdf>)
- Michael Pickering, *Stereotyping. The Politics of Representation*. Palgrave, London 2001
- Tuija Pulkkinen, ”Kielen ja mielen ykseys”, *Suomi – outo pohjoinen maa?* Red. Tuomas M. S. Lehtonen, PS-Kustannus, Borgå 1999
- Ali Pylkkänen, ”Palkka-armeija ei ole pelkkä puolustuksellinen ratkaisu”, *Historiallinen Aikakauskirja* 1997/1
- Jussi Raitio, *Työväen sanomalehdet ja sanomalehtimiehet*. Tammi, Lahti 1947
- Heli Rantala, ”Sivistyksen käsitteen merkitysulottuvuuksista J. V. Snellmanin historiakiäsityksessä.” *Ennen ja Nyt* 2006/1 (http://www.ennenjanyt.net/2006_1/referee/rantala.html)
- Esko Rantanen, ”Vihaa vailla perusteita.” *Talouselämä* 2006.5.26 (http://www.talouselama.fi/docview.do?f_id=910882)
- Steve Reicher, Nick Hopkins & Susan Condor, ”The Lost Nation of Psychology”, *Beyond Pug’s Tour. National and Ethnic Stereotyping in Theory and Literary Practise*. Red. C.C. Barfoot, Rodopi, Amsterdam 1997
- Chelsea Rodd, ”Ghassan Hage, Against Paranoid Nationalism”, *JAS Review of Books* 2006/44 (<http://www.api-network.com/cgi-bin/reviews/jrbview.cgi?n=1864031964>)
- J.E. Rosberg, *Nordiskt kynne. Jämförande karakteristiker*. Söderström & Co, Helsingfors 1931
- Henrik Rosengren, *Judarnas Wagner. Moses Pergament och den kulturella identifikationens dilemma omkring 1920–1950*. Sekel Bokförlag, Lund 2007
- Reijo Rutanen, ”Lähtemätön paluu”, *Suomen Kuvalehti* 1992/24–25
- S.E., ”Carl Bildt ja Suomi”, *Kanava* 1992/5
- Tauno Saarela, ”Postilla vai Nyyrikki? Suomalainen kommunismi ja lehdet 1920-luvulla”, *Palstojen takaa*. Red. Jouko Joentausta, Yleinen Lehtimiesliitto, Helsingfors 1997
- , ”International and National in the Communist Movement”, *Communism. National & International*. Red. T. Saarela & Kimmo Rentola, SHS, Helsingfors 1997
- Kerttu Saarenheimo, ”Södergran och fackelbärarna”, *Historiska och litteraturhistoriska studier*, SLF, Helsingfors 1990
- Esko Salminen, *1918. Päätyymätön sota. Sisällissota julkisessa sanassa 1917–2007*. Edita, Helsingfors 2007
- Carl Schmitt, *Der Begriff des Politischen*, Duncker & Humblot, Berlin 1963 (1932)
- Kari Selén, *Sarkatakkien maa. Suojeluskuntajärjestö ja yhteiskunta 1918–1944*. WSOY, Helsingfors 2001

- Erkki Sevänen, *Vapauden rajat. Kirjallisen tuotannon ja välityksen yhteiskunnallinen sääntely Suomessa vuosina 1918–1939*. SKS, Helsingfors 1994
- Johan Vilhelm Snellman, *Samlade arbeten XII. 1868–1881*. Edita, Helsingfors 1998
- Juha Siltala, *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*. Otava, Helsingfors 2005 (1985)
- Matti Similä, ”Att ’glömma’ och att minnas. Finskt och svenskt i finska och svenska historieböcker”, *Svenskt i Finland – finskt i Sverige II. Mellan majoriteter och minoriteter. Om migration, makt och mening*. Red. Marianne Junila & Charles Westin, SLE, Helsingfors 2006
- Timo Soikkanen, *Kansallinen eheytyminen – myytti vai todellisuus. Ulko- ja sisäpolitiikan linjat ja vuorovaikutus Suomessa vuosina 1933–1939*. WSOY, Borgå 1984
- Gunnel Steinby, *Journalister och publicister i svensk press i Finland under tvåhundra år*. SLS, Helsingfors 1981
- Torsten Steinby, *In Quest of Freedom. Finland’s Press 1771–1971*. Helsingfors 1971
- Erik Stenius, ”Rolf Lagerborg. Minnestal hållet vid Finska Vetenskaps-societetens sammanträde den 21 oktober 1963” *Societas Scientiarum Fennica*, Helsingfors 1964
- Sven Stolpe, ”På nattgrogg med det unga Finland.” *Våra nöjen 1929/40*
- Suomen lehdistön historia 5–7*. Red. Päiviö Tommila, Kustannuskiila, Kuopio 1988
- Sakari Suutarinen, ”Nuoret ja Suomen kansallisen suurkertomuksen omaksuminen”, *En-täs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia*. Red. Johan Bäckman, WSOY, Helsingfors 2001
- Svenskt i Finland – finskt i Sverige I. Dialog och särart. Människor, samhällen och idéer från Gustav Vasa till nutid*. Red. Gabriel Bladh & Christer Kuvaja, SLE, Helsingfors 2005
- Svenskt i Finland – finskt i Sverige II. Mellan majoriteter och minoriteter. Om migration, makt och mening*. Red. Marianne Junila & Charles Westin, SLE, Helsingfors 2006
- Bernd Sösemann, ”Die sog. Hunnenrede Wilhelms II. Textkritische und interpretatorische Bemerkungen zur Ansprache des Kaisers vom 27. Juli 1900 in Bremerhaven”. *Historische Zeitschrift* 1976/222
- Hannu Syväoja, *Suomen tulevaisuuden näen. Nationalistinen traditio autonomian ajan historiallisessa romaanissa ja novellissa*. SKS, Helsingfors 1998
- Kari Tarkkiainen, *Finnarnas historia i Sverige I–III*. Nordiska museet, Stockholm/SHS, Helsingfors 1990–1996
- Viljo Tarkkiainen, *Aleksis Kivi: Seitsemän veljestä. Kirjallinen tutkimus*. WSOY, Borgå 1910
- Alf Tergel, ”Ungkyrkorörelsen och nationalismen”, *Kyrka och nationalism i Norden. Nationalism och skandinavism i de nordiska folkekyrkorna under 1800-talet*. Red. Ingmar Brohed, Lund University Press, Lund 1998
- Mervi Tervo, *Geographies in the Making. Reflections on sports, the media, and national identity in Finland*. Oulu University Press, Uleåborg 2003
- Örnulf Tigerstedt, ”Ultimatum.” *Nya Argus* 1939/2
- Marko Tikka, *Valkoisen hämärän maa. Suojeluskunnat, virkavalta ja kansa 1918–1921*. SKS, Helsingfors 2006
- Toisten Suomi. Mitä meistä kerrotaan maailmalla*. Red. Hannes Sihvo, Atena, Jyväskylä 2001
- Päiviö Tommila & Raimo Salokangas, *Tidningar för alla. Den finländska pressens historia*. Nordicom, Göteborg 2000
- Zacharias Topelius, *Boken om vårt land*. Edlund, Helsingfors 1875
- , *Maamme kirja*. WSOY, Helsingfors 1934
- , ”Originala skuldsedeln.” *Sånger. Tredje bandet: 1867–1878*. Albert Bonniers förlag, Stockholm 1905

- Saara Tuomaala, *Työtätekeivistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuus-koulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. SKS, Helsingfors 2004
- ... *Vaikka voissa paistais? Venäjän rooli Suomessa*. Red. Jorma Selovuori, WSOY, Borgå 1998
- Johanna Valenius, *Undressing the Maid. Gender, Sexuality and the Body in the Construction of the Finnish Nation*. SKS, Helsingfors 2004
- Vapaussodan kuvahistoria IV*. Red. Lauri Malmberg, Otava, Helsingfors 1938
- Erkki Vasara, *Valkoisen Suomen urheilivat soturit*. SHS, Helsingfors 1997
- Venäjän kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä*. Red. Timo Vihavainen, Edita, Helsingfors 2004
- Hanna Vuokila, *Ihmisoikeuksien ja demokratian puolesta! Ihmisoikeuksien liitto 1935–1939 ja 1949–1952*. Pro gradu-avhandling, Historiska institutionen, Helsingfors universitet, Helsingfors 1999
- Marja Vuorinen, "Herrat, hurrit ja ryssän käyrit – suomalaisuuden vastakuvia". *Nationalismi*. Red. Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen, WSOY, Helsingfors 2005
- Hiroshi Wagatsuma, "The Social perception of Skin Color in Japan", *Daedalus – Journal of the American Academy of Arts and Sciences* 1967/2
- Göran O:son Waltä, *Poet under Black Banners. The Case of Örmulf Tigerstedt and Extreme Right-Wing Swedish Literature in Finland 1918–1944*. Almqvist & Wiksell, Uppsala 1993
- William A. Wilson, *Folklore and nationalism in modern Finland*. Indiana University Press, Bloomington 1976
- Richard Wolin, "Carl Schmitt. The Conservative Revolutionary Habitus and the Aesthetics of Horror". *Political Theory* 1992/3
- R.A. Wrede, *I vår nationalitetsfråga. Uttalanden av professor R. Hermanson behysta av nuvarande förhållanden*. Svenska folkpartiet, Helsingfors 1933
- Sinikka Wunsch, "Lupa vihata – propaganda ja viholliskuvat mielipiteen muokkaajina konfliktitilanteissa". *Historiallinen Aikakauskirja*, 2003/2
- Völkerpsychologie. Versuch einer Neuentdeckung*. Red. Georg Eckhardt, Psychologische Verlagsunion, Weinheim 1997
- Heikki Ylikangas, *Vägen till Tammerfors*. Atlantis, Stockholm 1995
- , *Väkivallasta sanan valtaan. Suomalaista menneisyyttä keskiajalta nykypäiviin*. WSOY, Helsingfors 1999
- , "Varför ville J.V. Snellman tränga undan det svenska språket i Finland?" *Vänskap över gränser. En festskrift till Eva Österberg*. Red. Kenneth Johansson & Marie Lindstedt Cronberg, Historiska institutionen, Lunds universitet, Lund 2007
- Marja Ylönen, "Suomalainen haarukassa. Mitä pilapiirros kertoo Suomen historiasta", *Tieteessä tapahtuu* 2001/8
- Clas Zilliacus & Henrik Knif, *Opinionens tryck. En studie över pressens bildningskede i Finland*. SLF, Helsingfors 1985
- Manfred Zuleeg, "What Holds a Nation Together? Cohesion and Democracy in the United States of America and in the European Union." *The American Journal of Comparative Law* 1997/3
- Ann-Carin Östman, *För mycket man? Om försvarsvilja, "krigsinstinkt" och bondeidealisering i Finland kring sekelskiftet 1900*. Opublicerat paper, Åbo Akademi 2005

Vihollisista rakkain

Stereotypioita Ruotsista Suomen lehdistössä 1918–1939

AINUR ELMGREN

Tiivistelmä

Kansalliset stereotyypit julkisessa sanassa ovat historiallisia ilmiöitä. De ovat muuttuvaisia ja sidonnaisia paikkaan ja aikakauteen. Väitöskirjani käsittelee stereotypioita Ruotsista, ruotsalaisista ja ruotsalaisuudesta aikavälillä kulttuurilehdistössä vuosina 1918 – 1939. Tarkastelen suhteellisen lyhyttä mutta vauhdikasta aikaa Suomen historiassa. Ensimmäisen tasavallan aikana lehdistössä kiisteltiin valtiomuodosta, sensuurista, sosialismista, taiteen vapaudesta ja niin edelleen. Miten voitiin rakentaa yhtenäinen kansallisvaltio pirstaloituneelle perustalle, jonka osasia olivat suurvalta-Ruotsin oikeusperinne, snellmanilainen kielinationalismi, sosialistinen työväenliike, romanttiset käsitykset vapaasta suomalaisesta talonpojasta, sekä järkiperäinen modernisointiaate? Ruotsilla oli olennainen rooli näissä keskusteluissa.

Tutkimukseni ensimmäinen tehtävä on kartoittaa ruotsikuvien historiallinen ympäristö ja genealogia. Toinen tehtäväni on syventyä stereotyyppien käyttöön julkisessa sanassa. Ruotsalaisuuden käsitettä on aikaisemmin tutkittu lähinnä vähemmistöjen tai ruotsalaisten omasta näkökulmasta, harvemmin Suomen valtaväestön puolelta. Käyttämäni luokittelu kaavailee erilaisia suhtautumistapoja Ruotsiin, mutta myös suomalaiseen identiteettiin. Benedict Anderson, Edward Said ja muut ovat kuvaileet kansallisuutta *toiminnaksi*. Yhteinen tarina toteutuu kommunikaation kautta. Suomeksi puhutaankin ”suomalaisuuden harrastamisesta”. Tällä käsitteellä on juuria myös Snellmanin kansallishenki-aattessa, jonka mukaan kansallisuus toteutuu vasta yksilön korkeamman moraalisen ja sivistyksellisen kehityksen kautta. Lähtökohtani on että kansallisen identiteetin käsite itsessään on stereotypisoiva, koska sen tarkoitus on luoda yhtenäinen ja vakaa olotila muutoksista huolimatta.

Tehtäväni ei ole arvioida stereotyyppien todellisuuspohjaa. En ole myöskään käsitellyt Suomen ja Ruotsin ulkopoliittisia suhteita muilla tapaa kuin kuin aikalaislehdistön kautta. Väitöskirjani keskittyy suomalaislehdistön maailmaan ja tutkii sitä yhtenä mahdollisena kenttänä yhteiskunnalliselle neuvottelulle kansallisista arvoista ja poliittisista määränpäistä. Kansainvälisessä stereotyyppi-atutkimuksessa minua on eniten inspiroinut sosiologi Michael Pickering sekä etnologi Thomas Hylland Eriksen.

Kategoriat *heimolainen*, *muukalainen* ja *vihollinen* (frände, främling och fiende) jäsentävät materiaalista löytyneitä Ruotsikuvia. Ne eivät itsessään välttämättä ole stereotyyppioita. Stereotyyppiä on poliittinen väline, joka eroaa yleistyksestä ja luokittelusta. Yleistys on tietojen luokittelun edellytys, kyky vetää yksittäisestä tapauksesta suuria ryhmiä kattavia johtopäätöksiä. Toisin kuin luokittelua sinänsä, ei stereotyyppiä arvioida uudelleen ajan kuluessa ja olosuhteiden vaihtuessa. Stereotyyppiä ei ole yhtä kuin ”ennakkoluulo”. Valtaapitävän tahon suosima stereotyyppi toimii normatiivisesti. Se tukee yhteiskunnan valtakoneistoa tukahduttamalla muutoksen mahdollisuuden. Toisaalta stereotyyppi aiheuttaa pysyvän epävarmuuden tilan, koska se kyseenalaistuu todellisuuden muuttuessa.

Nationalismitutkimuksessa on yritetty erotella hyvän ja haitallisen kansakuntamuodon välillä. Itse kuulun tutkijoihin jotka näkevät nationalismien joustavana ideologiana joka taipuu monen eri poliittisen päämäärän käyttöön. Kansallisaatetta on kutsuttu ”eliitin intressiksi yhteisen hyvän valepuvussa”. Eliitin näkökulmasta tämä ei välttämättä ole ristiriitaista. Tutkimuksessani keskityn lehdistötoimijoihin jotka selkeästi kuuluvat Suomen kulttuurieliittiin, ja jotka myös aktiivisesti pohtivat rooliaan kansallisaatteen tulkitsijoina. Lehdistössä yhteiskunnan kulttuurillinen hegemonia jäsentelee poliittisia päämääriä. Identiteettipoliittikkaa on pakko tehdä julkisesti, koska kollektiivinen identiteetti perustuu viestintään. Lukijoilta ei odoteta aktiivista osallistumista, mutta heidän hiljainen suostumus on toivottu.

Kansallisuuden perusta on systemaattinen erottelu ”meidän” ja ”muiden” välillä. Jos tällaista periaatetta ei ole, ei kansallista identiteettiäkään ole mahdollista toteuttaa, koska kansakunta-aate edellyttää maailman joka koostuu kansakunnista, jotka tunnustavat toisensa itsenäisiksi. ”Muut” tai kansakunnan ”Toinen” on sille jatkuva haaste ja mahdollinen uhka, mutta myös edellytys. ”Toinen” kyseenalaistaa yhden ainoan identiteetin totuuden, mutta sen voi hallita stereotyypeillä jotka vahvistavat omaa identiteettiä samalla kun vieras rajautuu sen ulkopuolelle.

Luvussa kolme, ”Historian taakka”, käsittelen Ruotsia ongelmana itsenäisen Suomen historian kirjoituksessa. Ruotsalaisuus käsitettiin enemmistön ylivaltaana menneisyydessä, mutta myös vähemmistön heikkoutena nykyajassa. Suomalaisuutta luotiin vastalauseena ylivaltaa vastaan, mutta myös enemmistön oikeuksien legitimoimintana. Yhtenäisen kansallisvaltion aate oli tulevaisuuden utopia. Vaihtoehtona suomalaiskansalliselle historiankirjoitukselle tarjoutui marxilainen tulkinta, jonka mukaan kansallinen kehitys heijasti kansainvälistä. Molempien ytimenä oli kansan luonnollinen ”vapaus”.

Ruotsin rooli Suomen lähihistoriassa oli ongelmallinen. Puolueettomuus sisällissodan aikana koettiin petoksena sekä oikealla että vasemmalla. Jopa reformistisen sosiaalidemokratian lehdistössä säilyi kuva ruotsalaisista palkkasotureista valkoisten leivissä, ja Ahvenanmaan kiista ei parantanut mielikuvaa (*Suomen Sosialidemokraatti*, *Kurikka*). Vihamielinen kuva Ruotsista 1920-luvulla selittynee tarpeesta erotella itsenäinen Suomi sekä idästä että lännestä. Vaikka ruotsinkieliset lehdet pysyivät myötämielisinä Ruotsin menneisyyden edustajia kohtaan, ne eivät ehdoitta hyväksyneet Ruotsin sosiaalidemokratiaa ja vapaamielisten ruotsalaisten sekaantumista Suomen sisäpolitiikkaan. Riikinruotsalaiset eivät enää olleet ”ruotsalaisuuden historiallisen tehtävän” edustajia.

Neljäs luku, ”heimolaisuus Ruotsin kanssa”, näyttää milloin oli mahdollista luoda yhteenkuuluvaisuuden tunnetta. Mielikuva henkisestä tai biologisesta sukulaisuudesta rajojen yli auttaa tunnustamaan muukalaisen heimolaisena. Puolueeton ja vapaamielinen Ruotsi ei ollut sopivaa seuraa Suomelle, päättelivät aitosuomalaiset ja äärioikeistolaiset toimittajat. Maltillisemmat konservatiivit saattoivat selittää Ruotsin modernit ilmiöt vanhollisen kuningaskunnan hetkelisinä hairahduksina. 1930-luvulla kulttuuriväsymistö (*Tulenkantajat*, *Kirjallisuuslehti*) puolusti ”väärinymmärrettyä” naapurimaata. Taistelussa kansainvälistä fasismia vastaan tarjosi ainoastaan pohjoismainen yhteistyö luotettavaa tukea. ”Pohjoismainen” tarkoitti tietysti Ruotsia, jonka ”historiallinen tehtävä” oli nyt yhtä kuin sosialismin sivistävä ja vapauttava työ.

Muutokset ruotsikuvassa heijastavat muutoksia Suomen poliittisessa ja yhteiskunnallisessa ilmapiirissä. Ruotsinkielisen porvariston perinteinen sukulaisuusmonopoli vaihtui 1930-luvulla vasemmiston kulttuurilliseen heimolaisuuteen. Yhteydet Ruotsiin toimivat tukena kansallista hegemoniaa vastaan, mutta yhteyksiä käytettiin myös vähemmistöjen kyseenalaistamiseen. Ruotsin läheisyys haittasi suomenruotsalaisen kansallista yhtenäistymistä, koska Ruotsin kehitys kyseenalaisti suomalaisia näkemyksiä ruotsalaisuudesta.

Huomattava poikkeus monimuotoisesta ja monikäyttöisestä ruotsikuvasta oli matkakertomuksien Ruotsi. Äidinkielestä ja poliittisesta vakaumuksesta riippumatta suomalaisvierailijat kokivat aina itsensä yhtä tervetulleiksi Ruotsissa ja saivat saman vaikutelman harmonisesta ja hyvinvoivasta yhteiskunnasta. ”Sydämellisten” ja ”avomielisten” ruotsalaisten hehkuttelu heijasti kotiyleisön ihanteita ja haastoi suomalaisia rauhanomaiseen kilpailuun naapurin kanssa. Ruotsin kuviteltu harmonia oli ehkä mahdollista saavuttaa myös Suomessa; kääntöpuolena oli varsinkin oikeiston pelko ”juutalaistuneesta” Ruotsista rähmällään Neuvostoliiton edessä.

Viides luku käsittelee ”muukalaisuutta Suomessa”. Muukalainen on yhteisön ulkopuolinen, mutta saattaa oleskella sen keskellä. Heimolaiseen voi samaistua, muukalaiseen ei. Suomen lehdistö yritti sovittaa kotimaisen perinnön ristiriitaisia poliittisia intressejä yhtenäiseen kertomukseen kansakunnasta. Suomalaisen oma ”Toiseus” kehittyi kansallisen diskurssin johtolangaksi.

Timo Vihavainen on tutkimuksissaan Suomen Venäjä-kuvasta huomioinut kuinka tietyn ryhmän viholliskuvien perusteella voi vetää johtopäätöksiä saman

ryhmän ihanteellisesta omakuvasta. Vihavaisen mukaan normaalitapauksessa ryhmä projisoi ei-toivottuja ominaisuuksia Toiseen, etenkin omia heikkouksiaan. Oman ryhmän negatiivinen stereotypisointi on Vihavaisen mukaan “kansallista flagellantismia”. Sotien välisen ajan lehdistö näyttää tosiaanakin keskittyvän Suomen kansaan rangaistus- ja kasvatustoimenpiteiden kohteena. Itse kansa oli kansakunnan muukalainen – ja sivistyneistö, joka ei kyennyt samaistumaan kansaan, oli muukalaistunut. Vähemmistöjen poliittiset vaatimukset nähtiin sitä suurempana uhkana horjuvaa ihannetta kohtaan. Valkoisen Suomen hegemonia ei ollut täydellinen. Ainoa tapa säilyttää unelma puhtaasta kansakunnasta oli sijoittaa se tulevaisuuteen. Ruotsin muinainen “kansallinen tehtävä” oli nyt Suomen kohtalo – taistelu sisäisiä että ulkoisia vihollisia vastaan länsimaisen sivistyksen etuvartijana.

Kuudes luku käsittelee “välttämätöntä vihollista”. Jos huomioi Venäjän perinteisen roolin Suomen vihollisena, vaikuttaa ehkä yllättävältä että juuri ne piirit jotka levittivät ohjelmallista “ryssävihaa” leimasivat myös Ruotsin viholliseksi. Näistä viholliskuvista puuttui harvoin juutalaisvastaisia aiheita. Negatiivinen stereotypia Suomen kansasta teki ulkoiset viholliskuvat välttämättömmiksi. Niihin sivistyneistö projisoi kapinan aiheuttamat vieraantumisen tunteet.

Vihollisstereotypia painostaa jatkuvaan valmiustilaan. Sivistyneistö, jonka täysiaikaisena tehtävänä on vihollisen identifointi ja kartoitus, hyötyy tietenkin tällaisista viholliskuvista. Stereotypian tehtävä on luoda yksimielisyyttä, ja jos sivistyneistön sisällä esiintyy ristiriitaisuuksia, ei viholliskuvista tule uskottavia. Lehdistö oli pakko pakottaa aisoihin oikeudellisin keinoin. Sananvapauden rajoittamisella pyrittiin myös yhtenäiseen kansakuntaan. Koska oikeisto rajasi vihollisensa kansakunnan rajojen ulkopuolelle, se oli helpompi sopeuttaa hegemoniaan, joten se saattoi koetella rajojaan rajummin kuin vasemmisto. Vasemmisto pyrki myös kansakunnan eheyttämiseen, mutta sen päämääräksi tuli todistaa että kansallismielinen retoriikka itsessään ei antanut takeita politiikan hyvyydestä.

Antisemiittiset stereotypiat liittyivät historiallisen tehtävän aatteeseen. Toisin kuin muutamat tutkijat ovat aikaisemmin todenneet, juutalaisia ei kuvattu ainoastaan harmittomana vähemmistönä Suomen rajojen sisäpuolella. Samoin kuin suomenruotsalaiset nähtiin osana “kansainvälistä ruotsalaisuutta”, oli juutalaisilla määrätty rooli kansallisaatteen viholliskuvastossa. Yhteys Ruotsiin merkitsi petturuuden mahdollisuutta. Snellmanilaisen kansallismielisyyden mukaan ei tähän ristiriitaiseen tilanteeseen ollut muuta ratkaisua kuin täydellinen assimilaatio ja toiseuden kieltäminen.

Viimeisessä luvussa käsittelem tulevaisuudenvisioita ja erittelen johtopäätöksiä. Miksi vihollisuudesta ja vihasta tuli tärkeä osa kansallisaatetta? Ympäröivä, maailmanlaajuinen vihollinen loi kansakunnalle elämää suuremman kohtalon. Ikuinen vihollinen oikeutti suomalaiskansallisen ideologian ylivallassa. Stereotypia kansakunnan tehtävästä tarjosi Ruotsille mahdollisuuden vapautua vihollisen tai muukalaisen leimasta – Ruotsin piti täydellisesti omaksua valkoisen Suomen identiteetti länsimaiden etuvartiona, mutta pysytellä Suomen sisäpoliittisista kysymyksistä loitolla. Kuten suomenruotsalaisten, piti Ruotsinkin sekä assimiloitua että hiljen-

tyä. Ruotsi ei saanut omin ehdoin kilpailla Suomen kanssa etuvartija- asemasta, ei varsinkaan suomenruotsalaisten tai Suomen vasemmiston liittolaisena.

Ruotsi toimi peilikuvana Suomelle, joko täydentäen ihanteellista kansaa pohjoismaisella suuntautumisella, tai vahvistaen sotaista kansallismielistä stereotyyppiä vihollisten ympäröimästä kansakunnasta. Sivistyneistön suurin pelko oli kuitenkin se, että kansakunnan pahin vihollinen saattoi piillä sen omassa sydämessä. Stereotyyppien pääasiallinen uhri ei ollut Ruotsi, vaan suomalaiset itse, identiteettipoliittisesti jakautuneina mahdottoman puhtausihanteen ja verenpunaisen painajaisen välillä.

Personregister

ett urval av personerna som förekommer i avhandlingen har försetts med kortare beskrivningar för att underlätta orienteringen. För ett mer komplett personregister hänvisas till www.sekel.se eller fienden.ainurin.net. Information har hämtats från Nationalencyklopedin (NE, www.ne.se) och från Kansallisbiografia (KB, www.kansallisbiografia.fi), om ej annat anges.

Alkio, Santeri (1862–1930): 29, 119, 219

Politiker och tidningsman. Ledare för Agrarförbundet. ”Alkioismen betonar lantlivets dygder som alternativ till den industrialiserade och materialistiska urbana livsstilen och den uppsplitande socialismen.” (KB)

Castrén, Kaarlo (1860–1938): 80, 96, 98

Statsminister och advokat. Finsksinnad högerliberal och ordförande för Ungfinska partiet, ideologiskt nära K.J. Ståhlberg. Han innehade regeringspost fyra gånger, bl.a. som finansminister och statsminister. (KB) Skrev i *Valvoja* och *Valvoja-Aika*.

Castrén, Zachris (1868–1938): 176–178, 241

Riksdagsman och reformpolitiker. Känd som frisinnad kulturpolitiker. (KB) Skrev i *Valvoja* och *Valvoja-Aika*.

Diktonius, Elmer (1896–1961): 51–52, 54–55, 130–131, 136, 189, 237–238

Författare och tonsättare. En av de mest betydelsefulla finlandssvenska modernisterna. (KB) Skrev i *Suomen Sosialidemokraatti*, *Elanto*, *Arbetarbladet* (som tidningens litteraturkritiker) och *Finsk tidskrift*.

Enckell, Olof (1900–1989): 92, 147

Författare, litteraturkritiker. Skrev bl.a. i *Finsk tidskrift*. (KB)

Erich, Mikko (1888–1948): 124, 265, 267, 269

Lärare, socialdemokratisk politiker. Bror till Rafael Erich. Politiker i Samlingspartiet fram till 1920-talet. (Riksdagsmatrikeln, <http://www.eduskunta.fi/triphone/bin/hx5000.sh?{hnmro}=910341&{kieli}=su&{haku}=kaikki>)

Erich, Rafael (1879–1946): 105–106, 269, 278–279

Politiker, samlingspartist. Professor i internationell rätt. Statsminister, utrikesminister samt ambassadör i Sverige. (KB) Mikko Erichs äldre bror.

- Estlander, Ernst (1870–1949): 94, 184, 185
Riksdagsman (SFP), professor i rättshistoria. ”Professorpolitikern” höll laglighetslinjen som sitt rättesnöre och ledde in SFP från det politiska fältets högerkant åt vänster. (KB)
- Forsman, Jaakko (d.y.) (1867–1946): 117–118
Historiker, sociolog och nationalekonom. (KB)
- Gallén, Jarl (1908–1990): 100, 108, 185
Professor i historia, militärhistoriker. (KB) Medlem i det högerradikala Aktiva Studentförbundet. (Sevänen 1994, 122)
- Gripenberg, Bertel (1878–1947): 52, 119, 123, 139, 156–155, 185, 189, 194, 203, 246, 277, 291, 295–296, 302
Poet och författare. ”Frihetskrigsveteranen förblev främmande för republiken Finland. Som radikalkonservativ aristokrat föraktade han den parlamentariska demokratin.” (KB) Medarbetare i Rafael Lindqvists *Fyren*, medlem i redaktionsrådet på *Finsk Tidsskrift*. Medlem i det högerradikala Aktiva Studentförbundet. (Sevänen 1994, 122)
- Gummerus, E(dvard) R(ober) (1905–1991): 253
Författare, sedan 1934 bosatt i Italien och Sverige. (NE)
- Haanpää, Pentti (1905–1955): 55, 135, 138, 183, 250
Författare och samhällskritiker. ”Den enda kända författare under Finlands självständighet som utsatts för total bojkott av alla förlag.” (KB)
- Hagelstam, Jarl (1860–1935): 209–210, 233
Professor i neurologi 1918–1927 vid Helsingfors universitet. Studerade eugenik och somatiska och psykologiska skäl till nervsjukdomar. (KB)
- Hammarsten-Jansson, Signe (1882–1970): 52, 116
Tecknare och illustratör, född i Sverige. Känd under signaturen ”Ham” i *Garm*. Finlands första professionella frimärkskonstnär. (KB)
- Hemmer, Jarl (1893–1944): 52, 188
Författare, poet. ”Som poet var H traditionalist, publikens och kritikernas favorit.” (KB)
- Hirn, Yrjö (1870–1952): 136, 207–208
Professor i estetik och modern litteratur vid Helsingfors universitet. (KB)
- Hornborg, Eirik (1879–1965): 69, 219, 271
Riksdagsman, författare och historiker. Hans inställning i språkstriden var försöningsinriktad. (KB) H. representerade SFP i lantdagen resp. riksdagen 1916–22 och 1924–27. Ordförande för Svenska litteratursällskapet i Finland 1934–47. (NE)
- Hällström, Raoul af (1899–1975): 143–144
Kulturjournalist, kritiker och regissör. Hans samtida karakteriserade honom med orden ”modern, mondän och estetiker”. (KB)
- Jaakkola, Jalmari (1885–1964): 62, 65
Professor i Finlands historia vid Helsingfors universitet 1932–1954. ”Förutom historiska källor använde han sig av Ortsnamn, fornfynd och episk folkdiktning, men även fantasin.” (KB)

- Kaatra, Kössi (1882–1928): 54, 70, 134–135
Arbetsförfattare och journalist. Först under efterkrigstiden började Kaatra få mer erkännande som arbetarpoet, tack vare Raoul Palmgrens studier. (KB) Tillbringade sina sista år i exil i Sverige och gav ut tidningen *Itä ja länsi*. (Palmgren 1983, 86–97)
- Kaila, Eino (1890–1958): 180–182
Professor i filosofi, psykolog och ledamot i Finlands akademi. (KB)
- Kailas, Uuno (1901–1933): 244
Poet. En av de mest populära fiskspråkiga lyrikerna under mellankrigstiden. ”Prototyp för den lidande och sjuklige konstnären, i vars dikter skuld, ångest och etisk strävan blandas med passionerad livsdyrkan.” (KB)
- Kajava, Viljo (1909–1998): 148, 153
Poet, journalist. Skrev bl.a. i *Kirjallisuuslehti*. (KB)
- Kallio, Kyösti (1873–1940): 194
Politiker i Agrarförbundet, jordbrukare. Statsminister 1922–1924, 1925–1926, 1929–1930 och 1936–1937, samt republikens president 1937–1940. (KB) Relevant för sin försörjningspolitik efter inbördeskriget, bland annat genom införandet av *Lex Kallio* för torparnas befrielse.
- Karimo, Aarno (1886–1952): 55, 64–65, 125–127, 130, 132, 156, 203, 216, 223–224, 230, 275, 278–279, 287, 302
Konstnär och författare. Frihetskrigsveteran och skyddskårsofficer. ”K var en mångsidig konstnärlig begåvning, vars intresse riktades mot såväl finskhetens mytiska förflutna som landets självständighets- och frihetskamp.” (KB)
- Kekkonen, Urho Kaleva (1900–1986): 289
Jurist, skribent och politiker. Aktiv studentpolitiker, ordförande för Finlands idrottsförbund 1932–1947. Riksdagsman för Agrarförbundet 1936–1944, justitieminister i Kallios 4:e regering 1936–1937; inrikesminister 1937–1939. Republikens president 1956–1981. (KB) AKS-medlem (Sevänen 1994, 119)
- Kianto, Ilmari (1874–1970): 186–187, 189, 246
Författare. Ihågkommen för sin provocerande kristendomsfientlighet och sin image som ödemarksförfattare. (KB) ”Två av hans 67 böcker tillhör den finska litteraturens klassiker: folklivsskildringarna *Punainen viiva* (1909; ”Det röda strecket”), där han med humorfylld medkänsla skildrar den fattiga ödemarksbefolkningen i Kajanatrakten, och *Ryysyrannan Jooseppi* (1924; ”Jooseppi från Ryysyranta”), som utspelas i samma miljö och är en starkt samhällskritisk vidräkning med den sociala misären i början av 1920-talet.” (NE)
- Kilpi, Volter (1874–1939): 95, 176, 241–243, 270, 272
Författare. Reagerade på inbördeskriget med två kulturkritiska verk där han dels såg det kluvna Finlands två delar som kompletterande, dels krävde: ”den med vapenmakt besegrade, förblindade röda armén måste vi en andra gång vinna för fosterlandet med andlig storhet”. (KB)
- Kivimäki, T(oivo) M(ikael) (1886–1968): 288
Politiker, framstegspartist, jurist. Statsminister i mellankrigstidens mest långvariga regering 1932–1936, som fälldes av att Detektiva centralpolisens hemliga personregister avslöjades i *Tulenkantajat*. (KB)

- Korhonen, Arvi (1890–1967): 76, 80, 100, 107–108, 122, 191, 197–198, 292
Historiker och studentpolitiker. Under 1940-talet försvarade han Finlands inträde i fortsättningskriget genom att lansera ”drivvedsteorin”. (KB)
- Koskimies, Rafael (född Forsman) (1898–1977): 50, 181, 198, 253
Kritiker, professor i estetik och modern litteratur. (KB) Chefredaktör för *Valvoja-Aika* på 1930-talet. Tysklandsvän men inte alltid nazistvänlig. (Sevänen 1994, 103)
- Koskinen, Yrjö (Yrjö-Koskinen, Georg Zacharias; f. Forsman) (1830–1903): 58–59, 67, 90–91, 151, 154, 162–163
Fennomansk politiker, professor i historia och journalist. Verksam som författare under namnet Yrjö Koskinen, adlad friherre Yrjö-Koskinen. ”Hans mål var framför allt att med hjälp av fennomanin lyfta finnarna till en jämbördig ställning med andra civiliserade folk i Europa, men hans fennomani var även en social rörelse.” (KB)
- Kuusi, Matti (1914–1998): 202–203
Folklorist och poet. (KB) AKS-medlem. (Sevänen 1994, 107)
- Lagerborg, Rolf (1874–1959): 121–123, 126, 156
Filosofie docent vid Helsingfors universitet. Specialområde: moralfilosofi. Professor vid Åbo Akademi 1929–1942. (KB, NE)
- Langenskjöld, Agnes (1887–1965): 146–147, 151–152, 189, 222
Litteraturkritiker för *Finsk tidskrift*. Religiös-moralisk världsbild, men utan de höger-radikalas aggressiva och politiska språkbruk. (Sevänen 1994, 206)
- Laurila, K(aarle) S(anfrid) (1876–1947): 272–273
Konsthistoriker. ”L var intresserad av relationen mellan konst och moral. I sin senare verksamhet blev han en konservativ moralist, som gärna sökte tecken på ruttenhet i litteratur och konst.” (KB)
- Lehtonen, Joel (1881–1934): 198–199
Författare, poet och översättare. Känd för romanserien *Putkinotko* om fattiga skogsbor och den första generationens bildade klass i början av 1900-talet. (KB)
- Leino, Eino (1878–1926): 68, 157, 248–249
Författare, poet. ”Som lyriker anses han vara den störste i finsk litteratur efter Kivi.” (NE)
- Lindqvist, Rafael (1867–1952): 53, 273, 277
Käsör under pseudonymen ”Sepia” i *Garm*. Lindqvist var chefredaktör för den utpräglat antisemitiska skämttidningen *Fyren* och medarbetare i Lapporörelsens svenskspråkiga tidskrift *Aktivist*. Han stod även bakom en svenskspråkig finländsk upplaga av *Sions vises protokoll* som publicerades 1919, ett år före den första tyskspråkiga översättningen. (Wältä 1993, 80; Blomqvist 2006, 337; Sevänen 1994, 266)
- Mannerheim, Gustaf (1867–1951): 10, 80, 112–113, 127
General i det kejserliga Ryssland; general, riksföreståndare 1918–1919, fältmarskalk 1933–1944 och president 1944–1946 i republiken Finland. Han motsatte sig den tyska orienteringen under och efter inbördeskriget och förblev därför en omstridd gestalt även inom borgerligheten trots sitt rykte som ”den vite generalen”. (KB, NE)
- Manninen, Otto (1872–1950): 157–158, 201
Poet, översättare, lektor och professor i finska språket vid Helsingfors universitet. (KB) AKS-seniormedlem. (Sevänen 1994, 107)

- Mikkola, J(ooseppi) J(ulius) (1866–1946): 63, 66, 96–97, 180–182
 Språkforskare, professor i slavisk filologi, Helsingfors universitet. Ivrade även för det finska språket och ville främja Finlands internationella relationer. (KB) Besökte Nürnbergs partidagar med Koskenniemi 1936. (Sevänen 1994, 102–103)
- Mörne, Arvid (1876–1946): 128, 248, 292
 Svensksinnad poet, litteraturhistoriker och politiker. Sympatiserade före 1918 med arbetarrörelsen och förblev under hela sitt liv motståndare till högerradikalism. (NE, KB) Publicerad bl.a. i *Finsk tidskrift*.
- Olsson, Hagar (1893–1978): 51, 55, 121
 Författare och modernist med ursprung i *Tulenkantajat*-kretsen. (KB)
- Palmgren, Raoul (1912–1995): 49, 54, 175, 202–203, 225–226, 250, 289
 Journalist, litteraturkritiker, författare. Banbrytande inom den litteraturhistoriska kartläggningen av arbetarlitteraturen i Finland. (KB) Skrev i *Kirjallisuuslehti*.
- Pennanen, Jarno (1906–1969): 52, 55, 221, 226, 289, 295–296
 Vänsterradikal journalist och författare. (KB) Skrev bl a i *Kirjallisuuslehti*.
- Pesola, Vilho A(leksanteri) (1892–1983): 216
 Professor vid forskningscentret för agrikultur, växtförädlare, förman för Suomen Nuorison Liitto (centralförbundet för Finlands ungdomsföreningar). (KB)
- Räisänen, Yrjö (Sasu Punanen) (1888–1948): 52
 Socialdemokratisk journalist och kåsör i *Kurikka* och *Suomen Sosialidemokraatti*. Riksdagsman för SDP 1930–1941. Tvingades av politiska skäl att utträda partiet under fortsättningskriget. (KB, Riksdagsmatrikel <http://www.eduskunta.fi/triphome/bin/hx5000.sh?{hnro}=911405&{kieli}=su&{haku}=kaikki>)
- Salomaa, J(almari) E(dvard) (1891–1960): 171–172
 Professor i filosofi och pedagogik vid Åbo universitet. Även forskare i filosofihistoria, metafysik, vetenskapsteori och historiefilosofi. (KB)
- Setälä, E(mil) N(estor) (1864–1935): 119
 Professor i finska språket vid Helsingfors universitet. Minister, ambassadör, stadsråd. Skrev under signaturen ”Spectator” i *Valvoja-Aika*. (KB) AKS-seniormedlem (Sevänen 1994, 120)
- Sillanpää, F(rans) E(emil) (1888–1964): 92, 125, 152–153, 156, 188–189
 Författare och nobelpristagare (1939). ”S:s humana grundtanke är att också detta eländiga livsöde inordnas i den stora livsprocessen som en värdefull del av skapelsen.” (NE) Panu Rajala i KB beskriver hur Sveriges press redan 1933 spådde ett nobelpris åt Sillanpää. ”Ur Stockholms prespektiv försvagades den finskspråkige författarens ställning av studenternas pågående språkoroligheter i Helsingfors.” (KB)
- Siwertz, Sigfrid (1882–1970): 129
 Författare, ledamot av Svenska Akademien från 1932. (NE) Motsvarighet till den finländska ”dagdrivargenerationen”. (Sevänen 1994, 207)

Snellman, J(ohan) V(ilhelm) (1806–1881): 13–14, 29, 31, 42–43, 45, 59, 90, 93–94, 96, 102, 122, 140, 151, 154, 160–161, 163, 171, 178, 181, 191, 195, 204, 211, 223, 228, 236–237, 240, 253, 272, 284, 291, 307

Tidningsman, senator och professor i filosofi. ”Snellman gestaltade den realpolitiska traditionen bakom Finlands relation till Ryssland enligt det nya medborgar- och parlamentariska samhällets krav [...]. Detta mål förutsatte att folkets stora massor skulle utbildas, och det i sin tur att finskan blev kultur- och administrativt språk. Snellman deltog inte i egentlig fennomansk partipolitik; han drev ingen snabb social förändring utan i första hand språkbyte inom den bildade klassen.” (Matti Klinge, KB)

Spengler, Oswald (1880–1936): 171, 208, 250, 289

Filosof, Tyskland. ”S. blev framför allt känd genom sitt stora arbete *Der Untergang des Abendlandes* (1–2, 1918–1922; ’Västerlandets undergång’ 1–2), som [...] väckte stor sensation och förstärkte en särskilt i Tyskland rådande kulturpessimism. S. försökte visa hur de stora världscivilisationerna [...] har ett förutbestämt cykliskt förlopp av uppgång, blomstring, vissnande och sammanbrott.” (NE)

Stenius, Göran (1909–2000), 139

Författare, journalist och tjänsteman i utrikesministeriet. (NE)

Ståhlberg, K(aarlo) J(uho) (1865–1952): 48, 130, 172–173, 177

Jurist, republikens president 1919–1925. Kandiderade även vid valen 1931 och 1937. Framstegspartisten och juristen Ståhlberg höll sig till en strikt laglighetslinje som förskaffade honom många fiender bland gamla monarkister, jägaraktivister och skyddskårsofficerare. (KB, NE)

Svinhufvud, Pehr Evind (1861–1944): 122, 185, 197

Jurist och politiker i Samlingspartiet. Statsminister 1930–1931, republikens president 1931–1937. Under inbördeskriget tyskvänlig och monarkistisk temporär statschef. Efter påtryckning från Lapporörelsen utsågs S. till statsminister 1930 och valdes 1931 till president. (NE)

Söderhjelm, Alma (1870–1949): 196

Historiker och essäist. Finlands första kvinnliga professor vid Åbo Akademi 1927. Inledde en andra karriär i Sverige under 1920-talet som författare och journalist. (KB)

Tanner, Väinö (1881–1966): 71, 79–80, III, 269

Socialdemokratisk politiker. Efter 1918 partiledare med målet att bygga upp partiets efter skandinavisk modell. Statsminister i en socialdemokratisk minoritetsregering 1926 samt olika poster i rödmylleregeringen 1937–1939. (NE) Verkställande direktör för Elanto. (KB)

Tigerstedt, Örnulf (1900–1962) 139, 185, 203, 292, 294–296, 302

Författare och poet. Känd som den högerextrema litterära cirkeln ”det Svarta Gardets” centralgestalt på 1930-talet. (KB) Medlem i det högerradikala Aktiva Studentförbundet. (Sevänen 1994, 122)

Vala, Erkki (till 1928 Wadenström) (1902–1991): 53–55, 75–76, 104, 109, 121, 124–125, 128, 131, 136–141, 155–156, 158, 221, 225–226, 240, 250–252, 254, 274, 276, 289, 293, 296

Chefredaktör för *Tulenkantajat* under dess båda utgivningsperioder, författare och förläggare. Utmanövrerades kort ur Tulenkantajats ledning 1930 på grund av sin politiska hållning. Detta upprepades på 1930-talet när SDP uteslöt honom och förbjöd partimedlemmarna att skriva i hans publikationer. Yngre bror till Katri Vala. (KB)

- Vala, Katri (eg. Karin Heikel, f. Wadenström) (1901–1944): 53, 55, 226, 237, 296
Poet, lärare och kritiker. Under 1920-talet väckte hennes verk debatt med sina modernistiska drag, under 1930-talet var det dikternas politiska innehåll som delade kritikerna i två läger. (KB, NE)
- Viljanen, Lauri (1900–1984): 120
Författare, liberal litteraturkritiker. Tillhörde 1920-talets *Tulenkantajat*-krets. (KB)
- Waltari, Mika (1908–1979): 69, 252–254
Författare och dramatiker. Centralgestalt i Tulenkantajat-gruppen på 1920-talet. Var missnöjd med kritikernas inställning och satte igång en litteraturstrid 1935–1936. (KB, Sevänen 279)
- Willebrand, R(einhold) F(elix) von (1858–1935): 94, 187, 242, 256, 259–260, 262, 277
Chefredaktör och ansvarig utgivare för *Finsk tidskrift*. Även aktiv inom idrottsrörelsen och politiken. (KB)
- Wrede, R(abbe) A(xel) (1851–1938): 245, 249
Professor i civilrätt, riksdagsman, kansler för Åbo Akademi 1918–1930. Politiker (SFP). (KB) Liberal och traditionalist, svekoman och laglighetsman. (NE)
- Öhquist, Johannes (1861–1949): 281–282
Lektor i tyska, konsthistoriker, kulturambassadör till Tyskland, professor. (KB)

Denna avhandling är tillkommen inom ramen för Forskarskolan i historia, en av de nationella forskarskolor som tillkom på regeringens initiativ hösten 2000. Forskarskolan genomförs i samarbete mellan Lund och Växjö universitet samt Malmö och Södertörns högskolor, med Lunds universitet som värddhögskola.

Följande avhandlingar har hittills producerats vid forskarskolan:

- Stefan Persson, *Kungamakt och bonderätt. Om danska kungar och bönder i riket och i Göinge härad ca 1525–1640*. Makadam, 2005
- Sara Edenheim, *Begärets lagar. Moderna statliga utredningar och heteronormativitetens genealogi*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag 2005
- Mikael Tossavainen, *Heroes and Victims. The Holocaust in Israeli Historical Consciousness*. Historiska institutionen, Lunds universitet 2006
- Henrik Rosengren: *"Judarnas Wagner". Moses Pergament och den kulturella identifikationens dilemma omkring 1920–1950*. Sekel Bokförlag, Lund 2007
- Victor Lundberg, *Folket, yxan och orättvisans rot. Betydelsebildning kring demokrati i den svenska rösträttsrörelsens diskursgemenskap, 1887–1902*. Bokförlaget h:ström – Text & Kultur, 2007
- Tommy Gustafsson, *En fiende till civilisationen. Manlighet, genusrelationer, sexualitet och rasstereotyper i svensk filmkultur under 1920-talet*. Sekel Bokförlag, Lund 2007
- Jesper Johansson, *"Så gör vi inte här i Sverige. Vi brukar göra så här". Retorik och praktik i LO:s invandrarpolitik 1945–1981*, Växjö University Press, 2008
- Christina Jansson, *Maktfyllda möten i medicinska rum. Debatt, kunskap och praktik i svensk förlossningsvård 1960–1985*, Sekel Bokförlag, Lund 2008
- Anne Hedén, *Röd stjärna över Sverige. Folkrepubliken Kina som resurs i den svenska vänster-radikalismen under 1960–1970-talet*, Sekel Bokförlag, Lund 2008
- Cecilia Riving, *"Icke som en annan människa". Psykisk sjukdom i mötet mellan psykiatrin och lokalsamhället under 1800-talets andra hälft*. Gidlunds, Hedemora 2008
- Magnus Olofsson, *Tullbergsska rörelsen. Striden om den skånska frälsejorden 1867–1869*. Sekel Bokförlag, Lund 2008
- Ainur Elmgren, *Den allrakäraste fienden. Svenska stereotyper i finländsk press 1918–1939*. Sekel Bokförlag, Lund 2008